

A N A R

**Əsərlər
II
roman, povestlər**

Bu kitabın çapı

**Ekson Azərbaycan Əməliyyat Şirkəti,
MMM EksonMobilin törəmə şirkəti
tərəfindən maliyyələşdirilmişdir**

Bakı — 2003

Redaktor:
Arif Əmrahovlu

Ön sözün müəllifi:
Rahid Ulusel

Rəssam:
Azər

ANAR. Əsərlər. II cild,
Nurlan, Bakı, 2003, 515 səh.

**Müəllif bu jildlərin nəşrinə vəsait ayırmış
Ekson Azərbaycan Əməliyyat Şirkətinə,
MMM EksonMobilin törəmə şirkətinə
dərin minnətdarlığını bildirir**

GÜNLƏRİN BİR GÜNÜ

—Üç yüz otuz üç!
Heç kəs hay vermədi.
Kassaçı ucadan təkrar etdi:
—333!

Birdən Nemət duman içində dərk elədi ki, deyəsən onu çağırırlar. Yaxasından döşlük kimi asılmış kərpicvarı ağ lövhəyə baxdı: lövhənin üstündəki üç iri rəqəmi aydın gördü və var gücüylə barırdı:

—Mənəm, Namazov Nemət!

Səsi lap yavaşdan çıxdı.

Növbədə dayanmış adamlar ona məzəmmətlə baxırdılar. Susmuşdular. Yorğun, kədərli görkəmləri vardı. Çoxusunun sifəti Nemətə tanış gəlirdi, amma kim olduqlarını təyin edə bilmirdi. Bu adamları harda görüb, haçan?

Səssiz addımlarla kassaya yanaşdı.

—Hara bilet almaq istəyirsiniz?

—Bakıya.

—Hansı qatara? Kislovodsk — Bakı, yoxsa Krasnovodsk — Bakı?

—Kislovodsk — Bakı, — dedi və fikirləşdi ki, yaxşı, bəyəm biz Kislovodskda deyilik?

Kassaçı Səfdər dayı eynəyinin ardından mağmın-mağmın Nemətə baxdı, sonra zəhmmlə soruşdu:

—Bakıya getməyə icazən var?
—İcazə lazımdır? Mən üç ildir növbəyə yazılmışam.
—Dəxli yoxdur. Neçə biletdə istəyirsən?
Nemət barmaqlarını yummağa başladı.
—Bir, iki, üç, dörd, beş, altı. Altı. Plaskart. Kupe.
—Kimə—kimə?
—Arvadım bir. Mən iki. Qayınanam üç. Üç də qızım.
—Qızlar sənə deyil.
Nemət təəccüb etdi: kassaçı qadın bunu hardan bilirdi?
—Biri mənimdir, ikisi...
—Birinə biletdə verə bilərəm. O ikisinin də öz ataları gəlib alsın.

Neməti qüssə bürüdü. Gərək həmişə belə bir əngəl çıxsın. Özü də lap son dəqiqədə. Üç il gözləyəndən sonra. Bu zaman yadına başqa bir məsələ də düşdü: "Qoy bunu da deyim, sonra bu da bir iş olar".

—Pişiyimiz də var, — dedi, — pişiyə də biletdə almaq lazımdır?

—Mütləq.

—Yaxşı, onda deməli, beş biletdə verin, — barmaqlarını bir-bir yumdu, — arvadım, mən, qayınanam, kiçik qızım, pişik.

Kassaçı biletləri yazmağa başladı.

Bu vaxt növbədən kimsə çıxıb kassaçıya yanaşdı, əyilib qulağına nə isə pıçıldadı.

Kassaçı diqqətlə Neməti süzdü:

—Eyib olsun sənə, — dedi, — aldadıbsan bizi. Bir əyninin geyiminə bax.

Nemət əvvəl öz geyiminə, sonra isə növbədə dayanmış yorğun, əzgin adamların geyiminə baxdı.

Növbədə dayanan kişilər və qadınlar eyni rəngli boz zolaq-zolaq pijama və xalat geymişdilər. Təkcə Nemətin əynində mavi rəngli saya pijama vardı.

Adamlar ona məzəmmətlə baxırdılar.

Bu zolaq-zolaq adamların içində Nemət qərrib və əcaib

görünürdü.

Hamının yaxasından kərpicvarı lövhə asılmışdı, üstündə də qara rəqəmlər.

—Axı mən növbəyə yazılmışdım. — Nemət adamlara yalvardı. — Üç həftə bundan qabaq, yox, üç il. Üç il bundan qabaq. Bilirdim ki, bileti işi çətindir. Nömrəm də 333-dür.

—Hanı? — deyə bayaq kassaçıyla pıçıldaşan kişi Nemətə baxdı. — Sənin nömrən yoxdur.

Nemət yaxasındakı lövhəyə baxdı: doğrudan da, lövhə ağappaq idi. Nemət yavaş—yavaş aradan çıxıb əkilmək istədi. Kassaçı Səfər dayı arxadan onu harayladı.

—Nemət, al biletini...

—Bəs axı...

—Bir bileti verə bilərəm. Pişik üçün. Çünki o, zol—zoldur.

Nemət böyük mavi dənizin sahilinə çıxdı. "Kislovodskda dəniz? — deyə təəccüblə düşündü. — Bəlkə, bura Kislovodsk deyil, Krasnovodskdır. Aha, belə de. Bəs mən onda qatara miyə bileti alıram? Gəmiylə də getmək olar. Onda anamla atamı da apara bilərəm, axı onlar da hardasa bu tərəflərdədir".

Kislovodsk parkının ağ sütunlu qapılarından yaşıl xiyabana daxil oldu. Söyüdlər sərin-sərin xışıldaşırdı.

"Ammə insafları varmış. Səfəli yerə sürgün eləyiblər. Atamı deyə bilmərəm, amma anam yazıq istiyə dözə bilmir".

Nə qədər cəhd elədisə də, anasının sifətini yada sala bilmədi.

Birdən xatırladı ki, gedib zol-zol pijama almalıdır. Yoxsa qatara bileti verməzlər.

Kislovodskın məşhur "Pyataçok" küçəsinə çıxdı. Küçəni keçəndə arxadan milis fiti eşitdi. Ona aid idi; hərəkət qaydasını pozmuşdu. Milis bir də aramsız fit çaldı. Nemət dayanmadı. Addımlarını becidləşdirdi. "Bacarırsa qoy çatsın" — deyə sürətlə uzaqlaşdı. Milis isə şəhərlərarası telefon zəngi kimi aramsız fit çalırdı.

Birdən fit səsi kəsildi. Nemət cəld tını buruldu, nəfəsini

dərib geri qanrıldı: onu təqib edən yox idi. Qəflətən ağlına gələn fikirdən Neməti soyuq tər basdı. "Bilirsənmi daha niyə fit çalmır, niyə təqib etmir? Nömrəni yazıb, vəssalam. Bəs elə bilirdin qaçıb qurtarmısan? Lap arxayın ol, nömrəni yazıb götürüb, bütün postlara xəbər verəcək".

Gözü divara sataşdı. Divarda tambul bir qız uşağının şəkli asılmışdı. Qıvrıciq saçları, çəhrayı, gödək, qırçınlı paltarı vardı. Yanaqlarından qan damırdı. Şəklin altında: "Ata, Kislovodskdan mənə səsli məktub yaz" sözləri yazılmışdı.

Nemət "Pyataçokun" hündür yerindən üç nəfərin ona tərəf gəldiyini gördü. Biri böyük qızı idi, qızı ona yanaşdı:

—Ata, mənə maqnitofon al, — dedi.

İkincisi anası idi. Nemət onun üzünün cizgilərini ayıra bilmirdi. Amma bilirdi ki, anasıdır.

Üçüncüsü Sürəyya idi — Nemətin arvadı.

Sürəyya saati soruşdu.

Nemət iri küçə saatına baxıb:

—Üç tamam, — dedi.

Arvadının səsi lap yaxından eşidildi:

—Ay Nemət, oyan görək! Saati soruşuram.

Nemət gözlərini açdı.

—Nə?

—Deyirəm saat neçədir? Mənim saatım yatıb.

Nemət qol saatına baxdı.

—Doqquza iyirmi dəqiqə qalıb, — dedi.

—Sən allah, dur get çörək al. Çörəyimiz qurtarıb.

—Yaxşı, bu saat. Beş dəqiqədən sonra.

Gözlərini ovxaladı. Divara tərəf çevrildi.

—"Taldı—Kurqan, Alagöl, Manançı".

Bir ilə yaxın idi ki, Nemət iş otağını böyük qızına verib onun yerinə keçmişdi. Ancaq vaxtı ilə qızının çarpayının yanından vurduğu böyük xəritə hələ də divarda dururdu. Sovet İttifaqının siyasi xəritəsi. Ölkənin cənub sərhədi Nemətin balışının yanına düşürdü.

Hər səhər Nemət gözlərini açıb bu xəritəni görürdü. O, Şərqi Qazaxıstanın şəhərlərini, göllərini, çaylarını əzbər bilirdi.

Çox vədə gecələr yuxusu qaçardı. Qaranlıqda xəritə yazılarını seçmək olmurdu. Amma gözüyümüldə halda da Nemət barmağını düz Taldı—Kurqanın, yaxud Alagölün, ya da Manançanın üstünə qoya bilərdi.

Bəzən bu şəhərləri, çayları, gölləri, ümumiyyətlə bu ərazini təsəvvüründə canlandırmağa çalışırdı. Ucsuz-bucaqsız çöllər, alaçıqlar, susayıb göl, çay kənarına gələn at ilxıları... Uzun yallı ağ atlar... sonra yuxu bataqlıq kimi çəkib onu aparırdı.

—Ay Nemət, sən allah, dur çörəyə get də...

Yuxu qırsaqqız olub yapışmışdı, əl çəkmək istəmirdi. Ancaq Sürəyyanın səşində narazılıq xalları vardı.

Nemət cəld yorğanı kənara atıb sıçradı. Bir-iki dəfə əl-qolunu atdı — öz aləmində bu, səhər idmanı idi. Üzünü yuyub mətbəxə keçdi.

—Adam—madam iysi gəlir, yağlı badam iysi gəlir.

—Get çörək al gətir, onda yağlı badam da görərsən.

Çörəyə növbə yox idi. On dəqiqədən sonra ər—arvad ağ, təmiz, səliqəli mətbəxdə qabaq-qabağa oturub çay içirdilər.

Nemət:

—Bir qatmaqarışiq yuxu görürdüm ki! — dedi. — Görürəm Kislovodskdayıq. Bakıya bilet almaq istəyirəm, özü də bax bu pijamada gəlmişəm, deyirlər yox, zol-zol pijama geyməsən bilet verməyəcəyik.

Pişik miyoldadı. Nemət kolbasanın bir tikəsini ona atdı və gülümsündü:

—Pişiyə də bilet alırdım. Ona bilet verdilər, dedilər zol—zoldur.

—Belə ağıllı yuxular gördüyünçün ayılmaq istəmirdin? Saatı soruşuram, deyirsən üç.

—Yuxuda saat üç idi də.

Sürəyya:

—Mürşüdgil deyəsən bu il də Kislovodsk gedəcəklər, —

dedi.

—Kislovodskın o bilet müsibəti yadıma düşəndə heç ora ayaq basmaq istəmirəm.

Mixəyi qalstuku qırıq idi, yaşılı bağladı.

—Yaxşı, hələlik, — dedi. — Mən getdim.

—Tez gələcəksən? Axı bu gün şənbədir...

—Ay aqibətin xeyir, — şeşə bıqlı Musa kişi qırmızı siqaret paçkasını Nemətə uzatdı. — "Arzu" da var a, bəlkə "Arzu" verim! Mağıl indi filtrin bolluğudur.

—Yox, elə "Nərgiz" yaxşıdır. Kibritin varmı? Ay sağ ol.

Siqareti damağına aldı. Kibrit çəkdi. O biri səkiyə keçib qəzet kioskuna yanaşdı.

—Sabahın xeyir... Varındı?

Salman kişi eynəyinin altından gözlərini azacıq qıydı. Nemətdən başqa heç kəsin sezə bilmədiyini "hə" işarəsini verdi. İşindən qalmadı:

—Bu sənin "İzvestiyan". Al, bu "Kommunist". Buyur, "Gənclər", "Pravda" yoxdur, qurtarıb. TTrudU üç qəpik. "Bakı", əlbəttə, dünəndir, yoxsa bugünkü olacaq səhər-səhər? "Komsomol?" Buyur, — deyə alıcıları bir-bir yola salırdı.

Sonra becid bir hərəkətlə piştaxtanın altından qəzet çıxarıb Nemətə uzatdı.

—Nemət:

—İki dənədir də? — deyə soruşdu.

—Eyib sözdür ki...

—Ay səni yüz yaşa. Buyur.

—Sağ ol! Xoş getdin!

Bu iti əməliyyat növbədə dayanmış çil-çil köynək oğlanın nəzərindən yayınmadı.

—Ə kişi, bəs deyirdin "Futbol" yoxdur? Deməli, daşbaşçün saxlamısanmış. Barı saç-saqqalından utan!

Salman kişi partladı:

—Ağzını dağıtma, qırışmal! Daşbaşı atan eləyir. Bu yoldaş

abunəçi yazılıb. Abunəçini qoyub sənə verəcəyəm?

Nemət aralanıb gedə-gedə Salman kişinin səsini eşidirdi.

—Sən də zəhmət çəkib vaxtında yazılaydın.

—Abunəçi burdan niyə gəlib alır? — Oğlan son zəif bir cəhd də etdi. — Evinə yazdırar da...

—Kəfi belə istəyir. Burda yəni sənlik bir iş var?

Salman kişi elə böyük bir canfəşanlıqla ağın qara olduğunu isbat edirdi ki, çil-çil köynək oğlan təslim bayrağını qaldırdı:

—Yaxşı, nöş dava eləyirsən? Bir sözdü dedim, deməmiş olum, bağışla.

Nemət dodaqaltı qımışa-qımışa bağa girdi. Boş skamyada əyləşdi. "Yox, deyəsən bu gün pis başlamayıb... qərribə yuxu. Dadlı səhər yeməyi. Ətirli filtr. İki "Futbol" qəzeti".

Günəşli ılıq gündü. Ağ seyrək buludlar pərən-pərən olub göyə dağılmışdı. "Belə gündə həmişə adamın ovqatı xoş olur".

Amma ovqatının xoş olmasının ayrı, daha vacib səbəbi də vardı: Dadaş kişi sözünün üstündən qaçmasa...

Qəzeti açıb baxmağa başladı. SSRİ və İrlandiya seçmə komandalarının sabahkı oyunu haqqında yazılar dərc olunmuşdu. Məşqçilərin bəyanatları, komandaların heyəti, gümanlar, fərziyyələr...

—Sabahın xeyir, Nemət, işə getmirsən?

Narın ətir iyi Nemətin burnunu çaldı. Başını qaldırıb Təhminəni gördü.

—İndi gələcəyəm. Hazırlıqlı gəlmək istəyirəm. — Əlindəki qəzeti göstərdi. —İstəyirəm futbol yeniliklərindən əvvəlcə özüm agah olum.

Təhminə:

—Görək axırı bu futbol sizin başınıza nə oyun açır, — dedi və gülümsündü. Ağappaq, xırda tən-bərabər dişləri vardı. Qarğıdalı dənələri kimi bir boyda və narın.

Qırmızı baharı paltarının qolları kəsik idi. Yaxasından ətəyinəcən bir düzüm düymə cərgələnmişdi.

—Yaxşı, hələlik, — deyə əl elədi, uzaqlaşib getdi.

Nədənsə Nemət Təhminəni ürəyində həmişə Kaman-qız çağırırdı.

"Kaman-qız!" Özünə deməmişdi, amma onu gördüyü ilk günlərdən belə adlandırmışdı. Səsinə görə yox. Səsi boğuq və bəm idi. Bəlkə ona görə ki, ucaboynu, arıq idi, uzun ayaqları vardı. Bəlkə də ona görə ki, kaman kimi onu da ancaq şaquli təsəvvür etmək olurdu.

Bəzi qadınları üfüqi təsəvvür edə bilirsən. Amma Kaman-qız şaquli qadın idi, gözlərini yumsan da, onu yalnız dimdik görə bilərsən. Uzun ayaqlarıyla addımlayır, gedir. Quş kimi harasa tələsir. Həmişə ayaq üstə. Şəmşək. Kaman-qızı yataqda uzanan təsəvvür etmək çətindir. O yalnız üz-üzə dayanıb öpüşə bilər, qollarını boynuva salar. Dolayar qollarını boynuva. Dolayar uzun qollarını boynuva. Dolayar uzun qollarını boynuva şərf kimi.

Yox, deyəsən, doğrudan da, bu gün pis başlamayıb. Bütün ayrı gözəlliklərdən başqa səhər-səhər dünyalar gözəlinin qarşına çıxması, iki gəlmə söz kəsməsi savabların savabıdır.

—"Görək Dadaş kişi ovqatımıza soğan doğramasa. Dəbbələməsə!"

Dünən işdən çıxıb evə gəlirdilər, birdən Dadaş Nemətə müraciət elədi:

—Yaxşı, de görüm, sən bədii ədəbiyyat tərcümə eləmirsən? Vallah, deyir, elmə də, kütləyə də canım qurban, başımı elə bu yolda ağartmışam, amma tək elmi-kütləvi ədəbiyyat tərcüməsindən nə çıxacaq! Deyir, qaz vur, qazan doldur. Yaxşı, savadlı, ixtisaslı tərcüməçisən. Yavaş-yavaş keç bədii ədəbiyyat da tərcümə elə.

—Eləyirəm də, Dadaş müəllim, hərdən görürsən düşəndə hekayədən, oçerkdən...

—Hekayədən, oçerkdən nə olsun e... Maşallah bir çətin külfətin var.

—İndi kinostudiya üçün "dublyaj" eləmişəm. "Jivie i mertvie" kino var e, bilmirəm, görmüsünüz...

—Hə, Simonovun romanını çəkiblər.

—Bəli.

Aralığa sükut çökdü. Nemət tilov atmış balıqçı kimi gözləyirdi. "Hər halda məndən deməkdi. Tutdu qatıq, tutmadı ayran. Səhərdən bəhanə axtarırdım. Yaxşı ki, sözü özü saldı".

Kiçik bir tərəddüddən sonra Dadaş:

—Lap yaxşı, — dedi, — o roman bizim nəşriyyatın planında da var. Götür tərcümə elə. Bacararsanmı?

Nemət şiddətli ürək döyüntüsünə görə dilinin dolaşacağından qorxdı, bir müddət danışmadı. Sonra:

—Dublyaj eləyəndə materialın içinə girmişəm, — dedi və nəfəsini dərdi, — mətnə elə alışmışam ki, mənə, çətin olmaz.

—Neynək. Mənim etirazım yoxdur.

Yenə bir müddət susdular. Dinib—danışmadan addımlayırdılar.

—Amma bilirsiniz də, Dadaş müəllim, — Nemət sükutu pozdu, — qabaqdan yay gəlir. İstəyirəm ayrı iş götürməyəm, elə bütün yayı oturub bunu işləyəm.

Dadaş arif idi. Mətləbi göydə tutdu.

—Sabah yadıma sal, — dedi. — Müqavilə bağlayaq səninlə. Oturub rahat işləyə biləsən.

—Çox sağ olun.

Pis kişi deyil bu Dadaş. Görüb—götürmüş adamdır. Özü deməyinə qırx ildir nəşriyyatda işləyir. Deyir başımın tükü sayı adamlar görmüşəm burda. Otuz beş il bundan qabaq kuryerlikdən başlayıb...

Ay dadaş, başıva daş.

Tərpənmə belə yavaş.

Bəli, şunu götür, şunu qoy. Ora qaç, bura qaç. Ora-bura qaça-qaça bir gün olub korrektor, sonra redaktor, sonra şöbə müdiri... nə isə, indi nəşriyyatda heç beş də yox, üç kişinin

biridir. Hörməti, söz-keçərliyi müdirdən heç əskik deyil.

Amma, insafən, heç özünü dartmağı-zadı yoxdur. Böyüknən böyükdü, kiçiknən kiçik. Boş damarı da ki, futbol. Pah atonnan! Bu yaşda belə həvəs?! Futbol adı gələndə kişinin gözü-başı qaynayır. Elə "Futbolun" ikinci nüsxəsini də onunçün götürmüşdü.

Avtobus dayanacağa çatıb nəfəsini dərdi. Qapıları açıldı, düşüş-miniş başladı. Nemət nömrəsinə baxdı. Yox, mənimki deyil. Onun avtobusunun nömrəsi Nemətin yaşına uyğun idi — 33.

Görəsən camaatın dediyi nə dərəcədə həqiqətə uyğundur? Yəni doğrudan Dadaşla Təhminənin arasında ayrı haqq-hesab var? Heç inanılası deyil. Dadaş hara, Təhminə hara? Təhminə! Kaman-qız! Bəli, bu da sənin kaman-qızın. Şaquli qadın. Yox əşi, inanmıram, sözdür. Camaatdır da, danışmağa qeybət gəzir... Amma bir yana baxanda... Dadaş da az aşın duzu deyil ha, yüz fırlıdaqdan çıxıb. Bildir Daşkəndə konfransa gedəndə yadımdadır nə oyunlardan çıxırdı.

Nemət bir də Dadaşla Təhminəni gözlərində canlandırırdı. Dadaşın yekə qarnını, daz başını, ziillli burnunu... bir də Təhminənin uzun qıçlarını, uzun qollarını.

Üz-üzə dursaydılar Dadaşın başı Təhminənin çiyninə çətməzdi. "Dola qollarını boynuma!" Qollarını Dadaşın yoğun peysərinə dolamaq üçün Təhminə gərək dizi üstə çökəydi. Ya da Dadaş taburetkanın üstünə çıxaydı...

Nemət xəyalında canlandırıdığı mənzərəyə özü də güldü. Dadaş taburetkanın üstündə! "Əşi, mənim nə borcuma! Onun əri var, bunun arvadı: özləri bilərlər. Bu gün mənim müqaviləmə qol çəksin. Vəssalam, şüttamam. Onda yayın pulu düzəlir. Onda bu gün dublyajdan mənə çatacaq pula maqnitofon alaram. Karmena çoxdan söz vermişəm".

Karmen Nemətin böyük qızı idi. Üç qızı vardı, Ortancılı Cilda, kiçiyi Nərgiz.

Nemət nə səsini itirmiş sabiq müğənni idi, nə də opera

dəlisi. Opera dəlisi rəhmətlik Əsəd kişi idi. Karmenlə Cildanın atası, Sürəyyanın birinci əri.

Nədənsə bir səhnə heç Nemətin gözləri qarşısından getmirdi: Əsəd kişi iri lırt meşin kürsünün lap dibinə çöküb. Bir dizinin üstünə Karmeni alıb, bir dizinin üstünə Cildanı. Hardansa tapdığı nadir opera vallarına qulaq asırlar.

Karmen olardı o vaxt yeddi-səkkiz yaşlarında, Cilda beş-altı yaşında. İndiki kimi yadımdadır, qızların cüt paltarları vardı. Moskvadan gətirmişdi, çəhrayı paltarlar, qırçınlı, göm-gödək... Başlarında iri çəhrayı bantları vardı. Yanaqlarından da qan damırdı. Qıpqırmızı. Üzlərini Əsəd kişinin üzünə qoyub saatlarla qulaq asardılar. Əsəd kişi də elə bil cənnətin tən ortasında oturub, aldığı zövqdən-səfadan gözlərini yumardı.

Bir dənə də qərribə abajurları vardı. Elə xoş, ilıq işıq salırdı ki, bütün otaq isti pürreng çay rənginə çalardı.

Karmen məktəbə gedəndə dərslərindən axsamağa başladı. Əsəd professor idi, məşhur cərrah idi, ora-bura çəkirdilər, uşaqla məşğul olmağa hövsələsi hardandı? Elə boş vaxtı olan kimi valları qoyub çorta gedirdi,

Uzun sözün qıssası, soraqlaşıb Neməti tapdılar. Köhnə pulnan ayda 150 manata Nemət Karmenlə məşğul olurdu. Cildanı da məktəbə hazırlayırdı.

55-ci il idi. Nemətin 23 yaşı vardı, mətbəədə mürəttib köməkçisi işləyirdi, universitetdə də qiyabi oxuyurdu, bibliografiya şöbəsində.

Anası bir il bundan qabaq rəhmətə getmişdi. Ömür vəfa eləmədi ki, atasının şad xəbərini alsın. Arvadı basdırandan iki həftə sonra Nemətə atasının bəraət kağızını təqdim elədilər.

Əsəd Sürəyyadan iyirmi iki yaş böyük idi. Mühəribədən qayıdandan bir il sonra Sürəyyayla evlənmişdi.

Qısa müddətdə Nemət Əsədgilin ailəsinə çox isnişdi. Kasıblıq çəkdiyini bilirdilər, tez-tez nahara saxlayırdılar: "Tələbə babasan, otur, görək Sürəyya xanım bizi nəyə qonaq edəcək" — deyə Əsəd onu masanın başına dəvət edərdi.

Həmişə arvadına "Sürəyya xanım" deyərdi. Nemət bir dəfə də olsun eşitməmişdi ki, Əsəd arvadını eləcə "Sürəyya" çağırırsın, "xanımsız", yox, həmişə "Sürəyya xanım" ki, "Sürəyya xanım!"

Böyük otaqları vardı. Yumşaq xalılarla döşənmişdi. Xalılar addım səslərini su hopduran kimi canlarına çəkirdi. Divarda Əsədin atasının iri şəkli asılmışdı.

Qonaqları oldu, olmadı, fərqi yoxdur, həmişə masanın üstünə ağappaq, nişastalı süfrə salınardı. Bahalı qab—qacaq, gümüş çəngəl-bıçaq düzülərdi. Ailə üzvləri yaxalarına ağ salfet salıb eyni vaxtda masanın başına keçərdilər.

Ev-eşik par-par parlayardı. Nemət heç bir dəfə də olsun Sürəyyanı, ya qızlarını səliqəsiz görməmişdi. Həmişə paltarları ütülü, saçları daranmış.

Hər dəfə Nemətə elə gəlirdi ki, Sürəyya hamamdan bax bu dəqiqə çıxıb: əl-üzü tərtəmiz, ağappaq. Dərisi hamar-hamar...

Çox vaxt Nemət İçərişəhərdəki dar, rütubətli daxmasına qayıdıb bütün gecəni yata bilmirdi. Gözünü əhəngi tökülmüş divarlara zilləyib, yerində o yan bu yana qurcuxurdu, yatanda da elə bil yuxusuna od tökülürdü.

Novruz bayramı axşamı Neməti yenə saxladılar. Ağ süfrəyə yaşıl səmənilər, nazik, rəngbərəng şamlar, boyalı yumurtalar, bəzəkli xonça düzüldü. Şəkərbura, paxlava gəldi.

Əsəd:

—Yaxşı, xoş bayramdır, — dedi. — Amma heyf atababalarımız bir az xərifləyiblər içkini haram eləyəndə... İçkisiz məclisin nə duzu?

Nemət gülümsündü. O bilirdi ki, Əsəd içən deyil. Bu sözləri də yüngül zarafat naminə, məzəyçün deyir.

—Deyirəm, Nemət müəllim, — o yenə qımışdı: "Nemət müəllim", — gəlsənə bu köhnə bazara təzə nırx qoyaq. Bir balaca qədim ənənəni pozaq. Deyirəm o rəhmətlik kişilər bizdən inciməz, həmi?.. Əslinə qalsa, onların özlərinin də içməklə araları saz imiş.

Əsəd kişi uzun bir əhvalat danışdı, 22-ci ildə 17 yaşında, ilk dəfə Bakıya gəlməsindən, əhli-kef əmisiylə içki məclisinə düşməsindən (indiki zabitlər evi var ha, bax onun yerində restoran idi), ömründə ilk dəfə dilinə araq vurmasından, sonra da halının xarab olmasından, biabırçılıqdan... Susdu və əlavə etdi:

—Gəl adama bir azacıq konyak içək. Şirniyyatın malı konyakdır.

Sürəyya xırda, zərif qədəhlər gətirdi.

—Sağ olaq! Deyirəm gəl içək Sürəyya xanımın sağlığına!

Nemət:

—Sağ olunuz! Sürəyya bacı, sizin sağlığınıza! — dedi və həyatında ilk dəfə içdi.

İkinci qədəhdən imtina etdi. "Gərək abırlı gedəm" deyə düşündü.

Amma abajurun işığı o qədər mülayim, ılıq, mehriban, çay o qədər ətirli, Əsədin çaldırdığı musiqi o qədər həzin idi ki, heç durub getməyi gəlmirdi.

Əsədgildən çıxanda gec idi. Küçədə dönüb bir də onların dördgöz pəncərəsinə baxdı. İki pəncərə qaranlıq idi — qızlar yatmışdılar. İki pəncərə isti pürreng çay rəngli idi. Onların ardında musiqi səsləri yumşaq xalçalara hopub itirdi.

Nemət bu pəncərələrə baxdı, baxdı, birdən tramvayın xırıltısını eşitdi, bildi ki, son tramvaydır, götürüldü, sürüşüb yıxıldı, tələsik durdu, yenə qaçdı və özünü zorla çatdırıb, axırncı vaqonun dal qapısından içəri atıldı.

Tramvay bomboş idi. Nədənsə içəridə işıq da söndürüldü. Rəslər üstündə taq-taq taqqıldayan tramvayın axırncı vaqonunda bir Nemət qaldı, bir də pəncərələrdə əks olunan ulduzlar. Qabaqkı vaqonda konduktor qızla sürücü oğlan bərk mazaqlaşmışdılar. Dünyayı-aləm gözlərində deyildi.

Havada baharın nəfəsi duyulurdu. Yaz gecəsinin nəfəsi.

Bir fikir-hiss qəfil külək kimi Nemətin içində qopdu, bayraq kimi qəlbində dalğalandı: birdən-birə dərk etdi ki, Sürəyyaya

aşiq olub. Bu kəşf damardakı qan kimi təpədən topuğacan içini dolaşdı, dövrən etdi, qızdırdı. İçində nə isə uçub dağıldı. Düşündü, anladı ki, bu, hədəf, ümitsiz, gümansız bir sevgidir. Nə əvvəli var, nə axırı. Sürəyya onunçun əbədiyyən çatılmazdır. Və bu fikrin mütləqliyi xəstə bir ehtiras kimi onu daha da gözərtədi, qövr etdirdi, elə bil qəlbinə, beyninə bir qom qor atdılar.

Kədərənəmədi. İliq, titrək, nigaran bir duyğu bütün varlığını limhəlim doldurmuşdu. Elə bil tramvay silkələndikcə o bu hissən bir giləsinin, bir damcısının dağılacağından qorxurdu.

Tramvay relslərdə çaqqaçuruq atlandıqca pəncərələrdə ulduzlar diksinirdi...

O gecə dar daxmasına getmədi. Səhərəcən küçələri hədırladı. Səhərəcən Sürəyya da onunlaydı.

Aman allah! Elə bil bütün bunlar dünən olmuşdu. Ya da min il bundan qabaq. İndi, on il sonra o mart gecəsinin uzaq ürkək xətiyələrini düşündükcə Nemət gülümsünürdü.

Həyat qəribə gözlənilməzliklərlə doludur. On il bundan qabaq, o mart gecəsi Nemətə ömrünün bax bu gününü, 65-ci il 5 iyun gününü danışsaydılar, inanmazdı.

Bu gün səhərdən bəri baş vermiş ən adi, xırda hadisələr— Sürəyyanın onu yuxudan oyatması, qarşı-qarşıya oturub çay içmələri, qəndqabını bir-birinə ötürmələri, evdən çıxarkən sağollaşmaları — bütün bunlar hamısı on il bundan qabaq Nemətə mümkünsüz bir xəlyə, çatılmaz bir rəyā kimi görünürdü. Doğrudan belədir e... .

Bu fikirdən başqa bir xoş ümid də doğdu. Bəlkə on il sonra həyatında olacaqları da bu gün heç təsəvvürünə gətirə bilmir. Nemət ən gizli arzularını, quyular dibində gizlətdiklərini, heç bir zaman həyata keçəcəyinə inanmadıqlarını yada salmağa çalışdı. Yadına saldı, düşündü, güldü. Yəni doğrudan bir vaxt gələcək bütün bunlar reallığa, oluya çevriləcək? Çətin ağı kəsir. Amma məgər on il bundan qabaq bu günümü danışsaydılar, inanardım? Yox. Deməli...

Deməli, hər şey ola bilər. Fikrimdən qovduqlarım, quyular dibində basdırdıqlarım, haqqında düşünmək belə istəmədiklərim hamısı bir gün — beş ildən, on, on beş ildən sonra, həyatım ola bilər.

Ancaq bu fikirdən sevinmədi. Çünki bu fikrin ardınca ikinci bədbin fikir də gəldi: bəlkə bütün bunlar reallığa, doğruya çevriləndə, ömrüm olanda onlar da bugünkü həyatım kimi adi, verişli, gündəlik olacaq...

Bir gün Nemət həmişəki kimi qızlarla məşğul olmaq üçün Əsədgilə gələndə çöl qapılarını taybatay açıq gördü. Qonşular, qohumlar, tanıdığı və tanımadığı çoxlu adam girib-çıxırdı. Dəhlizdə Alyanı — Sürəyyanın böyük bacısını gördü. Əvvəl geyiminə diqqət elədi — geyimində nə isə bir tələsik matəm, lapdan düşmüş yas əlaməti vardı: başına qara örpək salmışdı, ancaq paltarı ala-bəzək idi. Sonra sifətini gördü. Gözləri şişmişdi, qıpqırmızı idi, amma dodaqları boyalıydı.

Nemət hövlnak içəri keçdi.

O gün gündüz saat ikidə Əsəd elə idarədəcə keçinmişdi. Ürəyi partlamışdı.

Meyit balaca otaqda idi. Arvadlar olan otaqda. Böyük otaqda divar boyunca çoxlu stul düzülmüşdü. Qonşulardan yenə də daşıyırdılar. Nemətin tanıdığı və tanımadığı kişilər oturub xısın-xısın Əsədin özündən, rəhmətlik atasından, ölümün qaşla göz arasında olmasından, əcəldən, ürək xəstəliyindən, ümumiyyətlə, xəstəliklərdən söhbət edirdilər. Qara boz köynəyini şalvarının üstündən salmış, buxara papaqlı, çal topasaqqallı, Nemətin tanımadığı qoca bir kişi:

—Ölüm var ki, ölümdür, ölüm də var zulumdur, — dedi. — Bununku lap zulum oldu.

Yeddisi çıxanacan Nemət səhər-axşam hər gün gəlirdi.

Yeddisi günü axşam camaat dağılışanda Sürəyya Nemətə yanaşdı:

—Bu günlər aləm qarışdı, — dedi. Karmen onsuz da axsayır, indi yəqin lap geri qalıb. Sabahdan yenə məşğul

olmağa başlayın, özü də lap ciddi.

İki aydan sonra bir gün Nemət utana-utana Sürəyyaya yanaşdı:

—Sürəyya bacı, — dedi. — Çoxdan bəri demək istədiyi sözləri necə deyəcəyini bilmirdi. — Bilirsiniz, Sürəyya bacı, mən elə alışıbmışam ki, sizin ailənizə... istəyirdim deyəm sizə ki, mənə... pul-zad lazım deyil. Karmenlə də, Cildayla da elə-belə məşğul olacam...

Sürəyya güldü:

—Nə danışsınız, Nemət! — dedi. — Bir də belə sözü ağzınıza almayın. İnciyərəm. Möhkəm inciyərəm.

Yayı Sürəyyagil heç hara getmədilər. Bakıda qaldılar. Əsədin ilini verdilər. Bir payız axşamı söz təzə filmdən düşdü. Sürəyya dedi ki, heç axırıncı dəfə kinoya getdiyi gün yadına gəlmir. Səhəri gün Nemət "Bahar" kinoteatrına dörd biletdən alıb gətirdi. Karmen və Cildanın səyləriylə Sürəyyanı birtəhər razı saldılar. Dördü bir yerdə "Bahar"da məzəli bir komediyaya baxdılar: cavan sevgililər öz ata-analarının bütün maneə və əngəllərinə baxmayaraq, yüz cür kələk qurub sonda bir-birinə qovuşurdular. Sürəyya xeyli güldü. Kinodan çıxanda Nemətə elə gəldi ki, o cavanlaşıb, elə bil birdən-birə birillik matəmi üzündən yuyulub tökülüb. Sürəyya əvvəlki Sürəyya, Əsədin sağlığındakı Sürəyya idi. Bəlkə də daha əvvəlki Sürəyya, Nemətin onu hələ tanımadığı bir vaxtın Sürəyyası. Əsədə getməmişdən qabaqkı çağın, qız çağının Sürəyyası.

İki-üç dəfə də birlikdə kinoya getdilər. Dördü bir yerdə. Maraqlı xarici film gedirdi. On altı yaşına çatmamış uşaqları buraxmırdılar. Bu filmə ikisi getdi... Sürəyya və Nemət.

Bəzən bulvara, parka gəzintiyə çıxırdılar. Sürəyya, Karmen, Cilda, Nemət. Bir dəfə dəniz seyrinə çıxdılar.

Payız, asqılıqdan palto götürən kimi, ağacların başından küləyi götürüb getdi. Səssizlik çökdü təbiətə. Bir gecə sükut və sakitlik içində aram-aram, yavaş-yavaş, yumşaq-yumşaq qar yağmağa başladı. Qar gecəni ağartdı. Qış gəldi.

Nemət timsah ağzı kimi aralanmış ayaqqabılarında artıq gəzə bilmirdi. Özünə təzə çəkmə aldı, paltoya pulu çatmadı. "Eybi yoxdur, pencək müəllim bu qışı da bizi birtəhər yola verər" — deyə düşündü.

Bir gün Sürəyyagildən gedəndə Sürəyya ona qəzetə bükülü iri bir bağlama uzatdı. "Evdə açarsan" — dedi. Nemətin səbri çatmadı, elə pilləkəndə açdı. Dərhal geri qayıtdı. "Bu nədir? — dedi. — Mən sizdən inciyərəm. Eyib deyilmi?". O, doğrudan pərt olmuşdu.

Uzun mübahisələrdən, xeyli çənə—boğaz olandan sonra Sürəyya onu razı saldı. Nemət evə təzə paltoda getdi. Evdə gördü ki, karıxdığından paltonun mağaza kağızını da çıxartmayıb, bütün yolu belə gəlib.

Qış günlərindən birində qızlarla məşğul olub, evinə gedirdi.

Sürəyya:

—Otur bizimlə nahar eləyək, — dedi. — Yarpaq dolması bişirmişəm.

Nahardan sonra "ləzgi qonağı" kimi dərhal durub qaçmaq olmazdı. Oturub Sürəyyayla söhbət etməyə başladılar. Qızlar öz otaqlarına gedib yatdılar.

Nemət özü haqqında danışmağı sevməzdi. Bəlkə də bacarmırdı. Amma indi qərribə bir həvəslə Sürəyyanın suallarına müfəssəl, yerli-yataqlı cavablar verirdi.

Əvvəl söhbət atasından düşdü. "Yadıma gəlmir, — dedi. — Lap duman içində xatırlayıram ki, boyu çox uca idi. Ya bəlkə o vaxt mənə elə gəlirdi. Axı onu aparanda beş yaşım vardı .."

"Bəli, düzdür. Zakfederasiya vaxtı narkom olub, axır illərinə qədər böyük vəzifələrdə işləyib, 35-ci ildə Samuxda ispalkom işləyib. Anam danışardı, deyir, camaat onun başına and içirdi, evlər tikdirmişdi, yol saldırmışdı. Evindən aparmağa qorxublar. Bakıya çağırıb burda tutublar".

"Hə, otuz səkkizinci ildə Bakıya köçdük. Camaat qoymurmuş, anama deyiblər ki, sən arxayın ol, səni də saxlayacayıq, uşağınızı da böyüdəcəyik. Amma anam razı

olmayıb. Köçüb Bakıya. Dayım Bakıda imiş. Elə mən indi olduğum həmin bu evi də dayım tapıb. Hə, balacadır, çox balacadır, amma daha neyləyəydik. Hələ, siz onu deyirsiniz... bura təzə köçəndə qonşularımız bilirmiş ki, atamı aparıblar. Anam, rəhmətlik, deyirdi ki, adamın allahı var, insafən üzümüə vurmurdular, amma öz aralarında danışmış. Qonşumuzun bir oğlu vardı. Elə mənəmlə yaşıd idi, beş-altı yaşında olardıq o vaxt. Həmişə çıxıb bizim damımızda oynayır, atılıb-düşürdü. Anam danışdı ki, çıxıb deyirəm: ay bala, orda atılıb-düşmə, qırı xarab eləyirsən, yağış yağanda bütün su evimizin içində olur. Uşaq nə desə yaxşıdır? TÇox danışma, siz qraq narodsuz". O vaxtdan anam həmişə acı-acı gülüb: neyləyək, a bala, qraq naroduq da, — deyərdi.

—İnişil anam ağır xəstə yatanda... hə, vərəmdən öldü. Üstəlik yel xəstəliyi də vardı, hə, anam inişil xəstə yatanda o uşağın atası bizə dəyməyə gəlmişdi. Anamdan çıxmayan iş, danışdı bu əhvalatı. Kişi qıpqırmızı qızardı. "Bəs o vaxt mənə niyə xəbər eləməmişsiniz, — dedi, — öz damıma qır saldıranda sizin damınıza da saldırardım". Eh, nə isə...

Sonra Sürəyya danışmağa başladı.

Nemət indiyəcən heç bilmirdi ki, Əsədlə Sürəyya həm də Sürəyyanın anası tərəfdən yaxın qohum imişlər: dayıoğlu, bibiqızı.

Əsəd də Nemət kimi uşaq yaşından yetim qalıb. Onu Sürəyyanın atası Fəttah kişi böyüdüb, Kiyevdə oxutdurub. Rəhmətə getməmişdən bir az qabaq Əsədi yanına çağırıb, deyib bax, bu üç qızımı sənə tapşırıram. Aralığa müharibə düşüb. Müharibədə Əsəd cərrah kimi yaman ad çıxarıb. Cəbhədə, deyir, qiyamət eləyirmiş. Ölüləri dirildirmiş. Təcrübəsi çox olub. Özü deyirdi ki, elə bil on akademiya qurtarıb gəldim. Gələndən üç il sonra professor olub.

Fəttah kişinin külfəti müharibə vaxtı çox qıtlıq görübsə də, Əsəd qayıdandan bəri bir şeydən korluq çəkməyib. Sürəyyanın böyük bacısı Alyanı Əsədin cəbhə dostu Murtuz adında bir

polkovnik alıb.

—Tahirə, ortancıl bacım institutdan bir oğlanla gəzirdi, həmin bu Cabbarla, bir qrupda oxuyublar, elə ona da getdi.

...Bir gün də görürəm anam məni çağırır deyir, bala, bacıların getdi, səninçün də yol açıldı, bəs, səni Əsəd istəyir.

On doqquz yaşım vardı. API-də oxuyurdum. Sonra ki, Karmen oldu, institutdan çıxmalı oldum. Əsəd elə hey deyirdi ki, heç olmasa qiyabi oxu qurtar. Amma hardan? Cilda oldu. Başım elə qarışmadı ki... oxumaq yadıma düşsün. Eh, nə bilim, vallah!

Söhbətləri çox uzandı. Nemət birdən saata baxdı və ürəyi tupp elədi: birin yarısı idi. Heç vaxt bu evdə belə gec qalmamışdı. Ayağa durmaq istəyəndə birdən gözləri Sürəyyanın gözlərinə sataşdı. Necə olub bayaqdan bəri bunu görməyib? Sürəyyanın gözləri dolmuşdu. Yanaqlarına iki gilə yaş axmışdı. Nemət lap özünü itirdi. Nə etməyi, hansı sözlərlə ovutmağı, təsəlli verməyi bilmirdi. Karıxıb qalmışdı. Sürəyya onun bu təlaşını gördü, baftalı kiçik dəsmalını çıxarıb göz yaşlarını sildi, gülümsəməyə çalışaraq:

—Eybi yoxdur, — dedi, — mənə fikir vermə, keçər. Susdu və qəfilcən Nemətin heç gözləmədiyi sözləri əlavə etdi:

—Allah mənə bir oğul vermədi. — Nemət bu sözlərdə nə isə bayaqkı qəmli söhbətə bənzəməyən başqa bir həyəcan duydu, sövq-təbii bir hisslə bu həyəcanın xalını, çalarını anladı və özü də həyəcanlandı.

Elə həmin andaca Sürəyya alayavaş səsle:

—Elə istərdim ki, oğlum olsun, — dedi, — özü də heç olmasa bir az sənə oxşasın.

Nemətin ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı. Qızardığını hiss etdi və bunu hiss etdiyindən, qızarmamağa cəhd göstərdiyindən və bacarmadığından daha da pörtdü.

Sürəyya onun üzünə baxırdı, əvvəl iki yanağından çıxan iki "qırmızı turpu", sonra bütün sifətini bürüyən rəngi görür və Nemətin halını başa düşürdü. O, mehriban və bir qədər şiltaq

təbəssümlə əlini Nemətin saçlarına çəkdi. Həmin dəqiqədəcə Nemət əsəbi və kəskin hərəkətlə Sürəyyanın əlini qapıb cod öpüşlərlə aramsız öpməyə başladı. Abajur çayın rəngi kimi dibə çökdü. Tavan uzaqlaşdı, qaraldı, itdi. Bir an Nemət məkan hissini itirdi, ancaq bir fikir beynində titrəyib duruldu ki, Sürəyya əlini çəkmir. Və qəfil qərarla Nemət illərdən, aylardan bəri rütubətli daxmasında boğduğu çılgınlıqla Sürəyyanı qolları arasına aldı, bağrına basdı və tez-tez öpməyə başladı. Dodaqlarını axtardı. Sürəyyanın çovuyan, itən dodaqlarını axtardı, tapa bilmədi, göz qapaqlarından, alnından, çənəsindən, boynundan öpdü.

Nemətin iyirmi üç yaşı vardı və həyatında ilk dəfə barmaqlarında, dodaqlarında bəyaz qadın dərisinin hamarlığını duyurdu...

—İcazə verin.

Nemət başını qaldırıb ona tərəf əyilmiş kişini gördü. Siqareti damağından götürüb kişiye uzatdı. Kişi siqareti papirosuna dirəyib sümürdü, yandırdı, "təşəkkür" deyib getdi, bağın içindən çıxdı, uzaqlaşdı.

Bir aydan sonra evləndilər. Sürəyya nə məharət işlətməmişdisə, o gündən bəri Karmen də, Cilda da Neməti "ata" bilirdilər. Nemət də onları doğma övladı sayırdı.

57-ci ildə Sürəyyanın Nemətdən bir qızı da oldu. Sürəyyanın anası Bikə xala qızı Nemətə gedəndən bəri bir il idi onlarla küsü saxlayırdı. Sürəyyanın Nemətə getməsiylə heç cür barışa bilmirdi. "Ay virananın övladı, bizi el içində xar etdin. O cür kişinin arvadı, yaraşar ki, ərinin meyidi soyumamış belə dılğırın, uşaq-muşağın birinə getsin?! Əvvəl, səndən neçə yaş balacadır. Sonra lüt-üryanın biridir, o necə ailə saxlayacaq, özünü, o böyründəki tifilləri necə dolandıracaq?" Bikə xala çox dedi, Sürəyya az eşitdi. Bikə xala da axırda qızının daşını atdı. Bir il qapısını açmadı.

Uşaq olandan sonra nələc qalıb barışdı. Doğum evinə qızını görməyə gəldi. Nemətin də üzündən öpüb: "Qismət belə

imiş, allaha qurban olum, — dedi, — olacağa nə çarə! Yazılana pozu yoxdur"

Sonra Nemətlə evə gəldi, biş-düş elədi. Karmenlə Cildanın pal-paltarını yudu. "Bizim soyumuz belədir, — dedi, — oğlan doğmurduq. İki bacı biz idik. Mənim üç qızım var. İndi Sürəyyanın da üçüncü qızı oldu".

(İki aydan sonra Bikə xalanı birtəhər dilə gətirdilər. Evini satıb tamam Sürəyyagilə köçdü. Sürəyyaya kömək oldu. Yoxsa yazığın lap kələyi kəsilmişdi.)

Ata—ananın birgə istəyiylə qızın adını Nərgiz qoydular. Yalnız metrikada adı yazdırıb evə qayıdarkən yolda Nemətin ağlına gəldi ki, yaxşı, axı "Nərgiz" də opera var. Deməli, qeyri-ixtiyari yazıq Əsəd kişinin ənənəsini davam etdiriblər. Amma Sürəyyaya bu barədə heç nə demədi.

Yenə də dayanaq tərəfdən ləhləyib yoxuşu çıxan avtobusun səsi eşidildi. Nemət nömrəsinə baxdı, durub dayanağa tərəf addımladı.

Adam seyrək idi. Pəncərənin yanında oturdu. Nemətin ardınca avtobusa qalxan çadralı qarı keçib onun qabağında əyləşdi.

Qarşıdan gələn trolleybusun "buynuzları" havada telindən çıxdı, yana əyildi. Sürücü yerə düşüb kəndiri çəkməyə başladı.

Nemətin başına qəribə bir fikir gəldi: "Trolleybus müəyyən marşrutla gedir. Yolundan çıxma bilməz. Bir balaca yolundan sapsa, "buynuzları" hava telindən çıxar. Trolleybus hərəkətsizləşib qalar. Tramvay da sabit, dəyişməz yol üzrə hərəkət edir. Rəlsindən çıxsa qəzadır. Yaxşı, bəs bu minik, bax bu marşrut avtobusu adlanan salxaq araba niyə hər gün, hər saat eyni yolla gedir, hər gün bazarın, poçtun, bankın, kinonun, hamamın, dəlləxananın qabağından keçir? Axı o, hansı yolla istəsə gedə bilər, hansı küçəyə kefi gəlsə burula bilər?! Ağzında "marşrutlu avtobus" deyirsən. Onun taleyi daha mürəkkəbdir. Trolleybus və tramvayın yolunu dəyişməsinə texniki əngəllər mane olur. Avtobus isə mənəvi qadağaların

əsiridir. Onun qadağası daxildəndir, qəbul olunmuş qayda-qanunlardan, razılaşdırılmış, təsdiqlənmiş hərəkət cədvəlindən asılıdır. O, bu cədvəli, bu bir dəfə qəbul olunmuş qayda-qanunları poza bilməz, yolunu aza bilməz. Pozsa, azsa... Bəh, bəh, lap şər çıxdı ki..."

Nemət düşündü ki, doğrudan da bu barədə fəlsəfi şər yazmaq olardı. Adı da "Qiyam etmiş avtobus" və yaxud "Qiyamçı avtobus!"

On bir yaşında olanda Nemət şər yazmışdı. Bircə son misraları yadıındaydı:

Stalin rəhbərimizdir,
Qələbə də bizimdir.

Dayısına oxudu. Dayısı dedi ki, bala, sən niyə şər yazırsan? Məşhur adam olmaq istəyirsən? Hə, onda bil ki, Əhməd Namazovun oğlu istəyir lap İlyas Nizami olsun, onu üzə çıxmağa qoymazlar. Şair olub daldeyde daldalanmaq nəyinə gərəkdir? Ondansa sal başını aşağı, dərslərini oxu, bəlkə axırın bir yana çıxdı.

Amma Nemət bir müddət yenə yazdı. On üç-on dörd yaşınacan. Xəlvət yazdı, heç kəsə göstərmədi.

Dadaş:

—Yerin məlum, — dedi, — bu saat sporumuz düşmüşdü.

Nemət:

—Hər vaxtınız xeyir, — dedi, — nədən spor eləyirdiniz ki?

Qapının yanında oturmuş cürübbəz Yəhya cır səslə çığırdı:

—Dadaş müəllimlə mərc çəkmişəm ki, sabah Xusainov oynamayacaq.

Nemət dinib-danışmadan "Futbol" qəzetinin bir nüsxəsini Dadaşın masasının üstünə qoydu.

—Burda komandaların tərkibini veriblər, — dedi.

Dərhal bütün otaqdakılar fırtınanın əydiyi gəminin göyertəsindəymişlər kimi bir tərəfə — Dadaşın masası tərəfə axışdılar.

Dadaş bir qədər suçlu hərəkətlə qəzeti açdı.

—Hanı?

Nemət yerini tapdı:

—Budey.

—Aha, Kavazaşvili, Voronin...

İri gövdəli kişi quş kimi yerində atıldı:

—Budur bax, Xusainov, hə, gördün, yaxşı bax, hə nədən mərc çəkmişdik? — Kişinin sevinci yerə-göyə sığmırdı. Onun fərəhi, səs—küyü otağı qüdrətli radiostansiya efiri dolduran kimi doldurmuşdu. — Əşi, sən yəni belə ağız bəhəm eləmişən ki, mənimlə futboldan mərc çəkirsən?

Otaqda bir mərəkə, bir səs-küy qopdu, gəl görəsən? Dadaşın qələbəsi bütün şöbənin təntənəsinə çevrildi. Yəhya elə bil bir az da cürübbəzləşdi, büzüşdü. Burnunun altında mızıldanmağa başladı. Dadaşın səsi gur-gur guruldayırdı.

—Əşi, deyirəm iki oyundu onu buraxmırlar, sabahkı görüşə saxlayırlar, deyir yox, xəstədir, ayağı zədələnib. Əşi, mən bilirəm axı...

Qurban:

—Gərək interesə mərc çəkəydiniz, — dedi.

Cümşüd:

—Hə, düz deyir, interessiz ləzzəti yoxdur, — dedi.

Şöbələrində altı iş stolu qoyulmuşdu. Stollardan birinin açıq tərəfi qəzetlərlə örtülmüşdü. Bu, Təhminənin stolu idi. Şöbənin qalan işçiləri kişilərdi. Qurbandan başqa hamısı futbol cəfakeşi idi. Təhminənin də əri Manaf cəfakeş idi. Manaf futbola da Dadaşgillə gedərdi, stadionda abonement yerləri yan-yana idi. 16-cı sektor, 31-ci sıra. Dalbadal: Dadaş, Nemət, Manaf, Yəhya, Cümşüd.

İndi Nemətə qərribə gəlirdi ki, nəşriyyata işə girməzdən əvvəl, o, futbol azarkeşi deyildi. Uşaqılıqda özü dalanlarında çox oynamışdı, amma böyüyəndən sonra biganələşmişdi, ildə, ayda bir dəfə futbola ya gedəydi, ya getməyəydi. Dadaş başda olmaqla şöbələrinin futbol azarı ona da yoluxdu. İndi o da ən aktiv cəfakeşlərdən olmuşdu. İndi özü də başa düşə bilmirdi ki,

bir vaxtlar futbol kimi bir gözəlliyə necə biganə qala bilirmiş? İndi oyunun öz ləzzətindən başqa, onun bütün dəm-dəsgahı da Nemətə xüsusi zövq verirdi: hələ çox erkən, yaz aylarından abonement tədarükü, sonra futbol mövsümünün təntənəli açılışı, futbol günləri boşalmış küçələrdən stadiona axışan adamların nəqliyyat rəqabəti və nəqliyyat həmrəyliyi, stadion radiosuyla verilən pozuq melodiylar (bunun da öz ləzzəti var)... Minlərlə adamın saat kimi dəqiq bir ritmlə tum çırtlaması, avarçı qolları kimi qalxıb—düşən əllər, xeyrimizə vurulan topların müştərək sevinci, məğlubiyyətlərin müştərək kədəri.

Hələ oyundan qabaq stadionda dost-aşnayla birlikdə, sırf kişi "kampaniyasında" subayvarı pıvələmə... (istər meydançada, istər tribunalarda, istərsə də ümumiyyətlə futbol aləmində zənən tayfasının olmaması da az məziyyət deyil. Heç olmasa stadionda saat yarım adamın qulağı dinc olur.)

"Bu zəhər tuluğu Qurban pul qırpmaqdan başqa dünyada heç nəylə maraqlanmır. Hələ bizə də rişxənd eləyib deyir ki, siz ürəkdə heç biriniz futbol cəfakeşi-zad deyilsiz. Elə-belə boynunuza düşüb. Bütün bu marağınız, ehtiraslarınız da saxtadır, deyir. Axmaq adam, bəs nə bizi məcbur edir ki, bu futbol zəhrimarın yolunda bu qədər can qoyaq? Maraqlanmasaq, yanmasaq, nə düşüb axı bizə, işimizi gücümüzü atıb cumaq stadionla, radioya qulaq asaql, yüz minnətlə qəzet tapaql? Deyirəm, görürsən başını bulayır, cavab verməyə söz tapmır, axı nə cavab verəcəkl? Gah da görürsən deyir ki, bircə Dadaş əsl "boleşikdir", siz hamınız ona yarinmaq üçün futbolbaz olmusuz. Axmaq adam. Belə səfeh fikir elə onun başına gələr. Gah da deyir ki, vaxtınızı bilmirsiniz nəynən doldurasınız, onunçun, deyir, cəfakeş olmusuz. Həyatınızda, deyir, vakuum var, futbolla doldurursunuz bu vakuumu. Futbol, deyir, tiryək kimi, nəşə kimi şeydir. Başı qatıb, gündəlik həyatı unutmaq üçündür. Əşi, qoy danışsın da, əbləh adamdır, zoğallayır özüyçün, kimdir

onun ağzına baxan..." Cümşüd:

—Dadaş müəllim, — dedi, — siz futbolun cikinə də bilirsiniz, biki də. Sizcə, biri gün hesab necə olar?

Bir həftə idi ki, bütün şöbə birigünkü oyunun intizarıyla yaşayırdı. Bu oyunun şöləsi bütün idarə və ev söhbətlərinin, işin və məişətin üstünə çökmüşdü. Bir sözlə, bu həftəni İrlandiya ilə oyun doldurmuşdu. Gələn həftə də vacib oyun vardır: Tiflislə Moskva "Torpedo"sı. Gələn həftəni bu oyun dolduracaqdı. Ancaq birigünkü oyun keçməyincə, o biri oyun haqqında danışan yox idi. Həmin günü, ümumiyyətlə, böyük futbol günlərini bir təntənə, bayram, yeni il kimi, toybüt kimi gözləyirdilər.

Dadaş qəti bir səslə:

—3:0, — dedi.

Cümşüd:

—Gör e! 3:0 — deyər təəccübləndi. O bunu elə dedi ki, guya artıq bu fərziyyə doğrulmuşdu. İrlandiya 3:0 hesabıyla uduzmuşdu. — Amma İrlandiya da güclü komanda idi ha! — Dadaşın fərziyyəsindən sonra Cümşüd birigünkü oyun haqqında keçmiş zamanda danışdı.

Yəhya:

—Heç vaxt, — dedi. — Niyə çətin! Hesab iki-iki olacaq. Gəlin mərc çəkək.

Dadaş:

—Sən yenə mənimlə mərc çəkirsən? — dedi. — Bayaqqı dərslər olmadı?

Yəhya tərs idi:

—Yox, görürsünüz! İki-iki.

Yenidən mübahisə qopdu. Ağzı deyənə qulaq eşitmirdi. Bayaqqı kimi "Futbol" qəzetini masanın üstünə qoyub məsələni ayırd etmək də mümkün deyildi.

—Keçən səfər mən deyən oldu, yox?

—Yox, sən demişdin birinci taymda iki top vuracaqlar, amma...

Nemət başa düşdü ki, bu fısıqırıqda məsələni qaldırmağın yeri deyil. Kirişmə otaqdan çıxdı.

Dəhlizin başında, açıq pəncərənin qabağında Təhminə və Zaur söhbət edirdilər. Zaur pıçıltıyla nə isə deyirdi. Təhminə şaqqanaq çəkib gülürdü. Onun qərribə gülüşü vardı. Ha, ha, ha... Elə bil pianoda qamma çalınır. Yaxud motosikl uzaqlaşmış gedir...

Zaur özü gülmürdü. Yəqin Təhminə gülən müddətdə düşünüb, yada salıb başqa bir zarafat, ya məzəli söz hazırlayırdı. Gözləriylə də Təhminəni yeyirdi.

Zaur başqa şöbədə işləyirdi. Hər dəfə onu görəndə Nemətin ağlına nədənsə "qoltuğuna qarpız veriblər" ifadəsi gəlirdi. Ancaq məcazi yox, hərfi mənasında. Elə bil Zaurun hər iki qoltuğunda görünməz iri qarpızlar vardı, ona görə əzələli qolları gövdəsindən belə dairəvi şəkildə aralı qalmışdı.

Axır vaxtlar Zaur ilə Təhminəni tez-tez söhbət edən görəndə Nemətin başına başqa qərribə bir fikir də gəlirdi. Ona elə gəlirdi ki, Zaurun ən böyük istəyi Təhminəylə plyaja getməkdir. Axı niyə məhz plyaja? Bəlkə də bu fikir ondan doğmuşdu ki, Zaurun şəxsi maşını vardı, tez-tez plyaja gedirdi. Bəlkə də onun Təhminəyə "kor-kor, gör-gör" belə iştahla baxması Neməti bu qənaətə gətirmişdi. Hər halda plyaj Zaurun əzələlərini nümayiş etdirməsi üçün münasib yer idi.

Nemət onlara yanaşdı:

—Zaur, belə olmaz ha, — dedi. — Bax Manafa deyəcəyəm. — Manaf Təhminənin əri idi. Bir ay idi Moskvadaydı, ezamiyyətdə. — Sən ştangistsən, amma o da köhnə pəhləvandır.

—Çəkimiz düz gəlməz. Mən ağır çəkiliyəm, o yüngül.

—Ay qız, doğrudan ərin yüngüldür?

Təhminə güldü. Əlbəttə, bayaqkı kimi gülmədi. Xəfifcə gülümsündü. Nemətin zarafatı ortalıqda qalmasın deyə güldü. Nemət özü də bilirdi ki, zarafatı bəzi qəzetlərdə dərc olunan bayram şarjları, dostluq şarjları kimi duzsuzdur. Amma "ər-

arvad" mövzusunda sataşmalar şöbələrinin klassik yumoru idi.

Birdən Nemətin gözü Təhminənin paltarına sataşdı. İki düyməsi açıq idi və oradan mavi alt paltarı görünürdü.

Nemət fikirləşdi ki, bu mavi ərazi tamam başqa bir dünyadır — paltarın altındakı Təhminə, paltarsız Təhminə. Bir də onu fikirləşdi ki, bu ərazi onunçün əbədiyyən yasaq ərazidir. Bəlkə Dadaşın ora vizası var. Zauru da bilmirəm, deyə bilmərəm, amma mən heç vaxt, ömrümdə heç vaxt bu əraziyə keçə bilməyəcəyəm. Yalnız onun bir qarışını — iki açıq düyməlik maviliyini görə bilərəm.

Gözünü çəkdi.

Təhminə:

—Zaura yuxumu danışdı, — dedi. — Yuxuda Rıqanı görmüşəm. Ən qəribəsi odur ki, ömrümdə Rıqada olmamışam.

Mavi ərazi yenə Nemətin gözüne doldu və o dedi:

—Bir vaxtlar mən də yuxumda heç bir zaman olmadığım şəhərləri görürdüm... nə bilim, London, Paris... — o, pəncərəyə baxdı. Pəncərəyə səmanın mavisi dolmuşdu. — Umumiyyətlə pis vərdis deyil. Otağından çıxmırsan, yatağından durmursan, pulsuz-pənəsiz bütün dünyanı gəzirsən. Bilet də lazım deyil, viza da.

"Viza" sözünü qəsdən işlətdi. Bayaqqı fikrini yada salıb özüyçün işlətdi.

—Bəs indi nə görürsən?

—Eh, ay Təhminə, indi yuxularımın bütün fantaziyası qaçıb. İndi yuxu görmürəm, həyatdan parçalar, fraqmentlər görürəm. Gündüzkü həyatımın davamını görürəm. Məsələn, gündüz yarım list tərcümə eləmişəmsə, yuxuda dalını tərcümə edirəm, qonorarını da alıram, ya, da mağazada növbədə dayanıram, kimsə növbəsiz almaq istəyir, onu məzəmmət eləyirəm, ya da bazarda çənə-boğaz oluram. Ən böyük fantaziyam o olur ki, Kislovodsk — Bakı qatarına bilet alıram. Ya da idarəmizi görürəm. İşçiləri — Səfdər dayını, Məmməd Nəsiri, Dadaş müəllimi, Qurbanı — əlavə etmək istədi "səni" ancaq Zaura

baxıb demədi.

Zaur açıq-aşkar əsəbiləşirdi. Nemətin gəlib söhbətlərinə qarışması, Təhminənin diqqətini yayındırması onu heç açmırdı. Zaur:

—Mən heç vaxt yuxu görmürəm, — dedi, — hələ ömrümdə bir dəfə də görməmişəm.

Təhminə:

—Sən nə danışırısan? Ola bilməz! Heç vaxt inanmaram,— dedi.

—Canımçün düz deyirəm. Heç bilmirəm yuxu görmək nəyə deyirlər, nə deyən şeydir.

Zaur çox cavan idi, lap uşaq idi və Nemət başa düşürdü ki, bu qərribə, lakin yüz faiz uydurma iddiayla o, yalnız yenidən Təhminənin diqqətini, marağını özünə qaytarmaq istəyir.

Nemət:

—Mənim bir dostum vardı, — dedi, — deyərdi ki, yuxu görməyən adamlar Avstriyaya, İsveçrəyə bənzəyirlər.

Təhminə suallı baxışlarla Nemətə baxdı. Yenə də onu təəccübləndirən, marağını cəlb edən Nemət olmuşdu. Zaur bir qədər kəskin tonla:

—Niyə məhz Avstriya, İsveçrə, məsələn Kamboca yox? — dedi.

—Kamboca? — deyə Nemət təkrar etdi və xəyalında xəritəni canlandırmağa çalışdı. — Yadımda deyil Kamboca dənizin sahilindədir, ya yox. O, Avstriya və İsveçrə deyirdi, çünki bu ölkələrin dənizə çıxışı yoxdur. O deyirdi ki, yuxu görməkdən məhrum adamlar dənizdən məhrum ölkələr kimidir. Avstriya, İsveçrə, daha hansı ölkələr dənizsizdir?

Təhminənin təəccübü açıldı:

—Aaa, o mənada...

Sükut çökdü, Zaur cibindən daraq çıxarıb, bir qədər əsəbi hərəkətlə saçlarını daramağa başladı. Nemət:

—Yaxşı, — dedi, — bağışlayın, söhbətinizə mane oldum.

—"Görəsən bütün günü belə gəzəcək, düymələrini

düymələməyəcək?" — deyə düşündü və bir neçə addım aralanandan sonra özünü saxlaya bilmədi, dönüb bir də Təhminəyə baxdı:

—İşdi şayət təsadüfən yuxumda Riqaya düşsəm, mütləq səni axtarıb taparam, — dedi.

Dişləri narın, tən-bərabər, qarğıdalı dənələri.

Nemət otağa girdi. Futbol ehtirasları sinsiyib hamının içinə çökmüşdü. Başlarını aşağı salmışdılar, hərə öz işiylə məşğul idi. Deyəsən, Dadaş dünənki söhbətdən heç söz salmaq fikrində deyildi.

"Üzümə salım, deyim. Yox. Yaxşı düşməz". Ancaq deməsəm də, özünün yadına düşən deyil. Bəlkə bir bəhanə tapıb deyim. Məsələn, "bu gün gedəcəm dublyajın pulunu almağa, deyirdim sizə, "Jivie i mertvie". Yaxud "dünən şkafa baxdım, tapa bilmədim, bizdə burda yoxdur ki, o roman?" Yox, bu bicliklərin köhnə pulnan qiyməti beş qəpikdir. Dadaş qazdan ayıqdır. Ya bəlkə belə deyim: "Dünən oturub başladım bir az romandan tərcümə etməyə, pis getmir". Yox, bu da yaramaz. Deyər başlamısan, əcəb eləmişən, qurtar gətir, plana salmaq... "Əşi, nə götür-qoy edirəm?".

—Dadaş müəllim, — dedi, — dünən müqavilə haqqında danışmışdıq, yadınızda?

Nemət duydu ki, otaqdakılar qulaqlarını şəklədilər.

Dadaş başını qaldırdı:

—Hə, hə, əlbəttə, yadımdadır. Yəhya, zəhmət çək, Təhminəni çağır, bir müqavilə doldursun.

Təhminə otağa girdi. Düymələri bağlanmışdı. Görəsən Zaur deyib? Siyirtməsindən müqavilə çıxarıb doldurmağa başladı. Atanın adı, ünvanı...

—Dadaş müəllim, neçədən bağlayırsınız?

Bir an səssizlik çökdü. Guya Qurban da, Yəhya da, Gümşüd də öz işləriylə məşğul idilər. Amma Nemət bilirdi ki, üçünün də qulağı darı dənəyir.

Nemət düşünürdü: "Lap aşağısı 60, yuxarısı 150. Bunlar

heç, indi görəsən həşta olacaq, yüz, ya yüz iyirmi?"

Dadaş:

—Yüz iyirmi, — dedi, — sanballı işdir.

Təhminə yazdı.

—Qol çək.

Nemət qol çəkdi. Dadaş da qol çəkdi.

—Bay, 120 yazmısan ki... — dedi, — bəs mən 100 dedim.

Gülüşdülər. Bu da şöbə yumoru qəbilindən idi. Dadaş:

—Daha keçib, qol çəkdik, — dedi, — babalı Təhminənin boynuna. Yazılana pozu yoxdur.

Dadaş: "Yazılana pozu yoxdur" deyəndə səhərki xatirə — Bikə xalanın doğum evində dediyi sözlər ani bir qığılcım kimi Nemətin fikrində alışıb söndü.

Nemət:

—Çox sağ olun, — dedi. — Artıq dərəcədə minnətdaram.

—Beh haqqında ərizəni də yaz, aparım müdir ikisinə bir yerdə qol çəksin.

...Dadaş kağızları götürüb otaqdan çıxdı.

Yəhya başını qaldırıb:

—Sən çaldın, — dedi.

Nemət:

—Yetim əlində qoğal əcaib? — dedi.

Gümşüd:

—Ayəndə düşər şənbəyə novruz, — dedi.

Qurban heç nə demədi. Qaşqabağı yernən gedirdi. Nemət bilirdi ki, içini gəmirir.

Dadaş qayıtdı:

—Hə, indi get Səfdərə təzimə.

Səfdər dayı baş mühasib idi.

—Yox, yox, indi pulumuz yoxdur. Qəpik də.

Hələ idarənin tarixində elə hadisə olmamışdı ki, Səfdər bir adama gələn kimi əlüstü pul versin.

—Bəs haçan olacaq?

—On gündən sonra.

Amma Səfdər dayının bir məziyyəti var idi. On gündən sonra deyirdisə, düz on gündən sonra arxayın gedib pulunu ala bilərsən. Sözüünün ağası idi. Dadaş, Səfdər dayı, bir də Məmməd Nəsir bu idarənin ən köhnə işçiləri idi.

—Bilirsən ki, olsaydı, sənə yox deməzdim. Bayaq Dadaş gəlmişdi. Alacağı var. Birisi gün Riqaya gedir. Dedim yoxdur. Dalınca göndərərəm.

"Deməli, Dadaş birisi gün gedir. Bu nə pis oldu".

Nemət çoxdan nərddə Dadaşa bir düşbərə-qutab uduzmuşdu. Özü də əhvalat yay məzuniyyətinə cən olmalıydı. İndi bir sabahki gün qalırdı. Çatdırmaq olardı. Amma bir az yaxşı düşmürdü. Müqavilə-filan... Elə çıxırdı ki, əzəz-əvəzdi, xəcalətdən çıxır. Yox, əlbəttə, Dadaş onu tanıyır, xasiyyətinə bələddir. Bilir ki, elə adamlardan deyil. Ancaq işçilərdən elə düşüncənləri olacaq. Elə biri bu Qurban... "Gördün, lələ, öyrən, bacarana can qurban. Eh dünya, məlik dünya, təpəsi dəlik dünya!" və sair folklor yaradıcılığı... hər halda Dadaşa təklildə demək lazımdır. Xəbərləri olmasın. Ancaq əvvəl "baş vəkillə" razılaşdırmaq lazımdır. Dəhlizdən evə zəng elədi. Mətləbi Sürəyyaya açdı.

—Özün bilirsən də, — dedi, — lazımdır.

Bir müddət qulaq asdı.

—Əti özüm tapacam, — dedi, — səhər tezdən gedərəm. Hər nə lazımdır alaram. Yox, heç kəs, bir Dadaş olacaq, bir də Murtuzgilə deyərik. Tahirəgilə. Vəssalam.

Dadaşa dəhlizdə yanaşdı, dedi.

—Əşi, bu nə zəhmətdir, nə xəcalətdir, qoy qalsın payıza.

"Görürsən, müqavilə, nə bilim, əvəz-əvəz məsələsini heç ağılna da gətirmir".

—Yox, canımçın, çoxdan hazırlıq görmüşük. İntəhası bilmirdim ki, biri gün gedirsiniz. Odur ki, belə bir az gec deyirəm.

—Uşaqlara demisən?

Nemət bir an tutulan kimi oldu.

—Yox, deyirəm, elə özümüz oturaq, necə deyərlər, xudmani, çünki bilirsiniz, — dolaşıb səbəb tapmağa çalışdı. Dadaş dərhal onun imdadına çatdı.

—Aa, nə olar, lap yaxşı, deməli, sabah üçdə.

Nemət otaqlarına girib papağını götürdü,

—Mənim bir balaca işim var gedirəm. Xudahafiz.

Pilləkənlə düşəndə kimsə qəfilcən onun qolundan yapışdı. Nemət diksinib dayandı. Məmməd Nəsir idi.

—Ay səni xoş gördük.

—Salam, salam, Məmməd Nəsir.

Otuz beş il bundan qabaq Dadaş, Səfdər, Məmməd Nəsir bu idarəyə bir vaxtda işə giriblər. İdarədə yaşından asılı olmayaraq hamı Dadaşa Dadaş müəllim, Səfdərə Səfdər dayı deyərdi. Məmməd Nəsiri isə cavan da, qoca da, uşaq da, böyük də adıyla çağırırdı. Bu üçündən başqa bütün ayrı işçilər idarəyə çox-çox sonralar gəlib. Otuz beş il bundan qabaqkı idarə folklorunu:

*"Ay Dadaş, başına daş,
Tərpənmə belə yavaş" —*

misrələrini da orta və gənc nəslə elə Məmməd Nəsir çatdırıb. İndi də Nemətin qulağına əyilib: "Yenə onun şöbəsiyəndən?" — deyə xəbər aldı və simayi-şəms üstündə xısın-xısın oxudu:

Ay Dadaş, başına daş...

Nemət bildi ki, yenə dəmdir. Məmməd Nəsinin həyatda iki ehtirası vardı: nərd atmaq və vurmaq. İçəndə başqa aləm idi.

Məmməd Nəsir beli bükülmüş, saçları seyrəkləşmiş ortalıq arğaz bir kişi idi. Qərribə yazıq təbəssümü vardı. Elə bil icazəylə gülümsünürdü. Həm də böyük məşəqqətlə gülümsəməyə icazə almışdı. Elə bil yerimək, oturmaq, yaşamaq icazəsini də böyük çətinlik və yalvar-yaxardan sonra

almışdı. Həm də müvəqqəti almışdı.

Köynəyinin yaxası həmişə çirkdən qartmaq bağlayırdı. Ayıq vaxtlarında savadlı korrektor idi. Bütün aldığı içkiyə verirdi. Arvaddan, oğul-uşaqdan da heç kəsi yox idi. Özü deyirdi ki, bir həsirəm, bir də Məmməd Nəsir.

Onu idarədə Dadaş saxlatdırırdı. Dadaş olmasaydı, yəqin içməyin ucbatından çoxdan qovulmuşdu. Bir vaxtlar, 30-35 il bundan qabaq bərk dost imişlər. Can bir qəlb. İndi bu dostluqdan əsər-əlamət qalmamışdı. Amma hər halda Dadaş həmişə onu müdafiə edirdi: "İşiniz yoxdur, dəyməyin, yola verin getsin, bədbəxt adamdır".

Məmməd Nəsirdən ucuz şirin çaxır iyi gəlirdi.

—Ömər Xəyyam deyir ki:

*Bər xaki fikəndi meyi qulqun mərə
Xakəm bədəhən məgər to məsti rəbbi!*

Yəni mən içmişəm, ay fələk, sən nöş piyansan? Farsların yaxşı bir sözü var: rus demişkən, aslan yest aslan. Bir həsirəm, bir Məmməd Nəsir. Bir gün mənəm, Hüseyn Sərrafdır, bir də Səlim Şeyda vardı, şair-qəzəlxan idi, şair deyirəm e sənə, indikilərdən yox, əsl şair, görürsən dayanıb səninlə danışır, birdən susur, gedir özünə, fikirləşir, bəli bir az keçir, bir qəzəl! Nədi, təbi gəlib, elə bil ağzından dürr tökür.

*Bülbülü Şeydanın halın sorma nasehdən, fəqir,
Hər tikəndə qanı vardır, könlünü güldən soruş.*

Hə, onu deyirəm axı, həmin bu Səlim Şeydadır, mənəm, bir də Sərraf, mömin kişilərdən biri idi. Gündüz mollalıq edirdi, axşamlar Əsli Kərəm oxuyurdu. Hə, üçümüzük — Məmməd Nəsir əlini boğazına çəkdi, — bax bura qədər içmişik, nuş olmuşuq. Amma indi gərək paxmellənək. Di gəl bir qara qəpik pulumuz qalmayıb. Bir də gördük Sisyanov küçəsiylə

Bandelninin tinindən Əhməd Fani gəlir. Getdik tutduq onu, dedik bəs Mirzə, sən bilirsən ki, biz sənin dostunuq. Dedi, bəli, bilirəm. Niyə də bilməyim, axı? Dedim: bəs bilirsən ki, biz ölmüşük. Dedi: xeyr. Bunu bilmirdim, çünki bu gün hələ qəzetlərə baxmamışam. Yəqin nekroloqdan-zaddan çıxmamış olmaz. Dedim: bəs qəzeti görsən inanarsan? Dedi: bəli, inanaram, Dedim: Hüseyn Sərraf, cum bir qəzet al. Dedi: köhnəsini, təzəsini? Dedim: hansından tapsan. Bəli, aldı gətirdi. Dedim sər bura. Sərdi Əhməd Faninin ayağının altına. Dedim: bəs, Mirzə, üçümüz burda uzanıb qalsaq, inanarsan ki, ölmüşük? Dedi: bəli, indi inandım. Çıxartdı bir qızıl Nikolay onluğu verdi. Onluq deyirəm sənə, onluq, qızıl onluq... Bəli, getdik, bir həftə kefin istəyən içdik. Bir-birimizi səhər tapdıq, axşam itirdik. İndi pulumuz qurtarıb, gərək paxmel olaq. Neyləyək? Üçümüzük. Mənəm, Səlim Şeydadır, bir də Hüseyn Sərraf. Gedirik Tarqovıyan...

Nemət gördü ki, canını asanlıqla qurtaran deyil.

—Məmməd Nəsir, — dedi, — de görüm Krasnovodskda haçan gedirik e?

Məmməd Nəsir bir an söhbətinə ara verdi. Nemətin sözlərini dərk etmək istədi. Döyükdü. Sonra birdən başa düşdü.

—Krasnovodskda? Hə, hə, bildim. Haçan istəyirsən. Sənin könlün haçan istəsə, Məmməd Nəsir qulluğunda hazır.

Nemət bura təzə işə girəndə bir gün Məmməd Nəsir onu tutdu ki, gəl minək gəmiyə gedək Krasnovodskda.

Nemət təəccübləndi.

—Krasnovodskda nə var?

—Heç nə. Elə-belə. İndi şənbədir. Minək gəmiyə gedək. Çaxır götürək, bala-bala vuraq özümüzçün. Dənizin seyrinə dalaq, külək də bala-bala üzümüzə vursun. Düşək Krasnovodskda bir yaxşı xudmani yer tapaq. Oturaq bir balaca vuraq. Sonra yenə minək gəmiyə, bala-bala vura-vura qayıdaq geri. Səhər də beçə xoruz kimi çıxacaq işə. Necədir sənincün?

Nemət:

—Yox, — dedi, — bu işdə bir məna görmürəm.
Məmməd Nəsir kəhrəbə təsbehini pencəyinin sürtülmüş qoluna keçirtirdi:
—Oğul, — dedi, — hər şeydə bir məna olsaydı, həyatın bir mənası olmazdı.
Çıxıb getdi. Sonralar işçilər Nemətə dedilər ki, Məmməd Nəsir bu təklifi hamıya eləyir. İndiyəcən heç kəs də razı olmayıb.
"Krasnovodsk! Barı bir səfalı yer ola. Deyirlər, nə su var, nə də bir kölgəlik".
Məmməd Nəsinin dumanlı yorğun gözlərində nə isə bir həvəs qığılcımı oyandı:
—Bu gün şənbədir, verək özümüzü səhər obaşdandan. Mən bu gün özümə əməlli maya qoymuşam. Amma səniyənə yenə içərəm.
—Gələn şənbə, Məmməd Nəsir. Allah qoysa, gələn şənbə mütləq gedərik.
—Eh, — deyər Məmməd Nəsir əlini yelləyib getdi. Nə qədər sərxoş olsa da, başa düşdü ki, nisyə söhbətdir.
İdarənin çöl qapısının ağzında anqutboğaz bir oğlan Nemətə müraciət etdi:
—Nəşriyyat buradır?
Nemət bu oğlanı ilk dəfə görürdü. Qoltuğunda iri bir qovluq vardı.
—Sizə kim lazımdır?
Oğlan boğazını arıtladı.
—Mənə, — deyər kəkələdi, — burda kitablara kim baxır?
—Kitablara?
—Hə, kitab çap etmək işinə.
Nemət: "Yəqin cavan yazıçıdır, aman allah" — deyər düşündü.
—Kitab yazmısan?
—Bəli.
—Nədəndir?

—Bizim müasir cəmiyyətin həyatından.

—Hekayədir, romandır, poemadır?

—Hamısı var. Hekayə də, şer də. Altı ildir yazıram. Apardım jurnala, dedilər nəşriyyata aparsan yaxşıdır. Birbaşa kitabın çıxar. Dedilər, onlar belə şeylər axtarırlar.

Bir an içində kinolent kimi səhnələr Nemətin gözü qarşısından keçdi. Bu nataraz gəncin ömrünün epizodları: oxuduğu kitablar, izlədiyi mətbuat, yazmaq meyli, qaraladığı səhifələr. Müxtəlif redaksiyaların daş qapıları. Qarşılarındakı adamın cızmaqaraçı olduğunu təyin edən, şəbədə üçün obyekt axtaran bəzi redaksiya işçilərinin nabeləd adamçün aydın olmayan dolamaq priyomları. Nəzakət pərdəsiylə örtülmüş istehza, rişxənd, lağ. Yaxa qurtarmağın yetmiş iki müxtəlif fəndi. Sanki bütün bunları Nemət öz gözüylə görmüşdü. Daha doğrusu, görmüşdü də.

Bu və buna bənzər yüzlərcə hədəv həvəs...

Bütün bunlar Nemətə nə qədər tanış idi! Öz başına gəlməmişdisə də, onda elə bir duyğu vardı ki, guya bütün bu işlərdən özü keçib. Hər halda o bu gəncə nə qədər acı və kədərli, mütləq lazımlı söz deyə bilər, həyat dərsi verə bilərdi.

Birdən-birə Nemət istədi ki, qayıdıb Məmməd Nəsiri, məhz Məmməd Nəsiri, ayrı adamı yox, tapsın, bu gənci də götürsün, gedib xudmani yerdə otursunlar, bala-bala içsinlər, içib səmimi olsunlar, bala-bala söhbət eləsinlər, ürəklərini boşaltsınlar, çünki Məmməd Nəsir demişkən, qarnını doldurmasan, ürəyini boşalda bilməzsən. Düz deyir. Ayıq vaxtı ürəyinin dibində pas atıb qalanları, çürüyüb ürəyində itənləri üzə çıxarıb özgəsinə açmaq olmur. Onlar da qalır, kif atır, çürüyüb ürəyini də çürüdür, ömrünü də.

İçəndən sonra Nemət bu anqutboğaz, bu yöndəmsiz geyinmiş oğlana deyərdi ki, bala, mənə qulaq as. İnan, hələ gec deyil. Mənim dayım, allah ona rəhmət eləsin, allah bütün ölənlərinizə rəhmət eləsin, mənim dayım demişkən, İlyas Nizami deyilsənsə, vaz keç, boşla, girişmə bu işə. Özüvə peşə

seç. Texniki peşə olsa daha yaxşı. Yazıqsan, bala. Sonra başına döyəcəksən, gec olacaq. Bunun axırı yoxdur. Sənin kimi yüzlərcə, minlərcə gənc bax bu saat, sənin yazdığını, lap elə sənin yazdığın kimi, ya bir az ayrı cür, heç təfəvütü yoxdur, bir az daha yaxşı, ya daha pis, daha savadlı, ya daha bisavad, hə, sənin yazdıqlarını onlar da yazır. Hələ gec deyil, Cavansan. Ömrün qabaqdadır. At bu işin daşını. Əlbəttə, əgər İlyas Nizami deyilsənsə! Yox, bəlkə İlyas Nizamisən? Hə, onda başqa məsələ. Bəlkə elə doğrudan İlyas Nizami oldun. Kim bilir?

Nemət:

—Çıx üçüncü mərtəbəyə, — dedi, — on birinci otaq.

Nəşriyyatdan çıxıb studiyaya tərəf getdi. Meydançadan keçəndə gördü ki, on bir-on iki yaşında uşaqlar futbol oynamağa hazırlaşırlar. Ayaq saxladı. Dayanıb onları izləməyə başladı.

İçlərində ikisi lap balaca idi. Yeddi-səkkiz yaşında. Yəqin onları qapıçı qoyacaqlar. Həmişə uşaqlar ən balacaları, ən zəifləri qapıçı təyin edirlər.

Oğlanlardan biri daş qoydu — ştanqa! Bir neçə addım saydı, ikinci daşı qoydu. Bu bir qapı! Sonra gedib eyni üsulla ikinci qapını düzəltdilər.

Doğrudan da balacaları qapıçı qoydular. İki dəstəyə bölündülər. Üç-üç. Bir nəfər artıq idi.

—Sən sudya!

"Sudya" cığallığa başladı.

—Özün ol sudya. Mən istəmirəm. Mən oynamaq istəyirəm.

—Yaxşı, indi sən ol. Üç qoldan sonra mən olaram, sən oynayarsan.

Razılaşıdılar. Kapitan yerdən çöp götürüb yumruğunda gizlətdi. O biri komandanın kapitanı tapdı.

Oyun başlandı.

Nemətin öz uşaqlığı yadına düşdü. O qədər bax lap bu cür futbol oynayıb ki... Küçə futbolunun ənənələri, texnikası,

qanunları dəyişməzdir. 25 il bundan qabaq da hər şey beləcə idi. Daş ştanqalar. Balaca qapıçılar. Vaxt yox, qol hesabı oyun. Qolların cığallanması. "Yox, yan getdi", ya da "hündürdən getdi, ştanqanın üstündən" — hər şey, eynilə olduğu kimi qalmışdı.

—Tofiq, ver mənə! Özün çıx. Ala, Nazim!

—Ruka! Ruka! — deyə qışqırırdılar.

Əli topa toxunmuş oğlan küçə futbolunun əfsanəvi qanununa isnad etdi. "Priyataya ruka" — dedi. Mübahisə başlandı. Birdən kiminsə ağına gəldi ki, hakimin də bir rolu ola bilər, hakim amiranə bir səslə:

—Pinal, — dedi. Nəhayət, o da bir anlıq xəlifə olmuşdu. Cərimənin səbəbkarı bir kəlmə də kəsmədi. Dinməzcə penalti yerini təyin etməyə başladı: qapıdan addımladı. "İndi gör necə addımlayacaq!" Doğrudan da addımlarını elə iri atırdı ki, qorxurdun bağanağı aralı qalsın.

Belə saya-saya onuncu addımda gəlib rəqibin qapısına çıxdı. Özü də başa düşdü ki, deyəsən çox ağ eləyib. Sonuncu addımını bir az qısa etdi.

—Bax buradır, — dedi, — vurun!

Bayaqdan bəri dinməz-söyləməz ona tamaşa edən rəqib komandanın kapitanı:

—Ala! — dedi və özü saymağa başladı.

"İndi gör bu necə sayacaq!"

Bu kapitan elə bil ayağı zəncirli dustaq kimi yeri yirdi — dıpbır-dıpbır. Penalti yeri lap yaxın oldu. Təzədən haray qopdu.

Nemət özü də bilmirdi ki, nə səbəbdən işini-gücünü atıb burada dayanıb, belə maraqla bütün bu şeyləri izləyir, ayrılıb gedə bilmir.

Kövrək uşaq xatirələrinin rıqqətindən başqa bu futbolda nə isə başqa bir şey də var idi. Hisslərin, həvəslərin çılpalığı, təmənnəsizliyi, saflığı, təmizliyi...

Görəsən bizim şöbənin cəfakeşləri bu oyuna baxsaydılar, nə

deyərdilər? Əlbəttə, Qurban zəhər tuluğudur. Dedikləri də hamısı tikanlı sözlərdir. Ancaq bəlkə onun dediyində bir faiz, yarım faiz, çərək faiz həqiqət var. Futbol marağında bəlkə də çirkin bir şey yoxdur, ancaq hər halda çox kədərli bir şey var. "Boşluğu doldurma". "Cəfakeşlik çoxunuzun boynuna düşüb". Ay səni, Qurban! Amma bəlkə cəfakeşliyə səbəb işdaşların söhbətindən, marağından, həvəsindən geri qalmamaq istəyidir? Deməli, belə çıxır ki, hamı bir-birinin ucbatından cəfakeş olub. Bir-birinin xətrinə.

—Qol! Qol! — deyə uşaqlar qışqırırdılar.

Studiyanın kassası qarşısında xeyli adam vardı. Nemət yarım saata qədər növbədə durdu. Zənd-zəhləsi getdiyi İ. də burda idi.

İrişə-irişə:

—Görürsən də, — dedi, — soyuruq hökumətimizi.

Bir xeyli pul aldı.

—Kasibçiliğımızı eləyirik də. — İrişə-irişə saydı. Nemət tərəf uzatdı:

—Sən mənim canım, buyur üstündən götür.

—Çox sağ ol. Özüm alacağam.

İrişə-irişə cibinə qoydu:

—Di sağ ol!

İrişə-irişə çıxıb getdi.

Nemət: "Pulu da adamlar cürbəcür alır — deyə düşündü. Biri halal zəhmətinin dəyəri kimi, açıq üzlə. Birisi də bax bunun kimi, elə bil qəbih bir iş tutur, qanunla aldığı pulu da oğru təki alır. Elə bil haram mal yeyir, üstünü açmasınlar deyə də hamıya irişir. Eh, nə isə..."

Deməli belə. İndi gedək, maqnitofon alaq.

Poçtamtın yanından keçəndə əlini döş cibinə atdı. Pasportu yanında idi. İçəri girdi "Do vostrebovaniya" yazılmış pəncərəyə yanaşdı:

"Mənim bura gəlməyim nəyə oxşayır? Elə bil qəbir üstünə gəlirəm. Ya da suyu qurumuş dəyirman. Yox, bu

bənzətmələrin heç biri düz deyil. Bu pəncərənin ardında heç kəsi basdırmamışam. Burda qurumalı bir şey də yox idi".

Hər dəfə yolu bu küçədən düşəndə poçta girər, pasportunu uzadıb gözləyərdi. Qəribə bir həyəcanla gözləyərdi. Kağızçı səliqəylə zərfləri yoxlayar, hər dəfə də eyni sözləri deyərdi: bir şey yoxdur. Məktub hələ yəqin yoldadır.

Hardan da olaydı? Nemət bilirdi ki, yolda-zadda da deyil. O heç yerdən, heç kimdən məktub gözləməirdi: Yox yerdən məktub çıxmıyacaqdı ki... Yaddaşını ələk-vələk eləsə də başqa şəhərdən ya Bakının özündən ona "do vostrebovaniya" məktub yazacaq bir adam xatırlaya bilməzdi.

Amma nədənsə bu küçədən tək keçəndə hər dəfə həmin pəncərəyə yanaşırdı. Yanında bir sənəd olmayanda heyfəsilənirdi:

—Namazov, aha, var. Yox, bu, Namazov Nadir imiş. Siz Nemətsiniz!

—Bəli, mən Nemətəm.

Kağızları bir-bir ötürüb son zərfi də bir qırağa qoydu:

—Hələlik heç nə yoxdur, — dedi. Şüşənin yarım dairəvi kəsiyindən pasportu qaytardı.

Nemət ağır-ağır pəncərədən aralandı. Qəfilcən fikrində gözlənilməz bir bənzətmə oyandı. "Bu da mənim qəribəliyimdir, — deyə düşündü. — Məmməd Nəsrin Krasnovodsku kimi... Hər şeydə məna axtarsan..."

Siqaretini odlayıb küçəyə çıxdı.

NƏRGİZİN XORUZ BABAYA MƏKTUBU

Salam, Xoruz baba!

Xoruz baba, mənim adım Nərgizdir. Xoruz baba, mənim doqquz yaşı var. Xoruz baba, mən bu məktubumda sizin tapşırduğunuz quş adlarını yazıram. Quş adları: göyərçin, qaranquş, sərçə, sığırçın, bildirçin, qarğa, ağacdələn, sağsağan, qartal, şanapipik, qaraquş, tovuz quşu, turac, laçın, qırqovul, cüllüt, dolaşa, durna, bayquş, kəklik. Ev quşları: toyuq, xoruz, ördək, hind toyuğu, qaz. İyirmi altı quş.

Xoruz baba, mənim Rəhilə yoldaşım var. Rəhilə yaxşı oxuduğu üçün müəllimə onu sinifkom seçib. Onların maqnitofonları var. Xoruz baba, ora sizin səsinizi yazıblar. Sən Rəhilənin adını radioda demisən. Rəhilənin atası səni yazıb maqnitofona, sən deyirsən Rəhilə Həsənova mənə məktub yazıb. Xoruz baba, mən də sənə məktub yazmışdım. Xoruz baba, atam bizə də maqnitofon alacaq. Xoruz baba, mənim adımlı da radioda de. Atam maqnitofon alanda mən deyərəm səni maqnitofona yazsın. Maqnitofon almağı Karmenlə Cilda istəyir. Atam onlarçun alacaq. Atam dedi ki, dərslərimi yaxşı oxusan, Xoruz baba sənin də adını çəkər. Rəhilə deyir ki, Xoruz baba sənin adını deməz, sən hesabdan üç almısan. Xoruz baba, mən hesabdan beş alacam. Xoruz baba, mən yaxşı qızam. Xoruz baba, mən ailəmizdə kiçik yaşlı olduğum üçün, atam, anam, nənəm və bacılarım mənə hörmət bəsləyirlər. Mən anamın sözünə qulaq asıram. Nənəmə kömək eləyirəm. Mənim nənəm mənə çoxlu nağıllar danışır. Xoruz baba, mən çoxlu nağıllar, mahnılar, şerlər bilirəm. Mən pianinoda "Kukla" mahnısını çala bilirəm. Xoruz baba, mən həmişə radioda sənin bizim üçün verdiyin nağıllara qulaq asıram. Xoruz baba, sabah radioda mənim də adımlı de. Xoruz baba, mən yaxşı qızam. Mənimçün "Telefon" mahnısını çaldır.

İmza: Sizin kiçik nəvəniz

İKİ-BİR

Fələk iki bir atdı

Bəxtimin nərdi kimi

Zaur bilirdi ki, axır Təhminəni razı salacaq, çünki bu elə bir təklif idi ki, ilk dəqiqədən həqarətlə rədd olunmamışdısa, deməli, gec-tez qəbul olunacaqdı.

—Axı niyə mütləq plyaja getmək istəyirsən?

—Yadında, mən "Moskviç"imi alanda sən dedin ki, yaxşı oldu, yayda bizi plyaja apararsan.

—Mən deyirdim bütün şöbəyə gedərik, demirdim ki, ikimiz...

—Bütün şöbə? — Zaur rişxəndlə sadalamağa başladı.— Dadaş, Nemət, Qurban...

Təhminə uğunub getdi.

—Axı, Zaur, başa düş, eşidən-bilən nə deyər, mənim ərim...

—Biz nə günah işlədirik ki... ərin Bakıda olsaydı... amma indi burda yoxdur... gedək çimək, iki saata qayıdırıq.

—İki saata? Yəqin?

"Vəssalam!".

—Lap yəqin. Söz verirəm.

Təhminə alt dodağını dişləri arasına alıb, başını yana əydi. Saçları çiyinə axdı.

—Gedim qarajdan maşını götürüm, iyirmi dəqiqədən gəlirəm evinizin qabağına.

—Yox, yox, evin qabağına gəlmə. Evimizin yanında bağ var e, onun sol tərəfində gözlə.

—Oldu. Çox gözəl.

Zaur üçüncü mərtəbəyə dırmaşmağa başladı. Pillələri beş-beş atılır, bığaltı gülümsünür, zümzümə edirdi. Uçmağa qanadı çatmırdı.

Pilləkənin başında Məmməd Nəsirlə toqquşdu. Tünd çaxır

iyi Zaurun burnunu çaldı.

Məmməd Nəsir onun qolundan yapışdı.

—Mən ölüm, — dedi. — Gedək bir nərd ataq.

—Məmnuniyyətlə, Məmməd Nəsir, gələn səfər. İndi yaman tələsirəm.

Dartınıb çıxmaq istədi.

Məmməd Nəsir:

—Bircə tas, — dedi, — sən mənim canım.

—Ay kişi, dedim də, tələsirəm...

Məmməd Nəsir:

—Yeddi dəfə orfoqrafiyanı dəyişdilər, — dedi. — Amma məni işdən xaric eləyə bilmədilər. Hər dəfə qaydaları əzbərləyirəm. Qoy gəlsin sənin cavan korrektorların. Görək hansımız yaxşıyıq. Əski əlifbanı da bilirəm, latını da, indikini də.

—Yaxşı, a kişi, burax qolumu...

—Yox, dayan, sən cavansan, görməmişən. Kişilər vardı, kişilər. Kişi deyirəm e sənə. Kişi. Bax həmin bu yerdə Teymur Mahmudov məni tutdu. Deyir: "Nə olub, Məmməd Nəsir, gözümə bir az turş dəyirsən?" Dedim: "Yox, sağ oluz, yaxşıyam". Eh kişilər vardı. Hər birisi bir şiri-nər, aslan, bəbir.

Zaur qolunu qopardıb götürüldü.

Məmməd Nəsir onun dalınca baxıb, baxıb, başını buladı. Öz-özüylə danışa-danışa pilləkəni enməyə başladı.

—Deyirəm, əmin Türkiyəyə gedib, mənim nə təqsirim? Niyə daş eləyib ayağıma bağlayırsız... Deyirlər, yox, ot kökü üstə bitər. Deyirəm, əşi, o vaxt mən uşaqdım. Nikolay vaxtı çıxıb gedib. Özü də Əliqulu kişi hardan mənim köküm oldu? Üzünü də görməmişəm. Deyirlər yox ki, yox, yox oğlu yox. Niyə gizlətmisən ki, əmin xaricdədir? Çıxardırıq səni işdən. — Pilləkəni qalxan qızlara salam verdi: — Salaməleyküm, xanım qızlar, hər vaxtınız xeyir. — Qızlar pıqqıldayıb gülüşdülər. Məmməd Nəsir onlara fikir verməyib öz-özünə danışmağını davam etdirdi: — Çıxarırsız çıxarın, neynək. İndi də vıqovor

verirlər ki, içirsən. Eh, mənə nə var, bir həsirəm, bir Məmməd Nəsir. İçirəm, neçün ki, lazımdır. Yəhya, ay Yəhya, mən ölüm, gedək bir nərd ataq.

—Yekə kişisən, get özünə iş tap.

—Ay Cümşüd, sən atovun goru, mən nə dedim ki. Deyirəm, gedək nərd ataq, bəyəm bimərifət söz dedim?

Yəhya:

—Məmməd Nəsir, deyəsən, yenə o söz, — dedi və çirtmayla boğazına vurdu.

—Ay bic xərəngə, — deyib Məmməd Nəsir göz vurdu. — Məmməd Nəsiri el içində xar eləmə. Açma sandığı, tökmə pambığı.

Cümşüd:

—Məmməd Nəsir, şöbə müdirisən, yoxsa idarənin müdiri? — deyə xəbər aldı.

—Hə? Yox, hələ redaktoram, ha, ha, ha... Vur bura, mən ölüm. — Məmməd Nəsir otuz beş il idi bu idarədə korrektor işləyirdi. Amma deyirdi ki, üçüncü qədəhdən sonra oluram redaktor, beşincidən sonra şöbə müdiri, yeddincidən sonra idarənin müdiri. Sonra daha hesabı itirirəm. Ancaq bir vaxt görürəm ki, zamministrəm. Sonra ministr. Sonra Hindistan padşahı. Sonra allah...

—Deməli, redaktorsan? Nə əcəb bəs, belə az vurmusan. Bu gün ki, şənbədir. Əsl məqamdır.

—Ay Cümşüd, bəlkə gedək bir nərd ataq?

—Sabah, Məmməd Nəsir, sabah.

Yəhyayla Cümşüd yarımçıq qalmış söhbətlərini davam etdirə-etdirə pilləkənlə düşməyə başladılar.

—Bəli, indi Nemət olub gülməşəkər. Getmə gözümdən, gedərəm özümdən.

—Əşi, dünən Dadaşla xosunlaşırdılar, mən bildim ki, işin içində iş var.

Məmməd Nəsir:

—Sabah bazardır, — deyə onların dalınca qışqırdı, amma

cavab almadı. Zümzümə eləyə-eləyə dəhlizlə getdi:

—Bilsən nə qədər, sevgili canan, can alansan.

—Xeyir ola, Məmməd Nəsir, yenə segah deyirsən?

Az qala makinaçı Tavusla toqquşdu.

Məmməd Nəsir:

—Segah deyil, qızım, dilkeşdir, — dedi və sonra əlavə etdi,
— ay səni xoş gördük, əhvali-şərif?

—Sağ ol, duaçıyam.

—Çoxdandır gözümə dəymirsən?

—Rayona getmişdim. Anama dəyməyə. Bizim tərəflərdə
olmamısan ki? Bir gözəl, səfalı yerlərdir, iki göz istəyir
tamaşasına. Bu səfərimdən çox razı qaldım.

Məmməd Nəsir.

—Ən yaxşı səfər... — deyə sözə başladı.

—Bilirəm nə deyəcəksən. — Tavus onun sözünü ağzında
qoydu, — ən yaxşı səfər şərab kuzəsinin boğazından dibinə
səfər etməkdir. Yüz dəfə eşitmişəm.

—Ay sağ ol. Bu yolu ki, keçirsən, çatırsan şüşənin dibinə,
düşürsən cənnətə. Bəli, hurilər, qılmanlar, mələikələr... Özləri
də qələt eləyirlər, cənnətdə "suxoy zakon"zad yoxdur. İçki bax
buracan — əlini hulumuna dirəynb elə bil mişarladı. — Bəli,
iki saat, üç saat olursan Cənnətqıradı. Yanında da sənin kimi
bir canalan canan. Bax, bir var can, bir var canan, bir də var
canalan...

Tavus:

—Ala ey, — deyə iki əlini çətir kimi Məmməd Nəsinin
başına tutdu, — ətin tökülsün, kişi, ətimizi tökdün.

—Hə, cənnətdə ki bir az cövlan eləyirsən o yan-bu yana,
sonra uzadırlar səni xərəyə, yəni ki, çarpayının üstünə,
gətirirlər obratnı geri. Ayılıb görürsən bəli, yenə öz
otağındasan ki, varsan, həmin-zəmin, Məmməd Əmin.

Tavus çıxıb getmişdi.

Məmməd Nəsir onun dalınca baxıb:

—Qudurasan qurbağa, — dedi, — bizim rayon, sizin

rayon... Mərdan kişi düz deyirdi ki, bu bakılılar, qarabağlılar, qazaxlılar, nə bilim gəncəlilər, göyçaylılar, naxçıvanlılar içində azərbaycanlı olmaq çox çətin məsələdir.

Məmməd Nəsir belini büküb dəhlizlə yolunu davam etdirirdi. Evə gedən işçilərə kamal-ədəblə: "Salaməleyküm, hər vaxtınız xeyir, xoş getdiniz, sağ olun, gülə-gülə" deyirdi.

Həmişə aşağı baxdığındanmı belə bükülmüşdü, ya belə bükülü olduğundanmı həmişə aşağı baxırdı?

Dadaşgilin qapısına çatdı. Qapını elə açdı, elə bil qapıdan üzr istəyirdi ki, bağışla səni açıram. Qapını açıb yan-böyürü, barmaqlarının ucunda, tələsik içəri şütüyürdü.

Dadaşgilin otağına elə girdi ki, elə bil otaqda yatan, ya xəstə var.

Dadaş kağız-kuğazını iri şişman portfelinə yığışdırırdı. Portfel elə yekəqarın idi ki, bura lap adamı da yerləşdirmək olardı.

Təhminə siyirtməsindən balaca güzgüsünü çıxarıb dodaqlarını boyayır, sonra diliylə boyanı yalayır.

Qurban başını aşağı sallayıb nə isə yazırdı.

Məmməd Nəsir:

—Salaməleyküm, — dedi, — xanım qız, səni görməmişəm.

Təhminə güzgüsünü sumkaya qoyub:

—Salam, Məmməd Nəsir, — dedi.

Dadaş:

—Nədi, Məmməd Nəsir, sözlü adama oxşayırsan? — dedi.

Məmməd Nəsir dırnaqlarını çeynəyə-çeynəyə:

— Deyirəm, bəlkə bir ataydıq... — dedi.

—Canımçün tələsirəm, yoxsa məmnuniyyətlə, — mixəyi, zəhmli portfelini əlinə götürdü. Ötkəm səslə: "Di salamat qalın" — dedi.

Dadaşın enli kürəyi bir anlığa qapını tamam tutdu.

Məmməd Nəsir üzünü bu kürəyə tutub:

—Sağ oluz, gülə-gülə, — dedi, bir-iki dəfə başını əyib kürəklə vidalaşdı, belə daha da büküldü, yarıqat oldu, — sağ

oluz, xanım qız, sən də xoş getdin.

Qapı örtüldü. Dadaşın ağır addımlarının səsi gəlirdi: elə bil dəhlizdə bir cüt ütü yeri yirdi. Bu səsə Təhminənin dikdaban çəkmələrinin addım səsləri calandı: elə bil döşəməyə gilə-gilə su damırdı.

Səslər uzaqlaşdı, itdi.

Qurban başını qaldırdı:

—Məmməd Nəsir, düzdü, deyirlər sən bu Dadaşla xüsusi zarafatın var?

—Necə bəyəm? Nə zarafat?

Qurban qımışdı:

—Nə bilim vallah, uşaqlar danışır. Deyirlər bərk içəndə gecə saat ikidə, üçdə gedirsən bunlara. Zəngi basırsan, arvadı oyanıb gəlib qapını açır. Deyir nə olub, nə təcili işdir ki? Deyirsən bəs çox təcili işdir. Bəli, Dadaş bir tuman-köynəkdə gözünü ovuşdura-ovuşdura qapıya çıxır. Deyir nə olub, nə var, nə xəbərdir, ay Məmməd Nəsir, gecenin bu vaxtında? Sən də ki, — Qurban papiros çəkənlərin xırıltılı gülüşüylə güldü, — sən də ki, çirtiq çalib deyirsən:

Tupbuludu, tupbulu.

Cupbuludu, cupbulu.

Məmməd Nəsir də bərkdən güldü. Ağzında bir dənə sağ dişi yox idi.

—Olub-olub, — dedi, — əşi, mən bu Dadaşın dabbaqxanada göünə bələdəm. Neçə il yoldaş olmuşuq. Sən o vaxt uşaq olardın. Birinci bura işə mən gəlmişəm. Elə o vaxtdan korrektor işləyirəm. Yeddi dəfə orfoqrafiyanı dəyişdilər. Hamısını da əzbərlədim. Latını da bilirəm, ərəbi də, indikini də. Bir gün Parapetin tinində Mirzə Cəlilə rast gəldim. Göy parusin pencəyi vardı. Əlində də əsası. Dedi: "Məmməd Nəsir, axı biz belə deməmişdik, qardaş". Eh, ay Qurban, adamlar var idi, adamlar görmüşdük.

Qurban:

—Dadaş da o vaxtdan işləyir?

—Yox, birinci bura mən gəlmişəm. Sonra dartdım Səfdəri gətirdim. İndi baş mühasibdir e... o vaxt kassir köməkçisi idi. Şunu götür, şunu qoy. Bu Dadaş da var ha... Bunu da bura mən işə düzəltdim. Bir gün bax elə bu yerdə, söz yerinə çəkər Teymur Mahmudova rast gəldim. Dedi: nə var, Məmməd Nəsir, gözümə bir az turş dəyirsən? Dedim: bəs sağ oluz, sağlığınıza dolanırıq. Amma bir, yoldaşım var. Mümkün eləsəydiniz, onu işə götürərdiniz. Dedi: bəs nə yoldaş? Dedim: bu Dadaş. Dedi: bəs nə bacarar? Dedim: Bəs hər nə desən. Dedi gəlsin kuryer götürüm onu hələlik, sonra baxarıq. Eh, kişilər vardı o vaxt, hamı indi onlar!.. Qaldıq uşaq-muşaq əlində. İndi hər yerindən duran...

—Bəs düzdür ki, bu Dadaş Teymur Mahmudovdan material verib?

Məmməd Nəsir çiyinlərini çəkdi:

—Əşi, gedək bir nərd ataq da...

—Deməli, Dadaş işə sən düzəltmişən. Kuryerlikdən başlayıb gör hara qalxıb!

—Hə, o vaxt yaman ləng idi. Elə hey qışqırırdılar: ay Dadaş, di tez ol, tərən. Əlli-ayaqlı ol bir az. Şer də qoşmuşdular: ay Dadaş, başıva daş, tərənəmə belə yavaş. İndi gör kimdir!

Qurban:

—Müdirin sağ əli, — dedi, — sözü qılnc kimi keçir. Kəsdiyi başa sual yoxdur. Amma insafən səni həmişə müdafiə eləyir. O səfər töhmət vermək istəyirdilər, qoymadı.

Məmməd Nəsir:

—Çox sağ olsun, — dedi. — Mən ki, ondan bir pislik görməmişəm, ancaq yaxşılıqdan başqa. Adamın allahı var. Əşi, kişisən, dur gedək bir nərd ataq.

—Yox, gərək evə qaçam. Beş dəqiqə gec gəlsəm, arvad günümü göy əsgiyə bürüyəcək. Sən belə-belə şeyləri bilməzsən, Məmməd Nəsir, sənə nə var ki, subay adamsan...

—Subaylıq sultanlıqdır. Bir həsirəm, bir də Məmməd Nəsir.
Otaqdan çıxdı. Otaqların çoxu boşalmışdı. Səfdər dayı dəmir qapısını qıfıllayıb pilləkənə tərəf yollandı. O həmişə işə hamıdan tez gəlib hamıdan gec gedərdi.

Məmməd Nəsir:

—Səfdər, — dedi, — bir nərdlə necəsən?

Səfdər dayı fikirli və dalğın görünürdü. Səsi eşidib dıxsındı, başını qaldırdı. Elə bil Məmməd Nəsiri əvvəlcə tanımadı, elə bil onu ilk dəfə görürdü. Eynəyini çıxarıb nəfəsini şüşəyə verdi, sonra dəsmalla sildi.

—Ey, ay Nəsir, — dedi, — mən nə hayda, sən nə hayda!

İki ay bundan qabaq Səfdər dayının arvadı rəhmətə getmişdi.

Məmməd Nəsir:

—Ay Səfdər, — dedi, — vallah, bu dünya bir yer deyil. Bir başım açılmaz, bir macal eləyə bilmirəm ki, gedib özümü öldürüm.

Səfdər:

—Özünü niyə artıq zəhmətə salırsan, əcəl onsuz da özü gəlib səni tapacaq.

Məmməd Nəsir pıçıltıya keçdi:

—Səfdər, deyirlər Dadaş Teymur Mahmudovdan danos yazıbmuş, hə?

Səfdər dayı arı qovurmuş kimi dəsmalını yellədi:

—Məmməd Nəsir, sən ölənlərinin goru, xatovu məndən uzaq elə. Sən içmişən, dünya vecinə deyil.

Tələsik addımlarla çıxıb getdi: tak-tuk, tak-tuk...

Maşını qarajdan çıxaranda Zaurun yadına düşdü ki, çimmək paltarı yadından çıxıb idarədə qalıb. Yay vaxtı bu dənizliyini həmişə idarədə qoyurdu. Görürsən işdən sonra uşaqlarla sözləşib tələsik bir cumdular dənizə.

Maşını nəşriyyatın qabağına sürdü. İş qurtarmış, camaat dağılmışdı. Qapını döydü. Qapıçı: heç kəs yoxdur, — dedi, — hamı çıxıb gedib.

—Bilirəm, — deyə Zaur tələsik onun yanından içəri dürtüldü, — yadımdan şey çıxıb qalıb.

Öz otaqlarına çıxdı. İçəri girdi, siyirməni çəkdi, qəzetə bükülmüş dənizliyini götürdü. Saata baxdı və birdən təəccüblə qulaq verməyə başladı.

Bomboş idarənin yuxarı mərtəbəsindən nərd səsi aydın eşidilirdi. "Bıy, Məmməd Nəsir burdaymış ki! Görəsən kimi xamlayıb?"

Fikirləşdi ki, qoy çıxım baxım, görüm kimi xamlayıb. Əvvəl-əvvəl Təhminəylə danışmağa mövzu da olar. Ümumiyyətlə, fikir verib Təhminə Məmməd Nəsirdən danışmağı sevir, o biri məktəb əhvalatını da danışaram. "Sonra da keçərsən ayrı söhbətlərə, incə mətləbə, Zaur kişi. Ay vələddüzzina!".

Bığaltı qımışdı, saçlarına sığal verdi, yüyürüb yuxarı mərtəbəyə dırmaşdı, nərd səsi gələn otağa tərəf getdi.

Qapını açdı, baxdı. Mat qaldı.

Otaqda Məmməd Nəsirdən başqa heç kəs yox idi. Məmməd Nəsir öz-özünü nərd oynayır. Zaurun gəlişini duymadı:

—At, Dadaş, — dedi. Atdı. — Aha, şeş qoşa.

Oynadı.

—İndi lələşün Məmməd Nəsir atsın.

Atdı.

—İki-bir. — Başını qaşdı. — Yaxşı, mən bu iki-bir andıra qalmışam hardan oynayım? Əldən oynasam bataram ki... ayrısı da yoxdur. — Oğrun-oğrun ətrafa döyükdü. Zauru yenə görmədi. — Bu heç, — dedi. — Guya bu olmayıb. Qoy bir də atım. Özümüzük də, bilən olmaz.

Atdı.

—Tfu səni. Yenə iki-bir. Gətirmir də...

Zaur yavaşca qapını örtüb ağır-ağır pilləkəni düşməyə başladı. Başını buladı, gülümsündü. Qapıçıya:

—Sağ olun, — dedi və çıxarib otuz qəpik verdi.

Küçəyə çıxanda bir də başını buladı.

DADAŞIN
PROFESSOR TEYMUR MAHMUDOVA
MƏKTUBU

Moskva
Dobrolyubov küçəsi, 11-ci ev, mənzil 7.

Hörmətli və əziz professor! Atəşin salamlar. Cürbəcür işlər adamın başını elə qarışdırır ki, heç bir macal tapıb Sizə məktub yazma bilmirəm. Nəhayət, bu gün, şənbə günü öz-özümə dedim ki, daha nə cür olursa-olsun, gərək vaxt tapıb Sizə bir-iki kəlmə yazam. Məktub yazmıramsa, bu o demək deyil ki, Sizdən xəbərsizəm. Moskvadan gələn tanış-bilişdən həmişə Sizi soruşuram. Səhhətinizin, kef-əhvalınızın sağlam və gümrəh olduğunu eşidib çox sevinirəm. Tez-tez mərkəzi mətbuatda imzanızı görəndə ürəyim dağa dönür. Professor, siz bəlkə heç özünüz də təsəvvür edə bilmirsiniz ki, sizin adınız, işiniz, taleyiniz, ömrünüz bizim nəsil üçün nə deməkdir. Mən həmişə əsl sovet adamı, yüksək ülvə bir humanist, bütün çətinliklərdən mərd-mərdanə və açıq alınlı çıxan bir adamı təsəvvür etmək istəyəndə məhz Sizi düşünürəm. Sizin necə ağır illərdən çıxıb, haqsız ittihamlara məruz qalıb sarsılmaz inam və etiqadla, yenidən qurub yaradan insanların içində belə ləyaqətli yer tutmağınız yalnız cavan nəslə deyil, elə bizim yaşlı nəslimizə də ibrət dərslidir. Doğrudan bəzən elə adamlara rast gəlirsən ki, kiçik bir haqsızlığı, ya kəsiri görüb laqeydləşir, yorulur, yaxasını kənara çəkir, heç nəyə qarışmır, başını gırlayır. "Dəymə mənə, dəymə mənə sənə, ya azacıq aşım, ağrımaz başım". Siz isə bütün kəşməkeşlərdən sonra yenə də əvvəlki hünərlə, cavanlıq həvəsiylə, gənclik ehtirasıyla işləyir, çalışır, yaradır, xalqımıza, millətimizə xeyir verirsiniz. Əziz Teymur müəllim, bu təmtəraqlı və pafoslu sözlər üçün məni bağışlayın. Ancaq inanın ki, bu sözlər ürəkdən gəlir, qəlbimin ən dəruni,

ən səmimi hissələrini ifadə edir.

Əziz professor, keçən yay söz verdiniz gəlmədiniz, heç olmasa bu il sözüünüzün üstündə durun. Universitetdə dərsləriniz qurtaran kimi istirahətə bura gəlin, necə deyərlər, doğma Vətən torpağı yolunuzu gözləyir. Gedək bir əməlli-başlı Azərbaycanı gəzək. Qalxacaq Göy gölə. Özüm öz əlimlə Sizə yaxşı bir kabab çəkim. Ötək ordan Şuşaya, Laçına, Kəlbəcər tərəfə. Siz ki məşallah, belə səyahətlərin aşnasısınız. Sonra da Bakıda bizdə bir köhnə dost-aşınayan yığışaq, armudu stəkanlarda bir yaxşı məxməri çay içək, bir nərd ataq. (Nərd oynamağı unutmamısınız ki?) Yeri gəlmişkən, bildir Yəhyayla sizə bir nərdtaxta göndərmişdim. Nuxada bir ustaya şəxsən özüm sifariş vermişdim. Belə ayrı aləmdi, əl işi... Bilmirəm xoşunuza gəldi, yoxsa yox? Burda sağ-salamatlıqdır. Səfdər kişinin arvadı öldü. Mina xanım, bilmirəm yadınıza gələr, ya yox? Bəli, professor, bizim nəsil də yavaş-yavaş seyrəlidir. Baxırsan köhnə dostlardan kim qalıb? Kimdi qalan o vaxtın adamlarından? O vaxt, sizin işə götürdüyünüz adamlardan indi idarədə qalan bir mənəm, bir Səfdər, bir də Məmməd Nəsir. Məmməd Nəsir zalım oğlu da elə hey içir. Onu vaxtında evləndirmədik ki, bəlkə arvad ipə-sapa yığaydı. Yoxsa indi tək adamdı, nə vecinə? O gün az qala işdən qovacaqdılar. Qoymadım. Durdum dedim, atacaqsınız bayıra, neyləyəcək? Bayıra atmaq asandır. Gəlin bir məsləhət eləyək, qolundan tutaq, kömək eləyək. Köhnə işçidir, idarənin veteranıdır. Savadlı korrektordur. Hələ siz cavanlar ondan çox şey öyrənə bilərsiniz. Bilirsiniz də professor, cavanlardır, odlu-odlu danışirlar, elə bilirlər hamıdan ağıllıdırlar. Deyirəm onlara ki, biz sizin yaşda olmuşuq, amma siz hələ bizim yaşa çatmamışsınız. Odur ki, siz biləni biz çoxdan bilirik, amma biz biləni siz hələ bilmirsiniz. Uzun sözün qıtası, saxlatdım Məmməd Nəsiri. Sizi də köməyə çağırdım. Dedim bəs professor da eşitsə, bizdən inciyər, axı Məmməd Nəsiri bura işə o götürüb.

Nə isə, əziz professor. Sizə xeyli başağrısı verdim. Ancaq Sizə bir işim də düşüb. Bilirəm, indi Sizin yerinizə başqa adam olsaydı, düşünə bilərdi ki, hə, işin düşüb, elə məktubu da onunçün yazmısan. Ancaq mən sizin qəlbinizin genişliyinə bələdəm, bilirəm ki, belə dar fikirlərə düşməzsiz. Hər halda mənim haqqımda belə düşünməzsiz. Məsələ ondadır ki, biz burda "Tarixi şəxsiyyətlər" seriyası buraxmaq haqqında təşəbbüs irəli sürmüşük və prinsipial razılıq almışıq. İndi bu məsələnin təsdiqini Moskvada bir az tələsdirmək lazımdır. Mən özüm bu iş üçün Moskvaya gəlmək istəyirdim. Ancaq sonra fikirləşdim ki, heç kəs bu işə Sizin kimi kömək edə bilməz. Sizin orada necə böyük nüfuza malik olduğunuzu yaxşı bilirəm və odur ki, Sizdən artıq dərəcədə xahiş edirəm, bu işə himayədarlıq edin. Əgər prinsip etibarilə razısınızsa, konkret məsələlər barəsində Sizə yeni bir məktub yazaram.

Ayrı elə bir yenilik yoxdur. Bizim Aqil bu il orta məktəbi qızıl medalla bitirib. Meyli də Moskvayadır. Ali məktəbi orda oxumaq istəyir. Deyirəm, elə bilirsən asandır Moskvada imtahan verib ali məktəbə qəbul olunmaq? Amma heç bir şey eşitmək istəmir. Hələ özü də bilmir hansı sahəyə gedəcək. Bəlkə Siz bir məsləhət verəsiniz. Nə isə... bu da bir problemdir.

Hörmətli professor. Cavabınızı səbirsizliklə gözləyirəm. Daha böyük bir intizarla Sizin özünüzü burada gözləyirik.

Dərin hörmət hissiylə Dadaş

5 iyun 1965

ÜÇÜNCÜ

Siqareti siqaretə calayırdı: "Əgər dolamaq istəyirmisə, çox mənasız zarafatdır".

"Bəlkə bağın o biri tərəfini deyib? Yox, orda maşın saxlamaq qadağandır. Sol tərəfi dedi. Sol tərəf buradır da".

Zaur maşının saatına bir də baxdı, sonra qol saatına baxdı.

Sözləşdikləri vaxtdan düz 45 dəqiqə keçirdi.

"On beş dəqiqə də gözləyim. Olsun bir saat. Əgər gecikirsə, bir saat bəsidir. Ondan artıq mən heç Bricit Bardonu da gözləməyəm. Yox, əgər mənimlə zarafat eləmək fikrinə düşübsə, nə olar, heç eyib etməz, mən də papaq altında qalan oğlanlardan deyiləm".

Yeddi dəqiqə də keçdi.

Son siqareti damağına qoydu. Boşalmış qutunu xışmalayıb ovcunda əzdi, tuşlayıb səkidəki zibil qutusuna atdı.

Maşının gözünü açıb təzə qutu götürdü, cibinə qoydu, rulu tumarlamağa başladı.

Lap qulağının dibində səs eşitdi:

—Bağışla, deyəsən bir az gecikmişəm.

Bayaqdan bəri bu səsi gözləyirdisə də diksindi, qanrılıb baxdı. Təhminənin qırmızı paltarının ağ düymə cərgəsini gördü.

—Zərər yoxdur, — dedi, — keç bu tərəfə.

Qapını açdı. Təhminə içəri keçdi, əlindəki iri ala-bula sumkanı Zaura uzatdı.

Zaur:

—Ver sumkanı bura, — dedi, — arxaya qoyum. Nə yığmısan bura bir belə?..

—Heç, bir az yemək götürmüşəm.

Zaur maşını işə saldı, hərəkətə gətirdi...

—Yemək? Yemək neyləyirsən, evdə yeyəydin də, — üzünü Təhminəyə tərəf çevirib bığaltı gülümsündü, — iki saata qayıdırıq da...

Təhminə maşının güzgüsünü üzünə tuşlayıb, saçlarını düzəldirdi.

—Yeməyinə yemişəm. Dedim birdən yubandıq. Acsaq...

—Aa... belə də, — mənalı-mənalı Təhminəni süzdü. "Pah atonnan! — deyə düşündü, — gör dünyanın nə günüdür?! Yad kişiylə plyaja gedir. Özü də bilir niyə gedir, amma tədarükünü də yaddan çıxarmır. Qarnının da qeydinə qalır. Bəli, XX əsrdir,

Zaur kişi. Romantika vaxtı çoxdan keçib".

—Hansı tərəfə gedək? — deyə Təhminədən soruşdu. Təhminə dərhal:

—Pirşağı tərəfə, — dedi. — Pirşağıdan da o tərəfə bir plyaj var. Yaxşı yerdir, sakit, adamsız...

"Görünür, yaxşı bələddir. Kişinin qızının əməlli-başlı səriştəsi varmış. Kül başına, Manaf!"

—Uşaqlıqda Pirşağıda bağımız vardı. Atam sağ olanda. Çimməyə həmişə o tərəfə gedərdik. Bir qiyamət qayalıq var orda...

Səs-küylü, adamlı küçələrdən keçib geniş şoseyə çıxdılar. Yol basırıq idi. Şənbə günü axşama doğru elə bil bütün şəhər maşın-maşın, avtobus-avtobus sahil bağlarına tərəf axışırdı. Maşınların dal şüşələri bostanı andırırdı: xiyar, qovun pomidor...

Boy-buxunu, yaraşıqlı sifəti, idmançı inadı və başqa keyfiyyətləri Zauru erkən kişiləşdirmişdi. İyirmi üç yaşında çox şey görmüşdü. Təcrübədə kamilləşmiş fitri bir məharətlə hər növ, hər çeşidli qadınla söhbət sala bilir, söhbətdə hər şeyin faizini, dərəcəsini, məqamını da bilirdi. Nə dərəcədə qəlizdən qırılmaq, neçə faiz yumor, ikibaşlı eyhamlar. İncə mətləblərə keçmək məqamını da duyurdu, incə söhbətdə müvazinət saxlamaq ustalığı da vardı. Yeri gəldikcə gah adam üzünə həyəcan göstərir, tutulur, özünü itirir, gah da adamına görə açıq-saçıq danışır. Təhminənin özüylə də küncdə-bucaqda müxtəlif çeşidli söhbətlərdən az eləməmişdi.

Amma bax indi, onun, nağıllarda demişkən, arzu-kamına, muradına çatmasına lap az qalan bir zamanda, onu məqsədinə doğru saatda 80 kilometr sürətlə aparan bu maşının içində gözlənilməz bir acizliklə danışmağa söz tapmırdı. Bilmirdi nədən başlasın, hansı səmtdən gəlsin. Təhminə də susmuşdu.

Birdən Zaurun yadına Məmməd Nəsir düşdü.

—Nə olub, niyə gülürsən?

—Heç əşi, yadıma düşdü bir şey. Bayaq qayıtmışam

idarəyə, bir də gördüm...

Məmməd Nəsin öz-özünə nərd oynamasını yerli-yataqlı danışdı. Deyəsən əhvalatın duzu Təhminəyə çatmadı:

—Bəyəm adam öz-özünə nərd oynaya bilər?

—Yox da elə məsələ ondadır. Heç kəsi tutub tovlaya bilməyib, odur ki, öz-özünə oynayıb.

Təhminə: .

—Məmməd Nəsin çox qərribə tipdir, — dedi.

—Əşi, ayrı aləmdir. Keçən yay bunun bacısı qızı universitetə girir. Yəqin içib dəm olub, lovğalanıb ki, bəs mən düzəldərəm. Mənim bir yoldaşım universitetdə işləyir, o danışır: deyir, görürəm bir gün bu Məmməd Nəsin dayanıb universitetin qabağında yetim quzu kimi büküb boynunu. İçəri buraxmırlar. Özü də bir balaca dəmdir. Bəs qapıçıya dedim ki, burax onu, bilirsən bu kimdir? Böyük adamdır. Buraxdırdım onu içəri. Bacısı qızı da yanında imiş. Deyir içəri keçən kimi belini düzəltdi, yanındakı qızın əlindən darddı birbaşa imtahan verilən otağa. Mən də, deyir, düşdüm bunların dalınca, görüm bu neyləyəcək. Açdı, deyir, sinif qapısını, girdi içəri, bəli, imtahandır, uşaqlar oturub. Komissiya-filan. Komissiyada da bir Rəhim var, odur, bir də Cavanşir var, köhnə müəllimlərdəndir, odur. Bəli, Məmməd Nəsin, deyir, kamal ədəblə bunlara salam verdi, dedi, bəs Cavanşir, mən tanıyırsan? — Bəli, tanıyıram. — Çox əcəb, çox gözəl. Rəhim, sən necə? — Bəli, mən də tanıyıram, Məmməd Nəsin. — Çox əcəb. Bax bu mənim bacım qızıdır. Bildiniz də? Daha ayrı söz demirəm. Bacım qızı! Bildiniz? — Bəli bildik. — Hə, qızım, keç otur. Xatircəm ol. Vəssalam! Di salamat qalın, — deyib otaqdan çıxıb, bir də qayıdıb ki, bağışlayın a, siz də bağışlayın, uşaqlar. Sonra çıxıb gedib, bacısıgildə basıb kəsib ki, bəs sən arxayın ol, ürəyini buz kimi elə. Elə bil ki, qızın oturub universitetdə leksiyada.

Maşın bol gediş-gəlişli şəhərbasardan çıxıb, getdikcə seyrəkləşən yolla irəliləyirdi.

Susmuşdudar. Bir azdan sonra Təhminə:

—Yaxşı, nə olub, qəbul eləyiblər qızı? — deyə soruşdu.

—Hardan qəbul eləyəcəklər? Tökülmüşdü. Kəsiblər gedib.

—Niyə?

—Neçə niyə? Məmməd Nəsinin ağzına baxan kimdir?

Adamı o cür tapşırırlar?

Təhminə:

—Əlbəttə, — dedi, — tapşıрмаğın da öz ritualı, qayda-qanunları var. Neçə deyərlər, zəngin adət-ənənələri. Əvvəlcə kənar söhbətlər, sizin it bizim ərsini apardı, o yandan, bu yandan, havalar xoş keçir, daha nə var, nə yox, sonra belə sözarası kiçik bir işarə, ehyam, arıfsən, gərək başa düşəsən, sən mənim işimi düzəlt, biz də xəcalətdə qalmarıq, filan-peşməkan, əl-əli yuyar, əl də üzü...

Zaur:

—Eh, kim kimədir, — dedi. Bir qədər susandan sonra Məmməd Nəsirlə əlaqədar başqa bir əhvalatı xatırladı. — Məmməd Nəsinin müdirimizlə olan əhvalatından xəbərin var?

—Yox.

—Bir gün Cəfər müəllim küçədə Məmməd Nəsirə rast gəlib. Deyib: axşamın xeyir, Məmməd Nəsir. Bir də görüb ki, Məmməd Nəsir iki əlini başına çəkdi ki, vay, Cəfər müəllim, bütün mayam batdı. Kişi başa düşməyib: — Nə danışırısan Məmməd Nəsir, nə mayabazlıqdır? Deyir: bəs, Cəfər müəllim, əməlli-başlı özümə maya qoymuşdum. İçib əntiqə dəm olmuşdum. Sizi gördüm tamam ayıldım. Bütün mayam batdı.

Təhminə güldü, Zaur:

—Neyləsin yazıq Məmməd Nəsir, — dedi. — O da kamını içməkdən alır. Tək kişidir. Ürəyi darıxır, içir də. Bədbəxt oğlu vaxtında bir halal süd əmmişin başını bişirib evlənməyib də, — udqunub əlavə etdi, — əlbəttə, bişirmək onunçün o qədər də asan deyil, amma...

Təhminə:

—Səninçün necə? — dedi, — səninçün asandır?

Zaur çırtmayla siqaretinin külünü atdı.

—Baxır da, — dedi və güzgüdə Təhminəyə göz vurdu. — Baxır atəşin hərarətinə.

—Onda mənə bir siqaret ver, bir də atəş.

—Oho, sən çəkirsən? Heç bilməzdim.

Kibrit çəkdi. Maşının içindəki yeldöyəndə kibritin odu yaralı quş kimi çırpınıb söndü.

Təhminə ikinci kibriti çəkib əlləriylə odu bələdi, bürüdü, ovuclarının içində gizlətdi. Bir qullab vurub:

—Sən hələ çox şeyi bilmirsən, əzizim, — dedi.

—Bircə onu bilirəm ki, bu maşının içində indiyə kimi belə dünya gözəli oturmayıb.

—Yəni bura çox dünya gözəli mindirmisən?

Zaur nə isə qeyri-müəyyən bir səs çıxardı, həm təsdiq, həm inkar kimi qəbul etmək olardı.

—Maşını çoxdan almısan?

—Yeddi ay olar.

Kaş soruşmayaydı ki, hansı pula? "Atamın puluna" demək istəmirdi. Təhminə soruşmadı. Yəqin hamı kimi o da bunu bilirdi.

—Yaxşı işləyir, — dedi. Yarısual, yarıtəsdiq ifadəsi ilə dedi.

—Ceyran kimi qaçır. Zarafat deyil e, əlli at gücü var burda.

—Neçə?

—Əlli.

—Mənim bir tanışım vardı. "Volqa"sı vardı. Elə hey qürrelənirdi ki, yetmiş at gücündədir. Bir dəfə lap zəhləmi tökdü, dedim bilirsən nə var, maşının yetmiş at gücündədir, amma başında yeddi at beynicə ağlın yoxdur. Küsdü məndən, o gedən getdi.

—Kimdi ki o?

—Çox bilsən, tez qocalarsan. — Zaurun tutulduğunu görüb, — elə-belə, bir tanışım idi, — dedi, — aramızda heç bir şey yox idi.

Zaur düşündü ki, ağlına gələn sualı versin, ya verməsə

yaxşıdır, sonra qərara gəlib.

—Təhminə, — dedi, — bağışla, sənə bir şəxsi sual verim. Amma incimə.

—Aha.

—Bəs Manaf səni qısqanmır?

Təhminə gülüb əlini onun başına çəkdi, saçlarını qarışdırdı. Xoş bir gizilti iynə-iynə Zaurun bədənini dolaşdı. Bir an gözləri dumanlanan kimi oldu, əlində rul oynadı, maşın sərxoş kimi ləngər vurdu.

Təhminə müvazinətini güclə saxlayaraq:

—Oho, nə yaman odlu cavansan, — dedi.

Zaur cəld özünü ələ aldı. Bir qədər əsəbi güldü.

Maşın yolu yumaq kimi təkərlərinə sarıyırdı. Ağaclar, teleqraf dirəkləri arxaya yığılıb qalırdı. Uzaqda asfalt üzərində ilğımlar-gölməçələr parlayır və yoxlaşıb gedirdilər. Maşın yolu hərisliklə udur, udurdu.

Təhminə:

—Məndən sənə əmanət, — deyə sükutu pozdu, — əgər günlərin bir günündə işdi-şayəd evlənib eləsən, mütləq arvadını qısqan. Qısqanlıq duydun, duymadın, əsasın oldu, olmadı, heç təfəvütü yoxdur, əgər istəyirsənsə arvadın səni saysın, sənə hörmət eləsin, yerivi bilsin, mütləq qısqan onu. Əlbəttə, daha lap xırdaçılıq eləyib zəhləsini tökmə, yazıqdır. Görürsən elə kişilər olur e, yerli-yersiz səfeh-səfeh qısqanıb arvadı çərlədir, dığ edirlər. Əlbəttə ki, o cür yox, amma belə öz qaydasında, həmişə gərək arvadın elə bilsin ki, sən onu dəlicəsinə qısqanırsan, amma ağır kişisən, bürüzə vermirsən. Onda bütün işlər yaxşı gedər. Görürsən sənə necə məişət dərsi verirəm, desələr kim öyrətdi, denən elə özüm bilirdim.

—Çox sağ ol, artıq dərəcədə minnətdaram.

Uzun bir qullab vurub sözünə davam etdi:

—Çünki bilirsən, qısqanmamaq arvadı təhqir edir, fikirləşir ki, yəqin ya ərim mənə biganədir, sevmir məni, ona görə qısqanmır. Ya da ərimin rəyincə mən elə idbar bədəncərəyəm

ki, heç kəs, heç bir kişi ömründə mənə yaxın düşməz. Bildin? Necə deyərlər, əndazədən çıxmadan, həddi-ölçünü itirmədən belə qaydasınca bir balaca qısqaqmaq mütləq lazımdır.

—Sənin ərin belə edir?

Təhminə onun atmacasını qulaq ardına vurdu:

—Sənə bir dərs də verim, — dedi. — Heç olmasa bugünkü səfərimizdə təzə bir şey öyrən. Əgər arvadın bilsə ki, ona xəyanət etmişən, coşub özündən çıxma bilər, qab-qacağı sındırar. Çox dəlisovdursa, nə bilim, lap vurur özünü yandırar, ya gedib rəqibinin saçını yolar, üz-gözünü cırmaqlayar, dağıdar. Yox əgər insan adamdırsa, nəcibdirsə, xasiyyətcə həlimdirsə, üzə vurmaz, içinə salar, içini yeyər, içəridə yanib-yanıb qovrular. Ərinə qəzəblənər, qızar, nifrət eləyər. Amma bu hisslərin heç biri həqarət deyil. Ərə qarşı həqarət, ikrah hissi ancaq bir halda baş qaldırır. O vaxt ki, arvad özü ərinə xəyanət edir, həm də bilir ki, əri bunu hiss eləyə-eləyə özünü bilməməzliyə, eşitməməzliyə, görməməzliyə qoyub. Bax onda arvad kişidən iyrənməyə başlayır. Bütün başqa hisslər, qəzəb də, nifrət də sovuşub gedir, sönür, soyuyur, amma bu hiss, iyrənmək hissi ömürlük qalır. O adama daha yaxın dura bilmirsən. Elə bil qurbağa, kərtənkələyə toxunmaqdan çimkinən kimi çimkinirsən. Bildin? — O, əlini yenə Zaurun saçlarına tərəf uzatdı, lakin tez çəkdi. — Yox, yox, sən allah, — dedi, — yaxşı yadıma düşdü. Sən elektriklisən. Sonra maşını aşırıdarsan, xataya düşərik.

Zaur:

—Bütün bunlar mənimçün çox mürəkkəbdir, — dedi, — onunçün də evlənmirəm.

—Bir yana baxanda elə yaxşı eləyirsən.

Yenə bir müddət sükut çökdü. İki dolu taksi hay-haraylı siqnallarla onları haqlayırdı. Qabaqdakı maşının sürücüsü əlini siqnala batırıb çıxarmırdı. Zaur çəpəki güzgüyə baxıb, ayağını qaza basdı. Maşının şüşələri titrədi. İndi maşınlar döş-döşə gedirdi.

Sürücünün yanında oturmuş bıqlı kiři onlara baxıb iriřir, diřlərinin iki cərgəlik qızılında günəři əks etdirirdi.

Təhminə:

—Nə oyun çıxarırsan? — dedi. — Nə bəhsə-bəhsə girmisən? Qoy keçib getsinlər... Yavaş-yavaş sür, söhbət eləyirik.

Zaur ayağını pillə—pillə qazdan çəkdi.

Hər iki taksi güllə kimi ötüb qabağa çıxdı. Kəsik-kəsik siqnallarla qələbələrini qeyd etdilər, uzaqlaşdılar.

Təhminə:

—Mən idarəyə gələndə uzun zaman işçilərlə dil tapa bilmirdim, — dedi. — Mənə elə gəlirdi ki, çox kütdürlər. İçlərində bircə Nemət ağıllı, mədəni adama oxşayırdı. O da həmişə elə qayğı içində idi, elə bil alnında yazılmışdı ki, "neyləyim, necə eləyim nə cür dolanım?" Mənə elə gəlirdi ki, heç vaxt onlarla dil tapa bilməyəcəyəm. Amma vaxt adamı bilirsən necə dəyişir! Adam heç özü də bilmir, — maşının küləklik pəncərəsini açıb siqaretin kötüyünü bayıra vırıldatdı, — bax, saati görürsən, saniyə əqrəbi necə tez qaçır. Gözünü zillə bax, gör heç saat əqrəbinin hərəkətini görə bilərsən? Amma gözünü çək, iki-üç saatdan sonra bax, görəcəksən ki, burdan bura gəlib. Adam da belədir. Uşaqlıqda tez-tez dəyişir. Saniyə əqrəbi kimi. Böyüyəndə isə yavaş-yavaş. Saatlar, günlər gedir, ömürdən gedir, gündə necə dəyişdiyini duymursan, ancaq hər dəqiqə, hər saat dəyişirsən. İki-üç ildən sonra birdən baxırsan özünü tanıdırsan. Əşi, yəni bu mənəm?

—İndi sən də belə dəyişmisən?

—Hərdən düşünürəm özümü tanıdıram. Necə oldu ki, mən bu adamlarla uyuşdum? Uyuşdum yox e, dostlaşdım, mehribanlaşdım, eyniləşdim...

—Nə olar ki? Dostlaşmısan, dostlaşmısan da. Dostlaşmaq bəyəm pis işdir?

—Demirəm ki, pisdir. Məsələ onda deyil. Mən onlara alışıdım. Başa düşürsən, meyllərinə, həvəslərinə, sözlərinə,

zarafatlarına, ibarələrinə. Özlərinin, arvadlarının, uşaqlarının ad günlərinəcən əzbər bilirəm. Mövqələrinə də bələdəm, məclislərinə də, tostlarına, tamadalarına... əh!

—Yəni belə pis adamlardır?

—Eh, sən nə yapışmısan: pis-pis! Heç nə başa düşmürsən. Pis adam. Yaxşı adam! — əlini başına apardı, küləyin dağıtdığı saçlarını səliqəyə salmağa başladı, — dünyada nə pis adam var, nə yaxşı adam. Ömür elə uzun çəkir ki, ancaq pis olmağa, ya ancaq yaxşı olmağa heç kəsin hövsələsi çatmır. Görürsən biri həyatı boyu gah yaxşı olur, gah pis...

—Yox, baxma, yenə adamnan adamda təfəvüt var. Məsələn tutaq Dadaş necə adamdır?

Güzgüdə baxışları toqquşdu.

Təhminə güldü:

—Ay vələdüzzina, məndən söz almaq istəyirsən?

Zaur:

—Yox, — dedi, — mən camaatın şəxsi işinə qarışmaq istəmirəm.

Təhminənin baxışında əvvəlcə təəccüb oxundu, sonra nəyisə anlamış kimi:

—A, belə de, — dedi, ciddiləşdi və əlavə etdi: — Bax, bir şey məni çox maraqlandırır. Hamı elə bilir ki... — bir an tutuldu, qısa tərəddüddən sonra davam etdi. — Mən Dadaşın aşnasıyam. Çox yaxşı, indi məni maraqlandırır görüm, sən bu barədə nə fikirləşirsən? Bax, sən Zaur Zeynalov.

Zaur:

—Zeynallı, — dedi, — mən? Nə bilim, mənə elə gəlir ki...

—Sən özün də dedin ki, mən dünya gözəliyəm. Çox yaxşı. Deməli, istəsəm yüz sənin kimi cavan oğlan başıma fırfıra kimi fırlanar.

Zaur kəskin ədayla:

—Fırlansınlar da!

—Oho, damağına dəydi. Yaxşı, yüz yox, on, beş. Yaxşı, səndən bircə dənədir, bax, elə sən özün. Məndən xoşun gəlir,

eləmi?

Zaur:

—Elədir, lap elədir, — dedi və əsəbi hərəkətlə qazı basdı. Maşın zəncirdən açılmış kimi irəli cumdu.

—Yaxşı, yaxşı, sakit ol. Dediym odur ki, Dadaş mənim nəyimə lazımdır? Keçəl, yekəqarın, yekəburun, qoca. Ondan bir keçəcəyim, bir təmənnam da yoxdur. Müdirimdir. Çox olsun lap bəd başına məni işdən çıxartdıracaq, yəni bir yerdə bir parça çörək qazana bilməyəcəyəm? Siqaret ver görüm...

Yandırdı.

—Ay sağ ol. Məsələ ondadır ki, Dadaş özü də bunu başa düşür, hərif deyil. — Tüstünü halqa-halqa maşının tavanına üfördü. — Dadaş barmağının ucuyla da mənə toxunmayıb. Yəni onda bir toxunası hal da yoxdur. Hay-hayı gedib, vay-vayı qalıb, — güldü, — amma burda bir məsələ var. Dadaşa şeyiə, söz-söhbət lazımdır. Çünki o yaşda, o ağız burunda mənim kimi cavan, gözəl bir arvadın adamı olmaq onun başının ucalığıdır.

Yolun kənarında bir neçə nəfər dayanmışdı. "Moskviç"i görüb əllərini qaldırdılar. Maşın yanlarından ötüb keçəndən sonra arxadan qışqırıdılar.

—Məndən nə gedir? İndi ki bundan Dadaşın könlü xoş olur, qoy olsun, qoca kişidir.

—Düz demirsən. Mən eşitmişəm ki, söz düşəndə Dadaş həmişə bu şeyiəni danır.

—Ay allah, nə yaman uşaqsan sən hələ! Əlbəttə danacaq. O vaxt ki, bu şeyiə yox idi, onu yaratmağa cəhd edirdi. Bəli, bəli, bu fikir onun özündən başqa heç kəsin ağlına gəlmirdi. Özü başladı belə rəy yaratmağa. Əlbəttə, çox ustalıqla, altdan-altdan. Nə bilim işdən bir yerdə çıxmaq, məni ötürmək, ikibaşlı sözlər, mənalı baxışlar. Məsələn, otaqda mənimlə qəsdən sırf rəsmi danışır. Çöldə-bayırda, dəhlizdə isə tutub uzun-uzadı söhbət edirdi. Özü də xısın-xısın, pıçılıyla. Hamı da görür axı. Deyirlər, balam, bu nə söhbətdir ki, otaqda hamının yanında

eləmirilər; xəlvətə çəkilirlər? Sonra başqa şeylər də vardı. Məsələn, bax belə xırda təfərrüat. Axşam bizə zəng eləyir, mənimlə, Manafla danışır. Görürsən, deyirəm ki, xəstəyəm, bəlkə sabah işə gələ bilmədim. Bəli, səhər, idarədə bunu belə xüsusi cür xəbər verir: Təhminə bir balaca kefsizləyib, bu gün işə gəlməyəcək.

—Yaxşı, sən də sözbazlıq eləmə də, burada nə var ki?

—Başa düşürsən? Guya bu məlumatı sadəcə telefonla almayıb, hamıda belə təsəvvür oyanır ki, guya bu nə işə yaxın, məhrəm adamdır, bir sözlə, ev adamıdır. Ailənin içindən gəlib işdə xəbər verir. — Susdu və bir qədər əsəbi əlavə etdi: — Təhminə işə gəlməyəcək. Guya başqası bunu zəng eləyib bilə bilməzdi. Kibriti ver görüm. Sönüb. Aha... Hə, sonra ki, başladı söz-söhbət, eyhamlar, onda da arıfı, başladı danmağa, özü də elə can-başla danmağa başladı ki, yatanları da ayıltı. Çox vaxt görürsən, özü bu söhbəti heç eşitməyənlərə eşitdirirdi: əşşi mənimçün söz çıxarıblar, yaxşı deyil, qızım yerindədir; gedər ərinə çatar, duz-çörək kəsmişik, filan-peşməkan. Deyərsən daha bundan namuslu adam yoxdur, — istehzayla əlavə etdi, — qeyrət dağarcığı, — susdu, sona yenə sözünə davam etdi. — Hə, belə-belə hamıda fikir oyandı ki, bəli, burda mütləq bir iş olmamış deyil. Mən də qaldım gic vəziyyətdə. Hər sözümü, hər hərəkətimi başladılar müəyyən yerə yozmağa. Dadaşa mehrəbanlıq da göstərsəm, etinasızlıq da, heç fərqi yoxdur. Hər şeyi bir cür başa düşürlər.

Birdən nədənsə Zaurun Təhminəyə yazığı gəldi. Düşündü ki, bütün bu yüngülməcazlığına, əzilib-büzülməsinə baxmayaraq, yəqin onun da öz dərdi-səri var.

Təhminə:

—Əlbəttə, — dedi, — mən də istəsəm, yüz cür kələk qurub işin içindən çıxaram. Məsələn, bəd ayaqda adımı bir başqasıynan çıxardaram. Dadaş da qalar qurumsaq kimi baxa-baxa.

Qəfildən maşının güzgüsündə gözləri Zaurun nigaran

baxışlarıyla haçalandı, bir an içində şıltaq bir fikir beynindən keçdi.

—Məsələn, — dedi, — şayiə buraxardım ki, səninlə sevişirəm. Hamı da inanardı, çünki, maşallah, şəkil kimi göyçək oğlansan, özün də subay, — şaqqıldadı, — bura bax, yoxsa elə bilirsən səninlə plyaja getməyə də onunçün razı oldum, məqsədim var, hə? Düzünü de, sən allah, elə fikirləşirdin?

—Arvad deyilsən sən, şeytansan, şeytan.

—Nə olar? Qoy şeytan olum. Bir var dəli şeytan. Mən də dərdli şeytanam.

—Nədir axı sənin dərdin, Dadaş?

Təhminə bu sözləri də qulaqardına vurdu, cavabsız qoydu.

—Bəli, çox şey edərdim, — dedi, — etmirəm, çünki mən adamların hamısını başa düşürəm. Bilirəm bu dünyada kimə gərək olan nədir. Dadaşa ancaq vur tut quru söz-söhbət lazımdır. Necə deyərlər, ocağın tüstüsü. Nə olar, qoca kişidir, qoy könlü xoş olsun. Məndən nə gedir?

—Necə nə gedir? Bəs adına ləkə gəlmir?

—Əzizim, — dedi, — adlarına ləkə düşməkdən qorxan bilirsənmi kimlərdir? O adamlardır ki, təmiz elə bir adlarıdır, özləri çoxdan çirkab içindədirlər. Ona görə də ancaq quru adlarını qoruyurlar. Aman günüdür ləkə düşər. Əgər mən özümü ləkəli bilmirəmsə, adamlar adıma nə ləkə vurur-vursun vecimə deyil.

—Bəs Manaf da belə düşünür?

—O...mənim ərim ayrı oğlandır. Dünyada tayı-bərabəri yoxdur. Deyir ki, ürəyim buz kimidir, arvadımdan arxayınam. Təhminə aydan arıdır, sudan duru, intəhası, gözəldir. Gözələ həmişə söz qoşarlar, o qədər paxıl gözügötürməyən var ki... Düz demir, sən allah?

—Nə bilim, yəqin düz deyir də.

Təhminə rişxəndlə ona baxdı.

—Elə bilirsən dediyinə özü inanır? Qəlbinin dərinliyində

bilir ki, mən onu sevmirəm, deməli, ona sadıq də deyiləm. Ancaq bu fikri beynindən rədd edir, bu barədə düşünmək belə istəmir. Amma orda, lap, lap ürəyinin dibində, barmağını Zaurun köksünə sarı uzatdı, — bax burda bir quyu var ha, onun lap dibində, özünə belə təsəlli verir ki, nə olsun, mən də Təhminəyə xəyanət edirəm. — Təhminə bərkdən güldü. — Amma məndən beşbetər aşnaları bir ifritə bədəncərədirlər, gəl görəsən! İkisini mən tanıyıram. Biri Bakıdadır, biri Tiflisdə. Kişinin oğlu mejduqorodni Don-Juandır. Yəqin Moskvada da adamı var, amma mən tanımıram. Hər halda tez-tez bəhanə tapıb cumur Moskvaya. Odey, indi də bir aydır Moskvadadır. Deyəsən, günü pis keçmir. Tezliklə qayıtmaq fikri yoxdur.

Laqeyd, tənbel hərəkətlə maşının güzgüsünü özünə tərəf çevirdi, dodaq boyasını çıxarıb dodaqlarını boyamağa başladı. O, solğun boyları sevmirdi, həmişə dodaqlarına al-qırmızı rəng çəkir, özü də boyanı dodağına elə sıxırdı ki, dodağı qat-qat boyanırdı. Boyanı bağlayıb balaca sumkasına qoydu.

—Amma zövqü bir şey deyilmiş. Bilmirəm heç mənə necə bəyənib. Bakıdakı dəhrəcanlı bir şeydir, dam boyda. Tiflisdəki də dəmbərəgöz, allah göstərməsin.

Zaur:

—Sən də bütün bunlardan belə sakit danışsan, — dedi və öz sualından özü utandı. — "Deyəsən, hansı əsrdə yaşadığını unutmusan, Zaur kişi" — deyə düşündü.

—Eh, mənə nə! Od ver görüm. Sağ ol. Birinçi dəfə eşidəndə pis oldum. Sonra adət etdim, laqeydləşdim. Ən ləzzətli də odur ki, elə bilir mənim heç nədən xəbərim yoxdur. Gəlir, belə ciddi tonla "sovnarxoza çağırırdılar" — deyir. — "Tiflisə bir həftəliyə ezamiyyətə göndərirlər". Mən də bilirəm axı, işdən öz hesabına bir həftəlik məzuniyyət alıb. "Sabah gedirsən? — deyirəm, — yoluna nə hazırlayım?" Bəli, Tiflisdə də şıdırğı hazırlıq gedir. Bir nəfər var, mənə danışib. Deyir arvadın ayrıca mənzili var, iki otaq. Manaf teleqram vuranda ki, bəli gəlirəm, otaqlara xüsusi xəli döşənir, döşəkçələr, mütəkkələr düzülür,

kişinin oğlu keçmiş xansayağı kef eləyir. Sonra...

Zaur çevrilib Təhminəyə baxdı. Təhminə tuşla çəkilib uzadılmış kirpiklərini qaldırdı. Birdən Zaur onun gözlərinin lap dibini gördü. Səhrada qəflətən qum axıb-çöküb quyu açılan kimi, Təhminənin gözlərində nə isə uçub-dağılmışdı, gözlərinin lap dibində, bəlkə də dibsizliyində nə isə zil qaranlıq bir lağımın ağzı açılmışdı. Qəlbin gizlinlərinə açılan bir lağım, uçuruma aparən bir yolun ağzı.

Zaur:

—Lazım deyil, — dedi, — danışma. Keç ayrı söhbətə.

—A... belə de. Bu cür söhbətlər sənəin zərif qəlbinə toxunur. Bəs özünü elə göstəriridin ki, müasir oğlansan, həyatın hər üzünü görmüsən, dəyirmanın bu başından girib o başından çıxmısan, — gözlərini qapamadı, amma gözlərinin içindəki quyunun ağzı tutuldu, gözləri yenə də həmişəki kimi şıltaq və işvəkar, şux və işıqlı idi, — nə oldu, xoşun gəlmir belə söhbətlərdən? Həyatdır da bu, oğlum, həyat demirsən, qulaq as!

—İstəmirəm. Bu həyat deyil, həyatın astarıdır. Mənim belə söhbətlərdən xoşum gəlməz. Görürəm sənəinçin danışmağa ağırdır, danışma, nə vacib olub...

—Ağırdır? Əksinə. Ağır nəçin olur? Ağır-zad deyil. — Uzun zaman yola baxdı, sonra, — mən Manafı başa düşürəm, — dedi, — cavanlıqda çətin dolanıb. Ailə saxlayıb. İndi, necə deyərlər, bolluğuna düşüb. Yaşı keçdikcə cavanlıqda ötürdüyü dəmlərin əvəzini çıxmaq istəyir. Dünyada ən yaman dərd görməmişlikdir.

Siqaret tüstüsündən boğuldu. Bir xeyli öskürdü. Sonra birtəhər sakit oldu.

—Tiflisdən gələndə də yoluna yemək qoyurlar, — dedi, — qab-qacağı bilmirəm gizlədir, ya atır. Bir dəfə, bilmirəm, içmişdi, ya kef başına vurmuşdu, çaşıb evə Asyanın qab-qacağını gətirmişdi. Tiflisdəki arvadın adı Asyadır. Belə göy kasa idi. Noxud-noxud ağ naxışlı. Mən də götürüb gizlətdim.

Gələn səfər Tiflisə gedəndə yeməyini o kasaya qoydum. Elə bilirsən başa düşdü?

—Deyirsən iki evin qab-qacağını əzbər bilsin?

—Yox, heç olmasa Asya xanım onu başa salaydı.

—Nə bilirsən, bəlkə Tiflisə çatanda da sənın qab-qacağını gizlədir?

Təhminə şaqquldadı.

—Bax bu mənım ağılıma gəlməmişdi. Yox, bala, gələcəyın parlaqdır, — sonra çılğınlıqla əlavə etdi: — Dünyada ən çox acığım gələn şey riyakarlıqdır, bir də yalan...

Zabratın yanından Pırşağı yoluna buruldular. Avtobus dayanağında bir kişi uzaqdan "Moskviç"i görüb əl qaldırdı.

—Saxla götürək onu.

—Bir o çatmırdı.

—Xahiş edirəm saxla. Yoxsa bütün söhbətlərimiz qurtardı, danışmağa sözüümüz qalmadı, heç olmasa saxla görək nə istəyir.

Zaur ayağını əyləcə basdı. Maşın sürüşüb dayandı.

Kişi sadə kəndli geyimində idi. Yanında çarşablı bir arvad da vardı. Maşın dayanan kimi kişi zənbilini qapıb maşına tərəf gəldi.

—Qardaş, — dedi, — Pırşağıyacan apararsan bizi?

Təhminə:

—Gəl aparaq, — dedi, — gör nə yorğundurlar.

Zaur:

—Yaxşı, oturun, — dedi.

Kişi arvada əl elədi. Sonra ucadan qışqırdı:

—Bəri gəl, Əlmərdan.

Dayanaq köşkünün altından ucaboyle bir oğlan çıxdı. Axsaya-axsaya maşına tərəf gəlməyə başladı:

Zaur:

—Ancaq iki yerim var, — dedi və Təhminəyə tərəf dönüb əlavə etdi. — Ə moqu vzətğ tolğko dvoix. Vstretişğ qaişnikov, nepriətnostey ne obereşğsə. Hara gedirsən, bunlar kimdir?

Özün bilirsən də... budut sprəşivatğ i o tebe.
Oğlan axsaya-axsaya gəlib maşına çatdı.
Zaur:
—Əmi can, — dedi, — iki yerim var. Ancaq ikiniz otura bilərsiniz.
—İkimiz? A bala, bəs bu üçüncü yoldaşı neyləyək?
—Üçüncü kimdir?
—Üçüncü? Gözümün ağı-qarası. Bircə oğlum. Gedib şəhərdə imtahanlarının hamısını beşə verib. Boyuna qurban olum onun.
Zaur əllərini yellədi.
—Təbrik edirəm, — dedi, — gözünüz aydın. Ancaq... daha neyləyək, yerimiz ikidir.
Əlimərdan:
—Dədə, ay dədə, — odey bax avtobus gəlir...
—Ay səni xoşxəbər olasan. Əşi, bir saatdır gözləyirdik. Oğlum, bağışla, sizi də yoldan elədik.
—Allah bağışlasın.
"Moskviç" hərəkətə gəldi, uzaqlaşdı getdi.
Təhminə:
—Radio işləyir? — dedi, — bir şey tut.
—Hələ tezdir. Bir azdan...
Şlaqbaum lap "Moskviç"in burnunun qabağında endirildi. Maşın yerə mıxlanmış kimi dayandı. Dəmir yolunun o biri tərəfində də iri yük maşınları dayanıb gözləyirdi. Təhminə:
—Bilmirəm niyə, — dedi, — axır vaxtlar tez-tez yuxumda şlaqbaum görürəm. Zol-zol şlaqbaum.
Zaur:
—Səndən də sözlər çıxır a, — dedi, — adam da yuxuda şlaqbaum görür?
—Deməli görərmiş də ki, görürəm. Əvvəllər həmişə yol görərdim. Uzun-uzadı yol. Getdikcə gedirsən, getdikcə gedirsən. Heç hara da gəlib çıxmırsan. İndi də şlaqbaum görürəm.

Uzaqdan qatar göründü. Yaxınlaşdı, hay-küylə keçib getdi. Səs-küy içindən Təhminənin sözləri qırıq-qırıq eşidildi:

—Görürəm... haçan... zolaq...

Yol gözətçisi qalın məftilli hərləngəci fırlatmağa başladı, şlaqbaum yuxarı qalxdı.

Hər iki tərəfdə dayanmış maşınlar irəli cumdu. Zaur "Moskviç"i qabarıq relslər üstündən ehmallıca keçirdi. Maşınsız yola çıxıb sürəti artırdı. Külək pəncərələrdən içəri doldu.

Təhminə:

—Üçüncü! — dedi. — Fikir verdin? Yaxşı sözdür, hə? Bayaقدan bəri fikirləşirəm. Bundan yaxşı söz tapmaq çətinidir, hə? Nə qədər mənə var bu sözdə?

—Hansı sözdə?

Suala cavab vermədi.

—Həyatın mənası da elə budur da!

—Xeyir ola, yenə həyatın mənasından dəm vurursan? Yoxsa, sən də könlünə filosofluq düşüb?

—Bəs nə bilirdin? Bilmirsən ki, mən filosofam, diplomum da var hətta? Fəlsəfə fakültəsini qurtarmışam.

—Yox əşi... Yatsam yuxuma da girməzdi.

—Sən ki yuxu görmürsən.

—Görsəm də, görməsəm də, hər halda heç təsəvvür eləyə bilməzdim ki, sən filosofsan.

—Niyə? Fəlsəfə hara, mənim kimi yelbeyin hara, hə?

—Yox, mən elə demək istəmirdim. Amma ümumiyyətlə mənə elə gəlir ki, fəlsəfə arvad işi deyil.

—Yox, əzizim, əsl elə arvad işidir. İntəhası kişilər fəlsəfəni kitablardan çıxarırlar, arvadlar qarınlarından. Bağışla a, deyəsən bir az kobud çıxdı... Xətrinə dəymədi ki... Sən geofakı qurtarmısan da?

—Bəli.

—Diamat keçmisən?

—Keçmişəm.

—Bilirsən tezis, antitezis, sintez nədir?

—Məni imtahan eləyəcəksən?

—Yox, bir fikir ver. Birinci tezis, həmi? İkinci, onun əksi antitezis. Üçüncü ikisinin sintezi, hə?

—Yaxşı, nə olsun?

—O olsun ki, bax, uşaq da üçüncüdür — sintez. Qadın tezisdür. Kişi antitezis. Uşaq sintez. Bax, mən tezisəm, sən antitezissən... — qəfilcən susub dayandı.

Zaur: "İşə düşmədik, — deyə düşündü, — heç bilməzdim ki, belə səftərəngidir. Sən tezis, mən antitezis, uşaq sintez. Bircə uşaq çatmırdı..."

—Heç fikirləşmişən ki, dinin də, fəlsəfənin də, cürbəcür etiqadların da əsasında üç rəqəmi var? Çünki həyat elə bu üçlük deməkdir. Üçüncü — uşaq deməkdir, nəticə, çıxış, yol, mənə, məntiq deməkdir. Son deməkdir. Bəlkə elə ona görə də uşağı olmayan adama sonsuz deyirlər. Sonsuz! Dəhşətli sözdür, eləmi?

—Yaxşı, bu qədər "uşaq, uşaq" deyirsən, bəs özünün niyə uşağın yoxdur?

—Mənim? Ha, ha, ha. Mənim ha? Əzizim, bütün bu dediklərim nəzəri mülahizələrdir. Dəliyəm ki, uşağım olsun? Dünya beş gündür, əzizim, gəz, dolan, kefini çək.

—Manaf da belə deyir?

—Manaf? Yox, Manaf yəqin istəyir. Kişilərə nə var ki? Onlara nə əziyyət düşür? Amma bəs mən yazıq deyiləm ki, cavan ömrümü uşağın cığ-vığında çürüdüm? Yox, əzizim, uşaq saxlamaq, böyütmək mənim təbiətdə adamçün deyil. Odur qonşumuzda bir arvad var, Mədinə. Görürəm də, uşaq dığ eləyib onu, canını boğazına yığıb. İndi üç yaşındadır. Arvada göz verir, işıq vermir. Əri də yazığı atıb gedib.

—Atıb gedib?

—Hə. Elə birinci il. Uşaq olandan altı ay sonra. Bir yandan namərdlikdir, bir yandan baxanda da, yazıq başını götürüb qaçıb. Uşaq aman vermirdi ki... Sutkada 24 saat ağlayırdı.

Aralığa yenə sükut çökdü. Dəniz hələ görünmürdü. Amma elə bil nəfəsi, havası, iyi duyulurdu.

—Uşaq olmamışdan kişi lap Mədinəni divara çıxardırmış ki, bəs uşaq istəyirəm. Sonra bir gün Mədinə deyib ki, hamiləyəm. Kişinin az qalıb ürəyi getsin. Başlayıb şadlığına şitlik eləməyə. Səhərişi gün qoyun kəsdirib. Mədinə deyir ki, doqquz ay başıma pərvanə kimi dolandı. Deyir, gəlib qulağını qoyardı qarnıma, qulaq asardı, görsün nə eşidir; uşaq hərəkət eləyir, yoxsa yox. Diqqətlə, deyir, qulaq asırdı, dəqiqələrə. Lap saatsaz saata qulaq asan kimi, — adəti üzrə yenə qəfilcən susdu, söhbətini yarımçıq kəsdi. Baxışları yenə də maşının güzgüsündə toqquşdu. Təhminənin gözləri uzaqlaşmışdı. Harasa çox-çox aralı bir aləmə çəkilmişdi. Susması kimi yenidən danışmağa başlaması da qəfil, gözlənilməz oldu, — axı mənəm atam saatsaz idi. Yadımdadır, xarab saatları gətirərdi. Düzəldərdi, sonra qulağına qoyub dinlərdi. Tam dəqiq işləyib-işləmədiyini səsiylə təyin edərdi. Bax, o kişi də arvadının qarnına belə qulaq asarmış. Bir kinoda görmüşəm, kəndçilər də torpağa elə qulaq asırlar. Gördüm, lap atam yadıma düşdü. Geoloqlar da bəzən yerə qulaqlarını qoyurlar. Düzdür, hə, axı, sən geoloqsan?

—Hə, düzdür.

—Yaxşı, bəs geoloq dağda-daşda olar, sən nəşriyyatda niyə işləyirsən?

—Bu, uzun söhbətdir. Sonra danışaram... Deməli, kişi arvadının qarnına qulaq asıb-asıb, nə eşidibse qaçıb gedib.

—Yox, uşaq olandan altı ay sonra getdi. Dedim ki, bayaq sənə.

İndi dənizin nəfəsi, havası lap aydın duyulurdu.

—Bilirsən, Mədinə danışır ki, hamilə vaxtı adam içəridən uşağın istisini hiss edir... Elə bil qarnında soba gəzdirirsən.

Zaur:

—Personalnaya peredvijnaya peç, — dedi, — zapas batarey 9 mesyatsev.

—Gülmə. Gör bir sənə bu gün nə qədər bilik verdim.

—Xüsusilə ginekologiya — mamaçılıq cəhətdən. Sabahdan rahat gedib doğum evində işləyə bilərəm.

Əlini uzadıb radionu qurdu. "Araz" proqramının çağırması eşidildi. Sonra qadın diktorun səsi gəldi:

—Danışır Bakı! Yerli vaxtla saat 17-dir. Son xəbərlər. Nyu-York. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təhlükəsizlik şurası səhər iclasında...

Təhminə əlini uzadıb radionu keçirdi.

—Bilirsən, mən həmişə nə fikirləşirəm. Amma gülmə. Bax, uşaq dünyaya gələn kimi ağlayır. Hə? Görəsən bəs ana bətnində də ağlayır?

Zaur cavab vermədi. Çönüb Təhminəyə baxdı, başını buladı.

Təhminə hırıldadı:

—Təsəvvür eləyirsən? Küçədə arvad gedir, Qarnı burnunda. Öz qarnını sığallayır, "ağlama, bala, — deyir, — ağlama, ağlama" — əlləriylə qulaqlarının ucunu dartdı, — allah göstərməsin, — dedi, — allah göstərməsin!

—Olmaz keçəsən ayrı söhbətə?

—Ayrı söhbətə? Yaxşı, bu saat sənə gülməli şey danışacam. Mədinə ərindən ayrılandan sonra...

—Yenə Mədinə?

—Yox, dayan, indi ayrı şey danışiram. Kişi Mədinədən ayrılanda, deməli, otaqları böldülər. Biri qaldı Mədinəyə, biri — kişiyyə. Sonra kişi dəyişdi, amma bir müddət qonşu oldular. Hə, Mədinə danışır, deyir bir gün Rafiqi yatızdırmışam, yaydı, çıxmışam şüşəbəndə, oxuyuram özüm üçün. Yaman deyib-gülən, çalib-oyunayan arvaddır. Ölmüşün yaxşı da səsi var. Hə deyir, oxuyuram, o mahnı var e, "Ətrini yastığından alıram, sənsiz?" Bəli, oxuyuram, getmişəm özümə, bir də görürəm o biri otaqda kişi pəhəpəh bərk boğazını arıtlayır. Dayandım, fikirləşdim, dedim ağrım ürəyinə, sonra elə bilər onunçün oxuyuram, onun ətrini yastığından alıram. Külbaş həmişə tənbəki iyi verərdi. Ay sən öləsən, dedim, yalansa səni görüm

torpaq səndən hündür olsun! Nə uzadım, deyir, getdim, evdə nə ki balıq vardı, hamısının üzünü çıxartdım, yudum, sərdim eyvandan, lap qapısının ağzından. Niyə gülmürsən, gülməli deyil?

—Əcəb arsız arvaddır!

—Yamanca arsızdır. Görürsən deyir ərindən, kişini yaş yuyur, quru sərir, söyür, nə bilim qarğayır, ağlayır, sonra başlayır oğlunu öpməyə, dişləməyə, deyir qurban olum buna, ər nəyimə lazımdır, atam da budur, qardaşım da, ərim də. Bir də görürsən gözlərinin yaşı qurumamış götürdü uşağı, düşdü ortalığa, başladı süzüb oynamağa.

Zaur:

—Bu da dəniz, — dedi.

Hələ çəkilib bitirilməmiş rəsm kimi idi dəniz. Elə bil rəssam kətana yalnız bir neçə cizgi çəkmişdi — sahilin köbəri, üfük xətti, nöqtə-nöqtə qayalar. Vur-tut ikicə də rəngə əl atmışdı: maviyə, səma və dəniz üçün, bir də sarıya, sahil qumları üçün. Elə bil seyrək kətanın üstündə hələ çəkilsə çox şey vardı. Səmaya pərən-pərən buludları, dənizə köpüklü dalğaları əlavə etmək olardı. Göydə qağayılar çəkmək olardı, yerdə əlvan köşklər, suda ağ yelkənlər. Sahildə, dənizdə adamlar çəkmək olardı. Ancaq hələ heç biri çəkilməmişdi. Nə dalğalar vardı, nə yelkənlər, nə qağayılar, nə də adamlar.

—Bax, bu yol Pırşağıya gedir, ancaq sən bu yana burul, aha, bax belə, indi tut bu yolun ucundan, sür. Gedib mən deyən yerə çıxacaqsan.

Maşın torpaq yolla atılıb-düşməyə başladı.

—Hələ çox gedəcəyik?

—Gəlib çatdıq. Saxla.

Dişdəm-dişdəm qayalar bu plyajı sahilin o biri sahələrindən ayırırdı. Bura lap xəlvət yer idi. Təpə tənha. Torpaq yol da gəlib qumlarda itirdi.

Maşını saxlayıb qumluğa düşdülər. Təxminə ayaqqabılarını çıxarıb əlinə götürdü. Ayaqlarında narın qumların xoş qıdığını

duyanda elə bil vaxt uzaqlarında qalmış qərib bir diyara — uşaqlıq diyarına düşdü. Boğazında qəhərlənən ilıq, sentimental bir dalğadan boğulacağından qorxaraq, dərhal özünü ələ aldı, bütün oyanan, baş qaldıran xatirələri süpürüb atdı.

—Sumkanı bəri ver, — dedi. Arxa pəncərənin qabağında fotoaparatu görüb bu mövzudan yapışdı. Uşaqlıq diyarından qaçdı.

—Sən foto çəkirsən?

—Hərdən-birdən. Aparat çoxdan yadımdan çıxıb maşında qalıb.

—Götür, şəklimi çəkərsən.

"Yox, əzizim, keçəl suya gedən deyil, — deyə Zaur düşündü.— Zaur kişi lap sən deyən uşaq deyil, şəkil sənəddir. Mənim də belə-belə sənədlərdən xoşum gəlməz".

Ləpə döyənə çatdılar. Zaur əlini suya vurub:

—Qiyamət sudur — dedi və soyunmağa başladı.

Mis kimi qaralmış bədəni boynundan topuqlarınacan əzələ idi. Hər hərəkətində əzələlər oynayırdı. O özü də bu əzələ oyunundan və oyunun yaratdığı mənzərədən həzz alırdı.

—Bəs niyə soyunmursan?

—Mən hələ çimmirəm.

—Niyə?

—İstəmirəm.

Elə qəti səsle dedi ki, Zaur inad eləmədi. Əllərini torpağa qoyub, iki dəfə mayallaq aşdı. Bir neçə kərə tullandı, əl-qol atdı. Sonra dənizə cumdu.

Bayaqdan bəri gözlərini ondan çəkməyən Təhminə paltarını soyunmadan dənizin içinə girdi, su dizinə qalxanacan irəlilədi.

Zaur bir-iki dəfə suya baş vurdu. Həftənin, işin, yolun ağırlığı qat-qat, qabıq-qabıq canından çıxırdı. Suyun üzdə yuxu kimi ilıq, dərinə soyuq axını dərisini oxşayır, əzələlərinin gərginliyini boşaldır, əsəblərini sakitləşdirirdi. Nənəsinin sözü yadına düşdü. "Xalçanı yatımına görə sıgallayarlar". Elə bil dəniz onu yatımına görə sıgallayır, oxşayır, dincəldirdi.

Üzüb uzaqlara getdi, sahil kiçildi, maşın sarı fonda yaşıl ləkəyə çevrildi. Təhminə görünməz oldu. Su boy vermədi. Dənizin əzəmətli hüdudsuzluğu, ləpəsiz hamarı, dəniz sakitliyinin baş gicəlləndirən ahəngi bir an vahimə kimi onu basdı, eyməndirdi.

Lakin dərhal özünü topladı. Uzun illərin idman məşqlərini, üzgüçülük məharətini xatırlayıb rahatlaşdı, toxtadı. Bildi ki, bu hiss, su boy vermədiyindən, bir də dənizin aram ləngərindən oyanır. Qollarını açdı, dənizin üzündə xaçvarı uzandı. Göyü gördü. Hardansa gəlib keçən seyrək buludlara baxdı.

Təhminəni düşündü. Onun qənirsiz gözəlliyini, boyalı dodaqlarını, sürməli gözlərini, uzun ayaqlarını. Gülüşündəki, səsindeki, qoxusundakı qadın cazibəsini. Xasiyyətdəki qəribəliyi, pərakəndəliyi, söz-söhbətinin dağınıq məntiqsizliyini...

İstədiyi və isindiği başqa qadınları xatırladı və etiraf etdi ki, hələ heç birisi onu bu dərəcədə cəzb etməyib. Sövqi-təbii, ancaq qəti bir arxayınqla bilirdi ki, özü də Təhminənin xoşuna gəlir. "Yaxşı, bəs beləysə, biz sadəcə bir-birimizin ola bilmərikmi? Bəs nə üçün bu təbii, insani istəyə mütləq cürbəcür don geyindirmək lazımdır — nə bilim hiss, duyğu, məhəbbət, intizar, nə bilim daha nə cür təmtəraqlı, boş-boş bekara sözlər. Nə üçün, axı nə üçün bu qədər yersiz hədəf, havayı söz demək lazımdır? Nə üçün bu qədər danışmaq lazımdır? Əgər biz hər ikimiz bunu istəyiriksə, bu olmalıdırsa, mütləq olacaqsə, bütün bu sözlər, nə mənim, nə də onun inanmadığı sözlər, duymadan, istəmədən kimə lazımdır? Mənə yox, ona yox. Bəs kimə? Burada bizdən başqa kim var ki? Heç kəs... Ancaq yenə də nə mənə, nə də ona lazım olan sözlər deyilməlidir, sanki burda kimsə, başqa bir görünməz var, onun xatirinə, onun başını tovlamaq üçün. Nə qəribə! Bəlkə bu da bir dəbdir, adət-ənənədir?

O, Təhminənin bütün yoldakı danışqlarını da bax elə bu dəbin nömrələri sayırdı. Gərək mütləq əvvəl-əvvəl o yandan-bu

yandan, kənar-kənar işlərdən danışasan, göstərəsən ki, yox heç vəchlə ola bilməz ki, mənim fikrimdə bir elə o məsələ olsun. Yox, yox, əksinə, bu heç mənim ağılıma da gəlmirdi. Sən nə danışırısan? Yox, yox... Ay-hay! Bu yalan, riyakarlıq kimə gərəkdir? Dedim ki, gedək plyaja ikimiz, ha, bax mən o sözləri deyəndən, sən razılaşıandan indiyəcən bütün keçən vaxt ərzində, nə danışırıq danışaq, ikimizin də fikrində bir budur. Sənin də, mənim də. Yaxşı bəs bütün uzun müqəddimələr, uvertürələr, bu cürbəcür don geyindirmək komediya deyil, nədir?

Heç olmasa mənimlə dənizə girəydi. Bəlkə dənizdə adam yarımçılpacaq olanda, sözlərə, istəklərə də don geyindirib bəzəmək lazım olmur. Bəlkə dənizdə bu boş sözlərsiz də keçinmək olar. Deyərdim, gəl sənə üzmək öyrədim, toxunardım, qucaqlardım, sinəmə sıxardım. Vəssalam.

İndi sahilə gərək bütün mərhələləri keçəsən. "Saçların nə gözəldir, qoy sıgallayım, bəli, əlini saçına çəkirsən, sonra boynuna, sonra birdən qəfilcən, guya ki, coşub qucaqlayırsan, bəli, ehtirasın aşırıb-daşırıb, sonra... tful!

Sahilə tərəf üzməyə başladı. Təhminə görünmürdü. Sahilə çıxdı. Boylandı. "Bəli də, işimiz var!" Bərkdən çağırırdı:

—Təhminə!

—Burdayam.

Başını qaldırıb qayanın zirvəsində Təhminəni gördü.

—Ehtiyatlı ol, yıxılırsan!

—Qorxma. Aparatı götür. Çək mənim şəklimi bax burda.

—Yaxşı.

Aparatı götürdü. Sayğacına baxdı. Lent çoxdan qurtarmışdı.

—Tərpənmə, — dedi, sakit dayan. — Aha, oldu.

—Belə də çək. Bax bu cür.

—Yaxşı. Aha. Oldu. Di düş bura.

Təhminə qayaların üstündən keçdi kimi tullana-tullana lap aşağı düşdü.

Zaur yerə sərələnmişdi, özünü günə verirdi. Tüklü sinəsi

qabarıb-enirdi. Sonra üzüstə çevrildi, torpağa sərilib quyu qazmağa başladı.

Təhminə sumkanı açıb yuxa, göyərti, qırmızı turp, ar pendir çıxartdı. Kiçik salfeti sərdi.

Həmişə kefdə-damaqda yaşayan bu məclislər gözəli elə bir evdarlıqla süfrə açdı ki, Zaur ona sonsuz bir təəccüblə baxırdı.

—Mən heç bilməzdim ki, səndə belə evdarlıq damarı var.

—Bayaq dedim, yenə də təkrar edə bilərəm ki, sən hələ çox şeyi bilmirsən. Bax, məsələn, bilmirsən, mən bu sumkada sənə nə sürpriz hazırlamışam.

Zaurun barmaqları qazdığı quyuda suya çatdı. Başını qaldırıb:

—Nə sürpriz? — deyə soruşdu.

Təhminə cavab vermədən əlini sumkanın içinə salladı. Tünd rəngli bir şüşə çıxartdı.

—Moskvadan gətirmişəm, — dedi. — Bir il idi gizlədib saxlamışdım. Sənin qismətin imiş. Fransız konyakıdır. "Kamyu". Düzdür, konyakı belə zakuskayla içməzlər, amma daha keçib.

"Vallah, bəhməz almışam, bal çıxıb, — deyə Zaur düşündü və öz-özünə zarafat elədi. — bax Zaur kişi, almaq-boşamaq söhbəti olmasın".

—Nəyə gülürsən öz-özünə?

—Heç, vallah, Təhminə, səndən bircə dənədir.

Sonra günəş qürub etməyə başladı. Paslı qürub dənizə də pas saldı. Sonra içdilər. Bir də içdilər. Bir də. Bir də. Sonra ay çıxdı.

Sonra Zaur qolunu Təhminənin boynuna saldı. Təhminə onun qolunu şarf kimi boynundan açdı.

—Dayan, — dedi, — dayan. Sən fotoqrafsan, gərək biləsən, məhəbbət də foto kimi qaranlıqda aşkar olur.

Sonra Təhminə:

—Gəl gecəni burda qalaq, — dedi.

Zaur cəmisi dörd qədəh içmişdi və düşündü ki, keçən ay iki yüz manat verib "Moskviç"inə ölüm-zülmə dörd dənə qəttəzə "yaroslavski pokrişka" alıb. Bu çöllü-biyabanda qalsalar, gecə gəlib maşını tamam soyub-talaya bilərlər. Əlbəttə, o, idmançıdır. Ştanqadan dərəcəsi var. İkisini-üçünü şil-küt eləyə bilər. Amma birdən dəstəylə gəldilər, silahla?

Sonra o bir qədəh də içdi və:

—Gözəl fikirdir, — dedi, — qalırıq gecəni burda.

Sonra Təhminə uşaqlığından danışmağa başladı. Üçüncü sinifdə oxuyanda bir rəfiqəsi onu ərlə arvad arasındakı əlaqələrdən, uşaqların doğulmasından agah edib. — Axmağın birisi, — dedim, — sən öz atan—anan belə eləyir, mənim atam-anam heç vaxt belə iş tutmaz. O, sırtıq-sırtıq üzümə baxdı, güldü: — Axmaq sən özünsən, — dedi. — Bəs onda sən necə dünyaya gəlmisən, hə, necə? Mən onunla dalaşdım, küsüşdük. Amma düşünüb bildim ki, düz deyir. Cürbəcür şeylər yadıma düşdü. Neçə gün ata-anamın üzünə baxa bilmirdim. Elə hey soruşurdular ki, qızım, sənə nə olub? Cavab vermirdim. Ürəyimdə deyirdim ki, nə olub, nə olub? O olub ki, sizdən zəhləm gedir, utanmazlar!

Sonra Zaur dedi ki, yenə ər-arvad, uşaq söhbəti salma, içirəm sən sağlığına.

Təhminə:

—Mən də sən sağlığına, — dedi, — uşaq istəmirəm, ancaq səndən istərdim.

Zaur dedi ki, xeyr, bağışlayacaqsan, sonra əlavə etdi ki, heyf duz yoxdur. Turpu duza batıranda ayrı ləzzətdir.

Sonra ulduzlar çıxdı və Təhminə dedi ki, elə bil göyə duz səpiblər. Duzlayıblar göyü elə bil, duzu səninchün səpiblər, batır turpu ulduzlara, ye, Zaur dedi ki, onda ulduzları hər nə istəsən, təsəvvür etmək olar, məsəlçün, tum.

Təhminə dedi ki, əlbəttə, olar, gəl götürək ulduzları çirtlayaq.

Tamam qaranlıq oldu və Zaur əlini Təhminənin paltarındakı

düymələrə atdı. Təhminə onun əlini kənara çəkib dedi ki, dayan, sənə bir nağıl danışım. Zaur da dedi ki, nağıl istəmirəm, səni istəyirəm. Təhminə də dedi ki, elə bu nağıl mənim özüm haqqındadır. Bu nağılı ona nənəsi danışib, lap çoxdan. Əsliynən Kərəmin nağılıdır. Deyir, toy günü Əslinin atası Əsliyə bir paltar bağışlayır. Bax lap bu mənim paltarım kimi yaxadan dizəcən düyməli. Sən demə bu paltar tilsimlənibmiş. Toy gecəsi Kərəm gəlib bir-bir düymələri açır, axırncı düyməyə çatanda, bütün düymələr təzədən bağlanır.

Zaur dedi ki, çox sarsaq nağıldır. Kərəm də əfəlin biriymiş, heç vacib deyil ki, axırncı düyməni açasan.

Təhminə dedi ki, elə əsl sarsaq sən özünsən, nağıl isə dahiyənə nağıldır, özü də lap mənim haqqımdadır. Çoxları elə bilir ki, mənim bütün düymələrimi açıblar, qalır lap axırncı, mən isə təzədən yaxamacan düymələnib kilidlənirəm.

Zaur dedi ki, zərər yoxdur, açarlıq düymələrini.

Təhminə dedi ki, belə sitizə gülmə, sənə yaraşmır, belə güləndə sən də başqalarına oxşayırsan. Amma mən istəmirəm ki, sən onlara oxşayasan. İstəyirəm sən heç kəsə oxşamayasın. İstəyirəm ki, səndən uşağım olsun. Sənə oxşasın, amma sən heç kəsə oxşama.

Zaur dedi ki, əşi, nə uşaq-uşaq salmısan! Belə uşaq istəyirsən təşkil elə də, məşallah ərinə nə gəlib. Yoxsa ərin...

Təhminə qədəhdəki konyakı Zaurun başına tökdü və dərhal peşman oldu. Dedi ki, heyf o konyakdan, sənin boş başına tökülməkdənsə, mənim qarnıma getsəydi daha yaxşı olardı, hər şeyi unudardım.

Sonra Təhminə əyilib onun üzündən öpdü və dərhal kənara sıçradı, — vəssalam, — dedi, — mənə yaxın gəlmə.

Sonra dedi ki, əgər uşaq istəsəydim on səkkiz yaşında olanda doğardım. Dedi ki, on səkkiz yaşında mən uşaq saldırmışam. Dedi ki, bu mənim ilk eşqim idi. İlk və son eşqim.

Sonra Təhminə ilk və son eşqini danışmağa başladı. Dedi ki, on altı yaşında olanda o adama rast gəlib. Onun adını

çəkməyəcəyəm. Çünki onu hamı tanıyır, bəlkə elə Zaur da tanıyır. Yox, axmaq, əlbəttə, Dadaş deyil, nə yapışmısan bu Dadaşdan? Dadaş nə zibildir onun yanında? Dadaş onun heç dırnağı da ola bilməz. O, dünyalar gözəli idi, mən onu mələikə, huri-qılman, Yusifi-Kənan, nə bilim, şahzadə, allah, peyğəmbər bilirdim. Onun yolunda hər şeyə hazır idim. Onu görəndə ağlımı itirirdim, öl desəydi ölərdim, qal desəydi qalardım. Bir gün bildim ki, hamiləyəm. Axmaq canım həm qorxudan ödümü udmuşdum, həm də sevinirdim. Getdim ona da dedim, elə bildim o da sevinəcək. Axı bilirdim ki, uşaqları yaman sevir, özü də deyirdi ki, bu yaxında ev alacam, onda evlənəcəyik. Bax, bu kağız rəngində oldu. — Nə danışırısan, — dedi, ayağıma yıxıldı, yalvarmağa başladı. — Bədbəxt eləmə məni, mənim rayonda ailəm, uşaqlarım var. Apardı məni Ermənəkənddə bir həkimin yanına. Saldırdım uşağı. Bu da mənim həyat universitetim idi. Eh, nə isə, gəl içək.

İçdilər, sonra Zaur soruşdu ki, bəs Manaf?

—Eh, nə Manaf! Bilmirəm bu Manaf səni niyə bu qədər maraqlandırır? Manaf kimdir? Mənimçün Manaf bir heçdir, sıfırdır, yoxdur. Odey Tiflisdə arvad-uşağı var, getsin onların yanına.

—Uşağı da var?

—Qızı var. Yeddi yaşında. Bu il məktəbə gedəcək. Çanta-zad alıb ona aparıb. Guya mən bilmirəm. Gizlədir məndən. Vaxtilə Manaf mənim dərdimdən ölürdü. Amma ona mən heç məhəl qoymurdum. Deyirdi öldürərəm özümü, gərək səni alam. Axır bir gün lap məni cəzana gətirdi, zəhləmi tökdü, dedim, bilirsən nə var? Bax, aç qulağını eşit: səndən əvvəl mənim adamım olub, özü də onunla əməlli-başlı yaxın olmuşam. Üzünə baxdım, yazığı gəldi. Ağappaq ağarmışdı, barmaqlarını qulaqlarına tıxadı, indiki kimi yadımdadır, sonra üzünü örtüdü, bir müddət heykəl kimi donub qaldı. Sonra çıxıb getdi. Üç gün ilim-ilim itdi. Üç gündən sonra gəldi ki, bəs ölüb qurtarmışam. Doğrudan da üç günün içində gədənin ordu

orduna yapışmışdı, gözləri düşmüşdü çuxura. Dedi ki, mənim üçün daha heç bir şeyin dəxli yoxdur. Qəbulumsan. Elə günü bu gün gedək ZAQS-a. Dedim xeyr, əvvəlcə şərtimi bil. Heç vaxt o adam haqqında nə məndən bir şey soruşacaqsan, nə də ayrı yerdən bilməyə çalışacaqsan. Bu bir. Heç vaxt üzümə vurmayacaqsan... — Sən nə danışırsan, — dedi. — Əlbəttə. Daha bu barədə danışmadıq. İki gündən sonra getdik ZAQS-a.

Toyumuz axşamı baxdım ona, yazığım gəldi. Gördüm çox sınıqdı. Bir gözü gülür, biri ağlayır. Dedim, bilirsən nə var, şərtimiz şərt yerində. Amma qoy sənə deyim: həmin o adam mənim nişanlım idi. Toyumuz bir həftədən sonra olacaqdı. Amma... uşaqlıq elədik... bilirsən də, olanda olur... axmaqlıq... Toyumuza iki gün qalmış getdi dənizdə batdı. Vallah, elə bil dünyanı Manafa bağışladılar. Az qala ayağıma yığılıb ağlayacaqdı. Ay allah, kişilər nə yaman axmaq olur!

Təhminə danışır, danışır. Zaur onun səsini eşidir, ancaq sözlərini qavramırdı. O, arxası üstə uzanıb ulduzlara baxırdı, saçlarında qumların gecə nəmliyini — torpağın tərini duyurdu. Uzaq ulduzlara baxır, dənizin xışıltısını, Təhminənin səsini eşidir və Məmməd Nəsin çox sevdiyi və tez-tez təkrar etdiyi bir fikri xatırlayırdı. Düz deyir Məmməd Nəsir, dünyada ən gözəl səfər içki şüşəsinin boğazından dibinə etdiyin səfərdir. Bu səfərə ikimiz çıxmışıq. Gəlib çatmışıq lap şüşənin dibinə. Dibinə lap az qalır. İndi başqa bir aləmdəyik. İsti, mehriban, xoş, içki şüşəsinin dibi kimi kədərli bir aləmdə... xoş hara, kədərli hara? Eh, aləm başımda qatışıb! Təhminə! Təhminə!

Təhminə də düşünürdü. Danışa-danışa düşünürdü. İçməklə yox, keçmişlə sərxoşdu. Elə bil uzaq günləri içib dəm olmuşdu. Danışığı qarmaq kimi keçmişə ilişir, illər, aylar arxasında qalmış xatirələri çəkib çıxarırdı. Təhminə düşünürdü ki, adam heç vaxt qəlbən, ya zəhnən, fikirlə, ya hisslə bəxtiyar olmur. Bəxtiyarlıq ancaq keçəri duyumların təsadüfiliyidir. Unudulmuş bir qorxunun, bir səsin, sözün, toxunuşun qəfil külək kimi yaddaşa qayıtması...

Təhminə xoşbəxt olduğu anlar haqqında düşünürdü, bu anlar o qədər tələsik, keçəyən, ötəyən idilər ki, onların xatirələrini də beyində aydın canlandırmaq olmurdu. İllah da içkiylə dumanlanmış beyində. Ancaq bir neçə cizgi, boya... yay gecəsi, Pirşağı bağı, gecə, ulduzlu göy...

Təhminə lap balacadır. Nənəsiylə axşamdan yatıb. Gecə səslərə oyanır, qatmaqarışq səslər eşidir, adamların kim olduqlarını təyin edə bilmir, ancaq bilir ki, qohum-qardaşdır, şəhərdən qonaq gəliblər. Deməli, səhər hamısı dənizə gedəcək. Sevincli bir hiss qəlbinə bürüyür. Yenidən yuxu onu çəkib aparır...

...Hər gün düz saat on iki radələrində dənizin üfüq xəttində təyyarələr görünür. Dənizin üstüylə ucadan uçurlar. Paraşüt buraxırlar. Ağappaq paraşütlər qönçə kimi açılır, çiçək-çiçək mavi dənizə tökülür. Nənəsi hələ sağdır.

...Sahil... Güclü xəzri. Atasıyla qayanın üstündə dayanıblar. Atasının qıçına sığınıb. Dəniz dalgalarını bayraq kimi qaldırır. Dəniz nümayiş kimi üstlərinə gəlir.

"Səni gördüm. İllərlə səni görməyə bilərəm. Təki biləm ki, sən varsan. Varlığını uzaqdan-uzağa da duya bilərəm. Sahil kəndlərinin sakinləri dənizi görməsələr də, duyduqları kimi. Ancaq, əzizim, dəhşət odur ki, bir gün gedib görəsən dəniz yox olub". — Uzun kişi barmaqları Təhminənin sağ əlinin barmaqlarını bir-bir sıgallayır, bir, iki, üç, dörd, beş. Sonsuz təəccüblə Təhminədən soruşur: əzizim, sənə beş barmağın varmı?

Moskva. Biz Moskvaya gələndə may bayramının ərəfəsi idi. Aerodromdan şəhərə gəlirdik. Hər yan qırmızı geymişdi. Qırmızı bayraqlar, qırmızı şüarlar. Taksilə mərkəzə gəlirdik və hər dəqiqə işıqforların qırmızı işığına bürəyib dayanırıdıq.

Biz Moskvadan gedəndə hər yan yaşıl geyinmişdi. Ağaclar, otlar, sarmaşılıq eyvanlar. Işıqforun yaşıl işıqları, yaşıl yarpaqlar kimi, yağışlı-günəşli küçələrə — aerodroma tərəf yönələn maşınımızın təkərləri altına səpələnmişdi. Hər dəfə

içən kimi Moskvadayam. Yağış yağır. Yay yağışı. Göy guruldayır. Adamlar qaçışırlar. Yağış kəsir. Hava açılır.

Altıncı mərtəbədə bir ev. Pəncərə. Pəncərədə uzun, ağ, qırmızı, çəhrayı qladioluslar.

Pirşağı. İkinci çağı şəhərə gedən elektrik qatarının fit səsi uzaqlaşır, itir... Yayın son günü, payızın ilk günü. Sakit qumlar. Adamsızlaşmış bağlar. Boş boz sahil. Boz teleqraf dirəkləri, arxayın bir sükut. Səssizlik...

Moskva. İsti, yumşaq xalı döşənmiş otaq. Yarımçıq işıq. Çöldə çovğun, qar, külək. İçəridə qazla yanan soba. Radioda uzaq, kəsik melodiylar. Öz aramını, sonunu tapa bilməyən sərgərdan bir melodiyanın yorğun, usanmış kədəri... Uzaq dənizlərin, təlatümlü okeanların ardından gələn, çovğunlu, boranlı efirdə gah itən, gah eşidilən bir səs. Ərəb qızının yanıqlı mahnısı. Elə bil oxuyan, gecə özüdür. Uzun, qüssəli Şərq gecəsi. İçini dolaşib keçə kimi isidən konyak. Ağ yun toxunma köynəkli dünya gözəli.

—Nədən qorxursan, dəli, nədən qorxursan?

Təhminə hönkürüb ağlamağa başladı.

Zaur onu ovutmaq istədi.

Təhminə:

—Yaxşı, ağlamıram, heç, keçər, sən fikir vermə, — dedi. — Sən arvadların göz yaşlarına çox da fikir vermə, çox vaxt özümüz də bilmirik ki, niyə ağlayırıq. Gəl içək.

Son qədəhi içdilər.

—Zakuskamız da qurtarıb.

Təhminə:

—Odey, ayı görürsən? — dedi. — Konyaka ən əla zakuskadır. Sən sağ tərəfini dişlə, sol tərəfini mənə saxla.

İçdilər. Hərəsi ayın bir tərəfindən dişlədi. Təhminə: doymadıq, — dedi, — gəl ulduzlardan plov bişirək, yeyək.

Göyü dənizin üstünə tutub ulduzları süzdülər. Bişirdilər, yedilər.

Təhminə Zaurun üstünə qum səpməyə başladı:

—Gəl səni qumda basdırım.

Zaur:

—Cavanam,— dedi, — yazığam. Anamı ağlar qoyma. İndidən niyə basdırırsan, hələ muradıma çatmamışam.

Sonra yadına bir əhvalat düşdü. Təhminəyə danışdı.

Bir dəfə ər-arvad axşam tərəfi plyaja çimməyə gedirlər. Arvad xəstəymiş, qum vannası qəbul edirmiş. Kişi basdırır arvadı boğazınacan qumun içinə, bircə başı çöldə qalır, özü də gedir dənizə çimməyə. Hava bir az da qaralır. Arvad da qumun içində xumarlanır, mürgüləyir. Qaranlıqda plyajnan səssiz, işıqsız gedən bir maşın arvadın başını görmür, basıb üstündən keçir, heç xəbəri də olmur. Kişi dənizdən çıxıb görür ki, arvadı, bəli, xurd-xəşil olub ölüb. Az qala dəli olur, deyir öz əlimlə torpağa basdırdım.

Zaur başını qaldırıb Təhminəni görmədi. Ora-bura boylandı, qayalara, sahilə, dənizə, göylərə baxdı.

Göyə təzə ay çıxmışdı, təzə ulduzlar düzmüşdülər. Ay işığında qayaların kölgələri daha da uzanmışdı. Sarı qumlar gümüşə çalırdı. Ay dənizə saldığı yolu pul-pul döşəmişdi. Bir səs, hənirti duyulmurdu. Bir an Zauru soyuq vahimə basdı.

Dəniz uğuldayır, uğuldayırdı. Qumlar ürpərir, ürpəirdi.

Təhminə qeyb olmuşdu.

Zaur durub üstündən qumu çırpdı, ora-bura qaçdı. Qayaların lağımalarına baxdı. Birdən dəniz tərəfdən hənirti eşitdi. Dönüb baxdı. Elə bildi yuxu görür.

Dənizdən çıl-çılpaq bir qadın çıxırdı. Elə bil ay işığından heykəl düzəltmişdilər.

Lap yaxına gələndə Zaur onun soyuqdan titrədiyini gördü. Bir an içərisində onu qolları arasına aldı. Qucağına qaldırdı. Qayaların altına apardı.

Təhminə:

—Səni istəyirəm, səninem, — deyə odlu-odlu pıçıldayırdı.

— Səndən uşaq istəyirəm.

Zaur hər şeyi — özünə çoxdan aydınlaşdırdığı, qəbul etdiyi

davranış qanunlarını da, bütün qadağaları, xəbərdarlıqları, məsləhətləri, tövsiyələri, bütün ehtiyatlarını unutdu. Hər şeyi unutdu.

Bir an onun bütün varlığı, məni, keçmişdi, indisi, gələcəyi, atasının maşını, anasının şəhərdə qalmaq, nəşriyyatda işləmək təkidini, bütün keçən sərgüzəştləri, bığlarına hopmuş bütün qadın öpüşlərinin ətri, yağış altında gözləmələri, xəlvəti telefon-avtomat söhbətləri, duyduğu bütün qoxular, eşitdiyi bütün nəğmələr, oxuduğu bütün kitablar, ona gülümsünən bütün gözlər, içinə dik baxa bilmədiyi başqa gözlər, uşaqlıq dəcəllikləri, yetkinlik çağının həvəsləri, idman yarışları, institut həyatı, məşqlər, səfərlər, leksiyalar və imtahanlar, maşın sürmək ehtirası, yaddaşındakı bütün sözlər, adlar, telefon nömrələri, damarındakı bütün dadlar, çəkdiyi cürbəcür siqaretlər, qulağındakı səslər, bu gün, dünən, bu axşam, bu gecə, dənizin səsi, ay, burdakı ulduzlar — hər şey, hər şey yığılıb, bir vəhdətə çevrilmişdi. İstək, ehtiras, həyəcan dolu, gözləyən, tələsən, axtaran bir vəhdətə. Və bu vəhdət başqa bir möcüzəyə, qaranlıq, gizli, dar vəhdətə qovuşmalı idi. Başqa bir insanın bütün həyatını, keçmişini, indisini, gələcəyini, fikrini, qəlbini, kədərini, ümidini, sevincini, aldanişlarını, bezarlığını, onun — Zaurun heç bir zaman bilmədiyi və bilə bilməyəcəyi şübhəm bir aləmi özündə cəmləşdirən vəhdətə qovuşmalı idi, qovuşurdu...

Zaur Təhminənin üzünü, saçlarını, iztirablı gülüşünü qumların haşiyəsində görürdü.

Təhminə Zaurun sifətini qaranlıq göyün, ulduzların haşiyəsində görürdü. Və bu an varlığının hər hüceyrəsiylə inanırdı ki, bu ehtiras, bu intizar, bu ağrı, mütləq, mütləq nəticələnməli, sonlaşmalı, yeni bir həyata, yeni bir insana çevrilməli, onlar İkisi Üçüncünü yaratmalıdırlar. Və bu Üçüncü də hər ikisinin həyatı, acıları, sevinclərini bütün vağzallarda, aerodromlarda, otaqlarda, telefonlardakı gözləmələrini, idarədəki peşələrini, ya evdəki qayğılarını və tək bunların yox,

bunlardan qabaq olanların — əcdadların da varlıqlarını, ömürlərinin son və ən vacib mənalərini, bəlkə Zaurun anasının saçlarının, bəlkə Təhminənin atasının gözlərinin rəngini özündə toplamalı, yığmalı, əks etməli, təmsil etməlidir.

İnsan nə qədər mürəkkəb olursa da, sonda o özünü nə isə çox qısa və yığcam bir düsturla ifadə edə bilər. Və bu düstur çaxmaq daşı kimi, kibrit kimi, başqa bir düstura, başqa çaxmaq daşına, kükürdə toxunub qığılıcı, yeni həyat qığılıcı, yeni həyat yaradır, dünyaya Üçüncünü gətirir.

Bu Üçüncünün də öz həyatı, öz ağrıları, həvəsləri, meylləri, anlayışları, zövqü, kədəri olacaq və o yenə başqa birisinə rast gələcək və yenə...

—Əzizim, canım, gözü, ciyər, varlığım, — Təhminə elə bil nəfəsiylə sözləri gözərdirdi, — sevgilim, yarım, ərim, gözəl, bircə dənəm. — Təhminə boğulurdu. İnləyir, söz axtarırdı. — Canım, ciyər, gözü, — məhəbbət sözləri qurtardı, — axmaq, it, dəli, gic, pişik, dəvə...

Zaurun dodaqlarında Təhminənin dodaqlarının, dərisinin, boyasının, pudrasının ətri, bir də dəniz suyunun, küləyin, qumların dadı bir-birinə qarışmışdı.

Zaurun başını var gücüylə üzünə yapışdırdı. Siqareti divara basıb söndürən kimi qızartdaq, odlu dodaqlarını Zaurun dodaqlarına sıxıb söndürmək istəyirdi.

—Sevirsən məni, sevirsən? — deyərək Zaur tələsik pıçıldayırdı.

—Oğlumuz olacaq, Zaur, oğlumuz, oğlumuz...

Maşında oturub zarıyırdı.

—Sətəlcəm olmuşam, — deyirdi. — Allah, allah, ölürəm, — deyirdi.

Zaur "bircə düz yola çıxıb bilsəydim, — deyərək düşündü, — onda iş asandır. Bu qaranlıqda quma batsaq, köməyimizə gələn də olmaz, gərək səhərəcən qalaq".

Saat ikinin yarısı idi. Qalıb səhəri gözləmək olmazdı. Təhminənin halı xarab idi. Ehtiras sönəndən bəri konyakın dumanı Zaurun başından çəkildikcə, "bu nə iş idi mən düşdüm"

— deyə sakit ola bilmirdi.

—Üşüyürəm, üşüyürəm. — Təhminə yumaq kimi büzüşür, Zaura sığınır, ancaq yenə də qızına bilmirdi. — Üşüyürəm, üşüyürəm.

Zaur əvvəlcə gözlərinə inanmadı. Qabaqda qırmızı işıq görmüşdü. Yük maşınının qırmızı dal işığı. Bu işığın ucundan tutub sürdü. Təxminən yüz metrədən sonra şoseyə çıxdılar.

Zaur rahat nəfəs aldı. Üçə yaxın şəhərə çatdılar. Yatmış şəhərin gecə vitrinləri işıqlı idi və bu işıqlarda nə isə son dərəcə mehriban, xoş, isidici bir məlhəm vardı.

Təhminənin titrəməsi də elə bil kəsildi. Daha uçunmurdu.

—Siqaret ver bura...

Zaur cibindən qutunu çıxarıb ona uzatdı.

—Al, axırıncı siqaretdir.

—Axırıncıdır? Qoy onda özünə qalsın.

—Yox, evdə varımdır, götür.

Təhminə siqareti dodaqları arasına aldı.

Hansı radiostansiya isə gecə konserti verirdi. Konsert yəqin gecə klubundan verilirdi. Kişi yumşaq səslə həzin melodiya oxuyur, konferansye hansı dildə isə zarafat edir, adamlar gülüşür, əl çalırdılar.

—Bəs kibrit?

Zaur ciblərini döyəcəyib kibrit qutusunu tapdı. Təhminəyə verdi. Təhminə bir-bir kibritləri çıxartdı.

—Hamısı yanıqdır ki, — dedi, qutunu pəncərədən tulladı.

—Ayrı yoxumdur.

"Moskviç" Təhminəgilin evinin qarşısında dayandı. Təhminə qapını açdı, sumkasını götürdü və dedi ki, sonra Zaur nigaran qalar, ancaq qalmasın, lap arxayın olsun. Neçə dəfə burda həkimə getmişəm, elə Moskvaya da onunçün getmişdim. Orda özümü ən yaxşı mütəxəssislərə göstərdim. Lap qəti dedilər ki, sən heç bir vaxt uşağın olmayacaq. Bəli, belə işlər, əzizim, al bu siqaretini, onsuz da kibrit yoxdur.

Zaur ağzını açmağa macal tapmamış Təhminə damağındakı

siqareti onun dodaqları arasına soxdu.

—Ötürmə, lazım deyil, — deyə tələsik darvazaya tərəf qaçdı, çevrilib bir də əl elədi, güldü. Nə qamma çalındı, nə motosikl uzaqlaşdı...

Darvazanın qaranlığına girib itdi.

Zaur maşını işə salıb hərəkətə gətirdi. Yatmış şəhərin adamsız, səssiz-hənirtisiz küçələriylə soyuq neon işıqlı vitrinlərin yanından ötüb keçirdi. Radioda gecə konserti qurtardı. Radio da susmuşdu.

Bir an Zaura elə gəldi ki, ağzındakı bu siqaretlə bütün dünyada lap tək qalıb.

Tərs kimi kibrit də yoxdur...

ZAURUN TƏHMİNƏYƏ MƏKTUBU

Təhminə! Mən bu məktubu indi yazıram. Səndən ayrılandan bir saat sonra. Sənə qəribə gələcək ki, biz ayrılandan bir saat sonra, özü də gecə saat 4-də məktub yazmaq nə vacib düşüb. Bəlkə də səninçün bu vacib deyil. Amma mənimçün çox vacibdir. Məktubu niyə yazıram. Çünki məktubda deyəcəyim şeyləri elə-belə, sözlə, sənin üzünə deməyə, hətta telefonla deməyə belə heç vaxt cəsarət etməzdim. Heç bilmirəm, demək istədiklərimi məktubla deyə biləcəyəmmi. Demək istədiyim odur ki, Təhminə, mən bu gün çox şeyi başa düşdüm. Gülmə, Təhminə, yaqın ki, sən məni uşaq sayırsan, hissə qapılan sadəlövh bir uşaq. Nə olar, say. Hər halda mənimçün bu çox vacibdir. Heç bilmirəm nə yazıram. Elə hey yazıram vacibdir, vacibdir, nədir vacib? Heç özüm də bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, bu gün mənim gözüüm açıldı, elə bil çox şeyi təzədən gördüm, anladım. Bir yandan Məmməd Nəsinin təkbaşına nərd oynaması, bir yandan bizim bugünkü səfərimiz, xüsusən sənin son sözlərin (həkimlərin sənə dediyi sözlər), bütün bunlar hamısı elə bil mənim varlığımı alt-üst etdi. Bilirsən, əgər mən

yazıçı olsaydım, bütün bu hissləri, bu psixoloji incəlikləri daha dəqiq təsvir edə bilərdim. Ancaq məndə bu məharət yoxdur, odur ki, fikirlərimi, hisslərimi də belə dolaşlıq ifadə edirəm. Nə isə mənə elə gəlir ki, mən indiyə qədər hamını və birinci növbədə də özümü aldatmışam. Həqiqətdən qorxmamaq, həqiqət nə qədər acı olsa da, onun düz gözünün içinə baxmaq lazımdır. Bunu mənə sən öyrətdin. Doğrudan da dünyada ən murdar şey riyakarlıqdır, ruslar buna xanjestvo deyirlər. Mən də başa düşdüm ki, bundan sonra mən heç bir vaxt nə heç kimi, nə də özümü aldatmamalıyam. Bilirsən, Təhminə, səndən ayrıldıqdan sonra maşınla boş küçələri dolaşırdım və başıma min cür fikir gəlirdi. Bir istəyirdim gedib bu saatca Manafa teleqram vuram ki, bəsdir bu yalan, Təhminə səni sevmir, mənə sevir, biz onunla bir-birimizi sevirik. Biz evlənəcəyik. Gəl Bakıya, məhkəməylə Təhminəylə boşanın... Sonra istədim təzədən Pirşağıya dəniz qırağına, həmin o yerə gedəm. Sonra istədim maşınımı divara vurub əzəm. Sonra qarara gəldim evə gedib ata-anamı oyadam. Hər şeyi onlara danışım, deyim ki, çox sağ olun, mənə dünyaya gətirmisiniz. Ancaq adam gərək iki dəfə doğulsun. Bir dəfə onu ata-anası dünyaya gətirir. İkinci dəfə o özü özünü dünyaya gətirir, özü özünə dünyada bir yer qazanır. İndi, əziz ata-anam, mən hələ bircə dəfə doğulmuşam. Mən hələ özüm yaranmamışam. Hələ ancaq sizin yaratdığınız kimi, sizin istədiyinizə uyğun olaraq yaşayıram. Çox sağ olun əziz ata-anam, mənə böyüdüb boya-başa çatdırmısınız, oxutmusunuz, saxlamısınız, geydirib-yedirtmisiniz, mənə maşın almısınız. Amma mən daha özüm yaşamalıyam. Götürün bu "Moskviç"i. O sizindir. Mənim onu öz maşınım hesab etməyə haqqım yoxdur. Nə maşınımı, nə geyimimi, nə otağımı. Bundan sonra belə olmayacaq. Mən öz əlimin zəhmətiylə dolanmaq istəyirəm, öz iradəmlə, öz ağımla yaşamaq istəyirəm. Yoxsa mən başdan-ayağa özümü kiminsə borcu hesab edirəm. Kiminsə qaytarılmamış borcu. Adımı siz qoymusunuz, məktəbimi, ixtisasımı, iş yerimi siz təyin etmisiniz. Bütün

həvəslərim, işlərim də sizin razılığınızla olub. Bəs mən özüm nəyəm, kiməm, hardayam? İndi ilk dəfə mənim həyatıma elə bir adam daxil olub ki, o yalnız mənimdir, yaqin siz onu qəbul etməyəcəksiniz. Yəni bu keçəri bir həvəs olsaydı, siz qarışmazdınız. Siz heç vaxt mənim belə işlərimə qarışmursunuz. Ancaq biləndə ki, məsələ ciddidir, siz hay-haray qaldıracaqsınız. Ancaq mən də ondan keçməyəcəyəm. Çünki o mənim özlüyümdür, özlüyümün təsdiqidir, o mənim etirazımdır. Təhminə, gör mən nə səfeh-səfeh sözlər yazıram sənə. Oxuyub güləcəksən. Bilirsən, mən bütün bunları tamam başqa cür hiss eləyirəm, ancaq kağızda yazanda hər şey nə cürsə bayağılaşır, adiləşir, gülməli görünür. Gülmə, Təhminə, bəlkə mən bu məktubu heç sənə göndərmədim, cırıb atdım. Ancaq göndərsəm də, göndərməsəm də, mən artıq sənsiz yaşaya bilmərəm. Sən elə bilirsən mən kütəm, keyəm, heç nə başa düşmürəm. Mən sənin bütün dediklərini, duyduqlarını hiss eləyirəm. İnan mənə ki, hiss eləyirəm. Mən bilmirəm bizim uşağımız olacaq, ya yox, ancaq mən səninçün həm ər, həm də övlad olmaq istəyirəm. Sənin davamın olmaq istəyirəm, həyatının mənası olmaq istəyirəm. Mən səninçün həm İkinci, həm də Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yeddinci, Səkkizinci, nə bilim neçənci, neçənci olmaq istəyirəm. Məktubumu qurtarıram. Son sözü yazıb kibrit çəkib bu məktubu yandırırım. Son söz... Təhminə...

TƏKLİK TİLSİMİ

Saat düz üç tamamda Səfdər dayı pilləkəni düşməyə başladı. Fərqi nə varmadığı mexaniki bir vərdiş halını almış adəti üzrə, ürəyində pillələrə saya-saya düşdü. Üçüncüdən ikinci mərtəbəyəcən on yeddi pillə idi. İkincidən birinciyəcən on səkkiz pillə...

—17, o da 18, 35 — deyər ürəyində təkrar edib idarənin

qapısından küçəyə çıxdı. 35, o da 3719, elər... yox, 35-in 3719-a daxil yoxdur. 3719 təxmini hesablamının balansıdır. 4012 olmalıdır. Deməli, 293 manat çatmır. Görəsən harda səhv ediblər. Keçən kvartalda 145 manat səhv etmişdilər. 145, ya 147? Yox 147. Bəs niyə 145 dedi? hə, ev nömrəsiylə çaşdırır. Ev nömrəsi 45-dir. Mirzə Fətəli, 45.

Skleroz məni birtəhər eləyib. Pensiya vaxtın çatıb, Səfdər. Yox, hələ iki ilin var. Daha doğrusu, bir il 9 ay. Yaxud 21 ay, 21 ay neçə gündür? Neçə belə gün? Deməli, Yanvar otuz bir, fevral gələn il 29-dandır, mart...

Bəsdir, Səfdər, sən lap başın xarab olub. Neynirsən bu mənasız hesablamalarla beynini yorursan. Bəsdir. Yaxşı, deməli, balans 3719 manat, əysiyi... Əşi, cəhənnəm olsun balans da, əysiyi də. Saat 3-dür. Dördə beş dəqiqə işləyib. İş günü qurtardı. Bu gün şənbədir. Sabah bazar. Bazar ertəsinə qədər bütün balansı, planı, prixodu, rasxodu, bütün rəqəmləri unut. Unut ki, mühasibdən.

Bazar ertəsi səhər saat 9-da yenə başlayarsan mühasibliyinə. İndi bəsdir. Bir dənə rəqəm yadına salma. Yaxşı, oldu. Elə bil beynimə qalaq-qalaq rəqəm yığıblar, rəqəmlər başımda elə bil tillə vurub. At hamısını. Adamlara, küçəyə bax.

Küçəni keçib gündə nahara gəldiyi balaca, darısqal yeməxanaya girdi. Hər gün oturduğu küncdəki stolun arxasına keçdi.

Görünür, masanın dalından indicə durmuşdular, üstü kiminsə artıqlarıyla dolu idi. Bulaşq boşqabdakı kotletin qalıqlarına papiros kötökləri basılmışdı. Süfrəyə pivə dağılmışdı.

Səfdər dayı ani hərəkətlə çıxara kağızında çap olunmuş yeməklərin siyahısını götürdü. Dərhal da kənara qoydu, nə yeyəcəyini də bilirdi, yeməklərin qiymətlərini də. Borş, kotlet, kompot, bir şüşə "İstisu", borş 35 qəpik, kotlet vermişeliylə 42 qəpik, on beş qəpik kompot, iyirmi qəpik "İstisu", on qəpik çörək. Cəmisi bir manat otuz qəpik, beş-on qəpik az, ya beş-on

qəpik çox, deməli, ayda...

"Səfdər, — dedi, — yenə rəqəmlər? Bəsdir, kişi, at bu rəqəmləri beynindən".

Xidmətçi gəlib masanın üstünü yığışdırdı. Süfrəni çırpdı. Çevirib o biri üzünü saldı. Bu üzü də ləkəli idi. Amma bu ləkələr qalıb qartımış ləkələr idi, hopub solmuşdu, o biri üzdəki kimi təzə deyildi.

Səfdər dayı sifarişini elədi. İncəvara, tez gətirdilər. Borş dadlı idi. Bir az duzu çatmırdı. Ya bəlkə Səfdər dayı şor yeyən idi. Kotlet də pis deyildi. Əlbəttə, Minanın yeməklərinə çatmazdı, amma hər halda...

Səfdər dayı köksünü ötürdü. Yaxşı yumşaq ətdir, — deyə düşündü. Lap qocamalıdır. Mənim kimi dişsiz qocalar üçündür.

Ağzının müxtəlif yerlərində cəmi-cümlətanı 9 dişi qalmışdı.

Kotleti yeyib qurtardı, ağzını siləndə cıqqıltıyla yerə nə isə düşdü. Səfdər dayı baxıb "bəli, bu da belə getdi" — dedi, əyilib düyməni götürdü, döş cibinə qoydu.

Ağ parusin pencəyinin yeddi düyməsi vardı. Yaxarıdan ikinci, üçüncü və beşincisi düşmüşdü. İndi də yeddincisi düşdü.

Düymələri də dişləri kimi pərakəndə tökülürdü. Biri ordan düşürdü, biri burdan.

Kompotu içə bilmədi. Pis təmi vardı. Özü də bulaşlıq suyuna oxşayırdı. Görünür, çürümüş meyvələrdən hazırlanmışdı.

Gərək gedəm özümə diş qayıtdıram. Bu dal dişimi də gərək çəkdirəm. Hərdən bir yaman zoqquldayır. Gərək mütləq gedəm. Deyirəm, amma heç getmirəm. Elə günü günə satıram.

Eh, heç adamın başı açılır ki... Gərək evin damına da qır saldıram. Yoxsa payızda yenə damacaq. Damanda adamın bütün ovqatı təlx olur. Gərək bütün otaqlara ləyənlər, vedrələr, boşqab-qazan, bankalar düzəsən. Hərəsindən də bir cür səs çıxır. Mis ləyənə damcılayanda bir səs çıxır, vedrəyə başqa, qazana başqa, boşqaba başqa... Kap, kap, kap... Çap, çap, çap... Pap, pap, pap...

Dünyada üç şey adamı lap zinhara yetirir, çəkmən sıxa,

dişin ağrıya, evin dama.

Səfdər dayı minnətdarlıqla köhnə yalınayaq çəkmələrinə baxdı. Ayaqları bu çəkmələrin içində elə rahat, elə xoş idi ki... Bəzən adam öz yorğan-döşəyində belə xoş, rahat olur...

Bəli, Səfdər kişi, evin damır, dişlərin də tökülüb, düymələrin də bir—bir düşür, vaxtdır, kişi. Bəsdir dünyanın səfasını çəkdi. Deyəsən, əcəli qapının dalında bir az çox gözlədirsən axı...

—Yox, vallah, — dedi, — əcəldən qaçmıram. Ölümdən də qorxmuram. Məndən əskik adamları aparmayıb ki... Tay-tuşumun da çoxu ordadır.

Bayaqdan bəri susmuş radiocihaz birdən dilə gəldi. Xeyli xırıldadı, ayrı-ayrı sözləri deyib yenə susurdu. Ancaq anlamaq olurdu ki, rayon qəzetləri üçün mətn oxunur.

—Təkrar edirəm. Kolxoz və sovxozlarımız bu il... dövlətə... planda nəzərdə tutulmuş... təkrar edirəm, kolxoz və sovxozlarımız bu il dövlətə planda nəzərdə tutulmuş 1200 ton əvəzinə 1897 ton taxıl, 90 ton əvəzinə 105 ton barama, 370 min əvəzinə 379 min yumurta, 222 ton əvəzinə 226 ton yun satmışlar, təkrar edirəm, 1200 ton əvəzinə...

Səfdər dayı bir manat altı şahısını verdi, küçəyə çıxdı.

Gedim bir arvada baş çəkim, — deyə düşündü.

Arvadı iki ay bundan qabaq basdırmışdı. Qəbir üstünə adətən cümə axşamları gedərdi. Sırağagün də getmişdi.

Amma bu gün nədənsə birdən Minaya baş çəkmək ehtiyacı duydu.

Taksi dayanacağına çatdı. Növbə tutdu.

Ondan qabaq dörd adam vardı. Küçə saatına baxdı. Əqrəblər başlarını 12-nin üstünə qoyub yatmışdı.

14-17 nömrəli bir taksi gəldi. Sonra dalbadal ikincisi, üçüncüsü gəldi. Səfdər dayının növbəsi çatmışdı. Təxminən 5-6 dəqiqə də gözlədi. Dolu maşınlar bir-bir ötürdü. Səfdər dayı qeyri-ixtiyari nömrələrə baxır, ani olaraq nömrənin birinci yarısıyla ikinci yarısını toplayırdı. 41-18, deməli 59, 22-15,

eylər 37.

Tindən yaşıl işıqlı taksi buruldu. Nömrəsi 27-00. Səfdər dayı-27 üstə gəl 00 eylər 27-deyə düşündü və bu qərribə əməliyyata təəccübləndi. Amma fikirləşdi ki, bu rəqəmi 27-00 kimi də oxumaq olar.

—Sizin növbənizdir?

—Bəli, bəli.

—Hara gedəcəyik?

—Qəbiristanlığa.

Sürücü qeyri-ixtiyari gülümsündü, amma dərhal da üzündən gülüşü sildi.

Səfdər dayı onun nəyə güldüyünü başa düşdü. "Doğrudan da yəqin mənim görkəmə elədir ki, sürüb aparıb, elə birbaşa qəbrə qoymaq olar. Yəni elə əslinə qalsa adamlar anadan olandan öz qəbirlərinə tərəf getmirlər? Yolları nə qədər uzaq düşsə də, nə qədər dolama-dolama, eniş-yoxuş olsa da, axır gəlib mənzilə çatırlar. Molla Nəsrəddin demişkən, hara getsələr, axırda gəlib bura çıxacaqlar".

Sayğacda rəqəmlər bir-birini təqib edirdi. 12 qəpik, 13, 14, 15 qəpik...

Pəncərələrin dalında Qız qalası, bulvar, Azneft meydanı arxaya qaçırdı. Elə bil onları sayğacın rəqəmləriylə nömrələmişdilər: Qız qalasının nömrəsi 12, bulvarınkı 13, Azneft meydanının 14.

Maşın şəhərin hündürünə dırmaşdı.

Minanın qəbri içərilərdə idi. Maşın yolundan çox kənar. Səfdər dayı maşını saxlatdırıb on şahısını verdi, düşdü. Qəbirlərin arasıyla arvadının son məskəninə tərəf addımlamağa başladı. Həmişəki kimi yenə də qəbirlərin üstündəki yazıları oxuyurdu.

Əskər Teymurov

1905-1957

Tofiq Babayev

1927-1946

Adlar və rəqəmlər. Adlar və rəqəmlər. Yəni bu rəqəmləri bura yazmaq vacibdir? Yəni adamdan elə bu iki şey qalır? Adı və bu iki tarix? Axı niyə belə? Axı əslinə qalsa bu yazıların adamın şəxsən özünə dəxli də yoxdur. Adını özü qoymayıb. Familini də həmçinin, təvəllüd, ölümü də özündən asılı deyil. Olmaz ki, bura adamın şəxsən özünə dəxli olan şeylər yazsınlar, məsələn, kim idi, bu dünyada nə iş görüb, nə iş qoyub gedib, ya məsələn, turalım, xasiyyəti necə idi? Kimə nə yaxşılığı, nə pislili keçib? Övladı olub, yoxsa yox, öləndən sonra kimi qalıb? Yoxsa quru rəqəmlərdən nə çıxsın?

Faiq Mərdanov
1912-1959

Bəhmən Salayev
1938-1965

Qeyri-ixtiyari rəqəmləri toplamağa başladı. 1912-1959=3871. Sonra fikirləşdi ki, burda toplamaq düz olmaz, çıxmaq lazımdır. 1959-1912=47. Deməli, biçarə Faiq Mərdanov 47 il ömür sürüb. 1965-1938=27. Vay, bədbəxt, Bəhmən Salayev 27 yaş yaşayıb. 27 yaşında ölüb. Görəsən nədən ölüb?

Əşi, əcəl göznən-qaş arasındadır. Bayaqqı fikri bir də beyninə qayıtdı. Deməli, belə çıxır ki, adam əcəlin qurduğu tələlərdən bir-bir qaçıb qurtarır ki, bura, bu son mənzilə sağ-salamat gəlib çıxa bilsin. Yüz cür təsadüfi ölümdən qorunur ki, özünü axırda böyük ölümə yetirsin.

Qədim bir əfsanəni xatırladı. Deyir, qoca bir səyyah gəlib qürbət ölkəyə çıxır. Qəbiristanlığa gedir. Görür qəbirlərin üstündə adamların yaşları yazılıb. Hamısı da bir yaş, iki yaş, çoxu beş yaş. Özü kimi pıranə bir kişiylə rast gəlib soruşur ki, bəs bu nə olan işdir? Sizin camaat hamısı yəni körpə yaşında tələf olub? Qoca deyir ki, xeyir a, məsələ başqadır, məsələ ondadır ki, biz burda

həmin bu adamların xoşbəxt yaşadıqları vaxtı yazmışıq. Qalan günlərini, illərini ömürdən saymırıq. Onda səyyah da deyir ki, bəs mənim də ömrümün axırına az qalıb, bu gün sabah öləcəm, vəsiyyət eləyirəm ki, məni də elə burda basdırın, qəbrimin üstündə də yazın ki, bəs bu adam elə anadan ölü doğulub. Minanın qəbrinə çatdı.

Minəvvər Mədət qızı
1909-1965

Söz vermişdi ki, bu səfər özünü tox tutacaq, kövrəlməyəcək. Amma qəbri görəndə birdən hardansa Minanın gecələr yuxuda danışması yadına düşdü. Özü də belə hətərən-pətərən danışb sayıqlamazdı. Sözləri elə aydın, mükəmməl tələffüz eləyirdi, elə bil ayıq vaxtı oturub səninlə söhbət edir.

Özünü saxlaya bilmədi, qəhərləndi, ağladı.

"Niyə belə vəfasız çıxdın, ay arvad, məni bu qoca yaşında kimə tapşırıb getdin?"

Cibindən dəsmalını çıxartdı, eynəyini götürdü, gözlərini sildi. Bir müddət sakit dayandı. Sonra çevrilib getdi. Şəhərə piyada düşdü. Evə getməyi gəlmirdi. Gecəyə hələ çox vardı. Evdə tək başına gecəni gözləməkdən qorxurdu.

Gecələr işi düzəlirdi. Hər gecə yuxu görürdü. Yuxuları da elə tünlük olurdu ki... o qədər adam olurdu yuxularında, gəl görəsən! Tay-tuşları, dost-aşnaları, curları-kişilər, məktəb vaxtının yoldaşları, uşaqlıq, gənclik dostları gəlib əllərini onun çiyninə vurur, ay Səfdər, yenə bu çötkəni qoymusan qabağına, hesabla görək dünyanın axırı haçandır? — deyirdilər. Yuxusuna çoxlu arvad da gəlirdi, anası, bacıları, bibisi qızları. Düyməsini tikər, paltarlarını yuyar, ütüləyər, xörəyini asardılar. Hər gecə Minanı görürdü, hər gecə də şəhərə yaxın Mina başqa şəhərə köçür, ya da onu qoyub harasa gedirdi. Səfdər nə əlac eləyirdisə, saxlaya bilmirdi onu. Saat yeddini vuranda gözlərini açar, durub geyinərdi. Görəsən yuxuda ölənləri harda basdırırlar.

Tez-tez yuxuda qızı Nərminəni görürdü. Nərminəni iki il idi əriylə bir yerdə Afrikaya göndərmişdilər. Qvineyada sovet xəstəxanasında işləyirdilər. İkisi də həkim idi. Səfdər dayı xəritəyə baxmışdı. Qvineya lap dünyanın o başındaydı. İldə iki-üç məktub yazırdılar. Səfdər Minanın ölümünü hələ qızına yazmamışdı. Bu da bir çətin iş idi, gözünə durmuşdu. Qərrib yerdədir, ərindən başqa bir qohum, bir yaxın adamı yox...

Səfdərin yuxusunda Nərminə içəri girib anasını soruşurdu:

—Bazara gedib, gələr.

—Yox, ay kişi, sən mənə düzünü de, lap düzünü de, anam necə olub, hardadır?

Hər dəfə Nərminə Səfdər dayının yuxusuna gələndə elə bu sualı verərdi: sən mənə düzünü de, lap düzünü de!

Yuxu görmək Səfdərə lap cavanlıqdan qalmışdı. Görürsən adam olur ayda-ildə bir yuxu görməz. Səfdər allahın ver günü yuxu görərdi. Mina da hər gecə yuxu görərdi. Səhər oyananda yuxularını bir-birinə danışardılar. Elə bil hərəsi bir uzaq səfərdən qayıtmışdı. Qərbət ölkələrdə yedikləri, içdikləri özlərinin olmuş, gördüklərini, eşitdiklərini, bir-birinə danışardılar.

Küçədəki qəzet lövhəsinin qabağında ayaq saxladı. Qəzetin dördüncü səhifəsinə elə bil yuxarıdan aşağıyacan rəqəm səpələnmişdi, istiqraz cədvəli çap olunmuşdu.

3... 5... 6... 9... — rəqəmlər, rəqəmlər, rəqəmlər. Uduşlar. Peşmançılıq.

Səfdər dayı düşündü: bunlar nədir ki, adicə quru rəqəmlər, amma bax, məsələn, 3 altıdan yox, 7-dən sonra gələndə kiminsə bəxti gülür, kiminsə hıçqırığı içində qalır. Bu rəqəmləri belə yox, belə düzsən kimsə umsuq olur, kimsə bir xal yandırır, amma başqa birisinin birdən-birə kefini duruldur.

Dönüb saata baxdı. Yox. Hələ evə getmək tezdir. Adi günlər işdən beşdə çıxırdı. Bu gün qısa gündür, deməli, gecə də iki saat gec gələcək.

"Gəlsənə vağzala gedim, — deyə düşündü, — vağzal

qiyamət yerdir. Gələnlər, gedənlər! Heç yerdə o qədər deyib-gülən görmək olmaz. Aerodrom da elədir. Amma aerodrom uzaqdır".

Vağzalın təzə keçidindən perrona çıxdı. Birinci və ikinci perron bomboş idi. Üçüncü perronda çoxlu adam vardı. Bəziləri əllərində iri gül dəstələri tutmuşdular.

İri lövhədə qatarların gəlib—getmə cədvəli asılmışdı, 11 30... 16. 45... 19. 05. Rəqəmlər, rəqəmlər...

Reproduktordan paslı bir səs eşidildi:

—Moskvadan gələn 20 nömrəli qatar 3-cü yola qəbul olunur.

Perrondakılar hərəkətə gəldilər. Parovozun səsi eşidildi. Burnu göründü. Vaqonlar bir-bir ötdü, 4, 5, 6, 7...

Yük xidmətçiləri vaqonlara tərəf yüyürdülər. Yaxalarındakı nömrələr zıncırov kimi atılıb-düşür, bərq vurub parlayırdı: 15, 52, 38, 40...

Səfdər dayı çevrilib pillələrlə aşağı düşdü, vağzalın qarşısındakı meydana çıxdı. İzdihamlı, səs-küylü küçəylə yavaş-yavaş gedirdi. Bankın tanış binasının yanından keçərkən, işin qızgın vaxtında bura gəldiyi saatları xatırladı və düşündü ki, indi bank bağlıdır, işləmir, içindəki bütün rəqəmlər də yatıb. İstiqrazlardakı, pullardakı, növbənöv mühasibat kağızlarındakı rəqəmlər hamısı yatıb. Torpağa səpilmiş toxumlar kimi səssiz, sakit uyuyur. Həftənin birinci günü oyanacaq, qalxacaq, cücərəcəklər.

Küçə saatına baxdı. Saatın əqrəbləri sınıb içinə tökülmüşdü. Elə bil saatın içi vaxtın xarabalığı idi.

Əqrəbsiz saata baxanda adam nədənsə eymənirdi, adamda nə isə anlaşılmaz, müdhiş və vahiməli bir hiss oyanırdı. Elə bil burunsuz bir sifət görürsən.

Saatın yalnız rəqəmləri qalmışdı: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12...

Birdən Səfdər dayıya elə gəldi ki, küçədəki adamlar da rəqəmlərə oxşayır. Bax o dar kəmər bağlamış kök arvad 8-ə

oxşayır, o iri başlı kişi 9-a, hamilə arvad 6-ya oxşayır. Uzun dimdikli papaq qoymuş oğlan 7-yə bənzəyir. O tərəfdən iki arıq, kəkilli oğlan gəlir — 11. Başqa bir arıq oğlan yumru-matan bir arvadla yanaşı addımlayır — 10.

Səfdər dayı öz-özünə güldü: "Yox, deyəsən bu gün mənim lap yəqin başım xarab olub. Yaxşısı budur, nə qədər gec deyil, gedim evə".

Açarı çıxarıb qapısını açdı. İşığı yandırdı. Keçib pəncərənin pərdəsini araladı. Çayniki suyla doldurub odun üstünə qoydu.

Divardakı təqvimə yanaşdı, diqqətlə baxdı.

5 iyun. 1965. Şənbə:
Günün çıxması saat 3.15 dəqiqə,
batması 21.07 dəqiqə

"Pah atonnan! — dedi, — zalım uşağı, günü də cədvələ salıblar. Batıb-çıxmasını hesablayıblar. Hər şeyi, hər şeyi inventara salıblar, günü, ayı, göydə neçə ulduz var, hamısını. O gün biri danışdı, deyir, siçanları, taxtabitləri, birələri də hesablayıblar. Hansı şəhərdə neçə siçan, neçə taxtabiti, neçə birə var. Hamısını hesablayıb, inventara salıblar. Pah atonnan, a kişilər..."

Səfdər dayı diksindi. Çoxdan bəri otağında eşitmədiyi bir səs eşitdi — zəng səsi.

Evində telefonu vardı, amma lazımsız qutu kimi bir qıraqda atılıb qalmışdı. Yuxuya getmiş tənbel, qara pişik kimi səssiz-səmirsiz, kirmişcə xumarlanırdı. İndi isə zəngi zəngə calayırdı. Kim ola?

Dəstəyi götürdü.

—Allo!

—Aydını çağırın, pojaluyta!

—Hara zəng eləyirsən, qızım?

—Ağayevgilin evi deyil?

—Xeyir, bala, Atayevin evidir.

—Oh, bağışlayın.

Asdı. Du, du, du, du, du...

Səfdər də telefonun çəngəlini basdı. Amma dəstək əlində qaldı. Nədənsə onda qəribə bir həvəs oyanmışdı. Kimləsə telefonla danışmaq istəyirdi. Elə bil ancaq indi ağına gəlmişdi ki, telefonu var və bu telefonla danışmaq olar. Kimə zəng eləyim görəsən?

Dəstəyi yerinə qoydu. Telefonun altındakı masanın pərçim olmuş siyirtməsini açdı, oradan tozlu mixəyi bir dəftər çıxartdı. Dəftəri açdı.

Elə birinci səhifədəcə Minanın xəttini görüb kövrəldi.

A. hərfində Minanın xəttiylə "Atayev Səfdər" sözləri və onların telefon nömrəsi yazılmışdı. 4-15-20. Mina həmişə zarafatla üç şahı bir abbası deyərdi.

İkinci səhifəni açdı.

B. hərfində Babanın telefonu yazılmışdı. Yazıq Baba. Davadan qayıtmadı. Elə bil lap Babayçün deyiblər ki:

*Sən ki bir od-yalovdun,
necə yatdın yerdə sən?*

Şir, pələng kimi oğlan idi, yazıq.

V. hərfində iki ad yazılmışdı: "Validə". Validə Minanın kiçik bacısı ndi. İki ildir əriylə Nuxaya köçüb gediblər. Bir də "Vahidov". Vahidov kimdir? Səfdər dayı nə qədər fikirləşdisə də yadına sala bilmədi.

Q. hərfində yazılmış ad bərk-bərk qaralanmışdı. Mina qaralamışdı. Yazıq yaman kölgəsindən qorxan idi. Əlbəttə mənimçün qorxurdu. Qulamı aparanda qaralayıb, 55-ci ildə Qulam qayıtdı gəldi. Amma daha o 20 il bundan qabaqkı nömrəsini qaytarmayacaqdılar ki... Yəqin təzə nömrə veriblər.

D. hərfində Dadaşın nömrəsi yazılmışdı. Səfdər dayı Dadaşa zəng eləmək istəmirdi. Cavanlıqda bərk dost idilər. Sonra aralandılar. Bayaq Məmməd Nəsir nə gəvəzələyirdi? Ay səni,

Məmməd Nəsir. O vaxt Dadaşı gündə çağırırdılar. Yaxşı, mənə niyə çağırırdılar, Məmməd Nəsiri niyə çağırırdılar? Əlbəttə. Dadaş gedənlərin çoxuyla daha artıq bağlıydı. Bəlkə ona görə çağırırlarmış. İndiki kimi yadımdadır, bir gecə bizə gəldi. "Arağın var?" "Bilirsən içən deyiləm"— dedim. "Bilirəm, — dedi, — onunçün də özüm gətirmişəm. Barı bir şey ver". Pendir-çörək gətirdim, bir az da göyərti. Oturdu yarım litrəni təkbəşinə içdi. Özü də dinməz-söyləməz. Bir kəlmə dinib danışmır. Mən də oturub buna baxıram. İçdi, şüşəni başa çatdı. "Eh, ay Səfdər, — dedi, — birini bilirsən, birini bilmirsən". Sözləri indiyə kimi qulağımdadır: — "Sənə nə var ki, xoşbəxt adamsan". Papağını qoydu getdi. O gündən gördüm, bəli, deyəsən mənə bir az suçlu baxır, belə bir cür gen gəzir. Mən də özümü heç o yerə qoymadım. Daha heç soruşub, eləmədim ki, bəs nə olub? Salaməleyküm, əleykəsalam, Vəssalam, Dadaş belə Dadaşdı.

E. hərfi boş idi.

Ə. hərfi "Əliyev Tahir". Əliyev Tahir? Hə, hə, yadıma düşdü. Bir vaxt qonşu idik. Amma neçə ildir bir-birimizə rast gəlmirik. Küçədə görsəm heç tanımaram. Yəqin mənim heç adım da onun yadında deyil.

İ. "İdris". Maşallah, İdris. Məndən üç yaş böyükdür, amma turp kimidir. Həmişə dağda-daşda. İndi də eşitmişəm Zaqatala tərəfdə qızıl axtarır. Bu telefonu niyə çəkdirib bilmirəm. Heç vaxt Bakıda tapılmırlar, nə özü, nə arvadı. "Geoloq babayam, — deyir,— şəhərdə nə işim var? Mənimki dardı, daşdı". Bəlkə indi mənim bəxtimdən şəhərdə ola? Qoy bir zəng eləyim.

Dəstəyi götürüb nömrəni yığdı. Uzun zaman aralı siqnallara qulaq asdı. "Hardan olacaq? İndi görəsən hansı dağda, hansı meşədə çadır qurub oturub".

M. Məmməd Nəsir. "Ay onun başı batsın. İndi yəqin lül atəşdi. Fağır oğlu məhv elədi özünü, zay oldu bu içkiylə. Əvvəllər yenə bir əndazası vardı. İndi lap ağ eləyib. Adama nə qədər deyərlər, nə qədər öyüd-nəsihət eləyərlər. Uşaq deyil ki,

sinli kişidir, saçlı, saqqalı ağarıb. Ağlayır, söz verir, üç gündən sonra yenə görürsən lülqəmbərdir. Özü də kimnən gəldi içir, başlayır, ağzını allah yoluna qoyub axvayı-axvayı danışmağa. Uşaqlar yaxşı deyirlər ki, Məmməd Nəsinin qarnını doldur, ürəyini boşaltsın.

N. "Nəbiyev Əsgər" Əsgər yazıq da bildir öldü. Evə gəlib pencəyini çıxardıb. "Arvad, mənə bir çay" deyib, elə oradaca canı çıxıb. Bu ürək zəhrimarin da belə işi var da!

R. Rəhim. "Yox, bala. Rəhim indi böyük adamdır. Əli böyüklərin ətəyindədir. Zəng eləyəcəyəm, deyəcək görəsən nə işi düşüb. Bir də ki, yəqin heç bu nömrə də düz deyil. Axı böyük adamlar vəzifəyə keçən kimi o saat telefonlarını dəyişirlər.

S. "Səfdər Atayev" 4-15-20. Bu səhifədə nömrəsini öz xəttiylə yazmışdı.

T. "Teyyub". Şənbə günü Teyyub Bakıda qalan deyil. Mərdəkanda beli alıb əlinə, düşüb bağın canına. Bu il də yəqin mütləq bir səbət üzüm göndərəcək. Yadından çıxan deyil.

X. H. Ç. — səhifələr ötdükcə Səfdəri qüssə basırdı. Elə bil yeganə kibrit qutusunda ancaq yanıq kibritlər qalmışdı.

F. "Fərhad". Fərhad Moskvadadır.

U. "Ulduz". Ulduzgil təzə evə köçüblər. Yəqin hələ telefon çəkdirməyiblər.

Dəftər köhnə orfoqrafiya vaxtından qalmışdı. Hələ iki hərf dururdu. Ö və Ə.

Ö hərfi boş idi:

Səfdər dayı aramla, ehmallica son səhifəni açdı.

Ə səhifəsində "Yaşar" sözü yazılmışdı, amma nədənsə telefonunu yazmaq unudulmuşdu. Telefon nömrəsi yox idi, — elə yalın-yalxı Yaşar.

Dəftəri qapadı və birdən gözü arxa cildə yenə Minanın xəttinə sataşdı. Mina iri çap hərfləriylə:

yazmışdı.

Səfdər dayı öz-özünə gülümsünüb dəstəyi qaldırdı.

Sıfırı çəkdi, əlini birə uzatdı, birdən ağına gəldi ki, yanğın idarəsiylə zarafat eləmək olmaz. Adamın atasını yandırarlar. Hər halda telefonu lap yəqin kəsdirərlər.

İstəmirdi ki, telefonunu kəssinlər. Dinməsə də qoy bir qıraqda durub qalsın. Necə olsa bir həyəndir.

02 ilə də zarafat etmək olmazdı. 03-nən də həmçinin.

Bəs 04? Görəsən 04 telefon varmı? Görəsən haradır? Bəlkə bu nömrəni yığıb elə-belə danışmaq olar? Səni sorğu-suala tutmadan iki-üç kəlmə xoş söz deyərlər, hal-əhval tutarlar, kefini soruşarlar, ürək-dirək verərlər?

Səfdər dayı 04 yığdı. Telefondan heç bir səs çıxmadı. Nə uzun siqnallar, nə də qısa! Heç bir səs gəlmədi. Sanki bu, mövcud olmayan bir ərazi idi.

05-i çəkdi. Yenə səs çıxmadı.

06 da hay vermədi.

07-də tez-tez qısa siqnallar eşidildi. Məşğul idi.

08 də məşğul idi.

Səfdər dayı son nömrəni — 09-u çəkdi və dəstəkdə dərhal səs eşidib özünü itirdi, karıxıb:

—Salaməleyküm, Səfdərdir, — dedi.

Quru bir səs eşidildi:

—Kim? Familini aydın deyin.

—Famili?... Atayev. Atayev Səfdər.

—Ünvan?

—Mirzə Fətəli, 45.

—Gözləyin.

Məsələ Səfdərə sonra çatdı. Başa düşdü ki, məlumat bürosuna zəng eləyib, arvad da elə bilib bu telefon nömrəsini istəyir.

Onu gülmək tutdu, amma dəstəyi asmadı. Dəstəkdən səs

gəldi:

—4-15-20. Səfdər:

—Lap düzdür, — dedi, — üç şahı, bir abbası.

Ancaq qız onun sözlərini eşitmədi. Dəstəyi qoymuşdu.

Səfdər dayı da dəstəyi qoydu. Pıqqıldayıb güldü.

Birdən fikirləşdi ki, görəsən adam öz telefonuyla öz nömrəsinə zəng eləsə nə olar?

Görək. Dəstəyi götürüb nömrəni çəkdi. 4, 1, 5, 2, 0... Aha. Tələsik, aramsız, kəsik siqnallar eşidilməyə başladı.

—Du, du, du, du, du, du, du...

Səfdər dayı:

—Məşguldur, danışır,— dedi. Güldü, sonra nədənsə bir az tutulan kimi oldu.

Dinləməyə başladı. Bir xeyli qulaq asdı.

Dəstəkdən zəhlətökən bir ardıcılıqla səslər eşidilirdi: du, du, du, du, du...

Elə bil payız günü evin damır...

NƏRMİNƏNİN ATASI SƏFDƏRƏ VƏ ANASI MİNAYA MƏKTUBU

Mənim əzizlərim! Ana və ata! Uzaq Qvineya diyarından sizə çoxlu-çoxlu salam göndərirəm. Sizinçün burnumun ucu göynəyir. Əvvəlcə sizə bir şad xəbər vermək istəyirəm: hər ikiniz baba və nənə olmusunuz. Özüm qəsdən bu barədə sizə heç nə yazmırdım ki, anam nigaran qalmasın. Bilirəm axı, yaman vasvasıdır. İndi hər şey yaxşı qurtarıb və on gün bundan qabaq balaca bir oğlan nəvəniz dünyaya gəlib. Hüsü deyir ki, atama oxşayır, ancaq burnu lap səninkidir, ay ana. Adını hələ qoymamışıq. Ay ata, mən istəyirəm sənin adını qoyaq; ancaq Hüsü deyir ki, iraq-iraq, sağ olan adamın adını qoymazlar. Dedim, sizlərdə qoymurlar, amma bizlərdə qoyurlar. Dedim bizlərdə belə qayda var ki, birinci uşağa

babasının adını qoyurlar. Heç özüm də bilmirəm belə qayda var, ya yox, ancaq hər halda Hüsünün başını tovlamaq üçün belə dedim. Çünki çox istəyirdim sənin adını qoyam, ay ata. Uşağın adını çağıranda elə bilərəm siz də yanımdasınız bu qərib yerdə. Qız olsaydı sənin adını qoyacaqdım, ay ana. Ay ana, qurbanın olum, səndən yaman nigaranam. Hər gecə səni yuxuda görürəm. Elə qatmaqarışıq yuxular görürəm ki, heç olmasa mənə bir əlcə kağız yazaydın. Atama bax, gözünə su ver, hər ay müntəzəm mənə məktub yazır. Bizim əhvalımızı xəbər alsanız, güzəranımız pis keçmir. Hüsünün burda yaman hörməti var. Burda həkimlərə çox ehtiyac var. Elə xəstələr, elə xəstəliklər var ki, allah göstərməsin. Camaat çox mehribandır. Amma çox kasıbdırlar yazıqlar.

Hə, balaca Səfdər oyandı, başladı bağırmağa. Yəqin acıb, köpəkoğlu yaman qarınquludur.

Öpürəm sizi bərk-bərk:

R. S. Hüsü sizə çoxlu salam göndərir.

Qızınız Nərminə

BİR DƏ MƏN GÖRSƏM Kİ...

Yazılana pozu yoxdur(?)

Nemət düyməni basdı:

—Hə, bir şey deyın.

Sürəyya: yazır?

Nemət: Hə. Bir şey deyın.

Sürəyya: nə deyək?

Nemət: nə bilim, bir şey deyın də.

Sürəyya: aha... Demək, mən demək istə... Yox, demək mən demək, yaxşı çıxmadı. Dayan... hə... Deməli...ıhı, ıhı, (öskürür). Deməli, mən demək istəyirəm ki... Bu gün ayın 5-dir. İyunun. 65-ci il... Demək, sən almısan maqnitofon.

Bikə: neçə vermişən buna?

Nemət: yüz doxsan manat. Bikə xala, yaxın gəl. Sən də bir şey de bax bura, maqnitofona.

Bikə: Alyagildə də bundan var. Amma bundan böyük olar. Murtuz Moskvadan gətirib. Deyir 4000 manata almışam. Köhnə pulnan.

Nemət: Karmen, Cilda, Nərgiz! Gəlin, siz də bir şey deyın. (Addımlar).

Karmen: nu çto?

Nemət: qızım, gəl bura. Cilda, sən də yaxın dur. Bax bura de.

Karmen: əşi, nə deyim e...

Nemət: bir şey deyın də...

Karmen: xoxma e... çto skazatğ?

Sürəyya: əşi, bir şey deyın də. Atanız təzə maqnitofon alıb gətirib.

Karmen: çuvak poşel samıy zadrıpannıy maqnıq kupıl i teper seans ustraivaet.

Cilda: ne qovari.

Gülüşdülər.

Sürəyya: kəs səsini, axmağın qızı. Zadırpannıy! Lap yaxşıdır.

Karmen: o, maxani polnostö podderjivaet paxana. Troqatelğnoe edinoduşie starşeço pokoleniə.

Cilda: ne qovori.

Bikə: Murtuzgil pəncərənin qabağına qoyublar. Bundan azı iki dəfə böyük olar.

Karmen: çuvixa v vostonçe ot maqnitofona Murzika, nikak ne uspokoitsə.

Nemət: Nərgiz, qızım, quzum, gəl sən bura.

Nərgiz: mən gəldim.

Sürəyya: qızım, o şeri denən. Əzbər deyirdin ha...

Bikə: Murtuz deyir dörd min manat vermişəm. Köhnə pulnan.

Nərgiz: istəmirəm.
 Sürəyya: əşi, istəmirsən istəmə. Hamısı özünü naza qoyub. Bəsdır Nemət. Saxla görək necə yazıb.
 Nemət: Nərgiz, sən yenə mənim ruçkamı götürmüşən? Deməmişdim sənə ona əl dəymə? Bir də mən görsəm ki, o ruçkanı götürmüşən, özündən küs.
 Nemət düyməni basdı. Lentin hərlənməsini saxladı:
 —Görək necə yazıb, — deyə ikinci düyməni basdı. Lenti geri hərlətdi.
 —İndi qulaq asaq, — dedi və üçüncü düyməni basdı.
 Səslər gəldi:
 Nemət: hə, bir şey deyin.
 Sürəyya: yazır?
 Karmenlə Cilda qışqırıdılar.
 —Maxanın səsidir.
 Nemət: hə, bir şey deyin də.
 Sürəyya: nə deyim?
 Sürəyya:
 —Mənim səsimdir? — dedi, — heç oxşamır.
 Nemət: nə bilim, bir şey deyin də.
 Sürəyya: aha... demək, mən istə... yox, demək mən demək, yaxşı çıxmadı, dayan...
 Hamısı gülüşdü:
 Karmen:
 —Demək, mən demək istə, — deyə anasının səsinə yamsıladı.
 Sürəyya:
 —Əşi, qoyun qulaq asaq da, — dedi. Maqnitofondan səsi gəldi:
 —Bu gün ayın 5-dir. İyunun. 65-ci il. Demək, sən almısan maqnitofon. Nemət:
 —Lap tatar kimi danışırısan, — dedi. "Demək, sən almısan maqnitofon".
 Maqnitofondan Bikə xalanın səsi gəldi:

—Necə vermişən buna?
Nərgiz:
—Nənə, sənsən, ay nənə, — deyə cır səslə çağırırdı.
Karmen:
—A çuvixa ne mojet, — dedi — obəzatelğno doljna spravitsa o üene.
Yenə gülüşdülər.
Bikə xala:
—Murtuzgil də səsimi yazmışdı, — dedi, — lap öz səsimə oxşayırdı. Amma burda heç oxşamır.
Maqnitofondan yenə Bikə xalanın səsi gəldi:
—Alyagildə də bundan var. Amma bundan böyük olar.
Alya Bikənin böyük qızı, Sürəyyanın böyük bacısı idi.
Bikə: Murtuz Moskvadan gətirib.
Karmen:
—Vot eto maq, ə ponimaö, — dedi.
Bikə: deyir 4000 manata almışam. Köhnə pulnan.
Nemətin səsi gəldi:
—Karmen, Cilda, Nərgiz, gəlin siz də bir şey deyin.
Maqnitofondan addım səsləri eşidildi. Sonra Karmenin səsi gəldi:
—Nu çto?
Karmen təəccüblə:
—Mənəm, — dedi.
Cilda:
—Yox, bəs mənəm, — dedi, — koneçno tı.
Karmen: xoxme e... çto skazatğ?
Sürəyya:
—Xoxma-moxma. Bunların danışığına bax, — dedi.
Maqnitofondan səsi gəldi:
—Əşi bir şey deyin də... Atanız təzə maqnitofon alıb gətirib.
Karmen: çuvak poşel samıy zadrıpanniy maqnik kupil...
Nemət:
—Qızım, dedi, vallah, mənə dedilər ki, bu pis marka deyil.

Cilda: ne qovori.
 Maqnitofonda gülüş səsi eşidildi. Sonra Sürəyyanın səsi gəldi:
 —Kəs səsini, axmağın qızı...
 Karmen:
 —Doğma qızınla gör necə danışırısan, — dedi. — İ uçı, gto uje zapisano. Daha sözüvü obratno götürüb dana bilməzsən. Dokazatelğstvo na liüo.
 Maqnitofondan səsi gəldi:
 —O, maxani polnostö podderjivaet paxana.
 Cilda:
 —Ne qovori, — dedi və həmin andaca onun səsi maqnitofonda təkrar edildi:
 —Ne qovori...
 Bikə xala:
 —Alyagilinki bundan böyük olar. — deyə sözə başladı, amma elə bu an öz səsini eşidib susdu:
 —Bundan azı iki dəfə böyük olar.
 Karmen: çuvixa v vostorqe ot maqnitofona Murzika.
 Sürəyya:
 —Bay, biabırçılıq, — dedi. — Murzik nədir, az, eşidər, inciyər. Biabır olarıq.
 Karmen:
 —Nə var ki, — dedi, tyotya Alya ona həmişə Murzik deyir.
 Bikə xala:
 —Alya arvadıdır, — dedi, — o başqa, sən başqa.
 Maqnitofondan Nərgizin səsi gəldi:
 —İstəmirəm.
 Sürəyya: əşi, istəmirsən, istəmə. Hamısı özünü naza qoyub. Bəsdir. Nemət, saxla görək necə yazıb.
 Nemət: Nərgiz, sən yenə mənim ruçkamı götürmüşsən. Deməmişəm sənə ona əl dəymə? Bir də mən görsəm ki...
 Birdən-birə sükut başlandı. Lent səssiz-səmirsiz hərlənirdi. Yazı burda qurtardı. Nemət düyməni basdı:

—Vəssalam, — dedi.

Sürəyya.

—Əntiqədir, — dedi, — nə cür danışmışıq, hamısı düşüb.

Karmen:

—A çto tı dumala. — dedi, — sən bir şey danışacaqsan, orda başqa şey düşəcək?

Gülüşdülər.

Sürəyya:

—Allah haqqı, lap möcüzədir, — dedi.

Karmen:

—V kakom veke vı jivete, lödi? — dedi, — camaatçün maqnitofon proydenıy etap. A bunlar indi ayılıblar. Potrəsenı çudom texniki.

Cilda:

—Ne qovori, — dedi, — xoxma e...

Nemət:

—Balam, özünüz maqnitofon istəmişdiniz, — dedi, — Başımı keçəl eləmişdiniz. Mən də alıb gətirmişəm də.

Sürəyya:

—Lap yaxşıdır, — dedi. — sən bu sırtıqlara fikir vermə, qələt eləyirlər.

Bikə xala məzəmmətlə:

—Heç nəyi bəyənmirlər, — dedi. — Alyanın uşaqları da belədir.

Sürəyya:

—Amma doğrudan qiyamət şeydir, — dedi. — Mən heç öz səsimi tanımazdım. Elə bil özgə adamdır.

Nemət:

—Heç kəs öz səsinə tanımır, — dedi. — Çünki elə belə həyatda biz səsimizi olduğu kimi eşitmirik.

Sürəyya:

—Sən mənim canım, qoy bir də qulaq asaq, — dedi.

Karmen:

—Nu uje prostitute, — dedi. — Gto nspıtanie vışe moix sil.

O da, Cilda da o biri otağa keçdilər. Nərgiz də onların dalınca qaçdı. Nemət düyməni basdı. Dinləməyə başladılar. İlk sözlər, cümlələr ötdü.

—Demək, mən istə...

Elə həmin andaca maqnitofondan Sürəyyanın səsi eşidildi:

—Demək, mən istə...

O biri otaqdan Karmen qışqırdı:

—Demək, mən istə...

Nemət başını buladı:

O biri otaqdan Karmenin səsi gəldi:

—Seyčas çuvixa naçnet rasxvalivatğ maqnitofon Murzika.

Dərhal maqnitofondan Bikə xalanın səsi eşidildi:

—Alyagildə də bundan var. Amma bundan böyük olar.

O biri otaqda qəhqəhə vazları cingiltiyə sınıb dağıldı.

Axıra qədər qulaq asdılar. Qızlar o biri otaqdan replikalar atır və maqnitofon onların sözlərini tutuquşu kimi təkrar edirdi: artıq onlar yazını əzbər bilirdilər.

Əslinə qalsa, Nemət də hansı sözdən sonra hansı sözün, kimin səsinə sonra kimin səsinə eşidəcəyini bilirdi. Dil yanılmacları, danışiq bürümələri, nəfəslər, öskürəklər, gülüşlər, hamısı çağbacağ öz yerində sabit və dəyişilməz donub qalmışdı.

Maqnitofondan Nemətin səsi eşidildi:

—Bir də mən görsəm ki...

Sonra lentlərin sükutu hərlənməyə başladı.

Nərgiz o biri otaqdan qaçıb gəldi. Qaçanda iki nazik hörüyü siçan quyruğu kimi çiyində atılıb-düşürdü.

—Ata, — dedi. — Bir də görsən nə edərsən?

Nemət:

—Ay şeytan, — dedi. — Bir az tez saxlamışam, sözüm yarımçıq qalıb. Amma bax deyirəm: bir də mənim ruçkamı götürsən, atanı yandıracağam.

Nərgiz dinməzəcə mətbəxə getdi. Kibrit gətirib atasına uzatdı.

—Yandır, — dedi.

Nemət gülüb qızını quçağına götürdü. O üzündən, bu üzündən öpdü. Yerə qoydu.

Qapı döyüldü.

Açdılar.

Mürşüdün daz başı göründü. Mürşüd:

—Döy taxta qapımı, döyərəm dəmir qapını, — dedi, — gülmə qonşuna, quyuya özün düşərsən, — bu, onun danışiq manerası idi. Qəsdən müxtəlif zərb-məsəlləri bir-birinə çalayıb deyər, ya da təhrif edərdi.

İki qatar qızıl dişləriylə gülə-gülə içəri girdi.

—Ay salaməleyküm, ay hər vaxtınız xeyir. Necəsiniz? Yaxşısınız. — Bu da onun zarafat formalarından biri idi. Özü sual verib özü də cavab verərdi: "Saat neçədir? Beşin yarısı. Hardan gəlırsən? İşdən". Sonra da gülərdi.

Mürşüd Nemətgilin qonşusu idi. Özü də diş həkimiydi. Kimsə haçansa demişdi ki, bu Mürşüd yaman baməzə oğlandır və bu sözlərlə onun evini yıxmışdı. Məzəlilik, neçə deyərlər, ağır bir yük kimi onun boynuna düşmüşdü. Hər yerdə, hər məclisdə, hər saniyə, hər dəqiqə məzəli olmaq yolunda yeddi qat qabıqdan çıxardı. Mürşüd gələndə səsi otağı başına alardı, otağı güclü radiostansiya efiri dolduran kimi doldurardı.

—Nizami demişkən, cücəni payızda satarlar, — dedi.— İndi gəlmişəm, Nemət qağa, səndən qisas alım.

Dünən Nemət şahmatda onu dörd əl dalbadal udmuşdu.

—Dünən xoruzumu verdin qoltuğuma. Arvad sübh tezdən məni oyadıb ki, get bir toyuq da al evdə ptisaferma düzəldək. Dedim, arvad heç elə söhbət yoxdur, — əlini daz başına çəkdi, — eşitməmişən keçəl suya getməz. Bu xoruz əmanətdir. Nemət qağadan əl borcu almışam. Sabah şəxsən aparıb qağamın qolturuna verəcəm. Nizami demişkən: borclu borclunun sağlığını istər.

Nemət:

—Nizami müəllimin bir başqa kəlamı da var, — dedi. —

Rəhmətlik yaxşı deyib ki, daldan atılan daş dəysə-dəysə, topuğa dəyər, — o da Mürşüdün yumoruna alışmış və onu mənimsəmişdi.

Mürşüd:

—Ay allah ölənlərinə rəhmət eləsin, — dedi. — İndi mən səni elə udacam ki, heç Nizaminin Gəncədə ruhu da inciməsin.

Nemət:

—Məni şahmatda udmaq, tul işdir, — dedi. — Mən yaxşı məktəb keçmişəm. Mühəribə vaxtı, uşaq idim onda, anamdan gizlin qonşunun oğluyla marqarinə oynayırdıq. Bilirdim ki, ölsəm də gərək udam. Doğrudan bir dəfə də uduzmadım.

Mürşüd:

—O ki qaldı mənkuhatın müəzzəm faidələrinə, burada mətləb bir az tuldur, — dedi.

Mürşüddən beş dəqiqə sonra Mənzər gəldi. Mənzər Mürşüdün arvadı idi. Həmişə də belə edərtilər. Ya əvvəl ər gələrdi, beş dəqiqədən sonra arvad təşrif buyurardı. Ya da tərsinə.

Mənzər:

—A kişi, hardasan, səhərdən səni axtarıram, — dedi. — Salaməleyküm. Nemət qardaş.

—Hardayam? Çəkməmin üstündə, papağımın altında, köynəyimin içində.

Mənzər şaqqıldayıb əliylə ağzını yumdu,

—Aa, aa, — dedi. — Bacı deyəsən xəmir yoğurur. Mürşüd, səsvi çıxarma, düşbərə-qutaba qonağıq.

Mürşüd:

—Mən srağagündən hazır, — dedi, — mən düşbərə-qutabın köhnə Məcnuniyəm.

Sürəyya:

—Gözümüz üstə yeriniz var, — dedi. — Sabah üçdə buyurub gəlin.

Mürşüd:

—E, yox, — dedi. — Nisyə girməz kisəyə. Sabah nisyə

söhbət oldu. Çərxi-dövrünü bilmək olmaz. Zəifcanlı oğlanam. Qan təzyiqim yüksək, özüm də radikulit. Nə bilim sabaha salamat çıxacağam, yoxsa yox. Nizami yaxşı deyib ki, bu günün işini sabaha qoyma:

Mənzər:

—A, bacı, mübarək olsun, — dedi. — Deyəsən təzə priyomnik almırsız.

Mürşüd iki əlini dəz başına vurdu:

—Vaxsey, vaxsey, arvad, — dedi. — Məni biabır elədin. Ağız, bu ki maqnitofondur, priyomnik deyil, çox mübarək, sağlığınıza qismət olsun, mən də bayaqdan görmürəm.

Mənzər:

—Nə bilim, a kişi, — dedi, — evimizdə bişməyib, qonşudan gəlməyib...

Mürşüd "ciddiləşdi".

—Yox, arvad, sən lap ağ elədin. Qonşun sənə düşbərə— qutab bişirir, bəs deyil, hələ üstəlik maqnitofon da bişirsən?

Mənzər şaqqanaq çəkdi:

—Ay kişi, heç bəndə sənə dilinə düşməsin.

Mürşüd:

—Yox da, — dedi, xeyli gülüb birtəhər sakitləşdi. — Mən ölüm, düz demirəm, Nemət qağa? Kişisən, vur bura. Deyir, qonşuda bişməyib. Balam hansı vilayətdə görünüb ki, qonşu-qonşuya maqnitofon alsın?

Bikə xala:

—Sizin kimi qonşuya adam lap canını da qurban eləyər, — dedi. — Vallah, xeyirdə, şərdə qonşu adama qohumdan yaxın olur.

Nemət: "Qonşu mövzusu,— deyə düşündü, — on beş dəqiqə çərənləyəcəklər".

Mürşüd:

—Can Bikə xala, — dedi,— varam sənə o bal kimi şip— şirin şəkər dilinə. Belə dili olan adamın dişləri də gərək cabaca olsun. Sabah gəl sənə müftəcə düz otuz iki dənə təzə diş

qoyum. Amma, Nemət, zarafat bir yana dursun, qonşuluq ki var, doğrudan ayrı aləmdir.

Nemət: "Yox, deyəsən tab gətirə bilməyəcəyəm", — deyə düşündü. — "Mürşüdün yumoruna birtəhər davam gətirmək olar, amma üstəlik izhari—məhəbbətinə də qulaq asmaq!".

—Əlbəttə, Mürşüd, — dedi, — söz ola bilməz ki, qonşuluq ayrı aləmdir, — Birdən gözü maqnitofona sataşdı. — Bilirsən, dedi, indicə səsimizi yazmışdıq. Qiyamət çıxıb, qulaq asmaq istəmirsiniz?

Mürşüd:

—Bax, bu olar, rəhmətlik Nizami demişkən əmiri. Qur, qulaq asa, Nemət qağa. Yaxşı deyiblər ki, hər şeyin köhnəsi, maqnitofonun təzəsi.

Nemət maqnitofonu qurdu. Hər adamın səsi gələn kimi Mənzər içini çəkirdi:

—Vaxsey, vaxsey, Nemət qardaşdır, Mənzər canı, Nemət qardaşdır. Sürəyya bacı. Sürəyya bacıdır. Oh, Bikə xala, canımçün, Bikə xaladır, — elə bil maqnitofondan ən azı Nəsrəddin şahın səsi gəlməli idi, onun yerinə Nemət, Sürəyya, Bikə xala danışır Mənzəri mat-məəttəl qoyurdular.

Mənzərin kəşfləri davam edirdi:

—Karmeniçka, Cildiçka! — deyə çıxırırdı.

Mürşüd:

—Murzik,—deyə dik atıldı. — Murtuz, Balayeviçi deyir? Evinəcən, Karmen bala! Ay sənin oyunun olsun.

Maqnitofondan Nemətin səsi gəldi.

—Bir də mən görsəm ki...

Sonra sükut başladı.

Nemət:

—Vəssalam, — dedi, düyməni basdı.

Mürşüd:

—Görsən neyləyəcəksən, Nemət? —dedi. — Mən ölüm, qulağıma pıçıldı.

—Heç nə, əşi...

Mənzər:

—Vaxsey, vaxsey, qiyamət imiş, — dedi. — Nemət qardaş başına dönüm, ver bir də qulaq asağ.

Nemət düyməni basdı. Bir də qulaq asdılar.

Mənzər yenə səsləri tanıyır:

—Sürəyya bacı! Bikə xala! Vay evinəcən, — deyə qışqırırdı:

Yenə Nemətin səsi gəldi.

—Bir də mən görsəm ki...

Nemətlə Mürşüd şahmat oynamağa başladılar.

Mürşüdün adəti vardı. Oynayan vaxtda aramsız danışır, oxuyardı.

—Deyir, çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu. Yaxşı, Nemət müəllim, mən burdan sənə şah desəm, hara gedərsən? Aha, bura, çox gözəl, çox da pakizə, deyir qızım sənə başmaq alım, al dədə, qurbanın olum. Al, bir dənə də şah. Deyir sax, sax, uşaqsan, uşax. Dərsə gedən bir uşaq, çıxdı buz üstə qoçaq, durdu qoçaq neylədi, buza belə söylədi. Nə söylədi, söylədi ki, mən bu topu götürürəm, bu atla, soruşsan niyə deyərəm neçin ki, lazımdır, Deyir, dağlar dağımdı mənim, qəm oylağımdı mənim, dindirmə, deyir, qan ağlaram, çünki yaman çağımdır mənim, hə... ki... qızı verdilər keçələ, bəs bir gün gördülər... nə gördülər, gördülər ki... şah, bir də şah deməli belə getdin, çox yaxşı, indi sən mənə şah deyirsən, lap əcəb eləyirsən, — birdən-birə elə bil Mürşüdün söz axını qurudu, bir az tutulan kimi oldu, başını qaldırıb maddım-maddım Nemətə baxdı, — boy, mən matam ki, — dedi, — ə, bu necə oldu, ə? Bu biri topu görmədim zəhrimarı, ay sənin saqqalın ağarsın, pəh atonnan, udmuşdum e, əməlli-başlı səni sıxışdırırdım, tfu, andıra qalasan belə oyun. Yaxşı, birini də düzək.

Dəhlizdən səslər gəldi.

Sürəyya:

—Xoş gəlmisiz, keçin içəri, — deyirdi.

Nemət səslərindən gələnləri də tanıdı. Sürəyyanın ortancıl

bacısı Tahirə və onun əri Cabbar idi.

Nemət ayağa durub onların qabağına çıxdı.

Cabbar allahın fağırı idi. Vur qapazı başına, al çörəyi əlindən. Tahirə isə atmaralı idi.

Ər də, arvad da kimyaçı idilər. Ər elmlər namizədi. Arvad elmlər namizədi. Ər indi doktorluq dissertasiyasını yazırdı.

Cabbar sözləri çox aydın və təmkinlə tələffüz elər və sırf ədəbi dildə danışardı: "Mən və Tahirə artıq beş ilə yaxındır ki, nigahdayıq. Biz mütəmadiən hər axşam dənizkənarı bağa gedib təmiz hava qəbul edirikU və b. k.

Sısqamətən bir oğulları vardı. Nemət onu görəndə ürəyindən qara qanlar axırdı. Çünki haçan görsəydi Tahirə ritorik suallarla uşağın canını boğazına yığırdı: "Alik necə çörək yeyir? Alik pis çörək yeyir. Bəs Fatik necə yeyir? (Uşağın adı Fuad idi) Fatik yaxşı yeyir. Alik məmasını neyləyir? Alik məmasını incidir. Bəs Fatik? Fatik məmasının sözünə baxır".

Uşaq bütün bu ritorikanı çox laqeyd və biganə görkəmlə dinləyirdi. Mənfur Alikin kim olduğunu heç kəs bilmirdi. Tahirə özü də bilmirdi. Nemətə elə gəlirdi ki, bu mifik bir varlıqdır. Fatikin mələkliyiylə müqayisə üçün peyda olmuş bir iblisdir.

Bir həftə bundan qabaq Cabbargil təzə mənzilə köçmüşdülər.

Amma köçməyə çoxdan hazırlaşmışdılar. Altı ay söhbətlərinin əsas mövzuları mənzil məsələsi idi.

Bundan əvvəl isə düz üç il ayrı mövzuları vardı. Üç il bundan qabaq Dunayla səyahətə çıxmışdılar, altı ölkədə olmuşdular. Nemət düşünürdü ki, özlərinə bilmirəm, amma camaata bu səyahət çox baha oturdu. Kim, harda, nədən danışsaydı Tahirə dərhal onun sözünü ağzında qoyub deyərdi:

—Yadında, Caboş, biz Ruminiyada olanda...

(Ümumiyyətlə, onda bu xasiyyət vardı, birinci növbədə ərinin, sonrakı növbələrdə başqalarının sözünü yarımçıq kəsib ya etiraz edər, ya təşhif edər, ya da tamamilə başqa, heç dəxli

olmayan bir məsələdən danışmağa başladı).

Cabbar da təmkinlə:

—Bəli, Tahirə, — deyə cavab verərdi. — Lap yaxşı yadımdadır.

Tahirə ərinə Caboş çağırırdı. Bilmirəm bu bacılarda nə adətdir. Alya da o boyda zırpı kişiylə Murzik deyir.

—"Caboş, Murzik! Yaxşı ki, Sürəyya mənə belə bir ad qoymayıb".

Nemətin yanında Caboş, ya Murzik deyəndə əti tökülürdü. Çimkinirdi, elə bil qapının dalından açıq-saçıq bir səhnə, ya başqasının yığışılmamış yorğan-döşəyini, yad adamın alt paltarını, ya nə bilim nələr görürdü.

Tahirə:

—Caboş, — dedi, — görürsən. Sürəyyagil təzə maqnitofon alıblar.

—Bəli, görürəm. Çox mübarəkdir. Sağlıqlarına qismət olsun.

—Sağ ol.

—Yadında, Caboş, Avstriyada maqnitofon gördük e, belə sarı qutuda?

Nemət: "Aman allah", — deyə düşündü.

—Təzə eviniz necədir? — deyə soruşdu. Hər halda ev söhbəti nisbətən təzə idi, qulağı yağır eləməmişdi.

Cabbar:

—Yaxşıdır, — dedi. — İki balkonu var. Hündürlüyü üç metr. Köhnə layihəylə tikilib. Qəşəng. — "Qəşəng" onun ən çox işlətdiyi söz idi. — Çox yaxşı oldu, mən elə bilirdim tualetlə hamamı bir yerdə olacaq. Təzə evlərdə belə olur axı... Amma baxtımız gətirib. Qəşəng.

Sürəyyanın içəri girdiyini görüb bir də təkrar elədi:

—Hamam ayrı, tualet ayrı. Qəşəng.

Əliylə qərribə bir hərəkət elədi. Güman ki, tualetin formasını təsvir edirdi.

—Qəşəng, — dedi, — ağ kafel. Mətbəx də, hamam də.

Duşu bir balaca...

Tahirə onun ağzından vurub.

—Bilmirəm, nə duş, duş salmışan, — dedi. — Yaxşı, qərara gəldik axır ki, usta çağırıb dəyişdirəcəyik.

Cabbar:

—Əlbəttə, — dedi, — amma mən...

Tahirə:

—Çox evdə kafel vurmurlar, — dedi, — gərək özün vurdurasan.

Cabbar:

—Nemət, — dedi, — bir təmiz, keyfiyyətli kafeldir ki, Tahirənin, Sürəyyanın canıyçün. Baxanda adamın ağzı açıq qalır.

O, həmişə arvadının canına and içirdi. Nemətlə danışanda Sürəyyanı əlavə edərdi. Murtuzla danışanda Alyanı.

Sürəyya:

—Nemət, — dedi, — maqnitofonu qursana! Tahirəgil qulaq assınlar.

Nemət düyməni basdı, dərhal da səsi eşidildi:

—Hə, bir şey deyin.

Tahirə:

—Sənsən? — dedi.

Nemət başını yellədi.

Sürəyyanın səsi gəldi:

—Yazır?

Tahirə:

—Caboş, Sürəyyadır e, — dedi.

Cabbar:

—Qəşəng, — dedi.

Sürəyyanın səsi gəldi:

—Demək, mən demək istə...

Gülüşdülər.

Cabbar:

—Qəşəng, — deyə təkrar etdi.

Karmen "Murzik" deyəndə yenə gülüşdülər.
Mürşüd:
—Murtuz Balayeviçin qulağına çatar, yaxşı düşməz, — dedi, — inciyər.
Tahirə Sürəyyanın qulağına tərəf əyilib Alyagildən nə isə danışmağa başladı.
Cabbar gözlərini qırpmadan diqqətlə qulaq asır, vaxtaşırı:
—Qəşəng, qəşəng, — deyirdi.
Nemətin səsi gəldi:
—Bir də mən görsəm ki...
Sükut.
Mürşüd Cabbarı yeni mənzilləri haqqında sorğu-suala tutmuşdu. Nemət qulağının ucuyla Cabbarın sözlərini eşidirdi.
—...ayrı, hamam ayrı. Qəşəng.
Cabbargil gedəndə dəhlizdə Sürəyya dedi ki, sabah saat üçdə nahara bizə gəlin. Elə-belə. Özümüz olacağıq.
Bir azdan Mürşüdgil də durdular. Dəhlizdə Sürəyya dəvətini təkrar etdi.
Mürşüd:
—Qapını ayağımızla açaq, əlimizlə? — dedi.
Sürəyya başa düşmədi.
Mürşüd:
—Sürəyya bacı, lap dilbilməzsınız, — dedi, — deyirəm yəni əlidolu gələk?
Sürəyya:
—Yox, yox, nə danışırırsınız, — dedi, — ayıbdır.
Sürəyya boşalmış fincanlar, mürəbbə qabları düzülmüş süfrəni yığışdırmağa başladı.
—Alyagilə özün zəng eləsən yaxşıdır, — dedi. — Murtuzun xasiyyətini bilirsən ki. Mən zəng eləsəm şəstinə dəyər.
Nemət dəstəyi götürüb zəng elədi.
—Murtuz Balayeviç, — dedi,— çox xahiş edirik sabah Alya xanımla birlikdə bizə təşrif buyurasınız. Saat üç üçün. Elə-belə, özümüz... Yox, heç bir münasibəti-zadı yoxdur. Öz canımçün

düz deyirəm. Vallah, yox. "İşə düşmədik! Xeyr a, gərək anket dolduram". — Əşi, yox, Karmenin yaşı apreldədir. Cildaninkı noyabrda, Nərgizinkı mayda, Sürəyyaninkı da maydadır. Mənimki? Mənimki heç bilirəm ki... Hər halda lap yəqin sabah mənim yaşıım deyil... Aha... Di sağ olun.

Murtuz Karmenlə Cildanın atası Əsədin cəbhə dostu idi: Bəlkə elə buna görə Nemətlə heç ulduzu barışmırdı. Nemət yazıq ona hər cür ehtiram göstərirdi. Necə olsa böyük bacanaq idi. Nemətdən də, Cabbardan da neçə yaş böyük idi. Özü də çox zəhmli adam idi. Lap, "ağır oturub batman gələnlərdən idi". Boy-buxun, bazburut, — maşallah! Çal saçlar. İstefaya çıxmış polkovnik Murtuz Murtuzov.

Orden-medallarının hamısını taxanda sinəsində iynə sancmağa yer qalmazdı. Zövcəsi də özü kimi boylu-buxunlu, gözəl arvad idi.

Firəngiz adlı bir qızları və Spartak adlı bir oğulları var idi.

Nemət:

—Yaxşı, mən gedim yatım,— dedi, — sabah tezdən duracam. Mənzər dəhlizdən içəri boylandı:

—Hələ yatmamısınız ki? Siz allah bağışlayın ha. Mürşüdlə spor eləmişik. Deyir orda Bikə xalanın səsi yoxdur. Qurban olum, Nemət qardaş, qoy ona bir də qulaq asım, özüm öz qulağımla.

Nemət maqnitofonu qurdu:

—Qurtaranda bu düyməni basın, — dedi.

Özü o biri otağa keçdi. Öz səsini eşitdi.

—Hə, bir şey deyin.

Soyunub yerinə girdi. Əliylə çarpayısının yanında divara vurulmuş xəritəni sığalladı. Barmaqlarını qoyduqca qaranlıqda Qazaxıstandakı yer adlarını yada salırdı. Qaratal, Ağsuat, Ayaquz...

Səhra, çöllər, alaçıqlar... O yerləri təsəvvüründə canlandırmağa çalışdı. Yavaş-yavaş xumarlandı. Yuxu aramla onu öz girdabına, bataqlığına çəkib apardı. Alaoyaq halda o

biri otaqdan öz səsini eşitdi:

—Bir də mən görsəm ki...

Sonra sükut və qaranlıq qovuşub qapandı...

Birinci Dadaş gəldi. Düzdür, Mürşüdgil ondan qabaq gəlmişdi. Ancaq daha onlar qonşu idi, onlar heç. Dadaş həmişə məclisə tək gəlirdi. Nədənsə arvadını adam içinə çıxarmazdı.

—Qiyamət evin var ki, — dedi, — elə bu pəncərə nəyə desən dəyər. Axar-baxarı qiyamətdir.

Nemətlə pəncərənin qarşısında dayanıb şəhəri seyr edirdilər. Nemət izahat verirdi:

—Odur Qız qalasının təpəsi görünür. Sağ tərəfə baxın. Dənizdən beləsinə. Aha, o, Nizami muzeyidir. Yox, kino bu tərəfdədir. Bax belə, barmağımın tuşuyla baxın.

Mürşüd:

—Dadaş Mamedoviç, — dedi Nemət onu Dadaşla on dəqiqə bundan qabaq tanış etmişdi. Ancaq Mürşüd artıq Dadaşın atasının adını bilirdi, ümumiyyətlə, Mürşüdün ata adlarına xüsusi hafizəsi vardı. Az çox üzdə olan adamların hamısının atasının adını bilirdi.

Dadaşın eşitmədiyini görüb bir az ucadan təkrar etdi:

—Dadaş Mamedoviç, eşitdiz də, Xosrov Teyyuboviçi keçirtdilər Azprodsovetə.

Mürşüdün başqa bir keyfiyyəti inzibati dairələrdəki dəyişiklikləri əvvəlcədən yerli-yataqlı bilməsi idi.

Dadaş bir an maddım—maddım Mürşüdə baxdı.

—Xosrov Teyyuboviç kimdir? — deyə soruşdu.

Amma Mürşüd ondan da artıq məəttəl qalmışdı.

—Xosrov Teyyuboviçi tanımırınsınız? Qaçayev Xosrov Teyyuboviçi də. Bir vaxtlar Şamaxıda prokuror işləyirdi, sonra keçirtdilər Maştağıya ispolkom. Bu saat deyim sizə, yaxın olsun tanıyasınız. Qardaşı Əsgər Süleymanov maarif nazirliyində işləyir. Əsgər Teyyuboviç. Doğma qardaşdılar, amma fəmilləri ayrıdır. Tanıdınız indi?

—Hə, hə, qara Əsgərin qardaşıdır?

Mürşüd irişdi:

—Düzdür, düzdür. Qara Əsgər də deyirlər ona, hə, Xosrov Teyyuboviç onun doğma qardaşıdır. Amma araları, deyəsən, bir az sərin.

Dadaş:

—Qardaşını tanımıram, — dedi, — ancaq qara Əsgər cüvəllağının, badalağın biridir. —Bir vaxt Qlavlitdə işləyirdi. Xaqaninin qəzəlini buraxmırdı ki, necə yəni Tgəlməsən yandırırəm bütün dünyanıU. Biz bəyəm podjiqatel voynı — zadıq?

Mürşüd yenə irişdi:

—Lap düz deyirsiniz, lap düz.

Mürşüd hündürboylu idi. Ancaq bir balaca rütbəli adam görün kimi elə bil zahirən də kiçilir, cürübbəzləşirdi. Nemət düşündü ki, yaltaqlıq çox pis şeydir, ancaq uzun-hoqqar adamın yaltaqlığı lap dəhşətdir.

Zəng çalındı.

Cabbarla Tahirə gəldilər.

Murtuzgil ən azı bir saat gecikəcəkdir. Bir saat onların gecikmək reqlamenti idi.

Qapı açılanda mətbəxdən otağa iy doldu.

Mürşüd Dadaşa baxdı, hırıldadı və ləzzətlə əlini-əlinə sürtüb:

—Deyirəm plovu nimçələrə çəkək, — dedi. — Daha gələn olmaz.

Dadaş aciz-aciz gülümsündü. Hələ Mürşüd yumorunun çəmini tapa bilməmişdi.

Mənzər:

—Eh, ay kişi, nə plov-plov salmısan, — dedi. — Plova çağırmaıblar ki, səni.

Nemət düşündü ki, bir az nalayiq çıxır. Dadaş elə bilər ki, əsas qonaq o deyil, Murtuzgildir. Ona görə də hamı yığışıb onları gözləyir...

Dadaş doğrudan da, deyəsən, darıxırdı. Deyəsən, Mürşüdün

inzibati dəyişikliklər söhbəti onu çox da maraqlandırmamışdı. Bəlkə də o belə məlumatları daha yüksək dairələrdən alır və ancaq özünə tay bildiyi adamlarla müzakirə edirdi. Nemət kişinin başını qatmaq məqsədiylə:

—Dadaş müəllim, — dedi, — maqnitofon almışıq. Səslərimizi yazmışıq. Qulaq asmaq meyliniz var?

—Hə, nə olar...

Nemət düyməni basdı.

—Hə bir şey deyin.

Tanış sözlər, cümlələr, gülüşlər, çoxdan bələd olduğu yolun mənzərələri kimi ötüb gedirdi...

...—Demək, mən demək istə...

...—Alyagildə də bundan var...

...—Ne qovori...

...—Bir də mən görsəm ki...

Dadaş:

—Yaxşıdır, — dedi, — çox maraqlıdır.

Qapı döyüldü. Alya, Murtuz və uşaqları gəldilər.

Bikə xala:

—Bu saat gətirərəm, — dedi. — Keçin oturun.

Dadaşla Murtuz tanış oldular.

Murtuz:

—Maqnitofon almısınız? — deyə soruşdu:

Tahirə:

—Bir qiyamət sözlər yazıblar. ki, — dedi. — Nemət, qur da, Alyagil də qulaq assın. .

Nemət: "İlahi, sən saxla", — deyə düşündü.

—Bu saat, — dedi, düyməni basdı.

Öz səsi eşidildi. Sürəyyanın səsi. Birdən yadına düşdü ki, lentdə yasaq bir söz var: "Murzik" kəlməsi. Saxlamaq olmazdı, gecdi. Yerini yada salmağa çalışdı. Deməli, Bikə xala Murtuzgilin maqnitofonunu tərifləyir, onda Karmen deyir: Murzik. Yaxşı, Bikə xala bəyəm bir yerdə tərifləyir, elə kəlmə başı deyir də...

Elə bu an Karmenin səsi eşidildi:
—Çuvixa v vostorqe ot maqnitofona...
Nemət var səsiylə:
—Murtuz Balayeviç, — deyə çağırdı, — sabah futbola baxırıq da.
Sürəyya təəccüblə ərinə baxdı.
—Daha niyə qışqırırsan?
Nemət fikirləşdi ki, səbəbini bilsən, sən məndən bərk çığırardın, səsi maqnitofondan eşidildi:
—Nərgiz, qızım-quzum...
Rahət nəfəs aldı. Qıl körpüsünü salamat keçmişdilər. Heç kəs bir şey duymadı, başa düşmədi, eşitmədi.
Murtuz:
—Bəs necə ki,— dedi; — mütləq.
Alyayla Tahirə nə barədəsə pıç-pıç edirdilər. Ancaq Alyanın ayrı-ayrı cümlələri Nemətin qulağına çatırdı:
—Az, ağrım onun ürəyinə, az, bir ağız-burun bəhəm eləyib gəl görəsən... Gədəni girinc eləyib.
Nemət söhbətin kimdən getdiyini dəqiq bilmirdisə də, başa düşürdü ki, Alya xanım yenə Spartakın növbəti eşq-məhəbbət macərasından danışır. 24 yaşlı Spartak əhli-kef oğlanlardan idi, yaxşı gəzib, dolanıb, yeyib-içən cayıl idi. Atasının "mən ölüm-sən ölüylə" bildir birtəhər medinstitutu qurtardı. Vay o xəstənin halına ki, pənahını Spartaka gətirə! Spartakın bütün fikri-zikri gününü xoş keçirmək idi. Arvadları qalstuk kimi dəyişirdi. Murtuz oğlunun bu cəhətinə gizli bir ata qüruruyla göz yumar, daxilində fərəhlənərdi. "Ot kökü üstə bitər, mən də cavan olanda arvadlardan qaçıb qurtara bilmirdim".
Alya üzdə Spartakın sərgüzəştlərindən guya bərk narazı idi. Telefonla Spartaka zəng eləyən-saysız-hesabsız, "cananlara" kobud cavab verib, dəstəyi asardı. Ancaq Nemət bilirdi ki, daxildə o da, Murtuzun ordenləriylə, Firəngizin gözəlliyi, əlaçılığı, isməti və məsumluğuyla fəxr etdiyi kimi, Spartakın erkək şöhrətiylə də qürurlanır.

Alya xanım özündən də xeyli bədgüman idi. Danışığında qərribə bir təzad vardı. Gah Murtuzun adından-sanından, yüksək dairələrdə hörmətindən, ailələrinin səadətindən danışdı, gah da xırda bir şey üstündə bəxtindən şikayətlənərdi: "Ey, ay Sürəyya, vallah, hərdən deyirəm neynirdim bu gözəlliyi, bu ağılı, bu fiquranı? Bundansa allah mənə bir bəxt verəydi".

Otağın o başında Mürşüd Murtuza bərk girişmişdi. Mürşüdün bayaq Dadaşla tutmayan söhbəti indi Murtuzun canına görə yağı kimi yayılırdı.

—Bildiz də, Murtuz Balayeviç, Mahmud İsrailoviçi zaministr qoydular.

—Sən nə danışırısan? Bəs onun yerinə kimi qoydular?

—Turab Qurbanoviçi.

—Yox əşi? Bəs Turabın yerinə?

—Turab Qurbanoviçin yerinə Zakir Zülfüqaroviçi qoyublar. Zakir Zülfüqaroviçin yerinə də elə Mahmud İsrailoviç gəlib.

—Keçəl Həsən, Həsən keçəl?

—Necə? — deyə Mürşüd irişdi, — lap düz deyirsiniz. Bir balaca dəyiş-düyüş olub. Yerlərini dəyişiblər.

İnzibati dəyişikliklər Murtuzun da azarı idi. Özü də həmişə bu dəyişikliklərdən narazı qalardı. "Filan yerə filankəsi qoydular. Pah atonnan, gör dünyanın nə yeridir! Əşi, heç belə şey olmamışdı..."

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, istefaya çıxmış polkovnikin mənsəb ehtirasları heç də sönməmişdi.

Sürəyya:

—Buyurun süfrənin başına, — dedi.

Nemət başını sındırırdı. "Yaxşı, əsas mən Dadaşı çağırmışam. Birinci dəfədir bizə gəlib. Amma di gəl ilk bədəni Murtuzun yox, onun sağlığına qaldırısaq, Murtuz Balayeviç mısmırığını sallayacaq. Alya xanımın qaşqabağı yernən gedəcək, Sürəyya pörtəcək, mənim də günüm qaralacaq. Amma o tərəfdən də..."

Birdən çıxış yolu tapdı. Dahiyanə çıxış yolu... Caboş demişkən: qəşəng.

Badəsinə çaxır töküb ayağa qalxdı:

—Mən təklif edirəm, — dedi, — ilk badəni içək tamadanın sağlığına. Murtuz Balayeviçin sağlığına. Onun ailəsinin sağlığına. Arzu edək ki, bu xudmani məclisimizə əsl sərkərdə kimi rəhbərlik eləsin.

Gülüşdülər.

Nemət:

"Bu belə, — deyə düşündü. — Göz dəyməsin, bu bəla da sovuşdu".

Nemət Murtuzgilin inciməsindən yaman qorxurdu. Özü də ən pis o idi ki, Murtuzun nədən, haçan və nə səbəbə inciməsini fəlak özü də gəlsə təyin edə bilməzdi. Görürsən adi bir söz, bir zarafat elə böyük bir incikliyə, kinə-ədavətə səbəb olurdu ki, Alyagilin ailəsi aylarla küsü saxlayır, Bikə xala isə evin içində Nemətin gününü göy əsgiyə bürüyürdü. Əsəd rəhmətə gedəndən bəri Bikə xalanın ən istəkli, ən əziz kürəkəni Murtuz olmuşdu. Eyni zamanda o, Nemət üçün göz dağı idi. Bəli, belə bir fəvqəladə (yəni elə tez-tez olurdu ki, bir fəvqəladəliyi də qalmamışdı) hadisə baş verən kimi Bikə xala başlayırdı: "Qızım sənə deyirəm, kürəkənim sən eşit" prinsipiylə görürsən Nemətin qulağının dibində Sürəyyayla danışır: "Getmişdim bu gün Alyagilə, Murtuzun qanı yaman qaradır, deyir, Bikə, nə ədəb qalıb, nə ərkan, dünənin lüməyi görürsən elə söz deyir, qalırsan baxa-baxa, nə böyük tanıyan var, nə kiçik. Saça-saqqala hörmət eləyən kimdir? Elə tutuquşu kimi bir-iki söz əzbərləyib, üç-dörd kitab oxuyurlar, elə bilirlər dünyada bunlardan alim adam yoxdur. Deyir, qoyaydılar onları mənə ixtiyarıma, verəydim əllərinə lapatkanı, di qaz bu yeri, görüm necə qazırsan tranşey, bu səninçün kitab oxumaq deyil, arvad kimi kağız-kuğazla əlləşib cızmaqara eləmək də deyil". Bu söhbətlər onunla nəticələnirdi ki, Sürəyyanın təkidilə Nemət bahalı konyaklardan bir şüşə alıb, yanında da bir qutu şokolad

konfeti, gedirdi Murtuzgilə, oturub içir, barışırdılar.

Murtuzun səsi Neməti fikirlərindən ayırdı:

—Etimadınıza görə təşəkkür edirəm. — Nemət fikirləşdi ki, elə bil seçicilərlə görüşdə nitq irad eləyir. — Mən hərbi adamam, — boğazını arıtladı, — boş-boş danışmağı sevmirəm. Hər şeydən əvvəl nizam-intizam, rus demişkən, dissiplina prevışe vseqo. Kimə söz versəm, gərək, artıq-əskik söz danışmadan, durub, söz danışsın. Vəssalam.

Nemətə elə gəldi ki, nitqini "əmrini icra edin. Gedə bilərsiniz" sözləriylə qurtaracaq. Amma Murtuz "vəssalam" kəlməsindən sonra qıvrıq bir hərəkətlə stula çökdü.

Bir an Nemət düşündü ki, xudanəkərdə, əsgər olaydı, özü də Murtuz Balayeviçin əsgəri. Aman allah. Adama qan uddurardı. Səhərdən axşamacan şaqqama günün altında o baş-bu başa qovardı: addımla marş! Raz, dva! Raz, dva!

Mürşüd:

—Müəllim, — dedi, — Murtuz Balayeviç. Müsaidə etsəydiniz... Bir—iki kəlmə... hi, hi, hi...

Murtuz ötkəm səslə:

—Edirəm, — dedi. — Danış, görüm nə deyirsən?

Mürşüd Molla Nəsrəddindən başladı. Nemət nə qədər cəhd edirdisə də, diqqətini toplaya bilmirdi. Beynindən nə qədər çıxarmaq istəyirdisə, bu yaxınlarda aldığı gözlənilməz bir məlumatı unuda bilmirdi. İki-üç həftə bundan qabaq Sürəyya böyük bir sirr kimi Nemətə xəbər verdi ki, Alyanın dediyinə görə, Murtuz Balayeviç şerlə beş pərdəlik bir pyes yazıb. Babək üsyanı haqqında. Bu xəbəri alanda Nemət qarnını tutub uzun müddət sakit ola bilmədi. Sürəyya tutulan kimi oldu: "Başa düşmürəm, burda gülməli nə var?" — dedi. Nemət boğula-boğula: "Murtuz Balayeviç, pyes yazıb... şerlə" — dedi və qəşş edəcək hala düşdü. İndi də bu məlumatı yada salıb pıqqıldayıb gülməkdən özünü güclə saxlayırdı. Xoşbəxtlikdən Mürşüd Molla Nəsrəddin əhvalatını danışib qurtardı, hamı gülüşdü və Nemət fürsətdən istifadə edib ürəkdən bir qəhqəhə

çəkdi. Onun bu boyat lətifəyə belə bərk gülməsi deyəsən Mürşüdün özünü də təəccübləndirdi. Mürşüd bir an dayanıb sözünə davam elədi:

—Hə, indi zarafat bir yana qalsın, birinci dəfədir ki, Dadaş Mamedoviçlə bir məclisdəyik, amma necə deyərlər, ürəkdən ürəyə yollar görünür. Yəni, Dadaş Mamedoviçi çoxdan tanıyırdım. Nemətdən onun haqqında çox eşitmişdim, bilirdim ki, bizim bu qonşu qağanı alıb qanadının altına. Amma Dadaş Mamedoviç, onu deyim ki, yəni özünüz də məndən yaxşı bilirsiniz bizim bu Nemət ayrı oğlandır, sizin xətrinizi mən bilirəm necə istəyir. Bir Dadaş Mamedoviç deyəndə beş eşidir, sizdən danışanda, vallah, ağzına çullu dovşan sığmır. Deyir, Mürşüd, sən hələ o kişini tanımırsan, belə deməknən qurtaran deyil e, gərək Dadaş Mamedoviçlə özün oturub-durasan ki, bu adamın necə adam olduğunu dərk eləyə biləsən lazımcı. Elə bil onunçün deyiblər ki, çelovek - eto zvuçit qordo.

Nemət fikirləşdi ki, görəsən bu büllur qrafinin qiyməti nəçədir? Görəsən Sürəyyaya söz versə ki, lap bu qrafinin cüt ekizindən tapıb alar, onda bu stolun üstündəki qrafini Mürşüdün başına vurmaq olarmı? Yox, içindəki çaxır süfrəyə tökülər, qiyamət qopar. Ağ süfrədən çaxır ləkəsi getmir, gərək üstünə dərhal duz səpəsən. Amma onda da tamam təmizlənmir. Bəs persol necə? Görəsən persol ləkəni tamam aparırmı?

Mürşüdün uzaqlaşmış səsi yenə yaxınlaşdı:

—Hə, onu deyirəm axı, mən Dadaş Mamedoviçi çoxdan tanıyıram, hərçənd o məni tanımırdı, biz balaca adamıq, həkim babayıq. Ancaq, Dadaş Mamedoviç, bilirsiniz də, məsəl var, dağın dağa işi düşməz, adamın adama işi düşər. Məsəl var: arvadın pisdı, boşa getsin, hə, arvad, sən qulağını yum görək (ümumi gülüş), dişin ağrıyır, çək qurtar. İndi, allah eləməmiş, şər deməsən, xeyir gəlməz. İşdi-şayəd Dadaş Mamedoviç, dişiniz ağrısı eləsə, bax bu lələşiniz qulluğunuzda hazır, haçan istəsəniz, necə diş istəsəniz, səhər, axşam, gecə, bahar, yay, qış, payız...

Nemət düşündü ki, bu, lütfkarlığın ən yeni və orijinal formalarındandır: dişin ağrısın, gətir çəkim.

Mürşüd qədəhini Dadaşa tərəf uzatdı:

—Sağ olun, Dadaş Mamedoviç, sizin sağlığınıza.

—Sağ ol, əziz olasan, çox sağ olun, hamınız, sağ olun. Sonra növbəylə, Cabbargilin, Mürşüdgilin, Nemətgilin sağlığına içdilər. Allahverdisi arvadlara, uşaqlara. Ayrıca Bikə xalanın sağlığına içdilər, dedilər ki, yeməklər qiyamətdir.

Sonra Nemət durdu:

—İçək tamadanın sağlığına, — dedi. Uzun-uzadı nə isə danışdı. Nə danışdığını özü də bilmirdi. Bircə fikrində onu tutmuşdu ki, mümkün qədər təmtəraqlı danışsın. "İnsanlığ, vüsət, zəka, istiqbal, hünər, müzəffər...". Lap qafiyə çıxdı. İstədi "əsər" də əlavə etsin, ancaq qorxdı.

Alya:

—Bəsdir, sən allah, ay Nemət, — dedi, — bu oldu lap kult liçnosti.

Murtuz bir balaca keflənmişdi, bu sözləri eşidəndə ayağa sıçradı.

—Nemət burda çox danışdı, — dedi. — Belə yaxşı-yaxşı, yağlı-yagli sözlər dedi. Mən, əlbəttə, belə-belə sözləri bilmirəm. Belə qırıldada bilmərəm. İndi neyləyək kulturamız çatmır, — son cümləni deyib Alyaya baxdı. Alya da ona baxdı. Bu mənalı baxışmanın mənası bu idi ki, "kulturanın çatmaması" rişxənd təbiriylə deyilmişdi, təki hamının mədəniyyəti bizimkiyəcən olaydı.

—Hə, bir sözlə, hörmətinizə görə sağ olun. Məni çox təriflədiz, bəlkə layiqindən də artıq, — bu yenə eyni priyom idi. — Mən indi bacardığımdan xalqıma xidmət eləmişəm. Cəbhənin odunda-alovunda qanımızı tökəndə, elə biz sizin kimi çavanların bugünkü firavan gününü fikirləşmişik ki, siz belə-belə oturasız, kef çəkəsiniz, xoşbəxt dolanasız. İndi sizin də borcunuz odur ki, bu yolda qan tökən adamlara lazımı hörmət-izzət göstərəsiniz. Böyüyün böyük yeri var, kiçiyin kiçik,

yoxsa ara qarışıb məzhəb itsə, bu, yaxşı nəticə verməz. Alya, o ki qaldı, sən deyirsən kult liçnosti, deyir, vallah, o liçnostə də canım qurban, onun kultuna da.

Murtuzun əqidəsi qəlbinin dəruni guşələrində gizlənir. "Ararat" konyakının beşinci qədəhindən sonra isə atlanıb ordan çıxırdı. Müddəaları da çox dəqiq idi...

Deyir dəryalarca qan töküb, adam qırıb? Əcəb eləyib. Xalq düşmənlərin qırıb qurtarmasaydı Hitleri məğlub edə bilərdi?

...Masanın arxasından durdular.

Dadaş yenidən pəncərənin qabağına gəldi. Nemət onun yanında durub:

—Ora Akademiyanın təzə binasıdır, — deyirdi. — Köhnə binası görünür. Ora dəyirmandır. O, bankın qabağıdır.

Sonra kimsə təklif etdi ki, maqnitofonu qursunlar.

Nemət düyməni basdı:

—Hə, bir şey deyin, — dedi. Bir neçə dəqiqədən, bir neçə səsdən sonra isə:

—Bir də mən görsəm ki... — dedi və susdu.

Qonaqlar vidalaşib dağılışdılar.

Çarpayısında uzanan kimi yuxuya getdi. Bu gün çox yorulmuşdu. Çox da həyəcan keçirmişdi.

Qızlar da yatdılar. Bikə xala da. Sürəyya da.

Gecənin bir yarısında elə bil kimsə qəfilcə Neməti oyatdı.

Gözlərini açdı. Gördü ki, kefliliyi də keçib. Tamam ayıq idi. Tamam da oyaq. Yuxusuzluğa alışmış bir adam təcrübəsiylə dərhal başa düşdü ki, təzədən çətin yata.

Elə bil kimsə onu oyatmış və beynini fikirlə doldurmuşdu. Yaman da yağısı vardı. Durub su içdi.

Fikirlərini qovmaq istədi. Divara tərəf çevrildi. Əlini xəritəyə çəkdi: Ağcatau, Sasık göl, Ağcal...

Amma fikirlər qayıtdı. Onları dağıtdı. Yenə qayıtdılar. Yenə. Yenə...

Dünən səhərdən bəri başında oyanan fikirlər elə bil yenidən rəsm-keçidə gəlmişdi.

Əvvəlcə atası haqqında düşünməyə başladı. Düşündü ki, bax, anam deyirdi atanın Samuxda yaman hörməti vardı. Evlər tikmişdi, yol çəkdimişdi. Sonra düşündü ki, Samux indi Mingəçevir dənizinin dibindədir. Evləri, yolları, hamısı...

Bəs Samuxda yaşayan adamlar? O adamlar ki, atası onların hörmətini qazanmışdı? Hərəsi bir yana dağılıb. Bəlkə atasının surətini, xatirəsini, bağışlanmış fotoşəkillər kimi, hərəsi bir tərəfə aparıb. Bəlkə də...

Sonra hardansa beynində qafiyələr dolaşmağa başladı: azsa, pozsa, yazsa...

Sonra nədənsə pəncərənin axar-baxarı haqqında düşünməyə başladı: Qız qalasının təpəsi, Akademiyanın təzə binası. Bank, dəyirman.

Sonra marşrutlu avtobus haqqında dünənki fikirlərini xatırladı.

Sonra qulaqlarında maqintofon yazıları canlandı:

"Bir də mən görsəm ki..." — bu cümlə nəbz kimi beynində döyünməyə başladı.

O biri otaqda saat üç dəfə vurdu və qəfilcə bir an içində Nemət hər şeyi başa düşdü.

Fikirləri durulub aydınlaşdı və Nemət hər şeyi birdən anladı.

Anladı ki, pəncərənin axar-baxarı nə qədər cazibəli, mənzərəli, gözəl olsa da, o, Nemət bu görünüşə nifrət edir. Nifrət edir, çünki o, bu mənzərəyə məhkumdur. Ömürlük məhkumdur. Heç bir zaman bu pəncərə, qatar pəncərəsi kimi hərəkətə gəlib dəyişməyəcəkdir. Bu pəncərəni xalça kimi dörd mismarla onun həyatına mıxlayıblar. Ömrü boyu o bu pəncərədən baxıb Qız qalasının təpəsini, Akademiyanın yeni binasını, bankı, dəyirmanı görəcək.

Adam öz həyatını qadını atan kimi ata bilmir, insan öz həyatını axıracan yaşamalıdır. Həyat yükünü axıracan daşmalıdır...

Nemət dəhşət içində anladı ki, bir də onun həyatında heç bir vaxt heç bir şey olmayacaqdır. Nə ürkək, duyğuların

nigaranlığı, nə gözləmə, nə aldanış, nə ümid, nə bahar gecəsi son tramvayın pəncərəsində diksinən ulduzlar...

O, həyatını, gündə oynadığı rolundan bıqmış bir aktyor kimi, qatarlara qoşulub dəyişməz relslərlə gedən parovoz kimi son mənzilə, son pərdəyə, son dayanağa, son sükuta çatdırmalıdır. Son qaranlığa, son səsin susduğu yerə...

O qanunların, qadağaların, normaların əsiridir.

Onları poza bilməz.

Poza bilməz, aza bilməz. Aha, indi tapdı ki, bu qafiyə hardandır. Yazıq, biçarə, zavallı marşrutlu avtobus!

Pozsa, azsa, yazsa...

Yazılana pozu yoxdur. Bunu bayaq kim dedi? Bayaq yox, dünən. Dadaş dedi, hə, bir də yadımdadır, vaxtilə Bikə xala demişdi.

Dünən Karmen də nə işə buna bənzər, bir şey deyirdi, hə, dedi ki, yazılıb, pozulmayacaq. Nə pozulmayacaq? Hə, maqnitofon yazısı...

—Hə, bir şey deyin...

—Demək, mən demək istə...

Bir dənə söz, bir dənə hərf dəyişə bilməz. Donub qalıb.

—Bir də mən görsəm ki...

Heç kəs bilmir ki, bir də sən görsən ki... nə edəcəksən?

Sabah yenə yığışıb bu yazıya qulaq asacaqlar. Sabah olmasın, birisi gün olsun. Ya bir həftə sonra. Yenə qulaq asacaqlar. Hamısı — özləri də, qonşuları da, qohumları da, Mürşüd, Mənzər, Tahirə, Caboş, Alya...

Sabah da qulaq asacaqlar. Hə, hə, lap yəqin bil. Biri gün də, o biri gün də.

Hər gün Bikə xala təkrar edəcək ki, Alyagilin maqnitofonu iki dəfə böyükdür. Hər gün Karmen rısxənd edəcək ki, Nemət "zadıpannıy" maqnitofon alıb, hər gün Sürəyya ona acıqlanacaq və hər gün də sonda Nemət bir də mən görsəm ki, — deyə kimisə hədələyərək, sözünü yarımçıq qoyub sükut, səssizlik uçuşumuna yıxılacaq.

Heç kəs də heç bir vaxt bilməyəcək ki, Nemət bir də görsə nə olacaq... Nə olacaq? Heç nə, hədəsiz hədə...

Sabah, biri gün o, birisi gün. Ay keçəcək, il keçəcək.

Heç nə dəyişməyəcək, ilahi, heç nə, heç bir şey.

İyirmi-otuz il sonra Nemət qocalıb öləcək. Ancaq ölənə qədər həyatında heç bir dəyişiklik olmayacaq. Arvadı. Üç qızı. Eyni qohumlar. İş yoldaşları, qonşular. Eyni söhbətlər, zarafatlar, qayğılar, təlaşlar. Eyni məclislər, tostlar...

Eyni pəncərə. Eyni avtobus. Eyni yazı...

Bir də mən görsəm ki...

Yazılana pozu yoxdur. Vəssalam. Qurtardı. Kitab bağlandı. Nöqtə.

Nöqtə? Bəlkə vergüllü nöqtə? Daha doğrusu, nöqtəli vergül? Bəlkə dalı var, izahı var...

Bir də mən görsəm ki... Nə görsən, ay yazıq? Nə görmüsən? Nə görəcəksən? Görsən nə edəcəksən? Heç nə...

Yazılana pozu yoxdur.

Yaxşı, bəsdir, yat getsin, Nemət. Sabah tezdən işə gedəcəksən. Yüzə qədər say: yuxuya gedəcəksən. Ya da yum gözlərini, təsəvvür elə ki, yolla gedirsən, gedirsən, gedirsən bir də görəcəksən yatdın. Əsas yuxulamaqdır. Adam yuxuda olanda vaxt məfhumu yox olur. Yatırsan, yuxu səni hoppadan götürüb qoyur səhərə. Vəssalam. Yaxşı, yataq. Bir, iki, üç, dörd, beş, altı...

Təhminə! Təhminə? O hardan yadıma düşdü? O hardan gəlib çıxdı? Hardan gəlib düşdü bu obraz, durdu gözlərimin qabağında? Dümdüz uzun qıçlı. Qara saçları şəlalə kimi çiyinlərinə axmış. Dişləri tən bir boyda — qarğıdalı dənələri. Gözləri... Nə rəngdəydi Təhminənin gözləri? Qara? Qonur? Göy? Yaşıl? Yox, yaşıl deyildi. Göy, şabalıdı, qara, qonur? Göy? Yaşıl? Yox, yaşıl deyildi. Nə rəng idi? Nə cür olub ki, indiyəcən diqqət eləməmişəm? Doğrudan qərībədir. Yaxşı, yat, Nemət, sabah işdə fikir verərsən. Yox, qərībədir. Nə rəngdir axı, qara, qonur, şabalıdı? Bəli də, indi də beyninə bu düşdü?

Bu gecə vaxtı hardan öyrənəcəksən? Görəsən kim bilər bunu? Dadaş. Zəng eləyəsən, Dadaşdan soruşasan. Neməti gülmək tutdu. Pis olmaz. Gecə saat üçdə zəng eləyib Dadaşı yuxudan oyadasan: bağışlayın, Dadaş müəllim, sizə bir sualım var: Təhminənin gözləri nə rəngdədir? Təsəvvür edirəm Dadaşın sir-sifətini: Dadaş tuman-köynəkdə yuxudan avara olunub, telefonla şöbəsinin bir işçisi Nemətə başqa işçisi Təhminənin gözləri haqqında məlumat verir. Nə səhnədir! Doğrudan nə olardı, indi götürüb Dadaşa zəng edəsən?! Eh, nə boş-boş danışsən, heç eləyərsən? Niyə eləmirəm? Ay elədin ha! Vallah, dəli şeytan deyir, dur elə. Ay elədin ha! Yaxşı. Nemət, yat. Hə, nə oldu, əzizim, deyirəm axı, sən dəli şeytanın sözüylə durub-oturan oğlanlardan deyilsən. Sən həmişə ağıllı şöbə müdirinin qoyduğu qayda-qanunlarla yaşayan oğlansan. Elə bu tutduğun yolnan da get. İşin yaxşı olar. Deməli, belə? Yaxşı, baxarlıq.

Nemət ayağa durdu. Gecə məstlərini geydi, pijamasını düymələdi, dəhlizə çıxdı. Telefonun dəstəyini qaldırdı. Vaxt gec olduğundan, telefonda dərhal aydın "zummer" eşidildi. Nemət özünə belə qərribə görünən bir etinasızlıqla Dadaşın nömrəsini yığdı. "Beş siqnal gözləyəcəyəm, cavab çıxmasa asacam". Dördüncü siqnaldan sonra Dadaşın səsi gəldi:

—Allo!

Səs yuxulu səs deyildi. Həmişəki aydın, təmkinli səs idi. Nemət bir an susdu, sonra cəld:

—Mənəm. Nemətdi, — dedi. Daha geriye yol yox idi.

—Buyur, Nemət.

—Bağışlayın. Dadaş müəllim, sizi yuxudan oyatdım.

—Yox, yox, yatmamışdım, işləyirdim.

Birdən-birə Nemət özünü aciz və miskin hiss etdi. Yatmış bir mötəbəri gecə saat üçdə yuxudan oyadıb qərribə sual vermək ürək istəyirdi! Amma gecənin bu vaxtında oturub işləyən bir adamı belə axmaq bir sualla işindən ayırmaq yüngüllük idi, uşaqlıq idi, sataşmaq idi. "Təcili surətdə ayrı bir bəhanə tapıb

işin içindən çıxmaq lazımdır".

—Dadaş müəllim, sizdən bir şey soruşmaq istəyirəm. —
Bunu vaxt qazanmaq üçün dedi.

—Buyur.

"Aha, tapdı".

—Dadaş müəllim, mən belə şeylərdə yaman vasvasıyam.
Yata bilmirəm. Sabaha qədər yerimdə qovrulacaqdım. Siz
allah, bir məni sakit eləyin. İnciyib eləmədiniz ki?.. Bizim bu
qonşu, Mürşüd bir az şitlik edirdi. Murtuz Balayeviç də bir az
kobud adamdır... Deyirəm bəlkə...

Dadaş onun sözünü yarımçıq qoydu:

—Yox, yox, nə danışırısan, Nemət, dəli olma. Hər şey lap
əla idi. Niyə inciyirəm? Adamlar cürbəcürdür. Hərəsinin öz
duzu, öz ləzzəti var. Elə adamlar olmasaydı, həyat maraqsız
olardı. Sən lap arxayın ol. Rahat get yat. Gecən xeyrə qalsın,
— cavab gözləməmiş dəstəyi yerə qoydu.

"Vəssalam, Nemət müəllim. Bu da sənin qiyamın. Bu da
sənın meydan oxumağın. Bu meydan oxumaq olmadı, meydan
sulamaq oldu. Qiyam olmadı, mütiliyinin yeni ifrat bir təsdiqi
oldu. Di get yat. Eşitmədinmi, Dadaş sənə rüsxət verdi. Yat".

Nemət otağa keçib qaranlıqda pencəyini tapdı, cibindən
siqaret çıxarıb iki qullab vurdu, dəhlizə qayıtdı. Telefonun,
dəstəyini qaldırıb nömrəni yığdı. Du, du, du...

—Bəli, — Dadaşın səsi yenə də sakit və təmkinli idi.

—Mənəm, Nemətdir.

—Eşidirəm.

—Dadaş müəllim, sizdən bir şey soruşmaq istəyirəm.
Təhminənin gözləri nə rəngdədir? — birnəfəsə dedi.

Dəstək sükuta qərq oldu. "Hə, elə olarsan, müəllim.
Deyəsən söz boğazında qaldı. Bir udqun görək. Hə, indi cavab
ver. Həmişəki tək sakit və təmkinlə gecə saat dördə iyirmi
dəqiqə işləmiş işçin Nemətə, işçin Təhminənin gözlərini rəngi
barəsində məlumat ver görüm".

—Nemət, — səs əvvəlki kimi sakit idi, — deyəsən, biz

gedəndən sonra xəlvətə salıb təkbaşına içmişən.

Nemət bu sözlərin mənasını da, Dadaşın sakitliyinin səbəbini də anladı. Bu vəziyyət Dadaşçün qərribə, qeyri-adi bir şey deyildi. Ömrü boyu Dadaş elə növbənöv qərribəliklər görmüşdü ki, Nemətin əcaib sualı onu təəccübə gətirib halından çıxarda bilməzdi. Sualın vaxtına — gecə saat dördün yarısına gəldikdə isə, buna da vərdişli idi: Məmməd Nəsin vizitləri də təxminən gecənin bu rədlərində olurdu. "Bizdən sonra xəlvətə salıb içmişən". Dadaş, Nemətə Məmməd Nəsin kimi baxırdı. Əlbəttə, Nemət Məmməd Nəsin deyil, ağı, dərrakəsi var. Həm də ailəsi, arvadı qoymaz. Amma ömründə bir gecə Məmmədnəsirlik edirsə, dünya dağılmaz. Dadaş təmkinlə və çox soyuq:

—Nemət, get yat, — dedi, — gecdir. Yaxşıca əl-üzünü yu, sonra yat.

—Dadaş müəllim, əgər elə bilirsiz ki, mən sərxoşam, çox səhv edirsiniz. Əgər məni təzə başlayan Məmməd Nəsin hesab edirsinizsə, yenə də səhviniz var. Mən tamamilə ayığam. Axşam da az içmişdim. Sizdən sonra da dilimə vurmamışam. Mən birçə sizdən onu bilmək istəyirəm ki, Təhminənin gözləri nə rəngdədir.

Dadaş kəskin və sərt bir ədayla:

—Nə demək istəyirsən? — dedi.

—Heç nə. Birçə Təhminənin gözlərinin rəngini bilmək istəyirəm.

Dadaş daha da sərt və əsəbi bir tərzdə:

—Bu sualı mənə niyə verirsən? — dedi.

"Aha, deyəsən özündən çıxırsan. O mötəbərlik maskan yerindən oynayır. Kişisən, bir kəlmə sərt söz de, cavabını elə verim ki, ölənəcən yadından çıxmasın. İstəmirəm sənəin müqaviləni, avansını da. Mən elə kişinin oğlu deyiləm ki, sən mənə atalıq eləyəsən. Hə, de görüm, bir söz de..."

Dadaş heç nə demədi. Ancaq birdən-birə güldü. Bərkdən güldü. Bəlkə ondakı yumor hissi əsəblərinə və hirsinə üstün

gəldi və o, vəziyyətin komizmini dərk etdi. Ya da özünü ələ ala bildi, kinini içəri salıb, bu qərribə söhbəti zarafata çevirmək istədi.

—Bilirsən nə var, Nemət, — dedi, — zəng elə özündən soruş.

"Bu adam sabun kimidir, — deyə Nemət düşündü. — Onu tutmaq mümkün deyil. Sürüşüb əlindən çıxacaq".

—Telefon nömrəsini bilmirəm.

Dadaş əvvəlki kimi sakit və təmkinlə Təhminəgilin telefon nömrəsini dedi.

—Çox sağ olun. Bağışlayın zəhmət verdim.

—Xoşdur. — Anı bir sükutdan sonra əlavə etdi: — Mən gec yatıram. İşçilərdən hansı birinin gözləri, ya burnu haqqında məlumat lazım olsa, utanma, zəng elə. Xudahafiz.

Dəstəyi hər ikisi eyni vaxtda asdı. Nemət öz-özünə: "Bir: sıfır, Dadaşın xeyrinə" — dedi.

Təhminənin telefonu uzun zaman cavab vermirdi. Nemət uzun siqnallara qulaq asır, Təhminənin yatdığını anlayır, ancaq dəstəyi asmırdı. "Səhərə qədər gözləməli olsam da, asmayacağam".

—Allo. — Təhminənin səsi yuxulu və boğuş idi.

"Sanki səsi duman içindədir".

—Gecən xeyir, Təhminə, Nemətdir.

—Kim? Nemət? Hə... Bay, xeyir ola?

—Xeyirdir, qorxma. Səni yuxudan oyatdım, hə?

—Hər halda bu vaxt yəqin tərəqqipərvər bəşəriyyətin əksəriyyəti yatır. Bəs sən niyə yatmamısan. Nemət? Kefli-zad deyilsən ki?..

—Görəsən niyə hamının başına məhz eyni bir fikir gəlir: keflilik?

—Yəni hamı deyəndə, məndən başqa da çox adama zəng eləmişən?

—Yox, bircə Dadaşa zəng eləmişdim. Ondan sənin gözlərinin rəngini soruşdum, demədi, amma sənin telefonunun

nömrəsini verdi. Dedi, zəng elə özün soruş.

Təhminə güldü:

—Hardan danışırısan?

—Evdən.

—Bəs külfətin yatıb?

—Hə, hamı yatıb. Bütün şəhər yatıb, bir sən oyaqsan, bir mən. Bir də Dadaş oturub işləyir.

—Görürsən, bax, əsl zəhmətkeş Dadaş kimi olar.

—Təhminə, bilirsən Füzuli nə deyir?

— Nə deyir axı?

Deyir ki:

*Ey Füzuli, şami-qəm əncamına yoxdur ümid
Bir təsəllidir sənə ol söz ki, derlər var sübh.*

—Başa düşdün?

—Az-maz.

—Bir bu "derlər" sözünə bütün dünya poeziyasını dəyişməyəm. Başa düşürsən, derlər, yəni görməyib, eşidib, deyirlər. Kimsə deyib ki, hardasa sübh var, bircə bu təsəlli olmasa, şami-qəmdən, yəni axşam qəmindən yaxa qurtarmaq olmaz.

—Əzizim, əgər sən elə bilirsən ki, gecə — saat dördün yarısı Füzuli qəzəllərini şərh etmək üçün ən münasib vaxtdır, onda...

—Dayan, Təhminə, sən allah, boşla zarafatı. Mən səninlə ciddi danışmaq istəyirəm. Qəlbimi sənə açmaq istəyirəm.

—Nemət, dola məni əzizlərinin başına, əgər sən də desən ki, bir qəlbdən min qəlbə mənə aşiq olmusan, mən daha başımı götürüb gərək bu vilayətdən qaçam...

—Yox, əzizim, ürəyini buz kimi elə, arxayın ol. Mən sənə izhari-məhəbbət və etirafi-eşq eləmək fikrində deyiləm.

—Allah ölənlərinə rəhmət eləsin. Yenə bu da qənimətdir.

—Hə, indi qulaq as. Mən səninlə məsləhət eləmək istəyirəm.

Bu gün mən bir çox şeyləri anladım, anladım ki, mən daha bundan sonra indiyədək yaşadığım kimi yaşaya bilmərəm.

—İndiyədək necə yaşamısan ki?..

—Bilmirəm. Təhminə, heç bilmirəm keçmiş həyatıma nə ad verim. Dürğunluq, ətalət, meşşanlıq bataqlığı.

—Pah atonnan!

—Gülmə. Artıq bu cür yaşamaq mümkün deyil. İş, ev, ailə, maaş, qonorar, mebel, televizor, maqnitofon... Mən bu çərçivədə boğuluram. Təhminə.

—Nemət, əzizim, qonorar da, televizor da, maqnitofon da pis şeylər deyil. Ancaq gərək onların əsiri olmayasan.

—Elədir. Bax bayaq evimin pəncərəsindən baxırdım. Pəncərənin axar-baxarı, mənzərəsi çox gözəldir. Bütün şəhər görünür. Qız qalasının təpəsi, Akademiyanın təzə binası. Ancaq mən düşündüm ki, bu mənzərə artıq mənim qəlbimi titrətmir, çünki bu mənzərəyə məhkumam. Ömürlük məhkumam. Heç bir zaman bu pəncərə qatar pəncərəsi kimi hərəkətə gəlib dəyişməyəcək. Bu pəncərəni xalça kimi dörd mismarla mənim həyatıma mıxlayıblar. On ildir mən bu pəncərədən baxıb Qız qalasının təpəsini, Akademiyanın yeni binasını, bankı, dəyirmanı görürəm. Ömrüm boyu da görəcəyəm. Amma...

—Dayan, dayan bir görək, bir nəfəsini də. Maşallah bu kəlama! Elə bil əyalət teatrında monoloq söyləyirsən.

—Yox, əgər sən mənə dolamaq fikrindəsənsə...

—Dolamıram, o saat da inci yirən. Dəyməduşər olma. Düz demirsən axı. Qatar pəncərəsi-filan, bütün bunlar gəlişi gözəl sözlərdir, ancaq həqiqət deyil. Dünyada hər şeydən yüksək isə həqiqətdir.

—Niyə həqiqət deyil?

—Niyə? Bu saat deyim. Bax, deyirsən ki, on ildir pəncərədən baxıb Akademiyanın təzə binasını görürəm. Düz deyil. On il yox, heç üç il bundan qabaq da bu bina tikilməmişdi. Bu bir. İkincisi, deyirsən ki, ömrüm boyu eyni

mənzərəni görəcəm. Bu da yalandır. Çünki bir ildən sonra, məsələn, tutaq ki, sirkin yeni binası hazır olacaq, onu görəcəksən. Ayrı təzə-təzə binalar tikiləcək. Yəni sən pəncərənin özü tərpənməyəcək, ancaq ordan görünən mənzərə, həyat dəyişir, dəyişəcək, başqalaşacaq. Sən pəncərəni rəmzi mənada deyirsən, mən də rəmzi mənada deyirəm ki, pəncərədən diqqətlə baxsan, görərsən ki, həyat necə qaynayır, dəyişir. Hə, susursan? Görürsən, mən haqlıyam, indi qulaq as mənə, bir şey də deyim. Bu gün səhər radioyla bir verilişə qulaq asırdım. Heç bilmirəm nə veriliş idi, ancaq orda bir şey dedilər, mənim yaman beynimə batdı. Təxmini deyirəm, dəqiq yadımda deyil. Üç obrazı əsas götürmüşdülər. — Pəncərə, qapı, güzgü, məcazi mənada, əlbəttə. Deyir bəzi adamlar otaqlarında pəncərələri, qapıları güzgülərlə əvəz eləyir, yəni hara baxır, özünü görür. Belə adamçün yalnız tək bir özü mövcuddur. Onun üçün nə pəncərədən görünən mənzərə var, nə də qapının dalındakı həyat. Ancaq güzgü. Ancaq özü. İkinci qisim adamlar pəncərədən baxır. Pəncərədən dünyanı, həyatı seyr edirlər, seyrçidirlər. Pəncərədən kördükləri yaxşılıqları, pislikləri ancaq kənardan müşahidə edirlər. Və nəhayət üçüncü qisim adamlar qapını açıb həyata, insanların yanına çıxanlardır. Pəncərədən gördüyü yaxşılıqlara qapıdan çıxıb qəhmər dururlar, pislik görəndə yenə qollarını çirməyib davaya girişirlər. Pəncərə, qapı, güzgü. Mən qapının tərəfdarıyam, — bir qədər susub güldü və əlavə etdi: — Əlbəttə, o demək deyil ki, mən sumkamda güzgü gəzdirmirəm.

Küçədən maşın keçdi gecənin səssizliyi parçalandı, maşın səsi uzaqlaşanda, sükut yenə qapandı.

— Bilirsən, Təhminə, sən dediklərin çox doğru və gözəl fikirlərdir. Ancaq məsələ ondadır ki, bütün bunlar yenə də abstraksiyalardır, mücərrəd məfhumlardır. Mənə isə konkret cavablar lazımdır. Başa düşürsən, mən bilmək istəyirəm ki, şəxsən mən — Namazov Nemət nə üçün yaşayıram, hansı amalla, hansı məqsədlə? Məni düzgün başa düş. Mən nihilist

və skeptik deyiləm. Yüksək amala da inanıram. Böyük mənada məqsədim də var. Cəmiyyətin məqsədlərini başa düşürəm. Xalqımın problemlərini də anlayıram. Ədalətli, azad, gözəl bir cəmiyyət. Bərabərhüquqlu insanlar, bərabərhüquqlu millətlər. Nə əzən var, nə əzilən. Bütün dünyada sülh və əmin-amanlıq. Ən uzaq ölkələrdə belə aclıq, fəlakət, xəstəlik olmasın. Mən bütün bunları arzu edirəm. Bu məqsədlərin yolunda, necə deyərlər, canımı, qanımı verərəm. Çox yaxşı. Amma bax şəxsən mənim, otuz üç yaşlı tərcüməçi Nemət Namazovun konkret məqsədi, işi nə olmalıdır? Mənim nə xüsusi bir parlaq istedadım, nə böyük bir bacarığım var ki, xariqüladə işlər görüm. Mənim elədiyim işi isə, başqası da lap gözəl, bəlkə də məndən yüz dəfə yaxşı, ya məndən bir az pis, fərqi yoxdur, hər halda mənim işimi başqası görə bilər. Bəs mənim necə deyərlər, mütləqliyim, əvəzsizliyim nədir, mənim öz yerim hardadır ki, o yerdə məni heç kəs əvəz edə bilməz? Şəxsən mənim məqsədim, konkret olaraq mənim məqsədim nədir? Maşın almaq? Kooperativ evə yazılmaq? Ya bütün ömrüm boyu Murtuz Balayeviçin atmacalarına göz yummaq, Dadaşa yarınmaq, Mürşüdün şitliyinə gülmək? Hə?

—Mürşüd kimdir, Murtuz Balayeviç kimdir, ay Nemət?

—Tanımasan yaxşıdır, mənim durub-oturduğum adamlardır...

—Pis adamlardır?

—Nə bilim? Pis adam, yaxşı adam. Məgər bilmək olar, pis adam kimdir, yaxşı adam kimdir?

—Aman allah! Ay Nemət, dünən həmin bu sözləri mən özüm bir nəfərə deyirdim. Amma, Nemət, axı, vallah, belə deyil. Hər halda yaxşı adam yaxşı adamdır, pis adam pis adam...

—Yaxşı, onda bax, mən, pis adamam, yoxsa yaxşı adam?

—Mən səni az tanıyıram, Nemət.

—Çox sağ ol, Təhminə, belə dediyin üçün sənə çox minnətdaram, mərdliyin üçün sağ ol. Desəydin ki, yaxşı

adamsan, inanmayacaqdım. Amma düz deyirsən ki, adama yaxşı, ya pis demək üçün onu gərək tanıyasın. Bax, məsələn, o Murtuz Balayeviç ki deyirəm, mənim böyük bacanağımdır, özü hərbiçidir, polkovnikdir. Belə bir az köntöy adamdır, namərbutdur e... Sözüünün, danışığının yerini bilən deyil, odur ki, məni həmişə əsəbləşdirir. Ancaq indi fikirləşirəm ki, onu ittiham etməyə mənim nə haqqım var? Kişi oddan-alovdan çıxıb. Müharibədə yaralanıb, qan töküb. Ölümün gözüünün içinə baxıb. Hər halda həyatda müəyyən bir yeri, rolu olub ki, orda onu heç kəs əvəz edə bilməzdi. Yaxud o biri bacanağım Cabbar...

—Bacanaq sarıdan deyəsən bolsan.

—Hə, Cabbar, onun arvadı. Elə-belədə söhbət eləyirsən, dayaz adam təsiri bağışlayırlar. Amma axı deyirlər öz sahələrində yaxşı mütəxəssisdirlər. Mühüm dövlət əhəmiyyəti olan bir obyektə işləyirlər.

Təhminə qəfilcə soruşdu:

—Nemət, neçə uşağın var?

Nemət də qəfilcə cavab verdi:

—Bir, — həyatında ilk dəfə belə cavab verdi.

—Bir?

—Bir, — deyə qətiyyətlə təkrar etdi. — Qızıdır. Nərgiz.—
Sonra əlavə etdi: — İki böyük qız yoldaşımın birinci ərindəndir.

—Allah saxlasın, hamısını.

Az qaldı desin, səninkilərnən. Sonra yadına düşdü ki, Təhminənin uşağı yoxdur. Qərībā bir həvəslə Nərgizdən danışmağa başladı. Sözlərindən, oyunlarından, marka toplanmasından.

—Dünən oturub özü Xoruz babaya uzun bir məktub yazıb. Deyir Xoruz baba keçən səfər tapşırdı ki, hansı quş adlarını bilirsiniz yazın mənə. Bu yazıq şəhər uşağı, quşların adını hardan bilsin? Bəli, oturub buna bir-bir quş adlarını demişəm yazıb. İndi bu gün də səhərdən oturub radionun qabağında ki,

Xoruz baba mənim adımı deyəcək. Deyirəm, qızım, məktubu dünən yazmısan, hələ heç gedib Xoruz babaya çatmayıb. Kimə deyirsən? Bəli, axıra qədər qulaq asdı, adını demədilər, bir də gördüm, dodağını büzüb doluxsundu. Deyirəm, qızım, sən lap arxayın ol, gələn həftə mütləq sənin adını deyəcək.

Təhminə səssiz qulaq asırdı. Bir an Nemətə elə gəldi ki, Təhminə yuxuya gedib.

—Təhminə, — dedi.

—Hə... elə bil səsi uzaq bir aləmdən qayıtdı. — Eh, ay Nemət, — dedi. — Belə qızın ola-ola yenə həyatının mənasını axtarırsan...

—Bilirsən mən bu barədə də düşünmüşəm. Deyirəm bəlkə həyatda mənim varlığımın yeganə mənası körpü olmaqdır. Bütün əcdadımın, baba-nənələrimin, atamın, anamın həyatını körpü kimi öz üstümdən keçirib övladlarıma yetirməkdir? Hə? Susursan. Deyəsən yaman naqqalladım, səni lap yordum. Yuxun gəlmir ki...

—Yox.

—Bilirsən, ürəyim yaman dolu idi. Danışdım səninlə bir, az ürəyim yüngülləşdi. Əşşi, dünən maqnitofon almışam. Səsimizi yazmışıq. Da buna neçə dəfə qulaq asarlar? Beş dəfə, on dəfə, yüz dəfə... Hər qonaq gələndə təzədən qurulur. Eyni sözlər, ibarələr, gülüşlər. Məni dəhşət basdı. Mənə elə gəldi ki, bu elə mənim həyatımın rəmzidir. Dəyişməz, durğun, donub qalmış. İndi də dəhşətlə fikirləşirəm ki, sabah yenə qulaq asacaqlar. Adam istəyir lap başını götürüb qaçsın.

—Daha niyə qaçırsan, ondansa yazını poz.

—Pozum?

—Hə. Nədi, bu ağılına gəlməmişdi?

—İnanırsan ki, yox? Ağılıma hardansa bir fikir düşmüşdü ki, yazılana pozu yoxdur.

Hər ikisi güldü.

—Yox, əzizim, maqnitofon yazısını pozmaq çox asandır. Hansı markadır maqnitofonun?

—Yauza.

—Hə, mənimki də ondandır. Dördüncü düyməni bas, vəssalam. Pozulsun getsin.

—Ay sağ ol. Əməlli-başlı başıma ağıl qoydun. Deməli, dördüncü düymə. Çox sağ ol.

—Sən də sağ ol, — əsnədi, — hələlik...

—Dayan, dayan. Yaxşı, axı əsas məsələ yaddan çıxdı.

—Hansı məsələ?

—Sənin gözlərinin rəngi.

Güldü.

—Gözlərim elə rəngdədir ki, heç bir sözə, tərifə sığışmaz: Gərək özün görəsən. Sabah işdə baxarsan.

—Sabah yox, bu gün... Eşidirsən, tramvaylar başladı işləməyə.

—Bizim küçədən tramvay keçmir. Oy, babamın babası, — əsnədi, — doğrudan a, səhərdir. Dan yeri sökülür. Düz deyirmiş Füzuli: "Var sübh". Gedim heç olmasa bir az yatım, yoxsa, işdə mənim sifətimə baxıb qorxarsınız.

—Qoy görək əşi, istəyirsən sənə kompliment deyim?

—De də, nə olar ki? Hansı qadın komplimentdən imtina edər?

—Deyim də... sən çox gözəl, çox yaxşı, çox ağıllı qızsan. Bu gecəki söhbətimizi mən heç vaxt unutmam. İndi sən də axırda mənə bir söz de ki, gedim yaxşı yuxu görüm. Yoxsa elə bıməzmün yuxular görürəm ki...

—Qoy sənə öz yuxumu danışım, sən də onu gör.

—Danış.

—Bu yuxunu tez-tez görürəm. Eyni bir yuxunu. Bayaq sən zəng eləyəndə də görürdüm. Görürəm ki, dəniz sahilindəyəm. Aydın, işıqlı bir gündür. Sahil bomboşdur. Bircə mənəm. Təpə-tənha. Dəniz gömgöydür. Uzaqda, lap uzaqda, üfüq xətti tərəfdə ağ bir liman görünür və bu ağ limanda qıpqırmızı gəmilər dayanıb.

—Əcəb yuxudur. Çox sağ ol, əzizim. Geçən, yox, səhərin

xeyrə qalsın. Bağışla məni.

—Sən də sağ ol. Dördüncü düymə, unutma.

Dəstəyi asdı. Papiros yandırdı. Bir müddət telefonun yanında oturdu, sonra səs, hənirti eşidib otağa keçdi. Pəncərələrdən süzülən hələ solğun səhər işığında balaca Nərgizin cizgiləri daha da məsum görünürdü. Səs də onun səsiydi. Nərgiz yuxuda danışdı: turac, qırqovul, kəklik, sora göyərçin. Nemət bir müddət qızının başı üstündə dayandı. Onun indi gördüyü yuxusunu təsəvvüründə canlandırmağa çalışdı. Buludsuz göy, yaşıl budaqlar, qanadlı quşlar. Nərgiz yenə də adda-budda sözlər deyirdi: toyuq, xoruz, sora bülbül, sora...

Dördüncü düymə. Nemət cəld o biri otağa keçdi. Maqnitofona yanaşdı. Dördüncü düymə, Vəssalam. Nə Alyagilin iki dəfə böyük maqnitofonu qalacaq, nə Sürəyyanın dolaşq cümlələri, nə Karmenin istehzası. Nə də "bir də mən görsəm ki..."

Hamı yatıb. Pozsan, gərək indi pozasan. Bilsələr qoymayacaqlar. Onlara izah da edə bilməyəcəyəm. Özüm özümə izah edib aydınlaşdırma bilmədiyim bir şeyi onlara necə izah edəcəm?

Maqnitofonu işə saldı. Qızdırdı. Sonra dördüncü düyməni basdı.

—Vəssalam, — dedi. — Burda bir elə hikmət yox imiş.

Lenti tərsinə — fırladıb qulaq asmağa başladı. Sükutu, səssizliyi dinlədi. Xoşlandı. — Basırıq tramvayın konduktoru bürkü yay gününün gecəsi adamsız reyslərin — seyrək sərinliyindən xoşlanan kimi.

—Vəssalam, — deyərək təkrar etdi. — Qurtardı. Nöqtə.

Küçədən tramvay keçdi. Nargin tərəfdən gələn gəminin uzaq fit səsi eşidildi.

Nemət maqnitofonu söndürüb öz otağına qayıtdı. Soyunub yerinə girdi. Yuxuladı.

Yuxu gördü.

Gördü ki, böyük bir dənizin sahilindədir. Sahil bomboşdur.

Dəniz uzandıqca uzanır.
Sahil sapsarıdır. Sarı qumlar.
Dəniz gömgöydür. Ləpəsiz.
Ancaq birdən gördü ki, dənizin, göy dənizin lap, lap
uzağında nə isə ağ bir şey görünür: ağ liman.
Ağ... Ağ...
Ağappaq. Və bu ağ limanda qırmızı gəmilər dayanıb.
Qırmızı... Qırmızı...
Qıpqırmızı...

1965
Bakı-Kislovodsk

BEŞMƏRTƏBƏLİ EVİN ALTINCI MƏRTƏBƏSİ (roman)

Birinci fəsil

*Bu vüsala yuxu əhvali demək mümkün idi,¹
Əgər olsaydı yuxu dideyi-giryanimizə.*

...amma qəfilcən sükut çökdü. Yuxunun seyrək toranlıığı içində Zaur, hətta bir qədər təəccübləndi də. Axı necə oldu ki, böyük otelin bütün hay-küyü, yad, özgədilli danışqların hənirtisi, haradansa, çox uzaqlardan eşidilən musiqi sədaları (saksafon, royal, zərb alətləri çalırıldı), liftin hərəkəti-bütün başqa səslər — qəfilcən qeyb oldu və bütün bu tanış səslərlə birlikdə okeanın da uğultusu kəsildi...

Gecəyarıdan keçmişdi. Vaxt cədvəli, adamların yatıb-durma məqamları bütün dünyada təqribən eyni cürdür və bu cədvəlin hökmü insanların icad etdikləri maşınların, mexanizmlərin, alətlərin səsləriylə bərabər təbiətin möhtəşəm xilqəti — okeanın da səsinə qışmışdı elə bil.

Yuxunun yapışqantək çiriş horrasında (buraların havası kimiydi bu horra) çapalayıb ayıqlığa çıxmağa cəhd edərkən Zaur düşünürdü: yəqin Firəngiz otağın pəncərəsini örtüb, vəssalam: səskeçirməz pəncərələr dışarıdakı bütün səsləri, küyləri, danışq-hənirtləri eşidilməzləşdirib, Zaurun yarıyuxulu-yarıyoq şüurundan kənar edib.

Elədir ki, var, qu desən qulaq tutulan cinkiltili sükutdan sonra otaq həm də qaranlığa qər q oldu; Firəngiz pəncərəni bağlayıb işığı da keçirtmədi. Zaur örtülü göz qapaqları arasından qaranlığın müxtəlif mərhələlərini duyurdu — əvvəlcə otaq

¹ Epigraflar Füzulinin "Leyli və Məcnun"undan və "Divan"ından alınmışdır.

alaqaranlıq oldu —vannanın açıq qapısından kvadrat şəkildə işıq şüləyi düşürdü döşəməyə. Qapı bağlanandan sonra otağa güclə sezilən ətir kimi — gecə çırağının zəif şöləsi yayıldı. Firəngiz bu çırağı da söndürdü və o zaman ətraf qaranlıq içində həll oldu.

Zaur ağır-ağır göz qapaqlarını qaldırdı, otağın qatran kimi qatı qaranlığında bir an kerçəklik hissini itirdi — bilmədi haradır bura, hardadır özü? Ancaq bir an. Bir an sonra gözləri zil qaranlıqda heç nəyi seçib ayırmasa da artıq harda olduğunu dəqiq dərk edirdi — bilirdi ki, bu otaq otelin nömrəsidir, indi gecədir və uzun məsafələrdən, uçuşdan, hərəkətdən, müxtəlif yad lövhələrdən calaq olunmuş gecə-gündüz bitib, ömrünü yeni bir gecə-gündüzə təhvil verib. Bu təhvil-təslim dəqiqələri Zaurun gözünün çimirini almaq üçün qısaca mürəbbə döydüyü anlara düşüb. İndi isə gecəyarını ötüb — təqvimin başqa tarixidir. Amma nə tarix, nə təqvim? Moskvadan Afrikaya on bir saatlıq uçuş ərzində-onlar Avropanın, Aralıq dənizinin, Saxaranın üstündən keçmişdilər — bütün vaxt-zaman anlayışları qarışıq düşmüş və Zaurgilin ömrünə üç saat əlavə olunmuşdu. Bakıyla Moskva arasındakı bir saatlıq fərqi də bunun üstünə gəlsin — ömürlərindən dörd saatlıq hədiyyə almışdılar. Doğrudur, bu hədiyyəni qaytarmaq lazım gələcəkdi — üç saatını buradan Moskvaya uçanda, bir saatını da Moskvadan Bakıya qayıdanda...

Yer kürəmiz zaman zolaqlarına bölünüb, Qərbdən Şərqə getdikcə hər zolaqda bir saat irəli düşürsən. Moskvada saat on bir olanda. Bakıda on ikidir... Daima üzünə Qərbə doğru gedəsən, elə bir sürətlə ki, bir saat içində bir vaxt zolağından o birinə keçəsən — hamısında da, məsələn, saat on bir olsun? Vaxtı bu sayaq aldatmaq mümkündürmü?

Adamın ağına nə qərribə fikirlər gəlir. Fantastika! Halbuki ən böyük fantastika elə real gerçəklikdir, bax, elə məsələn, onların bugünkü günü: zarafat gəlməsin sənə, dünyanın o biri başına gəlib çıxıblar. Afrikada, Dakar şəhərindədirlər. 17

mərtəbəli "Enqor" otelindədirlər və bu otel Atlantik okeanının əlli metrliyindədir...

Bu son üç günün təəssüratı, məsafə ölçüləri, məkan dəyişkənliyi də ağlasığmaz bir gerçəklik idi... Əlbəttə, hər bir şey şüurla dəqiq izah olunurdu, amma hər halda beyinə sığışdırmaq zor idi ki, cəmişi on beş saat bundan qabaq Moskvadaydılar. Moskvada qar yağırdı, onları Sverdlov meydanından Şeremetyevo aeroportuna aparan avtobusun pəncərələri buz bağlamışdı. On bir saatlıq uçuşdan sonra isə təyyarə Dakarda yerə endi və onlar trapa çıxanda sifətlərini sanki odlu bir nəfəs qarsıdı — Afrikanın nəfəsi. Bu qərribə bir nəfəs idi, Afrika torpağında hər şeyə çökmüşdü; elə bil, havada da, yemək-içməkdə də duyulurdu... Bu həm ətir, qoxu, iy idi, həm dad-tam... Müəyyən bitkilərlə-manioka, araxis-onlardan alınan yağları bağlıydı — bu qoxu, tam, ya okeanın törəmələrinə — balıqlarla, yosunları? Kim bilir... Amma bu ağlasığmaz dəhşətli isti — adamın sanki bədənini əridib paltarına yapışdırıran bu isti də Afrika idi, şirintəhər iy-dad da Afrika idi, aeroportda ilkin gördükləri adamlar da — göyümtülə çalan zil qara bənizli zəncilər də...

Adamı çaşdıran təbiət mənzərələri idi. Bəzən, illah da axşamçağı, ala-toranlıqda adamsız sahələr — ağaclar, otlar, yol Abşeron peyzajlarını andırırdı. Uzaqdan ləpələrin uğultusu və cırcıramaların səsi gəlirdi, fikirlərə dalıb yolla gedirdin və birdən diksinirdin: belə tanış "Abşeron yoluyla" uzun Afrika paltarı geymiş qıvrımsaç zənci qadınları addımlayırdılar. Qıvrımsaç saçları qısa-qısa hörüklərə hörülüb, başlarında iri əmmaməyə bənzər bir sarıq. Bu qədər tanış mənzərənin, belə tanış səslərin fonunda tamam başqa bir xalqın, başqa irqin, başqa dünyanın adamlarını görmək zehni sarsıdırdı...

Otelin qabağında okean sahili də qərribə təsir bağışlayırdı: bütün çimərlik boyu bir-birindən müəyyən məsafələrdə dirəklər basdırılmışdı. Uzaqdan qəbiristanlığa oxşayırdı bura. Eyni boylu-biçimli əsgər məzarlarına... Kimləri basdırıblar bu

çimərlikdə — dənizdə batanlarımı? Yox, bu dirəklər sərhəd dirəkləriydi — çimərliyin ayrı-ayrı sahələri "Enqor" otelinin ayrı-ayrı nömrələrinə mənsub idi: bu nömrələrin sakinlərinə... Sahil qarış-qarış parçalanmış, bölünmüş, paylanmışdı, okean isə sərhədsiz, azad idi...

Üç gün qaldılar Dakarda, Atlantik okeanında çimdilər, şəhəri dolaşdılar, — uca, ağappaq binaları, qamışla samandan quraşdırılmış komaları gördülər, Kermel bazarını və əsrlərdən bəri qolu bağlı qulların zindanı olan Qore adasını gəzdilər...

Sabah isə geri, vətənə qayıtmalıydılar.

Zaur: "Vallah, sağ olsun anam, — deyə düşünürdü, — axı, bu səyahətə çıxmağımızı o təkid elədi. "Sonra oğul-uşaq basacaq sizi, macalınız olmayacaq belə-belə səyahətlərə, nə qədər cavansız, əliz-qoluz bağlı deyil, gedin gəzin də"... Anası düz deyirdi, — belə səyahət insana ömründə olsa-olsa bircə kərəm düşür... Anası onu çox dilə tutdu.

Zaur etiraz eləmirdi, amma doğrusu, çox elə meylə də yox idi. Axır vaxtlar hər şeyə necə yanaşırdısa, bu səyahətə də eyni cür münasibət bəsləyirdi — tam bir biganəlik, laqeydlik... "Nə olar, gedərik-gedərik, getmərik-getmərik"... Bir yana baxanda, səyahətlər, xoş günlər, həyatın bütün başqa naz-nemətləri — məgər Zaur bütün bunların xətrinə dəyişməmişdimi ömrünü? Amma indi bu barədə düşünmək istəmirdi, ümumən heç bir şey düşünmək istəmirdi.

Qaranlıqda pıçıltıyla arvadını çağırırdı:

—Yatmısan? — Cavab çıxmadı. Bilirdi ki, cavab çıxmayacaq. Firəngizin nə zaman yatdığını sakit, dinc nəfəs almasından bilirdi. "Firəngiz heç zaman xoruldamır". Bu, nigahlarının ilk ayında Zaurun elədiyi ən böyük və xoş kəşflərdən idi. Doğrudan da, Firəngizin xoruldaya biləcəyini təsəvvür eləmək də mümkün deyildi. Zaur fikrində həmişə Firəngizi çox bahalı şüşədən cilalanmış şəffaf güldana bənzədirdi. Ağla sığışdırmaq olmurdu ki, belə bir güldan xoruldaya bilər, qışqıra bilər və bir də Zaurda belə bir təsəvvür

vardı ki, qəfilcən bu güldana naqolay toxunmaq, onu salıb sındırmaq olar... Özündən altı yaş kiçik olan bu qıza, onun arvadı olmuş Firəngizə münasibətində dolaşq bir duyğu kələfi vardı — həm nəvaziş, həm qayğı, həm də qalın bir pərdə... Firəngiz çox utancaq idi, kimsə onun haqqında danışanda qıpqırmızı qızarar, yanaqlarını puçur-puçur həya təri basardı. Bu, bəzən Zauru əsəbiləşdirərdi, nədənsə dərhal Firəngizin ailəsi — atası Murtuz, anası Alya, qardaşı Spartak gəlib dururdu gözlərinin qarşısında: o zaman Zaura elə gəlirdi ki, Murtuzun kobudluğu, "mənəm-mənəmliyi", Alyanın özündən müştəbehliyi, Spartakın cüvəllağılığı kimi Firəngizin isməti, məsumluğu da yapma bir naxışdır, aləmə nümayiş etdiriləsi zahiri bir dəyərdir. Amma Firəngizi təklikdə, ailəsindən ayrı-ayrılıqda qavrayanda, Zaur qıza daha mehriban münasibət bəsləyirdi, onun, doğrudan da, çox təvazökar, utancaq olduğuna inanırdı, saflığına və uşaq təmizliyinə, sadəliyinə həsəd aparırdı: düşünürdü, nə yazıq ki, mən özüm daha heç bir vaxt belə saf və sadədil, dinc və arxayın ola bilməyəcəyəm...

Bəlkə də Zaurun nicatı məhz bundaydı — özüyçün deyil, başqalarıyçün, Firəngiz üçün, gələcək övladları üçün yaşamaqda... Və elə bir həyat qurmaqda ki, zahirən belə həyat hamıya — o cümlədən Firəngizə və gələcək övladlarına bəxtiyar bir yaşayış kimi görünsün... Və bəlkə o zaman — Firəngizin, gələcək övladlarının gözlərində bu xoşbəxtliyi, arxayınlığı, qayğısızlığı görərkən Zaur özü də səadətin yoluxucu təsirini duyacaq, öz içində ailə sevincinin əks-sədasını eşidəcəkdi.

Zaur gələcək güzəranlarını, mənzillərinin quruluşunu, avadanlığını xəyalında canlandırmağa çalışdı, amma hiss elədi ki darıxır, ürəyi qısıılır. Ayrı bir şey haqqında düşünmək istədi, fikri bir məsələdən başqasına qaçdı, bilmədi nə barədə düşüncün və ümumiyyətlə bir şey haqqında düşünmək vacibdirmi... Bəlkə də yox, amma onda da bilmirdi ki, qəfil ayıldığı bu gecə saatlarını — yata və dura bilmədiyi bu qeyri-

müəyyən vaxt boşluğunu nəylə doldursun... Görəsən aşağıda, otelin qarşısındakı eyvanda neçə dənə gün çətiri var? Azı iyirmi — otuz dənə... Nə rəngdədirlər onlar? Qırmızı, sarı, yaşıl, göy, mavi, çəhrayı, sarı... yuxu doğrudan da onu çəkib apardı...

Bu iyi yuxuda duydu və yuxuda da dərk elədi ki, yuxudadır, ayılmayıb. Amma yuxuda da tanıdı bu iyi. Bu iy tək bircə idi, təkrarsız idi. Afrikanın iyi kimi. Amma bu Afrikanın iyi deyildi.

Zaur hələ də yuxu içində idi, yuxu içində fikir eləyirdi: hardan gəlib çıxdı bu qoxu bura, Dakara, otelin 17-ci mərtəbəsinə? Yuxuda fikirləri elə bil qıc olub tutulmuşdu, silkinib yuxudan çıxsa, ayıla bilmirdi və buna görə də daha da eymənirdi. Bu iyin nə iy olduğunu, bu qoxunun kimin qoxusu olduğunu bilirdi axı... hələ də yuxudaydı, amma bu qoxudan başqa — Təhminənin qoxusundan başqa — müxtəlif fransız ətirlərinin qarışığından yaranan bu təkrarsız qoxudan başqa — heç bir şey duymurdu. Bu ətir qarışığının sirrini bircə Təhminə bilirdi və həmin sirri hamıdan gizli saxlayırdı. "Hər hansı bir ətiri, ən nadir tapılan ətirləri belə almaq olar, — deyərdi Təhminə. — Deməli, bu ətirləri hər hansı bir qadın vura bilər. Amma hər qadının öz təkrarsız qoxusu olmalıdır. Odur ki, həmin ətirləri bir-biriylə qarışdırmaq lazımdır, hərəsindən bir azacıq qarışdırmaq lazımdır. Nə qədər? Bu, sirdir və bu sirri bircə mən bilməliyəm".

Röyasız yuxu içində — sönmüş ekran qarşısındaymiş kimi — Zaur intizarla gözləyirdi. Budur bax, bu saat ekran işıqlanacaq, yuxu rənglərə boyanacaq, səslərlə dolacaq və Təhminə canlanacaqdır — onunçün nə var ki, məsafələri qət etsin, qitələri, okeanları aşsın, sərhədləri keçsin. Əgər dünyanın o başında güclə duyulan, zərif və zəif qoxusu Zauru haqlamışdysa, sifətinin, səsinin, nəfəsinin, gülüşünün bura gəlib çıxması çətinmi iş idi? Yuxunun dolaşığı, qarmaqarışıq məntiqinə dayanaraq düşünürdü: hansı reyslə uçub gəlib bura,

axı Moskvadan bura təyyarə həftədə bir uçur? Yuxuda belə bunu unutmamışdı və yuxuda düşünürdü ki, axı bu yuxudur, gərək oyanam, gərək cəhd eləyəm oyanmaqçün, gərək əlimi uzadıb gecə çırağını yandıraram. Əlini uzadırdı, gecə çırağını yandırırırdı, amma çıraq yanmırdı və Zaur başa düşürdü ki, hələ də yuxudadır, yuxuda uzadıb əlini çırağa, əslində isə heç uzatmayıb da, yuxuda yandırıb çırağı, əslində heç yandırmayıb da, yuxuda ayılıb yuxudan, əslində heç ayılmayıb da...

Ayılmayıbsa, deməli, indicə görəcək onu... Və o gündən bəri birinci dəfə görəcək Təhminəni. Neçə ay keçmişdi o gündən? Yox, arada bir dəfə görmüşdü Təhminəni. Yuxuda yox, real həyatda da yox, — televizorda görmüşdü... Bircə dəfə, vəssalam. İndi isə... buyur, Qərbi Afrikada, müstəqil Seneqal respublikasının paytaxtı Dakar şəhərində gəlib duracaqdı gözləri qarşısında... Nə tez də sənədlərini toplayıb təhvil verib: tibbi arayış, anket, üç imzalı xasiyyətnamə, viza... hamısı da belə təcili, tez... Bütün bunları toplayıb düzəldib, bütün bunlardan keçib. Hər şeyin çəmini, yolunu tapıb ki, tez-tələsik uçub bura gəlsin. Burada, dünyanın o başında Zauru yaxalasın və hər şeyi geriye döndərsin. Bütün olub keçənlər, ötüb-itenlər yenidən qayıtsın, dirçəlsin, yenidən başlansın. Amma axı başlamamalıydı hər şey təzədən. Olan olmuş, keçən keçmişdi, biryolluq, həmişəlik, dönüb-qayıtmaz bir mütləqlikdir. Bəs onda... Axı, bu, yuxudur, — deyə düşünürdü... — Yuxunun nəyindən qorxursan, yuxunun nə təhlükəsi var? — deyə düşünürdü. — Ayılıb oyanacam, hər şey keçib gedəcək, — deyə düşünürdü və onu da düşünürdü ki, yuxudamı, oyaqlıqdamı, bu dünyada Təhminənin nəvazişlərindən qorxulu heç nə yoxdur onunçün. Təhminənin nəvazişləri, sığalları, beyni dumanlandıran oxşamaları, çılgın pıçıltıları, deyilməmiş gileyləri... Bir da qapqara, uzun, sıx kirpikləri — o kirpikləri elə qaldırırdı, elə bil qədim bir kitabın ağır səhifəsini açır və o kirpiklər Təhminənin sifətinin tən yarisinə kölgə salırdı. Bir dəfə Zaur içmişdi, dedi ki, sən

kirpiklərini qaldıranda elə bil bəşəriyyət tarixində yeni bir səhifə açılır...

...Yuxuda, iradəsi zəifləyib möhkəm şüur, məntiq buxovları boşalanda Zaur onun, Təhminənin əlaqədarlıq istəklərinə tabe olacaqdı. Axı bu istəklər həm də onun özünün, Zaurun istəkləri idi. Bir gün Zaur iradəsini toplayıb bütün hiss-həyəcanlarını ürəyindən birdəfəlik qoparıb ata bilmişdi. Ancaq yuxunun öz qanunları var, daha doğrusu, yuxu bütün qanunlardan azaddır. Zaur isə indi heç bir azadlığa hazır deyildi, istəmirdi heç bir azadlıq-filan. Yalnız bircə şey istəyirdi — yuxudan ayrılmaq. Ən çətini göz qapaqlarını qaldırmaq, gözünü açmaq idi... Bir cəhd elədi, güc-bəlaynan göz qapaqlarını açdı, amma bu da yuxu idi — yuxuda cəhd eləmişdi, yuxuda açmışdı gözlərini. Bunu anlayıb bir də cəhd elədi və bu səfər, doğrudan da, oyandı... Bir an, ayılandan sonra düz bircə an ona elə gəldi ki, bu otaqda — Afrikanın iyi hopmuş bu otel nömrəsində başqa bir qoxu, Təhminənin rəyihi də qalır hələ. İndicə canını qurtardığı yuxu girdabının cazibəsi qəlbini limhəlim doldurmuşdu, amma Zaur bilirdi ki, xilas olmalıdır bu hisslərdən; rahat, dinc yaşamaq üçün bütün bunları bircə yolla özündən irəli eləməlidir və bu gecəni də sakit başa vurmaq istəyirsə, indicə durub geyinməlidir, nömrədən çıxıb aşağı düşməlidir, fikirlərini yayındırıb, düşüncələrin yönünü dəyişib, sonra qayıtmalıdır otağına. Yalnız bundan sonra sakit uzanıb yata bilər.

Qaranlıqda ayaqqabılarını axtararkən Firəngiz səsə oyandı. Bir şey demədi, amma nəfəsinin dəyişməsindən Zaur arvadının ayıldığını bildi.

Zaur:

—Nədənsə yata bilmirəm, — dedi, — çıxıb bir az okeanın qırağında gəzmək istəyirəm.

Firəngizdən səs çıxmadı. Nə hə, nə yox. Zaur düşünürdü ki, eyni tərzdə "istəyirəm gedib özümü dənizə atam" — deyə də bilərdim və yenə də Firəngiz etirazını bildirməzdi... Bəzən

Zaura elə gəlirdi ki, Firəngiz laldır. Bəzən tanış-bilişlər deyəndə ki, hələ heç bir vaxt Firəngizin səsini eşitməyiblər, Zaur fikrə gedirdi: o özü haçan eşidib arvadının səsini? Nə isə yadına sala bilmir. Ancaq ayrı-ayrı sözlər... — hə, yox. — Gedək — hə, qalaq — yox. Yataq — hə, duraq — yox... ya da əksinə... hə, yox, vəssalam...

Zaur cəkmələrini, şalvar-köynəyini geyinib nömrədən çıxdı... Düyməni basdı, lift gəldi. Lifti idarə edən oğlan — otelin xidmət paltarını geymiş balaca zənci Zauru görüb gülümsündü, fransızca nə isə dedi. Zaur da başını yelləyə-yelləyə gülümsündü, amma oğlanın nə istədiyini başa düşmədi: bəlkə pul istəyirdi ondan, yaxud xoş gecələr arzulayırdı, ya saati soruşurdu, ya liftin yavaş getməsindən şikayətlənirdi? Kim bilir?

Gecənin bu vaxtında okeanın sahili bomboş idi... Əslində okeana da, dənizə də baxanda onların ucu-bucağı görünmür, amma birbaşa təəssürata beynin məlumatı əlavə olunanda, okeanın hüdudsuzluğu adama daha müdhiş, daha əfsanəvi görünürdü.

Sahilə yaxın yerlərdə, ləpədən deyəndə otelin çimərlik çıraqlarının şölələriylə işıqlanmış okeanın uzaqları get-gedə qatı və qorxunc bir qaranlığa qarışırdı, haradasa zülmətin qovuşduğu üfüqlərdə itib gedirdi, amma o intəhasız ucqarlarda, getdikcə uzaqlaşan üfün o tayında okeanın başqa sahili də var idi — Amerika sahili...

Zaur:

"İnşallah, bir vaxt Amerikaya da səyahət etmək lazımdır. Firəngiznən bir yerdə — deyə düşündü və birdən-birə bütün bunların puçluğunu, heçliyini dərk elədi. Nə qədər mənasız idi bütün bu şeylər. Amerikaya səyahət etmək istəyi, bura, Afrikaya gəlmələri, burada, bu yad okeanın yabançı sahilində dinclik, aram axtarması, hər şeyi unutmaq niyyəti... Axı heç bir təyyarə, heç bir gəmi, heç bir nəqliyyat vasitəsi insanın özünü özündən uzaqlaşdırma bilmir, keçmişindən ayıra bilmir və

"səadət axtarmaq ifadəsi" o demək deyil ki, səadəti axtarib tapmaq üçün düzə-dünyaya düşməlisən... Xoşbəxtlik, ya bədbəxtlik insanın öz içindədir, onları yük kimi özünə daşıyırsan belədən-belə, hara gedirsən get, lap dünyanın o başına; bu etibarlı yükdür — hara gedirsən get — nə itəcək, nə batacaq, nə azalacaq, nə artacaq...

Zaur əyildi, barmaqlarıyla soyumuş, narın sahil qumlarına, dalğaların yaladıdığı irili-xırdalı, hamar daşlara toxundu və qəsdən, bilərəkdən bu duyğunu yenidən oyatmağa çalışdı — bu duyğu xatirəsi barmaqlarının ucundan əllərinə keçdi, əllərindən qollarına, çiyinlərinə, köksünə, bədəninin bütün hüceyrələrinə. Bir gizilti kimi gəzdi bütün varlığında bu duyğunun xatirəsi... xoşbəxtlik xatirəsi... Sonralar yalanı üzə çıxsa da, yaşadığı an əsl bəxtiyarlıq kimi duyulan o uzaq anların xatirəsi. O xoşbəxt anların ki, Zaur onları da sahildə, narın qumlarla, balıqqulaqlarıyla, yosunlarla, dalğaların uğultusu, mehin nəvazişləriylə sərt, sal qayalarla, ulduzlu göylə birgə yaşamışdı... Qumuyla, mehiylə, səsləriylə, göyünün ulduzlarıyla bura oxşayan başqa bir sahildə... Okeanın yox, dənizin sahilində... Buralardan çox-çox uzaq bir dənizin...

İkinci fəsil

Ey xoş ol günlər ki, mən həmrəz idim canan ilə,

Neməti-vəslin görüb, nazın çəkirdim can ilə.

Bu ensiz sahil uzandıqca uzanırdı... Sahil xəttinin əyri— köndələn köbəri gah ləpələri yumruqlar kimi əzən qayalar boyu, gah dümdüz hamar çimərliklər boyu çəkilmişdi. Dəniz balaca, xudmani körfəzciklərdə sahilin bətninə girir, sivri, nazik, qumlu burunları öz altına çəkir, gah qabarıb sahili, qayaları qamarlayır, kiçicik qum adalarını basıb içinə alır, gah

da çəkilir — yenidən üzə çıxmış qumlu sahələri — burunları, adacıqları mülayim ləpələriylə tumarlayırdı. Sahilin dənəvər qızılı qumlarını yavaş-yavaş sığallayır, oxşayır, pişik balasını yalayan kimi yalayırdı. Xırda daşları, qılları, balıqqulaqlarını təsbeh kimi bir-bir çevirirdi, sonra qəfilcən rəftarını dəyişir, dalğaları dəli rüzgarlarla qamçılanmış kimi şahə qalxırdı, bayaqkı nəvazişdən, sığaldan əsər-əlamət qalmırdı, külək qumları havaya sovurur, dəniz elə bil yüyürüb qan-tər içində qayalara çatmaq, daşların yalçın sərtliyinə çırpılıb çilik-çilik olmaq istəyirdi.

Bu sahil — Pirşağı tərəflərdəki Mayakdan Mərdəkandan o yana ucalan QRES borusuna qədər uzanmış bu sahil, sahil qəsəbələriylə — Buzovna, Zuğulba, Bilgəhlə Xəzər arasında qalmış bu sahil, qərbə doğru getdikçə Nardaranın, Sarayın, Coratın yanından keçib Sumqayıta çatır və Sumqayıtdan da yuxarı — şimala doğru uzanırdı. Dənizin uzaq üfүqündə tulu edən günəş bütün sahilin üstüylə kos kimi dıgırlanıb keçir və axşam tərəfi Zuğulba təpələrinin ardında qurub edirdi. Amma günəş təpələrin dalında gözdən itəndən sonra belə onun maili şüaları — proyektor işığı kimi — səmaya sancılırdı və bu şüaların əksi dənizin səthinə qızılı-paslı talalar salırdı. Şüalar get-gedə qısalır, hava get-gedə qaralır və dənizin üzündə qərribə kölgələr dolaşırdı — təpələrin, buludların, qayaların əcaib kölgələri. Sahil evlərinin qızılı rəngə çalan pəncərələri ətrafa həzin bir qərriblik hissi çiləyirdi elə bil. Axşamın bu çağında sahildə kədərli bir dinclik hakim idi — dənizin gecə həyatı başlanmazdan qabaq qısa bir müddət belə olurdu — təkəmsəyrək adamlar hələ də çimirdilər, dənizdən çıxmışdılar, onların siluetləri bir qara ləkə kimi görünürdü. Sahildə bir-iki maşın yubanıb qalmışdı... Ala-toranlığın gecə qaranlığına keçdiyi bu son dəqiqələrdə cılpaq bir kişi oğrun-oğrun ətrafa boylanaraq — görən olmasın — qurulanır, geyinir, başını darayırdı... Yubanmış maşınlar səssizcə-səmirsizcə çimərliklə hərəkət edirdi. Çimməkdən qayıdan axırıncı dəstələrin

hənirtisi, gülüşü artıq tam qaranlıqlaşmış havada eşidilib itirdi... Çimərlikdən çıxıb uzaqlaşan maşının arxa işıqları iki qan-qırmızı lent kimi maşının ardınca sürünüb gedirdi.

Bu sahil Zaurçün dünyanın ən cazibədar bir guşəsi idi və heç bir tərifi təbiət mənzərəsi-sıldırım dağlar, sıx kölgəli meşələr, gur şlalələr, köpüklü çaylar, yaşıl vadilər, dərin dərələr, sərin təpələr — heç nə, heç yer qızmar günəşin yandırır-yaxdığı bu quru, ağacsız-bitkisiz sahilin gözəlliyinə tay ola bilməzdi...

Təhminə: — Havalar soyuyub ha — dedi.

Zaur uzun tiftikli iri sarı qətfəni maşından ona uzatmışdı. Təhminə qurulanırdı. Dənizdən indicə çıxmışdı və sülardan maşına qədər gəlmişdi yol boyu damcı-damcı zəncirvari iz salmışdı, maşının içində isə ayağından səpələnən qumları gətirmişdi.

— Day çimmək olmaz... Axırncı dəfədir bu.

Zaur:

— Hə, — dedi və siqaretini sümürdü, — payızdır...

— Üç ay nə tez keçdi Zaur, hə? Yadında birinci dəfə bura gəlməyimiz. Onda iyun idi, hə?

Zaur:

— İyunun beşi idi, — dedi, — mənim dəqiq yadımdadır...

— 5 iyun 1965-ci il. Görək bu tarixi qayalarda bir yerə həkk eləyəydin. Gələcək nəsillərə yadigar qalsın.

Zaur:

— Altında da yazdım: Zaur Təhminə və oxla dəlinmiş ürək şəkli çəkəydin, hə?

Təhminə:

— Bəli, — dedi, — bu yay da belə keçdi... Bizim yay...

Zaur çevrilib arxaya baxdı: Təhminə saçlarını darayırdı.

— Gedək?

— Gedək.

Zaur motoru işə saldı və maşını qumlu sahil yollarıyla şoseyə tərəf sürməyə başladı.

Susmuşdular. Təhminə birdən-birə:

—Zaur, — dedi, — bilirsən ki, mən işdən çıxıram?

—Nə?

—Dəyişirəm iş yerimi.

Zaur maşının sürətini azaltdı, elə bil lap saxlamaq istəyirdi, çevrilib Təhminəyə baxdı:

—Neçə yəni? Hara belə?

—Televiziya. Təsəvvür eləyirsən, məni diktör götürürlər. Bir dostum var, o düzəltdi... Neçə ildi elə hey məni dilə tuturdu ki, gəl televizorda bizimlə işlə, amma onda nədisə fikir vermirdim. İndi birdən yadıma düşdü onun təklifi, o gün götürdüm zəng elədim... Orda işləyir, amma vallah, belə tapşırıqsız-zadsız özüm öz gücümlə getdim, məni sınaqdan keçirdilər, mətn verdilər, oxudum — azərbaycanca da, rusca da — bəyəndilər... Görünür, məqamına düşmüşəm, elə diktör axtarırlarmış, Moskvadan deyir, verilişimiz olacaq, elə lap yerinə düşdü. Böyüklərdən biri məni təriflədi də: hər iki dildə, deyir, mükəmməl danışsınız, zəhəri görünüşünüz də münasibdir.

Zaur Təhminənin indicə ona verdiyi bu təzə xəbər haqqında düşünür və özü də təyin edə bilmirdi ki, sevinir, yoxsa heyfşilənir. Təhminənin belə bir qərara gəlməsinin səbəblərini bilmirdi, amma hər halda başa düşürdü ki, bu qərar müəyyən dərəcədə onun özüylə — Zaurla, onların münasibətləriylə bağlıdır...

—Niyə birdən-birə bu qərara gəldin axı?

Bilirdi ki, Təhminənin cavabı dəqiq və dürüst olacaq, nə varsa, onu deyəcək.

Təhminə:

—Sənə görə, — dedi.

—Mənə görə?

—Əlbəttə. — Sonra əlavə etdi: — Gündə səni görmək mənə çətin olardı.

—Məni görmək yəni belə məşəqqətdir səninçün?

—Eşitməmişən, aşiq deyib: nə gözlərim səni görsün, nə könlüm qubar eyləsin. Hər gün səni görəcəydim, fikirləşəcəydim ki, daha mənimki deyilsən.

Zaur az qala dilindən qaçırtmışdı: "Məgər mən haçansa səninkiydim ki, indi daha səninki deyiləm", amma demədi bunu, həmin fikri başqa cür ifadə elədi:

—Nə dəyişib bizim münasibətlərimizdə?

Təhminə səssiz gülümsündü. Zaur görməsə də, elə bil bu təbəssümü kürəyiylə hiss elədi, maşının güzgüsündə Təhminənin sifətinə baxdı. Təhminə təbəssümünü hələ silib atmamışdı üzündən.

—Zaurik, yəni doğrudan sən heç nə başa düşmürsən? — dedi: — Doğrudan, başa düşmürsən ki, bizim axırıncı görüşümüzdür?.. Yaxşı, tutalım, axırıncı görüşümüz deyil, bir şəhərdə yaşayırıq, yaqın bir-birimizə rast gələcəyik təsadüfdən-təsadüfə... amma bu son görüşümüzdür. O mənada ki, — yenə gülümsündü, — bir daha bu cür görüşməyəcəyik.

"Niyəsini" soruşmaq istədi Zaur, amma dinmədi, səbəbini özü tapmaq istədi. Axı Təhminə onu hey məzəmmət edirdi ki, həssas deyilsən, zərif deyilsən, qadınla kişi münasibətlərinin bütün incəliklərini duya bilmirsən. Hiss edə bilmirsən ki, bu əlaqələr nəylə düyünlənir və nədən qırıla bilər... Amma hər halda Təhminənin bu qərarı Zauru çox da sarsıtmırdı. Hətta, müəyyən biganəliklə qarşıladı bu sözləri. Bəlkə də bu, sırf fizioloji bir halla əlaqədar idi. Bir az qabaqkı ehtiraslı, çılğın məhəbbət görüşündən sonra Zaur özündə bir laqeydlik, boşluq, toxluq hiss edirdi. Axır vaxtlar çox tez-tez görüşürdülər, bir də bundan idi bəlkə bu doyğunluq. Bəlkə Təhminə bu xəbəri bir neçə saat bundan qabaq, onlar çimərliyə gələrkən, öpüşlərdən, ağuşlardan, pıçıltılardan və nəvazişlərdən qabaq desəydi, Zaur daha çox narahatlıq keçirərdi. Bir neçə gün, Təhminəni yenidən ağuşuna almaq istəyi çılğın, dözülməz bir ehtirasa çevrilincəyə qədər bu fikrə — "ayrılmaqları", "bir daha görüşməyəcəkləri" fikrinə nisbətən sakit və biganəliklə baxa bilərdi. "Nə yaxşı ki,

o axmaq məktubu çirib atdım. Təhminəyə göndərmədim — deyə düşünürdü. — İlk yaxınlığın təsiri altında, həm də dəm vaxtında yazdığım o kağızda nələr qırılratmamışdım, ilahi... İndi bütün o fikirlər necə də gülməli gəlir mənə, məhəbbət-filan, sənsiz yaşaya bilmirəm, getmə gözümdən, gedərəm özümdən. Nə sevgi, nə filan, əşşi?.. İstək var, ehtiras var, arzu-kamına çatmaq intizarı var, bir də istədiyinə nail olandan sonra doyğunluq, bezginlik, biganəlik var, vəssalam. Qalan hamısı sözdür, havayı söhbətlərdir..."

— Bilirsən bu kimin bağıdır?

Təhminənin səsi Zauru fikirlərindən ayırdı.. Yolun sol tərəfində nahamvar boz daşlardan hörülmüş uca barının arxasında ikimərtəbəli, əyri-köndələn eyvanlı bir ev vardı. Eyvan bulanıq yaşıl rəngə boyanmışdı.

— Yox.

— Murtuzovgilin. Sizin qonşularınızın.

Zaur təəccüblə:

— Murtuz Balayeviçin? — deyə xəbər aldı. — Sən hardan onu tanıyırsan?

— Oğlunu tanıyıram.

— Spartakı? — dedi və elə bil içində nə isə titrədi. Spartakı yaxşı tanıyırdı. Bilirdi nə yuvanın quşudur, qadınlara, illah da gözəl qadınlara nə gözlə baxır. Ümumiyyətlə bilirdi nə oyunlardan çıxır Spartak. Ağzını allah yoluna qoyub, qadınlar haqqında nələr danışdığından da xəbərdar idi, Təhminənin Spartakla tanışlığı Zauru heç açmırdı. Amma qəsdən biganəliklə:

— Bəs Spartakı hardan tanıyırsan? — deyə soruşdu.

— Mənim bir rəfiqəm var, onun tanışıdır.

"Tanışdır" sözü Zaurun bütün içini qaynatdı, axı bilirdi Spartakla tanışlıq qadınçün nə deməkdir.

Təhminə birdən:

— Saxla, — dedi. Zaur əyləci basdı və maşın iri dəmir darvazanın düz qabağında dayandı.

—Nədir?

—Gəl düşək. Bilirsən bu eyvandan nə gözəl mənzərə görünür. Adamın ürəyi açılır.

—Bircə elə bu çatmırdı. Özgənin bağında nə işimiz var?

—Tərsliyinə salma, bircə dəqiqəliyə düşək.

Zaur könülsüz-könülsüz maşından çıxdı.

—Deyəsən, sən bu eyvandan çox seyr eləmişən mənzərəni, dedi. — Heç ağıma da gəlməzdi ki, sən Murtuzovgilə gedib-gəliirsən? Bakıda da gəliş-gedişiniz var? Bəs nə əcəb heç rastlaşmamışıq bizim həyətdə?

—Əşi, yox, canım. Bakıda heç evlərini tanımıram. Bu bağda da bircə dəfə olmuşam... Qonaqlıq idi, çoxlu adam vardı, mən də haradansa gəlib düşmüşdüm onların kompaniyasına...

—Kim verirdi qonaqlığı, Spartak, ya Murtuz Balayeviç?

—Murtuz Balayeviç kimdir. Spartakın atası? Heç onun sifətini də görməmişəm. Qonaqlığı Spartak düzəltdi... O vaxt mənim rəfiqəmlə gəzirdi. Deyəsən, Spartakın ad günü idi, yadımda deyil, bir söz, məni də dartıb gətirdilər.

—Sən əlbəttə, tək idin, ərsiz...

—Allahu-əkbər. Nə belə məni sorğu-suala tutmusan? hə, Manaf, deyəsən doğrudan da Bakıda yox idi.

Zaur:

—Tiflisdəydi, — dedi və dərhal da dediyinə peşman oldu... Elə bil Təhminə birdən-birə söndü, içinə çəkilib büzüşdü. Axı hər ikisinin yadında idi: Təhminə Zaura özü demişdi ki, Manafın Tiflisdə aşnası var, ara-sıra bəhanə tapıb onun yanına cumur. İndi Zaur ona məhrəmliliklə açılmış bu sirri şapalaq kimi çırpmışdı Təhminənin üzünə.

Təhminə qəmli-qəmli başını buladı.

—Özün bil, — dedi. — Mən istəyirdim ki, eyvandan baxasan, dəniz, kənd çox qəşəng görünür. İstəmirsən baxma, daha məni sancmaq nəyə lazımdır?

Zaur günahını yumaq üçün yumşaqlıqla:

—Axı qapı bağlıdır, — dedi və nəvazişlə Təhminənin

gözlərinin içinə baxdı.

Təhminə, doğrudan da, elə bil yumşaldı.

—Bəs uşaqlıqda heç üzüm oğurluğuna getməmisən? — dedi.— Bir yandan da idmançısan hələ, aş görüm bu barını.

Zaur da bu yarızarafat danışiq və davranış tərzini saxlamağa çalışdı, odur ki, qıvraq bir hərəkətlə tullanıb barının üstündən yapışdı, dartınıb hasarın üstünə çıxdı və o tərəfə aşdı... Darvazanı taybatay açdı və Təhminəni içəri dəvət elədi.

—Buyuracaqsınız, xanım, — dedi.

Axar-baxarlı eyvandan dənizin, sahilin, qəsəbənin geniş mənnzərəsini seyr edirdilər. Eyvanın döşəməsində azı bir on cüt köhnə, yırtıq çəkmə, məst vardı. Onların arasında nimdaş dikdaban qadın ayaqqabıları da vardı,

Təhminə:

—Vaxtilə bu ayaqqabılar dəb idi, — dedi və qəfilcən xəbər aldı. — Bacısını necə, tanıyırsan? Spartakın bacısını.

—Firanı? Əlbəttə, tanıyıram. Dedim axı — bizim qonşularımızdır. Nədir ki?

—Heç. Deyirlər, çox gözəl qızıdır, mən görməmişəm...

—Bilmirəm, — dedi, — fikir verməmişəm: gözəldir, ya yox.

Zaur bunu müəyyən əsəbiliklə dedi, çünki xoşu gəlmirdi Murtuzovlardan. Doğrudur, Fira haqqında bunu deyə bilməzdi, bu cavan qızcıqazdan nə xoşu, nə acığı gəlirdi. Elə bil o heç yoxmuş, amma ata-anasından, illah da qardaşından zənd-zəhləsi gedirdi.

—Hər halda, — dedi, — Fira ailələrinin başqa üzvlərindən bir cəhətcə üstündür ki, dinib danışmır, heç olmasa həmişə susur...

—Deyəsən, onlarla aran yoxdur, hə? Doğrudan a, heç ağılıma gəlmir, — harda görünüb ki, qonşu-qonşuyla yola getsin... Mətbəxdə yəqin gündə dava-mərəkədir, xəlvətə salıb bir-birinizin qazanına çəngəylə duz atırsız, elədi?

Zaur quru tərzdə dedi:

—Çox üzr istəyirəm, amma bizim mətbəxlərimiz ayrı-

ayrıdır, mənzillərimiz də başqa-başqa mərtəbələrdədir .

—Belə de. Onda deməli qonşuyla ədavət daha yüksək zəmindədir? Murtuzovgil təzə fin mebeli alıblar, amma bizimki, Zeynalovlarınki köhnə ərəb mebelidir, dad-bidad!

Zaur:

—Adamı sancıb-dalamaqdan ləzzət alırsan? — dedi,

—Yaxşı, yaxşı, mısmırığını sallama, canım-ciyərim, —
dərindən nəfəs aldı, — ciyər demişkən, dərindən nəfəs al, Zaur,
— dedi, — çək bu havanı ciyərlərinə, məcundur bu... Oxqay...

Zaur siqaret çıxartdı. Təhminə:

—Çəkmə, — dedi, — özünü zəhərləmə. Bir bu təmiz dəniz havasını doyunca ud.

Zaur siqareti qutusuna qoydu.

—Ay səni Zaurik, qıyamət oğlansan.

—Yaxşı, söhbətimiz yarımçıq qaldı axı... Başa salmadın mənə ki, niyə bu axırncı görüşümüzdür və nə səbəbdən ayrılmalıyıq.

—Nə səbəbdən? — Təhminə çiynlərini çəkdi. — Bunu izah etmək uzun çəkərdi. O qədər səbəb var ki... Məsələn, belə bir səbəb: birdən bir səhər yuxudan durarıq, görərik ki, bir qəlbdən min qəlbə aşiq olmuşuq bir-birimizə. Hər halda ikimizdən birimiz, tutalım elə mən, aşiq oldum sənə, vuruldum. Onda necə olsun?.. Kimə lazımdır bu — sənə, mənə?.. Bir də ki... ümumiyyətlə, axı həyatı qəlizləşdirmək nəçin, hə? Onsuz da cəncəldir bu həyat...

Zaur düşündü ki, onu düz deyir, həyatı qəlizləşdirmək nəyə gərək?

—Axı belə məlum oldu ki, bu cəhətdən arxayınçılıqdır, — dedi. — Sən aşiq olub eləyən deyilsən, olsaydın olardın da, üç aydır görüşürük — vurulub eləməmişən ki? — "Aşiq olmaq", "vurulmaq" sözlərini hər ikisi yüngül bir istehzayla tələffüz edirdi. — Hə, vurulmamısan ki, mənə? Düz demirəm?

Təhminə:

—Bəs sən? — dedi.

—Mən!

—Bəli, sən. Sən necə, vurulmusan?..

—Əlbəttə. Bu nə sözdür. Mən elə birinci görüşümüzdən dəli-divanəyəm... Axı sənə də ilk görüşdən dedim ki sevirəm səni... Məcnun kimi, mən nə bilim, Kərəm kimi, Fərhad kimi...

—Dayan, dayan, küyə basma... Demək — bir şeydir, duymaq, dediklərini doğrudan-doğruya hiss etmək — başqa şey... Bir də ki, sən bütün bu yağlı dilləri o vaxt, üç ay bundan qabaq tökürdün, onda aramızda heç bir şey yox idi. Bəs indi, indi də bu sözləri təkrar eləyə bilərsənmi. Belə yarızarafatnan, lağ-lağıya sala-sala, masqaraya qoya-qoya yox, ciddi-ciddi, tam ciddiliklə... dilinə gətirə bilərsən bu sözləri?..

—Dəli olmusan, Təhminə?.. Əlbəttə, mən zarafat eləmirəm, ciddi sözümüdü, doğrudan da sevirəm səni... vurulmuşam sənə...

Zaur bu sözləri deyirdi, amma özü də hiss edirdi ki, tamamilə tutumsuz, içi boş sözləri tələffüz edir, bu sözlərin dalında duran duyğuların heç birini həqiqətdə yaşamadan deyir. Hətta bu yarızarafat tərzilə də gizlədə bilmirdi yalanını və Təhminə də bunu dərhal duydu: tükü-tükdən seçərdi Təhminə...

—Yaxşı, di boşla, Zaur, — dedi. — Adamın lap ürəyi qalxır sənənin bu sözlərindən... havayı-havayı danışdıq, bəsdir.

Zaur əlini Təhminənin üzünə çəkdi. Bilirdi ki, sözlər kara gəlməyəndə, gücsüzləşəndə köməyə hərəkətlər, əllərin nəvazişi, sığal, təbəssüm yetir. Təhminə onun əlindən yapışdı, bir qədər öz sifətində saxladı Zaurun əlini, sonra üzündən araladı, çevrilib ovcunun içinə baxdı. Elə baxdı, elə bil Zaurun əlinin içini birinci dəfəydi görürdü.

—Əllərin nə iridir, Zaurik! — dedi.

Haradansa, çox uzaqlardan elektrik qatarının səsi gəldi və bu səs uzun müddət havada qaldı, sonra yavaş-yavaş əriyib itdi...

Təhminə şəhadət barmağını Zaurun ovcunun içinə dirədi, yumşaq, pişik cırmağı kimi iti bir hərəkətlə dırnağını Zaurun

ovcundakı cızıqlara çəkdi və dedi:

—İstəyirsən falına baxım?

—Baxa bilərsən?

—Əlbəttə. O biri əlini də aç görüm.

Zaurun hər iki əlini əlləri arasına aldı, uzun-uzadı ovuclarının içinə tamaşa elədi.

—Sağ əl keçmiş və indiki vaxtdır. Ona görə ki, sağ əl fəaldır, işdədir, olmuş və indi bu saat olacaq işləri göstərir. Sol əl isə gələcəkdir, hələ olacaq hadisələri xəbər verir, odur ki, hələ hərəkəti azdır, passivdir... Bax, bu xətlər xoşbəxtlik, yalqızlıq, kədər xətləridir... Bu gözləmədir, bu xətt isə qərribə, gözlənilməz işlərə qadir olub-olmamağını göstərir. Görək indi səndə necədir? Bax bu, şöhrət xəttidir, səndə var bu xətt. Bu xətt Ay xəttindən başlanır, yəni real həyatdan daha çox fantaziyalara qapılırsan... Amma bu xətt də real həyat xəttinə qovuşur. Bunu görürsən, bax, bu xətt... Aha... İşə bax, iki, ya üç uşağın olacaq — hər halda ikisi mütləq oğlan uşağıdır...

—Yəni bunu da təyin etmək olur?

—Bəs necə? Elə bilirsən halvaymış səninçün... Bax, bu xətti görürsən — sənin bir bacarığın varmış — bütün hissələrini, düşüncələrini işə, zəhmətə yönəldə bilirsənmiş... Şüurun dəqiqdir, müstəqimdir, bir balaca, lap belə cüzi dərəcədə xəyala, fantaziyaya meyl edirsən... Lap qoca yaşlarınacan ömür sürəcəksən və axıra qədər də həyatı seəcəksən... Dövlətin çox olmayacaq. Başqa şəhərə köçüb yaşamayəcəksən... Aha... bu xətt mübarizə xəttidir, amma o heç bir başqa xəttə qovuşub eləmir. Bax, bu da Venera kəməridir —sevmək və aldanmaq bacarığı... Bu xətt də yarıda qırılır... Bütün xətlər elə bil yarımçıqdır e, Zaurik!

—Dad yarımçıq əlindən...

—Dalına qulaq as... Ən çətin sınaqdan orta yaşlarında keçəcəksən... Ömrün haçalanacaq — bax, görürsən, bu haçalanmış xətt — tale xəttidir — haçansa iki od arasında qalacaqsan... Sənnə dolduqca xasiyyətin daha mülayim olacaq,

amma zəhmin, zabitən artacaq... Kaş sən sinli çağını, zəhmli-zabitəli vaxtını görəydin. Zaurik, heç səni bu sifətdə təsəvvür edə bilmirəm...

—Yaxşı, mənim məsələmi bildik. İndi öz fəlinə bax.

—Yox, nə danışsən, qorxuram, heç vaxt öz fəlinə baxmam, qoymaram da ki, başqası baxsın. Bir dəfə baxdırmışam, bəs eləyib.

—Baxdırmısan, nə çıxıb ki?

—Demirəm.

—Yaxşı, de görək, ürəyimizi çəkmə...

—Yox, yox...

—Özün bil...

Zaur təkid eləmədi və həmişə olduğu kimi indi də inadından vaz keçən kimi Təhminə özü razılaşdı:

—Yaxşı, deyərəm, ancaq bircə şərtlə, — dedi, — bu sirri heç kəsə verməyəsən. Bir sən bil bunu, bir də mən. Ovcumun içinə bax, bu xətti görürsən, burada qırılır, görürsən?

—Hə...

—Bilirsən niyə qırılır burda?

—Yox.

—Bu mənim ömrümdür. Qırılması da ölüm. Erkən ölüm... Bir qoca fəlcə vardı, o baxıb fəlinə, o dedi...

—Utanmırsan, ali təhsilli qızsan, başını belə cəfəngiyatla doldurursan.

Elə bil eşitmədi Zaurun sözlərini:

—Bəzən düşünürəm, Zaur, — dedi. — Birdən, doğrudan da, bütün bu sən demiş cəfəngiyat düz oldu, necə deyərlər, çin çıxdı. Günü sabah azarladım öldüm, təyyarədə, ya maşında qəzaya düşdüm, nə bilim, min cür səbəbdən insan ölə bilər... Bəzən belə fikirlər dolur başıma, öz-özümə yaman yazığım gəlir, az qalıram ağlayım... Düşünürəm ki, sabah yıxılıb ölsəm, kim mənimçün yanacaq? Ərim? Təhlilim bir ay, üç ay heyfşiləndi, sonra hər şeyi unudacaq gedəcək... Başqa kim — qonşumuz Mədinə, o da təhlilim bir ay, yox, bir ay da yox, iki

həftə yas saxladı mənimçün... Başqa kim? Sən? Yaxşı, sən də iki həftə, ya bağışla, iki həftə çox uzun müddətdir, bir həftə üç gün mənimçün matəm saxladın, dərdə-qəmə batdın, lap saldın ürəyinə... Sonra? Sonra axı sən də unudacaqsan, elə deyil?.. Hər şeyi unudacaqsan... Bu görüşlərimizi də, o sahili də, bax həmin bu eyvanı da... Düz demirəm?

—Səfeh-səfeh danışmaqdan yorulmadın? Nədi elə başına qara-qura fikirlər salırsan, gah ayrılmağımızdan dəm vurursan, gah ölümdən. Gəl yanıma...

Otağa keçdilər. Otaqda içində neçə vaxtdan bəri insan yaşamayan mənzilin səliqəsizliyi vardı — güncdə sement qutuları qoyulmuşdu, bir qırağa mismarlar, çəkiclər, mişar və rəndə atılmışdı, qab-qacaq pəncərə ağzına yığılmışdı, qarğıdan hörülmüş həsir səbətlər üst-üstə qalanmışdı, sınıq-salxaq şkafların rəflərində sirkə, abqora şüşələri düzülmüşdü, zivənin dalına döşəklər, üzsüz balışlar və yorğanlar yığılmışdı...

Zaur Təhminəni öpdükcə, oxşadıqca Təhminə:

—Qəsdən, qəsdən səni bura gətirdim, — deyirdi, — axırınıcı dəfə, son dəfə, son dəfə səninlə olmaq istəyirdim...

Zaur etiraz eləmirdi, amma çox yaxşı bilirdi ki, sözdür bütün bunlar hamısı, axırınıcı görüşləri-filan deyil, yenə görüşəcəklər, yenə seəcəklər bir-birlərini, çünki Təhminə onsuz — Zauruz yaşaya bilmir. Buna lap qəti əmin olmuşdu Zaur, odur ki, sakit idi... Deyir, axırınıcı görüşümüzdür, çox gözəl, mən daha görüşmək üçün heç bir təşəbbüs göstərməyəcəyəm, desə, deyəcəyəm ki, "balam, özün qərar vermədin, axır görüşümüzdür?". Özü məni axtaracaq, özü tapacaq, mən ancaq gözləməliyəm, vəssalam...

Masına minəndə Təhminə:

—Amma səni o bağa aparmağımın bir səbəbi də var idi, dedi: — Bu səbəbi heç vaxt bilməyəcəksən.

—Nə səbəbdir ki?

— Demirəm.

Zaur inad eləmədi. Bilirdi ki, təkid eləməsə Təhminə özü

deyəcək. Amma bu səfər belə olmadı. Təhminə heç bir şey demədi. Nə onda, nə sonra.

...Və Zaur bağa gəlmələrinin bu ikinci səbəbini heç bir vaxt bilmədi.

Bəlkə də heç yox imiş belə bir səbəb, Təhminə elə-belə, onun marağını cəlb eləmək üçün demişdi bunu. Kim bilir?..

Evlərinin tininə burulmamış maşını saxladı. Təhminə elə maşının içindəcə Zaurun boynundan öpdü:

—Əlvida, — dedi və tələsik maşından çıxıb iti addımlarla evlərinə tərəf addımladı.

"Əlvida. Sağ ol. Hələlik". Vida sözlərinin heç bir fərqi yoxdur. "Hələlik" deyib ömürlük ayrılmaq olar. "Əlvida" deyib üç gündən, üç saatdan, on beş dəqiqədən sonra yenidən görüşmək olar... Bu belədir, əlbəttə, amma hər halda evdə, çimmək otağına keçib, soyuq çiləyin altında yuyunanda Zaura birdən elə gəldi ki, suyun güclü iynələri onun bədənindən sahilin qumu, dənizin duzu, isti günün təriylə birlikdə Təhminənin öpüşlərini, sığallarını, əllərinin təmasını da həmişəlik yuyub aparır. Sözlərini, pıçıltılarını, saçlarının iyini... Bir də heç bir zaman Təhminəylə görüşməyəcəklər, saçlarını əliylə alnından atdığını, dodaqlarında tükənmiş təbəssümün, gözlərinin dibində sönən son qığılcımlarını Zaur heç vaxt görməyəcək. "Əlbəttə, belə deyil, — deyə düşündü. — Əlbəttə, yenə görüşəcəyik. Gözləmək lazımdır. Gözləmək, vəssalam".

Üçüncü fəsil

*Yaxşı görünür surəti məhvəşlərin,
amma
Yaxşı nəzər etdikcə, sərəncamı
yamandır!*

Zaur valideynlərini çox istəyirdi. Həm də yaşa dolduqca daha artıq istəyirdi onları. Daha doğrusu, yetkinlik yaşında o, öz valideynlərini lap körpə vaxtında sevdiyi kimi sevirdi — təbii və təmənnəsiz bir məhəbbətlə... Körpəliklə yetkinlik yaşı arasında qalan qısa bir dövrdə — beş-altı il çəkmişdi bu müddət — Zaurun təqribən 14-15 yaşından 19-20 yaşına qədər — valideynlərinə münasibəti başqa cür idi. Əlbəttə, sevirdi onları, amma bu sevgidə bir bəyənməzlik, üstüörtülü, bəzən də açıqdan-açığa rişxənd, istehza da var idi — valideynlərinin yaşayış tərzinə, köhnəlmiş anlayışlarına və zövqlərinə bir növ ağız büzərdi. Amma, eyni zamanda, bu bəyənmədiyi həyat tərzinin bütün niyaz-imtiyazlarından da bolluca istifadə edirdi, bahalı hədiyyələrdən — ali məktəbə daxil olduğu il atası ona, "Moskviç" bağışlamışdı — imtina eləməirdi. O illər Zaurun bütün marağı idmanla, caz musiqisiylə, rəqslərlə və qızlarla, xarici geyim-kecimlərlə və xarici filmlərlə bağlı idi.

Valideynləri ev-eşiklərini ağır, zəhmli, tünd mixəyi rəngli köhnə mebellə doldurmuşdular. (Belə mebel sonralar yenə dəbə mindi, amma o illər geriliyin, pis zövqün rəmzi kimi görünürdü Zaura). Valideynləri bufetlərinin üstünü, servantlarının içini bahalı qab-qacaqla doldurmuşdular, masanın, hətta röyalın üstünə də iri büllur güldanlar, mürəbbə vazaları, gülqabılar düzülmüşdü. Valideynləri hind filmlərindən zövq alırdılar, atası saatlarla radiocihazı qurdalayıb ərəb və İran musiqisinə qulaq asardı — ləzzətlə gözlərini də yumardı, qulağını dirəyərdi cihazın dinamikinə,

necə deyirlər, "çorta gedərdi" və yalnız hərdən-birdən ağzını marçıldadıb "bəh-bəh" deyərdi. Valideynləri böyük cah-cəllallı məclislər düzəldərdilər, bu məclislərdə uzun-uzadı, adamın ürəyini çəkən duzsuz sağlıqlar deyilərdi. Və valideynləri elə bil iynə üstündə oturardılar: amandır, birdən qonaqların yeri səhv düşər, başda oturmaq qonaq aşağı düşər, aşağıda oturmaq adam başa keçər, amandır, birdən bir adam yaddan çıxıb qalar, sağlığına bədə qaldırmazlar, amandır, birdən siyahının sırası, ardıcılığı pozular: kiminsə ünvanına əvvəlcə sağlıq deyilər (halbuki onun sağlığı sonra deyilməliyi), kiminsə sağlığı sonra deyilər (halbuki əvvəl deyilməliyi) və belə məclislərdə tamadlığa məhkum olmuş bədbəxt, yumordan məhrum biçarə, dəridən-qabıqdan çıxardı ki, məzəli bir söz desin və dediyinə də birəcə özünü gülərdi, amma qonaqlar da başa düşəndə ki, bu yerdə gülmək lazımdır, birtəhər, zornan irişərdilər... Valideynlərinin bütün bu həyat sistemini Zaur öz-özlüyündə "müsəlmançılıq" adlandırardı və heç fikirləşməzdi ki, bədbəxt müsəlmanlar haçandan sağlıq deyiblər görəsən, haçandan bəri tamada seçiblər?

Bir də ki, saysız-hesabsız qohum-əqrəbaları vardı və tez-tez onlara təşrif gətirən bu yad adamlarla kəlmə kəsmək, xoş-beş eləyib, hal-əhval tutmaq məcburiyyəti vardı... Bir də evlərinə gələnlərlə anasının daimi söhbətləri, qeybətləri vardı: kim necə yaşayır, kimi hara qabağa çəkiblər və məlumdur ki, nə yolla çəkiblər, kim kimin adamıdır, kim kimin arxası, dayağıdır, kim kimin yerlisidir, filankəs filankəslə gəzir, filankəs də filankəslə, filankəs filan qədər qazanır, filankəs filan şeyi alıb, filankəs arvadını döyür, ya filankəs ərinin başına min fırıldaq açır...

Bütün bunlar Zaurçün yad və yabançı idi, onun sevmədiyi, bəyənmədiyi, bəzən, hətta nifrət bəslədiyi başqa bir aləmin bəlihləri idi. Və bu aləmin təzahürləri Zaurun canını lap boğazına yığan vaxtlarda o, hətta öz valideynlərinə də xor baxırdı. Amma qəribədir, bu cür münasibətin nəticəsi tamam başqa olurdu. Zaur bu anlarda valideynlərinə az qala ikrah hissi

ilə yanaşsa da, onların sədəqələrindən imtina etmirdi, əksinə, elə bil daxilində valideynlərinə qarşı bir növ ifrat, təmənnaçılıq hissi oyanırdı: müxtəlif şəkillərdə, müxtəlif bəhanələrlə valideynlərindən elə hey bir şey çəkib qoparmaq istəyirdi. Valideynlərindən deyəndə — anası evdar qadındı, atası idi qazanan, amma atasına birbaşa müraciət etməyə cəsarəti çatmırdı, atasıyla aralarında müəyyən pərdə saxlanırdı, odur ki, tələblərini, istəklərini anasının vasitəçiliyi ilə edirdi: "palto, kostyum, almaq istəyirəm", "səfərim var" və sairə səbəblər gətirirdi. Bəzən ürəyinin sözünü zarafata salıb deyirdi: "kiminçün saxlayırsız bu pulları, bilmirəm, tək bircə balanıza da xərcləməyəndə kimə xərcləyəcəksiniz professorun var-dövlətini?"

Hər istəyinə, hər arzusuna əməl olunurdu Zaurun və qəribədir — valideynlərinin oğullarına qarşı bu səxavəti, bu əliaçıqlığı oğullarında minnətdarlıq hissi oyatmırdı, olsa-olsa içi istehza qarışıq məmnun bir təbəssüm qonurdu dodaqlarına...

O illərdə Zaur su pərisinə oxşayan sarışın saçlı Tanya adlı bir qızla gəzirdi. Tanya idmançı idi, yelkənli qayıqları sürmək üzrə çempion idi. Məlum deyil ki, hansı yollarla Zaurun anası oğlunun kiminlə gəzdiyini iyləyib-çüyləyib bilirdi. Bu əlaqə heç ürəyindən deyildi Zivər xanımın və nədənsə həmişə o qız haqqında cəm halında danışardı:

—Yenə sənin Tanka-mankaların zəng eləmişdi...

Tanka-manka həmin o Tanya adlı qız idi, həmin o su pərisinə oxşayan qayıq çempionu. Və həmin o su pərisinə oxşayan sarışın qayıqçı qız günlərin bir günündə ata-anasıyla Lvova köçdü və Zaurun həyatından həmişəlik qeyb oldu... Zaur az-az xatırlardı onu, hər dəfə xatırlayanda elə bil yaddaşına ilıq bir bahar mehi əsirdi — uzun sarı saçları islanmış Tanyanı gözləri qarşısına gətirən kimi dərhal xəyalında dənizin sonsuz maviliyi — qızın gözləri rəngdəydi bu mavilik —bir də dalğaları yarıb aşan iri ağ yelkənli qayıqlar canlanırdı.

Zaurun atası, geoloji-mineraloji elmlər doktoru, professor

Məcid Zeynallı nə qazanmışdısa öz əlinin zəhmətilə, uzun və çətin həyat mübarizələrində qazanmışdı. 30-cu illərdə ucqar bir dağ kəndindən Bakıya gələndə Məcid Zeynallının yamaqlı çəkməsi, bircə dəst boz şalvar-köynəyi və şalvarının cibində cəmi-cümlətanı üçcə manat pulu vardı... Məcid mədənlərdə qara fəhlə işlədi, vağzalda hambal işlədi, hətta bir müddət yeməxanada aşpaz köməkçisi işlədi. Rabfakın axşam şöbəsində təhsil aldı. Xüsusi bir qabiliyyətə malik olmasa da zəhmətsevərlik, yuxusuz gecələr, inad gücünə universitetə daxil oldu, oranı əla qiymətlə bitirib Leninqrada aspiranturaya getdi... 1936-cı ildə Leninqradda dissertasiya müdafiə elədi, elmlər namizədi oldu. Bakıya qayıtdı və elə həmin il işə düzəltdiyi institutun makinaçısı Zivərlə evləndi... Zivərgilin Dağlı məhəlləsində dədə-baba evləri vardı. İkimərtəbəli evin ikinci mərtəbəsini kirayə verərdilər, birinci mərtəbəsindəki iki otaqda isə Zivərin anası və bacıları ilə bir yerdə Məcidlə Zivər düz bir il yaşadılar. Bir il sonra Məcidgil şəhərin mərkəzində azad olunmuş mənzillərdən birinə köçdülər, sonralar qonşularındakı iki otağı da öz mənzillərinə qatdılar və indiyəcən də burada yaşayırdılar...

Qırkıncı ilin sentyabrında Zaur dünyaya gəldi...

Dava düşdü və topçu-zabit Məcid Zeynallı Sevastopolda yaralandı, qospitaldan sonra təcili Bakıya çağrıldı və bir dəstə geoloqla bir yerdə İrana göndərildi. Davanın axırınacan İranda qaldı. İrandan gətirdiyi şeylər içində Zaurun ən çox yadında qalan laklı çəkmələr və əlvən şokolad qutuları idi... Davadan sonra Məcid Zeynallı doktorluq müdafiə elədi, kafedra müdiri təyin olundu və Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni aldı.

Təhminlərin fəlinə bir şey həqiqət idi: yaşa dolduqca Zaur, doğrudan da, yumşalırdı, mülayimləşirdi. Əvvəla, valideynlərinə qarşı mehribanlaşmışdı. Elə bil münasibəti daha təmənnəsiz olmuşdu. Doğrudur, yenə də hərdən-birdən anasına: "yaxşı, bir əlivizi cibivizə atın görək, — deyirdi, — professorun pulları kif atıb", amma indi ata-anasından pulu da

elə bil bir növ utana-utana, çəkinə-çəkinə alırdı... İşə girəndən sonra özü də qazanırdı. Doğrudur, donluğu xərcinin onda birini də ödəməzdi, amma, buna baxmayaraq, hər dəfə anasından pul alanda deyirdi ki, borc götürürəm, maaşda qaytaracağam: hər ikisi bilirdi ki, bu günü-gündən artan borc heç bir vaxt ödənilməyəcək...

Bir dəfə isə lap pərt oldu. Əslində bu pərtlik də deyildi, nə isə bir başqa hiss idi. Zaur biləndə ki, atası onun adına üçotaqlı kooperativ mənzil yazdırıb və pulunu da verib, həm bir qədər əsəbiləşdi — "kim bilir haçan hazır olacaq bu mənzil, ondansa bu pulları verəydi, indi xərcləyəydim" — deyə düşündü, həm bir az şəstinə dəydi — deməli, mənim gələcək mənzilim də atamın hesabınadır, amma bir tərəfdən də sevindi — hər halda özünün ayrıca evi olacaq... Belə ayrıca otaq həsrətində olurdu, çox vaxt, tez-tez lazım olurdu ona belə bir məxsusi mənzil... Amma hər halda... Bir dəfə atası özü bu barədə söhbət saldı. Bu söhbəti açmaq üçün atası qəsdən elə vaxt seçmişdi ki, Zivər xanım evdə olmasın.

—Əlbəttə, — dedi atası, — biz istərdik ki, həmişə səninlə bir yerdə yaşayaq, amma bilirsən özün də, — bunu gizlətməyin nə mənası var — ananın xasiyyəti tündür. Sənin gələcək arvadın lap mələikə olsa da, ikisi bir yerdə yola getməyəcəklər. Ailədə narazılıq, dedi-qodu nəyə lazımdır, ondansa bu başdan işimizi elə tutaq ki, arada hörmət-izzət qalsın... Vaxtdır, sən də gərək evlənmək barədə fikirləşəsən. Bizim də daha baba, nənə olmaq yaşımızdır. Əməlli-başlı fikirləş, hər cəhətcə götür-qoy elə. O vaxta ev də hazır olar... İnşaallah, o vaxta gərək müdafiə də eləyəsən...

Atası heç bir vaxt onunla belə danışmamışdı. Ümumiyyətlə, az-az danışırđılar, atası elminə — kitablar aləminə qapılmış qaradınməz bir adam idi, arvadıyla nadir hallarda danışar, oğluyla isə demək olar ki, heç danışmazdı. Bu cür açıq sözləri isə Zaur, ümumiyyətlə, birinci dəfə eşidirdi ondan. Elə buna da mat qalmışdı. Amma bundan daha artıq başqa bir şeyə mat

qalmışdı Zaur. Mat qalmışdı ki, atası neçə illər bundan qabaq öz həyatını dəqiq qrafik üzrə qurduğu kimi, indi onun, Zaurun da həyatını bu cür dəqiq planlaşdırmışdı: ali təhsil, dissertasiya, mənzil, evlənmə, övlad... Doğrudur, bəzən görürsən gözlənilməz hadisələr də olur, məsələn: ikinci dünya müharibəsi. Qrafik müəyyən dərəcədə pozulur. Amma hər halda ikinci dünya müharibəsi də, ağır yaralanması da Məcid Zeynallının çox gənc yaşlarında müəyyənləşdirdiyi həyat cədvəlini — qarşıya qoyulmuş bir məqsəddən yeni bir məqsədə gedən dümdüz yolu dəyişə bilməzdi. Və bu dümdüz yol üzrə gedən hərəkəti Məciddən sonra onun oğlu Zaur davam etdirməli idi. Sonra isə, inşallah, Zaurun oğlu qədəm qoymalı idi bu yola...

Şam yeməyindən sonra atası öz iş otağına çəkildi, Zaur jurnalları vərəqləyirdi ki, birdən Zivər xanım:

—Bura bax, — dedi, —qulağıma cürbəcür sözlər çatır ha...

Zaur "Oqanyok"dakı krossvordu gözdən keçirərək laqeydcəsinə:

—Nə sözlər?

—Səni tez-tez bir xanımla görürlər.

"Oqanyok"u bir qırağa qoydu:

—Nə xanımla?

—Nə bilim, nədir onun adı — Nərminədi, Təhminədi nədi...

Zaur hiss elədi ki, qızarıb pörtür və qulaqları od tutub yanır. Özünü ələ alıb:

—Nədir ki? — dedi.

—Yaxşıdır yenə sifətində bir az həya qalıb, — dedi anası, — bir gözümlün içinə düz bax görüm.

Zaur güclə gülümsündü və anasının gözlərinin içinə baxdı.

—Düzdür ki, onu maşınına mindirib bütün Abşeronu gəzdirirsən?

"Aman Allah, hər şeyi yerli-yataqlı çatdırıblar".

—Bilmirsən ki, yerin qulağı var?... Heç ağlın var, heç bir beynivə vurursan? Ərli arvaddır axı... Sənin Tanka-mankalarından deyil...

—Kimdir bu xəbərləri sənə çatdıran?... Camaatın işi-gücü qurtarıb...

—Yox, görünür sənin işin-gücün qurtarıb... Heç əməllərindən utanıb eləmirsən... Bura bax, gör nə deyirəm, sən day balaca uşaq deyilsən. Bıgılı, saqqallı yekə kişisən... Mən heç vədə sənin işlərinə qarışmamışam ki, hə, de də, qarışmamışam, yox? Amma bu səfər, bax, deyirəm, aç qulaqlarını yaxşı-yaxşı eşit, gör nə deyirəm. Nə qədər ki, atovun qulağına çatmayıb, biryolluq bu işdən əl çək. Bildin?

Məsələnin bu cür qoyuluşu özündən çıxarırdı Zauru: nə ultimatumdur bu belə, o südəmər körpə-zaddır bəyəm? Amma dinmədi... Bəlkə elə Zivər xanım da gərək söhbətini burada xətm eləyəydi. Sözüünü bununla qurtarsaydı Zivər xanım, hər şey bəlkə ayrı cür olardı. Amma Zivər xanım harın arvad idi, içində hikkəsindən qaynayırdı və dilini dişləyib demək istədiklərini ürəyində saxlaya bilməzdi. Və dediyi sözlər də bütün sonrakı hadisələr üçün təkan oldu... Zivər xanım üzgözüünü elə turşutdu ki, elə bil çimçəşirdi, iyрэndiyi murdar bir şey haqqında danışırdı:

—İndi də sənə ilişib, — dedi, — idarəvizin bütün kişiləriylə fırıldağ çıxarıb doyub, indi növbə sənə çatıb?!

Zaur yerindən sıçradı:

—Bəsdir, — dedi, — ayıbdır səninçün, bu cür sözlər danışmaq... onun-bunun ara söhbətlərini təkrar eləmək yaraşmaz sənə...

Yəqin bunu çox sərt dedi, çox əsəbi dedi, anası elə bil barmağını dişlədi, sövq-təbii bir hisslə elə bir şeyi duydu ki, o hələ Zaurun özünə də tam aydın deyildi. O vaxt, Zaur la Təhminənin əlaqələri, Zaurun fikrincə, qeyri-ciddi, yüngül bir şey olduğu vaxtda Zivər xanım qadın lıq və analıq intuisiyanı ilə bu əlaqələrin ciddiliyini dərk eləmişdi.

Kinayəylə:

—Ara söhbətləri?! —deyə təkrar elədi. — Əcəb ara söhbətləridir! Bütün şəhər danışır da bu söhbətləri... Bircə sənə kimi uşağı ələ salıb aldada bilərlər ki, bütün bunlar ara söhbətləridir, boş qeybətlərdir... Bütün şəhər bilir ki...

—Bütün şəhər... Anget paylamısan bütün şəhərə?

—Anket-zad lazım deyil... Hamı bilir də... Özü də onunçün təfəvütü yoxdur kim olsun... nə idi o kişi, o yaşlı kişi var e, dədəsi yerindədir, əşi sizin idarədə işləyir, nədir o köpəkoğlunun adı, balaca dazbaş kişidir e, burnunda da ziyil var...

Bilirdi ki, anası kimi nəzərdə tutur, amma boğazına ip də salsaydılar Zaur Dadaşın adını çəkməzdi...

Zivər xanımın özünün yadına düşdü:

—Hə, Dadaş, deyirəm axı, adı Dadaşdır. Utanıb yerə girmir, həyasızın qızı... Denən, cavan gəlinсэн... Sir-sifətdən də babatsan — bu, Zivər xanımın Təhminə haqqında dediyi birinci və axıncı yaxşı söz oldu: "babatsan" — cavan ərən var... Amma di gəl, gör kimnən eşqbazlıq eləyir — qoca idbar kişiyən...

Zaur dəqiqləşdirməyə çalışdı:

—Deməli, belə çıxır ki, eşqbazlıq eləməyi günah deyil, günahı ondaymış ki, qoca idbar kişiylə eşqbazlıq eləyir?

—Sən mənimlə burada söz güləşdirmə... Kimnən eşqbazlıq eləyir — öz işidir. Bir də o əri qurumsağın işidir. Kül onun başına ki, bu cür arvadı evində saxlayır. Amma, bax, səndən əl çəksin. Yoxsa, allaha and olsun, onun başına bir oyun açaram ki, öz adını da yadından çıxarar. — Zivər xanım Təhminəyə nə edəcəyini daha da dəqiqləşdirərək əlavə elədi. — Gözlərini çıxararam o it qızının...

Zaur anasının xasiyyətinə bələd idi, bilirdi ki, anası dediyini eləyəndir, bütün bu əhvalat da, görünür, Zivər xanıma möhkəm toxunmuşdur. Zaur məsələni daha da gərginləşdirmək istəmirdi, odur ki:

—Sən allah boşla görək, ay ana, — dedi. — Aramızda heç nə yoxdur. Bir idarədə işləyirik, tay-tuşuq, bəlkəm indi işdən çıxanda bir-iki dəfə onu maşınla aparmışam, vəssalam... Nə böyük bir məsələ imiş ki bu? Əgər belə ürəyinə salırsansa, yaxşı, söz verirəm ki, bir də onu maşınma mindirməyim, qoy trolleybusla getsin. — Həmişəki kimi yarızarafat tərzində danışdı, amma elə bil daxili bir nigaranlıq hissi keçirirdi, nədənsə ona elə gəlirdi ki, Təhminəni bir növ satır və məhz elə buna görə, özünə vicdanı qarşısında bəraət qazandırmaqçün Təhminəni müdafiə etmək istədi:

—O ki qaldı Dadaş, — dedi, — səni yüz faiz əmin edə bilərəm ki, bu, yalan sözdür, böhtandır, vəssalam. Mən lap yəqin bilirəm, Dadaşla onun arasında heç bir şey olmayıb, ola da bilməz.

—Sən hardan bilirsən? Özü sənə deyib?

—Yox, özü deməyib. İntəhası mən də həmin o idarədə işləyirəm və çörəyi burnuma yemirəm axı... Bu söhbət ağ yalandır. Amma Zivər xanım heç cür razılaşmaq istəmirdi.

—Tək Dadaşdır bəyəm? Odey bizim qonşu da neçə vaxt onunla "dostluq" eləyib.

Zaur:

—Hansı qonşu? — deyə xəbər aldı və hiss elədi ki, bütün içi donub buz bağlayır.

—Alyanın oğlu da... Spartak... Alya danışdı, deyir, yazıq gedəyə aman vermirdi. Telefonumuzu, deyir, day yerindən çıxardırdı. Gecə bilməz, gündüz bilməz, zəngi zəngə calayır... Ciyəriyanmış hardan zəng vurmuş görəsən, öz evindən? Bəs əri balqabaq harada itib qalıbmış?.. Əh...

İçə elə bil don bağlamışdı Zaurun, elə bil beyni ağırlaşmış, qıc olub qalmışdı, yavaş-yavaş özünə gəldikcə bircə istək hakim kəşşirdi qəlbinə: bu saatca Təhminəylə görüşsün, lapdan, aman, macal vermədən soruşsun Spartak barəsində və cavabından asılı olaraq ya münasibətləri birdəfəlik qırılsın, ya da... Sanki anasının səsinə də artıq eşitmirdi. Anası elə hey

üyüdüb töküdü, deyirdi ki, axır Alya dözməyib, özü işə qarışib, amma Alya mənim kimi oğlunən danışmayıb, axı oğlu da elə avaranın, yelbeyinin biridir, yox, Alya o çərthəyanın özüylə danışib, zəng eləyib hədələyib ki, bax, əl-ayağını yığışdır, yoxsa gəlib saçlarını keçirdərəm əlimə, bircə-bircə yolub tökərəm tüklərivi. — Zivər xanım güldü. — Saçları da deyir, heç özününkü deyil o lotunun, qoymadır, parik taxır başına.

Zaur elə bil bu hədələri artıq icra olubmuş kimi görürdü, elə bil gözləri qarşısında canlanırdı. Təhminənin gözlərinin Zivər xanım tərəfindən dəşilməsi, tüklərinin, (bu tüklər parik-zad deyildi, özününkü idi — bunu Zaur yaxşı bilirdi) uzun saçlarının Alya xanım tərəfindən yolunmasını...

—Çıxıram bir az havaya — dedi Zaur.

Küçəyə düşən kimi avtomatdan Təhminəyə zəng elədi.

—Bəli... bəli, eşidirəm sizi. — Telefondan yumşaq kişi səsi gəldi. — Manaf idi — Təhminənin əri.

Zaur dəstəyi asdı...

Axşam düşmüş, hava qaralmışdı. Zaur şəhəri gəzirdi. İki dəfə də zəng elədi. Manafın səsini eşidib asdı. Əlbəttə, salamləşa bilərdi, öz adını deyə bilərdi və xahiş edərdi ki, Təhminəni telefona çağırınsın: axı hər halda, bir idarədə işləyirdilər, neçə müddətə tanışdılar. Amma belə etmək istəmirdi: əvvəla, ona görə ki, ümumiyyətlə, Təhminənin əriylə danışmaq heç ürəyindən deyildi. İkincisi, bəlkə Manafın qulağına da bir şey çatıb, həm də Manafın yanında Təhminə necə ona izahat verəcəkdi — Spartakla "dostluq" eləyib, ya yox? Bütün bu fikirləri beynində dolaşdırırdı. Lap turalım Dadaş, ya elə Spartak Təhminənin adamı olub? Mənə nə? Nəyimdi mənim Təhminə? Arvadım, qızım, bacım? Tamam özgə bir adamdır. Gözəldir, cazibəlidir, məni də cəlb edir, çəkir. Çox gözəl, mən ki, niyyətimə çatdım, yaxınlığımız oldu onunla... Xoş dəqiqələr, saatlar keçirdik... İndi də, özünün dediyi kimi,

ayrılmalıyıq. Çox əcəb... Daha iztirab keçirmək, qısqanmaq niyə?.. Nəyimdir mənim?.. heç nəyim... Onun qeyrətini mənni çəkməliyəm?.. Həm də bütün bu əlaqələri — əgər doğrudan da olubsa bu əlaqələr — bizim münasibətlərimizdən qabaq olub... Mənə nə? Doğrudur, Təhminənin məhz Spartakla olması fikri Zaurun təpəsindən tüstü çıxarırdı. Kim olur-olsun, Spartak olmasın. Spartakı görməyə gözü yox idi. Hələ uşaq yaşlarından, həyətdə bir yerdə oynadıqları, dalaşdıqları vaxtlardan Spartakdan zəhləsi gedirdi. Spartak satqın idi, daima onları satırdı, həm də qorxaq idi. Zaur uşaqlıqda o qədər əzişdirmişdi ki, Spartakı. Alya xanım, əlbəttə ki, yalan danışır: Təhminə, dünya gözəli Təhminə Spartak kimi bir dəyyusla "dostluq"mu edə bilər?.. Əlbəttə ki, Spartak Təhminəyə heç yaxın da düşə bilməyib və məhz buna görə də ağzını allah yoluna qoyub artıq-əskik danışmağa başlayıb. Başqa səviyyədə Dadaş da bu cür davranmırdımı? Təhminə özü Zauru başa salmışdı ki, Dadaş necə edir bunu və nə səbəbdən edir? İndi də Spartak? Yəqin söz düşsəydi, Təhminə Spartak məsələsini də dəqiq-dürüst izah edərdi Zauru. Zaurun da ürəyində heç bir şəkk-şübhə qalmazdı...

Axırıncı dəfə 12-nin yarısında zəng elədi, yenə də Manafın səsinə eşidib dəstəyi asdı... Evə dönərkən düşünürdü: doğrudan, qəribədir, bax indicə bu saat Manafın səsinə eşitdim. Gecədir. Yəqin Təhminəgilin pəncərələri də qaranlıqlaşib. Onlar bir yerdədirlər, qaranlıq otaqda, gecəni bir yerdə keçirəcəklər, ər-arvaddırlar. Amma bu fikir Zauru Spartak haqqındakı şübhələri qədər incitmir...

Yağış çisələyirdi, Zaur evlərinə tərəf addımlayarkən birdən ağına gəldi ki, sabah Təhminənin təzə iş yerinə zəng eləyə bilər. Telefonunu bilmirdi. Dadaşdan öyrənə bilər. Bəlkə elə indi gecəyarısı Dadaşa zəng vurub öyrənsin? Məzəli bir əhvalat yadına düşdü, bu əhvalatı Təhminə danışmışdı ona: bir gecə Nemət içib dəm olub, gecə saat üçdə zəng eləyib Dadaşdan Təhminənin gözlərinin rəngini soruşub.

—Yox, mən belə etməyəcəyəm, — deyə düşündü Zaur. — Gecə zəng etməyəcəyəm Dadaşa. Səhər idarədə xəbər alaram.

Sabahısı gün uzun zaman Dadaşa yanaşa bilmədi, otaq adamla dolu idi. Təhminənin yerində təzə bir işçi — qara bir qız oturmuşdu. Zaur Nemətlə bir-iki gəlmə ordan-burdan danışib çıxdı otaqdan. Fasilə zamanı gələndə gördü ki, Dadaş otaqda təkdir... Dadaş iri şişman portfelini açmışdı, stolunun üstünə qəzet salıb evdən gətirdiyi yeməyini çuxartmışdı. Toyuq yeyirdi, otaq istiydi və Dadaşın sir-sifətindən tər axırdı, tər damcıları toyuğun yağına qarışırdı və bir an Zaurun bu görünüşdən ürəyi qalxdı...

Dadaş Zauru görüb:

—Buyur, buyur, — dedi, — gəl çörək yeyək...

Zaur:

—Nuş olsun, — dedi, kənardakı stolun dalına keçdi. Dadaş başa düşdü ki, Zaurun onunla işi var. Ağzındakı iri tikəni udub:

—Mənə sözün var? — dedi.

—Bəli. Təhminənin təzə işində telefonunu bilmirsiniz ki?

Dadaş:

—Bilirəm, — dedi və barmaqlarının yağını silmədən əlini pencəyinin içəri cibinə saldı, oradan balaca telefon dəftərçəsini çıxartdı, ovulub didilmiş vərəqləri çevirdi, telefon nömrəsini tapdı və Zaura dedi, Zaur yazmadı. Bu nömrə də, Təhminənin ev nömrəsi kimi yaddaşına həkk olunacaqdı.

Daha Dadaşla bir işi yox idi, öyrənmək istədiyini öyrəndi, həm də şahidsiz-filansız, artıq söz-söhbət nəyə gərək? İndi gedə bilərdi, amma bir az yubandı, nədənsə birdən soruşmağı qərara aldı:

—Bəs niyə getdi axı burdan Təhminə?

Dadaş ağzındakı loxmanı uzun zaman çeynədi, nəhayət, uddu bundan sonra da cavab vermədi, hələ bir müddət də tikəsini həzm eləyə-eləyə, udquna-udquna, səssiz-səmirsiz başını buladı. Axır ki:

—Əşi, bu qızın işi uzun həngamədir, — dedi. — Elə ömrü

boyu belə olacaq — kəpənək kimi ordan bura, burdan ora uçacaq... — Dadaş kəskin və sərt danışdı, amma sonra sakitcə əlavə elədi: — Yəqin köhnə məhəbbəti yadına düşüb.

Zaur mat-məəttəl qalıb:

—Nə məhəbbət? — dedi.

—Nə bilim, nədir o oğlanın adı, Muxtardır deyəsən. Məhərrəmov Muxtar. Televiziyada rejissordur nədir... Bilmirəm, aralarında nə haqq-hesab var, amma yüz faiz əminəm ki, Təhminəni o dartıb apardı televiziya. Diktor eləyəcək onu. Bu qız guya filosofdur, diplomu var, universitet qurtarıb, indi gedib diktor olacaq. Ay-hay... Nə olub deynən, nəyin əskikdi burda?! Maaş kimi maaşın vardı, qonorardan-zaddan da yazırdıq hərdən, kefin istəyəndə gəlirdin, kefin istəyəndə gedirdin...

Dadaşın sözlərindən açıq hiss olunurdu ki, Təhminədən yanıqlıdır, möhkəm inciyib onun bu gözlənilməz hərəkətindən. Yəni, doğrudan, görəsən Dadaş Təhminəni sevirmiş ki, bu etibarsızlıq ona belə ağır təsir eləyib? İndi nə idi onu danışdıran?! — İnciklik, yanıq, qısqanclıq, ya da sadəcə himayədarlıq hissi, — heyfsilənirdi, yanırdı bəlkə Təhminəyə ki, öz qədrini bilmir, həyatda yerini tapa bilmir... Ya da elə bütün bu hisslərin hamısı bir yerdə hakim idi Dadaşa? Yaxşı, bəs bu Məhərrəmov deyilən kimdir belə, bu hardan çıxdı, bu nə yuvanın quşudur görəsən? Köhnə məhəbbət... Bəlkə "köhnə tanışım dəvət eləyirdi məni televiziya" deyəndə Təhminə məhz elə o Məhərrəmovu nəzərdə tuturdu. Köhnə tanış. Elə hara baxsan bunun köhnə tanışlarıdır. Belə də qadın olar, ilahi?

Dadaş yeyib qurtarmışdı, toyuğun sür-sümüyünü yığışdırıb qəzetə bükürdü. Zaur da ayağa durmuşdu ki, otaqdan çıxsın, amma bu vaxt Dadaş qəfilcə dedi:

—Zaur, bala, sənin atavı yaxşı tanıyıram, hörmətim var o kişiye. Sən də elə mənim oğlum, incimə sözümdən, amma mən sənə məsləhət eləyirəm: Bir əmi kimi. O arvada baş qoşma.

Zaur heç belə söhbət gözləmirdi, bir an özünü itirdi elə bil.

"Deməli, belə, — deyə düşündü. — Deməli, bu xəbər hamıya yayılıb. Anası düz deyirmiş, yerin qulağı var. Yaxşı, əgər belədirsə, onda, deməli, Dadaş həmin o Muxtar Məhərrəmovdan söz salanda hər şeyi bilirdi, — bilirdi Zaur la Təhminənin münasibətlərini. Elə çıxır ki, acıqcan deyirmiş bu sözləri Zaura, ondan hayıf çıxmaq üçün, intiqam almaq üçün... Axı bütün bu şayiələr düzdürsə, onda, deməli, Zaur Dadaşın da rəqibidir, məqsədinə nail olmuş rəqibi".

—Yaman afətdir o qız. İnan mənə. Mən hər şeyi başa düşürəm: gözəldir, həddən ziyadə gözəldir, cazibəlidir. Sən də cavan oğlansan... Amma ondan mümkünsə gen gəz. Səni lopp eləyib elə udar ki, heç ruhun da inciməz...

Zaur ifadə tərzinə mümkün qədər çox zəhər qataraq:

—Bəs mən elə bilirdim, siz ona yaxşı münasibət bəsləyirsiniz, — dedi.

Bu səfər Dadaş tutuldu, amma dərhal özünü ələ aldı və sakit-sakit sözünə davam elədi:

—Mən, doğrudan da, ona pis münasibət bəsləmirəm. Yazığım gəlir ona. Bir insan kimi yaxşı cəhətləri də var. Amma nə olsun? Özü özünü məhv eləyəcək... Onunçün heç bir qanun-kitab yazılmayıb, — kefi necə istəyir, elə də yaşayır. Dünya-aləm vecinə deyil... Axı belə də olmaz... Qayda var, adət var...

"Yaxşı, ay kaftar haramzada, bəs sən, sinli, həm də evli kişi altdan-altdan Təhminəyə maz gedəndə — bu hansı qayda-qanuna, hansı adət-ənənəyə görə idi, hə? Özü də sənin işçin idi, tabeliyində idi", — Zaur belə düşündüsə də dinmədi, maddım-maddım Dadaşın sifətinə baxırdı. Dadaş isə get-gedə daha çox cuşa gələrək danışdı:

—Onunçün heç bir təfavütü yoxdur, kimiynən dostluq eləsin... Kimdir onun tanış—bilişləri? Baza müdirləri, nə bilim alverçilər, filan... Nə var, nə var, təzə bir parça alacaq, ya şuba, ya nə bilim, üzük-sırğa...

Zaur bu bulanıq söz selinin qarşısında tam bir köməksizlik duyurdu, axı, hissə qapılıb çılgın etirazlardan başqa nəylə-hansı

dəqiq faktlarla, dəlil-sübutlarla bu axının qarşısında dura bilərdi. Dadaş ancaq gülərdi onun çılgınlığına, "Ürəyi təmiz uşaqsan, onunçün də aldanırsan, onunçün də səni aldadıb barmağına dolaya bilib" — deyərdi, deməsə də düşünərdi. həm də axı Zaur özü əmin deyildi ki, Dadaşın sözləri tək bir quru böhtandır. Təhminənin hər yerdə tanışları vardı, — doğrudan da, beləydi bu — ən müxtəlif adamlar, cürbəcür peşə sahibləri düşməzdə dilindən. Gərək paltarlarını Bakının ən yaxşı dərzisində tikdirəydi, gərək şəkillərini beynəlxalq konkurslarda mükafatlar almış məşhur fotoqraf çəkəydi, bərbəri də gərək şəhərdə birinci bərbər olaydı, diş həkimi də. Nə deyirsən de, belə şeylərin dəlisiydi Təhminə. Belə şeylər, bu cür həyat tərzisi müəyyən adamlarla, əksər hallarda kişi xeylaqlarıyla əlaqədar idi və belə olan surətdə, bütün bu imtiyazları havayı qazanmırdı ki, Təhminə. Təmənnasız olunmurdu ona bu lütfkarlıq — tapılmayan geyimlər, növbəsiz biletlər, qıt şeylər...

Dünəndən bəri ikinci dəfədir ki, Zaur Təhminə haqqında dəhşətli şeylər eşidirdi və onu ağrıdırdı eşitdikləri. Amma məgər üç ay bundan qabaq — yaxınlıqlarından əvvəl də eşidib qulaqardına vurmurdumu ara-sıra aralığa düşən bu cür söhbətləri?.. Onda niyə bu söhbətlər Zaurun zərrəcə vecinə deyildi? Əksinə, bəlkə bu söhbətlər bir növ Zauru şirnikdirmişdi də. Bəlkə də haradasa, qəlbinin dərinliklərində fikirləşmişdi ki, əgər Təhminə, doğrudan da, belə "yüngülməcazdırsa", ayağı sürüşkəndirsə, mən niyə kənarda qalıram? Zaur istədiyinə nail oldu, daha indi ağrımaq, nəyisə ürəyinə salmaq neyçün? Olan olub, keçən keçib... Mənim nə borcuma? Təhminə kimdir ki, mənimçün? Üç ayın xoş xatirələri, vəssalam.

Belə düşünürdüsə də, haradansa xəstə diş kimi hovutqayıb zoqquldayan ağrını da ovuda bilmirdi. Hər halda Dadaşın cavabını verməli idi:

—Mən heç bilməzdim ki, — dedi, — siz Təhminə haqqında

belə pis danışarsız.

Dadaş quru bir tərzdə:

—Mən olanı deyirəm, — dedi. — Səni də xəbərdar edirəm. Çünki sən də mənim oğlumsan. Əmin kimi sənin...

Çox gülməli çıxdı: "Mən sənin əminəm, sən mənim oğlum" və Zaur qəhqəhə çəkdi. Əsəbi bir gülüş idi bu, Dadaşın düz gözlərinin içinə baxa-baxa gülürdü. Və gülə-gülə də:

—Nə siz mənim əmimsiniz, — dedi, — nə də mən sizin oğlunuz. Mən uşaq deyiləm... Nə elədiyimi özüm bilərəm...

Düz üzünə dedi bunu Dadaşın və özünün də xoşuna gəldi ki, fikrini neçə də açıq, mərd-mərdənə bu burnu ziyilli kişinin üzünə çırpdı. "Mənimlə ömürlük düşmən olacaq, cəhənnəmə ki, olur-olsun. Əlindən gələni beş qaba çəksin" deyə düşündü və xudahafizləşmədən şəstlə otaqdan çıxdı...

Dördüncü fəsil

*Həm vüsali vurur od canıma, həm hicranı
Bir acəb şəm ilə düşdü səri-karim bu gecə.*

Hər bir insan yaşadığı evin içinə nə sayaq alışı, məhrəm olursa, maşın sürən adam da şəhərə, şəhərin küçələrinə, meydanlarına, dalan və döngələrinə, enişinə-yoxuşuna o cür alışı, məhrəm olur. Evlərin sakinləri mənzillərinin hər əyər-əskiyinə bələd olduqları kimi, maşın sürən adam da yolların hamarına, çuxuruna bələd olur. "Dünən burada keçidi bağlamışdılar, bu çəpərin üstündə "sağa burulmaq olmaz" nişanı vurulub, bu yolayrıcında işıqfor pis işləyir, bu döngənin dalında çuxur var" — bütün bu əlamətlər sükan arxasına keçmiş adamçün gündəlik qayğılardır — daman dam, xarab olmuş su kəməri, sınımış pəncərə, cırıldayan döşəmə — ev sahiblərinin gündəlik qaygıları olduğutək. Mənzilinə alışmış adam otağının içində qaranlıqda da yeriyyə bildiyi kimi Zaur da

şəhərin avtomobil yollarını, küçələri, döngələri gözübağlı da seçə, tapa, burula bilərdi... Əlbəttə, gözübağlı sürmürdü maşını, diqqətlə başqa maşınları, piyadaları, işıqforları, yönəldici milisin hərəkətlərini izləyirdi. Amma şəhəri beş barmağı kimi tanıdığı üçün maşını sürərkən müəyyən istiqamət barəsində düşünmürdü, fikirləri tamam başqa, kənar məsələlərə yayınırdı... İndi isə o yalnız Dadaş haqqında fikirləşirdi — gündüz elədikləri söhbət haqqında...

Dadaşın sifətini gözləri qarşısında dönə-dönə canlandırır, ona get-gedə daha artıq nifrət edərək, hey söyürdü kişini: "Adam satan köpəkoğlu... Gör bir nə ağızdolusu danışırdı: "onunçün heç təfavütü yoxdur, — alverçilər, baza müdirləri..." Yaxşı, madam ki, heç təfavütü yoxdur, səni niyə mağmın qoyub? Yeddi həndəvərinə buraxmayıb, odur ki, belə salveylənmiş kiçük kimi zingildəyirsən də. Ağzıgöyçəklik eləyib, özgənin üstünə min çirkab atırsan!"

Amma ən dəhşətli o idi ki Zaur yüz faiz əmin ola bilmirdi: doğrudanmı Dadaşın atdığı çirkab ancaq onun öz uydurmalarıdır, real gerçəklik deyil? O, Təhminə haqqında Dadaşın sözlərindən təcrid olunaraq düşünmək istəyirdi və heç bir şey müəyyənləşdirə bilmirdi. Elə bil iki Təhminə vardı — biri Zaurla görüşlərdə mövcud olan Təhminə — Zaur onun hər sözünə inanmağa hazır idi — biri də başqa, Zauru yad, Zaurun tanımadığı, amma bir çox adamların fikrində, dilində, təsvirində mövcud olan Təhminə... Hansı Təhminə daha real, daha həqiqi idi? Bəlkə elə ikisi də. Biri əsl Təhminə... biri də onu yamanlayanların, onu istəməyənlərin öz təəvvürlərində, xəyallarında yaratdıqları, bəzədikləri Təhminə...

Axı onu bəzəyən, onun haqqında olmazın iftiralar uyduranların özləri də Təhminəyə biganə deyildilər — kəsirdilər ondan, ya nifrət edirdilər ona, ya kiməsə qısqanırdılar Təhminəni, ya paxıllıq edirdilər, ya hayıf çıxmaq istəyirdilər. Onun gözəlliyinin tamarzısında olanların çoxusu isə əslində istəyinə çatmayıb, heç olmasa uzun dilləriylə, bayağı söhbətləriylə, müfəssəl təsvirləriylə qurdlarını öldürmək istəyirdilər.

...Və bütün bu şeylər haqqında fikirləşdikcə Təhminəyə zəng eləmək həvəsi get-gedə sönüb gedirdi. Hələ dünən bu zəngin bir mənası vardısı, bu gün, Dadaşla söhbətdən sonra tamam yersiz bir iş olardı. Zəng eləyib nə barədə soruşacaqdı? Spartak barədə, ya o televiziya rejissoru barədə? Yaxud baza müdirləri, alverçilər barədə? Təhminə nə cavab verərdi bütün bu sorğu-suala? "Əgər məni fahişə hesab eləyirsənsə, onda nə təfəvütü var sənin üçün, — deyə bilərdi, — yox, əgər hesab eləmirsən, necə ağılıva sığışdıra bilirsən bütün bu şübhələri?" Bəlkə də hər şeyi inkar edəcəkdi, bircə o televiziya rejissorunu boynuna alacaqdı... Ya Spartakı... Nə isə, yenə qarışırdı Zaurun fikirləri. Yox, özünü ələ almalıdır. Bütün bu şeylər haqqında düşünməməlidir. Gözləməlidir, vəssalam. Heç kəsən Təhminə barəsində söhbət aparmaq lazım deyil. Özünə də zəng eləmək olmaz... Gözləmək lazımdır vəssalam... Gec-tez özü zəng eləyəcək, buna Zaurun şəkk-şübhəsi yox idi. Özü zəng eləsə, özü görüş təyin eləmək istəsə, görüş təyin eləsə, o zaman sözü açmaq olar.

...Günlər bir-bir ötürdü. Təhminədən səs-soraq yox idi...

Bir axşam Zivər xanım sözarası dedi ki, Zaurun kooperativ mənzili bir-iki aya hazır olmalıdır. Zaur bu eyhamın gizli mənasını başa düşürdü: mənzildən söhbət salanda, anası ardınca evlənmə barəsində söz açardı... Zaur düşünürdü ki, doğrudan, təəccüb qalası işdir. Axı lap yaxşı bilirdi ki, anası gələcək gəliniylə yola getməyəcək, aralarında dedi-qodu olacaq, sancıb-dalayacaq gəlinini, yox əgər gəlin də dillidilavər olsa, söz götürməyəcək, cavabını verəcək, dava-mərəkə ərşə qalxacaq, sözgap düşəcək aralığa və bütün bunlara baxmayaraq, Zivər xanım oğlunu evləndirməyə, qayınana olmağa can atırdı, tələsirdi... Ərşdən-kürşdən, o yandan-bu

yandan başlanardı bu söhbət, filankəs oğlunu evləndirdi, peşmankəs qızını ərə verdi, filançün elçi gediblər. Sonra Zivər xanım hərləyib-fırlayıb gətirərdi sözü Zaurun üstünə, başlardı ki, bəs, daha yekə oğlansan, evlənmək vaxtıdır, nə çağacan subay gəzib dolanacaqsan, bizim də day o yaşımız deyil, atan iki dəfə infarkt keçirib, mənim özümü bu andıra qalmış astma lap əldən salıb, rəvadırmı ki biz bu dünyadan nisgilli, nakam köçək, oğlumuzun şad gününü görməyə, bircə balamızçün elçi düşməyə, könlü istəyən, gözü tutan bir təmiz qızın "həri"sini almayaq toyunda sındıra-sındıra oynamayaq, totuq-motuq nəvələrimizi atıb-tutub oynatmayaq və s. qəbildən sözlər, sözlər, sözlər... boş-boş sözlər. Xeyr, bağışlayacaqsan, boş-boş sözlər deyil bunlar... Bizim cavanlığımız çətin keçib, aclığa, kasıbçılığa, ehtiyaca, sıxıntıya dözmüşük, amma bir arzumuz olub, atanın da, mənim də ki, barı balamız xoşbəxt olsun, bu dünyada heç nədən korluq çəkməsin, halal südəmmiş, pak, təmiz bir qıza rast gəlsin, evlənib oğul-uşaq sahibi olsun, biz də qoca yaşımızda baxıb fərəhlənək, ürəyimiz böyüyüb dağa dönsün, o səadət ki, cavanlığımızda bizə nəsib olmadı, oğlumuzun, nəvələrimizin qismətinə düşsün, elə bizim xoşbəxtliyimiz də onların xoşbəxtliyidir də...

Zaur bütün bu bəlağətə səbirlə tab gətirər, bığaltı qımışar, nə "hə", nə "yox" deyər, amma bu səfər anasının nitqinə təzə bir cəhət əlavə olundu, uzun-uzadı və mücərrəd arzuları bu səfər konkret bir adla bağlandı. Əvvəl Zaura elə gəldi ki, səhv eşidib.

—Nə? — deyə xəbər aldı, — hansı Firəngiz?

—Qonşumuzu deyirəm də, Alyanın qızını...

Bu ad, bu təklif o qədər gözlənilməz idi ki, Zaur həтта özünü itirdi:

—O ki lap uşaqdır.

—Uşaq niyə olur, on doqquz yaşı var. İnstitutda oxuyur. Səndən cəmi-cümlətən beşcə yaş kiçikdir. Elə-belə də olmalıdır da, ər gərək arvaddan bir az böyük olsun.

Əlbəttə, Zivər xanım özülə əri arasındakı yaş fərqlərini

nəzərdə tuturdu — səkkiz yaş kiçik idi ərindən.

—Ata-anasının əməlli-başlı könülləri var e... Alya neçə kərəm işarə vurub mənə... Deyir, sən xoşbəxtsən, bir oğlun var, oğlanın işi nədir ki, halva... Odey, mənim də oğlum var, bir qırnıq nigarançılığın çəkmirəm onun. Amma qız ayrı məsələdir. Rastına kim çıxacaq anası ölmüşün, hansı evə, hansı ocağa düşəcək.... Mənim qızım, deyir, bir açılmamış qönçədir tale, deyir, görən kimin bağına salacaq balamı... Adam, deyir o vaxt ürəyin buz kimi eləyir ki, qabaqcadan qızıvı köçürdüyn ailəni tanıyasan. Day mən də lap key Balaxanım deyiləm ki, bilirəm bu sözləri bizimçün deyir... Başa düşürəm bu xalı hara vurur...

—Yaxşı nə qaçhaqaçdır, nə olub belə, qızı qarıyıb evdə qalıb ki? 19 yaşı var da qızın anası nə belə əl-ayağa düşüb?

—Ay-hay... Mən nə deyirəm, bu nə deyir... Əşi başa düşmürsən nə məsələdir? Nə olsun 19 yaşı var? Bu gün-sabah ərə gedəsidir. Alya xanım da ondan nigarandır ki, kimə gedəcək, hansı evə, hansı ocağa düşəcək. Bir yandan da bizə, bizim ailəyə bələddir, səni tanıyır, gözünün qabağında böyümüsən, hansı ana istəməz ki qızı nəcib yerə düşsün?

—Yaxşı, bəs sənə nə düşüb bu cür canfəşanlıq eləyirsən. Xalqın dərdi-səri sənə qalıb?.. Cavan, göyçək qızıdır, vaxtı gələr, gedər ərə də. Sən niyə onun dərdəni çəkirsən?

—Mən bəyəm onun dərdini çəkirəm? O qız evdə qalmayacaq, mən səni fikirləşirəm... Belə qızlar çöldə tökülüb qalmayıb ki... Gözəllik deyirsən — gözəllik, ağıl deyirsən — ağıl, yaxşı, hörmətli ailə deyirsən-yaxşı hörmətli ailə, abır-həya, ismət, adamı görəndə pul kimi qızarır, day sənə nə lazımdır?... Belə qıznan evlənərsən ömrün boyu ürəyivi buz kimi eləyərsən, heç kimin yanında da başın aşağı olmaz... Sən, deyəsən, belə-belə şeyləri hələ əməlli-başlı qanıb eləmirsən?

Qəribədir ki, Zivər xatım Firəngizin bütün məziyyətlərini bir-bir sadaladıqca qeyri-ixtiyari Təhminə gəlib durdu Zaurun gözləri qarşısında və Zaur bu saatca durub Təhminəyə zəng

eləmək, onunla görüşmək istəyini güclə boğurdu.

Zivər:

—Sabah sənin ad gününə gələcəklər, — dedi.

Zaurun fikirləri tamam başqa yerdə olduğu üçün bu xəbərdən diksindi:

—Gələcəklər? Kim gələcək?

—Necə yəni kim? Bəs səhərdən bəri kimdən danışırım...
Qonşularımız —Alya, əri... qızlarını da gətirəcəklər.

Zaurun elə bil içində çıraq alışıdı: neçə olub ki, bunu nəzərə almayıb. Sağ olsun anası, yadına saldı: axı, sabah ad günüdür. Təhminədə də bilir bu günü, dəftərçəsinə də yazıb. Deməli, bax bu günü gözləyirmiş, ona görə zəng eləməmiş. Bəhanə lazım imiş ona zəng eləməkçün, yenidən görüşməkçün, bütün əlaqələrini yenidən bərpa eləməkçün... Əlbəttə ki, belədir,

İndi Zaur sevinclə düşünürdü bu barədə: çoxdan bəri, ta lap uzaq körpəliyində qalmış uşaqlıq illərindən bəri heç bir zaman ad günü haqqında belə bir intizarla düşünməmişdi. Uşaqlıq illərindən bəri həmişə bu gün — Zaurun ad günü onu darıxdırırdı, axı, bu gün onunçün tamamilə yad və yabançı olan qohumlar toplaşar, bayağı söhbətlər edər, duzsuz sağlıqlar deyərtilər, sentyabr ayı olduğu üçün hələ isti olardı. Hamının pal-paltarı islanıb bədəninə yapışardı, otaqlarından tər iyi gələrdi və Zaur səbirsizliklə məclisin qurtarmasını, qonaqların dağılmasını gözlərdi. İndi isə sabahkı gün haqqında xoş bir intizarla düşünürdü. Ona qiymətli bir hədiyyə bəxş edəcək gün kimi... Gözlənilməz sevinclərlə dolu olan bir gün kimi... Uşaqlıqdakı kimi...

Ad günü deyil, ad gününün axşamı zəng elədi... Daha doğrusu, gecəsi. Gecə yarını keçmişdi və təqvimdə, doğrudan da, sentyabrın 23-ü idi — Zaurun ad günü. Zaur yatağına girmişdisə də, hələ yatmamışdı. Evin hər yerində işıq sönməyincə və bütün səslər kəsilməyincə yuxulaya bilmirdi.

Atası həmişə erkən yatar, səhər də ertədən durardı. Anası isə Bakının televiziya verilişləri qurtaran kimi gedərdi yatmağa... Bu gecə də atası çoxdan yuxulamışdı, amma anası hələ oyaq idi. Qonşu Sitarəylə birlikdə mətbəxdə əlləşirdi, sabahkı qonaqlığın hazırlığını görürdülər. Mətbəxdən şirni və ədviyyat qoxusu gəlirdi — paxlava, şəkərbura, şəkərçörəyi... Cürbəcür piroqlar, pirojnalar, tortlar hazırlamaq sarıdan Zivər xanımın tayı-bərabəri yox idi. Amma sabahkı gün öz adı məharətini də vurub keçməliydi, — axı, onun məclisinə Alya kimi tələbkər bir hakim qiymət verəcəkdi. Mətbəxdən anasıyla Sitarənin yavaş səsləri gəlirdi, professorun və Zaurun yuxusuna mane olmamaqçün qadınlar xısın-xısın danışirdılar. Zaur onların hər kəlməsini dəqiq eşitməsə də, söhbətlərinin məzmunundan agah idi: qadınlar xəminin yaxşı qalxmasından, layların nazik yoğrulmasından, qoz-fındığın narın əzilib şəkərlə qarışdırılmasından, paxlavaya vurulacaq ədviyyatın miqdarından danışirdılar. Sabahkı məclisdən, qonaqlardan danışirdılar — kim paxlavanı, şəkərburanı daha çox sevir, kimin hansı tortdan, hansı piroqdan, hansı pirojnadan daha çox xoşu gəlir, hansı kişi dəlisidir şirniyyatın, hansı qadına heç bir şey bəyəndirmək olmur, halbuki keçən səfər öz evlərində aşının qazmağı yanıb kəsöy olmuşdu... Olanda olur da, ay Zivər bacı, işdi, düşməknəndi də. Orası da elədir e, ay Sitarə, doğrudan, böyük məclis yola salmaq zor işdir, adamın lap kələyi kəsilir, əldən düşürsən, amma bir yana baxanda bircə balavın məclisində də qolunu çırmalamayıb zəhmət çəkməsən, bəs nə vaxt çəkəcəksən... Əlbəttə, ay Zivər bacı, məşallah, allah saxlasın, belə oğul böyütməsən, indi gərək hər əziyyətinə də dözsən. Bəs necə, ay Sitarə, onun boyuna qurban olum, qızıldır onun xasiyyəti, ipək kimi yumşaqdır, ürəyi də elə təmizdir, elə təmizdir, sanasan şüşədir, odur ki, xətəraliyəm də, ay Sitarə, bu cür ki təmiz uşaqdır, ürəyi şüşə kimi safdır, hər şeyə, hər sözə, hamıya inanandır, elə qorxuram ki, keçsin bir afətin cənginə, sap kimi dolasın barmağına balamı. Eh, ay

Zivər bacı, ağzıvı xeyirliyə aç, dünya bəgəm dərəbəylikdir-zaddır, nə danışsən, Zaur elə aciz-avara deyil, demə, məşallah ağıllı-mərifətli oğlandır, hər şeyin yerin biləndir, ürəyinə-zada salma, sən allah, vaxsey, vaxsey, piroq yandı, başımız söhbətə qarışdı...

...Və bu vaxt telefon zəng çaldı. Zaur yerindən sıçradı, —bu vaxt ancaq ona zəng eləyə bilərdilər: kim ola? Dəstəyi qaldırdı:

—Allo!

Dəstəyə qarmaqarışıq səslər doldu, — açıq havadan zəng olunmuşdu — küçəydimi, meydandımı — müxtəlif hənirtilər gəlirdi, sonra bu hənirtilərin içindən uzaq bir səs duruldu, aydın eşidildi, Zaur dərhal bu səsi tanıdı.

—Mənəm, Zaurik, — dedi Təhminə. — Bağışla ki, belə gec zəng eləyirəm... Danışa bilirsən?

—Əlbəttə.

—Bütün günü sənə zəng etmək istəyirdim, amma başım elə qarışdı ki, macal tapa bilmədim... — Səs arada kəsilirdi, xətlərin, cihazların xırıltısına qarışb itirdi, amma Zaur hər halda Təhminənin dediklərini dəqiq qavrayırdı.

—Sənə aeroportdan zəng vururam. Yarım saatdan sonra uçuram.

Zaur susub dinləyirdi, nəinki cavab vermirdi, heç "hə". "yox" da demirdi. Təhminə təəccüblə:

—Eşidirsən məni, Zaur? — deyə xəbər aldı. — Hə, eşidirsən?

—Eşidirəm...

—Səni təbrik eləyirəm... Yadımdadır, axı, — bu gün ad günüdür. Sənə hədiyyə də almışam. Sabah sənə çatdıracaqlar, — tələsə-tələsə danışdı, elə bil qorxurdu ki, birdən telefon əlaqəsi qırılar və etmək istədiyi əsas şeyi deyə bilməz, — balaca bir şeydir hədiyyəm, amma həmişə sənin yanında olacaq ki, məni həmişə yada salasan... Sabah sənə çatdıracaqlar... Mədinə, qonşum gətirəcək... işivə.

Zaur:

—Təşəkkür edirəm, — dedi. — Yaxşı, soruşmaq ayıb

olmasın, hara uçursan belə, nə münasibətlə? — Hiss elədi ki, mətbəxdə susdular, yaqın onun danışığına qulaq verirdilər. Təhminə sevinclə:

—Moskvaya, — dedi. — Moskvadan sabah bizim verilişimiz var. Proqramı mən aparacağam. Baxarsan. — Sonra tələsik əlavə etdi. — Yaxşı, Zaurik, hələlik, mənə əl eləyirlər ordan, təyyarəyə minik başlayıb...

Aeroport Zaurun gözləri qarşısında çanlandı: gecəyə qər q olmuş uçuş meydanı, rəngbərəng signal işıqları, qapısı açıq təyyarə, trap və trapda Təhminənin təzə dostları — televiziya işçiləri, qapının ağzında kiçik, cib fənərini yandıraraq biletləri yoxlayan stüardessa. Bir azdan Təhminə də trapla dırmaşacaq, sonra təyyarənin qapıları kip bağlanacaq, propeller hərəkətəcək, təyyarə yerlə bir az qaçaraq havaya yüksələcək. Bir dəstə televiziya işçiləri deyib-güləcək, zarafatlaşacaq, sabahkı verilişlərindən, ümumi işlərindən danışacaqlar.

...Və Təhminə də onların içində olacaq. O köhnə dostu — televiziya rejissoru, nədir onun adı, Muxtardır, nədir, — o da yaqın oradadır, Moskvaya gedir o da... Bəlkə trapdan əl eləyən, Təhminəni çağıraraq da ələ odur. Ya bəlkə indi lap Təhminənin yanındadır, telefonun böyründə, Təhminənin Zaur ilə söhbətini dinləyir. Mətbəxdən anasıyla Sitarə Zaurun söhbətini dinləyən kimi...

Təhminənin bu gecə zəngi Zaurun ürəyini müxtəlif qatma-qarışıq hisslərlə doldurmuşdu, — açıq təyyarə meydanının nəfəs genişliyi, təyyarənin qalxacağı göylərin ulduzlu qaranlığı vardı bu telefon zəngində. Təhminənin səsi, nəvazişi, ona — Zaurə diqqəti vardı... Amma bir də Zaurə yabançı olan özgə sevinci vardı, uzaq səfər fərəhi — başqa həyat, yeni tanışlıqlar, münasibətlər kələfi vardı və bütün bunlar Təhminənin yeni işi, yeni həyatı idi. — Zaurun gözündən irəq, ömründən uzaq olan yad bir dünyadan gəlirdi bu soruqlar...

—Salamat qal, Zaurik, bol-bol səadət arzulayıram sənə...

—Sənə də yaxşı yol, — dedi Zaur. — Neçə vaxta gedirsən?

—Üç günlüyə, — dedi, sükut çökdü, görünür bu sükut ərzində götür-qoy edirmiş: desin, deməsin, nəhayət, qərara gəlib yavaş səsle (doğrudanmı görəsən yanında kimsə vardı, ona görə yavaşdan dedi bunu) — pıçıltıyla əlavə etdi: — Sən də uç gəl Moskvaya, Zaurik... Yaxşı, mən qaçdım, hələlik...

Sonra dəstəkdən kəsik-kəsik siqnallar eşidildi. Zaur Təhminənin son təklifi barəsində düşünürdü: doğrudanmı Təhminə bu sözləri dedi — son görüşlərində "daha ayrılmalıyıq"U qərarını verəndən sonra, onların idarəsindən, Dadaşın ləng işləyən şöbəsindən çıxıb hay-küylü, əsəbi, daim hərəkətdə və tələsmədə olan televiziya dünyasına düşəndən sonra, təzə dostları-taşıqlarıyla bir yerdə Moskvaya uçarkən, məhz ona, Zaurə təklif elədi ki, dalınca gəlsin... Yox Zaur yanılmırdı, elə-beləcə demişdi Təhminə:

—Zaurik, uç gəl Moskvaya...

—Kim idi o? — mətbəxdən anasının səsi gəldi.

— Heç, — dedi. — Bir tanışım idi.

Bəşinci fəsil

Degildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi
zail.

Mənə tən eyləyən qafil səni görcək
utanmazmı?

Zaurun təqribi hesablamalarına görə Bakıda, Azərbaycan respublikasının başqa şəhər, kənd, şəhər və kəndtipli qəsəbələrində onların yetmiş yeddi nəfər qohumu vardı. Atasının və anasının hesablamaları etibarlı deyildi. Keflərinin kök vaxtlarında bir-birlərinin qohum-əqrəbasını saymağa başlayanda atası ortalığa bir rəqəm çıxarırdı, anası ayrı. Anasının hesablamalarına görə atasının qohumu daha çox idi,

atasının hesablamalarına görə əksinə. Anası: "Bibim nəvəsinin ögey əmisi oğlu haradan mənim qohumum oldu ki..." — deyərdi, amma özü Məcidin dayısı qızının baldızı oğlunu ərinə yaxın qohum sayardı. "Hər halda ali məktəbə girəndə sənə yanına gəlmişdi ki, yaxın qohumusan, sən də ona kömək elədin... Doğrudur, işi düzəldəndən sonra bir də üzünü görmədik, amma hər halda ..".

Əslində, ata və ana qohumlarından başqa bir də vardı, Məcid demiş, "sezon qohumları". Məlum deyildi ki, onlar kimin tərəfindən hardan qohum idilər, amma elə ki, imtahan mövsümü başlanırdı, bu haradansa peyda olmuş "sezon qohumları" qapılarını kəsdirirdilər. Nizamidən, Firdovsidən, Sədidən tutarlı misallar gətirib isbat edirdilər ki, qohum-əqrəbə də gündə gərək olar və əgər Məcid uşağa kömək etməsə, deməli, böyük şairlərin hikmətli kəlamlarının bir qəpiklik mənası yoxmuş... Adətən bu müdrik beytlər Məcidgilin evlərində yay aylarında, sınaq imtahanları dövründə daha çox səslənirdi, amma başqa mövsümlərdə də cürbəcür qohumların cürbəcür xahişlərindən, təvəqqülərindən asudə deyildi Məcidin başı... Məcid ürəyiyumşaq adam idi, əlindən gələn yaxşılığı qohumlarından da, qohumu olmayan, tanıyıb-tanımadığı adamlardan da əsirgəməzdi və heç bir vaxt da elədikləri yaxşılıqların müqabilində heç bir şey gözləməzdi, heç quru "sağ ol"un da təmənnasında deyildi. Amma hərdən-birdən, görürsən düşürdü belə bir iş ki, yaxşılıq elədiyi adam, dərinlikdə qolundan tutduğu şəxs məqsədinə çatmayan kimi birdəfəlik yox olurdu, ilim-ilim itirdi, nə izi, nə tozu qalırdı, belə məqamlarda Məcid də görürsən, hərdən səgah üstündə dodaqaltı zümzümə edərdi: "Bağda ərik var idi, salam-məlik var idi, bağdan ərik qurtardı, salam-məlik qurtardı".

Bu, atasının əzbər bildiyi yeganə şer misralarıydı və yeganə musiqi motivi idi, professor bunu, öz fəaliyyət iştirakçıları kimi, özü özü üçün, öz dilxoşluğu üçün oxuyurdu. Amma, hər halda bu müvəqqəti üzə çıxıb birdən-birə də qeyb olan təmənnalı

qohumlardan savayı əsl yaxın qohumları da vardı və bu qohumlarla daimi sıx əlaqə saxlayırdılar. Belə yaxın qohumlar Zivər xanımın bacıları, xalası və xalası qızlarından ibarət idi və bir də Məcidin, Bakıda yaşayan yeganə yaxın qohumu-məşhur cərrah, professor Bəhram Zeynallıdan şübhəsiz, Bəhram Zeynallının ailəsi — arvadı Rüksarə xanım, oğlu Rasim də yaxın qohumlardan sayırdı, amma Bəhramın davada həlak olmuş qardaşının oğlu Qiyasla gediş-gəlişləri yox idi... Məcid bilirdi ki, Qiyas Dilarə adlı bir qızla evlənib, bir oğulları var, amma nə özü, nə də Zivərlə Zaur Qiyasın ailəsiylə heç tanış da deyildilər. Ömürlərində bir-birlərinin qapısını açmamışdılar, deyəsən Qiyasın əmisi Bəhramla gediş-gəlişləri vardı, amma Məcidgil Bəhramgildə tez-tez qonaq olsalar da, bir dəfə də onlarda Qiyasgilə rast gəlməmişdilər... Adətən Bəhramgillə, başqa qohumlarla görüşləri də müəyyən hadisədən-hadisəyə, tarixdən-tarixə olardı — ad günlərində, toy-nişanda, ya, allah eləməsin, hüsr məclislərində... Bu gün — Zaurun ad gününə də beş-altı nəfər qohum gəlmişdi — Zivərin iki bacısı, bir xalası qızı, (o biri xalası qızı gəlməmişdi, xalası xəstəydi, qızı da onun keşiyini çəkirdi), Bəhram Zeynallı arvadı Rüksarə xanımla, (onlar da oğulları Rasimsiz gəlmişdilər...) Məcidin iş yerindən də iki nəfər gəlmişdi və o cümlədən atasının kafedrasında assistent olan Şahin. Şahin Zaurla həmyaş idi və onların ailələri üçün əvəzsiz bir adam idi — nə lazım olsaydı yerin deşiyindən tapardı. — Bax, elə bugünkü məclisçün bütün gərək olan sursatı — sədri düyüsündən, təzə balıqdan, kürüdən tutmuş hər cür xırım-xırdayacan — nə bilim borjomdu, yaşıl noxuddu, mayonezdi-fılandı — hamısını Şahin "təşkil eləmişdi"... Qonşularla elə mehribançılıqları yox idi, qonşulardan bircə Murtuzovgil idi qonaqları — Murtuz özü — istefaya çıxmış polkovnik Murtuz Murtuzov bütün orden, medallarını taxmışdı, — arvadı Alya və qızları Firəngiz. "Qızlarını bizimkilərə — qohumlarımıza göstərməyə gətiriblər" — deyər düşünmüşdü Zaur. Amma məsələ ondadır ki,

Murtuzovlarla bir yerdə Zaurun tanımadığı başqa bir ər-arvad da gəlmişdi, necə deyərlər, çağırılmamış qonaqlar. Alya xanım izahını eləyirdi, üzrmü istəyirdi, hər halda qeyri-müəyyən bir tonla:

—Tahirəylə Cabbar da gəlib çıxdılar bizə, dartdım onları da gətirdim, — dedi.

Tahirə Alyanın ortancıl bacısı idi. Çünki kiçik bacısı da vardı —Sürəyya, Nemətin arvadı. Nemət tərcüməçi idi. Zaur la bir nəşriyyatda işləyirdi və Zaur onu son dərəcə duzsuz-dadsız bir adam hesab eləyirdi.

Amma Cabbarla Tahirəni Zaur birinci dəfə görürdü.

Tahirə də Zivər xanıma:

—Sən allah, bağışlayın,— dedi. — Alya qır-qıç oldu ki, gərək siz də gedəsiz, heç bilmirdim ki, Zaurun ad günüdür bu gün... hədiyyə bizim boynumuza. — Guya Tahirə üzrxahlıq eləyirdi, amma bu sözləri elə böyük bir təşəxxüslə deyirdi ki, onların mənası tamam başqa cür çıxırdı: yəni sizin minnətiniz olsun ki, biz təşrif gətirib sizə qonaq gəlmişik.

Zivər xanım:

—Eyib deyilmi, nə danışsınız, öz evinizdir, xoş gəlmisiniz, — deyirdi.

Amma Zaur ona da fikir verdi ki, anası da tələffüz elədiyi sözlərə tamam başqa məna verdi. Anası da hiss eləmişdi Tahirənin forsunu, özündən müştəbehliyini və imkan tapan kimi onu yerində otuzdurasıydı...

Zaur bunu da başa düşürdü ki, qonşuların bu nümayəndə heyəti yalnız. Firəngizi göstərməkçün gəlməyib, həm də Zaura baxmağa gəlib. Daha doğrusu, yalnız tək bir Zaura yox, oğlanın ailəsinə, qohum-əqrəbasına, evlərinə-eşiklərinə, dolanacaqlarına və davranışlarına, bir söz, "bizim Firoçkanın" düşə biləcəyi mühitə... Tahirə, görünür, Alyanın yalnız bacısı deyildi, həm də ən yaxın məsləhət-məşvərətçisi idi, odur ki, onun rəyi, fikri, təəssüratı vacib idi... Zaur, içində bütün bu bayağı oyuncaqlara nəinki gülürdü, müəyyən ikrah hissi də duyurdu, bu duyğularını ört-basdır etmək,

üzə çıxarmamaq, hamıya xoş sifət göstərmək, mehribanlıq eləmək istəyirdi. Özü də bu halına təəccüb qalmışdı. Adətən bu sayaq münasibətlər, ümumiyyətlə, ad gününün saxta şadyanlığı onu əsəbiləşdirərdi. Zaur bu günün tez qurtarıb getməsini arzulayırdı. Amma bu gün səhərdən bəri bütün içini doldurmuş ilıq, xoş bir duyğu, elə bil onun bütün insanlara münasibətini də mülayimləşdirmişdi: heç kəs onu əsəbiləşdirmirdi...

Dəqiqəbaşı əlini cibinə atır, "Ronson" alışqanını çıxarıb odlayırdı və ona elə gəlirdi ki, onun sevincinə, fərəhinə hamı şərikdir. Bu alışqanı bu gün işə Təhminənin qonşusu Mədinə gətirmişdi. Təhminənin dünən dediyi hədiyyəsiydi bu "Ronson" alışqanı, bir dəstə gül və üstündə təbrik sözləri yazılmış kağız... Zaur elə bil qərribə yuxu içində idi və ona müraciətlə deyilən sözləri də əməlli-başlı eşitmirdi, nəzakətsiz görünməmək üçün arabir "bəli, əlbəttə", yaxud "xeyr" deyirdi, amma özü də bilmirdi ki, "bəli-xeyri" yerində deyir, ya yox. Tahirənin əri Cabbar da nə barədəsə onunla qızgın söhbətə girişmişdi. Zaur da onu dinləməyərək hey başını yelləyir, "bəli, bəli, əlbəttə" deyirdi, amma özü də bilmirdi ki, nəylə razılaşırsın, nəyi belə qeydsiz-şərtsiz qəbul edir... Arabir diqqətini toplayıb Cabbarın fikrini almaq, nədən danışdığını təyin eləmək istəyirdi. Cabbar yanında oturmuşdu, amma elə bil səsi hardansa, çox uzaqlardan gəlirdi:

—Başa düşürəm, atanızın işlədiyi institutda müdafiə eləmək yaxşı düşməz, söz-söhbət ola bilər. Amma istəsəz, mən danışaram, bizim institutda müdafiə edərsiz.

Zaur: "bəli, bəli, əlbəttə" deyirdi, özü də bilmirdi ki, Cabbar dəqiq surətdə ona nə təklif edir. Cabbarın səsinə başqa səslər — atası Məcidin, anasının, xalalarının, Murtuzun, Alyanın, Bəhram əminin, Tahirənin, Rüksarə xanımın, Şahinin səsləri də qarışırdı... Bircə Firəngizin səsi gəlmirdi... Firəngizin yanaqları qıpqırmızı alışıb yanırdı. Zaur fikirləşirdi ki, doğrudan da, çox gözəl qızıdır Firəngiz və elə bil onun susub dinməməyini qavrayır, sükutunu eşidirdi. Firəngizin sükutu yəqin ki, Zaur

haqqında, onunla quracağı gələcək xoşbəxt ailə həyatı haqqında təsəvvürlərlə dolu idi — ola bilməz ki, bütün bu xəyalları Alya xanım yavaş-yavaş, altdan-altdan qızına təlqin eləməsin. Səslər bir-birinə qarışırdı, amma ayrı-ayrı cümlələrə diqqət etsən, kimin nə danışdığını təyin etmək olardı.

—Əşi, mənim ştabımda idi, əlaltım idi, şunu götür, şunu qoy, indi bir gör nə ağız bəhəm eləyib, küçədə görəndə adam-zad tanımır. — Murtuz deyirdi bunu...

—Keçən il Londondan qayıdanda Varşava qəbul eləmədi, Praqaya uçmalı olduq, mən idim, professor Speranski idi. — Bəhram Zeynallı deyirdi bunu...

—Apardı məni sklada, mama, dedi, seç hansın bəyənirsən, vallah, Rüksarə xanım, nə gizlədim, gözümdə dörd oldu, day könlün nə istəyir — nə rəng, nə fason, nə biçimdə — hamısı var. — Alya deyirdi bunu. Həmişəki kimi oğlu Spartakın şücaətindən basıb-kəsirdi. Spartak haçansa onu cürbəcür qıt mallarla ağzınacan dolu olan qeyri-adi anbara aparıbmiş, — bu əhvalatı Alya xanım azı bir on dəfə danışib Zivər xanıma və Zivər xanım da azı bir yeddi dəfə Zaura. Spartak Alya xanımın sevimli mövzusu idi, amma yeganə mövzusu deyildi. Spartak mövzusundan başqa iki daimi mövzusu da var idi — əri Murtuzun xidməti və qızı Firəngizin isməti...

—Lazım gəlsə mən elmi katiblə də danışa bilərəm, mənim xətrimi çox istəyir, təşkil edərik bizdə müdafiəyə buraxarlar. — Bunu Cabbar deyirdi və Zaur da:

—Bəli, bəli, əlbəttə, — deyirdi ona.

Zivər xanım mətbəxdən otağa gəldi:

—Ay Zaur, — dedi, — qonaqlarımız darıxmır ki, bəlkə televizoru qurasan...

Zaur televizoru qurdu və bir azdan sonra qonaqların canlı səslərinə televizorun səsi də əlavə olundu. İdman şərhçisi:

—Voleybolçu qızlarımız inadla mübarizə aparıb layiqli qələbə qazandılar, — deyirdi...

Bəhram Zeynallı:

—Praqada da mühazirə oxumalı oldum, — deyirdi.

Murtuz Murtuzov:

—O gün axır yaxaladım küçədə, — deyirdi.

Alya xanım anbardakı dublyonkalardan, Rüksarə xanım komisiyondakı servizdən, Tahirə yayda dincəldikləri kurortdan danışdı. Cabbar:

—İstəyirsiniz, lap rektorun özüylə danışaram, — deyirdi. — Məncə etiraz eləməz...

—Praqadan daha qatarla gələsi oldum. Speranskiylə bir kupeyə düşmüşdük...

—Yapışdım yaxasından, adə, qırışmal, məni tanımırsan sən?

—Day bir şey götürmədim, bax bu paltarı, Firoçkayçün fransızski sapojki, iki dənə yorğan örtüyü — Firoçkanın cehizliyi, bir də bir-iki xırda-xuruş. Spartak deyir, mama, dünyanın axırı ha deyil, haçan kefin istəsə yenə gətirərəm səni bura...

—İstəyirəm alım o servizi, bizim bir dostumuz var — Şamxal, müstəntiqdir, onun arvadı Tamaranın ad günüdür, ona hədiyyə aparmaq istəyirəm...

—Mən Krimda da olmuşam, Soçidə də... amma bura başqa aləmdir... Qum mirvari kimi, dəniz tərtəmiz, korpuslar elə rahat, elə səliqəlidir ki...

—Kişi voleybolçular isə bu mövsümdə hələ ki, müvəffəqiyyət qazana bilməyiblər...

—Rektor nə deyəcək ki?.. Bizim institutda, hətta, Tiflisdən, Yerevandan gəlib müdafiə edirlər...

—Buyurun, stolun başına keçin!

—Şahin, zəhmət olmasa, badələri doldur.

—Bəs Spartak niyə gəlməyib?

—Allah bilir haradadır indi...

—Yaxşı, tamadamız kim olacaq?

—Murtuz Balayeviç, polkovnik Murtuzov...

—Xeyr, heç elə söhbət yoxdur, professor, professor yaxşıdır...

—Hansı professor, professor burda ikidi.

—Zeynallı...

—Zeynallı da ikidir.

—Yox, əlbəttə, professor Bəhram Zeynallı, Məcid day ev yiyəsidir, ev yiyəsindən tamada olmaz ki...

—Çox sağ olun, Zivər bacı, deməli, mən ev yiyəsi deyiləm, mən özgəyəm?

—Yox, ay Bəhram qardaş, siz də ev yiyəsisiniz, əlbəttə, öz evinizdir bura, elə ona görə də xahiş edirik ki, Zaurçikin məclisini siz aparasınız da.

—Yox, Murtuz yaxşıdır, — dedi Bəhram.

—Heç elə söhbət yoxdur, əsl tamada Bəhram müəllimdir, — dedi Murtuz.

—Onda içək Bəhramın sağlığına, — dedi Məcid.

—Yox, madam ki, mənim boynuma qoydunuz tamadalığı, sözümə qulaq asın. Zaurun sağlığına içək, — dedi Bəhram.

—Sağ ol, Zaur, — dedi Şahin.

—Sağ ol, bala, — dedi Zivər.

—Sağ ol, — dedi Məcid.

—Sağ olun, Zaur, — dedilər. Rüksarə xanım, Alya xanım, Tahirə xanım... Firəngiz heç nə demədi...

—Sizin sağlığınıza, Zaur, — dedi Cabbar.

—Dobryy večer, doroqie telezriteli, — dedi Təhminə.

Zaur diksinib televizora tərəf çevrildi... Hamı qədəhlərini Zaura tərəf uzatmışdı, hamı qədəhlərini bir-birinə vururdu "sağ olun, sağ olun" deyib içirdi. Zaur isə elə bil bütün məclisi duman içində görürdü və bu dumanın içində bircə sifət durulub aydın seçilirdi — Təhminənin sifəti, bu hay-küydə bircə səs aydın eşidilirdi — Təhminənin səsi:

—Mı naçınaem proqrammu azerbaydjanskoqo televideniə. Mı privezli Vam iz naşeqo solneçnoqo Baku...

Zaur artıq sözlərin də fərqinə varmırdı. Təhminənin nə danışdığını da əməlli-başlı qavramırdı, yalnız səsinin ahəngini dinləyir və dodaqlarına qonmuş xəfif təbəssümü görürdü... Təhminə otaqdakıların da diqqətini çəkmişdi:

—Buna baxın, Moskvadan verirlər, bizim Bakı verilişidir.

—Hə qəzetdə yazmışdılar da...

—Bu kimdir, təzə diktordur?

—Hə də, nədi onun adı?

Alya xanım quru bir tərzdə:

—Təhminə, — dedi, — indi də diktör olub...

Murtuz:

—Bu ki, həmin o arvaddır, bizim...

—Hə, hə, — deyə Alya ərinin sözünü kəsdi və Zaur bilirdi ki, kəsməsəydi Murtuz Balayeviç Spartakın adını çəkəcəkdə.

Təhminə danışdı, gülümsünürdü, milyon-milyon tamaşaçıya gülümsünürdü, tək bircə Zaura gülümsündüyü kimi, plyajda, maşının içində, Murtuzovların bağlarında gülümsündüyü kimi...

Otaqda isə hamı bir ağızdan Təhminənin geyimini, sir-sifətini, durub-oturmasını, bütün həyatını müzakirə edirdi. Kişilər dodaqaltı qımışırdılar, qadınlar paltarına, saçının burumuna ağız büzürdülər, bir-birlərinin qulaqlarına əyilib nə isə pıçıldayırdılar və yeni məlumat almış hər adam "vay, vay, vay" deyə məzəmmətlə başını bulayırdı... Kimsə dedi ki, Təhminənin əri Manafı tanıyır, əməlli-başlı abırlı adamdır yazıq, indi başına nə kül töksün ki, bütün şəhərdə biabır olub. Kimsə cavab verdi ki, qadam onun ağzına, o da adını kişi qoyub, başına papaq geyir... Kimsə dedi ki, Təhminə elə bəzənib-düzənib, elə bil bayram xonçasıdır... Kimsə dedi ki, bəs görəsən adamı televizornan milyon adamın qabağına çıxardanda bir maraqlanmırlar tərcümeyi-halıynan, kimdir, nəçidir, nə yuvanın quşudur... Bu vaxt qapılarının zəngi çalındı. Şahin gedib açdı, Spartak içəri girdi, salamsız-kalamsız anasına:

—Qapını bağlayıb getmisiz, mənim açarım səndədir axı, — dedi. Alya xanımın tənbehindən sonra ("Zaurun yaşıdır, niyə təbrik eləmirsən") çevrilib Zaura baxdı, Zaurun əlindəki "Ronson"a xüsusi bir diqqətlə nəzər saldı, mənalı-mənalı

gülümsündü və hamının televizora tamaşa elədiyini görüb Spartak da ekrana tərəf çevrildi:

—Oho, — dedi, — əhsən, Taxmuşa...

Sonra Spartak çıxıb getdi. Təhminə də ekranda yerini ifaçılara verdi, mahnılar səsləndi və qonaqlar konserti dinləyə-dinləyə oxuyanlar, çalanlar barədə danışmağa başladılar... Filan xanəndə Parisdən nə gətirib, filan bəstəkar ayda nə qədər qazanır, filan rəqqasənin neçə yaşı olar...

Tahirə deyirdi ki, Emin Sabitoğlunun mahnılarını sevir, Caboş deyirdi ki, Zaur mütləq onların institutunda müdafiə eləməlidir. Murtuz deyirdi ki, bütün bu xanəndələr, oxuyanlar müftəxordurlar, ortada yeyib qıraqda gəzməyi sevirlər, dava vaxtı çoxusu ön cəbhəyə getməkdən canını qurtarırdı, amma ad almaq-filan gələndə özlərini birinci qabağa dürtürdülər... Bəhram deyirdi ki, indiki oxuyanlar dava vaxtı çoxusu heç anadan olmamışdı, olanları da südəmər uşaqlar idi.

Tahirə dedi ki, Polad Bülbüloğlunun mahnılarından da çox xoşu gəlir. Rüksarə xanım dedi ki, paxlavaya söz ola bilməz, bilmirəm niyə gizlədir Zivər xanım bunun sirrini bizdən. Alya dedi ki, gərək bir xəlvət gəlib göz qoyam, öyrənəm Zivər xanımın sirrini. Zivər xanım da güldü, dedi peşkəşdir sizə bütün reseptlər. Murtuz Balayeviç də dedi ki, hə, nədi bu oxuyan gədə, bir belə saçın uzadıb qız kimi, bu moddu, nədi yəni belə?! Cabbar dedi ki, yüz faiz arxayın olun, mən bu müdafiə məsələsini boynuma götürürəm və Təhminə dedi:

—Naşa peredaça okonçena. Do novix vstreç. — Bir an duruxdu və əlavə etdi: — Mne xoçetsə pozdravitğ tex telezriteley, u kotorix seqodnə deng rojdeniə.

Zaur bir an donub qaldı və nədənsə dərhal anasına baxdı. Anası da cəld ona baxdı və Zaur başa düşdü ki, anasıyla Zaurdan başqa bu otaqda heç kəs Təhminənin son cümləsinin fərqiə varmamışdı. Bircə anası bunun kimə aid olduğunu başa düşmüşdü və Zaur bir buna görə anasını bağrına basıb öpmək istəyirdi...

...Üç-dörd qədəh içmişdi Zaur, beyni dumanlanmışdı, ya nəydi, amma birdən ona elə gəldi ki, Təhminəni sevir, heç kəsi heç vaxt sevmədiyini və sevməyəcəyini kimi sevir.

Cabbar:

—Günü sabah elmi katiblə danışaram, — dedi...

Bütün gecəni gözünü qırpmadı Zaur. Səhər işə də hamıdan ertə gəldi. Mühasib Səfdər kişi gəlib çıxanacan özünə yer tapa bilmirdi.

—Səfdər dayı, bu gün maaş verəcəksən?

—Bəs necə? Günün ikinci yarısında...

—Bayramlarda növbətçi olmuşam, üç gün otqulum var, götürə bilərəm?

—Gərək direktor müaviniylə danışasan bu barədə.

Direktorun müaviniylə danışdı. Müavin təəccübləndi, amma Zaurun ərizəsinə dərkənar qoydu. Saat ikidə Zaur cədvələ qol çəkib, 52 manat 30 qəpiyini aldı. İndi cibində 95 manatı vardı. Gedib aeroflotun kassasından gündüz reysinə biletdi, sonra poçta girib teleqram vurdu: Moskva, Üentralğnoe televidenie, Taxmine Aliyevoy. Leçu k tebe v prəmom i perenosnom smisle slova. Zavtra budu v Moskve. Reys 852, üeluö, Zaur".

—Mən bilirəm sən niyə Moskvaya gedirsən... Dünən sənə qaş-göz eləyirdi televizordan, elə bilirsən başa düşmədim... Heç hara getməyəcəksən... Yalan deyirsən, heç bir işin-filan, heç bir komandirovkan-zad yoxdur... Guya bilmirəm, zəng eləyib idarədən soruşaram bu saat, görüm, nə təcili işdi belə səni əlimyandıda göndərirlər. Gördün, deməli yalan deyirsənmiş, heç eyib etməz, əlbət indi aton gəlib danışar sənənlə. Necə, atovu da gözləməyəcəksən? Nə reys, nə biletdi, a gədə, bu saat biletdini də götürüb çıxaram, nə mənim başımı tovlayırsan a virananın balası, bu saat mən atova zəng eləyim.

Necə, onsuz da gedəcəksən, deməli, vecinə deyil, atan da, anan da, deməli o həyasız köpəqızı səninçün atondan-anondan əziz olub. Budu bizim haqq-sayımız, bütün əzab-əziyyətlərimizin, çəkdiyimiz zəhmətin əvəzi budu verirsən bizə, deməli, anavın göz yaşı da səninçün bir qoz imiş, gör bir o çərhayə bunun başını neçə fırladıb, sən allah; çərhayə deyil nədir, çərhayə da deyərəm, ləçər də, ondan onqat betərini də, hələ sən məni yaxşı tanımırsan, götürüb zəng eləyərəm onun o əri qurumsağa. Mənə yazığın gəlmir, barı xəstə atava yazığın gəlsin. Sənin heç insafın-mürüvvətin yox imiş, ə nə təhər adamsanmış sən. Yaxşı get, lütkomun biri lütkom, get görüm hansı pula gedirsən. Elə bilirən elə əvvəlki kimi atan-anan cibinə xərclik qoyacaq, asta ye boğazında qalar, gedirsən elə get ki, bir də qayıtma, gözüm səni görməsin, naxələf övlad... Gedirsən, ay oğul, ay bala, gözümün işığı, anan ayağının altında ölsün. Necə yəni nigaran olma, axı ana ürəyidir, necə nigaran olmasın, bilmirəm hara gedirsən, kimin yanına, nə olsun ki, üç günə qayıdacaqsan?! Bu üç günə vacibdir o lotubeçənin yanına gedəsən?! Yaxşı, demirəm, demirəm onun haqqında pis söz, amma axı, görürəm axı, başını hərlədib sənin, dünya-aləm gözündə deyil sənin bu saat, mən bu dərdə necə dözüüm, ilahi?! Gəlib mənim meyitimi görərsən, heç olmasa bu plışı at çiyinə, şərfi dola boynuba, soyuqdur indi oralar yəqin?! Aman allah, bu nə müsibət idi bizim başımıza gətirirsən. Öləydim bu günü görməyəydim, barı bir əlcə teleqram vur görüm necə gedib çatdın? Cadu eləyib sənə, allaha and olsun cadu eləyib, görüm sənə cadu eləyənin əli-qolu qurusun, dili tutulsun. Görüm onu gözü ağlar qalsın, necə mənim gözüm ağlar qalır balamın dalınca. Dayan görüm, adə, qoy bir su atım barı dalınca... Allah, nə günahımız var ki, sən bizim başımıza belə müsibət açırsan, teleqramı yaddan çıxartma ha...

Altıncı fəsil

*Canlar verib sənin kimi cananə yetmişəm
Rəhm eylə kim, yetincə sənə cana
yetmişəm.*

Naş samolet poşel na snijenie. Proşu vas zasteqnutğ remni i vozdercatjsə ot kurenia.

Leysan yağışdan sonra Moskva səması tərtemiz və açıq idi. Havada saflıq duyulurdu. Yağış elə bil dərbədər buludları süpürüb, göy üzünü tərtemiz yuyub silmişdi və ətrafa çökmüş mavilik aerovağzalı şüşə qalereyasını da əhatə eləmişdi: şəffaf qalereyanın içində adamlar görünürdü — qarşılayanlar, yola salanlar; uçub gedənlər, uçub gəlmişlər... Təyyarədən düşüb qalereyanın içiylə gedən sənişinlər içində Zaur da addımlayırdı və qalereyanın o biri başında, qarşılayanlar içində Təhminə dayanmışdı. Zaur onu lap uzaqdan gördü, əl elədi. Təhminə də Zauru gördü və ona tərəf atılmaq istədi, amma tünd-göy rəngli xidmət paltarı geymiş qız təbəssümlə onu saxladı — qarşılayanların qalereyaya keçməyə ixtiyarı yox idi... Zaur bunu gördü, qaçdı Təhminəyə sarı, yeddi-səkkiz metrədən sonra Təhminə onun boynuna atıldı:

—Zaurik, — dedi, — nə yaxşı ki, gəldin...

Çox-çox illər sonra, qoca yaşlarında, hərdənbir ömrünün acı və xoş xatirələrini fikrində arıtlayanda, şadlıq və kədər günlərini yada salanda Zaur düşünürdü: əgər həyatı boyu bəxtiyar illəri, ayları, günləri, saatları, dəqiqələri olmuşdusa — xoşbəxt dəqiqələrinin ən xəşbəxti bax bu bir neçə an idi — Domodedova aeroportunun şəffaf qalereyasında — uzaqdan Təhminəni görəndə, ona tərəf qaçanda, Təhminəni qolları arasına alanda və Təhminə deyəndə:

—Zaurik, nə yaxşı ki, gəldin...

—Baqaj nədi, dəli olmusan?.. Elə-beləcə gəlmişəm. Gedək.

Taksilər harda dayanır?

Təhminə:

—Yox, — dedi, — mən bura tez gəlmişəm, — sənin təyyarəni gözləyən vaxt buradakı meşədə gəzdim. Bilirsən nə gözlə meşədir... Gedək göstərim sənə...

Şosədən çıxıb şam meşəsinə girdilər. Zaur Təhminəni öpmək istədi, amma Təhminə barmağını dodaqlarına qoyub:

—Sss, dayan, bir qulaq as, — dedi...

İnanılası deyildi, amma Zaur həqiqətdə də eşitdi... Adamın ağlına sığışmırdı ki, burada, təyyarə uğultusundan qulaq batan müasir aerovağzalı yaxınlığında, üstündən viyılıyla elədən-belə maşınlar keçən şosenin lap böyründə — quşlar cəh-cəh vururdu, elə bil bütün bu hay-küyü vecinə almırdılar...

Zaur:

—Lap bülbül kimi cəh-cəh vururlar, — dedi.

—Doğrudan, adam heç inana bilmir, hə? Gül-bülbül, aşiq-məşuqə gülməlidir eləmi?.. Orta əsr qəzəllərindən çıxıb gəliblər elə bil... Amma Zaurik, bu ki, yalan deyil, əzizim, doğrudan da, elə bil bülbül oxuyur. Özü də zalım gör nə baş alıb gedib, gör necə cəh-cəh vurur... Bizimçün oxuyur, e, Zaur, eşidirsən.

Qollarını Zaurun boynuna doladı. — Qulaq as, Zaurik. — Təhminə indi pıçıltıyla danışdı. — Gərək mən sənə bu sözü deməyəydim. Bilirəm bunu demək düz deyil, gərək deməyəm... amma... sevirəm səni, Zaurik... dəli kimi sevirəm... Sənsiz dura bilmirəm... Səndən başqa heç kəs lazım deyil mənə... bilirəm gərək deməyəydim bütün bunları sənə... — güldü. — İndi quduracaqsan yəqin, dartıb özünü qoyacaqsan dağ başına... amma neyləyim, demək istəyirdim bunları sənə...

Zaur da pıçıltıyla dedi:

—Təhminə, yəqin mən də sənə deməməliyəm bu sözləri, amma mən də deyəcəyəm: ölürəm səninchün, Təhminə... Sənsiz bir saat, bir dəqiqə qala bilmirəm... Bax, indi bu saat yıxılıb ölə bilərəm xoşbəxtliyimdən. İstəyirsən çıxım şoseyə, özümü atım

maşının altına, bax bu saat, bu dəqiqə...

—Dəli, maşının altına niyə atırsan özünü.

Onlar meşənin içiylə gəzirdilər və Zaur elə hey danışdı. Təhminəni televizorda görməsindən, öz ad günündən, qonaqlardan, qonşulardan, hətta Firəngizi ona ərə vermək niyyətlərindən... Zaur indi yaşadıkları anların səadətiylə o dərəcədə sərxoş idi ki, bu xəbərin Təhminəni ağrıda biləcəyini heç ağlına da gətirmirdi: içi bəxtiyarlıqla limhəlim elə dolmuşdu ki, bu bəxtiyarlığın bütün ətrafdakılara da sirayət edəcəyinə, onları da xoşbəxtlik dəryasına qərq edəcəyinə şübhəsi yoxdu... Doğrudan da, bu xəbəri eşidəndə ani bir kölgə keçdi Təhminənin sifətindən, amma o dərhal gülümsündü və Zaurun Firəngizlə evlənməsini zarafata saldı.

Təhminə onu öpürdü. Moskvaya gəlmələrindən, verilişdən danışdı, deyirdi ki, burada yaman bəyənilər verilişi də, Təhminənin veriliş aparmasını da... Meşədən çıxıb şoseylə addımladılar. Moskvayacan piyada getmək istəyirdilər, — Moskvaya isə yetmiş kilometr qalırdı...

Zaur indi sevdiyinə də əmin idi, sevildiyinə də və sevgi onu elə qüvvətli bir xoşbəxtlik duyğusuna bürümüşdü ki, heç bir şey bu səadəti yaralaya bilməzdi və ona görə də Zaur Spartak söhbətini də elə-belə, sözarası saldı, dedi ki, bu qeybətlər neçə gün məni dəli-divanə eləmişdi... neçə gecə yuxumu qaçırmışdı.

Təhminə:

—Ay səfeh, gör bir kimə qısqanırsan, — dedi. — Adam da hər axmaq sözə, hər iyrənc qeybətə inanar?.. Spartak gicbəsərin biridir... heç ağlıya sığışdıra bilərsən ki, onunla mənim aramda bir şey ola bilər? Yəni heç məni tanımırısan? Ya onu tanımırısan bəlkə? Demişəm sənə ki məsələ necədir. Spartak mənim bir rəfiqəmlə görüşürdü və həmin o rəfiqəmin xahişi ilə bir-iki dəfə zəng eləmişəm Spartakgilə, bu, düzdür! Anası da yəqin sonra bilib ki, zəng eləyən mənəm... Amma mənimlə ömründə iki gəlmə kəsməyib anası, o da ki, qalsın davamız ola... Mən yəni o günə qalmışam ki, onun anasıyla ağız-bağıza verim?..

Əcəb fikirdəsənmiş mənim haqqımda.

Zaur indi, Spartak sarıdan tam bir arxayınçılıq duyarkən Dadaşın dediyi o televiziya rejissoru haqqında da soruşmaq istədi, heç olmasa bilsin görək o da burada Moskvadadırmı. Amma bunun nə mənası vardı, madam ki, Təhminə Zauru bura, yanına çağırmışdı və Zaur gəlmişdi, — onda deməli, həmin o rejisorun Moskvada olub-olmamağının Təhminəyə üçün heç bir təfəvütü yox imiş... Yaxşı, bəs Dadaşın dediyi o baza müdirləri, alverçilər — Təhminənin tanış-bilişləri, o barədə necə, söz salsınmı? Amma Təhminə, sanki Zaurun fikirlərini oxuyubmuş kimi özü danışmağa başladı:

—Zaurik, — dedi, — bunu bil: mənim barəmdə çox şey danışılar və bundan sonra, məhz bax elə sənə daha çox iftiralar uydurub deyəcəklər... Əgər ürəklərinə damsa ki, biz səninlə doğrudan-döğruya xoşbəxtik, bunu heç bir vaxt bağışlamayacaqlar bizə... Yüz çirkab tökəcəklər başımdan və çalışacaqlar ki, bunların hamısı sənə qulağına çatsın. Amma mən istəyirəm ki, sən bir neçə şeyi dəqiq biləsən, Zaur. Birincisi odur ki, mələkə-zad deyiləm, bu barədə heç bir illüziyan olmasın. Amma bu da həqiqətdir ki, mən hələ heç kəsi sənə sevmən kimi sevməmişəm və indiyə qədər hələ heç kəsə də deməmişəm ki, onu sevirəm... Bax ən böyük, ən əsas həqiqət budur... Zaurik, dünyada bir həqiqət, bircə həqiqət var — qəlbin həqiqəti və səadət, xoşbəxtlik də elə budur, vallah. Bax, bu axşam var dünyada, bu meşə var, quşlar oxuyurdu bu meşədə, sən varsan, mən varam, bir-birimizi sevirik, bir yerdə olanda bəxtiyar oluruq, — budur bax həqiqət və bundan başqa heç bir ayrı həqiqət yoxdur. Sən uçub Moskvaya gəlmişən, orada aerodromun qalereyasında uzaqdan sənə görüb bilirsən necə sevindim! Bəs sən?..

—Mən də...

—Görürsən... Bax bu dəqiqələr var e, bu şoseylə Moskvaya gedirik ikimiz — sən və mən, — bəxtiyarlıq budur, Zaurik, həqiqət, ən böyük həqiqət də budur... Ayrı bir həqiqət arama

bizim münasibətlərimizdə... Bir yerdə olduğumuz dəqiqələrin
xoşbəxtliyi ilə yaşa... Budur əsl həqiqət...
...düz deyirmiş Təhminə...

Uzun zaman şoseylə piyada getdilər, sonra yorulduqlar, avtobusa mindilər, avtobus adamlar dolu idi — balıq ovundan qayıdan tilovlu adamlar da çox idi avtobusun içində. Nəgin meydanında düşdülər... Moskva çayının sahilinə addımladılar...

Təhminə:

—Bu da mənim iqamətgahım, — dedi. "Rossiya" otelinin pəncərələrindən axşam işıqları şölələnirdi, çəhrayı pərdələr işıqları öz rənginə boyayırdı...

Frunze sahilinə çatdılar, damında aeroflotun reklamı yanan üçmərtəbəli evin həyatından keçib Kırım körpüsünə çıxdılar...

Onlar heç kəsin tanımadığı böyük və şən şəhərdə azadlıq, asudəlik duyğularında məst kimi yədilər, qol-boyun olub halay-valay vura-vura gəzirdilər. Elə bil illərin yükünü də atmışdılar üstlərindən, — elə bil on altı-on yeddi, ən çoxu on səkkiz yaşındaydılar, tanımadıqları adamlarla salamlayırdılar və bu adamlar da təəccüblə onlara cavab verirdi, gül alırdılar və cavan oğlanlarla qızlara bağışlayırdılar, telefon avtomatlara girib Bakı nömrələriylə Moskva abonentlərinə zəng vururdular və Dadaşın nömrəsinə cavab verən boğuc səslidən Dadaşı xəbər alırdılar. Mübahisə edirdilər: eyni telefon nömrələrinin Bakıdakı və Moskvadakı sahiblərinin səsləri oxşayır bir-birinə, ya yox... Oteldəki liftlərin üstündə də mərc çəkirdilər. Hansı tez gələcək. Zaur ikinci, Təhminə üçüncü deyirdi. Üçüncü əvvəl gəldi və Zaur Təhminəyə bir manat uduzdu... Məlumat kioskunun qarşısında növbəyə durdular, növbələri çatanda soruşdular: "Moskvada xoşbəxt adamın ünvanını verə bilərsinizmi", məlumatçı qız mat-mat onlara baxırdı və hər ikisi "Soruşsalar, bizim ünvanımızı verin", — dedilər... Tirə girdilər... Zaur sərrast nişan atıb ətir uddu. Təhminəyə

bağışladı. Təhminə dedi ki, mütləq bu ucuz ətiri də bahalı fransız ətirlərinin tərkibinə qatacaq, — onda qoxusunun sirri lap açılmaz olacaq — səadət qatılacaq bu qoxuya-deyirdi... Dondurma satan arvadın dondurma alarkən ona Mixail Vasilyeviçdən çoxlu salam dedilər... Arvad gözünü döydü, hansı Mixail Vasilyeviç?.. Küçəni düz keçmədilər, milis saxladı onları, üç manat cərimə istədi. Zaur pulu uzadandan sonra milis qəbz verdi... Təəccüblə qəbzi aldılar, serjant Trofimovun imzasından, cərimənin səbəbindən və məbləğindən başqa orada bugünkü tarix də yazılmışdı — 25 sentyabr. Zaur qəbzi cırıb atmaq istəyirdi. Təhminə qoymadı, səliqəylə büküb sumkasına atdı...

—Heç bunu cırmaq olar? — dedi. — Bu bizim ən xoşbəxt günümüzün qəbzidir. Serjant Trofimov özü təsdiq edib bu tarixi... Qoy yadigar qalsın... Dünyada yeganə təqsimimizin — Kutuzov prospektini düz keçməməyimizin şəhadəti kimi qalsın.

Zaur:

—Yaxşı, — dedi.

—Gedək mənim nömrəmə...

—Sənin nömrənə?

—Hə, mən təkam nömrədə.

—Məni buraxarlar?

—Növbətçiylə danışmışam... Dost olmuşuq onunla, məni görübmiş televizorla...

Elə bil nə isə sancdı Zaurun ürəyində. Təhminənin belə asanlıqla növbətçiylə dil tapıb yad adamı nömrəsinə gətirməsi nə isə pis təsir bağışladı ona. Təhminə elə bil onun ürəyindəkiləri oxuyaraq.

—Amma, sən allah, yenə ilan-qurbağa gəlməsin fikrinə, — dedi: — İntəhası mən bu gün gündüz sənin teleqramını göstərdim növbətçiyə, hər şeyi olduğu kimi dedim və arvad məni başa düşdü.

—Dayan, elə yox, yavaş, dayan, özüm soyunum... İşığı keçir... Gəl bura... darıxmışam səninçün yaman... Canımsan mənim... Ay allah, dəli olacağam mən... Zaurik, mənsiz necə dözürdün bu qədər vaxt... əzizim mənim, canım...

Gecənin ən gizlin, ən isti sözlərini deyirdi Təhminə, ən çılpaq sözlərini. Nömrədəki reproduktordan musiqi eşidilirdi. Qadın müğənni həzin və yorğun səslə kədərli bir mahnı oxuyurdu...

Sonra onlar sakit uzanıb siqaret çəkəndə Təhminə dedi:

—Bilirsən bu nə mahnı idi, Zaur?

—Yox.

—Qədim gürcü mahnısı.

Bütün bu gün və bu gecə ərzində ilk dəfə olaraq yavaşdan və qəmli-qəmli əlavə etdi:

—Mən olmayanda birdən bu mahnını eşitsən hər şey yadına düşəcək. Moskva, bu gecəmiş...

"Mən olmayanda", — deyə Zaur onu yamsıladı. — Yenə başladın?

—Bilirsən, həyatdır, hər şey ola bilər. Sən başqa qadınlarla da ola bilərsən və lap yəqin olacaqsan da... Amma bu cür olmayacaq Zaur, heç kəslə olmayacaq bir də, mən bilirəm.. Ayı cür ola bilər, bəlkə bundan da yaxşı, amma bu cür yox... Ola bilməz ki, hər şey bax beləcə təkrar olsun. Domodedovo meşəsindəki quşlar da, o küçədəki cərimə də, bu qədim gürcü mahnısı da... Bu bizimdir, ancaq bizim... Başqa heç kəsin... Onunçün də mən arxayınam...

...düz çıxdı Təhminənin sözləri...

Səhər saat 10-da Mayakovski metrosunun yanındakı yeraltı keçiddə Bakı təyyarəsinə biletdi... Aşağıda, perronda ayrıldılar. Təhminə telestudiyaya getdi, məşqi vardı...

—Axşam 9-da, Şabolovkada, televiziyanın qabağında gözləməni, — dedi və uzaqlaşan qatarın pəncərəsindən Zaura ələdi...

Zaur eskalatorla yuxarı qalxdı. Mayakovski meydanına çıxdı, Qorki küçəsiylə Baş Teleqrafa tərəf addımladı... Dünəndən bəri heç nə yeməmişdi, yatmamışdı, amma nə yorğunluq hiss eləyirdi, nə yuxusuzluq... Qısamüddətli səhər yağışının yuyub islatdığı səkilərlə yeriir və bir saat, beş saat, səkkiz saat bundan qabaqki kimi yenə də Təhminənin pıçıltılarını eşidir, sığallarının, əllərinin, saçlarının, dodaqlarının təmasını duyurdu... Moskvanın bütün gözəl qadınları — payız küçəsinin bütün qadınları Təhminəni xatırladırdı Zaura və heç biri ona tay ola bilməzdi... Zaur dənən Təhminəylə keçdiyi yerlərdən indi tək keçmək istəyirdi, amma bu təkliyində tənha deyildi, Təhminə də onunlaydı — sözləri, nəvazişləri, pıçıltıları, ən çılğın məhəbbət anlarında gah yumşaq, gah ehtirasdan boğulmuş kəsik gülüşləri, dodaqlarının istisi, uzun incə barmaqlarının sərinliyi, küçədə, liftin, eskalatorun, ya avtobusun basabasında qeyri-ixtiyari, qəsdənmi, təsadüfənmi Zaurun köksünə qısılması, belinin, dizlərinin toxunuşu yalnız fikrində, xəyalında deyil, bədəninin hər hücrəsində yaşayan, nəbz kimi döyünən xatirələr — Zauru indiyə qədər heç bir vaxt duymadığı, yaşamadığı bir səadət burulğanına qərq edirdi və bu burulğan içindən yenə də Təhminənin sifəti, gülüşü, danışmaları durulub çıxırdı. Nə qədər söhbətlər etmişdi Təhminə bu gecə. Elə bil indiyəcən dəniz sahilindəki yay görüşlərində demədiyi, danışmadığı, ürəyində saxladığı bütün sözləri, bütün söhbətləri bu ilıq Moskva gecəsində deyib qurtarmaq istəyirdi... Uşaqlığından danışdı

ən çox. Pirşağıdakı bağlarından, yayın son günlərindən, çimərlikdə düzülmüş əlvan pioner dəstələrindən, bazar günləri həmişə saat ikidə verilən muğamat konsertlərindən — aram melodiya dənizin, qızmar sahilin, odlu qumların üstündən tüstü kimi uçub gedirdi. Uşaqlığından əbədi tərک olunmuş diyar kimi danışdı, elə bil, didərgin, itkin düşmüşdü bu diyardan... Qızmış qumlar günorta çağı yalın ayaqlarını yandırardı, axşamlar isə qumlar soyuq və nəm idi. Gecə qonşularıgildən evlərinə qayıdanda üzüm meyvələrinin arasından hoppanarkən qorxurdu ki, birdə gümüşü ayın ziyasında, boz qumların içində görünməz olmuş ilan basdalar, ilan qayıdıb çalar onu. Qonşularıgildə aşiq olmuş ilanlar haqqında əfsanələr danışdılar, and içirdilər ki, ilanın bir qıza bənd olub onu təqib etməsini öz gözlərilə görənlər olub... Qonşuda onun tay-tuşları balaca uşaqlar çox idi... cürbəcür oyunlar oynardılar, bir-birinə qorxulu əhvalatlar danışdılar, gecəyarısı balaca Təhminə evlərinə qayıdanda bu qorxulu nağılların vahiməsindən xoflanardı, aylı gecədə qarışıq kölgələrdən eyməyərdi, öti ürpəşərdi... Eyvanlarına ayaqlarının ucunda qalxardı ki, atasını və nənəsini oyatmasın, ehmallica miçətkənin altına girərdi, amma yuxulamazdı, iri ulduzlarla bəzənmiş açıq yay səmasına baxar və uzaqdan — neftçilərin istirahət evindən eşidilən musiqi səslərinə qulaq verərdi. Orada rəqs edərdilər. Cürbəcür musiqi havaları çaldırardılar, amma hər gecə ən axırda eyni tanqoyla bitirərdilər bu konserti, həmin tanqo indiyəcən Təhminənin qulaqlarındadır, sözlərini də xatırlayır... Bu tanqoda deyilirdi ki, batan günəş həzin-həzin dənizlə vidalaşır. İndinin özündə də təsadüfən bu tanqonu eşidəndə gözləri dolur, uşaqlığı, bağları, atası yadına düşür. Neftçilərin istirahət evində Təhminədən on-on iki yaş böyük oğlanlar və qızlar rəqs edərdilər, onların aləmi özgə bir aləm idi, musiqi, tanqolar, aylı gecələrdə sahil gəzintiləri, görüşlər və ayrılıqlar, sevgi və şirin ağrılar vardı bu aləmdə. Təhminə sevinirdi ki, bu aləm onunçün hələ irəlidədir...

Anası yadına gəlmirdi, yaş yarımında itirmişdi anasını, onu yalnız köhnə, saralmış fotolarına görə xəyalında canlandırırdı, lap uşaq yaşlarında möcüzəyə inandırılmışdı özünü ki, anası ölüb eləməyib, hardasa uzaq bir yerdədir, bir gün gəlib çıxacaq. Təhminəyə iri, yaraşıqlı kukla, çoxlu konfet və — nədənsə bunu həmişə düşünürdü — sarı, güllü iri çətir gətirəcək... Anasını uzun ağappaq paltarda təsəvvür eləyirdi həmişə, özü də həmişə onu lalələrlə dolu olan ucsuz bucaqsız bir düzənlikdə görürdü. Anasının səsini, danışq tərzini heç cür xəyalında canlandırma bilmirdi, odur ki, anası haqqında düşünəndə onun səsini tanış qonşu qadınlarından birinin səsi, danışq tərzini kimi qavrayırdı. İllər keçdikcə yaşı artdıqca Təhminə bu xəyalların puçluğunu başa düşürdü. Nənəsi bir dəfə ona anasının qəbrini də göstərmişdi. Artıq dərk edirdi ki, anası doğrudan-doğruya ölüb və heç zaman gəlməyəcək. Amma buna baxmayaraq, ulduzlu yay gecələrində yenə də anası haqqında düşünürdü, indi daha gələcək zamanda yox, keçmiş zamanda... Anasının bir gün diriləcəyini, qayıdıb gələcəyini fikirləşmirdi, anasının bir vaxt necə, nə sayaq diri olduğunu, yaşadığını təsəvvüründə yaşatmaq istəyirdi... Xəyalında canlandırırdı anasının və atasının cavanlıqlarını — lap gənc vaxtlarını. O çağ ki, o vaxt heç Təhminə də yer üzündə yox imiş, hələ atasıyla anası təzə-təzə gəzməyə başlayıblarmış. Təhminə gözlərini yuman kimi aylı gecə, dəniz sahilini görürdü və cavan atasıyla cavan anası məhz bu sahilə görüşürdülər, ay da məhz bax elə indiki kimi işıqlandırır qumları, suları, uzaqdan da məhz elə bu musiqi — bu kədərli tanqo eşidilirdi və atasıyla anası — ikisi-boş sahilə onlardan başqa heç kəs yox idi —uzaqdan gələn musiqi sədaları altında tanqo rəqsini oynayırdı və ikisi də bilirdi ki, bu son rəqsləridir, indi, bu an — xoşbəxtlilər, amma bu xoşbəxtlik bitməyə, qurtarmağa, bir daha qayıtmamağa məhkum olmuş bir bəxtiyarlıqdır. Sonra Təhminə dedi ki, lap bu yaxınlarda, bir ay bundan qabaq yenə yuxuda ata-anasını görmüşdü, anası uzun

ağ paltarda, atası isə yaxası açıq apaş köynəkdə idi, aylı gecədə, həmin o sahildə rəqs edirdilər. Yuxuda həmin tanqonu da eşidirdim: "Utomlennoe solnue nejno s morem prohalosğ". "Yuxuda elə ağlayırdım, hıçqırıq boğurdu məni, bütün yastığım göz yaşlarından islanmışdı, — bir an susub, əlavə etdi. — Manaf oyatdı məni ki, nə olub sənə belə"...

İlk dəfə Manafın adını çəkdi, amma heç bir şey danışmaq istəmirdi əri haqqında. Qonşusu Mədinə haqqında danışdı, deyirdi ki, Mədinə əsl dostdur, qadınlar arasında bu cür etibarlı dost tapmaq çətin məsələdir. Mədinə heç bir vaxt məni satmaz, deyirdi, Dadaş haqqında danışdı, deyirdi ki, Dadaşdan qurbağadan, siçandan çimçişən kimi çimçişir, o idarədə stollarının yaxın olmasına belə güclə tab gətirirdi, çünki belə məsafədə də Dadaşdan həmişə tər iyi gəlirdi, lap ürəyim bulanırdı... Nemətdən danışdı, deyirdi ki, bir dəfə Nemət gecə saat dördə məne zəng eləmişdi, yox, ay axmaq, əlbəttə, eşq elan eləmək üçün yox, kim gecənin bu vaxtı eşq elan eləmək üçün zəng vurur, yox, ürəyinin dərdlərini danışdı. Nemət, deyirdi ki, həyat onu sıxır, boğur, mən nə bilim nə, insandır da... Spartak? Əşi, nə yapışmısan bu Spartakdan? Axmağın, yelbeyinin biridir Spartak... Amma deyim sənə, o qədər də axmaq deyil ha, hər halda yaxşıca pul qazanmağın fəndin bilir... Bilirsən heç necə dövlətlidir Spartak? Atasının pulu! Ay-hay, atası pensiyaya dolanan adamdır, atasının o qədər pulu hardandır, əksinə, Spartak dolandırır atasını da, anasına da, elə bacısını da geyindirib-kecindirən Spartakdır, hə, tamam yadımdan çıxmışdı, axı, onun bacısı sənə gələcək adaxlındır, baxtın kəsib, Zaurik, Spartak bacısıyçün bir cehiz verəcək, gəl görəsən, bütün ömrün boyu Spartakın hesabına kefnən yaşaya bilərsən, yaxşı, yaxşı, qaşqabağını sallama, zarafat eləyirəm də, zarafatdan inciməzlər ki, sənə qurban olum. Spartak kimdir? Spartak sənə dırnağına da dəyməz, o niyə səni saxlasın ki... Amma zarafat bir yana qalsın, Spartak pula pul demir... Moskvaya gələndə üç-dörd oteldə nömrə saxlayır. Niyə? Nə

bilim niyə, harınlıqdan, varlığa nə darlıq. "Rossiya"da da həmişə beşotaqlı lüksdə qalır, bir dəfə bərk pərt idi ki, həmin o beşotaqlı lüksə düşə bilməyib. Çünki o vaxt həmin luksdə arxiyepiskop Makstios qalırmış. Spartak zəncir çeynəyirmiş lap.

—Yaxşı, soruşmaq ayıb olmasın, sən bütün bunları hardan bilirsən?

—Özü danışib... Rəfiqəmə danışmış, o da mənə söhbət eləyib... Əlbəttə, Spartak gopçudur, birinin üstünə beşin qoyub danışır, amma hər halda dili varsa, dilçəyi də var... Pul olandan sonra...

—Yaxşı, hardandır axı, bu qədər pulu?

—Demişəm sənə, alverçidir də ..

—Bəs qazamata düşməkdən qorxmur?

—Əlbəttə, gec-tez ilişəcək... Amma dindirsen gör sənə nə cavab verir. Onsuz da hamı ölüb gedəcək, deyir. Dünya beş gündür, nə qədər imkan var, keşəkəcəm, harda qırıldı-qırıldı...

—Görürəm, sən Spartakın həyat fəlsəfəsinə əməlli-başlı bələdsən.

—Zaurik, yəni doğrudan sən belə səfehşən ki, mənə Spartak kimi bir əyyaş qısqana bilərsən?

—İnanmıram ki, fikri pul və qadın olan bu əyyaş sənə kimi gözələ biganə qalsın... Yəni heç sənə girişməyə cəhd eləməyib?

—Necə yəni əlbəttə, eləyib... Lap sino gedirdi mənimçün... Nə vədlər vermirdi, ilahi, şuba, daş-qaş, nə bilim daha nələr... Amma çox tez başa düşdü ki, mən o deyən yuvanın quşu deyiləm, belə-belə şeylərlə mənim başımı tovlamaq olmaz. Onda... ilahi, sən özün saxla. — Təhminə qəhqəhə çəkib güldü — Spartak ayrı üsula əl atdı. Mənə şer oxumağa başladı... Allahuəkbər... ha, ha, ha...

—Nə oldu bəs?

—Necə nə oldu? Şerlərinin təsiri də elə şuba, daş-qaş vədləri kimi... Spartak da, baxma, o qədər də axmaq deyil, başa düşdü ki, bir şey çıxmayacaq, amma onda da... başladı ağzın

boş qoyub orda-burda danışmağa, guya ki, mənimlə arasında nə isə var... Bax, sən bayaq danışanda ki, anası belə deyir, mən o saat barmağımı dişlədim, lap yəqin anasının beyninə bu fikri Spartak salıb. Anası axı onun məhəbbət macəralarıyla bərk fəxr eləyir... Elə ki, Manaf Bakıdan bir yerə getdi, Spartak o saat gətirib maşınını bizim evimizin qabağında saxlayır, bəzən gecənin yarısınıacan, səhərə qədər maşın orda durur. Özü, allah bilir, hara gedir, bəlkəm də elə evlərində yığılıb yatır... Bir anekdot var e, eşitmisən hərəmxana haqqında... Hərəmxana sahibi arvadlarının hər birinə deyir ki, o biri arvadımın yanına gedəcəyəm bu gecə, özü də gedib tək yığılıb yatır.

—Niyə?

—Nə niyə? Hərəmxana sahibi niyə tək yatır?

—Yox, Spartak niyə maşını sizin evin qabağında qoyur?

—Məlumdur niyə... Şəhərdə hamı onu tanıyır axı, maşınını da tanıyırlar. Hamı da bilir ki, o evdə mən yaşayıram və ərim də bu vaxt Bakıda yoxdur... İndi gecə bizim evin qabağında Spartakın maşınını görəndə nə düşünəcəklər... Bir yandan da özünün dili bir belə...

—Yaxşı, sən niyə buna son qoymursan, demirsən ona?

—Nə deyəcəm? Zaurik, neçə dəfə demişəm ki, sənə: mənim barəmdə nə danışrlar qoy danışınlar, vecimə deyil. Mən elə hesab edirəm ki, insanın öz daxili əxlaqı olmalıdır və əgər bu əxlaq varsa, insan öz daxili əxlaqına sadıqdırsa, bütün zahiri şeylərin heç bir əhəmiyyəti yoxdur — kim nə bilim nə dedi, nə fikirləşdi.

—Yaxşı, bir şeyi başa düşürəm: bütün bunları bilə-bilə Spartakla haqq-salamı niyə kəsmirsən?

—Nə haqq-salam, əşi? İldə-ayda bir dəfə rast gəlirəm ona... Hərdən görürsən Spartakdan da adama xeyir deyir, bir şey-zad lazım olanda deyirəm, o saat tapıb gətirir. Bax, məsələn, elə sən bu "Ronson"unu o tapıb gətirdi mənə.

Zaur ad günündə Spartakın alışqana mənalı-mənalı baxmasını yada saldı, bu baxışın səbəbini ancaq indi başa

düşdü və pərtləşdi.

—Əgər mən bilsəydim...

—Yaxşı, yaxşı özündən çıxma. Öz puluma almışam bu hədiyyəni, intəhası tapmağına Spartak tapdı. Pulun almaq istəmirdi, gücnən verdim... Adamın allahı var: Spartak nə cür həllöyüş olsa da, hər halda xəsis adam deyil.

"Xəsis olmaz da — deyə Zaur fikirləşdi. — Bu qədər müftə qazancın olanda, səxavətli olmağa nə var ki. İllah da gözəl qadının yanında...U

Spartakın əliaçıqlığı, ciblərinin dolu olması, Təhminənin bu barədə ağızdolu danışması Zauru incidirdi, əlbəttə... Zaur deyəndə ki, Spartak atasının pullarını xərcləyər, Təhminə gülmüşdü də, əksinə, demişdi, bütün ailə Spartakın hesabına dolandır, Spartakın puluna, Spartakın səxavətinə. Bu da dəyirdi Zaura. Təhminə qeyri-ixtiyari onun zəif damarına toxunurdu, axı, Zaur özü, 24 yaşında ali təhsilli gənc olsa da, hələ də atasının hesabına geyinib-gecinirdi, gəzib-dolanırdı. Amma hər halda bütün bunlara baxmayaraq, Təhminə Zauru sevirdi... Spartakın var-dövləti, səxavəti, hətta şər oxuması da Təhminəni cəlb eləməmişdi, bu Moskva gecəsində, otel nömrəsində Təhminə məhz Zaurun boynunu-boğazını öpüşlərə qərq edir:

—Sevirəm səni... sən hamıdan yaxşısan... mənim canımsan, əzizimsən, — deyirdi...

İndi gündüz Moskva küçələrini dolaşır bütün gecəki sözləri, xatirələri bir daha yaddaşında oyatdıqca, çək-çevir elədikcə Zaur ancaq və ancaq bəxtiyarlıq hissi keçirirdi, heç bir xalla, heç bir fikirlə ləkələnməmiş tam bir xoşbəxtlik duyğusu. Və bu duyğu o qədər qüvvətli idi ki, aşır-daşır içindən çıxırdı, başqalarına, küçədən keçən yad adamlara da yoluxurdu. Zaura elə gəlirdi ki, bu hissin gücü qarşısında heç nə dayana bilməz, bu hiss hamını inandırmağa və bütün maniələri dəf etməyə qadirdir. O əmin idi ki, hətta ata-anası belə bu hissin şiddətini bilsələr, heç bir etirazları qalmaz. Məgər öz oğullarının

düşmənləri idi ata-anası, məgər arzuları onu xoşbəxt görmək deyildi və əgər belədirsə, Zaur ömründə birinci dəfə olaraq sözün əsl mənasında xoşbəxt ikən nə deyə bilərdilər axı? Bu xoşbəxtlik nəinki ata-anasına, hətta qonşularına, Alya xanımgilə də sirayət etməliydi. Zaur inanırdı ki, Murtuzovlar belə, Firəngizi nə qədər Zaura ərə verməyi arzulasa da, onun indiki xoşbəxtliyi qarşısında çəkilməliydilər, "qismət bu imiş" deyib Zaurla Təhminəyə uzun birgə ömür arzulamalıydılar. Və bütün başqa tanış-bilişlər də belə... və o cümlədən Təhminənin əri Manaf da belə... "Mənimlə xoşbəxt olmadı, bəri Zaurla xoşbəxt olsun" deyə qırağa çəkilməliydi Manaf və ümumiyyətlə, bütün adamlar bu dünyada belə nadir şey olan həqiqi səadəti görüb ona qibtə eləməliydilər. Firəngiz, doğrudan, yaxşı qızıdır, fağır .. Evlənmək olardı onunla, ala bilərdim onu, yaxşı ailə qura bilərdik. Amma nə edəsən ki, bu dünyada Təhminə var və Zaurun bəxtinə də məhz belə qəliz və xoşbəxt sevgi düşüb.

Yeddinci fəsil

*Yar ilə əğyarı həmdəm görməyə olsaydı
səbr
Tərki-qürbət eyləyib əzmi-yar
etməzmidim?!*

Axşam doqquzda Şabalovkaya gəldi, telestudiyanın qarşısında var-gəl eləməyə başladı. Studiyanın çöl qapılarından içəri elə hey adam girib-çıxırdı. Zaur da bir on beş dəqiqə bayırda gözləyib içəri girdi. İçəri foyedə də adam çox idi, dəmir məhəccərin yanında milis durmuşdu və foyenin o biri tərəfinə keçənlərin buraxılış vərəqələrini yoxlayırdı. Zaurun, təbii ki, buraxılış vərəqi yox idi, odur ki, foyenin o biri tərəfində qaldı... Foyenin bu tərəfi tüstü içində idi və hətta

divardakı lövhədə də göstərilirdi ki, papiros çəkmək yeri məhz elə buradır. Lövhənin altında, döşəmənin üstündə dairəvi sink qutu qoyulmuşdu, belə qutularda lent saxlayırlar, indi isə həmin qutunun yarısı külqabı olmuşdu, papiros, siqaret kötökləri ilə dolu idi. Arabir bu qutunun yanına gəlirdilər, acgözlüklə bir-iki dərin qullab vururdular və siqareti divara basıb (divar kül ləkələrindən qapqara idi) qutuya atırdılar... Qara cemperli qız çiyinə palto ataraq küçəyə çıxdı, kimisə harayladı, geri qayıtdı... Başqa bir eynəkli qız telefonla harasa zəng eləməyə cəhd edirdi. Qara cemperli qız növbətçi milisə yanaşaraq kağız verdi ona: — Vot, pojaluysta, spisok akterov, oni seyčas proydut, — dedi.

Sallaq bıqlı oğlan foyeyə çıxdı və bayırdan gəlmiş meşin pencəkli, özü kimi sallaq bıqlı başqa bir gənci görüb:

—Privet, starina, — dedi, — uqosti siqaretoy. Kakie u tebə?

—Bete. Nu kak tebe?

—Çto?

—Nu, vçera. Fellini.

—Nu, starik, grandiozno oçumel, starik, süena v tunnele — gto obaldetğ mojno.

—Da, koneçno, starik... No vse je znaehğ", po moemu, Fellini ot barokko prişel k rokoko...

Nədənsə bu cümlə Zaura xüsusi ləzzət verdi, pıqqıldayıb gülməkdən özünü güclə saxladı... Eynəkli qız axır ki, niyyətinə çatdı, telefonda istədiyi adamın səsini eşidib:

—İr, gto ə Ölğka, — dedi — Bitiy ças torçu zdesğ ne moqu do tebə dozvonitğsə.

Təhminə foyenin o başından gəlirdi, uzun paltar geymişdi, yanında da iki kişi və uzun, sarışın bir qadın vardı.

Zaura tanış gəlirdi bu qadın və az sonra yadına düşdü ki, onu ekrandan tanıyır — Moskva televizorunun diktoru idi. Kişilərdən biri də, görünür, moskvalı idi, o biri isə... Zaur, heç vaxt görməmişdi bu adamı, amma dərhal tanıdı, kim olduğunu təyin elədi. Şübhəsiz, həmin televiziya rejissoru, adı

Təhminənin dilindən düşməyən Muxtar Məhərrəmov bu idi. Muxtar çox da yaşlı adam deyildi, amma başı ağarmışdı, birçəkləri tamam ağ idi, başında da ağ tüklər qaradan çox idi. Dolu bədənini bir az lırt təsir bağışlayırdı, bu təəssüratı qırıq zəhmət pəncəyi, əzək köynəyi və səliqəsiz bağlanmış qalstukları da artırır, bu adam, deyərsən üst-başına heç fikir verən deyildi. Ağillı və kədərli gözləri vardı. Muxtarın sifəti yorğun idi. Həm də bu yorğunluq bir gərgin günün, bir yuxusuz gecənin əzginliyi deyildi, illərin yorğunluğu idi. Bu yorğunluqda həyatdan bezarlıq da olmasa, hər halda, dünyanın hər üzünə bələdçilikdən doğmuş bir pərişanlıq vardı, bu adam elə bil yaşının illərindən qat-qat artıq yaşamışdı dünyada və hər şeyi də bilirdi insanlar haqqında.

Görünür, Muxtar Məhərrəmov elə sayaq adam idi ki, dünyada heç bir şeylə təəccübləndirmək olmazdı onu. Belə adamlar bədbəxtlikdən heç nəyə ürəkdən sevinə bilmərsə, xoşbəxtlikdən heç nəyə də dərinlikdən kədərlənə bilməzlər... Qərbdədir, adamların başları da müxtəlif cür ağarır: bəzilərinin başı ağappaq qar kimi ağarır, bəzilərininki elə bil kif-atır... Muxtarın çallığı kül rəngində idi, amma elə bil yalnız saçları yox, sifəti də kül rəngində idi, alnında və dodaqlarının ətrafında dərin qırıqlar, gözlərinin altında qara həlqələr vardı və Muxtar içində boğulmuş adam təsiri bağışlayırdı. Bircə dişləri ağappaq idi və Muxtar güləndə nazik qara bığlarının altından ağaran dişləri sifətinə xoş bir ifadə verirdi...

Təhminə Zauru görüb əl elədi, amma gəlmədi ona tərəf, dayanıb dostlarıyla danışdı... Söhbətləri nə isə uzanırdı, amma Zaur səbirlə gözləyirdi, bilirdi ki, indicə Təhminə onlarla görüşüb ayrılacaq, Zaurun yanına gələcək və onlar yenə də dünənki kimi Moskva küçələrini elədən-belə ölçəcəklər... Yenə də cürbəcür adamlar foyeyə girib-çıxır, vəsiqələrini göstərirdilər, yenə də ayrı-ayrı cümlə qırıqları, ayrı-ayrı sözlər deyirdi Zaurun qulaqlarına: "trakt, monitor, Xutsiev, Xesin, Fellini..."

Nəhayət, Təhminə dostlarıyla vidalaşmağa başladı, əvvəlcə əlini kişiye uzatdı, kişi Təhminənin əlindən öpdü, sonra qadın diktorla qucaqlaşib öpüşdülər, sonra isə hər ikisinə bir daha əl eləyib, çıxışa tərəf addımladı. Muxtar da moskvalılarla görüşüb Təhminənin yanınca gəlirdi. Zaur heç bu variantı ağılına gətirməmişdi...

Təhminə:

—Tanış olun, — dedi. — Zaur — Muxtar... Hər ikinizə bir-biriniz haqqında o qədər danışmışam ki, elə tanış kimisiniz.

Muxtar:

—Çox şadam, — dedi və əlini uzatdı.

Zaur da əlini uzadıb nəzakətlə:

—Mən də şadam, — dedi.

Təhminə:

—Gedək, — dedi və onlar küçəyə çıxdıqda hər ikisinin qoluna girdi.

—Yolumuz hayanadır, hara gedirik indi? — Təhminə heç birinə müraciət eləmirdi, amma birinci Muxtar cavab verdi:

—Sənin kefin hara istəsə...

Təhminə:

—Bilirsən nə var, Zaur, — dedi. Zaur öz-özünə qeyd elədi ki, Muxtarın yanında ona "Zaurik" yox, Zaur deyir. — Muxtarın başına gözəl bir fikir gəlib, bizi yeməyə dəvət eləmək istəyir. Məncə dahiyanə fikirdir bu, sən necə bilirsən?

Zaur tutulmuşdu, axı ona elə gəlirdi ki, bu axşam da ikisi olacaqlar, dünənkitək... Amma budur bax bu Muxtardır nədir, hardansa çıxdı ortalığa və Təhminə də indi onun adından dəvət eləyir Zauru şam yeməyinə. Belə görünür ki, Muxtarın hesabına... Özü niyə dinmir bəs?

Muxtar:

—Zaur, — dedi, — əgər, axşam elə vacib işiniz yoxdursa, gedib bir yerdə oturmaq pis olmazdı məncə, hə?

"Gör bir məsələni necə qoyur? Vacib işiniz yoxsa... Burada mənim Təhminədən başqa nə vacib işim ola bilər?.. Yəni

məgər bilmir bizim Təhminəylə münasibətlərimizi?.. Təhminə qandırmaııb onu?.." Pis bir fikir gəldi Zaurun başına: "Bəlkə elə mən özüm də Təhminəylə həmin bu Muxtarın əsl münasibətlərindən bixəbərəm... Bu nə söhbətdir belə: "vacib işiniz yoxsa...". Tutaım ki, mənim vacib işim olsaydı, mən Təhminəni bununla qoyub gedəcəydim bəyəm...". Amma qərībədir ki, Zaur Muxtara yox, Təhminəyə əsəbiləşirdi... bu ikibaşlı münasibətlər üçün əsəbiləşirdi... Bir istədi açığcan desin ki, hə, vacib işim var; amma qorxdı ki, onu saxlayan olmasın, elə Təhminə də o cümlədən, madam ki, vacib işin var, xoş gəldin...

—Yox, bir elə işim yoxdur, — dedi.

Muxtar:

—Lap yaxşı, — dedi. — Onda kino evinə gedək.

Taksi saxladılar — Muxtar qabaqda oturdu, Zaur la Təhminə dalda. Muxtar ünvanı dedi.

Gəlib çatdılar, Muxtar sürücünün haqqın verəndə də Zaur özünü birtəhər hiss elədi, indi burada qabağa düşmək, "yox, mən verərəm" demək gülünc olardı, axı, yeməklərinin daha böyük xərcini Muxtar çəkəcəkdı. Eyni zamanda Muxtarın hesabına taksiylə gəlmək, yemək də heç açmırdı Zauru: Şam yeməyinin hesabını verməyə isə heç bir imkanı yoxdu, cibində cəmi-cümlətanı onca manat pulu qalmışdı.

Taksidə gələrkən Zaur susmuşdu. Muxtarla Təhminə danışrdılar, verilişləri haqqında, Moskva televiziyasının imkanları haqqında, onları bir neçə müddətdə sıx bağlamış olan ümumi işləri barədə söhbət edirdilər. Burada imkanlar, doğrudan da tamam başqadır. Bakıda iki trakt məşq olanda allahımıza şükür eləyirik, burada isə rejissor yeddi-səkkiz trakt ala bilir... Aparaturaları da necə kamildir, heç olmasa o sinxron videoyazı aparatının bircəciyi bizim studiyada olaydı. Amma bütün bu söhbətlərin dibində bir qürur hissi də vardı: bunlara baxmayaraq yaxşı bir veriliş hazırlaya, apara bilmişdilər. Hətta, Təhminəyə yarızarafat-yarıcciddi burda qalıb işləməyi də təklif

eləmişdilər. Muxtarı isə lap çoxdan bura dəvət edirlər. Kino evinin qapısında Muxtar üzvlük biletini göstərdi: — Bunlar da mənim qonaqlarımdır, — dedi və onlar içəri keçdilər. Elə pilləkəndə Muxtar hansı tanışlarınasa rast gəldi, mehriban görüşdülər, şirin söhbətə başladılar... Təhminə iri güzgünün qarşısına keçdi, saçlarını düzəldir, dodaqlarını boyayırdı.

Zaur isə neyləyəcəyini bilmirdi, siqaret çəkmək istəyirdi, amma bilmirdi: məhz burda siqaret çəkmək olar, ya yox... Elə bil onu tamam unutmuşdular. Muxtarın təzə-təzə tanışları yanaşırdı ona, Təhminə isə güzgünün qabağında bərk məşğul idi.

Foyedəki adamları Zaur ömründə birinci dəfə görürdü, amma çoxunun sifəti yaman tanış gəlirdi. Ekrandan tanıyırdı onların sifətlərini. Məşhur, adı dillər əzbəri olan aktyorlar deyildi bunlar əlbəttə, amma hər halda çox filmlərdə çəkilmişdilər və odur ki, sifətləri də yaddaşlarda həkk olunmuşdu. Zaur yadına sala bilmirdi ki, bax bu müasir dəblə geyinmiş qadını hansı filmdə görüb, özü də sadə rus kəndlisi geyimində... Bax bu dama-dama pencəkli oğlan isə hansı filmdəsə alman zabiti oynayırdı...

—Nədir, Zaurik, darıxmırsan ki? — Təhminə ona yanaşdı və Zaur yenə də öz-özüyün qeyd elədi ki, Muxtar olmayanda Təhminə həmişəki kimi "Zaurik" deyir. — Ya kino ulduzlarına tamaşa eləyirsən?

Zaur:

—Bəli, — dedi, — canlı Larionovanı gördüm indicə.

Təhminə də eyni zarafatlı ədayla:

—Mən də canlı Tixonovu gördüm, — dedi.

—Dostlar, siz allah bağışlayın, — Muxtar onlara tərəf gəldi, amma yenə də hansı tanışınasa gördü, salamlashdılar, qucaqlashıb öpüşdülər.

Təhminə:

—Qəribə adamdır, — dedi. — Bax televiziya da belədir. Hamı tanıyır onu, özü də hamının ürəyi gedir onunçün, görən

kimi bağırılmasına basıb öpürlər... Niyə belə qaşqabaqlısan, Zaurik?!

Zaur:

—Yox, — dedi, — kefim lap kökdür. — Və birdan-birə lap səfehçəsinə soruşdu: — Məni daha sevmirsən?

Təhminə güldü:

—Dəli, əlbəttə sevirəm... Elə darıxırdım səninçün bütün günü ki... Bəs sən neyləmişən bütün günü?

Zaur cavab verməyə macal tapmadı. Muxtar qayıdıb gəldi və Təhminə indi də Muxtara müraciət elədi:

—Muxtar, o yelpicli qadın kimdir?

Muxtar qadının adını dedi.

—Bəs o cavan oğlan, yanındakı, əridir?

—Keçmiş əridir... Bax, onlara kofe gətirən oğlan da indiki əridir... Yaxşı, gedək restorana?

Restoran, demək olar ki, tamamilə boş idi. Böyük salonda cəmi-cümlətəni üç-dörd stolun ətrafında adamlar oturmuşdu. Stolların üstündə kiçik çıraqlar yanırdı. Ayrı işıq yox idi restoranda, odur ki, salon aləqəranlıq idi. Küncdə, pəncərənin yanında oturdular — sağda Təhminə, ortada Zaur, solda Muxtar. Ofisiant məzəli şəkillər çəkilmiş menyunu gətirib qabaqlarına qoydu. Təhminə oxumağa başladı, elə bil yeməklərin adından belə dadlı iy gəlirdi, Zaur hiss elədi ki, möhkəm açıb — axı bütün günü dilinə bir şey vurmamışdı.

Təhminə:

—Heç özüm də bilmirəm nə istəyirəm, — deyə menyunu Muxtara ötürdü, — sən seç...

Muxtar:

—Duru xörək yeyəcəyikmi? — deyə soruşdu.

Təhminə:

—Əlbəttə, yox, — dedi, — axşam—axşam nə duru xörəkbalıqdır?... Mən toyuq istəyirəm.

—Tabaka?

—Hə.

—Zaur, bəs siz?
Zaur çiyini çəkdi.
Muxtar:
—Şəxsən mən yaxşı bir tikə ət parçası yeyərdim, — dedi, ofisiyanta baxdı. — Podjarku u vas takje vkusno qotovət, kak prejde?
Ofisiyanta başıyla təsdiq elədi.
—Toqda davayte nam dve podjarki, da, Zaur?
—Aha.
Bir xeyli məzə də sifariş verdi Muxtar.
—Yaxşı, içməyə nə içəcəyik?
Təhminə:
—Nə bilim, siz nə içəcəksiniz ki?
Muxtar koynak sifariş verdi.
Ofisiyanta hər şeyi yazıb getdi... Sükut çökdü, sonra Muxtar:
—Fikir verdiniz, nə qəmli gözləri var? — dedi. — Ofisiyanta deyirəm...
Zaur bu sözlərə təəccüb elədi, çünki o özü Muxtarın gözləri haqqında bayaq bu cür düşünmüşdü.
Muxtar:
—Mən fikir vermişəm ki, ofisiyantlardan, xüsusilə də yaşlı ofisiyantlardan çoxunun gözləri qəmli olur... Qəmli və ağıllı... Görünür, peşələriylə bağlıdır bu cəhət... Ofisiyanta da allah kimi qəmli və müdrik olur. — O gülümsündü.
Təhminə:
—Bəyəm sən allahı görmüsən? — dedi. — Nə bilirsən ki, allah müdrik və qəmlidir?.. Yaxşı, tətəlim müdrikdir, bununla razılaşımaq olar birtəhər, bəs qəmli niyə olsun ki, allah?
—Bircə səbəbdən... Elə ofisiyantlar da o səbəbdən qəmlidirlər: allah da, ofisiyantlar da insanlara yaxşı bələddirlər, onların bütün zəif, naqis cəhətlərini görürlər, buna görə də qəmlidirlər...
Zaur da bu sayaq, maraqlı bir şey demək istəyirdi. Muxtara etiraz eləmək istəyirdi, həm də elə bir tərzdə eləmək istəyirdi

ki, həm ağıllı olsun, həm də məzəli, amma elə bil bütün zehni qıc olub qalmışdı. Heç bir şey düşünməyə, tapıb deməyə iqtidarı yox idi, sanki çuqun ağırlığı çökmüşdü bütün içinə, dili də elə bil zəncirlə kilidlənib hərəkətsiz qalmışdı. Özünü çox naqolay hiss edirdi, qorxurdu ki, birdən kobud bir səhv eləyər, çəngəlləri-bıçaqları qarışıq salar, ya yöndəmsiz davranıb nəyisə salıb sındırar. Salfeti hara qoymağı da bilmirdi, əllərinə də yer tapa bilmirdi elə bil. Ona elə gəlirdi ki, bu narahatlığını Təhminə də, Muxtar da duyurlar, xususiylə də Muxtar. Zaur görürdü ki, Muxtar hərdənbir altdan-altdan ona göz qoyur, hərəkətlərini izləyir və Zaurun bütün varlığını, içini, rentgen cihazındaymış kimi görür. Zauru bu cür gördüyüyün də ona bir qədər yüngül istehzayla baxır — yaşlı adam uşağa baxan kimi...

Ofisiant məzələri gətirdi, konyakı badələrə süzdü. Muxtar yeməkdən bircə tikə də ağzına götürməmiş konyakı daddı, sağlıqsız-filansız bir qurtum içdi, sonra isə uzun müddət badəni ovucları arasında sürtdü, elə bil isidirdi, sonra yenə də kiçik bir qurtum aldı... Zaur da içmək istəyirdi, amma bilmirdi necə eləsin. Muxtar kimi sağlıqsız-filan, kiçik-kiçik qurtumlarlamı?..

Təhminə:

—Bir az salat ver, mənə, — dedi.

Zaur pis bir hisslə Muxtarın qonaq elədiyi məzələri Təhminənin boşqabına qoyurdu. Sonra badəsini qaldırdı:

—Sənin sağlığına, Təhminə, — dedi.

Təhminə:

—Çox sağ ol, əzizim, — dedi və bir qurtum aldı. Muxtar Təhminəyə baxıb gülümsündü və o da bir qurtum içdi. Sonra:

—Amma öz aramızdır, konyak doğrudan da əla konyakdır ha, — dedi.

Zaur da təsdiq elədi.

Muxtar qəfilcən Zaurdan soruşdu:

—Bəs siz nəylə məşğulsuz?

Zaur:

—Geoloqam, — dedi və bir qədər sükutdan sonra əlavə elədi. — Amma nəşriyyatda işləyirəm... Təhminəylə bir yerdə işləyirdik.

—Elədir, hə, Təhminə deyirdi axı... Geoloq... Romantik sənətdir... həmişə, dağda daşda...

Zaur tutuldu — onun söyər yerinə toxunmuşdu Muxtar. Zaur həmişə xəcalət çəkirdi ki, bütün kurslarından bircə o əsl peşəsiylə — geoloq peşəsiylə məşğul olmur, nəşriyyatda geologiyaya aid kitabları redaktə edir. Nəşriyyata anasının təkidiylə işə düzəlmişdi, aspiranturaya daxil olmaq üçün staj lazım idi. Doğrudur, heç aspiranturaya da girmədi, yenə də anasının təkidiylə sərbəst mövzu götürdü, amma hər halda ikinci ildi ki, bu nəşriyyatda ilişib qalmışdı. "Dağlar, meşələr..." Bilmirdi Muxtar qəsdənmi onun yaralı yerinə toxunmuşdu, ya təsadüfən demişdi bu sözləri. Romantik sənət... Təhminə ki, hər halda Zaurun bu zəif damarından agah idi, amma o da Muxtarın sözlərinin fərqiə varmırdı elə bil. Eybi yox, Zaur da borclu qalan deyil.

—Bəs siz nə sənət sahibisiniz? — deyər Muxtara müraciət elədi. Əlbəttə, onun nə sənət sahibi olduğunu çox gözəl bilirdi, necə də bilməyə bilərdi ki, söhbətləri bayaqdan məhz elə Muxtarın işi-peşəsiylə əlaqədar idi.

Muxtar qımışdı və zeytunu ağzına atıb:

—Mən televiziya rejissoruyam, — dedi, — amma mənim də əsl peşəm deyil bu... Təhsilimə görə mən kino rejissoruyam. Vaxtilə Moskvada kino institutunu qurtarmışam. Bu, uzun əhvalatdır...

Muxtar bunu elə tərzdə dedi ki, Zaur düşündü: "Deyəsən, mən də yaralı yerinə toxunmuşam", — məmnun oldu bundan, amma bu səfər Təhminə əlüstü söhbətə qarışdı:

—İnstitutu qurtarandan sonra Muxtarı burada, "Mosfilm"də saxlayırlarmış... Elə nəhaq qalmamısan o vaxt... Qalsaydın, indi neçə böyük film çəkmişdin.

Muxtar:

—Ay Təhminə, məgər iş filmin böyüklüyündə, kiçikliyindədir? — dedi. — Hər şey daha qəlizdir həyatda. Həm də daha sadə... Həm daha qəliz, həm daha sadə, — deyə bir daha təkrar elədi. — İnsan ömründə bir sərhəd var, görünməz yaş sərhədi, — əlbəttə, sən də, Zaur da bu sərhəddən hələ çox uzaqsınız, amma mən daha keçmişəm bu sərhədi, odur ki, danışa bilərəm bu barədə... Bu sərhədə çatanacan hər şey qabaqdadır, ümidlərlə, arzularla, xəyallarla yaşayırsan — filan şeyi filan filan eləyəcəyəm, filan iş filan cür olacaq. Elə ki, bu sərhədi keçdin — istəyirsən lap bizim o Şirəli baba kimi yüz əlli il yaşa — hər şey arxada qalmış olacaq, ancaq xatirələr, həyata keçməmiş arzular barəsində, baş tutmamış niyyətlər haqqında xatirələr, vəssalam.

Konyakdan bir qurtum aldı və Zaura baxdı:

—Bilirsiz, Zaur, lent, plyonka — böyük məsələdir. Lent qalır — böyük film olsun, kiçik olsun, fərqi Yoxdur — plyonkaya, lentə çəkmisən — kinofilm, ya telefilm — qalacaq. Amma mənim peşəm kədərli peşədir. Televiziya verilişləri, filmləri yox a, verilişləri rejissoru... Verilişi hazırladın, efirə verdin, vəssalam, şüttamam, daha yoxdur o veriliş, heç bu qədər zəhmətin, əzab-əziyyətin elə bil yerli-dibli olmayıb... Başa düşürsüz?

Zaurun yerinə Təhminə cavab verdi:

—Lap mənim kimi. Elan elədim, ekrandan getdim, vəssalam, izim-sorağım qalmır.

Muxtar:

—Bəli, — dedi, — doğrudan, kədərli işdir. Nə qədər əmək sərf eləyirsən, gecə-gündüz bilmirsən, ağılında, qəlbində nə varsa hamısını tökürsən ortalığa, əsəblərinin, sağlamlığının hesabına veriliş hazırlayırsan, bəzən həftələrlə, aylarla ancaq bu barədə düşünürsən, bütün istedadını, — yaxşı, deyək ki, istedad böyük sözdür, — qabiliyyətini deyək, bacarığını-təcrübəni deyək — bir söz, varın-yoxun nəyin varsa, qabında,

necə deyərlər, nə varsa atırsan ortalığa, veriliş hazırlayırsan, yarım saat, qırx dəqiqə, çoxu bir saat efirdə səslənir, sonra... — siqaretindən bir qullab alıb dodaqlarını araladı, tüstü burula-burula yuxarı qalxdı, — bax bu tüstü kimi uçub gedir hamısı, heç nə qalmır... Yox, Doğrudan, çox kədərli peşədir...

—Ofisiantların peşəsi kimi? — deyə Zaur yadına saldı. Təhminə dərhal:

—Tək ofisiantların yox, həm də allahın, — dedi.

Muxtar gülümsündü:

—Bəli kədərimiz allahınkı qədərdir, amma müdrikliyimiz yoxdur.

Təhminə:

—Muxtar, gəl bir yerdə bir film eləyək. Sən çək, mən də oynayım. Bilirsən necə oynayaram... Sənin bütün məşhur aktrisalarından yaxşı. Hə, nə olar, gəl bir təşəbbüs eləyək də... Ümumiyyətlə, gəl səninlə birgə bir iş görək də axır ki. — Zaura Təhminənin bu cümləsi bir az ikibaşlı göründü.

—Mən ki sənə çoxdan bunu təklif edirəm. — Muxtar da beləcə ikibaşlı cavab verdi.

Təhminə:

—Ciddi deyirəm, — dedi. — Yəni təkid eləsən, sənə film verməzlər çəkməyə?.. Niyə baş qoşmursan bu işə axı? Heç olmasa mənimçün, mənim xətrimə... Baş rolda çəkərsən məni?..

Muxtar:

—Gecdir daha, — dedi. — Bu yaşda mən həyatımı dəyişməyəcəyəm ki?.. Elə sənin də daha vaxtın keçib.

Təhminə:

....—Utanmazın biri utanmaz, — dedi, — dilin necə gəlir mənə belə söz deməyə. Ölərəm, kinoda çəkilmək istəyirəm. Heç olmasa nə isə qalsın bu dünyada məndən bir gün yıxılıb öləndə. Özü də indi istəyirəm, çünki sonra, sən demiş, doğrudan da, gec olacaq, vaxtı keçəcək. İstəyirəm ki, kino ulduzu olum, şəkillərimi jurnallarda çap eləsinlər. Sevdiiyim

rəng? Mavi... Bəyəndiyim filmlər — rejissor Muxtar Məhərrəmovun əsərləri... Xobbim? Nədir, doğrudan da mənim xobbim?

Muxtar:

—Bəzənib-düzənmək, — dedi.

Təhminə:

—Əh, siz kişilər heç nə başa düşmürsüz bu dünyada, — dedi — Başa düşmürsüz ki, gözəl qadın da milli dəyərdir, nadir ağaclar kimi, faydalı qazıntılar kimi, tarixi abidələr kimi...

Muxtar:

—Təvazökarlığına söz ola bilməz, —dedi.

Təhminə:

—Nədir, deyəcəksən, gözəl deyiləm? Gözəlliyimi də danacaqsız yoxsa?

Muxtar:

—Yox, danmıram, — dedi. — Amma dəqiqləşdirmək istəyirəm. Sən doğrudan da çox gözəl idin. Təkrar edirəm: idin...

Təhminə:

—Naxal, — dedi və barmağıyla zarafatyana hədələdi Muxtarı, sonra Zaura tərəf döndü. — Zaur, bəs sən nə ağzına su alıb durmusan, necə centlmənsən, müdafiə eləsənə məni bu köntöy ədəbsizdən.

Amma Zaur ağzını açmamış Muxtar:

—Sənin cavabını verirdim, — dedi, — Muxtar Məhərrəmovun əsərləri haqqında istehzana gör...

—Ay Muxtar, yəni zarafat-zad başa düşmürsən?

—Bəs sən? Sən zarafat başa düşmürsən? Heç mən sənin gözəlliyin haqda keçmiş zamanda danışa bilərəm?

Zaur hiss eləyirdi ki, Muxtarla Təhminənin arasında gedən bu yarızarafat, yarıciddi atışmanın dalında uzun illərin sıx münasibətləri, tanışlığı, dostluğu durur, — bunlar hamısı bütöv bir aləmdir və Zaur bu aləmdən tamam bixəbərdir...

Ofisiant isti yeməkləri gətirdi, onlar yeməyə başladılar,

arabir sağlıqsız-zadsız, qurtum-qurtum konyakdan da içirdilər, içkinin xumarı yavaş-yavaş Zaurun fikirlərini dumanlandırır və o sıxılır, özünü son dərəcə naqolay və artıq hiss eləyirdi bu məclisdə. İstər-istəməz özünü Muxtarla müqayisə eləyirdi və Muxtarın hazırcavablığı, ülfətə-ünsiyyətə yatımlığı, hətta yumşaq kədəri müqabilində Zaur özünü son dərəcə ağır, qılıqsız, hətta, küt və bəsit adam kimi qavrayırdı... Yadına salırdı Təhminənin dünənki sözlərini, gecə nəvazişlərini, düşünürdü ki, bütün bunlar yalan deyilsə, onda Təhminə nəyə görə, axı, nəyə görə, Zauru sevir? Təhminə kimi bir qadın hansı cəhətlərinə, hansı məziyyətlərinə görə Zaur kimi bir adamı sevə bilər axı? Ancaq Zaurun zahiri görünüşünə, boy-buxununa, sir-sifətinə, cavanlığına, gücünə görəmi? Əgər belədirsə, deməli, onları yalnız və yalnız şəhvət bağlayır? Bəs onda Domodedovo meşəsində cəh-cəh vuran quşlar, Moskva küçələrindəki dünənki şıltaqlıqları, əlaqələrindəki bütün poeziya — bunlar necə olsun bəs, bütün bunlar da yalnız şəhvət oyunları üçün bir hazırlıq imiş yoxsa?

Muxtar danışır, danışır. Zauru fikirlər aləminə, qəm dəryasına qərq eləmiş içki Muxtarı əksinə nəşələndirmişdi, dil boğaza qoymurdu. İndi o öz peşəsini yamanlamırdı, əksinə tərifləyirdi, deyirdi ki, dünyada heç bir başqa sənətə dəyişməz onu, doğrudan da, deyirdi, məgər möcüzə deyilmi bu? Gecənin tənhalığında tək bir adamın başına gələn fikirlər, sözlər əvvəlcə kağız üzərində maddiləşir, sonra isə səhərisi gün onlarla, yüzlərlə adamın iştirakıyla sifətlərə, rənglərə, səslərə, lövhələrə çevrilir, canlı həyatın bir parçası olur və bütün bu həyatın nəbzi rejissorun ovcunun içindədir. Bu həyat ekran işığıyla minlərə, milyonlara göstərilir, onların yaddaşına, zehninə həkk olunur. Nə olsun ki, ekran sonra solub sönəcək, bütün sözlər, bütün sifətlər əriyib yoxa çıxacaq — bu dünyada daimi nə var ki? Xoş bir yuxudan aldığımız təəssürat kimidir bu — yaddaşımızda, qəlbimizdə qalır. Və xoş bir yuxudan, ya yaxşı bir verilişdən yaddaşımızda qalan iz məgər həyatın başqa

maddi ləzzətlərindən daha azmı zövq verir insana? Muxtar niyyətlərindən, həyata keçməmiş arzularından danışdı — ayrı-ayrı səhnələr, parçalar, obraz — dağınıqları...

—İçərişəhər haqqında film çəkmək istərdim, — deyirdi. — İçərişəhərin evləri yadınızdadır da... Bax, bütün hadisələr bu evlərdə, həyətlərdə, o dar küçələrdə gedərdi, finalda isə — finalını elə aydın görürəm ki, filmin, tez-tez yuxuma girirlər bu kadrlar — finalda İçərişəhər evlərinin damlarını göstərərdim və damlardan birinin üstünə zil qara paltarlı gənc, gözəl bir qız paltar sərərdi... İpin üstündə ağlar, mələfələr, balış üzləri asılıb. Hamısı da ağappaq, meh onları yellədir və qara paltarlı qız da bu ağ parçaların arasında görünüb itir, göy üzü açıqdır, uzaqda da gömgöy dəniz... bu bir növ rəqsdir-ağ parçaların, qara paltarlı qızın, küləyin rəqsi... Amma eyni zamanda kəndirdəki ağlar elə bil yelkəndir və bu evlər də yelkənli qayıqlardır, uzaqdakı mavi dənizin içində üzürlər... Başa düşürsüz, kameranı elə nöqtədə qoyardım ki, evlərin damı gəmi göyərtəsinə oxşardı və ağlar da yelkən kimi dənizin fonunda görünərdi-həm plastik obrazdır bu, həm də rəmzi... Biz çox vaxt yelkənləri döşəküzünə çeviririk, amma mən döşəküzülərini yelkənə çevirmək istəyirəm. Amma bu rəmzin başqa mənası da var. Damların üstündə yellənən ağlar həm də təslim bayraqlarıdır... İçərişəhərin köhnə evləri müasir buldozerlərə müqavimət göstərə bilmirlər, onlar dağılmağa, sökülməyə məhkumdurlar və təslim bayrağı kimi damların üstündə mələfələri, döşəküzlərini qaldırırlar... Kiminsə şəri vardı bu məzmununda... "Ağ döşəküzüləri nə görürlər yuxuda? Görürlər ki, uzaq cənub dənizlərində yelkənlərdir...", ya "uzaq cənub dənizlərinə kölgə düşür bu yelkənlərdən..." — xatirimdə deyil.

Təhminə birdən Muxtarın uzun monoloqunu kəsdi:

—Gəl sənin sağlığına içək, Muxtar, — dedi. — Zaura çox danışmışam sənin barəndə. Zaur da mənimçün əziz adamdır.

Zaur: "Zaur da" — deyər ürəyində təkrar elədi.

—Odur ki, deyirəm, Zaurik, — "Zaurik"— Muxtarın sağlığına qaldıraq bu qədəhi. Muxtar əsl dostdur, elə dostdur ki, ən çətin dəqiqədə, ən pis vəziyyətində ondan kömək uma bilərsən və o da əlindən gələni əsirgəməz. Heç vaxt da boynuna minnət-zad qoymaz ki, bəs filan-peşməkan... ya görürsən bir təmənnası olsun... bir söz...

—Bir söz, boşla bu söhbətləri, — deyə Muxtar onun sözünü kəsdi. — Lap bal-bəhməz oldu... Nə bilirsən təmənnasızam, ya yox, bəlkə ürəyimdə mənim də təmənnam var. Uzun sözün qıssası — gəlin, elə-belə içək, vəssalam, sağ olun.

Təhminə sərxoş inadıyla:

—Yox, — dedi, — mən bir neçə kəlmə də demək istəyirəm, xahiş edirəm sözümü kəsməyəsən... Mən demək istəyirəm ki, dostlar da cürbəcür olur. Elə dostlar var ki, yaxşı günün dostudur, ancaq yaxşı günündə sənin böyründə hərlənir, — üç qara qəpikdir qiyməti belə dostun. Elə dost var ki, yaman günün dostudur, bax belə dostu adam gərək çox yüksək qiymətləndirsin. Amma əgər həmin bu yaman günün dostu, ancaq yaman gündə sənin imdadına çatırsa, amma yaxşı günündə səndən gen gəzirsə, bu da məncə birtərəfli dostluqdur e. Adamın ürəyi darıxar bu cür dostluqdan, sən otur gözlə ki, mənim pis günüm haçan gələcək, onda öz dostluğunu sübut elə... Yox, bu da yarımçıq dostluqdur bir növ. Amma bir başqa cür dostluq da var, məncə əsl dostluq da elə budur... Yaman günündə səni tək qoymaz belə dost, amma yaxşı günündə də yaxasın qırağa çəkməz. Sənin dərdinə də şərikdir, sevincinə də sevinir. Sənin sevincin onun sevincidir, onun sevinci sən sevincindir, dayan görüm, tamam çaşdım ,ki... deyəsən, çox içmişəm... Nə isə... sən sağlığını, Muxtar!

İçdilər, sonra Muxtar durub harasa getdi və Təhminə:

—Bilirsən necə insan adamdır, — dedi. — Sənətkarlığına da söz ola bilməz, — allah vergisidir də...

Zaur düşündü ki, bu allah zalım mənə niyə bir şey verməyib görəsən.

—Zaurik, nədirsə, elə bil pərişan dəyirsən bu gün gözümə?
Nə olub?

Zaur:

—Qəribədir, — dedi, — mən fikir vermişəm ki, Muxtarın yanında sən mənə "Zaur" deyirsən. Muxtar olmayanda "Zaurik".

Təhminə şaqqanaq çəkdi:

—Ay allah, əcəb ağılsızsan, — dedi.

—Biz hardan ağıllı olaq? Ağıllı allahdır, ofisiantlardır, bir də rejissorlar.

—Lap zəhər tuluğusanmış ki sən, Zaur... Nədi, yəni mənə qışqanırsan, kimə, Muxtara? Ay-hay! İstəyirsən, lap bax Muxtarın yanında səni qucaqlayıb öpüm, Zaurik, yox, lap elə "Zaurcığaz" deyim sənə, istəyirsən?

Zaur:

—İstəyirəm, — dedi. — Gəl birçə burdan çıxmaq gedək.

Muxtar:

—Znakomtesğ, — dedi, onunla bir kişi və bir qadın da yanaşmışdı stola. Muxtar Zaur və Təhminəni rusca onlara təqdim elədi, sonra dedi ki, gələnlərin adı Saşa və Lenadır. Onu da əlavə elədi ki, əlbəttə, Lenanı və Saşanı təqdim eləməyə ehtiyac yoxdur, onları kim tanımır ki, — bu ər-arvad çox məşhur kino aktyorları idi.

Muxtar Saşayla Lenanı da stollarının başına dəvət elədi.

Ər-arvad ikisi də artıq möhkəm dəm idilər və Saşa oturarkən az qaldı stuldan yırılsın.

—Pardon, — dedi, — oçenğ rad... Sonra — Madam, — deyə Təhminəyə müraciət elədi, — vı ne vozrajaete esli ə sədu rədom s vami?

Təhminə etiraz eləmədi və Saşa ondan soruşdu ki, siz də aktrisasınızmı? Təhminə dedi ki, xeyr, mən televiziya diktoruyam.

Lena:

—Ax da, ə je videla vas po televizoru, — dedi, — pozavçera gto bilo.

Saşa Təhminədən xəbər aldı ki, bəs nə əcəb siz aktrisa deyilsiz, Təhminə də cavab verdi ki, bu barədə rejissorlardan soruşmaq lazımdır, məsələn, elə Muxtardan.

Muxtar da dedi ki, icazə verin əvvəl mən özüm soruşum ki, nə içəcəksiz. Saşa:

—Da teperğ vse odin xren, — dedi. — Nu davay vodki...

—A vı Lena?

—Mne toje vse ravno, vodka, tak vodka... Sonra Lena Zaurdan soruşdu ki, adı nədir:

—Zaur.

—Zaur! Krasivoe stepnoe imə! A kak zovut menə?

Zaur cavab verdi ki, özünüz daha yaxşı bilərsiz.

—O, ne budğte qrubım, çelovek so stepnım imenem, — dedi Lena, — vı je doljnı znatğ toçno: Lena...

Araq gətirdilər, Muxtar qonaqların qədəhlərinə süzdü.

Saşa:

—Vı pğete kongək, a mı vodku, — dedi. — Kakaə-ta anarxiə poluçetsə u nas za stolom.

Muxtar:

—Net, u nas za stolom ne anarxiə, a monarxiə, — dedi, — poskolğko estğ koroleva. İ daje dve korolevı.

Lena:

—Vot gto ə panimaö — vostoçnaə qalantnostğ, — dedi.

Saşa dedi ki, gəlin onda içək gözəl şərq qadınlarının sağlığına. İçək onların sağlığına ki, parancanı çıxarıb atıblar və konyak içirlər, sonra Təhminədən soruşdu ki, Təhminə paranca taxıbı?

Təhminə cavab verdi ki, bizlərdə, ümumiyyətlə, heç vaxt, heç kəs parancanın nə olduğunu bilməyib.

Muxtar dedi ki, bizdə çadra olub, bu isə başqa şeydir.

Lena dedi ki, mən bilirəm, parança Özbəkistanda olub. Sonra əlavə elədi ki, bildir Daşkənd festivalının iştirakçısıydım. Daşkənddə əntiqə plov bişirirlər.

Zaur dedi ki, bizim plovumuz daha ləzzətlidir. Zaur söhbətə

ona görə qarışdı ki, susması diqqəti cəlb eləməsin, amma Səşə dərhal bunu tutdu və bərkdən:

— Bravo, bravo, sfinks zaqovoril, — dedi. — Vı molçalı dolqo i zaqadoçno i nakoneü reşili raskritğ usta, çtobı zaşititğ çestğ naüionalğnoy kuxni.

Lena onun sözünü kəsib:

— Nu, xoroşo, — dedi, — ne... — və qəliz bir söyüş əlavə elədi.

Təhminə özünü o yerə qoydu ki, guya eşitmədi. Zaur qıpqırmızı qızardı, Muxtar isə mülayimliklə Lenadan xahiş elədi ki, söyüş söyməsin, bizlərdə adət belədir ki, qadının yanında söyüş söyməzlər.

Səşə dedi ki, onda yaşasın günəşli Azərbaycan respublikası və arvadına müraciətlə əlavə etdi:

— U nix nasçet gtoqo znaeşğ kak stroqo, çutğ çto, esli çest, zadeta, srazu pırnut nojom v serdüe ili pulö v lob.

Sonra Zauru göstərib əlavə elədi ki, görürsənmi, bu xanımın, yəni Təhminənin yanında necə mühafizəçi var.

Muxtar dedi ki, Səşə, məncə, sən Bakıda olmusan və sağ-salamat qayıtmısan ordan, nə bıçaqlayan olub səni, nə gülləylə yaralayan.

Səşə:

— Da, potomu çto ə bıl tam nıje travı, tişe vodı, — dedi.

Muxtar:

— Nu, nasçet vodı tı izlişne skromniçaeşğ, — dedi, — pomoemu tı tam pil vse, çto uqodno, tolğko ne vodu.

— Starik, ə deystvitelğno probıl tam tri dnə ne prosıxaə, — dedi. Bakıda olmasından danışdı, dedi ki, təyyarədən düşəndə mənə sizin kinonun rəhbər işçiləri qarşıladılar, sonra harasa getdik, haradasa görüş idi, nəydi, daha dalısı yadıma gəlmir, bir onu bilirəm ki, üç gündən sonra kimsə gətirib mənə basdı Moskva təyyarəsinə... Ayrı heç nə yadına gəlmirdi Səşənin. Qədəhini qaldırıb:

— Nu, xoroşo, vzdroqnuli, — dedi, sonra yenə Təhminəyə

baxıb dedi ki, bilmirəm bu Azərbaycan rejissorlarının gözləri hardadır, belə bir dünya gözəlini məgər kinoda çəkməmək olar heç?

Təhminə dedi ki, onlar çəkmir, siz çəkin. Saşa da dedi ki, məmnuniyyətlə və Təhminənin ünvanını, telefonunu istədi. Təhminə ünvanını və telefonunu vermədi, amma dedi ki, istəsəz, məni Muxtarın vasitəsilə tapmaq olar.

Saşa:

—On çto, vaş löbovnik gtot çertov, persök? — dedi.

—Təhminə quru tərzdə:

—Net, — dedi.

—A kto vaş löbovnik?

Təhminə:

—A u menə net löbovnika, — dedi. — U menə estğ muj.

—A kto vaş muj?

Ani bir tərəddüddən sonra Təhminə Zauru göstərdi...

Sonralar Zaurla Təhminə mübahisə edirdilər: Təhminə belə deyəndə kim daha artıq quruyub qaldı — Zaur özü, ya Muxtar... Sonralar Təhminə Zauru başa salırdı: elə dedim ki, Saşa birdəfəlik əl çəksin məndən.

Doğrudan da, Saşa elə bil ayıldı, dərhal ahəngini dəyişdi. Zaura baxıb dedi ki, ancaq xahiş edirəm mənim qol-qabırğamı sındırmayasız, yüz faiz inanıram ki, bunu əla bacararsız, amma mən, ümumiyyətlə, arvadbaz deyiləm, mən alkoqolikəm, lazım gəlsə, arvadım da bunu təsdiq eləyə bilər.

—A poşel tı... — Lena ərini müəyyən ünvana göndərmək istəyirdi ki, birdən Muxtarın sözləri yadına düşdü, əlləriylə ağzını tutub, üzr istədi.

Saşa Muxtara müraciətlə:

—Starikan, a davnengko mı s toboy ne pili, — dedi, vaxtilə kursunda bir oxuduqları institutun dekanı Pal Paliçı yada saldı, soruşdu ki, Muxtarın yadındadırmı Pal Paliç?

Muxtar cavab verdi ki, əlbəttə, yadındadır. Saşa da dedi, bəs Muxtar bilirmi ki, ölüb yazıq Pal Paliç, Muxtar cavab verdi ki,

şübhəsiz bilir və hətta, başsağlığı teleqramı da göndərib.

Saşa dedi ki, mən isə heç teleqram da vura bilmədim. Kannnda idim, filmimizin premyerasında, qayıdanda bildim.

Təhminə soruşdu ki, Kann xoşuna gəlibmi Saşanın.

Saşa cavab verdi ki, üçüncü dəfədir Kann festivalında iştirak edir və lap zəhləsini töküb ora — qəbullar, nə bilim, press-konferensiyalar, kokteyllər, amma ağıllı-başlı içmək mümkün deyil... Amma bu səfər bəxti onda gətirdi ki, Fellininin təzə filminə baxdı orda, hələ bizdə yoxdur bu film, Muxtara müraciətlə:

—Nu, starik, — dedi — gto obaldetğ mojno, skaju tebe.

Zaur qəfilcən:

—A po-moemu, — dedi, — Fellini ot barokko prişel k rokoko...

Zaurun bu bəyanatı o qədər gözlənilməz oldu ki, hamının gözü kəlləsinə çıxdı, hamı bir müddət maddım-maddım birbirinin sifətinə baxdı, nəhayət, Saşa:

—Nu, tı vıdaeşğ, starik. — dedi.

Təhminə də qəhqəhə çəkib Zaura "afərin" dedi.

Zaur isə kiçik qədəhini bir qırağa qoyub iri bir fujer götürdü, ləbələb konyak tökdü və göz qırpımında başına çəkdi. İçəndən sonra dedi ki, onun fikrincə dünyada ən yaxşı film "Tarzan"dır.

İstəyirdi ki, onun geriliyinə, primitiv zövqünə gülsünlər; amma əksinə, Lena Zaurun fikrinə qəhmər çıxdı, dedi ki, tamamilə razıdır bu sözlə, Tarzan heç olmasa sağlam kişidir. Sonra əlini Zaurun saçlarına çəkib:

—A vı sami poxoji na Tarzana, — dedi, — takoe je dikoe pervobıtnoe suşestvo s lesnım imenem...

Təhminə:

—So stepnım — qovorili vı, — dedi.

Lena da cavab verdi ki, meşə, düz, dağ — hamısı bir... və dərhal da üzr istədi, daha söyüş söyməyəcəyinə and içdi... Sonra Lena da Bakıya gəlməsindən danışdı, kinostudiyada balaca bir rolda çəkilibmiş, orada maraqlı bir adamla da tanış

olub, rejissordur, bəlkə tanıyırsız. Adını xüsusi bir səylə tələffüz elədi: Ağamehdi...

Muxtar dedi ki, tanıyır belə bir adamı.

Lena dedi ki, çox maraqlı məxluqdur. Lenaya nələr vəd eləmiş ki, həmişəlik Bakıda qalsın.

Saşa Zaurdan xəbər aldı ki, siz də rejissorsunuz?

Zaur cavab verdi ki, xeyr rejissor deyiləm, tüfeyliyəm, çıxıb ata-anamın boynunda oturmuşam.

Saşa sakit-sakit cavab verdi ki, bu da pis peşə deyil, həm də gör necə gərək məharətin olsun ki, özün də valideynlərinin boynunda otursan, hələ arvadını da orada əyləşdirəsən.

Təhminə, məzəmmətlə başını buladı, yəni ki, niyə, axı, belə, Zaur.

Zaur cavab verdi:

—Ona görə belə deyirəm ki, sizin bütün bu söhbətləriniz lap məni boğaza yığdı daha, — Kann festivalı, Fellini, ağ yelkənlər, nə bilim, daha nə cəfəngiyat. Sonra əlavə elədi: — Ə samiy obiknovenniy, prostoy çelovek...

Lena:

—Nu, gto uje skuçno, — dedi, — kakaə-to demaqoqiə poşla. Davayte luçşe vipğem.

Saşa:

—İskustvo prinadlejit narodu, — dedi və Zaura müraciət elədi: — A mejdu proçim, predstavitelğ prostoqo naroda, qde gto vı dostali takie şikarnie tufli, ə ix daje v Parije ne moq kupitğ? Posmotri ka, Len...

Hamı Zaurun çəkmələrinə baxdı. Zaur nə isə fikirləşib, dedi ki, satıram, özü də qət təzədir... Saşa soruşdu ki, neçəyə, Zaur dedi ki, qırx manata, özüm almışam. Məlum oldu ki, Saşayla ayaqlarının ölçüləri də eynidir 42. Zaur gördü Saşanın, deyəsən, doğrudan da meyli var, dedi, amma bircə şərtim var, sövdamız bax indicə, elə buradaca baş tutmalıdır. Mən öz ayaqqabımı sizə satıram, sizin ayaqqabılarınızı özüm geyirəm, üstəlik də mənə qırx manat pul verirsiniz... Saşa fikirləşdi və dedi

ki, razıyam.

Muxtar da, Təhminə də, hətta Lena da bilmirdilər, onlar zarafat edir, ya ciddi danışır, amma Zaur la Saşa artıq çəkmələrini dəyiş-düyüş eləmişdilər. Saşa:

—Len, day emu sorok rubley, — dedi.

—Da ne çudi tı...

—Day qovorö. Tufli je blesk, gto on po pğənke otdaet, protrezveet eşe peredumaet.

Lena, doğrudan da, sumkasından qırx manat çıxardıb Zaur a verdi və Muxtar dedi ki, onda gəlin içək Saşanın təzə çəkmələrinin şərəfinə... Təhminə dedi ki, həm də Zaur un təzə çəkmələrinin şərəfinə.

Zaur üzr istəyib, stolun arxasından durdu, ehmallıca ofisiantı kənara çağırdı, hesabı bilib pulunu verdi. Sonra qayıdıb öz yerində oturdu.

Saşa dedi ki, yaxşı, vaxtdır, hər şeyi yedilər, içdilər, qurtardılar, əntiqə çəkmə də qazandı aralıqda, indi isə evə getmək lazımdır, işıqları da söndürərlər daha.

Hamı yerindən durdu.

Muxtar:

—Siz gedin, — dedi, — mən gəlib çataram sizə. — Zaur gedə-gedə yavaşca çevrilir, Muxtar ın ofisiantı çağırmasına ləzzətlə göz qoyurdu... Küçəyə çıxdılar. Binanın qapısındakı bir neçə maşını sahibləri işə salır, qızdırırdılar. Bir maşından Lenayla Saşanı çağırdılar.

Saşa və Lena Təhminə və Zaur la görüşdülər, dedilər ki, qonşularıdır çağır an. Aeroport metrosuna tərəf gedirlər, onsuz da yolları ayrılır. Muxtara da salam desinlər, heyf ki, sabah Kiyevə getməlidirlər, yoxsa görüşərdilər, bir də Moskvaya gələndə mütləq zəng vursunlar, hökmən görüşmək lazımdır. Keçib maşına mindilər, pəncərədən əl elədilər, maşın yola düşüb uzaqlaşdı... Muxtar elə bu vaxt çıxdı binadan.

—Ayıb deyilmi, Zaur, — dedi. — Axı, mən dəvət eləmişdim, siz niyə vermisiz hesabı?

Zaur:

—Təzə çəkmələrimin şirnisini verdim, — dedi.

Təhminə:

—Nə? Deməli sən... — deyə sözə başladı və birdən hər şeyi başa düşdü, — ağılsız...

Sonra sözünü yarımçıq kəsib, Zaurun boynuna atıldı, ayaqlarını da yerdən üzüb havadan sallandı. Zaur da onu bağrına basıb o yan-bu yana hərleyirdi və elə bil hər ikisi Muxtarın burada olduğunu unudaraq uşaq kimi şən gülüşürdü.

Muxtar:

—Metroya getmirsiniz? — dedi. "Siz" — yəni Təhminəylə Zaur.

Zaur:

—Yox — dedi. — Piyada getmək istəyirik.

Muxtar tələsik vidalaşib getdi. Becid addımlarla metro stansiyasına tərəf gedirdi. Zaur arxadan onun azacıq bükülmüş yorğun kürəyinə baxır və Muxtar haqqında onun özünün tapdığı obrazlarla düşünürdü: qırıq-əzilmiş yelkən, heç bir zaman daha yelkən ola bilməyəcək ağ parça... qayıqları, uzaq cənub dənizlərini isə ancaq yuxularında görə bilər... Özgə şəhərdə, qərrib oteldə, tənha nömrədə yatıb gördüyü yuxularda...

Səkkizinci fəsil

*Bu nə sirdir, sirri-eşqin demədən bir kimsəyə,
Şəhrə düşmüş mən səni sevdim deyən avazələr.*

Telefonun dəstəyini Təhminə özü götürdü. Zaur:

—Xoş gördük. Xoş gəlmisən, — dedi.

Təhminə:

—Sağ ol, — dedi, səşində nə sevinc vardı, nə intizar. Elə bil Zaurla on dəqiqə bundan qabaq ayrılmışdılar. Halbuki son

görüşlərindən bir həftə keçmişdi, bu bir həftə ərzində Zaur Moskvadan uçub Bakıya gəlmişdi, Təhminə üç gün də Moskvada qalmışdı, sonra isə qatarla o da Bakıya yollanmışdı. Dünən gəlib çıxmışdı Bakıya, bu gün isə Zaur ona avtomatdan zəng eləyirdi.

—Bəs dedin gələn kimi zəng vuracam? Dünəndən gəlmişən, zəng eləmirsən.

Təhminə:

—Nə bilim, vallah, — dedi, səsi soyuq idi. Küləkli boz bir payız günü idi, elə bil Təhminənin səsinə də çökmüşdü bu günün soyuqluğu, tutqunluğu.

—Sevirsən məni?

Təhminə:

—Aha, — dedi, amma elə biganəliklə dedi ki, deməsəydi yaxşıydı.

—Haçan görüşək?

Bir az sükutdan sonra Təhminə:

—Mən özüm sənə zəng vuraram, — dedi. — İdarəyə...

—Haçan?

—Bilmirəm baxarıq...

—Bu gün?

—Yox, bu gün yox, sabah, birisi gün də yox... bir neçə gündən sonra...

—Axı niyə axı?.. Nə olub ki, bəlkə bir hadisə baş verib hə?

—Yox, Zaur heç bir şey olmayıb. Amma işim var, bir məsələni həll eləməliyəm. Səndən də xahiş edirəm, bu günlər zəng vurma mənə. Bir neçə gündən sonra, bir həftədən sonra təxminən, özüm səni taparam, yaxşı?

Zaur həvəssiz:

—Yaxşı, — dedi. — Özün bil...

Zaur birdən—birə yenə də:

—Sevirsən məni? — deyə soruşdu.

Təhminə tələsik:

—Hə, hə, sevirəm, — dedi və Zaura elə gəldi ki, bu sözləri

Zauru tez başından eləmək üçün deyir. Bir də təkrar elədi. —
Özüm sənə zəng vuraram. Hələlik.

Zaur da:

—Hələlik, — dedi və Təhminə dərhal dəstəyi asdı.
Telefondan kəsik siqnallar eşidilməyə başladı, du, du, du...

Günlər keçirdi, Zaur evdə də, işdə də, hər telefon zəngindən diksindir, dəstəyə tərəf atılırdı, amma Təhminə zəng vurmurdu ki vurmurdu.

Zaurun əsəbi vəziyyətəni anası da duyurdu... və buna ayrı rəng verirdi... Zaurun Moskva səfəriylə bağlı inadını, tərsliyini, höcətliyini görüb, Zivər xanım dərk eləmişdi ki, hərbə-zorbayla oğluna təsir göstərə bilməyəcək, başqa yol seçmək lazımdır — hər şeyi "pişim-pişim"lə həll eləmək gərəkdir. Zivər xanım indi Təhminəni açıq yamanlamırdı, dolayı yollarla söhbət salıb, Zauru ona qarşı doldurmaq istəyirdi. Onu da bilirdi ki, sözü hərleyib-fırlayıb Təhminənin üstünə gətirən kimi Zaur çəmkirib otaqdan çıxacaq, söhbəti uzatmağa qoymayacaq, odur ki, Zivər xanım az sözlə çox şey demək məharətinə yiyələnirdi: oğlu sözünü kəsib otaqdan çıxanacan bir cümləylə, bir məlumatla onun qəlbinə şübhə toxumları səpməyə çalışırdı...

—Eşitmişəm, Moskvada sənin rəqibin də olub ki, — deyirdi. — Nədi o televizor rejissoru, Muxtar Məhərrəmovdu nədi. Bəs davanız düşmədi? Məşdibad demişkən, qızın iki adaxlısı varmış ki...

—Bəsdir, qurtar, — deyə Zaur başını götürüb qaçırdı, amma gələn səfər anası qəsdən televiziya verilişlərindən söz salırdı, guya ki, təsadüfən Muxtarın adın çəkirdi, sonra isə: "sənin rəqibin" — deyə yenə işarə vururdu...

Başqa bir səfər anası:

—Hərənin öz yeri var da, — deyirdi, — ər ad üçün, adı olsun ki, ərəddir, ərli arvaddır. Spartak geyindirib-kecindirmək üçün, Muxtar işdə qabağa çəkmək üçün, sən... sən isə

səfehqulu, elə-belə-gün keçirməkçün lazımsan ona. Ən pisi səninkidir, bu gün səninlə gününü keçirdər, sabah başqasıyla...

Bəzən isə tamam qərribə mülahizələr yürüdürdü: "Bilirəm səndən niyə belə bərk yapışb, — deyirdi, — elə bilir ki, biz öləcəyik, bütün bu ev-eşik, bu var-dövlət ona qalacaq... Ay hay... asta ye, boğazında qalmasın..."

Bu, lap gülməli fikir idi və Zaur əsəbiləşməkdənsə maraq göstərirdi:

—Başa düşə bilmirəm, sizin ev-eşiyiniz hardan ona düşə bilər axı?

—Bunu başa düşməyə nə var ki?.. Onun fikri budur ki, biz ölək, sənə ərə getsin, bu ev-eşiyə sahib dursun... Asta ye, boğazında qalar...

Zaur bu sayaqlamanı müəyyən bir məntiqə bağlamaq istəyirdi:

—Axı, öz ərinə nə gəlib...

—Külü qoyum elə ərin təpəsinə... Ondan boşanmağa nə var ki, bir stəkan su içmək kimi asan işdir o cür arvadın əlində.

—Deməli, sənin məntiqindən belə çıxır: Təhminənin indi evi də var, əri də. Ərindən boşanır, evindən əl çəkir ki, allah eləməmiş siz öləndən sonra bizim evə köçsün? Yəni buna səndən başqa bir inanan olar?

—Sən ələ sal, qoca anavı, atovu lağa qoy... Əlbəttə, Təhminə xanım sənə bundan yaxşı şey öyrətməyəcək ki. Əlbəttə, könlündən keçir də... O qotur evlərini bizim bu cəhcəlləli mənzilə kim dəyişməz, aralığa salıb ərini də dəyişər, nə çətin imiş onunçün bu... O ev-eşiyi ki, atanla mən iynəylə gör qaza-qaza illərlə düzəltmişik, hazırına-nazir Təhminə xanım gəlib bütün bu var-dövlətə sahib durar. Ölmüşdü deynən Zivər ki, sən onun nəslinin başında turp əkəsən... Vallah öləm mənə basdıralar ha, onda da qəbrimin içindən, yerin yeddi qatından durub gəlib, öz əllərimlə boğaram onu.

Anasının fantastik fərziyyələri gülməli gəlirdi Zaura, həm gülməli, həm də ağlamalı, amma bir yandan ona sevinirdi ki,

əgər anasının fərziyyələri bu dərəcədə həqiqətdən uzaq, boş-bekara gümanlardısa, onda deməli, verdiyi bütün başqa xəbərlər, topladığı bütün başqa məlumatlar — o xəbərlər, o məlumatlar ki, onları qaşiq-qaşiq zəhər kimi hər gün Zaurun içinə tökürdü — onlar hamısı da mənasız və puç şayiələr imiş... Zivər xanım Moskvada Təhminəylə Muxtarın məhəbbət macəralarından danışdı və Zaur bilirdi ki, bütün bu söhbətlər boş uydurmаларdır, amma sonra fikirləşirdi ki, məgər Təhminənim Moskva səfərinin bütün təfərrüatına, hər saatına, hər gününəmi bələddir? Əlbəttə, yox... — Bakıya qatarla həmin o Muxtarla bir kupədə gəlib ki — deyirdi anası və Zaur bilirdi ki, bu, həqiqətdir, amma əlavə eləyəndə ki, "ikiadamlı kupədə gəliblər", Zaur bunun yalan olduğunu da dəqiq bilirdi. Təhminə, Muxtar və televiziya da işləyən iki qız — dördü bir yerdə — bir kupeyə bilet almışdılar, Zaurun yanında.

Amma bəlkə... Niyə, axı nəyə görə Təhminəylə olanda onun vəfasına, sözlərinin həqiqiliyinə Zaurun şəkk—şübhəsi qalmır, amma elə ki, üç gün-beş gün görüşmədilər — "bütün şəhərin danışdığı" və anasının ona müfəssəl çatdırdığı şayiələr Zaurun içini didib-tökür, beynini gəmirirdi... Domodedovo meşəsində Təhminə: "bax indi, bu saat, bu dəqiqə biz xoşbəxtik və ən böyük həqiqət də budur" — demişdi və Zaur da o zaman bunu həqiqət kimi qavramışdı, amma "bu saat, bu dəqiqədən" başqa da vaxt axarı vardı axı. Bəs bu vaxtın, Təhminəylə görüşmədiyi anların həqiqəti, Təhminənin onsuz, Zaurun olduğu və kim bilir, kimlə olduğu dəqiqələrin həqiqəti nədə idi? Bəlkə də bu dəqiqələr kiminçünsə başqa birisiyə ən böyük həqiqət idi, Təhminəylə başqa birisiyə... Zauru dəhşətə gətirən də elə bu fikir idi...

—Mən ölü, sən diri, — dedi Zivər xanım, — görəcəksiz, ərindən boşanacaq o. Öz planları var onun. Alya da deyir ki, televiziya keçib ki, o Muxtarı tovlayıb yoldan çıxartsın, ərə getsin ona... Özü bilər e, öz işidir, kimə gedir getsin, bircə səndən çəmişini çəksin.

Zaur "bəlkə, doğrudan da belədir", — deyə düşündü. Bəlkə, Təhminə seçirmiş: "Zaur, ya Muxtar və axırı Muxtarı seçib... Vacib işi də elə budur. Buna görə də "sən mənə zəng vurma, özüm zəng eləyəcəyəm" deyir və zəng eləmir...".

On gün də keçdi və Zaur bu müddət ərzində Təhminəni ancaq bircə dəfə gördü — televiziya ekranında...

Təhminə axır ki, qərara gəldi, dəstəyi götürdü və nömrəni yığdı

Qadın səsi gəldi:

—Bəli... — Təhminə susmuşdu, qadın səsi bir də təkrar

—Eşidirəm...

Təhminə əlini uzatdı ki, dəstəyi assın, amma dayandı, nəfəsini dərdi və bilərək ki, bu sözlərlə hər şey həmişəlik həll olunur, dedi:

—Manafı çağırın...

İndi də xəttin o biri ucunda sükut çökdü və bu zaman Təhminə səhərdən bəri öz-özünə təkrar elədiyi cümləni dedi:

—Madam ki, mən bu nömrəylə zəng eləyirəm, deməli, Manafın sizdə olduğunu bilirəm. Xahiş edirəm onu telefona çağırın.

Görünür, orada uzun zaman məşvərət apardılar, sonra addımlar eşidildi, sonra isə Manafın səsi gəldi. Özünü tamamilə itirmiş, öz adından belə imtina etməyə hazır olan yazıq bir insanın səsi.

—Bəli...

—Mənəm, Manaf, Təhminədir, — bir an qorxdı ki, hətta Manafın ürəyi gedə bilər. Amma daha geriyə yol yox idi, — Manaf indi başa düşdü ki, mənim hər şeydən xəbərim var? Bilirəm ki, Tiflisdə deyilsən, Bakıdasan, harda olduğunu da bilirəm, görürsən zəng elədim. — O, Zoyanın adını, fəsilini, dəqiq ünvanını da demək istədi, amma fikirləşdi ki, bu artıqdır. — Özü də çoxdan bilirəm, — yalnız bir bunu əlavə elədi.

Manaf udqundu...

Təhminə:

—Heç bir vaxt dava-dalaşa çıxmamışıq səninlə, indi də belə fikrim yoxdur. Amma xahiş edirəm ki, yarım saatlığa evə gələsən, vacib bir məsələni həll eləyək. Biz ayrılmalıyıq.

Bir kəlmə də dinib-danışmırdı Manaf və yalnız Təhminə: — Yarım saatlığa gələ bilərsənmi? — deyə təkrarən soruşanda Manaf batmış bir səsle:

—Yaxşı, — dedi.

Təhminənin zənn elədiyi kimi iyirmi dəqiqədən sonra gəldi Manaf, sir-sifəti meyit rəngində...

Əgər Manaf Təhminənin gözlərində bu qədər miskin və iyrənc olmasaydı, hətta, yazığı da gələrdi ona.

—Biz ayrılmalıyıq, Manaf, — dedi, — daha bu cür yaşamaq olmaz... Mənim bir hakim tanışım var, tez ayırırlar bizi, əngəlsiz-filan...

Manaf yenə də susmuşdu, başını almış bu gözlənilməz bəlanın dəhşəti ona qara bir yuxu kimi gəlirdi. Axı ömrünün dəqiq düşünölmüş və onun gümanı ilə yaxşı ört-basdır edilmiş bütün düzümlü, sahman-səliqəsi alt-üst olurdu.

—Sənin Zoyayla, ya başqa qadınlarla əlaqən... mən onların da adını bilirəm, inan buna, bir söz, bütün bu xəyanətlərinin heç bir dəxli yoxdur... Sən çoxdandır, nəçə ildir ki, mənə aldadırsan, amma görürsən ki, indiyəcən vecimə olmayıb bu. Çünki səni sevmirəm, Manaf. Demirəm ki, haçansa sevmişəm, indi sevmirəm, yox, heç vaxt sevməmişəm... Bilirəm, bəlkə də bunu eşitmək sənənin üçün ağırdir, amma, doğrudan da, belədir. Bizim evlənməyimiz böyük səhv idi. Hər halda mənim həyatımın ən böyük səhvi adi...

Manaf onun dediklərini sanki heç dərk etməirdi, bayaqdan bəri. Təhminənin zəngindən bəri fikirlərində dolaşan sual yalnız bu idi ki, görəsən Təhminə haradan öyrənib hər şeyi, kim deyib ona, necə təyin edə bilib hər şeyi belə dürüst, telefon nömrəsinə qədər, bundan başqa daha nə bilir və ən əsas məsələ

— görəsən hələ bir şey eləmək mümkündürmü, ailələrini, nigahlarını saxlamaq mümkündürmü? Bəlkə yalvarıb-yaxarsın, ya əksinə, çığır-bağır salsın, Təhminəni borclu çıxarsın? Yox, bunlardan heç biri bir nəticə görməyəcəksə, onlar hökmən ayrılacaqlarsa, onda Manafın gələcək həyatı necə qurulacaq, elə Zoyanın özüylə ya başqalarıyla necə olacaq münasibətləri? İndi azad və sərbəst olandan sonra daha gizlənməyə bilərmə, ya əksinə, daha artıq gizlənməlidir və asudəlik onun qarşısına yüz cür təzə problem çıxaracaq?..

Mənzil Təhminənin atasından qalmışdı və Təhminənin adına idi, Təhminə:

—Səndən yeganə xahişim budur ki, — dedi, — hələlik bu evi təkotaqlı mənzilə dəyişənə qədər sən Zoyagildə, ya kefin harda istəyir orda qal... Bu xahişimi yerinə yetirərsən?

Və ancaq bu zaman Manaf hər şeyi sonunacan, son nöqtəsinəcən başa düşdü, başa düşdü ki, qətidir ayrılmaqları, heç bir şeylə qarşısıalınmazdır bu iş və birgə ailə həyatıyla bağlı nə vardısı, məsələn, bax elə bu mənzilləri — bir də heç vaxt, heç vaxt olmayacaq...

Təhminə tamam yad bir adam olacaq Manafçün, daha bir də heç vaxt, heç vaxt onlar bir divanın üstündə yan-yanaşı oturub televizora baxmayacaqlar, mətbəxdə bir yerdə çay içməyəcəklər, bir-birinə qapı açmayacaqlar və bir-birini telefona çağırmayacaqlar... Ağır, ləng bir qorxu yavaş-yavaş Manafın bütün içini doldurdu: yavaş-yavaş tam bitkinliyi ilə dərk edirdi ki, bir də heç vaxt Təhminəni mavi, tiftikli xalatda hamamdan çıxıb nəm saçlarını darayan görməyəcək.

Dəhşətli bir peşmançılıq hissiylə onu da duyurdu, hər hansı bir vaxt — keçmişdə ya indi — əlaqə saxladığı qadınların hamısından daha artıq, dünyadakı bütün qadınlardan daha artıq Təhminəni xoşlayırdı. Təhminəyə məftun idi və neçə ilin ər-arvadı olsalar da, əslində heç bir gün, heç bir gecə, heç bir saat da Təhminəyə malik olmayıb. Bəlkə elə Təhminənin soyuqluğu, biganəliyi idi Manafı başqa qadınların ağuşuna

atan?.. Başqa qadınların nəvazişi onda özünə inam hissi oyadırdı, o hissi ki, Təhminəylə olanda itirirdi, daha doğrusu, heç bir vaxt duya bilmirdi Təhminəylə olanda. İndi, bu an dəli bir ehtiras oyanmışdı Manafda, Təhminəni bağrına basmaq, paltarlarını dartıb cırmaq, çabalayan çılpaq bədənini qolları arasında sıxmaq, öpüslərə, nəvazişlərə qərq eləmək! Amma onu da bilirdi ki, bu saat yer üzündə bundan mümkünsüz şey yoxdur, dünyada heç bir qadın indi onunçün keçmiş arvadı Təhminə qədər uzaq və əlçatmaz deyil. Bunu dərk edə-edə hər halda yenə də inanmaq istəmirdi — Yaxın bir adamın ölümünə inanmamaq istəyi kimi bir şeydi bu istək... İllər boyu birgə yaşadıkları bu otağın ora-burasına göz gəzdirdirdi: divarlarda Təhminənin iri fotosəkilləri, atasından qalma iri divar saati, əlvan üfürmə şar — Bolqarıstandan gətirmişdi onu Təhminə və balaca, lap balaca əncir ağacı — təbiətin qərribə şıltağı, dağlarda bitmişdi bu mikroağac və onların ümumi dostları — alpinistlər hədiyyə gətirmişdi Manafgilə toylarından bir neçə ay sonra. O vaxtlar, evlənmələrinin ilk illərində, aralarında nə isə ümumi bir şey vardı məsələn, ümumi dostları. Sonralar hərəsi öz həyatına qapıldı.... Təhminənin səbir kasasını dolduran son damla nə olmuşdu görəsən. — Manaf bu barədə düşünür və Təhminənin paltarlarının düymələrini sayırdı, bu düymələr indi onunçün ən açılmaz möhürlər idi...

Divar saati on bir dəfə vurdu...

—Bəs mən nə deyirdim. — Zivər xatının həyəcandan gözü-başı qaynayırdı — bu dünyada bircə öldüyüm günü bilmirəm mən... Deyirdim sənə ərindən boşanacaq, deyirdim, demirdim hə?

—Kim?

—Kim, kim? Sənin aşnan... Belə de, sənin heç xəbərin də yoxmuş ki... Alya gəlmişdi... Onun da dərdi mənimkindəndir yazığın, deyir bilmirəm haraya müraciət eləyim, ÜK-ya?

"Pravda"ya yazım bəlkə?

—Bir ağıllı-başlı de görüm nə olub axı.

—Nə olacaq, bu həyasızın qızı bütün təmiz ailələri pozacaq vallah... Alya deyir ki, yenə dadanıb zəng eləməyə Spartaka, yazığa aman vermir. Neçə aydır deyir, mağıl qulağımız dinc idi, bilmirəm kimə uymuşdu. Spartakın yaxasından əl çəkmişdi... Alya bunu mənə eşitdirir, e... Sənin fırıldaqlarından xəbərdardır. Moskvaya bir yerdə getməyivizi də bilir. İndi də, deyir, qayıdıb Moskvadan, yapışıb yenə Spartakın boğazından. Nə göz verir, nə işıq... hə, o yandan da deyir, məsələ qaldırıb, ərindən boşanır. Yəqin mənim oğlumun xirtdəyinə keçmək fikrindədir, deyir Alya yazıq... Spartakın pullarına tamah salıb, yaxşı təmiz ailəyə dürtülmək istəyir... Ay onun mürdəşir yusun üzünü, deyir Alya... Amma mən bir yandan sevinirəm ki, vallah, o Spartak — o da o. İtin diş, donuzun dərisi... təki səndən əl çəksin, amma bir yandan Alya da yazıqdır da... Vallah, ana olmaq da bir bədbəxtçilikmiş bu dünyada.

Zaur daha onu eşitmirdi, telefona yanaşdı, elə evdəncə zəng elədi... Birinci dəfəydi ki, Təhminəyə evlərinin içindən zəng eləyirdi. Telefon cavab vermədi.

Zivər xanım altdan-altdan qımışaraq:

—Hardan cavab verəcək? — dedi. — Səhər gördüm Spartak "Volqa"sını qarajdan çıxarırdı. İndi də onun maşınında gəzir də... Spartakın "Volqa"sını sənin "Moskviç"indən üstün tutur də... — amma birdən Zivər xanım susdu, diqqətlə Zaurun üzünə baxdı və tamamilə başqa, yumşaq həlim bir tərzdə:

—Ay oğul, — dedi, — qanını qaraltma, anan qurban. Sənin tayın deyildi o... Qurban olum, o kimdir ki, sən bir belə ürəyivə salırsan, özünə dərd eləyirsən bu şeyləri... Çıxart başından, sənə qurban olum... Gəl sənə dolma bişirmişəm, səhərdən acsan, işdən gəlmisən, bir tikə çörək ye, gözlərinin qadasını alım...

Zaur geyinib küçəyə çıxdı ki, anasının səsinə eşitməsin. Nə

kinayəli, nə mehriban, nə acı, nə şirin sözlərini eşitmək istəyirdi...

Küçəylə gedir və düşünürdü: bu nə təzə söhbətdir belə... Doğrudanmı Təhminə yenə Spartaka zəng eləyib, indi nə işi düşüb görəsən?.. Bəs Zaura niyə zəng eləmir və bu nə boşanmaq məsələsidir belə, bu söhbət hardan çıxıb? Spartakın nə dəxli var buna?.. Bu boşanmanın — əgər doğrudan da boşanırsa — Spartakla nə əlaqəsi ola bilər? Bəs Muxtarla? Muxtar bilirmi bu barədə bir şey?.. Bəs özü hardadır. Təhminə, axşam doqquzdur axı... Yenə zəng elədi. Sonra bir də, bir də... Telefon susmuşdu... Gecə on birin yarısı olmuşdu artıq. Telefon susduqca Zaurun nigarançılığı da artırdı və bilirdi ki, əgər bu axşam Təhminəylə danışib bütün bu məsələləri aydınlaşdırmasa, rahat ola bilməyəcək. Küçələri gəzə-gəzə gəlib Təhminəgilin evlərinin qabağına çıxdı.

Evlərini də tanıyırdı Təhminəgilin, pəncərələrini də və bu pəncərələr indi işıqlı idi. Pəncərələri işıqlı görən kimi Zaur cəld telefon budkasına girdi — yəqin axır ki, Təhminə gəlib çıxıb evə, amma nömrə yenə də cavab vermədi. Zaur budkadan çıxdı və birdən par-par parıldayan çəhrayı "Volqa"-nı — Spartakın "Volqa"-sını gördü. Maşın düz Təhminəgilin qapılarının qabağında dayanmışdı, iki təkəri — bir tərəfi səkinin üstündəydi.

Elə bil hər şey birdən-birə Zaurun beynində işıqlandı, "deməli belə" — deyə düşündü. İndi lap qəti əmin idi ki, Spartak Təhminəgildədir, Təhminə də evdədir, hər ikisi o işıqlı pəncərələrin dalında oturub, telefon zənglərinə qəsdən cavab vermirlər və anasının, Alyanın, "bütün şəhərin" danışdığı söhbətlərdə, şübhəsiz, həqiqət var... Ərindən də yəqin ki, boşanır Təhminə, Spartaka da şübhəsiz ki, zəng eləyir. Muxtara da... Birdəfəlik bütün bunlara son qoymaq lazımdır, — deyə düşündü Zaur, özü də məhz indi, bu saat. İndicə qalxacam onların mənzillərinə, qapılarını döyəcəyəm, telefonu götürmədikləri kimi qapını da açmayacaqlar — Zaur cəm

halında düşünürdü evdəkilər haqqında, amma Təhminəylə Manaf kimi yox, Təhminəylə Spartak kimi — qapını açmayacaqlar, eybi yox, təpiklə vurub sındıraram, qoy səs-küyə qonşular çıxsın, onsuz da bütün şəhərdə rüsvay olmuşuq, qoy lap biabır olaq, amma həqiqət axır ki, biryolluq üzə çıxsın. Zaur elə bil qızdırma içində sayıqlayırdı öz-özünə; Çöl qapısından, yüyürə-yüyürə üçüncü mərtəbəyə dırmaşdı, zəngi basdı... Qapının dalından səs-səmir gəlmirdi. Zaur barmağını zəngin üstünə qoydu və çəkmədi — aramsız çalırdı zəngi. Bir azdan qapı ardından tələsik addım səsləri eşidildi və Təhminənin təəccüb dolu səsi eşidildi:

—Kimdir?

—Mənəm, Zaurdur, — dedi.

Qapı açıldı və mat-məəttəl qalmış Təhminə:

—Sənsən? — dedi...

Doqquzuncu fəsil

Vəsl qədrin bilmədim hicran bəlası
çəkmədən,
Zülmət hier etdi çox mübhəm işi rövşən
mana.

Zaur boğuş səslə:

—Bəli, mənəm, — dedi. — Gözləməirdin?

Təhminə çiyinini çəkdi

—Gəl içəri də, — dedi.

İçəri keçdilər. Otaqdan yavaş musiqi sədaları, mətbəxdən isə qovrulmuş şabalıd iyi gəlirdi.

—Sən hardan gəlib çıxmısan bura?

—Telefonu niyə götürmürsən?

—Xarabdır da telefonum. Dünəndən işləmir. Yəqin pulun gecikdirmişəm, kəsiblər... Yaxşı, burda niyə dayanmışıq, gəl otağa.

Zaur ömründə birinci dəfə Təhminənin otağına girirdi. Təsəvvüründə çox canlandırmışdı bu otağı.

İndi isə Təhminənin dəfələrlə, bütün təfsilatıyla təsvir elədiyi şeyləri görürdü-standart rumin mebeli, divarlarda Təhminənin iri fotoları, gündə əlvan üfürmə şar, təbiətin qəribə şıltağı — xırdaca əncir ağacı, ləng kəfkirli iri divar saati — bütün bunlar vardı otaqda, amma təsvir olunmamış və təsəvvür edilməyəcək, izah olunmayacaq bir hava, nə isə xüsusi bir rəvnəq, bir zövq də duyulurdu hər yerdə — Təhminənin zövqü, Təhminənin şəxsiyyəti... Torşerin alaqaranlıq şöləsində, kiçik dəyirmi masanın üstündə iki stəkan çay, konfet, mürəbbə və üç qədəh vardı: qədəhlərdən ikisi boş, üçüncüsü dolu idi.

Təhminə:

—Əyləş, — dedi.

—Qonaqların var?

—Əşi, nə qonaq... Qonşumuzdur — Mədinə...

—Bu konyakı onunla içirsiniz?

—Bəli. İndi səni də qonaq edərik, — Təhminə bufeti açıb konyak şüşəsini çıxartdı. Şüşənin yarısı boş idi.

—Yarım şüşə konyakı elə ikiniz vurmusuz? — Zaur sərt və kəskin danışdı: cinayətkarı ifşa edən müstəntiq ahəngi vardı səsinə.

—Zaurik, bir az nəzakətli danış. Sənə konyak verirlər iç, nə borcuna butulkanın yarısını kim boşaldıb.

—Belə de.. Çox əcəb... Görürəm, ayrı qonağın da var. Tək bir qonşu Mədinə deyil.

Təhminə təəccüblə:

—Ayrı kimdir? — deyə soruşdu.

Zaur özünü güclə saxlayaraq:

—Bax bu üçüncü qədəhin sahibi... Amma doğru buyurdun, nə borcuma kimdir o, odur ki, soruşmuram da.

Təhminə elə bil üçüncü qədəhi yalnız indi gördü, bir müddət maddım-maddım bu qədəhə baxdı, sonra birdən bərkdən güldü.

—Ceyranı lap gözündən vurdun, — dedi. — Doğrudan da bu qədəhin sahibi mənim üçüncü qonağımdır.

Zaur dözmədi:

—Soruşmaq ayıb olmasın, bəs o kimdir belə? — deyə xəbər aldı.

—Kimdir? Necə kimdir? Sən.

—Mən? — "nədi yəni Zauru açıq-açığına dolayır?".

—Salaməleyküm. — Mədinə otağa daxil oldu, əlində iri bir boşqab vardı, boşqabın içində də qovrulmuş şabalıd. Zaur Mədinəylə görüşdü.

Təhminə:

—Doğrudan a, lap yadımdan çıxmışdı, — dedi. — Siz axı tanışsınız. — Zaura "Ronson" alışqanını Mədinə gətirmişdi işə.

Təhminə:

—Görürsən, Mədinə, — dedi. — Bilmirəm Zauru qayınanası çox istəyir, ya kim çox istəyir, amma hər halda lap məqamında gəlib çıxıb. Axı o da qovrulmuş şabalıdın dəlisidir.

Zaur düşündü ki, hər şey, hər şey Təhminənin yadındadır, bir dəfə, hələ əlaqələrinin başlamasından çox qabaq Zaur nəşriyyata qovrulmuş şabalıd alıb gətirmişdi. Təhminəni də qonaq eləmişdi və elə onda demişdi ki, çox xoşlayır qovrulmuş şabalıdı...

—Yaxşı, əyləş görək, Mədinə.

Təhminə iki boş qədəhə konyak süzdü, üçüncü dolu qədəhi isə Zaurun qabağına qoydu.

—Bilirsən nə münasibətlə içirik? — deyə Zaurdan soruşdu.

Zaur:

—Yox, — dedi.

Təhminə:

—Bir iş vardı onu qeyd eləyirik.

Zaur hiss edirdi ki, Təhminə bu axşam nə isə həyəcanlı, bir qədər çılgın və əsəbidir, amma nə idi bunun səbəbi, bilmirdi — Zaurun qəfilcən gəlməsini, ya başqa bir hadisəmi? Ya bəlkə bir az artıq içmişdi Təhminə.

Təhminə əsəbi gülüşlə:

—Adətən adamlar xoş hadisələrin qeyd edirlər, — dedi,—
amma biz Mədinəylə mənim boşanmağımı qeyd edirik.

Mədinə:

—Sən də keçdin bizim dəstəyə, — dedi.

Zaur bilirdi ki, Mədinə neçə il bundan qabaq ərindən ayrılıb,
balaca, məzəli bir oğlu da var; Təhminə həmişə bu uşaq
haqqında danışardı...

Sükut çökdü... Sonra Təhminə:

—Bu gün məhkəmə oldu, Zaur — dedi. — Rəsmən ayrıldığ.

Zaur bilmirdi nə desin: "Niyə? Nə səbəbə?" sualları da,
təəssüf, ya təəccüb hissləri izhar etmək də, sevinmək də,
kədərlənmək də eyni dərəcədə yersiz idi.

Mədinə bu sıxıntılı vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün içi
şabalıdlı boşqabı Zaurə tərəf uzatdı. Təhminə başını aşağı dikib
gözlərini qədəhinə zilləmişdi. İki damla yaş gözlərindən
yanaqlarına süzüldü. Zaur ilk dəfə idi ki, onu ağlayan görürdü.

Mədinə:

—Əşi, yaxşı görək, — dedi, ayağa durdu. Təhminənin
çiyinlərini qucaqladı. Təhminə bir dəfə, cəmisi bircə dəfə
hıçkırdı və dərhal da özünü ələ aldı, hıçqırığını boğub,
yanaqlarındakı, gözündəki yaşı sildi və gülümsündü:

—Əşi, fikir verməyin, — qədəhini qaldırdı. — Gəlin içək,
— dedi, — hamımızın sağlığına.

İçdilər və Zaur xəbər aldı:

—Bəs niyə zəng eləməirdin?

—Nə bilim... elə istəyirdim... bəlkə sabah zəng vuraydım...
— yenə elə bil çənəsi oynadı, ağlamsınan kimi oldu, səsi
titrədi, amma yenə də dərhal öz zəifliyindən utanırmış kimi
gülümsündü. — Əsəblərim lap pozulub, — dedi — Bütün bu
günlər elə bil qızdırma içində yaşayırdım... Nə yaxşı ki, sən
gəldin, Zaurik.

Mədinə çaydan bir qurtum içib:

—Yaxşı, mən gedim, — dedi. — Geçdi...

Təhminə:

—Hara tələsirsən, əşi? — dedi. —Bu qədər zəhmət çəkib, şabalıd qovurmusan... Əntiqə qovrulubdur, hə, Zaur?

—Aha...

—Heç olmasa özün də bir dadına bax da, Mədinə. Elə bil öz malındır, — sonra Zaura müraciətlə əlavə elədi: — Şabalıdları elə Mədinə alıb gətirib mənimçün. Təsəllidir də hər halda ...

Zaur:

—Mən də yaman nigaran qalmışdım, — dedi. — Bu gün eşitdim sənin ayrılmağını... Zəng vururam, telefonun cavab vermir. — Zaur artıq üçüncü qonaq haqqında düşünmürdü, indi mənzildə onlardan başqa heç kəs yox idi, — şkafın içində gizlətməyiblər ki onu. Bəlkə də Zaur gələncən çıxıb gedib bu naməlum şəxs.

Təhminə Zaura deyil, Mədinəyə müraciətlə:

—Bilirdim ki, Spartak ağzında söz saxlayan deyil. Daha doğrusu, heç Spartak özü də yox e, anası...

Mədinə başıyla təsdiq elədi.

—Məsələ ondadır ki, — indi Təhminə Zaura müraciət edirdi, — bizim rayonun hakimi Spartakın canbiri qəlb dostudur. Spartaka zəng elədim ki, dostuna desin, day çox uzatmasınlar məsələni. Bilirsən də adamın lap ürəyini çəkirlər: "Bəlkə bir də fikirləşəsiz, ailəvizi dağıtmayın, gedin, filan vaxtdan sonra gəlin" və sairə. Görürsən uzandı məsələ neçə ay... Bizimki də belə idi ki, fikirləş, fikirləşmə onsuz da hər şey həll olunmuşdu, daha bunu çək-çevirə salmağın nə mənası var axı... Spartak, allah ondan razı olsun, doğrudan da, kömək elədi. Amma heç bu sözü ürəyində saxlaya bilərdi Spartak? İndi yəqin aləmə car çəkib.

Val qurtardı. Təhminə durub cihazı keçirdi.

Mədinə:

—Yaxşı, gecdir, daha mən gedim, — dedi və bu dəfə Təhminə onu saxlamadı.

Qapıyacan ötürdü Mədinəni, dəhlizdə uzun müddət nə

barədəsə pıç-pıç etdilər. Zaur indi nə duyduğunu, nə düşündüyünü özü də dəqiq təyin edə bilməzdi, döyükə-döyükə qalmışdı, — otağın divarlarına baxırdı, oboylar çox zərif idi — mavi fonda ağ narın çiçəklər...

Təhminə qayıtdı:

—Nə belə diqqətlə baxırsan divarlara?

—Qəşəng oboylardır. Çiçəklər çox zərifdir.

Təhminə birdən:

—Zaurik, — dedi, — sən gəlmisən, ona görə də bütün bu çiçəklər açıblar. Birinci dəfədir sən mənim evimə gəlmisən, oboylar da çiçəkləyib, görürsən.

... və Zaur yenə də axıracan anlaya bilmirdi — doğrudanmı Təhminə səmimi deyir bu sözləri, onu sevdiyindən deyir, ya dolayır, ələ salır...

—Nə yaxşı ki, gəldin, Zaurik, Allah yetirdi səni bu axşam. Elə pis idi ürəyim, dünya gözümdə deyildi. Ağılıma gəlirdi ki, bax indi Mədinə çıxıb gedəcək, mən də yəqin öləcəm.

—Bəs niyə axı mənə zəng eləməirdin? Niyə mənim bütün bu əhvalatlardan xəbərim olmasın? İndi nə olsun ki, tanış hakim dostum yoxdur, amma hər halda bəlkə mənim də köməyim dəyərdi sənə.

—Çox sağ ol, Zaurik. Amma dünyada elə işlər var ki, onu gərək adam tək-tənha, təkbaşına həll eləsin. Ayrı heç kəsi qarışdırmasın gərək belə işlərə.... Sənə zəng eləməirdim; çünki əlimi-ayağımı bağlamışdı bu boşanma məsələsi, istəyirdim birdəfəlik qurtarsın bütün bu dəhşət... Bilsən bütün bu illər nə qədər əzab, narahatlıq içində yaşamışam, özüm özümə nifrət edirdim bəzən... Nə qədər yalan, riya olarmış... İlahi, çox şükür ki, qurtardı bütün hər şey, birdəfəlik bitdi. Bilsən neçə azad-asudə hiss eləyirəm özümü. Amma hər halda asan da deyil bu azadlığa birdən-birə alışmaq... Həm də bütün bu günlərin gərginliyi... Səhər durdum, məhkəmədən qabaq, gördüm bütün içim elə bil qırılıb tökülüb. İstədim içəm gedəm məhkəməyə, sonra fikirləşdim, bunu da söz eləyərlər, ya bəhanə edib

ayırmazlar bizi, təxirə salarlar iclası. Bir söz, içmədim getdim, ayırdılar bizi, gəldim evə, yıxıldım çarpayının üstünə, düz dörd saat üzüqoylu qaldım beləsinə... Sonra durdum, başladım içməyə, əvvəlcə təkbaşına, sonra Mədinə də işdən gəldi... Mədinə içən deyil, — o mənəm pyanıska... Amma hər halda o da mənimlə qədəh-qədəhə vururdu, necə deyərlər "qaraltı" verirdi mənə. Yarım şüşəni boşaltdıq. Vurduq bədənə, sən demiş...

Zaur öz qədəhini göstərdi:

—Bəs bu qonaq kim idi? Spartak?

—Başına at təpib, Zaur? Spartak ömründə mənim evimin kandarına ayaq basmayıb. Dedim ki, sənə, sənənin qədəhindir bu.

—Necə yəni mənim? Axı mən gələndə masanın üstündə idi, həm də dolu idi. Sən hardan bilirdin ki, mən gələcəm?

—Zaurik, axı sən niyə mənə inanmırsan?.. Lap təkbaşına içəndə də mən həmişə bir qədəhi artıq qoyuram, ürəyimdə tuturam ki, bu da Zaurun qədəhidir... Köhnə bir anekdot var e, eşitmisən? Bir pyanıska həmişə iki qədəhdən içirmiş — biri özününkü, biri də guya dostununku... Arvadı danlayır, başlayır bir qədəhdən içməyə, — mən içkini atdım deyir, dostumdur içən... Mən də bax belə. Axı bir az dəliyəm mən, Zaur, indiyəcən başa düşməmisən hələ? Səninlə ilk dəfə plyaja getdik ha, bax o gündən haçan içməli olsam, bir qədəhi də doldurub deyirəm: bu da Zaurun payı... Mədinə də bilir mənim bu dəliliyimi...

Zaur gülümsündü, nəvazişlə, qayğıyla, həm də bu gün ərzində ilk dəfə olaraq dərin daxili bir arxayınçılıqla gülümsündü. Və bu təbəssüm bir müddət — bəlkə də çox qısa bir müddət — hər ikisinə qayğılarını, nıgaranlıqlarını, irilixirdalı bütün qəm-qüssələrini unutdurdu, ürəklərini səadətlə olmasa da, xoş, ilıq mehribanlıqla, sakitliklə doldurdu.

—Zaurik, axı niyə sən həmişə mənim yalanımı çıxarmağa cəhd edirsən... Guya mən bir cinayətkar-zadam, hansı qəbahətimisə səndən gizlətmək, ört-basdır etmək istəyirəm, sən

də min fənd qurub, min sorğu-suala tutub ifşa etmək istəyirsən məni? — Təhminə başını Zaurun sinəsinə qoydu, sonra üzünü Zaurun sifətinə tərəf çevirib əlavə etdi. — Başa düş, Zaur, əzizim, birdəfəlik başa düş axır, sevirəm səni, sevirəm. Yalnız tək bir səni sevirəm... Bilirəm mənim deyilsən. Sənə heç bir hüququm çatmır, sənin cavan həyatını dağıtmağa da heç bir haqqım yoxdur... bilirəm bütün bunları... Amma sənsiz dura da bilmirəm. Bütün bu günlər dəli-divanə idim səninçün. Min dəfə sizin idarənin qabağından keçirdim və özüm özümə deyirdim: salam, Zaurik. Bilmirəm, Zaurik, nə olacaq, necə olacaq, heç bir şey bilmirəm. Nə istəyirəm, onu da bilmirəm. Lap azmışam, Zaurik, özüm öz içimdə azmışam.

Zaur bunu demək istəmirdi, amma qeyri-ixtiyari ağzından çıxdı bu söz:

—Mən elə bildim Spartak sizdədir. Maşını aşağıda dayanıb.

—Maşını aşağıdadır? Görürsən bu fırıldaqçını... Bir yandan mənə, doğrudan, çox köməyi dəydi, amma o biri yandan belə murdar xasiyyətləri var da. Bilir ki, ərimdən ayrılmağım camaata yayılacaq, qəsdən gətirib maşınını evimin altında saxlayır... Dedim axı ona... O səfər telefonla danışanda söz düşdü, dedim Spartak, niyə belə eləyirsən? Deyir, heç dəxli var? Bəlkə sizin evdə mənim başqa tanışlarım da olur. Deyirəm, kimdir axı tanışın? Hər şeyi deməzlər ki, deyir... Bilirəm axı yalan deyir, gözünün içinəcən, tanış-zadı yoxdur bu evdə... — Susdu, sonra əlavə elədi, — amma nə deyim, vallah, bəlkə doğrudan da bir dostu-tanışı bu tərəfdə olur, axı o qədər tanış var ki, bu adamın... Nə belə diqqətlə baxırsan mənə, Zaurik? — Təhminə də gözlərini düz Zaurun gözlərinin içinə zillədi, sonra, — Zaurik, belə baxma, sən allah, — dedi, — söndür gözlərini, Zaurik... Bayaq gələndə də gözlərin od tutub yanırdı, dedim, məni də alışıdırıb yandırarsan... Söndür gözlərini, Zaurik, — deyər sərxoş inadıyla təkrar elədi.

Zaur Təhminədən aralanıb ayağa durdu, qapıya tərəf addımladı.

Təhminə təlaşla:

—Zaurik, hara belə? — deyə soruşdu.

—Bu saat gəlirəm, — Təhminənin narahatlığını görüb — zəng eləməliyəm, — dedi, — avtomatdan zəng vurub qayıdırəm.

Qapıdan çıxdı, pilləkənləri beş-beş atılaraq aşağı düşdü. Spartakın çəhrayı "Volqa"sı əvvəlki yerində idi — bir tərəfi səkidə, o biri tərəfi küçədə, elə bil iki təkəriylə küçəyə yiyəlik iddiasındaydı, iki təkəriylə də səkiyə.

Zaur cib bıçağını çıxartdı və "Volqa"nın dal təkərlərini deşdi, sonra tələsmədən çevrilib pilləkənlərlə yuxarı qalxdı.

Təhminə pəncərənin qabağında dayanmışdı, uğunub gedirdi:

—Gördüm, — dedi, — Zaurik, səndən də işdə çıxır ha.

Zaur:

—Hələ sabah da bir onun dərslərini verəm gərək, — dedi.

—Yox, işin olmasın, qurban olum sənə... Sən mənim igid cəngavərimdən... hansı əsrdən gəlmişən, ey mənim igid cəngavərim? hə, cavab ver?

Zaur:

—On altıncı əsrdən,— dedi.

—Düzdür, elə mən özüm də ya on beşinci əsrdən, ya da on dördüncü əsrdənəm. Amma görürsən iyirminci əsrdə görüşmüşük... Elə bütün işlər bundadır da...

Aşağıdan maşın səsi eşidiləndə gecə yarından keçmişdi. Spartak maşını işə saldı, maşın yerindən tərpəndi, amma dərhal da dayandı, qapısı açıldı.

Zaurla Təhminə bərkdən güldülər.

Spartakla səhər həyətdə görüşdülər, Zaur öz "Moskviç"inə tərəf gedirdi, meşin pencək və göy idman şalvarı geymiş Spartak isə öz "Volqa"sını yuyurdu. Zaura həmişə elə gəlirdi ki, Spartakın özündən müştəbəhliyi "Volqa"sına da sirayət edib. Elə bil maşının da xasiyyəti varmış və məhz bu "Volqa"

çox təkəbbürlü xasiyyətliymiş. Bəlkə də bu təəssürat ondan doğurdu ki, Spartak hər yerdə, həmişə "Volqa"sını burnu dik yuxarı saxlayırdı...

Zaur:

—Bura bax, Spartak, — dedi, — dünən axşam necə gəlib çıxdın evinizə?

—Necə bəyəm?

—Təkərin deşilmişdi axı.

Spartak təəccüblə:

—Sən hardan bilirsən? — deyə soruşdu.

—Hardan biləcəm, özüm deşmişəm də.

—Sən?

—Bəli, mən.

Spartak səmimi təəccüblə:

—Niyə? — deyə soruşdu.

—Ona görə ki, bir də maşınımı harda saxlamağın yerini biləsən.

Spartak dərhal hər şeyi başa düşdü və etinasızlıqla:

—Maşın mənimdir, kefim harda istədi, orda da saxlayacam, — dedi.

Zaur sakitcə:

—Özün bilərsən, — dedi. — Məndən deməkdir... Hələlik bircə təkərinə deşmişəm. Amma gələn səfər yenə bu maşını o yerdə görsəm, dörd təkərinin dördünü də deşəcəm, üstəlik dal şüşəylə qabaq şüşəni də sındıracam. Bilirəm, pulun çoxdur, təmir elətdirərsən, amma sonra sənə sir-sifəti də elə günə qoyacam ki, day heç kəs təmir edə bilməsin.

—Bilirsən nə var, çox qozqurablıq eləmə. Səndən qorxan-zad yoxdur burda. Xox, qorxdum. Səndən qorxan-zad yoxdur burda...

Belə desə də, Zaur gözlərindən gördü ki, bir balaca qorxub Spartak, hələ uşaqlıq oyunlarından Zaurun dəlisov xasiyyətinə, tərs damarına bələd idi axı.

Amma Zaur maşınına minib həyətdən çıxanda birdən başına

ayrı bir fikir də gəldi. Düşündü ki, Spartakın ona cavab qaytarmamasının, həsdəməsinin səbəbi yalnız qorxu deyil. Spartak, yəqin ki, ailələrinin planlarından agah idi, ucundan-qulağından eşitmişdi ki, bacısını Zaura vermək istəyirlər. Spartak yəqin güman edirdi, kim bilir, bəlkə də baş tutacaqdı bu sevdə. Belə olan surətdə gələcək yeznəylə pərdəni aradan götürməyin nə mənası vardı?

Zivər xanım:

—Mən day səninlə danışmayacam, — dedi. — Səninlə qoy dədən özü danışsın. Heç utanıb eləmirsən, ə, heç qızarıb eləmirsən? Bir tikə abır-həya yox imiş sənin sifətində, səhər üzü gəlmişən evə, utanıb yerə girmirsən heç... Ərindən ona görə boşanıb ki, səni sabahacan yanında saxlasın... Tfu... Eyib eləməz, day atan da hər şeydən agah oldu, səninlə nə tövr rəftar eləməyi özü bilər atan.

Axşam atası çağırırdı Zauru otağına. Atası aramla, təmkinlə, yeknəsəq bir tonla danışdı, həm də çox uzun idi söhbəti və hər ikisi — atası da, Zaur da — bu söhbətdən üzüldülər. Zaur bir daha yəqin elədi ki, insana ən ağır yaraları məhz ən yaxın adamlar vura bilirlər. Əlbəttə, atasının danışığı anasının haray-qışqırığından çox fərqli idi, sözlər, ifadələr də bambaşqa idi, ton da, amma mənası, məgzi eyni idi. Zaur bir də ona fikir verdi ki, atasının nitqində durğu işarələri yoxdur — nə nöqtə, nə vergül, nə nida — elə-belə, ardı-arası kəsilməyən, fasiləsiz, uzun, yeknəsəq bir monoloq... Nə səsini qaldırırdı, nə həyəcanlanırdı, nə də nəfəsini dərmək üçün dayanırdı — nöqtəsiz, vergülsüz, axırsız bir cümlə — lal axan çayın ağır ləngəri: "Əgər o qadın belə düşünürsə ki, bizim çoxlu var-dövlətimiz, pulumuz var və bütün bunlara da o sahib duracaq, çox yanılır".

Atasının dediklərinin sadə və aydın məgzi bu idi ki, Zaur özü özlüyündə heç nədir, heç kəsi cəlb etməyə qadir deyil və

əgər kimsə onu çənginə keçiribse, burda mütləq başqa bir mətləb var, daha doğrusu, yalnız bircə mətləb-maddi təmənnə var, vəssalam. Bu fikri dönə-dönə müxtəlif şəkillərdə təkrar edəndən sonra atası başqa bir mətləbə keçdi:

—Sən yekə kişisən, özün bilərsən həyatını necə qurmağı, istəsən, hətta, ala bilərsən o qadını, çünki mən eşitdim ki, o, ərindən də ayrılıb, amma bu halda sən bizim oğlumuz deyilsən artıq, yeganə balamız olsan da, anan da, mən də belə hesab edirik ki, heç yerli-dibli övladımız olmayıb, yaxud da olub və ölüb. Nə qədər çətin olsa da bu cür düşünmək, hər halda bu namussuzluqdan, biqeyrətlikdən min pay yaxşıdır. Amma bir məsələ də var axı... Təhlilim elə sən də vəz keçdin bizdən, yəni biz səni oğulluqdan çıxartdıqımız kimi, sən də bizi ata-analıqdan çıxartdın, saymadın bizi, elə hesab elədin ki, atan-anan yoxdur, ölüb. Çox əcəb. Təhlilim ki, aldın o qadını — yaxşı bəs necə dolanacaqsınız, harda, nə pulla?.. Həm də axı anan mənə danışib, o qadın geyinib-kecinməyi də sevir, o şəhəri — bu şəhəri gəzib-dolanmağı da sevir, vərdisə edib bu sayaq həyata, sən hansı qazancınla bu ehtiyaclarını ödəyəcəksən onun? Ödəyə bilməyəcəksən, eləmi, o da vərdisə etdiyi həyat tərzindən əl çəkmək istəməyəcək və onda deməli, atası üz-gözünü turşutdu, — bu barədə danışanda belə ürəyim qalxır. Deməli, belə olan surətdə sən arvadın onun-bunun hesabına geyinib-kecinəcək, dolanacaq, özgə kişilərin — başa düşürsən? Sənin qeyrətin bunu necə qəbul edər və sən adamların gözüünün içində necə baxa bilərsən, — bu Zivər xanımın nitqləri idi, amma indi cümlələr durğu işarələrsiz və kişi səsiylə tələffüz olunurdu. — Sən deyə bilərsən ki, xeyr mənim heç evlənmək-zad fikrim yoxdur, elə-belə müvəqqəti, keçəri bir əlaqədir bu. Çox əcəb, belə olan surətdə yenə nakişi hərəkətidir sənin hərəkətin. Axı, bəlkə onun da həyatı sənə görə qırılır, dağılır, onu da bir düşünməlisən axı. Əlaqəniz müvəqqətidirsə, hər bir müvəqqəti şey gec-tez qurtarır və bir gün bu əlaqə də qırılanda, onun halı necə olacaq, axı o da

insandır, onu da nəzərə al, onu da düşün.

Atasının fikrindəki bu çalar Zaurçün də gözlənilməz idi və indi ona elə gəlirdi ki, atası, hətta, müəyyən bir mülayimliklə, nəvazişlə danışır və hətta, cümlələrinin arasında pauzalar da verir, durğu işarələri də qoyur.

—Sözümlə qulaq as, oğul, o qadın haqqında çox söz gəzir, mən bilmirəm hansı düzdür, hansı yalan, mənim işim deyil bu. Amma mən bir şeyi bilirəm, o bizim tayımız deyil. O tamam başqa yuvanın quşudur. Sənin rastına belə qadın çıxmamalıydı... Aıanla mən səni belə böyütməmişik... Biz — anan da, mən də — ancaq sənin gələcəyini düşünürük, səni xoşbəxt görmək istəyirik və bundan böyük məqsədimiz də yoxdur həyatda... Xoşbəxt olmağın isə bircə yolu var: insan gərək həyatda qarşısına müəyyən dəqiq məqsədlər qoysun və onlara nail olmağa can atsın... Bu məqsədlər nədir — iş, faydalı əmək, bir də təmiz, möhkəm ailə... Ailə gərək səni işdən, fəaliyyətdən yayındırmasın, əksinə işinin, əməyinin səmərəli olması üçün hər cür şərait yaratsın... Mən başa düşürəm-cavanlıqdı filan, amma mənə, sən cavanlığın kefini kifayətcən çəkmisən daha. Mən nə sənin yaşında, nə də bütün ömrüm boyu sən görənləri görməmişəm... Amma hər şeyin vaxtı, məqamı var... Sən indi gərək daha bütün bu keflərlə, əyləncələrlə birdəfəlik vidalaşasan, gələcəyin haqqında ciddi düşünsən. Birinci növbədə namizədlik dissertasiyası haqqında... İndi bir il, il yarım nədir ki, amma bu gecikmədən başlanır hər şey, namizədliyi gecikdirirsən, doktorluq da filan qədər yubanır, gələcək elmi karyeran da filan qədər geri atılır... Elə ailə də belədir... Hər şey gərək öz vaxtında olsun. Bir aya mənzilin də hazırdır. Ananla mənim arzum budur ki, bu mənzilə sən yeni ailənlə birlikdə köçəsən, təmiz, namuslu, ismətli bir qızla həyat qurasan.

Bəlkə də atasının bütün bu sözlərini bir vaxt unuda bilərdi, xatirələrin acısı da yaddan çıxıb gedərdi, yaraların yeri də yavaş-yavaş qaysaqlanıb sağalardı, amma atası bir cümlə də

əlavə etdi və həmin bu cümlə hər şeyi həll elədi — gərək deməyəydi, deməyəydi gərək atası bu cümləni:

—Mənə "Volqa" boyun olublar, — dedi atası, — maşını sənə toy hədiyyəsi kimi alacam. Güman edirəm ki, toyunu da çox gözləməli olmayacağıq.

Gərək deməyəydi, deməyəydi gərək atası bu sözləri. Axı bilirdi ki, Zaur necə də "Volqa" tamarzısıdır, hətta, gecələr Zaurun yuxusuna da girirdi bu maşın. Gərək atası deməyəydi bu cümləni. Təhminədən əl çəkməyin bahasına verilən rüşvəti təklif etməyəydi gərək Zaura.

Zaur:

—Yenə bir sözün var, ata? — dedi.

—Nə sözüm?

—Deyirəm, daha ayrı bir sözün yoxdur ki, mənə.

Məcid şübhəylə:

—Yox, — dedi.

—Çox əcəb. — Atasının sevimli ifadəsini təkrar etdi. — Mən diqqətlə qulaq asdım sən deyənlərə. Mən sizin oğlunuzam və hər ikinizi — anamı da, səni də — çox istəyirəm. Amma nə etməli, görünür, qismət beləymiş. Kim nə deyir desin, mənimçün heç bir dəxli yoxdur. "Volqa" təklif etdiyinçün mənə çox sağ ol. Amma mən sənin "Moskviç"ini də qaytarıram, bu da açarları... Əynimdəki bir bu kostyumdan başqa heç bir şey götürmürəm... Salamət qalın...

Məcidin rəngi ağappaq ağardı, dili-dodağı təpə-təpə:

—Rədd ol, — dedi, — itil gözlərimdən, rədd ol o fahişənin yanına!

Zaur anasıyla görüşmədən qapıdan çıxdı...

Onuncu fəsil

*Ey, məh, mənimlə dustlarım düşmənlər
eylədin,*

*Düşmən həm eyləməz bu işi kim, sən
elədin.*

Torpağın altından, yerin dərinliyindən işığa can atan ot kimi, bitki kimi Zaur da yuxunun qaranlıq və qatı zəminindən səhərə doğru boylanırdı...

Tül pərdəli pəncərələrdən çəpəki günəş şüası olub otağın döşəməsinə düşmüşdü səhər... Mətbəxdən ləzzətli iylər olub otağa süzülürdü səhər... Haradasa yarıpıçıltılı, gülüşlü, sevincli səslər qatmaqarışıyla radionun ertə konsertiylə mənzilə dolurdu səhər. Təhminə idi yarıpıçıltıyla danışan, gülən... Qonşu Mədinəydi yarımpıçıltıyla danışan, gülən. Səhər açılmışdı, Təhminə mətbəxdə qayğanaq bişirir, çay dəmləyir, Mədinəylə laqquırı vururdu və Zaurdan danışır dılar. Səsinin hər xalında sevinc vardı Təhminənin, gülüşünün hər çalarına bəxtiyarlıq hopmuşdu Təhminənin və bütün bu səhər sevincləri Zaurla bağlıydı...

—Tənbəlin böyüyümüş Zaur,— deyirdi, — heç cür oyanmaq istəmir, — otağa gəldi. — Tənbəl, tənbəl, a tənbəl, yatsan olar iş əngəl, dur Zaurik, gün çıxıbdı günortanın yerinə.

Hələ də gözləri qapalıydı Zaurun, tamam ayılmamışdı, amma yuxulu da deyildi, qəribə bir orta vəziyyətdə idi — məkanı, harda olduğunu, ayın tarixini, öz vəziyyətini dəqiq təyin edə bilməzdi indi, amma eyni zamanda, xoş bir səhər hissi, qayğısız bir erkənlik, təzəlik, saflıq ovqatı duyurdu, bir yüngüllük, işıq vardı içində, elə bil içində xoş bir mahnı oxunurdu. Təhminənin səsi yenə uzaqlaşdı, yenə mətbəxdən gəldi:

—Müsibətlə durur yuxudan, elə birtəhər əl-üzünü yuyub küçəyə cumur ki, işə gecikməsin. Uşaq kimidir lap. Gərək uşaq kimi qaydına qalasan, özbaşına qoysan, səhər heç çay-çörək də yeməz... — səsi yenə yaxınlaşdı və otaqdan gəldi. — Xan həzrətləri buyurub dursunlar, yemək-içmək hazırdır.

Zaur gözlərini açdı, gülümsündü, gərnəşdi.

—Yox, çox pis öyrədiblər, ərköyün böyüdübər, — yenə də mətbəxdə Zaurdan Mədinəyə şikayət edirdi.

Məhəbbətlərinin ilk çağlarında — adamın bütün içini çapıbtalayan görüşlərin xoş qaratından sonra Zaurda qərribə bir istək oyanırdı — Təhminədən ayrılandan sonra dostlarıyla, sif kişi məclisində oturmaq, yeyib-içmək, deyib-gülmək istəyi. Bəzi kişilərin öz eşq macəralarından açıq-saçıq söhbət eləmələrindən zəhləsi gedirdi Zaurun. Heç bir vaxt özü belə söhbətlər eləməzdi, illah da ki, Təhminəyə aid heç bir şeyi heç kəslə bölüşməz, qürrələnməzdi. Amma məhəbbət görüşlərindən sonra sif kişi məclislərinin asudəliyi Zauru cəlb edirdi, çünki bura — öz zarafatları, ümumi məzəli söhbətləri, müştərək xatirələri olan dostların məclisinə — Zaur içini limhəlim dolduran bir sirlə, sehlə, heç kəslə bölüşülməyəcək duyğularla gəlirdi. O da söhbətlərdə, mübahisələrdə, zarafatlarda iştirak edirdi, amma fikri-xəyalı buralardan uzaqlarda — Təhminənin yanındaydı və fərəhlə düşünürdü ki, yəqin Təhminə də, harada olursa olsun, Zauru yada salır, keçmiş görüşlərinin xoş anlarını bir də fikrində canlandırır, yaşadır. İndi Zaur başa düşmüşdü ki, Təhminə də təqribən belə bir hiss keçirirmiş və Zaurla görüşlərindən sonra mütləq Mədinəylə ünsiyyət, təmas ehtiyacı duyurmuş. Aşiq olan insan eqoistləşir, ona elə gəlir ki, keçirdiyi xoşbəxtlik, səadət dəmləri başqalarına da yoluxa bilər. Halbuki başqasının sevinci insanı çox nadir hallarda eyni dərəcədə sevindirə bilər, əksərən, hər bir insan başqasının sevincinə biganə qalır, bəzən hətta, qışqanır, ya həsəd çəkir bu özgə sevincinə. Məhəbbət — iki nəfərin şəxsi işidir, deyirlər ki, üçüncü artıqdır, amma bəzən məhz bu üçüncü gərək olur iki sevişənə — səadətlərinin şahidi kimi. Bu şahid güzgü kimi lazımdır onlara — güzgüyə baxıb öz xoşbəxtliklərini görmək üçün. İndi Zaurla Təhminənin xoşbəxt günlərinin belə bir güzgüsü, belə bir şahidi peyda olmuşdu və adı Mədinə idi... Mədinə gündə neçə dəfə keçirdi Təhminəgilə — lap səhər erkən da, gecənin bir yarısında da.

Çox vaxt gəzməyə də bir yerdə çıxırdılar — Təhminə, Zaur, Mədinə...

Küçədə təsadüfən rastlarına çıxan bir adam — ümumi xatirələrin qəhrəmanı olurdu: "Yadında, "Azərbaycan" kinosunun yanında o axsaq vəkilə rast gəldik: öz-özülə danışdı, yəqin məhkəmədəki nitqini məşq edirdi...". "O qoca arvad yadında, parapetin yanında itlə gəzməyə çıxmışdı, iti nə yaman özünə oxşayırdı, ay allah?"

Bir dəfə gecəyarısı kinodan qayıdırdılar. Cavan bir oğlana rast gəldilər, oğlan evlərin tinində elektrik qutularının qapaqlarını açır və işıq reklamlarını keçirirdi. Əmanət kassaları, sığorta, yeni filmlər haqqında iri şəhər reklamlarının hərfləri bir-bir sönürdü. Belə qərribə bir peşə varmış — gecələr şəhərin reklam işıqlarını söndürmək peşəsi... Mötəbər ailə başçısı ailə üzvləri yatandan sonra mənzilin bütün işıqlarını yoxladığı, söndürülməmişini söndürdüyü kimi bu oğlan da şəhərin çıraqlarını keçirirdi. Təhminə, Zaur və Mədinə uzun zaman bu romantik peşədən danışdılar və Təhminə dedi ki, bir başqa romantik peşə sahibini də tanıyır — o da bulvardakı fontanları səhərlər işə salır və gecələr yatırır. Bir gün xəstələnib işə çıxmasa bulvardakı fontanlar o gün fəvvarə vurmayaqqlar.

—Amma ən maraqlı peşə bilirsiniz hansıdır? — Təhminə əvvəl Zauru, sonra Mədinəyə baxdı. — Hava məlumat idarəsində işləmək. Mən özüm bir vaxt yaman metereoloq olmaq istəyirdim. Təsəvvür edirsiniz, yağışdan, küləkdən xəbərdar olacaqsan, buludlar hardan gəlir, qasırğa harada qopacaq, ildırım haçan çaxacaq...

Bəzən bu gəzintilər zamanı tanışlarına rast gəlirdilər və tanışlar hər üçünü — Təhminəni, Zauru, Mədinəni diqqətlə süzürdülər. Və həmin o şəxslər ki, Təhminənin hər hərəkətini Zaurun anasına yetirərdi, indi Zauru Təhminənin və Mədinənin gecə gəzintiləri haqqında arvada yerli-yataqlı xəbərlər çatdırır, yarasına duz basırdılar. Cin vururdu Zivər

xanımın tərəsinə və o telefonu qapıb, Təhminəyə zəng edir, dişinin dibindən çıxanı deyirdi... Zaur bu barədə ancaq üçüncü, ya dördüncü zəngdən sonra bildi...

Bir dəfə gördü ki, Təhminə telefona yanaşdı, dəstəyi qaldırdı: "Bəli, mənəm", — dedi, amma birdən-birə ağappaq ağardı, dili-dodağı əsdi və bir müddət lal dinməz dəstəyi qulağında saxlayıb əsdi.

Zaur

—Kim idi? — deyə xəbər aldı.

Təhminə:

—Düz düşməyiblər, — dedi. Zaur başa düşdü ki, yalan deyir, amma nə illah elədisə də, Təhminə bir şey demədi. Zaurun heç ağlına da gəlməzdi ki, anasıymış zəng vuran. Onun ağlına tamam başqa şeylər gəlirdi: yenə də qısqanırdı Təhminəni, yenə də elə bilirdi ki, Təhminə ondan nə isə gizlədir. Axı, doğrudan da, Təhminəyə çox tez-tez zəng vururdular, özü də dəstəkdən gələn səslərin çoxu kişi səsi idi... Təhminə telefonla çox mehriban danışdı, sonra isə mısırmığını sallayan Zaura:

—Sən də qərribə adamsan e, Zaurik, — deyirdi, — dərzimdir də. Demişdim ki sənə, paltomu vermişəm qısaltsın. Axşam primerkaya getməliyəm.

—Nə danışırısan, Zaur, diş həkimidir də, görmürsən dişlərimi müalicə elətdirirəm, zəng eləmişdi ki, bu gün gəlməyim, işi var, gələn həftə gəlim.

Amma ikinci, ya üçüncü dəfə idi iki, bax beləcə telefonu götürür, nə isə eşidib susur və dinməzəcə dəstəyi yerinə qoyurdu və bundan sonra da bir müddət halı özündə olmurdu.

—Yenə ayrı yerə düşüblər? — deyə soruşdu Zaur.

Təhminə:

—Hə, — dedi və tələsik vanna otağına keçdi... Zaura elə gəldi ki, oradan hıçqırıq səsləri eşidilir, amma yarım saatdan sonra Təhminə vannadan çıxdı, sifəti tərtəmiz və açıq idi, üzü də qayğısız gülümsünürdü.

Səhərişi gün yenə zəng olundu və Təhminə dəstəyi qaldırıb pərişan bir halda susduqda Zaur bildi ki, zəng vuran həmin adamdır, ehmallica arxadan Təhminəyə yanaşdı, birdən kəskin hərəkətlə dəstəyi qapıb öz qulağına tutdu. Dəstəkdən hiddətli qadın səsi və elə bil zəhərlə yoğrulmuş bir nəfəs gəlirdi:

—Ay qəhbə, ay üç manatlıq şortu, sən elə bilirsən uşağımızı əlimizdən ala biləcəksən? Ay sənin ölmüşünü görüm, ay mürdəşir yusun sən o həyasız sifətini! — Zaur dərhal dəstəyi qoydu, bu səsi dünyada heç bir başqa səslə dəyişik sala bilməzdi — anasının səsiydi bu.

Təhminə qolu-qanadı sanki qırılıb yanına düşmüş Zaura baxdı, qəmli-qəmli gülümsündü:

—Di sakit oldun? — dedi.

Zaur xəcalətindən nə edəcəyini bilmirdi, bilmirdi nə desin, nə etsin və güc-bəlayla yalnız:

—Dünən də o idi? — deyə soruşdu

Təhminə ağır-ağır başını yellədi, sonra yavaş səslə əlavə elədi:

—Hər gün zəng eləyir. Sən bura köçəndən bəri hər gün.

Bir ay idi Təhminəgildə yaşadığı. O soyuq noyabr günü atasıyla danışdıqları, evlərindən çıxıb getdiyi axşam yadında idi. Atasıyla o ağır söhbətdən sonra, anasıyla görüşmədən qapını çırpıb evlərindən çıxmış, bura gəlmiş və hər şeyi Təhminəyə danışmışdı... Təhminə:

—Zaurik, — dedi, — yəqin ki, mən yaxşı adam, nəcib qadın olsaydım, gərək sənə deyəydim: yox, yox, əzizim, cavan həyatını mənə qurban vermə, qayıt evinizə, ata-ananı bədbəxt eləmə. Amma mən yalan danışmaq istəmirəm. İstəyirəm qalasan mənimlə, hətta, belə ağır şeylərin bahasına olsa da qalasan... Yəqin mən çox pis adamam və çox amansız qadınam... Neyləyəsən?..

Yalnız Təhminənin yanında qalandan sonra Zaur uzun

gecələrin Təhminəyəçün nə qədər əzablı olduğunu başa düşdü. Təhminə yata bilmirdi, yuxusuzluq bəlasına düşər idi və səhəri açmaq onunçün həyatın ən ağır işgəncələrindən idi. Təhminə bu dəhşətli tənhalıq gecələri haqda çox danışdı Zaura və deyirdi ki, ən dəhşətli tənhalıq-gecə tənhalığıdır və əriylə yaşadığı vaxtlar o bu dəhşətli gecə tənhalığını bəlkə daha da ağır hiss edirdi, "indi isə sən — canlı, isti bir varlıq — buradasan, yanımdasan və mən özümü tənha hiss eləmirəm" — deyirdi...

—Xan, barı bir gözünüzü açın, yeməyinizi yatağa gətiriblər.

Padnosda qayğanaq, kofe və xırda-xırda doğranmış kəllə qənd gətirmişdi... Dünən axşam kəllə qəndləri yox idi. Zaur axşam çay içəndə dedi ki, bu biri qəndi xoşlamır və Təhminə səhər tezdən durub dükanə düşmüş, Zaur yuxudan oyananacan kəllə qənd alıb gətirib, xırda-xırda doğramışdı. İndi Zaur bütün bunları yadına salıb, sonsuz bir məmnunluqla kəllə qəndi ağzına qoyur elə gülümsünürdü. Təhminə onun bu məmnun gülüşünə baxıb qəhqəhə çəkdi:

—Aman allah, kişilər lap uşaq kimidirlər e... Xırda bir arzunuzu yerinə yetirən kimi ağzınız gedir qulağınızın dibinə. Madam ki, hər xırda istəyinizə əməl edirik, elə bilirsiniz ki, day sizin yolunuzda sino gedirik. Odur ki, tez tora düşürsüz də.

Zaur qəndi uddu, kofedən bir qurtum aldı, udqundu və:

—Bəs əslində belə deyil, sino getmirsən mənimçün? — dedi.

Təhminə cavab vermədi, dilini göstərdi ona və otaqdan çıxdı.

Zaur addımlarını dinləyirdi Təhminənin. Təhminə mətbəxə gedirdi, otağa qayıdırdı, əynindəki paltar təkin sadə və yüngül bir melodiya zümzümə edirdi, hardan düşmüşdü bu melodiya dilinə? Bu melodiyada işıqlı bir səhər erkənliyi vardı, divara düşmüş çəpəki günəş şüaları, sabundan üfürülən şarlar vardı, apaydın, açıq mavi səmada uçan rəngbərəng çərpələnglər vardı — qayğısız uşaqlığın bütün işığı, buludsuzluğu vardı və ilıq dekabr gününün gözlənilməz bol günəşi pəncərələrdən

otağa dolub oboyların çiçəklərini də elə bil doğrudan çırtatmışdı... Kofe də isti idi, çörək də isti və təzəydi, qayğanaq da ləzzətliydi, Təhminə də sadə melodiyanı hey zümmə edirdi və bütün bunlar elə cavab idi də...

Səhərlər Təhminənin səliqəli mətbəxində yemək yeyərkən bəzən öz evlərini yada salardı. Təhminənin mətbəxi həmişə tərtəmiz olardı, döşəməsi qara-yaşıl kvadratla döşənmişdi, masanın üstündə də dördkünc Vyetnam salfetləri düzülmüşdü, elə bil pəncərələrdən düşən işıq da dəqiq kvadratlara bölünmüşdü. Bu mətbəxin səliqəsi-sahmanı nədənsə Zaurun xəyalında anasının mətbəxini canlandırırdı. Evlərində mətbəx masasının üstü həmişə qalaq-qalaq çirkli qabla dolu olardı və Zaur səhər yeməyini yemək istəyəndə bu çirkli-yağlı boşqabları aralayıb masanın üstündə kiçicik bir yer açardı, çayını-çörəyini orda yerləşdirib, birtəhər yeyərdi. Tələsik yeyərdi, çünki ətrafdakı yağloçalara, illah da hardansa gəlib bu boşqabların arasına düşmüş anasının iri darağına baxanda ödü ağzına gələrdi. Darağın üstündə də həmişə bir çəngə tük olardı...

—Mətbəxin, evin, üst-başının təmizliyində, səliqəsinə Təhminə o qədər vaxt sərf edərdi ki, Zaur, hətta, təəccüblənirdi də. Təhminə: "Bəs necə, — deyərdi, — evdə təmizlik ən vacib şərtidir, adamın kefi-əhvalı da, özünü necə hiss etməsi də hamısı bundan başlanır. Evin təmizliyini gərək uşaqdan-böyüyə hamı gözləsin. Özü də lap körpəlikdən tərbiyə etmək lazımdır bu hissi".

Uşaqların tərbiyəsi haqqında saatlarla danışa bilərdi... oğlu olsaydı onu necə tərbiyə etməsindən (idmanla məşğul olardı mütləq, ən kiçik yaşından üzmək öyrənərdi), qızı olsa onu necə böyütməsindən (gəlin kimi geyindirib bəzəndirərdim onu, üç yaşından balet məktəbinə verərdim ki, bədəni mütənasib olsun) elə hey söz açardı və deyərdi ki, onun uşaqları dünyada ən

səliqəli və ən gözəl uşaqlar olardı yəqin.

Amma bəzən tamam başqa şeylər deyirdi... İstərdim ki, deyirdi, çoxlu uşağım olsun, hamısı da səliqəsiz, mürdərçi, bütün bu mənzili çirkləndirib batırsınlar və həm də bu uşaqlar Zaurun uşaqları olsun. Hər ikisi-Zaur da, Təhminə də — bütün günü onların çirklərini, zibillərini təmizləsinlər, his-paslarını yusunlar, dallarıycan zibillərini təmizləsinlər, yorulub əldən düşsünlər, amma bütün bunlara baxmayaraq yenə də bir-birini sevsinlər. Bütün günü uşaqlarla əlləşib axır ki, onları yatırınsınlar və onları yatırıandan sonra yenə də bir-birlərinə qovuşsunlar — bax əsl məhəbbət bu olardı — məişətin, gündəlik həyatın hər çür xırda-para qayğılarından, əzab-əziyyətlərindən, çirkindən, hisindən-pasından keçib, əvvəlki çılğınlıqda qalan məhəbbət doğruçu məhəbbətdir, yoxsa ki, elə-belə "quru-quru qurbanın olumun" nə qiyməti var?

—Sən heç bilirdin, Zaur, demə uşaqlar ana bətnində yuxu görürlərmiş... Bircə biləydim nə görürlər yuxularında, axı hələ dünyadan xəbərsizdirlər, nə xeyalları, nə təsəvvürləri ola bilər ki, onu da görsünlər yuxuda. Amma elmi, tibbi surətdə təsdiq olunub ki, ana bətnində yatıb dururlar, yuxu görürlər, özləri də bilirsən nə cür yuxuya gedirlər — ana ürəyinin döyüntüsü altında... yəqin orada... bu səs təbil səsi kimi gəlir. Belə bir eksperiment eləyiblər: ana ürəyinin döyüntüsünü maqnitofona yazıblar və yenidən dünyaya gəlmiş uşağın qulağının dibində səsləndiriblər, o saat yuxuya gedib uşaq... Eh, Zaurik, heyf ki, mən ana ola bilməyəcəyəm heç vaxt.

—Nə əcəb bəs uşaq götürmürsən? — dedi Zaur. "Götürmürük" yox, məhz "götürmürsən". Bu barədə hər ikisi — Zaur da, Təhminə də eyni anda fikirləşdi...

Təhminə bir qədər susduqdan sonra:

—Bilirsən, — dedi, — mənim də ağılıma gəlib. Amma qərara gəldim ki, heç bir vaxt eləməyim bu işi. Axı, Zaurik, mən dəliyəm, xasiyyətimi bilirsən necədir, üç günə, bir həftəyə, bir aya o uşağa elə bağlanardım ki, doğma balamdan da artıq

istərdim. Amma hər an, hər dəqiqə onu da düşünərdim ki, mənimki deyil. Qorxudan ürək-göbəyimi yeyərdim, birdən uşağın əsl ata-anası çıxdı və nə cürsə tanıdılar uşağı — nağıllardakı kimi, məsələn, kürəyindəki bir xala görə. Yaxud lap elə ata-anası olmasın, hər halda kimsə bir mərdimazar bir gün həqiqəti açıb deyəcək uşağa. Turalım oğlan olsun, bir vaxt evlənəcək, o zaman arvadı mütləq açacaq bu sirri ona — sənin anan doğma deyil ki, deyəcək... Ya arvadı olmasın, başqa adam olsun, nə çoxdur belə "xeyirxahlar", mənim o qədər istəməyənlərim, düşmənlərim var ki, biri elə turalım sənin anan — Zaur qızardı, — başqası, məni yandırmaqçün, məndən intiqam almaqçün mütləq açacaqlar həqiqəti uşağa. Təsəvvür eləyirsən, deməli, mən bütün ömrümü gərək iynə üstündə oturam, hər dəqiqə, hər gün qorxam ki, bu gün, ya sabah uşaq həqiqəti biləcək... Deməli, o tam mənimki olmayacaq. Mən isə istəyirəm ki, kim isə tam mənasında mənim olsun, ancaq mənim... — Yenə bir müddət susdu, sonra qətiyyətlə əlavə etdi:

—Yox, özgə uşağı elə özgə uşağıdır. Mənimki deyil... Sənin kimi Zaurik... axı sən də mənimki deyilsən... Gec-tez itirəcəm səni... bilirəm axı...

Bu söhbət Zaurun Təhminənin yanına köçdüüyü lap ilk günlərdə olmuşdu. Zaurun haradasa ürəyinin lap dərinliklərində gizlətdiyi bir hissin, ürəyinə dammış bir duyğunun Təhminə tərəfindən belə dəqiq ifadə olunması qəribə idi. Mat-məəttəl qalasıydı... Onlar ikilikdə içki içəndə belə Təhminə həmişə stolun üstünə üçüncü bir qədəh də qoyurdu: bu sənin, bu mənim, bu da bizim ayrılığımızın... Görüşlərinin ilk günündən gələcək ayrılıqları da onlarla birgə yaşayırdı, gündən-günə böyüyərək gündən-günə onlara yaxınlaşırdı.

Söhbət tamam kənar məsələdən düşmüşdü — həqiqi və yalançı kübarlıqdan. Həqiqi kübarlıq — nə bilim, babanın

babasının kim olmasından, əsil-nəcabətdən, qandan-filandan asılı deyil... — deyirdi Təhminə. Həqiqi kübarlıq insanın gözü toxluğunda, özünü tutmasında, daxili ləyaqətindədir. Həqiqətən kübar və ziyalı adamı mən addımlarından tanıya bilərəm, insanın necə yeriməsi onun varlığı, mənliyi, insanlığı haqqında çox şey deyir. Məsələn, götürək Muxtarı.

Muxtar haqqında söhbətlər birgə yaşadıkları günlərdə Zaurun ən çox qanını qaraldan şey idi. Muxtar haqqında söhbətlər, bir də telefon zəngləri. Elə hamıdan çox zəng eləyən də Muxtar idi.

Zaur təəccüblə:

—Bütün günü idarədə bir yerdəsiniz, söhbətinizi eləyib qurtarmırsınız ki, evə gələn kimi yenə bir saat Muxtarla telefonla laqqırtı edirsiniz?

Təhminə gülə-gülə:

—Zaurik, niyə başa düşürsən, — deyirdi, — idarədə hamı ancaq işlə məşğuldur, söhbətə, qeybətə macal qalmır. Amma telefonla qeybət qırıyıq. Axı Muxtarın da qeybətlə arası kökdür. Nə deyirsən de, öz aramızdır, arvadların adı çıxıb, kişilər qeybəti arvadlardan çox xoşlayırlar. Mənim dostlarımın çoxusu...

Zaur onun sözünü yarımçıq kəsib:

"—Mənim dostlarım, mənim dostlarım", — deyə Təhminənin ağzını əydi, — yaman çoxdur sənə dostların... Yadında saxla, adam istəyəndə ki, dostu çox olsun, axırda bir nəfər də həqiqi dostu qalmır.

Təhminə soyuq bir tərzlə:

—Nədi, yəni özünü nəzərdə tutursan?.. Hədələyirsən məni? Ya xəbərdarlıq edirsən?

Zaur:

—Necə istəyirsən o cürə başa düş, — dedi. İlk dəfə onda toqquşdular.

Təhminə dinmədi. Kirişəcə geyindi, heç nə demədən çıxıb getdi... Zaur onun hara getdiyini bilirdi, axşam verilişi vardı,

yarım saatdan sonra Zaur televizoru qurdu və ekranda Təhminəni gördü. O axşam bütün verilişlərə baxdı və verilişlərin arasında elan edən Təhminəni gördü... Axırncı verilişin qurtarmasına iyirmi dəqiqə qalmış Zaur geyinib küçəyə düşdü, maşın tutdu, televiziyanın qabağına gəldi. Birinci mərtəbədəki mənzillərin pəncərələrindən televiziya ekranının mavi şüası görünür və Təhminənin səsi gəlirdi... Təhminə verilişin qurtardığını elan etdi, hamıya "gecəniz xeyrə qalsın" dedi... Beş-on dəqiqə də keçdi və Zaur Təhminənin tələsik addımlarla trolleybus dayanacağına tərəf qaçdığını gördü. Zaur çağırdı, Təhminə onu gördü, gülümsündü. Onlar qucaqlaşdılar, adamsız gecə avtobusuna mindilər və avtobus onları Təhminənin evinə — onların evinə tərəf apardı...

—Sən gərək mənə qısqanmayasan, Zaurik, — qaranlıqda onun pıçıltıları sanki sözlərə xüsusi bir siqlət verir, həqiqət aşılırdı; bu sözlərə inanmamaq olmurdu — qısqanmaq bilirsənmi nə deməkdir, deməli, sən özün öz zəifliyini etiraf edirsən. Amma heç kəsə qısqanmamaq hamıdan güclü olmaq deməkdir. Mən istəyirəm sən güclü olasan, Zaurik, hamıdan güclü... Özünə inanasan... Bir də mənə inanasan, Zaurik... İnan mənə... Mən sənə xəyanət etmərəm... Nə qədər ki, biz bir yerdəyik...

Axşamlar tez-tez musiqiyə qulaq asardılar. Təhminənin çoxlu lent yazıları vardı, amma bu yazıların toplanmasında heç bir dəqiq prinsip, ya sistem yox idi. Müxtəlif musiqi parçalarını yazdırmışdı — yalnız özünün sevdiyi musiqiləri. Çox vaxt yalnız klassik musiqini və "Leyli və Məcnun" operasını dinləmək istəyirdi... Hər axşam bir qədər rəqs etmək də xoşlayırdı, ağır ritmli caz musiqisi-blüzləri çaldırırdı və otağın dar sahəsində Zaurla qol-boyun olub, uzun zaman rəqs edirdilər. Gözlərini yumar, uzun saçlarını Zaurun çiyindən

onun kürəklərinə sallayar, qollarıyla Zaurun boynunu qucaqlardı.

Çox vaxt xalq mahnıları çaldırardı: xatirəsində hər mahnı nə ilə isə bağlı idi... Musiqiyə xüsusi bir münasibət bəsləyirdi və deyirdi ki, Zaur onu atıb gedəndən sonra musiqi sonuncu və yeganə pənahı olacaq. "Onda musiqi qurtaracaq məni, — deyirdi, — yoxsa ölərəm, ya da içkiyə qurşanaram". Saatlarla "Küçələrə su səpmişəm", "Səndən mənə yar olmaz", "Aman ovçu", "Pəncərədən daş gəlir", "Girdim yarın bağçasına", "Papirosun yana-yana", "Qaragilə" mahnılarına, ən çox da "Laçın" mahnısına qulaq asardı... Qəlbinin ən dərin, ən gizli hisslərini, söz tapıb ifadə eləyə bilmədiyi duyğularını elə bil bu mahnıların melodiylarında, sözlərində tapırdı. Bu sözlər — məhəbbət, ayrılıq, nisgil, ümid haqqında mahnı sözləri — dünya qədər qədim və əbədi sözlər — elə bil Təhminənin ürəyinin, varlığının dibindən, ən dərin, ən gizli guşələrindən qopub gəlirdi.

—Zaurik, gör bir nə qədər sadədir və gözəldir: "Küçələrə su səpmişəm, yar gələndə toz olmasın" gör necə sevrəlməmiş bir vaxtlar, Zaurik, indi gör necə sevirlər. Məsələn, sən mən keçən küçələrə heç su səpərsənmi, toz olmasın deyər?

Zaur:

—Bakıda mümkün deyil bu, — deyirdi, — küçənin bir başına su səpənəcən xəzri o biri başını yenə toza qərq eləyəcək.

—Eh, ruhun yoxdur sənin.

Ayrı mahnı səslənirdi və Təhminə də indi başqa sual verirdi: "Qoy məni öldürsünlər bir alagöz qız üstə". — Zaurik, sən heç razı olarsanmı ki, səni bir alagöz qız üstündə öldürsünlər? Öldürmək yox, e, allah iraq eləsin, öldürmək-zad nədir, amma bax, məsələn, sevdinin alagöz qızın üstündə razı olarsanmı ki, bir qədər çətinliyə, əzab-əziyyətə dözsən?

—Məlumun olsun ki, mən çox çətinliklərə, əzab-əziyyətə dözüərəm, bir qaragöz qız üstə...

—Eh, Zaurik, heç nə başa düşmürsən sən. Ürəyin

genişliyinə bax e: "Qoy mənə öldürsünlər, bir alagöz qız üstə". Bəs bu sözləri bilirsən, qulaq as, fikir ver: TBir evdə ki, sən tək gözəl olmadı, o ev viran olub, talanmaq gərək". Zaurik, bu sözlər xalqın təfəkkürünü yüz dənə qalın elmi kitabdan daha gözəl ifadə edir.

Maqnitofondan mahnı səslənirdi: "Səndən mənə yar olmaz" — və Təhminə Zaurun düz gözlərinin içinə baxa-baxa bu sözləri təkrar edirdi: "Səndən mənə yar olmaz". Zaur, doğrudan da, təəccüblənirdi. Təəccüblənirdi ki, sevdiyi, amma indiyə qədər belə diqqət vermədiyi xalq mahnıları onun və Təhminənin münasibətlərindəki ən dərin, ən mübhəm duyğuları bu qədər səlis və aydın, bu qədər təsirli və yanıqlı, belə sərrast və dəqiq ifadə edə bilirlər. "Pəncərədən daş gəlir, ay bəri bax, bəri bax, xumar gözdən yaş gəlir, ay bəri bax, bəri bax. Səni mənə versələr, ay bəri bax, bəri bax, allaha da xoş gələr, ay bəri bax, bəri bax...".

Təhminə bu sözləri də təkrar edir:

—Doğrudan da, Zaurik, səni mənə versəydilər, allaha da xoş gələrdi, — deyirdi, amma nə olsun ki, verməyəcəklər səni mənə, dünyasında verməzlər, bilirəm axı...

*Papirosun yana-yana,
Od düşüb şirin cana.
Vallah, qoyub gedərəm, ay gülüm,
Qalarsan yana-yana...*

Bu mahnıdakı hədə zarafatyana bir hədə idi, amma bu zarafatın dibində acı və qaçılmaz bir həqiqət də var idi.

Axı necə olurdu, necə olurdu ki, haçansa, çox-çox qabaqlar yaşamış insanlar, onların — Zaurla Təhminənin — bu gün duyduqlarını eynilə onlar duyduqları kimi duymuş, belə gözəl və sadə sözlərlə, yanıqlı və əbədi melodiylarla ifadə edə bilmişlər?.. Hisslərin yaşı, tarixi yoxdur, insanlar həmişə, hər yerdə eyni cür duyublar, eyni duyğular keçiriblər — məhəbbət, qısqanclıq, ağrı, sevinc, güman, nisgil, ümid, həsrət duyğuları

— və eyni cür nəticələrə də gəliblər: ağrıyla-acıyla "səndən mənə yar olmaz" qərarını veriblər və bu qərarın özündə şıltaq bir yalan, tərs bir işvə var, necə yəni səndən mənə yar olmaz, səndən başqa da mənim, ya məndən başqa da sənin yarın ola bilərmi, mümkündürmü bu, əlbəttə, yox, əlbəttə, biz bir-birimiz üçün yaranmışıq, kim bizi ayıra bilər, əlbəttə, əlbəttə, biz bir-birimizinik, əlbəttə "səndən mənə yar olmaz..."

"Laçın" mahnısı səslənəndə isə Təhminə həmişə ağlayırdı, bu mahnı qəlbinin hansısa, Zaura belə məlum olmayan tellərini tərpədirdi, gözləri dolurdu, yaş gilə-gilə yanaqlarına süzülürdü. Niyə, nədən bu sözlər Təhminəyə belə dərin təsir göstərirdi: "Elçiləri qırılmış. Özü elçi düşən yar..."

Təhminəgilə köçəndən bəri ilk dəfə maaşını alan kimi Zaur bazara getdi... Maaşının tən yarısını xərclədi — meyvə, qoz-fındıq, kişmiş, qərənfil və hətta, ət aldı. Nə isə indiyəcən yaşamadığı bir hiss — evdarlıq hissi duyurdu və pilləkənləri fərəhlə, sevinclə, tələsə-tələsə qalxırdı. Təhminə kefinə soğan doğramadı? İki kilo ətə o yan-bu yana çevirdi, üz-gözünü turşudub:

—Adam belə ət alar, — dedi, — başdan-ayağa sür-sümükdür, bir də şəntir. Hardan ağına gəldi bazarlıq eləmək? Heç olmasa mənə deyəydin, göndərərdim səni Fazilin yanına, mənim tanışımdır, həmişə ətənin yaxşı yerindən saxlayır mənə qoruyun... Evdə səni pis öyrədiblər, yəqin ömründə bazarlıq eləməmişən, hə?

Zaur hirsəl:

—Bəli, — dedi — bazarda tanış ətçim də yoxdur.

—Elə görünür ki, yoxdur, yoxsa belə uşaq kimi başını aldadıb zir-zibili verməzdilər qoltuğuna.

Zaur dinmədi, qasqabağını salladı və ta axşama kimi Təhminəylə kəlmə kəsmədi.

Axşam televizorla filmə baxırdılar, yenə də dinib-

danışmırdılar. Filmdə toy səhnələri vardı... Təhminə birdən gözlənilməz bir tərzdə Zaura müraciət elədi:

—Zaurik, bilirsən necə istərdim ki, mənim də toyum olsun. Özü də lap elə bizim bütün dədə-baba qaydalarıyla: əvvəl elçilər gəlsin, həri alsınlar, sonra nişan, sonra toy... Uzun ağ paltar, çalğıçılar, gəlin havası, güzgü, şamlar...

Düz Zaurun gözlərinin içinə baxıb susdu, yenidən danışmağa başlayanda Zaur mat qaldı ki, Təhminə necə də məharətlə onun ürəyindən keçən ən ani fikirləri, düşüncələri açıq kitab kimi oxuya bilir — elə düşüncələri, elə fikirləri ki, Zaur özü belə onları dəqiq müəyyənləşdirə bilmirdi.

—Zaurik, sənin başına gələcək bütün bunlar, bilirəm. Elçi də göndərəcəksən, nişanın da, toyun da olacaq. Amma, vallah, heç çür sənin Spartakla yeznə-qayın olacağını təsəvvürümə gətirə bilmirəm.

Zaur başını buladı. Təhminə ciddi tərzlə:

—Bilirsən nə var? — dedi. — Başını-zadı yelləmə. Nə olub, deyirlər, doğrudan da, gül kimi qızıdır. Minnətin olsun sənin. Ümumiyyətlə, başa düşürəm nə adətdir siz kişilərdə, dartıb özünüzü dağ başına qoyursunuz "evlənəcəm, evlənməyəcəm, bəyənirəm, bəyənmirəm...". Guya ki, evlənməyinizlə qadınları xoşbəxt eləyirsiniz.

Zaur siqaret çıxartdı, kibrit çəkdi, kibritin qılgıcımından bir qor kənara sıçradı, divarın güncündə dayanmış iri, əlvan hava şarının üstünə düşdü. Təhminə:

—Vay, neylədin, — deyə yerindən sıçradı: şar partlamışdı...

Sonralar Zaur heç cür müəyyənləşdirə bilmirdi — haçan, axı haçan başladı bütün bu şeylər. Bəlkə növbəti bir zəngdən sonra — Təhminə tanışlarından kimləsə uzun-uzadı danışdı. Zaur isə mətbəxdə papiros çəkir, hirsini içində boğur və Təhminənin şən zarafatlar etməsinə, deyib-gülməsinə diqqət edirdi... Ondanmı? Ya başqa bir vaxtda — Təhminə özünü pis hiss

eləyirdi, xəstələnmişdi, bazara Zaur getməli oldu, hər şeyi alıb gətirəndən sonra isə Təhminə onun bazarlığını lağa qoymağa başladı, "əlindən heç bir iş gəlmir, — dedi: — bu nədi belə alıb gətirmisən, deyirdim sənə axı, Fazilə yanaş, mənim adımdan xahiş elə, ətin yaxşı yerindən versin..."

Zaur ölsəydi də Fazilə yanaşmazdı. Təhminə onu nişan verəndən sonra göz qoymuşdu bu yoğun peysərli, qırmızısifət, qarabıqlı ətsatana, az-çox gözəgəlimli qadınlara, qızlara-ət verəndə Fazilin ağzının suyu axırdı...

Bəzən Zaura elə gəlirdi ki, Təhminə qəsdən onun yaralı yerlərini qurdalayır, zəif damarını tutur... Küçədə Zaur hər hansı bir maşına bir az artıq baxdımı, Təhminə dərhal masqaraya başlayırdı. "Hə, nədi, "Moskviç"in yadıva düşüb? Valideynləri dəcəl oğlancığazlarını cəzalandırıblar — oyncağını əlindən alıblar yazıq uşağın". Bu cümlələrin deyiliş tərzini, "oğlancığaz, uşaq" sözləri Zauru cin atına mindirirdi. Hiss edirdi ki, hiddət onu get-gedə daha artıq boğur, bütün içini çulğalayır və belə dəqiqələrdə o, hətta Təhminəyə nifrət edirdi. Bəlkə də bu hiss başqa bir gün başlamışdı. O gün ki, Təhminə Mədinənin yanında Zaurun anası barədə danışmağa başladı, dedi ki, indi tək evdə yox, idarədə də Təhminəni rahat buraxmır, ora da zəng vurur. Mədinə dedi ki, kaş bircə dəfə Zivər xanım zəng vuranda dəstəyi mən götürəydim, dərslərini verərdim onun. Zaur özünü güclə saxladı, hiddət bütün içini çulğamışdı, o tək Mədinəyə yox, Təhminəyə də ağzından çıxanı demək istəyirdi, — axı hər halda söhbət anasından gedirdi... Doğrudur, anasının hərəkətləri də nalayiq hərəkət idi, amma hər halda Mədinənin — tamamilə yad adamın borcu deyil onların sırf ailə məsələlərinə qarışsın. Yaxşı. ki, Mədinə artıq-əskik söz demədi və heç bir vaxt bu söhbətə qayıtmadılar, amma o gün Mədinə bircə kəlmə də desəydi anası barədə, — Zaur aləmi dağıdacaqdı..

Bütün bunlardan xırda-xırda müəyyən bir fikir, bir hiss oyanırdı, necə deyərlər, dama-dama göl olurdu və bir gün Zaur

nədənsə, yaman darıxdı, qəribsədi anasıyçün, Təhminənin səliqəli, təmiz mətbəxində şam yeyərkən anasının çirkli, səliqəsiz mətbəxi gəldi durdu gözlərinin qabağında — fikri yayındı, gözləri yol çəkdi. Təhminə də dərhal bunu gördü, amma Zaurun imdadına yetməkdən, təsəlli verib, ovudub, yenidən onu yanına qaytarmaqdansa, əksinə, elə bil tərs damarı tutdu, rişxəndlə istehzaya keçdi:

—Hə, nə olub, uşağın gözləri yenə yol çəkir? — dedi. — Olmaya "Moskviç"i düşüb yadına?

Qəsdən belə deyirdi, qəsdən Zaurun intizarını, ata-ana həsrətini "Moskviç"lə, Zaurun məhrum olduğu məişət rahatlıqlarıyla, bayağı vərdislərlə bağlamaq istəyirdi.

Zaura elə gəlirdi ki, Təhminə onu yalnız "Moskviç"ə qışqanır. Ona qərribə görünürdü ki, özü Təhminəni belə ağrıyla, əziyyətlə hamıya qışqandığı halda, Təhminə Zauru heç kəsə qışqanmır. Zaur onu da bilirdi ki, Təhminə onun keçmiş məhəbbət əlaqələrindən, hətta, idmançı Tanyadan belə xəbərdardır, amma heç vaxt Zauru nə keçmişdə, nə indi, ya da gələcəkdə mümkün ola biləcək əlaqələrinə görə zərrə qədər qışqanmırdı. Nə idi bunun səbəbi? Bəzən Zaura elə gəlirdi ki, Təhminə əslində onu sevmir, ona görə də biganədir. Bəzənsə düşünürdü ki, yox Təhminənin xasiyyəti belədir, ümumiyyətlə, qışqanmağa qadir deyil.

Bu barədə söhbətləri düşəndə Təhminə zarafata saldı:

—Bilirsən, Zaur, — dedi, — mən o qadınlardanam ki, heç kəsə qışqana bilmərəm, əksinə hamı mənə qışqanmalıdır kimisə... Lap tutalım sən başqasıyla oldun, məni unudamı biləcəksən?

Zaur fikirləşirdi ki, yəqin doğrudan da belədir: deyirlər, kişini bir qadının dərindən yalnız başqa bir qadın qurtara bilər. Təhminənin dərindən qurtara bilən qadınmı vardı bu dünyada?

Bəzən onların ayrılacaqları barədə Təhminə soyuq və sərt bir dəqiqliklə danışdı. Bir axşam Təhminənin uzun-uzadı

telefon söhbətindən sonra Zaur yenə onu sorğu-suala tutdu: kimnən danışırıdın, niyə belə uzun danışırıdız, nə barədə belə gülüşürdüz.

Təhminə lap özündən çıxdı:

—Bura bax, Zaur, — dedi, — lap təngə gətirdin məni. Bəsdir də... Canımı boğazıma yığmısan bütün bu şübhələrinlə... Nə istəyirsən məndən, canım? Yaşayırıq sənislə, mənim evimdə qalırsan, həmişə yanıdayam, daha nə lazımdır sənə, başa düşmürəm... Bəlkəm məni qıfilla bağlayan, evdən bayıra buraxmayan, hə? Telefonu da kəsdirəsən biryolluq? Nə vermişən mənə ala bilmirsən? Ailə qurmuşan mənimlə bəlkə, ya uşağım var səndən?! Nə böyük qurbanlar vermişən mənim yolumda ki, bu qədər çox şey tələb edirsən? Evinizdən çıxıb getməyinlə çox qürrələnmə, bilirsən? Böyük fədakarlıqdır — maşınından keçib! Darıxma, qayıdacaqsan evinizə, maşınını da qaytaracaqlar sənə, evləndirəcəklər də səni halal süd əmmiş qızla.

Zaur ömründə Təhminəni belə acıqlı, zəhər dilli görməmişdi, elə bil gözü-başı od püskürürdü. Amma birdən-birə susdu, elə bil sakitləşdi, süstləşdi və yorğun bir ədayla, yavaş səslə sözünü tamamladı: — Çıxıb gedəndən sonra nə qalacaq səndən mənə? — Gözü Zaurun kibritinin oduyla partlamış, atılıb bir qıraqda qalmış boş şara sataşdı: — bircə bu şar — deyə gülümsündü, — onu da yandırdın...

Zaurun matı-qutu qurumuşdu, nə edəcəyini bilmirdi. Bilmirdi ki, indi, bu saat necə hərəkət etsə daha düzgün olar: durub Təhminəni söysünmə, yaxud ondan üzr istəsinmi, yaxud heç bir söz demədən çıxıb getsinmi bu evdən...

Təhminə siqaret yandırdı, dərin bir qullab vurub tüstünü havaya buraxdı və Zaura tərəf çevrilib:

—Bax bu tüstü kimidir bizim münasibətlərimiz, — dedi, əlini yelləyib tüstünü qovdu, — görürsən, heç bir şey yoxdur...

On birinci fəsil

*Könüldə min qəmim vardır ki, pünhan eyləmək olmaz.
Bu həm bir qəm ki, el tənindən əfqan eyləmək olmaz.
Nə müşkül dərd olursa, bulunur aləmdə dərmanı.
Nə müşkül dərd imiş eşqin ki, dərman eyləmək olmaz.*

—Neçə yaşındasız?

—Bunun nə dəxli var?

—Dəxli çoxdur. Uşaq deyilsiz, öz hərəkətlərinizə nəzarət eləməlisiniz, cəmiyyət qarşısında məsuliyyət duymalısınız.

—Cəmiyyətin bura nə dəxli var axı?

—Necə nə dəxli var? Biz cürbəcür siqnallar alırıq. Gərək bu siqnallardan müəyyən nəticələr çıxaraq. Bizim komsomol təşkilatı, hətta, sizin məsələni büroya çıxarmaq istəyirdi... Siz özünüz də deyəsən, axı büronun üzvüsünüz?

—Bəli.

—Görürsünüz. Siz komsomol bürosunun üzvüsüz, özgələrə nümunə olmaq yerinə özünüzü bu cür nalayiq aparırsız. Yalnız komsomolçular deyil, idarəmizin başqa mötəbər işçiləri də sizin hərəkətlərinizdən çox narazıdırlar.

Zaur dərhal "Dadaş" deyə düşündü.

—Yoldaşlar belə hesab edir ki, sizin özünüzü belə aparmağınız kollektivimizin üstünə kölgə salır, gənclərin əxlaq tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir, ümumən bizim əxlaq kodeksimizə ziddir.

—Mən ərizə verib çıxa bilərəm işdən.

—Yaxşı—yaxşı, özünüzdən çıxmayın. Mən kollektivin fikrinə biganə qala bilmərəm... Siz də hələ cavansınız. Bütün ömrünüz qabaqdadır, parlaq gələcəyiniz ola bilər, əgər indidən ağılınızı başınıza yığsaz, lazımsız hərəkətlərə yol verməsəz, əgər siz...

Zaur onun sözünü ağzında yarımçıq qoyub otaqdan çıxdı.

Zaur qapını öz açarıyla açıb içəri girdi, indicə yazıb verdiyi ərizənin — işdən çıxmaq haqqında ərizənin — hər sözünü bir də beynində götür-qoy edirdi... Yaxşı, bəs hara işə düzələcək? İşə düzəlmək üçün ona kömək edə biləcək tanış-bilişini yadına salmaq istəyirdi... Geoloji ekspedisiyanın birinə qoşulmaq olardı, bu barədə fikirləşən kimi Azər Mərdanovu xatırladı. Universitetdə bir yerdə oxumuşdular, o vaxtdan bəri dost idilər. Azər indi, deyəsən, haradasa Filizçay tərəfdədir. Əgər bu iş düzəlsə, Zaurun taleyi tamam dəyişə bilər və Təhminəylə münasibətlərində də müəyyən bir dəyişiklik əmələ gələr: axır günlər Təhminənin evində — nə deyirsən de — hər halda bir vaxt Manafın mənzili olan evdə — yaşamaq onunçun ağır idi... Manaf, əlbəttə, Zaurun orada yaşamasından xəbərdar idi, amma bir dəfə də olsun Təhminəni evi dəyişmək haqqında qərarı icra etmək üçün tələsdirməmişdi. Təhminə də bunu qiymətləndirirdi və özü tələsirdi, tezliklə mənzilini iki ayrı-ayrı otağa dəyişmək istəyirdi, amma olunan təkliflərdən heç birini bəyənmirdi. Bu məqsədlə də çox zaman uzun-uzadı telefonla danışar, cürbəcür mənzillərn gəzirdi və hətta, hansı mənzilə — Zaur bunu biləndə lap dəli olmuşdu — Spartakla birlikdə getmişdi. Özü demişdi bu barədə Zaurə...

Zəng oldu, Zaur telefonu götürdü:

—Zaur? Salam, Muxtardır.

Zaur:

—Tanıdım, — dedi, — Təhminə evdə yoxdur.

—Haçan gələcək?

—Bilmirəm.

—Bağışlayın.

Zaur divanın üstündə uzanıb papiros çəkirdi, tavana baxırdı. Harda ola bilər Təhminə? Hər halda işdə deyil, yoxsa Muxtar evə zəng eləməzdi. Bəs hardadır? Bu barədə fikirləşmək mənasızdır. Soruşsan deyəcək ki, dərzidəydim, ya çəkməçidə, ya diş həkiminin yanında, ya rəfiqəmgildə, ya mənzilə

baxmağa getmişdim — yüz cür variantı vardı və bu variantların heç birinin düz olub-olmamasını yoxlaya bilməzdi, yoxlamaq istəməzdi Zaur, amma heç birinin yüz faiz doğru olduğuna inana da bilmirdi.

Telefon zəng çaldı. Zaur dəstəyi qaldırdı:

—Bəli:

Dəstəyi dərhal asdılar: du, du, du...

Zaur fikirləşdi ki, yəqin yenə zəng vuracaqlar, hər dəfə divandan qalxıb telefona yanaşmağa ərinirdi, odur ki, dolabçanı divana tərəf çəkdi, indi uzandığı yerdən əlini uzadıb dəstəyi qaldıra bilərdi...

Yarım saat da keçdi və yenə telefon səsləndi. Zaur dəstəyi qaldırdı, elə bildi yenə asacaqlar, amma Muxtarın səsini eşitdi:

—Siz allah bağışlayın, Zaur, Təhminə hələ gəlməyib?

—Yox

—Bəs hardadır görəsən?

—Bilmirəm.

—Xahiş edirəm gələn kimi mənə zəng vursun. Vacib işim var. Özüm də arabilir zəng vuracam.

Zaur heç nə demədi...

Balaca əncir ağacına baxırdı. Təhminə hey bu ağacdən danışardı, daha doğrusu, bu ağacı onlara hədiyyə gətirmiş alpinist dostlarının söhbətlərini təkrar edərdi; haradasa Naxçıvanda, dağlarda tapmışdılar bu ağacı, Gəmiqayanın yanında. Gəmiqaya adlı yerdə, rəvayətə görə, Nuhun gəmisini lövbər salıbmış və oralarda alpinistlərin dediklərinə görə qayaların üzərində maraqlı şəkillər var. Qobustan qaya rəsmləri kimi...

Telefon zəng vurdu:

—Bəli.

Yenə asdılar: du, du, du...

Zaur səhərdən dilinə bir şey vurmamışdı, amma yerindən durub mətbəxə keçmək, naharı qızdırmaq istəmirdi. Heç bir şey istəmirdi. Ümumiyyətlə, yalnız bax beləcə uzanmaq, papiros

çəkmək və heç bir şey haqqında düşünməmək istəyirdi. Hətta, geoloji ekspedisiya barəsində, Filizçay partiyası, Mərdanov Azər barədə belə düşünmək istəmirdi. Ona elə gəlirdi ki, əslində heç yoxdur da belə geoloji partiya və varsa da, hər halda, Zaurun ora düşməsi qeyri-mümkün bir xülyadır... Ümumiyyətlə, ona elə gəlirdi ki, həyatında heç bir çıxış yolu yoxdur, indiki həyatını dəyişə biləcək və eyni zamanda onu keçmiş həyatına qaytarmayacaq üçüncü bir yol, üçüncü bir variant yoxdur və hər şey bitib-tükənib onunçün, bütün yollar bağlanıb, bütün qapılar örtülüb, bütün pəncərələr qapanıb...

Yenə də zəng oldu, Zaur gülümsündü ki, bu cavabsız zənglər dəqiq və müəyyən bir ardıcılıqla səslənir, düz yarım saatdan bir...

—Allo.

Asdılar.

Saat doqquzdan sonra Zaur nigaran olmağa başladı. Axı bilirdi: Təhminə bu gün işləmir və işləməyən günlərdə heç vaxt belə gec gəlmir evə. Bəlkə cədvəli dəyişiblər. Təhminə kimisə əvəz eləyib. Bunu öyrənmək çox asan idi, durub televizoru qura bilirdi, amma ayağa qalxıb otağın o biri güncünə keçməyə, televizoru yandırmağa həvəsi yox idi. Həm də ki, işdə olsaydı, Muxtar onu evdə axtarmazdı... Pəncərədən Mədinəgilə tərəf boylandı, onun da işıqları yanmırdı...

Saat onu keçəndə ciddi nigaran oldu, qorxurdu ki, birdən Təhminənin başında bir qəza olar. Düz saat 11-də bir də zəng elədilər, asdılar. Muxtar daha zəng eləmirdi. Əlbəttə, dəstəyi asan Muxtar deyildisə... Yəqin ki, o deyildi, belə xasiyyətli adam deyildi Muxtar. Əgər o deyildisə, "vacib bir iş üçün" daha zəng vurmurdusa Muxtar, deməli, Təhminəni tapmışdı və Zaur da daha nigaran olmamalıydı. Təhminənin başında qəza-filan yox idi.

On ikinin yarısında gəlib çıxdı Təhminə və dəhlizdə paltosunu çıxaran vaxt yenə telefon səsləndi.

Zaur:

—Telefonu götür, — dedi.

Təhminə:

—Sən götür, — dedi.

—Mən götürəndə asırlar, — dedi.

Təhminə yorğun—yorğun:

—Bilirəm. — dedi. Çox əzgin görünürdü Təhminə.

Telefon isə hey səslənirdi.

Zaur:

—Muxtar zəng eləmişdi, — dedi, — dedi ki, vacib işi var.

Bu sözlərdən sonra Təhminə aramla telefona yanaşdı, dəstəyi qaldırdı, nə isə eşidib dərhal asdı və ağır-ağır kürsüyə çökdü.

Zaur diqqətlə ona baxırdı.

—Hardaydın? — dedi.

Təhminə:

—Canımı götürüb sənin ananın əlindən qaçmışdım, — dedi və birdən hönkürüb ağladı.

Zaur yerindən durdu, Təhminəyə yanaşdı, əllərini onun çiyinlərinə qoydu:

—Nə olub sənə? — dedi.

—Bacarmıram day, Zaur, bacarmıram... Təngə gəlmişəm. Hər gün mənə zəng vurub küçə söyüşləriylə söyür, çirkab qalмайıb başıma tökməsin... Mənim nə günahım var ki, sən işdən çıxmaq barəsində ərizə yazmısan, hə? Mənim heç xəbərim də yox idi bundan. Amma anan məni hədələyirdi ki, məhkəməyə verəcək, milisə xəbər eləyəcək, daha nə bilim nə... Mənim nə təqsirim var, ilahi? Sən allah, sən ölülərinin, dirilərinin canı, qayıt evinizə, Zaur, mənim də canım qurtarsın. Rahat buraxın məni, sən allah, sən də, sən anan da. Daha səbrim çatmır, çatmır səbrim, vallah...

Qaçıb vannaya girdi...

Zaur divarın oboylarına baxırdı... Həmin oboylara ki, Təhminənin dediyinə görə, Zaur gələn gün çiçək açmışdılar, indi torşerin aləqarənliq işığında bu oboylar tamam başqa cür

görünürdü... Zaur siqaret çəkirdi, cürbəcür fikirlər gəlirdi başına — özü barədə, Təhminə barədə, anası barədə düşünürdü.

Təhminə vannadan çıxdı, əynində mavi xalat vardı və həmişəki kimi hamamdan sonra sifəti sakit, arxayın, tərtəmiz idi; elə bil bütün qayğılarını, dərd-qəmini, əzab-iztirablarını yuyub atmışdı.

Telefon səsləndi, Zaur telefona tərəf atıldı, dəstəyi qaldırdı və indi asılacağını bildiyi üçün tələsik özü:

— Ay ana, axı sən niyə belə edirsən? — deyə birçə cümlə dedi. Xəttin o biri başında susmuşdular, bir müddət bu sükut davam etdi. Zaur yenidən sözə başlamaq istəyirdi ki, qəflətən dəstəkdə bərkdən güldülər — kişi səsiylə bərkdən qəhqəhə çəkdilər...

Zaur dəstəyi asdı və Təhminəyə heç nə demədi. Nə mənası vardı bir şey deməyin. "Mən nə bilim kim idi bu, — deyəcəkdi Təhminə, — mən bütün telefon xuliqanlarını tanıyıram bəyəm?"

Bir də ki, son günlərin bütün iynələrindən, tikanlarından, küsüşmə-dalaşmalarından, tənəli sözlərindən, zəhərli atmacalarından, şübhələrindən, əsəbiliyindən sonra ilk dəfə idi ki, Zaur Təhminəni belə sakit, arxayın halda görürdü. Hamamdan sonra həmişəkindən onqat gözəl idi. Şampunla yumuşdu saçlarını, hansı meşə bitkilərininsə, hansı ağac yarpaqlarınınsa ətri vardı bu şampunda və qoxu Təhminənin saçlarına, bütün bədənində hopmuşdu.

Zaur onu öpüşlərə qərq edirdi, elə bilirdi ki, ilıq bir bahar günü meşədədirlər, ətraf yaşıllığa, sərinliyə, sıx yarpaqlar arasından düşən günəş şüalarına qərq olub, onlar məhəbbətlərinin uzaq ilk günləri qədər bəxtiyar və hər şeydən asudədirlər... Təhminəni sıgallayırdı, oxşayırdı — bu nəvazişlər, tumarlar, öpüşlər qurtarmaq bilmir, uzandıqca-uzanırdı və elə bil hər ikisinin ürəyinə danmışdı ki, bütün bu çılgınlığın axırına az, lap az qalıb...

—Səkinə, ərizəni direktora verdin?

—Yox, Dadaş aldı məndən.

—Dadaş? Dadaşın bura nə dəxli var?

—Dedi ki, direktorla özüm danışacam. Bir də xahiş elədi ki, onun yanına gələsən. Dadaşın...

Dadaş:

—Əşi, sən bir toxta görək, — dedi və güncdəki masanın arxasında oturmuş Qurban tərəfə əyri-əyri baxdı. — Ərizən burdadır, budu ey, məndədir.

—Mən axı sizə yazmamışam bu ərizəni.

—Bilirəm, bilirəm, ancaq səninlə bir balaca söhbətim var mənim. — Bir də tərs-tərs Qurban tərəfə baxdı. Qurban başını aşağı salıb, guya ki, öz işiylə məşğul idi, amma qulağı darı dənləyirdi. Dadaş ərizəni Zaura uzatdı. — Ala bax, budur ərizən, haçan istəsən, müdirə apara bilərsən. Amma səndən kiçik bir xahişim var, səninlə balaca bir söhbət edək, sonra haçan istəsən gir direktorun yanına, direktor qaçıb eləmir ki, işin axırınacan burda olacaq — Dadaş birbaşa Qurbana müraciət elədi. — Qurban, — dedi, — bir neçə dəqiqəliyə zəhmət çək çıx otaqdan, mənim Zaurla xudmani söhbətim var.

Qurban qaşqabağıyla yer süpürə-süpürə otaqdan çıxdı, amma çıxmamışdan qabaq bir xeyli masasının siyirtmələriylə əlləşdi — açdı, bağladı, kağızları səliqəyə saldı, götürdü, qoydu, bir söz, xeyli onların, illah da Zaurun əsəbləriylə oynadı. Nəhayət, çıxdı otaqdan, qapını da örtü arxasınca.

Dadaş:

—Bilirəm, Zaur, — dedi, — mənimlə o qədər də aran yoxdur. Səbəbini də bilirəm. Amma inan ki, mən ancaq sənin yaxşılığını istəyirəm, gec-tez özün də bunu görəcəksən. Mən ərizəvi anavın xahişiylə götürmüşəm. O, təsadüfən haradansa bilib və mənə zəng eləmişdi. Məsələ ondadır ki, atan xəstələnib. — Zaur həyəcanla yerində qurcuxdu.

—Yox, yox nigaran olma, elə ciddi bir şey yoxdur. Bir az təzyiqi qalxıb, amma mən özüm həkimlə danışdım, deyir, qorxulu bir şey deyil. Əsəbdəndir, vəssalam, bir-iki gün dincələr, hər şey öz qaydasına düşər. İndi səndən də xahişim budur ki, bir-iki gün səbir eləyəsən, atan eşitməyib bu məsələni, amma eşitsə, bir az da əsəbiləşəcək, indiki vəziyyətində isə, özün başa düşürsən, əsəbiləşmək olmaz ona... Anan da elə bu barədə xahiş eləmişdi məndən. Qoy atan sağalsın, sonra ərizəni apar, çıxırsan işdən çıx, özün bilərsən.

—Atam yatır?

—Yox, anan deyirdi ki, evdə gəzir, amma işə çıxmağa həkimlər icazə vermirlər. Sabah gedib dəyəcəm ona... İstəyirsən, qoy bu ərizə də məndə qalsın, heç olmasa bazar ertəsinəcən gözlə. Mən danışdım direktorla, o müavin də bir az zırı adamdır, səninlə kobud danışib bir az, bilirəm, direktora da çatdırdım bu məsələni, dedim, axı olmaz belə, bu tərzdə danışmaq olmaz belə incə mətləblər barəsində, özü də yeniyetmə gənclə. Axı yaşı-filanı da gərək nəzərə alasan.

Zaur:

—Yaşın bura heç dəxli yoxdur, — dedi.

—Yox, dediyim odur ki, özgənin işinə belə kobud şəkildə müdaxilə etmək ədəbsizlikdir, qanacaqsızlıqdır. Bəyəm belə məsələni kobud, qaba inzibatçılıq yoluyla həll etmək olar? Neyləyəsən, belə peziqırıq adamlar da var da...

Köynəyinin tərlə, kirli boyunluğu, ora-bura dığırılan göz bəbəkləri — bu adamın bütün görkəmi Zaurun ürəyini bulandırır. Əlləri necə də gödəkdir, barmaqları necə də qısa, ilahi, elə bil ilk dəfə idi görürdü onun gödək barmaqlarını.

Zaur ayağa qalxdı:

—Yaxşı, — dedi, — bazar ertəsinəcən gözləyəyəm.

Dadaş:

—Otur, — dedi, — sənə bir neçə kəlmə sözüm də var. Amma xahiş eləyirəm axıracan dinləyəsən... Dünən

Təhminəylə danışmışıq. — Bu cümləni birnəfəsə dedi, elə bil qorxurdu ki, Zaur ağzından vurur, durub çıxıb gedər, söhbətləri yarımçıq qalar. — Dünən bütün axşamı Təhminəylə söhbət eləmişik. Amma ürəyinə ayrı bir şey gəlməsin, ha...

Zaur, nədənsə, ancaq Dadaşın gödək barmaqları haqqında, gödək əlləri haqqında düşünürdü, belə gödək əllərlə Təhminəni necə qucaqlamaq olardı, ilahi?

—Sən bilirsən ki, mənim ona münasibətimi. Nə olursa olsun, mənim ona müəyyən rəğbətim var və bir çox yaxşı cəhətlər görürəm onda.

"Gödəkdi əlləri də, barmaqları da, yaman gödəkdir". Zaur bir kəlmə dinib danışmırdı.

—Hə, sözüüm odur ki, dünən Təhminəyə zəng elədim, görüşdük və hər şey barəsində ətraflı danışdıq... Zaur, inan mənə, sizin aranızda nə olubsa, olub keçib, hər şey bitib, hər şey qurtarıb. Təhminə artıq başa düşüb bunu, sən də bir azdan başa düşəcəksən, amma bir az gec başa düşəcəksən və o vaxta qədər də həm özün əzab çəkəcəksən, həm də başqalarına, o cümlədən atanla anana əziyyət verəcəksən... Xahiş edirəm sözüümü kəsmə, axıracan dinlə məni. Mən hər şeyi başa düşürəm, — rast gəlmisiniz bir-birinizə, bəyənmişiz bir-birinizi, bağlanmışız bir-birinizə, məhəbbət deyirsən buna, sevgi deyirsən, nə deyirsən de, sözüüm yoxdur. İkiniz də cavansınız, sağlamsınız, gözəl-göycəksiniz, bir-birinizi cəlb etmisiniz, nə günah var ki, bunda?.. Bilirəm, hamısını bilirəm. Moskvada da olmuşuz bir yerdə, indi Bakıda da bir mənəzildə yaşayırsınız. Amma, oğul, inan mənə, bir gün hər şey sona yetir, ən çılğın ehtiras belə bitib tükənir və əgər kişiylə qadını ehtirasdan başqa heç nə bağlamırsa — yəni ailəylə, uşaqlarla, nigahla bağlı deyillərsə — onda bu cür əlaqə elə bir dəhşətli işgəncəyə çevrilir ki, gəl görəsən.

Zaur Dadaşın nitqindəki hər çaları yaxşıca duyurdu; eşqdən, məhəbbətdən danışanda — rişxəndini, gənclikdən, gözəllikdən danışanda — həsədini, aralarında hər şeyin bitib—

tükənməsindən danışanda — duyduzu ləzzəti — hər şeyi, hər şeyi qavrayırdı. Zaur onu da bilirdi ki, bu ağsaqqal təkini, bu həlim danışığı, bu öyüd-nəsihət — hamısı eyni bir məqsədə yönəlmişdi: Zauru sındırmaq, qırmaq, ram etmək — hədələrlə, tələlərlə, inzibati tədbirlərlə nail ola bilmədiklərinə Dadaşın xəbis müdrikliyiylə, mötəbər məsləhətləriylə, mülayim rəftarıyla çatmaq istəyirdilər. Ən dəhşətlisi bu da deyildi. Ən dəhşətlisi o idi ki, qəlbinin dərinliklərində Zaur, Dadaşın sözlərindəki həqiqəti duyurdu, bilirdi onun dedikləri düzdür, doğrudur, amansız, çılpıq və yeganə həqiqətdir. Bircə şeyi bilmirdi — bütün bunları, ehtirasın bitib-tükəndiyini, birgə həyatlarının işgəncəyə çevrildiyini Dadaşa Təhminə özümü danışmışdı, yaxud Dadaşın öz gümanları, çin çıxmış fərziyyələri idi? — Hər halda dünən Təhminənin Dadaşla görüşməsinə şəkk — şübhə ola bilməzdi.

— Hər şey sənə belə dəhşətli faciə kimi görünməsin e, — dedi. — Dünyanın axırı bilmə hər şeyi. Sənin ömrünün sonu deyil ki bu, olsa-olsa ancaq bir epizodudur. Həyat bilirsən nə uzundur. Zaur, yalan deyirlər, qısa deyil ömür, biz çox yaşayırıq, lap çox, o qədər, o qədər şey görüb bilirik, o qədər şeydən keçirik ki, həyatımız boyu hər cürə bərkə-boşa düşürük, dünyanı, necə deyirlər, əməlli-başlı dişimizə vururuq. İndi ayrılısanız, ömrünüzün bu günlərini həmişə xoş bir təəssüflə, yüngül bir qüssəylə yad edəcəksiniz, şirin bir yuxu kimi, amma əlaqəniz davam etsə, bu, əməlli-başlı əzab-əziyyətə çevriləcək... Tıx deyincə yeyib toxluq eləməkdənsə, hər şeydən bir balaca doymamağın özünə ləzzəti var, inan mənə. — Bu sözlərdən sonra Dadaş gülümsündü və bu sözlərdən sonra Zaurun gözləri qarşısında haçansa gördüyü bir səhnə canlandı: Dadaş toppuş, gödək barmaqlarıyla soyutma toyuğu paralayır, ağzının içinə basır, hava da istidir, tər və yağ bir-birinə qarışmış axır çənəsindən boğazına, çirkli boyunluğunun ardına, boğazına, döşünə, sinəsinə...

Zaur ayağa durdu, yenə də kəlmə kəsmədən qapıya tərəf

addımladı. Dadaş onun arxasınca:

—Bu gündə, sabahda bir atana baş çək, — dedi. — O saat bütün azar-bezarı keçib gedəcək...

On ikinci fəsil

Fəthi-meyxanə üçün oxuyalım
fatihələr
Ola kim, üzümüzdə açıla bir bağlı qapı.

Nəşriyyatdan çıxıb yavaş-yavaş küçələrlə addımlamağa başladı. Evlərinə getmək istəmirdi. Öz-özünə acı-acı güldü: "evimizə..." Məgər onun evi vardı? Onun "evim" dediyi yer — Manafın sabiq mənziliydi.

Çalışdı ki, bu barədə fikirləşməsin. Ayrı şeylər barədə düşünməyə cəhd etdi və birdən duydu ki, yamanca acıb, Təhminənin mətbəxini xatırladı, düşündü ki, evə getsə Təhminə nahar qızdırıb qabağına qoyacaq. Zaur da dinməz-söyləməz yeyəcək, heç birisi bir kəlmə də danışmayacaq, çünki ikisi də biləcək ki, danışacaqları hər bir söhbət gec-tez davadalaşla nəticələnəcək və həm də ki, bu dava-dalaş, yəqin ki, axırıncı savaşı olacaq... Yaxud dalaşmasalar, elə-belə danışsalar, bir-birini anlamağa, başa düşməyə çalışsalar, vəziyyətlərini, hallarını, hisslərini, fikirlərini bir-birlərinə sakit və təmkinlə izah etsələr belə, bunun da yeganə nəticəsi ayrılıq olacaq, hər ikisi mütləq bu qərara gələcəkdi — ayrılmalıyıq...

Trolleybusa minmədi, yolunu bulvardan saldı. Bulvar adamsız idi. Havalar pis keçmirdi, ağaclar tamam çılpaq olmasaydı, adama elə gələrdi ki, payız təzəcə girib. Amma payızın son ayı, qışın əvvəli olması yalnız ağacların yalın budaqlarından deyil, həm də havanın çox tez qaralmasından məlum olurdu. Adamlar idarələrindən çıxanda hələ işıq idi, amma evlərinə yollanarkən haradasa — trolleybusun,

avtobusun içində — qaranlıq onları haqlayırdı. Bu keçid, xüsusilə metro sənişinləri üçün kəskin idi. Işıq keçiddən yerin altına enir, öz dayanacaqlarında yer üzünə qalxanda isə qatı qaranlığa qərq olmuş şəhərə çıxırdılar...

Zaur bulvarla addımlayırdı. Sahil xiyabanına səpələnmiş şüşə kababxanaların, çayxanaların, qutabxanaların mevrəm və mülayim çıraqları ətrafa işıq çiləyirdi. Bu şüşə yemərxanalarda — akvarium içindəymişlər kimi — təkdənbir adamlar oturmuşdu, elə bil işığın, istinin başına yığışmışdılar, yavaş-yavaş söhbət edirdilər. Heç buradan çıxmaqları gəlmirdi. Ocaq başı kimi cəlbədici idi bu məclislər. Bəzən insan yad şəhərin otellərində belə isti nəfəsə, ünsiyyətə, təmasa ehtiyac duyur — həm insanların içindəsən, həm də aralısan onlardan — heç kəsi tanımırsan, səni də heç kəs tanımır, amma hər halda, haradasa lap yaxında həyanların var — başqa insanlar — söhbət etmək, sorğu-suala tutulmaq, cavab vermək məcburiyyəti də yoxdur, eyni zamanda ilıq hənirtilləri çatır sənə...

Kababxananın borusundan tüstü çıxırdı, ləzzətli iylər gəlirdi, Zaur da yolundan burulub kababxanaya tərəf addımladı.

Adam az idi. Dörd nəfər dəm kişi bir-biriylə qızgın mübahisəyə girişmişdi, bir-birinə isbat eləmək istəyirdilər ki, doğrudur, Əhmədov əclafın biriydi, amma Ağayev ondan da betərdir.

Başqa bir masanın dalında iki nəfər gənc oğlan, küncdəki dördüncü stolun ardında isə cavan oğlanla qız əyləşmişdilər.

Zaur arxası qapıya oturdu. Piştaxtanın arxasındakı bufetçi radiocihazı qurdalayır, nəhayət, konsert verən İran stansiyasını tapdı... İki başqa xidmətçi mətbəx qapısının ağzında mırt vururdu. Zaur xeyli oturdu, nəhayət, xidmətçilərdən biri tələsmədən yanaşdı. Zaur kabab və iki yüz qram araq sifariş verdi. Bir azdan sonra xidmətçi göyərtili, pendir, bir şüşə "Badamlı", üstünə xaş-xaş səpilmiş çörək və kiçik armudu qrafində araq gətirdi.

Zaur araqı qalın çapma stəkana süzdü, bir qurtuma başına

çəkdi... Ac qarnına içdiyi araq dərhal təsirini göstərdi. Zaurun beyni yüngülcə dumanlandı və kiçik kababxananın, gur işıqlı elektrik qızdırıcısıyla yaxşıca isidilmiş bu şüşə otağın məhrəmliyi, şüşələrin arxasındakı gecəyə, qaranlığa qərq olmuş bulvarın, ağır, qatı, zülmət dənizin yaxınlığı — hamısı birlikdə Zaurun ürəyini rıqqətə gətirdi: elə bil ki, burada əyləşən adamlar da, xidmətçilər də, kök bufetçi də ona əziz və doğma oldular. Piştaxtanın ardındakı divara zillədi gözlərini — divara "Oqonyok"dan kəsilmiş rəngli reproduksiya, Zeynəb Xanlarovanın və Müslüm Maqomayevin portretləri, Stalinin generalissimus formasında, habelə anası və oğluyla birlikdə şəkilləri, "Neftçi" futbolçularının fotoları vurulmuşdu... Bir neçə kinoaktrisanın şəkilləri də vardı divarda, adlarını bilməsə də sifətləri tanış gəlirdi Zaur. Zaur cəhd eləyib onları hansı filmlərdə gördüyünü də yada sala bilirdi. Lenanı, Moskvada kino evində tanış olduğu Lenanı tanıdı, dərhal da Moskva sərgüzəştləri yadına düşdü. Muxtarı xatırladı və elə bu vaxt qulağının dibində tanış bir səsdən dıxsındı:

—Ay sizi xoş görmüşük.

Başını qaldırdı və masasının yanında dayanmış gülümsünən adamı gördü — Muxtar Məhərrəmov idi... Qərribə təsadüf idi. Sanki Muxtar Zaurun fikirlərindən canlanıb çıxmış, hansı cinin əmriyləse peyda olmuşdu elə bil... Zaur ayağa qalxdı, əl verib görüşdülər.

—Buyurun, əyləşin, — dedi. Muxtar dərhal stul çəkib oturdu.

—Elə indicə sizə zəng vurmaq istəyirdim, — dedi.

—Bizə, yəni Təhminəyə, — deyə dəqiqləşdirdi Zaur.

Muxtar yüngülcə gülümsündü.

—Yox, məhz sizə, — dedi, — Təhminəylə telefonla danışdım, dedi ki, hələ işdən qayıtmamısınız, indilərdə gələrsiniz...

Zaur "Necə də arxayındır Təhminə, — deyə düşündü, — necə də arxayındır ki, mütləq indilərdə gələcəm".

—Siz də demə, burada — kababxanada kefdəsiniz — Muxtar araq qrafininə işarə elədi.

Zaur gülümsündü, araqdan öz stəkanına və ikinci təmiz çapma stəkana Muxtar üçün süzdü.

Muxtar:

—Zəhmət çəkməyin, — dedi. — Mən bu saat deyərəm gətirərlər. Arif! — deyə xidmətçini çağırırdı.

Xidmətçi dərhal gəldi. Kök bufetçi də Muxtarın səsini eşidib piştaxtanın arxasından başını yellədi, hal-əhval tutdu.

Arif:

—Muxtar müəllim xoş gəlib, — dedi. — Çoxdandı görünmürsüz?

Muxtar:

—İş çoxdur, — dedi. — Bəs Nadir hanı?

—Nadir indi gələr. Biz burdayıq da, nə qulluğunuz var, buyurun.

—Yaxşı, bir iç-qovurma düzəlt bizimçün, iki şiş də qabırğayla ağ ətdən kabab çək.

—Baş üstə!.. Nə içəcəksiz?

Yox, verilişim var, içməyəcəyəm mən... Yaxşı, day keçib, iki yüz araq gətir. Zaur müəllimlə birtəhər həzmi-rabedən keçirərik...

Xidmətçi getdi. Muxtar:

—Nadir buranın böyüyüdür, — dedi. — Qəribə oğlandır.

Zaur:

—Məni niyə axtarırdınız ki? — deyə soruşdu.

Muxtar cavab verə bilmədi, Zaurun başının üstündən indicə açılmış qapı tərəfə baxırdı. Sonra ayağa durdu.

—Hə, — dedi, — adını çək, qulağını bur, Nadir müəllim özü də təşrif buyurdu.

Zaur da çevrildi və qapıdakı potaboy, yekəqarın, qırmızıyanaq kişini gördü.

Nadir Muxtarı görüb dişlərini ağardırdı, daha doğrusu, dişlərini ağarda bilməzdi, çünki bütün dişləri qızıldan idi...

Tələsik onlara tərəf gəldi.

—Ay Muxtar müəllim xoş gəlib bizim tərəflərə... Çoxdandı görünürsən, a kişi?

Muxtar:

—Tanış ol, — dedi. — Zaur mənim dostumdur.

Nadir razılıqla başını tərpətdi, Muxtarın dostu olması Zauru onun gözlərində elə bil bir neçə mərtəbə ucaltmışdı.

—Nə var, nə yox, ay Muxtar müəllim?... Baxırıq, izləyirik işimizi... Həm sevinirik, həm həsəd aparırıq.

Muxtar:

—Nəyə sevinirsən və nəyə həsəd çəkirsən ki? — deyə xəbər aldı.

—Hə, bunları bu saatca bircə-bircə sənə deyəcəyəm. — Nadir yoğun boynunu çevirmədən barmaqlarıyla çiyninin üstündən çırtma çaldı və xidmətçi Arif dərhal onlara yanaşdı. Muxtarın sifariş verdiyi iç-qovurmanı, arağı da gətirmişdi... Nadir gözücu tavaya baxıb Arifdən soruşdu:

—O ətdəndir?

Arif:

—Eyib sözdür ki, Nadir qədəş, — dedi. — Biz bəyəm adamımızı tanımırıq? Muxtar müəllimə hamımızın hörməti var, — Nadirin məmnun-məmnun dodağı qaçdı, amma sonra qrafindəki arağı görüb qaşlarını çatdı.

—Bu nədir bəs? — dedi.

Muxtar üzrxahlıq edirmiş kimi:

—İşim var, Nadir, getməliyəm, — dedi.

Nadir:

—Yox, canımçün, ürəyimə toxunarsan, — dedi və sonra Arifə müraciətlə, — uberite gətir menzurku, — deyə əlavə etdi. — O dünənki ekstralardan hələlik bir şüşə gətir, birin də qoy xolodelnikə... Orda xolodelnikdə pivə var e, bilirsən hansından deyirəm də, ondan da hələlik üç-dörd şüşə gətir bura, dalısına baxırıq.

Arif tapşırığı yerinə yetirməyə getdi və Nadir təmkinlə

kababxanadakı adamlara göz gəzdirdi.

—Belə-belə işlər, Muxtar müəllim, — dedi.

Arif beş şüşə çex pivəsi gətirəndə Muxtar:

—Bax bu olmadı da, — dedi. — Köhnə dostları yaddan çıxardırsan.

Nadir:

—Canımçün, Nadirin ölmüşünə dünən axşam almışığ on yeşik, elə bu gün sənə zəng vurmaq istəyirdim, özün öz ayağına gəlib çıxdın. Bir qutusunu məxsusi sənünçün ayırmışam, bilirəm axı çex pivəsinin bazısan mənim kimi, istəyirsən bax elə indi götür apar.

—Yox, indi işə gedirəm, amma sabah səhər gəlib aparacam.

—Əşi, nə zəhmət çəkirsən, özüm göndərərəm evinə.

Arif qırmızı "Ekstra" etiketli ara q şüşəsini açdı, təzə gətirdiyi üç nazik qədəhə süzdü və getdi.

Nadir:

—Hə, Muxtar müəllim, soruşursan ki, niyə sevinirəm, niyə həsəd çəkirəm, hə? — dedi.

Muxtar artıq unutmuşdu bu söhbəti, amma Nadir təmkinlə öz fikrini şərh eləməyə başladı:

—Ona görə sevinirik ki, Muxtar müəllim, siz bizim fəxrimizsiz, başımızın ucalığısınız... Siz — sənət adamları — bizim yolumuzda çalışırsız, bizim zövqümüzə qida verirsiniz, odur ki, bizim də borcumuzdur ki, sizə hər cür hörmət eləyək neçin ki, siz bizim fəxrimizsiniz... O ki, qaldı həsəd çəkmək məsələsinə, hə, burda məsələ bir az başqa cürdür. Məsələ ondadır ki, axı biz də baxırıq bu televizora da. Evdə üç dənəsi varımdır mənim — uşaqlarım köpək uşaqları elə ancaq Moskvaya baxmaq istəyirlər, məni bəyənmişlər, rusca, deyirlər səhv danışırısan, papa, ələ salıb dolayırlar məni, it uşağı, hə, sözüm onda deyil, bir söz, almışam onlarçün televizor ki, baxın nə qədər keyfinizdir Moskvaya: caza-maza qulaq asın, amma mənimki Bakıdır — bizim o komediya artistlərimiz var e, vallah, onları dünyanın heç bir Raykininə-zada dəyişmərəm...

Arvad da ki, bədbəxtin qızı bütün günü mətbəxdə əlləşir, odur ki, yazıqdır da, televizorun bir dənəsin də alıb qoymuşam onunçün mətbəxə, qoy soğan soya-soya baxsın özüyçün, kef çəksin, mən ölüm, necə sözdür, hə? Ha, ha, ha! Burda işdə də televizorum var, mətbəxin dalında, orda bir balaca xudmani otağım var, — nədənsə, Muxtara göz vurdu, — ay səni, Muxtar müəllim, yaman arif adamsan, tükü-tükdən seçirsən, hə televizorun birin də qoymuşam ora, hərdən baxıram özümçün bala-bala... Hə, sözümün canı odur ki, hərdən baxıram televizora, görürəm adə, bu nə işdir belə, elə ki, yazdılar verilişin rejissoru Muxtar Məhərrəmov — mütləq bir təzə mamlımatan canan çıxasıdır ekrana. Deyirəm, dinmə, Muxtar müəllimin təzə şikarıdır bu... indi diktordur, artiskadır, oxuyandır — hər halda həmişə bir təzəsini, svejisini, belə necə deyirlər, tavada təzə qızardılmışın çıxarır Muxtar müəllim... İndi özün də, həsəd çəkməyəsən, neyləyəsən, biz deyir, dəridən-qabıqdan çıxırıq ki, bir belə canalan afətlə tanış olaq, amma Muxtar müəllim elə gününü bu cür dilbərlərin içində keçirir. Mən ölüm, necə sözdür? Əşi, vur bura görək, ay Muxtar müəllim, halal xoşun olsun, dünya deyir, beş gündür, bacarana can qurban... vur bura...

Muxtar Nadirin əlinə bir balaca toxundu. Nadir:

—Odur ki, deyirəm, qaldıraq bu bədələri sənin sağlığına, Muxtar müəllim. Ömrünün axırınacan elə-belə kefdə-damaqda yaşayasan. Biz də sənin kölgəndə dolanaq... Amma yoldaşlıqda bu yaxşı şey deyil ha, hərdən-birdən dostlarınızın da könlünü şad elə də. Nə olardı o gözəllərdən biriylə bizləri də tanış eləyəydin.

Muxtar zarafatyana bir ərklə, amma eyni zamanda kifayət dərəcədə sərt tərzdə:

—Çiy söz danışırısan, Nadir, — dedi. — Məni görünür kimnənsə dəyişik salmısan.

Nadir dərhal sözün dəyişdi:

—Yaxşı, yaxşı, incimə, zarafatım var səninlə, ərkim çatır,

nə olar? Dediym odur ki, bax mən çex pivəsi alan kimi o saatca səni salıram yada. İndi dünya dağılmaz ki, sən də bir dəfə o iş yoldaşlarını — elə içində o gözəl qızlar qarışıq — götürüb gələsən bu Nadir qərdeşivə qonaq, səninçün bir süfrə açım, bir məclis düzəldim ki, dadı damağınızdan getməsin. Dalıynan sənin nə işin var?.. Yaxşı, yaxşı, day bu barədə bir kəlmə kəsməyəcəyəm, vurduq bunu sənin sağlığına.

İçəndən sonra Nadir fikirləşdi ki, Zaur bu söhbətləri ayrı cür başa düşər, odur ki, izahat verməyə başladı:

—Siz yəqin bilmirsiniz, — dedi, — biz Muxtar müəllimlə çoxdanın curuyuq. Sonra ürəyinizə ayrı şey-zad gələr e... Guya ki, mən özümçün canan-zad tapa bilmirəm, kasadlıq çəkirəm bu cəhətdən? Ay-hay, canımçün, bilmirəm arvadların əlindən hara qaçım gizlənim. Qarğa-quzğun kimi tökülürlər üstümə hər tərəfdən. — Nadir bu sözləri deyəndə Zaura baxırdı, birdən allah eləməmiş, bu qaraqabaq oğlan elə düşünər ki, Nadir — hərifdir, qadın tamarzısıdır, kiminsə köməyinə möhtacdır.

Muxtar:

—Nadir, bilirsən nə var, — dedi, — səninlə mənim sinnimiz elədir ki, gərək imkan tapdıqca qadınlardan gen gəzək.

Nadir Muxtarın sözlərini eşitməyibmiş kimi söhbətini davam elədi:

—Bu günlərdə bura iki oğlanla bir qız gəlmişdi. Gördüm ki, bizimkilər deyil, özgə şəhərdəndirlər. Oğlanlar da lap elə maygülüdürlər-biri belə başı daz, eynəkli, o biri də balaca, cürübbəz — üfürsən yırılar. Amma qız, allaha and olsun, bir dünya gözəlidir ki, iki göz istəyir tamaşasına. Ucaboy, fiqurası əmiri, üzü ağappaq, elə uzun qıçları vardı, allaha and olsun elə bil çiynindən başlayır lap. Nə isə, göz qoydum bunlara... Arif bunlara qulluq eləyir, mən də görürəm ki, yox, aşnam, qızın gözləri elə o yan-bu yandadır, belə dağınıqdır gözləri, mən day belə-belə şeylərdə saç ağartmışam axı... Görürəm ki, bu gədələrin heç biri tay deyil ona, yəqin ikisinin də ürəyi gedir bu qız üçün, amma qız bunlara heç məhəl də qoymur. Görürəm,

puldan da belə xeyli kasaddılar. Üç pors kabab sifariş veriblər, birçə şüşə də çaxır. Arif apelsin təklif eləyib bunlara, uzun-uzadı haqq-hesab eləyiblər, axırda da deyiblər, yox, lazım deyil. Barmağımı dişlədim, əsl məqamdır, dedim... Noyabr ayıdır, bəli, göndərdim bunların stoluna əntiqə parnik xiyarları, pomidorları, təsəvvür eləyirsən, noyabrın axırında təzə pomidor, xiyar... Yanında da bir şüşə əntiqə konyak... Əvvəl istədim iki şüşə göndərəm ki, gədələr vurub bədənə lap dəm olsunlar, sonra fikirləşdim ki, belə nərmənaziklərcün elə bir şüşə də bəs eləyər xosumvay olmaqçün... Bəli, axırda da iri bir dəstə qırmızı qərənfil göndərdim, dedim de ki, kababxananın böyüyüdür sizi belə qonaq eləyən — bizim elin adətidir bu. Gördüm bəli, gözləri par-par parıldadı üçünün də, əsas da ki, qızın... Birdən ağılıma gəldi ki, köpəyin qızı özü içib dəm olar, əməlli-başlı qanmaz ki, məsələ nə yerdədir. Mənim də xüsusi fransız likyorum var. Muxtar, müəllim, sən ki, bilirsən də nədir o, qadın bir qədər dilinə vuran kimi özü kişinin üstünə atılır, ha, ha, ha, ay xətakar... Bəli, bu likyordan göndərdim, dedim deyin ki, bəs qadın yalnız bu likyordan içsin, çünki bu da bizim el adətimizdir... Bəli, Arif gəlir ki, bəs, Nadir qardaş, qız səni görmək istəyir, soruşur ki, hardadır bəs bu səxavətli, gözəl insan. Mənəm ha gözəl! Ay səni, evinəcən... Yox, deyirəm, keçəl suya gedən deyil, hələ tezdir, aşna, mənim sir-sifətimi görərsən, yediyin-içdiyin burnundan tökülər, mənim də mayam batar. Hələlik gərək sən bir az da bu likyordan içib dəmlənəsən, onda bütün dünya gözündə huri-qılman görünəcək. Köpək oğlunun fransızları bu işlərin allahıdırlar da... Bir söz, oturmuşam bir qıraqda kirimişcə, elə göz qoyuram bunlara, gördüm oğlanlar day lap lülüş oldular. Arifə deyirəm, öyrən gör, harda qalırlar, de ki, müdirimiz sizə qonaq gəlmək istəyir, şəhərimizin suvenirilərini gətirmək istəyir... Bəli, Arif öyrənib bilir ki, Pribaltikadan gəliblər, "Bakı" qostinisasında qalırlar. Təbii ki, oğlanlar ayrı nömrədə, qız da başqa qadınla bir nömrədə. Bunu mən hər ehtimala qarşı öyrənmişdim, amma

hər şey daha asan başa gəldi... Oğlanlar lülüşqə olub qaldılar. Otuzdurdum onları maşınım — bilirsən də "Volqa" mı burda, mətbəxin dalında saxlayıram həmişə — gətirdim qostinisaya, qıznan bir yerdə belə ədəblə, nəzakətlə apardım oğlanları nömrələrinə, uzandırdım çarpayılara. Hamısı da belə kulturu ha... İndi deyirəm qıza, qız da tamam ayıqdır, amma likyordan əməlli-başlı hallanıb, bəli, nəzakətlə, ədəb-ərkanla deyirəm qıza: heyif, deyirəm, sizin oğlanlarınız belə zəif çıxdılar, amma siz maşallah tamam ayıqsınız... İndi axşam şəhərə çıxmağınız yaxşı olmaz. Nömrədə qalıb darıxacaqsınız, bəlkə mən maşınla gəzdirim sizi, şəhərimizi göstərim. Qız sevincək: çox sağ olun, əlbəttə, çox razı olaram sizdən, deyir. Day burda mənim sir-sifətimin bir əhəmiyyəti yoxdur. Əsas iş ondadır ki, mənim maşınım var, özüm də çox belə nəzakətlə, kulturu rəftar eləyirəm. Özgə bir arvadla nömrədə qalıb neyləyəcək yazıq, bağı çatlayar ki. Bəli, hər şey yağ kimi getdi. Əvvəl apardım Kirov parkına, şəhəri seyr elədi, sonra belə ehmallica maşını şəhərin kənarına sürdüm, arada başını söhbətə qarışdırdım, "bir az o yanda mənim bağımıdır, Buzovnada" dedim.

Zaur: "Murtuzovgilinki kimi — deyə düşündü. — Axı onların da bağı Buzovnadadır".

—Bəli, gəldik çıxdıq bağa... Day nə deyim...

Zaur fikir verdi ki, bundan qabaqkı bütün təfsilatları yerli-yataqlı danışan Nadir sonluğunu nə isə tələsik tamamladı. Səbəb nə idi? Nadirin utancaqlığı, abır-həyasımı, yaxud başqa bir şey? Bəlkə də bütün bu tədbirlə qurulmuş tələlərə, konyaklara, noyabrda stolun üstünə düzülmüş parnik pomidorlarına, xiyarlarına, qərənfillərə və fransız likyoruna baxmayaraq, əhvalat heç də Nadir arzu etdiyi nəticəylə bitməmişdi? Çox güman ki, Nadirin söhbətinin axırının itməsi də elə bu səbəbdən idi.

Nadir qədəhlərə araq süzdü, içdilər, Muxtar saatına baxdı. Nadir isə başqa bir qadına aid yeni bir əhvalat danışmağa

başladı. Danışdı ki, bir qadından yaman kəsirdim, onunla tanış olmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdım. Nəhayət, ümumi tanışımız tapıldı və ilk tanışlıq xətrinə qadına hədiyyə olaraq kremlin parça göndərmək istədim. Bir dostum məni sklada aparıb üç cür kremlin göstərdi — boz, yaşıl və göy rəngli... Əvvəl istədim üçün də alıb göndərim, hansını bəyənsə, seçsin, sonra qorxdum birdən zalımın qızı üçün də bəyənər, yox, dedim, baha düşər, xarab eləyər səni, əvvəlcədən belə öyrətsəm, sonra neçə çıxaram bunun altından? Özüm göy rəngini seçdim, göndərdim, ismarış elətdirdim ki, bəli, axşam ona qonaq gəlmək istəyirəm. Tək yaşayır, "Monolit"dən bir tin yuxarı... Adresini çoxdan bilirdim, axşam bir yaxşı bağlama düzəltirdim: — dörd-beş sveji tabaka, içkisi-filan yanında, apelsin, bir dəstə gül — hər şey öz qaydasında... Hə, bir də təzə pomidorla xiyar... Özü də noyabr ayı idi...

Zaur diqqət elədi ki, Nadirin bütün məhəbbət sərgüzəştləri noyabr ayında cərəyan edir və ilin bu vaxtlarında ortaya pomidor, xiyar çıxartmasıyla Nadir xüsusi fəxr edir... Kiməsə yamanca oxşayırdı Nadir, amma kimə, Zaur nə qədər etsə də yadına sala bilmirdi.

Nadirin danışdığı bu əhvalat da əvvəlki əhvalat kimi birdən-birə, gözlənilməz-tələsikliklə qurtardı və Nadir artıq təzə bir əhvalata başladı. Xüsusi kayut götürərək bir aşnasıyla gəmidə Krasnovodska getməsindən danışırıq indi də... Həmin bu aşnası üç dəfə eyni bir üzüyü aldırmışdı Nadirə. Bir dəfə bahalı üzüyü Nadirə göstərüb, "bu üzüyü gətiriblər mənimçün, bilmirəm götürüm—götürməyim — demişdi. Nadir: "xoşun gəlirsə, əlbəttə, götür" — demişdi, pulunu çıxarıb vermişdi və ilk dəfə ayrıca kayutda Krasnovodska getmişdilər... Yarım ildən sonra (qadın elə bilib ki, Nadirin yadından çıxıb) aşnası ikinci dəfə həmin üzüyü Nadirə göstərüb, eyni sözləri təkrar etmişdi: "bilmirəm götürüm—götürməyim". Nadir dəm imiş, ya da doğrudan da unudubmuş, odur ki, bu səfər də fərqi nə varmadan "əlbəttə, götür" — deyib, pul çıxarıb verib və onlar ikinci dəfə

Krasnovodska gediblər... Ancaq üç ay sonra yenə də Nadirin dəm vaxtında arvad üçüncü dəfə həmin üzüyü göstərüb həmin sözləri deyəndə qan vurub Nadirin təpəsinə: "Yaxşı, ay ləçər, — deyib, — istəyirsən sən on barmağının onuna da bu cür üzük alıb taxım, amma day mənə paçka basmaq niyə?.. Mən bəyəm hərif-zadam sənincün ki, üçüncü dəfədir həmin üzüyü aldırırsan mənə?"

—Əşi, qadınların işi uzundur, — deyə Nadir sözünü yekunlaşdırdı, — danışmaqla qurtarar bəyəm?

Zaur nə qədər cəhd edirdisə də, bu adamın kimə bənzədiyini təyin edə bilmirdi. Danışiq tərzilə bənzəmirdi, amma nəyilərsə, nəyiylərsə kimisə yaman xatırladırdı... Dayan, dayan... Elə bil nə isə Zaurun beynində durulub aydınlaşmağa başladı, amma Nadir dərhal onu fikirlərindən ayırdı. Zaura müraciətlə:

—Gəlin bunu da içək sizin sağlığınıza, — dedi. — Bağışlayın, siz nə sənət sahibisiniz?

Zaur:

—Nəşriyyatda işləyirəm, — dedi.

Nadir:

—Yaşa, — dedi, — nəşriyyat işçiləri bizim hamımızın fəxrimizdir, başımızın ucalığıdır... Siz bizə mənəvi qida verirsiniz, bizim də borcumuzdu ki, sizə nə cür ki, lazımdır, o cürünə hörmət göstərək... Nəşriyyatda kitab buraxırsız da, ya bəlkə səhvim var? Ay sağ ol... Kitab biliyin anasıdır. Kitabsız indi bir addım atmaq olmaz... Mənim atam rəhmətlik, — allah ölənlərimizə rəhmət eləsin, — yaman istəyirdi ki, mən də oxuyub alim olum, nə bilim, kitab yazan olum. Elə əmim də mənə görəni kimi başlayır, danlamağa ki, bircə sənsən bizim ailənin adını batıran. Axı, doğrudan da, bizim nəsildə hamı oxumuşdur, bircə mənəm belə fərsiz çıxan. Neyləyim, vaxtında ağılim olmayıb, oxuyub başımı bir yana çıxarda bilməmişəm, indi də birtəhər çaq-çuruq eləyirəm də. Bütün qohum-əqrabam hamısı oxumuşdular, amma bilmirəm, nə məsələdir ki, bu oxumuşlar həftə səkkiz mən doqquz gəlirlər yanıma ki, bəs

gərək borc verəsən bizə, puldan korluq çəkirik. — Nadir qəhqəhə çəkib güldü. — Ay Muxtar müəllim, zarafatdır da, dilxoşluqdur da, bala-bala edirik özümüzçün. Amma əmim, doğrudan da, böyük adamdır. Kişi əməlli-başlı alimdir e... Hə, yeri gəlmişkən, elə o da nəşriyyatda işləyir, bəlkə siz tanımamış olmazsınız? Dadaş.

Zaur: "Əlbəttə, Dadaş, — deyə düşündü, — nə cür olub ki, indiyə qədər tapa bilməmişəm bu adamın kimə bənzədiyini? Bu gödək əllər, bu toppuş qısa barmaqlar — bunlar ki, Dadaşinkıyla eynidir".

Zaur sual, yox, təsdiqlə:

—Cabbarov Dadaş, — dedi.

—Tanıyırsız?

Zaur:

—Bir yerdə işləyirik, — dedi və düşündü ki, vəssalam, hər şey gəlib nöqtəsində dayandı. Bütün iplər bir-biriylə bağlanıb düyünləndi. İndi Nadir bir neçə əhvalat da danışacaq və məlum olacaq ki, Təhminəylə də yaxından tanışdır.

Nadir:

—Təsədüfə bax e, — dedi. — Yox, bu məsələnin üstündən belə yüngülvarı keçmək olmaz. Bu məsələni gərək biz əməlli-başlı qeyd edək. Adə, Arif! — deyə çağırdı, — o arağı bəri gətir görüm.

Amma Muxtar:

—Yox, yox, — dedi, — mən daha içən deyiləm, getməliyəm. Tələsirəm. Qalsın başqa səfərə. Amma özünüz bilin, bəlkə Zaurla ikiniz içmək istəyirsiniz. Hər halda, mən gedirəm.

Zaur:

—Yox, — dedi, — mən də tələsirəm.

Nadir:

—Yox, siz mənim ürəyimi qırırsız, qoy bir boşqabları təzələsin, bir-iki şiş isti kabab gətirsin, bir balaca araq, dünya dağılmaz, iş qaçmır ki... — amma Muxtar onu dinləmədən

yavaşca durdu, "bağışlayın, bir dəqiqə" — deyə harasa çıxdı və bir qədərdən sonra qayıtdı.

—Zaur, gedirsiz? — dedi.

Zaur:

—Bəli, gedirəm, — dedi, ayağa durdu. Nadirə müraciətlə:

— Necə verəcəyik? — deyə xəbər aldı.

Muxtar:

—Çatıb, — dedi.

—Necə? — Nadir yerindən sıçradı. — Adə, Arif, adə, qırışmal, utanmırsan Muxtar müəllimdən pul alırsan?

Arif boynunu büküb:

—Neyləyim, ay Nadir qədəş, — dedi. — Muxtar müəllim dedi ki, almasan, bir də bura ayaq basan deyiləm.

Nadir:

—Muxtar müəllim, yaman sataşırsan a, — dedi, — mən sifariş verirəm, xərci sən niyə çəkirsən? Mən sizi qonaq eləmək istəyirdim.

Muxtar:

—Biz xanım deyilik ki, bizi qonaq edəsən, — deyə gülümsündü. — Həm də, — Zaura göz vurdu, — mən Zaurun üsuluyla hərəkət elədim. Bir dəfə Moskvada bax bu sayaq o məni qonaq elədi, mən də borclu qalmaq istəmədim. Nadir, sağ ol, deməli, pivəni gözləyirəm.

Nadir:

—Mütləq, — dedi, amma hiss olunurdu ki, möhkəm pərtdir. Axı nə Muxtara, nə də əmisi Dadaşın iş yoldaşı Zaura səxavətini, əliaçıqlığını lazımınca nümayiş etdirə bilməmişdi.

...Zaurla Muxtar bulvarın adamsız xiyabanlarında addımlayırdılar. Sükutu Muxtar pozdu:

—Siz yəqin təəccüblənərsiz... Mənim bu sayaq — Nadiri deyirəm — bu sayaq adamlarla tanışlığımıza təəccüblənirsiniz. Məsələ ondadır ki, məni hər cür, hər növ insanlar maraqlandırır — yaxşısı da, pisi də, axmağı da, ağıllısı da, təmizi də, əyyaş da... Azarımdır cürbəcür adamlarla görüşmək, təmasda olmaq,

sözlərini eşitmək, anlamağa çalışmaq onların düşüncə və həyat tərzini.

Zaur:

—Nə üçün axı? — deyə soruşdu.

Muxtar:

—Nə bilim, — dedi və təkrar etdi, — nə bilim... Amma illər keçdikcə mən özümü də, başqalarını da daha pis anlayıram. Heç başa düşə bilmirəm insanları da, özümü də. Bircə onu bilirəm ki, bu dünyada sual çoxdur, cavab az.

Bulvardan çıxdılar...

Muxtar:

—Taksini hardan tapaq indi? — dedi. — Burada bütün taksilər Bayıl tərəfə gedir.

Zaur:

—Yaxşı, axı demədik, mənə niyə zəng vurmuşdunuz.

Muxtar:

—Hə, deyirəm axı, nə isə sözüm qaldı sizə... Məsələ ondadır ki... Aaa, taksi! — deyə çağırırdı. — Taksi! Saxla görüm!

Maşın düz onların qabağında dayandı.

Muxtar:

—Bağışlayın, sən allah, — dedi və maşına əyləşdi, — yaman tələsirəm, gecikmişəm daha doğrusu, sabah axşam sizə zəng vuraram, danışarıq. Yaxşı?

Maşın hərəkətə gəldi. Zaur hiss edirdi ki, içkinin ağır dumanı beynini get-gedə daha çox bürüyür. Ağır-ağır evə tərəf addımladı. Təxminən evinə tərəf...

On üçüncü fəsil

Ah idi həmnəfəsim ah ki, ol həm

axır,

Çıxdı ikrah qılıb gülbeyi-

ehzanımdan.

Heç vaxt bu pilləkənləri belə ağır bir hisslə belə ağır-ağır qalxmamışdı. Qapının ağzında da xeyli yubandı, cibindən çıxardığı açar heç cür yuvasına düşmürdü.

Axır ki, qapını açdı, mənzilə girdi. Təhminə evdəydi. Zaur keçib əllərini yudu, bir xeyli də orda yubandı. Sonra otağa keçib kürsüdə əyləşdi. Təhminə də qarşıdakı kürsüdə oturmuşdu, siqaret çəkirdi.

—Nahar eləmirsən? — deyə soruşdu.

Zaur:

—Yox, yemişəm, — dedi, o da siqaret çıxarıb odladı... Hər ikisi dinib danışmadan siqaret çəkirdi, heç biri söhbəti açmaq istəmirdi və hər ikisi bilirdi ki, gec-tez mütləq söz açılmalıdır.

Nəhayət, Zaur qərara gəldi:

—Dünən Dadaşlaydın? — deyə xəbər aldı.

Təhminə başıyla təsdiq elədi:

—Elçi göndərmişdilər yanıma Dadaşı, — dedi. — Sənin valideynlərin... Sövdələşmaqçün. Deməli, mən səni onlara qaytarıram, əvəzində onlar məni rahat buraxırlar, daha qulağımı dəng eləməirlər.

Zaur:

—Əcəbdir, — dedi. — Mən demək elə-belə cansız bir əşyayam, dəyiş-düyüş edirsiniz.

—Bu sənin özündən asılıdır. — Zaura elə gəldi ki, bu sözlərlə Təhminə yenə də onun zəif damarını tutmaq istəyir. Axı çox gözəl bilirdi ki, Zaurun söyər yeri məhz budur — onun müstəqilliyinin, sərbəstliyinin şübhə altına alınması: indi beyni içki dumanı içində olarkən Təhminənin niyyəti ona daha dəqiq və aydın görünürdü.

Təhminə:

—Hər halda, — dedi, — mən səni zorla tutub saxlamaq fikrində deyiləm. Mənim evimə özün öz ayağınla gəlmisən, haçan kefin istəsə, özün öz ayağınla çıxıb getməyə də ixtiyarın var.

—Ehtiras bitib-tükəndi? — Zaur kinayəylə Dadaşın

sözlərini təkrar elədi.

Təhminə əsəbi bir tərzdə:

—Ehtirasın bura nə dəxli var? — dedi. — Dünya tək bir ehtiras üzərində qurulmayıb ki.

"Dadaşın fikirləridir büsbütün".

—Bircə şey mənə aydın deyil, — dedi Zaur. — Niyə sən bizim ikimizə aid olan məsələləri Dadaşla müzakirə eləməlisən? Dadaş sənə nəyindir — əmindir, atandır, nəyindir, hə?

Təhminə kədərlə:

—Mənim nə atam var, — dedi, — nə də anam. O sənsən, məşallah, atan da var, anan da.

Zaur əllərilə saçlarını qarışdırdı, sonra üzünü, gözlərini ovuşdurmağa başladı.

—Axı niyə məhz Dadaşla danışırısan bizim işlərimiz haqqında?

—Dedim də sənə, bu anavın təşəbbüsüdür. Tək Dadaş olsaydı, dərd yarıydı. Haradansa Muxtara da tanış tapıblar. O da dünən axşam bu məsələyəcün axtarırmış məni.

Bu xəbər gözlənilməz olmadı Zaurçün. Bayaq Muxtar deyəndə ki, sənənlə sözüüm var, Zaurun ürəyinə dammışdı. Axı ayrı nə sözü ola bilərdi ki, Muxtarın Zaurla?

—Həttə, Mədinəyə də zəng vurubmuş.

—Mədinəyə?

Təhminə:

—Bəli, — dedi, sonra rişxəndlə əlavə etdi, — amma Mədinəyə zəng eləməyi yaxşı olub. Mədinə onun cavabını yaxşı verib. Büküb abırını ətəyinə... Mədinəni tanımır hələ anan... dilinə bələd deyil, Mədinə doqquz qoyar ona söyüş söyməkdə.

—Mədinənin nə həddi var ki, mənim anama söyüş söysün?— Zaur hiss edirdi ki, bütün əsəbləri gərilib, hirsindən əsirdi və hiss edirdi ki, bu gərginlik Təhminəyə də yoluxur. Ya bəlkə əksinə Təhminənin hirs, hiddəti, əsəb gərginliyi Zaurə təsir edirdi.

Təhminə:

—Bəs sənın ananın nə həddi var ki, Mədinəni aradüzəldən yengə adlandırır? Həyasızlığa bax sən allah... Nə var, nə var Mədinənin əri yoxdu. Əri yoxdursa, ona ağzından gələnı demək olar? Nə olub, Mədinənin nəyi əskikdir ondan, öz əlinin zəhmətiylə dolanır, balasını saxlayır... Heç mən bilmirdim, demə sənın anan da cavanlıqda elə Mədinə kimi makinaçı işləyirmiş, intəhası ananın bəxti gətirdi, mötəbər adama ərə getdi, amma Mədinəninki gətirməyib də.

—Sus, kəs səsini, — dedi Zaur, — anam barəsində artıq-əskik danışma, — o az qala qışqırırdı.

—Bəs nə haqla anan Mədinəni təhqir edir, kim verib bu haqqı ona? —Təhminə də qışqırırdı. Əsəbdən əsim-əsim əsirdi... — aradüzəldən yengə.

Zaur:

—Düz deyib anam, sənın Mədinən elə aradüzəldən yengədir ki, var.

Heç bir vaxt Təhminəni bu sifətdə görməmişdi; elə bil üzü əyildi Təhminənin.

—Deməli, belə. Aradüzəldən... mən də, deməli, onun kadriyam da.

—Mən belə söz demədim.

—Nə olsun demədin? Fikrində ki, tutmusan. Həmişə fikrində bunu tutmusan. Əlaqəmizin ilk günündən mənım haqqımda belə düşünmüşən. Fahişə hesab eləmişən mənı. Elə ona görə də mənə yaxınlaşmaq fikrinə düşmüşən də. Fikirləşmişən ki, nə var, yüngül, ayağısürüşkənın birisidir də... Sonralar ən xoşbəxt günlərimizdə də bu fikir içini gəmirib, həmişə-həmişə şübhələnmışən məndən. Xəyanət, etibarsızlıq gözləmişən məndən. Ürəyinin dibində mənı əxlaqsız qadın hesab eləmişən həmişə. Elə indi də bu fikir səni rahat qoymur. Ona görə ki, sən südəmər uşaqsan, kişi deyilsən hələ.

Zaur içindəki bütün zəhəri dilindən tökərək:

—Əlbəttə, kişi Dadaşdır, Spartakdır, qəssab Fazildir, —

dedi, — sənin aləmində...

Kişi məlakəni fahişə edən deyil, fahişəni məlakə edəndir.

Zaur:

—Düz deyirsən, mən bunu bacarmadım — dedi.

Təhminə ağappaq ağardı və:

—Dur, çıx get burdan, — dedi. — Yüyür get anavın yanına, "Moskviç"ivin yanına. Alçaq.

Zaur özü də bilmədi ki, necə oldu, birdən-birə şillə çəkdi Təhminəyə. Təhminə əlləriylə üzünü örtüb yerindən sıçradı, qaçıb otaqdan çıxdı. Zaur da ayağa durdu, dəhlizə çıxdı. Yavaş-yavaş çöl qapısına tərəf addımladı, sonra otağa qayıtdı, cibindən qapının açarını çıxarıb, dolabçanın üstünə qoydu. Yenidən dəhlizə çıxanda qeyri-ixtiyari mətbəxə tərəf baxdı: Təhminə mətbəx masasının arxasında hərəkətsiz oturmuşdu, əlləriylə sifətini örtmüşdü.

Zaur qapını çırpıb çıxdı...

Unutmaq olmaz axı, unutmaq olmaz axı, unutmaq olmaz axı ki, bu ancaq oyundur... Yeniyetməlik çağlarında, qadınlar dünyasına qədəm qoyduru ilk aylardan, illərdən bunu dərk eləmişdi, bilmişdi, öz-özünə tövsiyə vermişdi axı. Ciddi, ya qeyri-ciddi, qısa, ya uzun müddətli, təsadüfi, keçəri, yaxud əsaslı, davamlı əlaqələrinin heç birində Zaur bu dərsi, bu qanunu unutmurdu... bəs necə oldu ki, o, kişi çağında bu vacib həyat təcrübəsini unutdu birdən-birə? Niyə imkan verdi ki, cilovsuz bir duyğu varlığına hakim kəsilsin, iradəsini buxovlasın, ona bu qədər ağrı və acı gətirsin. Unutmamalıydı, bütün bunların yalnız oyun, əyləncə, ötəri xoş münasibətlər olduğunu unutmamalıydı bir an da. Unutdu və indi budur — cəzasını çəkir... necə oldu ki, bu cür aldandı, necə oldu ki, oyunun qanunlarını pozdu və bu oyunu məhəbbət bildi? Məhəbbət bilən kimi də oyun amansızlaşdı, əyləncə yox, işgəncəyə çevrildi... Elə bilirdin ki, möcüzə baş verib? Sevgi

filan... ancaq kitablarda və kinolarda olur bu, ya da həyatda olursa, yalnız 17-18, ən uzağı 19 yaşında, vəssalam. Sən isə 24 yaşında bu cür aldandın... Öz yaşının acı, amma vacib dərslərini necə unutdun ki, belə tələyə düşdün, ay biçarə?

Beynində qaynayıb pırtılaşan fikirlərlə şəhərin küçələrini dolaşa-dolaşa adamsız qaranlıq dalanlara gəlib çıxdı. Burada şəhər evləri qurtarırdı, çöllük başlanırdı...

On dördüncü fəsil

*Məhrəm qoyub önərmə sinəmdə qanlı
dağı,
Söndürmə öz əlinlə yandırdığın çırağı.*

Əvvəl elə bildi ki, öz "Moskviç"ini sürür, sonra birdən başa düşdü ki, yox öz maşını, həm də "Moskviç" deyil bu maşın, çəhrayı "Volqa"dır. "Volqa"nın sükanı arxasında idi Zaur, özü də lüt idi, — bircə mayka vardı əynində, amma maşını geniş və izdihamlı küçəylə sürürdü. Əvvəl ona elə gəldi ki, bu küçə Moskvadakı Leninqrad prospektidir, sonra gördü ki, yox, Bakıdakı Nərimanov prospektiylə sürür... Tindən milislər çıxdılar, işarə elədilər ki, Zaur saxlasın maşını. Zaur saxlamadı, saxlaya da bilməzdi, axı özgənin maşınını qaçırtmışdı — bu bir, maşın sürmək vəsiqəsini götürməmişdi — bu iki, lüt idi, heç trusiki də yox idi əynində, bircə mayka vardı və maykayla birtəhər örtünmək istəyirdi — bu üç, həm də dəm idi, — bu da dörd — kababxanada "Ekstra" arağı və çex pivəsi içmişdi, bütün bunlarla bərabər küçənin tərs istiqamətində sürürdü, bu da beş, bu da altı, yeddi, səkkiz, kimsə elə bil onun başının üstündə sayırdı və Zaur başa düşürdü ki, yuxudadır, amma ona elə gəlirdi ki, bunu başa düşəndən sonra ayılıb yuxudan və yuxuda yox, doğrudan doğruya, real gerçəklikdə maşın sürür, sükan arxasındadır, əynində də tək bircə maykası var və dəhşətlə onu da duyurdu ki, tək deyil, maşının içində kimsə başqa bir nəfər də var — haçan mindirmişdi bu adamı, yadına gəlmir, yox, heç kəsi mindirməmişdi, amma maşının arxa kürsüsündə kimsə vardı və Zaur çevrilib o sənişinə baxmasa da, onu görməsə də, nəfəsindən kim olduğunu bilirdi — Təhminə oturmuşdu arxada. Milislər iki motosikldə Zaurun maşınını qovurdular, amma dünya dağılsa da Zaur onların təqibindən qaçıb qurtarmalıydı, çünki ələ keçsəydi biabırçılıq

olardı, professor oğlu özgənin maşınını qaçırdıb, həm də kimin maşınını — öz qonşusu Spartakın maşınını?.. Özü də təsəvvür edirsiz, şəhərin içində, günün günorta çağı sükan dalında lüt ətcəbala oturub, bu da kifayət deyilmiş, maşınına yad bir arvadı da mindirib, başqa bir kişinin arvadını — axı Təhminə Dadaşın arvadı idi. Bir az qabaq da məhkəmədə keçmiş əri Muxtardan boşanmış, Dadaşa ərə getmişdi, amma Dadaş da ikiləşirdi, kimsə başqa bir adam da vardı, eynilə Dadaşa oxşayan, onun kimi potaboy, yekəqarın, burnu ziyilli və əlləri də eynilə Dadaşın əlləri kimi gödək, barmaqları da beləcə qısa və toppuş; amma bu adam Dadaş deyildi, onun ikiləşmiş surəti idi. Kim idi bu adam, kim idisə noyabrda pomidor və xiyar yeyirdi, indi də həmin adam tütəngini Zaurun peysərinə tuşlamışdı, gözləyirdi ki, maşın sürətini bir azca yavaşıtсын və o zaman tətiyi çəkəcəkdə bu adam — bu ikinci Dadaş. Zaur bunu duyduğu üçün sürəti daha da artırır, nəhayət, qazı axıracan basdı. Ayağı möhkəm metal səddə dirəndi — sonuncu sürətə çatmışdı, bundan tez gedə bilməzdi maşın... və əksinə sürət get-gedə azalmağa başladı və bu zaman arxadan tütəng atmağa başladılar. Atan milis paltarı geymiş iki Dadaş idi, amma qəribədir, tütənglərinin patronları qırmaqla deyil, toxumla doldurulmuşdu və Təhminə dedi ki, bu gül toxumlarıdır. Bu zaman qarşı tərəfdən də onlara sarı motosikletlər gəlməyə başladı — hamı burdaydı — Spartak da, atası Murtuz da, Mədinə də, Muxtar da...

Birdən Təhminə arxadan Zaurun boynunu qucaqladı, daha doğrusu qollarını uzun şərf kimi Zaurun boğazına doladı, Zauru boğmağa başladı. Zaur xilas olmaq üçün əllərini sükandan ayırdı. Təhminənin qollarını boğazındakı qoparmağa çalışdı. Təhminə isə həmin andaca sükandan yapışdı və kəskin hərəkətlə sükanı sola burdu, maşın sola döndü və hər ikisi gördülər ki, yolun sol kənarında dibi görünməyən bir uçurum var və maşın da düz bu uçuruma tərəf gedir...

—Nə olub, a kişi, nə qışqırırsan. — Zaur bu səsə və birdən

otağı bürümüş işığa ayıldı. Qapıda Azər Mərdanov dayanmışdı. Azərin əynində zolaq-zolaq pijama vardı. Azər təbəssümlə:

—Nə yaman qışqırırsan. Qara basırdı səni? — dedi.

Zaur:

—Qışqırırdım? — deyə xəbər aldı.

—Bilirsən necə? O biri otaqda eşidib durdum.

Zaurun çarpayısının baş tərəfində pəncərə vardı və pəncərəyə damcı-damcı yağış yağırdı...

Zaur:

—Bağışla, səni də yuxudan elədim, — dedi və əlini uzadıb siqaret götürdü.

Azər işığı keçirib öz otağına keçdi. Zaur siqaretini odladı...

Dünən küçələri dolaşa-dolaşa gəlib bura — köhnə universitet yoldaşı Azər Mərdanovun mənzilinə çıxmışdı. Xoş bir təsadüfdən Azər bu axşam ekspedisiyada deyildi, Bakıdaydı. Zaurun macəralarından bixəbər idi Azər, Zaur da heç nə danışmadı ona. Bircə onu dedi ki, müəyyən səbəblərə görə bir neçə gün Azərgildə qalmaq istəyir, əlbəttə, əgər mümkündürsə, Azəri narahat eləməzsə...

Azər:

—Nə narahatçılıq, canım, nə danışırısan, istəyirsən lap bir il qal, — dedi. — Onsuz da üç gündən sonra ekspedisiyaya gedirəm.

Bəlkə də Zaur bura təsadüfən gəlib çıxmamışdı. Azərin subay həyatından da xəbərdar idi, qonaqpərvərliyindən də, amma bəlkə bura gəlməyinin əsas səbəbi Azərin köməyilə ekspedisiyaya düzəlmək arzusuydu. Axşam bu barədə xeyli danışdılar. Azər: "Mən bir İdrislə məsləhətləşərəm, — dedi, — görüm nə deyir. — İdris universitetdə onların müəllimi olmuşdu, tanınmış geoloq idi. Azərin işlədiyi ekspedisiyaya hamilik edirdi. Azər: "Yəqin ki, İdris səni yaddan çıxartmayıb, — dedi, — mənə elə gəlir ki, düzəltmək olar bu işi. Hər halda mən imkan düşən kimi danışaram".

"Sadıllı" çaxırı içir, Azərin bişirdiyi qayğanağı yeyir və

dünyada hər şeydən danışdılar. — Azərin çalışdığı ekspedisiyadan, ümumən geologiyadan, universitet illərindən, köhnə yoldaşlarından, dünya futbol çempionatından, qadınlardan, ailə qurmağın vacibliyindən, oğul-uşaq atası olmağın ləzzətindən, daha nə bilim nədən və Zaur bircə kəlmə də həyatının son aylarındakı hadisələrdən söz açmadı. Guya olmamışdı da heç bütün bu bəlalar...

Zaur Dadaşdan ərizəsini götürərək:

—Mən sizin xahişinizə əməl elədim, — dedi. — Üç gün keçdi, bu gün bazar ertəsidir, bu gün ərizəmi direktora vermək istəyirəm:

Dadaş:

—Demək, hər halda, çıxmaq istəyirsən burdan? — dedi. — Bəs harda işləyəcəyini necə, fikirləşmişən?

—Fikirləşmişəm, narahat olmayın. Geoloji ekspedisiyaya götürürlər məni.

Dadaş uzun zaman dinmədi, zənlə Zaura baxdı:

—Yaxşı, atangilə necə izah eləyim mən bu xəbəri?

Zaur:

—İzah eləmək lazım deyil, — dedi. — Bu axşam özüm atama deyəcəm, hər şeyi özüm deyərəm ona.

Hətta futbol oynayan uşaqlar da onu görüb dayandılar və ən balacası oyundan ayrılıb yuxarı, evlərinə qaçdı ki, bu təzə xəbəri çatdırsın... Zaur tamam sakit idi. Həyətlərindən, futbol oynayan uşaqların arasından keçdi, pilləkənlərlə yavaş-yavaş qalxmağa başladı. Artıq xəbər yayılmışdı və qonşular müxtəlif pəncərələrdən oğrun-oğrun baxırdılar. Zaura elə gəldi ki, hətta Murtuzovların pəncərəsində Murtuz Balayeviçin şəxsən öz daz başı da göründü.

Mis lövhə üstündə "Professor M. Zeynallı" yazılmış qapıya

yanaşdı. Zəngi basanda tamam sakit idi, amma qapının ardından tələsik addımları — anasının addımlarını eşidəndə öz ürəyinin döyüntülərini də eşitməyə başladı.

Qapı açıldı, anasını gördü, darhal da başa düşdü ki, bu gəlişi qəfil deyil anası üçün: "Dadaş agah edib" — deyə ağlından keçirdi:

— Xoş gördük, ana! — dedi.

Anası da sakitcə:

— Xoş gördük, — dedi və əlavə etdi, — gəlsənə içəri, — və bircə bu cümlədən məlum oldu ki, didərgin oğul neçə müddətdən sonra doğma ocağının başına qayıdıb. Çünki axı daima yaşayan adamı içəri xüsusi dəvət eləməyə nə hacət? Dəhlizə girdi. Paltosunu çıxara—çıxara anasının davranışına təəccüblənirdi — nə "ah-of" eləmişdi anası, nə qışqırmış, nə ağlamış, nə onu tənbeh etmiş, nə də bağrına basıb sevinmişdi. Çox adi və sadə görüş idi bu, elə bil heç nə olmamışdı.

Zaur:

— Atam necədir? — dedi. Anası:

— İndi babatdır, — dedi. Sonra əlavə etdi. — Yaman qorxuzmuşdu bizi, təzyiqi qalxmışdı, ürəyi də incidirdi.

Zaur atasının otağına daxil oldu. Məcid stolunun arxasında oturub işləyirdi. Zauru görüb ayağa qalxdı, əl uzatdı.

Sonra hər ikisi oturdu və Zivər xanım getdi çay dəmləməyə.

Sükutu Zaur pozdu:

— Necəsən?

Məcid uzun-uzadı, durğu işarələri işlətmədən, xəstəliyindən, həkimlərin konsiliumundan, təyin etdiyi dərmanlardan danışdı və hər ikisi başa düşürdü ki, bu müfəssəl söhbətin əsas məqsədi aralarındakı yabançılığı dəf etmək, keçmiş məhrəmliyi yenidən bərpa etmək üçündür — bütün bunlar üçün isə vaxt, müəyyən müddət lazım idi — hər hansı danışıklarla, kənar, əsl mətləbə dəxli olmayan söhbətlərlə doldurulmalıydı aralarındakı bu vaxt uçuşunu, zaman yarğanı.

Zivər xanım otağa qayıtdı, gözləri qıpqırmızı idi, amma üzü

gülürdü. Zivər xanımın armudu stəkanlarda gətirdiyi çaydan qurtum-qurtum içir və üçü bir yerdə Məcidin xəstəliyindən danışırılar. Zivər xanım arabir ötəri replikalarla Zaur ailələrindəki son xəbərlərdən məlumat verirdi, gəlib-gedəndən danışır, kim zəng eləyib, kim soruşub, kimdən məktub gəlib, sözarası Zaurun kooperativ mənzilinin hazır olduğunu da eşitdirdi oğluna və dedi ki, bu günlərdə ev təhvil veriləcək. Orderlər hazırdır, bir nəfər öz gözüylə görüb.

Atası görünür yorulmuşdu bu söhbətdən, gərginlikdən və tez-tez masası tərəfə, açıq qalmış kitablara, kağızlara tərəf baxırdı. Zaur ayağa qalxdı, atasıyla görüşmədən o biri otağa keçdi. Zivər xanım onun dalınca gəldi və bu an Zaur anasının gözlərində qorxu, təlaş oxudu. Bu təlaş vəziyyətin qeyri-müəyyənliyiylə, Zaurun gəlişinin aydın olmayan məqsədiylə bağlı idi. Atası da, Zivər xanım da bilmirdi ki, Zaur necə gəlib — birsaatlığa, ikisaatlığa xəstə atasına baş çəkməyə, ya həmişəlik... Təhmینəylə biryolluq əlaqəni kəsib evlərinə qayıdıb, ya qısa bir müddətə rüsxət alıb, bədbəxt ata-anasını yoluxmağa gəlib? Və odur ki, Zivər xanım diqqətlə oğlunun hərəkətlərini izləyirdi — hara, hayana gedəcək, çöl qapısına tərəfmi, öz otağına tərəfmi, ya da bəlkə elə bu otaqda oturacaq, yeməyə bir şey istəyəcək... Zaur divarlara göz gəzdirdi, elə bil ilk dəfəydi görürdü bu oboyları.

Sukut üzücü, dözülməz idi. Zivər xanımın hövsələsi çatmadı:

— Yerini dəyişmişəm, — dedi. — Çiməcəksən?

Zaur da yalnız bu suala deyil, verilməmiş, amma nəzərdə tutulmuş başqa suala cavab olaraq:

— Hə, — dedi.

Çiləyin isti iynələrindən sonra, dabandaşının təmasından sonra, köpüklü şampunların mülayim tumarlarından sonra tərtəmiz, ağappaq yatağa uzanmaq, tanış otağın doğma

divarlarına — hər qarışı, hər çapığı, hər məftili, xətti, ləkəsi tanış olan divarlara baxmaq nə qədər xoş idi. Divarlara haçansa Zaurun özünün çəkdiyi fotosəkillər vurulmuşdu, çarpayısının yanında, gecə dolabçasının üstünə siqaret qutusu, alışıqan, külqabı, yapon tranzistoru və maqnitofon qoyulmuşdu, yerindən durmadan ancaq əlini uzadaraq musiqi dinləyə bilər, siqaret çəkər, fikir-xəyallara dala bilərdi. Cürbəcür cihazların dəlisiydi, səsyazan aparatlarla saatlarla əlləşməyi, fotoqrafiyayla məşğul olmağı sevərdi. Sonra — maşın sürməyə başlayandan sonra — bu həvəsləri kölgədə qaldı, çoxundan vaz keçdi. Əsas marağı, həvəsi maşın motoruyla əlləşmək oldu. Bu həvəsin sayəsində idmanı da unutmuşdu tamam, qantellər, espanderlər otağın bir güncündə atılıb qalmışdı. Amma nəhaq yerə — idmanı boşlamaq olmaz — yaşı da elə yaşıdır ki, idmanla ardıcıl məşğul olmasa, bir də görürsən, Dadaş kimi göbək bağladı.

Dadaşın adı beyindən keçən kimi, dərhal telefon səsləndi və Zaur diksindi bu zəngdən. Amma o saatca da düşündü ki, daha hər telefon zəngindən dixinməyə, tələş keçirməyə səbəb yoxdur: nə Təhminəni çağıran kişi səsləri eşidəcəkdə dəstəkdən, nə anasının Təhminəyə aid olan hədələrini, söyüşlərini heç kəs onun "allo"suna cavab olaraq dəstəyi şırpadan asmayacaqdı daha.

Dəstəyi götürdü:

—Bəli.

—Zaur?!

—Bəli. — Mədinənin səsini tanımışdı.

—Danışa bilərsiz, ya bəlkə çıxıb avtomatdan zəng vurasız mənə.

—Yox niyə ki, lap rahat danışa bilərəm, buyurun, — soyuq bir nəzakətlə deyirdi bu sözləri.

—Üç gündür sizi axtarıram, tapa bilmirəm, nə işdə, nə evinizdə.

—Nədir ki, nə olub?

—Bilmirəm, Zaur, — o həyəcanlı idi, — bilmirəm telefonla bu barədə danışmaq olarmı. Telefonunuz paralel deyil ki?

—Yox.

—Bilirsiz... Təhminənin halı yaman xarəbdir.

—Niyə, nə olub ki?

—Necə nə olub? Tamam halı özündə deyil yazığın... Əlbəttə, bilmir ki, mən sizə zəng vurmuşam, yoxsa qoymazdı, amma siz gedəndən bəri dəli-divanə kimidir. Qorxuram ki, lap özünə bir şey eləyər.

—Siz nə danışırırsız? — Zaurun tonunda istehza var idi, halbuki qəsdən deyildi bu istehza, öz-özündən rişxənd, kinayə kimi alındı.

—Dünən gecənin bir aləmində oyandım — bilmərəm üç idi, dörd idi, neçəydi — gördüm işığı yanır. Həm də musiqi eşidilir. Təəccüb qaldım. Durub keçdim yanına, gördüm oturub divanın üstündə, əlləriylə dizlərini qucaqlayıb, musiqiyə qulaq asır və içir... Bir şüşə konyakı təkbaşına içib.

—Daha niyə nigaran qalırsız ki, — dedi Zaur, — bundan da yaxşı kef olar?

Mədinə səbirsizliklə:

—Eh, ay Zaur, — dedi, — Niyə özünüzü bilməməzliyə qoyursuz? Başa düşmürsüz ki, halı çox pisdır Təhminənin, mənə deyirdi ki, özümü öldürmək istəyirəm.

Zaur susmuşdu.

—Niyə başa düşmürsüz axı? Sevir e sizi. Hamıdan çox sizi sevir...

Zaur:

—Bəli, "hamıdan çox" — deyə təkrar elədi, — elə iş də bundadı ki, "hamıdan"... "hamıdadır" elə iş...

Mədinə bu sözləri qulaqardına vurdu.

—Bilmirsiniz ki, əriylə də sizdən ötrü ayrıldı?

Zaur:

—Əşi, boşlayın görək, — dedi. Təzədən bütün bunlara qayıtmaq istəmirdi, amma tam arxayınlaşmaq üçün

Təhminənin başında heç bir fəlakət olmadığını da bilməliyi. Əlbəttə ki, Mədinə hər şeyi şışirdir. Ayrılıqlarının ilk günləri Zaurun da az qala bağı çatlayacaqdı, amma bax bir neçə gün keçdi, yavaş-yavaş sakitləşib, toxtayıb.

Mədinə:

—Sabah axşam bizə gəlin, — dedi. — Təhminəgilə yox e, bizə, mənim mənzilimə. Bir oturaq, ağıllı—başlı danışaq. Burda nə isə bir anlaşılmazlıq olub, vallah, kimsə girib aranız... Yaman yazığım gəlir qıza...

Zaur:

—Yaxşı, — dedi. — Gecəniz xeyrə qalsın.

—Gecəniz xeyrə qalsın. Amma məbadə deyəsiz mənim zəng elədiyimi.

Bəli, buyurun görək... Evə qayıtdığı ilk axşam, rahat keçirmək istədiyi ilk axşamı da burnundan tökdülər. Axı qəti söz vermişdi özünə — bütün olan-keçənləri biryolluq kəsib atsın, yenə təzədənmi başlanmalıdır hər şey? Əlbəttə, sabah Mədinəgilə gedib-eləyən deyil... Zaur siqaret yandırdı, ayrı şeylər barəsində düşünmək istədi, amma nə qədər cəhd etsə də bacarmadı. Təhminə gəlib dururdu gözlərinin qarşısında. Otağı, divanı. Təhminə də əlləriylə dizlərindən tutub oturub divanın üstündə, musiqi dinləyir, konyak içir və xısın-xısın ağlayır. Bəlkə götürüm zəng eləyim ona? Telefon budur bax, əlimin altındadır, dəstəyi götürüb altıca rəqəmi yığmaq, vəssalam. Zəng vurub danışım. Ya heç danışmayım, zəng vurum səsini eşidim, asım. Bəs birdən telefonu cavab vermədi?... Birdən yoxdur evdə?.. Bu gün bazar ertəsidir, işləmir, evdə olmalıdır. Bəs birdən olmadı evdə?.. Evdə deyilsə, hardadır bu vaxt? Deməli, yenə bu barədə — Təhminənin harada olması barədə düşünəcək, deməli, yenə də biganə deyil buna, yenə də həyəcanlanacaq. Yaxşısı budur heç zəng vurmaıym. Sabah zəng vuraram... Doğrudan da sabah zəng vurmaq olar... Elə bil bu fikirdən yüngülləşdi Zaurun ürəyi, ürəyindən asılmış daş qırılıb düşdü sanki. Sabah hökmən zəng vurar — bu fikirdən

elə sevindi ki, sanasan itirdiyi, bir də görüşəcəyinə heç bir ümid bəsləmədiyi bir adama təsadüfən yenidən rast gəlib... Sabah zəng eləyər — yarıciddi, yarızarafat üzrxahlıq eləyər — hər halda o şilləni nahaq vurdu — bəli, zarafata salıb üzrxahlıq eləyər, sonra görüşməyi təklif edər. Əgər Təhminə ayrılmaqlarını, doğrudan da, ürəyinə salıbsa, doğrudan da iztirab çəkirsə bu ayrılıqdan, onda mütləq razılaşıacaq, görüşəcəklər... Ümumiyyətlə, gələcəkdə də tez-tez görüşə bilərlər — amma indi daha tamam başqa cür — Zaur daha ayıq olar, bir də tələyə düşməz. Yazıq valideynlərini də incitməsin daha gərək... Sinləri də o sinn deyil, səhhətləri də... Zaur bundan sonra gərək tam ayıq başla davransın. Ayrılmağımızı istəmirsən, görüşmək istəyirsən, çox yaxşı, mən də razı, amma daha gərək hər görüşümüz gizli olsun, aləmə car çəkməyək. Həm də hər ikimiz dəqiq bilək ki, bu görüşlərin məhəbbətə-filana dəxli yoxdur, qadınla kişinin, erkəklə kişinin cinsi görüşləridir bu, vəssalam, şüttəmə... Və belə olan surətdə Zaurun nə borcuna Təhminəyə kim zəng vurur, kim vurmur, işdə olmayanda hardadır, harda deyil? Bir sözlə, onların münasibətləri ilk vaxtlarda, ilk görüşlərində necəydisə elə davam eləməlidir — nə məhəbbət gərəkdir Zaura, nə sədaqət. Yalnız elə-belə xoş görüşlər. Təhminə də buna razıdırsa, çox əcəb, görüşərlər, razı deyilsə... Nə deyib razı olmayacaq. Mədinə demirdi ki, ölüb əldən gedir?.. Səhər işdədir, axşam tərəfi zəng vuraram. Deməli, sabah zəng vuracam... Bu xoş fikirlə Zaur yuxuya getdi.

Səhər ertədən oyandı, əl-üzünü yudu, mətbəxə keçdi. Zivər xanım oğluna çay tökəndə.

—Bilirsən ki, atan sənə hədiyyə alıb? — dedi. — Əhd eləmişdi ki, sən evə qayıdan gün versin, amma deyəsən, utanır. Mənə deyir ki, sən de.

Zivər xanım balaca açarı Zaura uzadaraq:

—Get, bax, — dedi. — Qarajdadır.

Yüyürə-yüyürə qaraja tərəf gedərkən Zaurun ürəyi nanə yarpağı kimi əsirdi, yox, yanılmamışdı, qarajda köhnə "Moskviç"ın yerində par-par parıldayan təzə "Volqa" dayanmışdı.

Nahar vaxtı atasıyla bir azca çaxır içdilər. Məcid birçə qurtum aldı, sağlıqsız-filansız qədəhini Zaurun qədəhinə toxundurdu və Zaur başa düşdü ki, atası onun evə qayıtmasının şərəfinə qaldırır bu bədəni. Sonra atasının tezliklə sağlması şərəfinə içdilər. Zivər xanımın sağlığına içdilər ki, belə dadlı-ləzzətli plov bişirib. Hətta, kooperativ mənzilin şərəfinə də bədə qaldırdılar.

Sonra atası öz otağına keçdi. Zaur da dedi ki, istəyirəm bir maşını havaya çıxardım.

Anası təlaşla:

—Axı içmisən? — dedi.

—Əh, nə içmişəm ki, iki-üç rumka yüngül çaxır da içməkdir? Tez qayıdacam.

On beşinci fəsil

etdiyin? Qeyr ilə hər dəm nədir seyri-gülüstan

*Bəzm urub, xəlvət qılıb, yüz lütfü ehsan etdiyin?
Əhd bünyadin müriüvvətdirmi viran etdiyin,
etdiyin? Hani, ey zalım, bizimlə əhdü-peyman*

bizarlıq? Cürümümüz noldu ki, bizdən eylədin

*Biz qəmin çəkdik, sən etdin özgəyə
qəmxxarlıq.*

Sizdə adət bumudur? Böylə olurmu yarlıq?

*Hanı, ey zalım, bizimlə əhdü-peyman
etdiyin?!*

Birdən-birə arıqlamış adam köhnə pencəyinin genliyini duyan təkin Zaur da sürdüyü maşının dəyişmiş ölçülərini hiss edirdi. Qarajdan həmişəki kimi "Moskviç"i deyil, təzə "Volqa"nı çıxararkən, maşının böyürləriylə qarajın qapısı arasındakı məsafəni elə ölçüb-biçməliydi ki, par-par parıldayan maşının cızmasını. Odur ki, sol tərəfdən — sükan tərəfdən az, o biri tərəfdən isə çox məsafə saxlayırdı. Qarajın qapısı, doğrudan da, "Volqa" üçün bir az darısqal idi, metal çərçivəyə sürülüb cızıla bilərdi maşın, amma bir yandan baxanda "Volqa" qarajın içinə elə bu qapıdan girmişdi də, özü də cızılıb-eləməmişdi. Görəsən kim salıb onu qaraja? Birdən ağına gəldi: Spartak. Əlbəttə, Spartak. Axı anası deyirdi ki, Spartak köhnə "Moskviç"i satmağa (təbii ki, öz qiymətinə, mağaza vasitəsilə) kömək eləmişdi atasına. "VolqaUnı da gedib Spartakla birlikdə seçmişdi atası. Maşını həyətlərinə Spartak sürüb gətirmişdi, qaraja salmışdı, nömrə almaqda da fəal iştirak etmişdi.

Zaur şəhər küçələrini bir-bir keçdikcə böyük və güclü maşına get-gedə daha çox alışır, hətta, isnişirdi. Doğrudur, hələ tam ram etməmişdi bu maşını, "Moskviç"in vərdişi hələ hakim idi əllərinə, ayaqlarına. "Moskviç"dəki pedallara, sükanlara bənzəyən pedalları, sükanları "Moskviç"ə vərdişli ayaqları, əlləriylə idarə edirdi, amma eyni hərəkətlərdən daha sürətli, daha güclü nəticələr alınırdı. Zaur onu da bilirdi ki, qısa müddətdən sonra bu maşınına da tamamilə məhrəm olacaq, onun hər sirrinə, xüsusiyyətlərinə, hər cür cəhətinə bələd olacaq və gələcək həyatının ən böyük sevincləri də məhz bu "Volqa"yla bağlı olacaqdı.

"Moskviç"i sürərkən ona bu qədər tanış görünən küçələr indi elə bil birdən-birə darısqal və qısa olmuşdu və Zaur bilmirdi: bu tinə çəpəki, kəsə yolla burulsa "Volqa"nın quyruğu

səkidəki qəzet köşkünə ilişməz ki görəsən? Şəhər küçələrinin, döngələrinin, dalanlarının torundan qurtulmağa can atırmış kimi, bivec piyadaların, xam sürücülərin, qırmızı işıqforların, qadağan işarələrinin hökmündən xilas olmağa çalışaraq maşını şəhər civarına tərəf yönəltdi. Get-gedə maşını daha çox öz iradəsinə tabe etdiyini böyük şövqlə duyur və açıqlığa, gediş-gəliş az olan geniş yollara çıxdıqca sürəti hey artırır, başqa maşınları bir-birinin ardınca ötüb keçirdi. Geniş, rahat aerodrom yoluyla sürdükcə fərəh və asudəlik hissi onu daha artıq çulğalayır və özü də hiss etmədən şəhərdən uzaqlaşdıqca uzaqlaşır, Abşeronun şimal sahillərinə tərəf üz tuturdu. Ağlına gəldi ki, çoxdandır — daha doğrusu yay aylarında Təhminəylə birgə çimərliklərə getdiyi vaxtdan bəridir — bu yolla getməyib. Son həftə ərzində ilk dəfə idi ki, Təhminə haqqında sakit, həyəcənsiz, ağrısız düşünürdü. Dünənki müdrik qərarını bir də götür-qoy edir və bir də əmin olurdu ki, doğrudan da, çox ağıllı fikrə gəlib — Təhminəylə əlaqəni, münasibətləri tamam kəsmək lazım deyil, amma məbadə əvvəlki dəli divanəliyə, məcnunluqa qayıdasan ha. Hər şey əndazəsində, dəqiq ölçülüb-biçilmiş olmalıdır; hərdən-birdən zəng eləyər Təhminəyə, arabir görüşərlər, hər ikisiyəcün yaxşı olar belə bir əlaqə. Yəni əslində elə münasibətləri də bu cür başlanmışdı da — hər şey necə də xoş idi, sakit idi, ta o vaxtacan ki, Zaur özü öz axmaqlığı və əbləhliyi ucundan xam xəyallara düşdü, başını cürbəcür səfeh fikirlərlə doldurdu: nə bilim, əsl məhəbbətdir bu, həqiqətən sevirəm. Qısqandı, ağrıdı, başı daşdan-daşa dəydi, hardan axı beyninə batdı ki, səadətə çatıb? Və sonra da qorxmağa, əsməyə başladı ki, birdən bu səadət deyil, aldanmışam, ya aldadılmışam. Axı səadət yalnız tək bir xoş anlar deyil ki... Səadət həm də dəhşətli qorxu anlarıdır — həmin bu səadəti itirmək qorxusundan müc olub qaldığın dəqiqələr...

Bir neçə xoşbəxt dəqiqələrin qorxusunu, nigarançılığını saatlarla, günlərlə, həftələrlə, aylarla çəkməkdənsə tamam

səadətsiz-filansız yaşamaq yaxşıdır. Əvvəllər elə belə görüşəndə və bu görüşlərdən sonra ayrılanda, bir-birləriyəcün mövcud olmurdular artıq. Amma sonralar — bütün bu dolaşığı duyğular onun qəlbinə hakim kəsildəndə Təhminəni görmədiyi hər saat, Təhminənin harada olduğunu bilmədiyi hər dəqiqə min bir qara-qura şübhələrlə, bəd-bəd gümanlarla dolu olurdu.

Sahil qəsəbələrinin içiylə sürürdü maşını. Dəvə belinin donqarlığını xatırladan cütbacalı yastı damlar, yel dəyirmanları, kələ-kötür daşlardan hörülmüş hasarlar, tikan kollarından qurulmuş çəpərlər, talvarlara dırmaşdırılmış meynələr, küləyin süpürüb divar dibinə yığıdığı qum təpəcikləri — bütün bu qərib, həzin payız mənzərələri keçib getmiş günləri xatırladırdı — onların ilk görüş çağlarını — közərməmiş ehtiraslırsız, itkilərsiz, uçuqunlarsız xoş günləri...

Uzaqda Murtuzovgilin bağları, evlərinin əyri eyvanı görünürdü. Bir dəfə Təhminəylə bura gəldikləri, içəri girdikləri yadına düşdü, hasarın yanından buruldu və dərhal əyləci basdı: az qala alaqaşının ağzında dayanmış başqa bir maşınla — çəhrayı "Volqa"yla toqquşacaqdı. Bir an sonra Zaur dərk elədi ki, Murtuzovgilin qapıları qabağında dayanmış bu çəhrayı "Volqa" Spartakın maşınıdır... Zaur ehməllə öz maşınını dar küçədə Spartakın "Volqa"sının yanından keçirdi.

Dar dalandan burulub gen yola çıxandan sonra fikirləşdi ki, ilin bu vaxtında Spartakın bağda nə işi var, görəsən. Sonra ağına gəldi ki, bəlkə Spartak tək gəlməyib bağa, saysız-hesabsız cananlarından biriylə gəlib... Zaur dəniz sahilinə çıxdı... Hava tutqun deyildi, amma dekabr dənizi, adamsız sahil payızın son nəfəsindən, qışın əvvəlindən xəbər verirdi. Haradasa sahilin bir tərəfində balıqçı komaları vardı və Zaur düşündü ki, indi bu komaların içində olmaq ayrı ləzzətdir — sahil soyuq olsa da, komalarda yəqin isti soba qalayıblar, pəncərələrdən baxırlar dənizə... Zaur maşınını sahil boyu sürəndən sonra yenidən şoseyə çıxdı. Qumlu sahilin təhlükəli yumşaqılığından sonra beton avtostradanın möhkəmliyi

arxayınlıq hissi aşılırdı, sürəti artdıqca artırmaq istəyi oyanırdı. Yol, demək olar ki, boş idi, təkdən bir maşınlar keçirdi. Yolun hər iki tərəfində plakatlar, çağırışlar, şəkili diaqramalar vurulmuşdu. Şəkillərdən birinin üstündə eyni boylu, eyni biçimli, eyni cür ağaclar çəkilmiş, "Qəsəbəmiz nümunəvi olsun" sözləri yazılmışdı... Zaur qarşısında uzanmış geniş yolu seyr edir və get-gedə sürəti artırır — uzaqdan ona tərəf gələn maşına diqqət verdi, maşın get-gedə yaxınlaşırdı və bu andan etibarən elə bil hər şey Zaura yuxu kimi, ləng sürətli nümayiş etdirilən film kimi gəldi — elə bil vaxt başqa ölçülərlə, başqa sürətlə axmağa başladı, gerçəklik ayrı cür, ayrı rənglə, ayrı işıqda qavranıldı — qarşıdan gələn maşın Spartakın çəhrayı "Volqa"sı idi. Sükanın arxasında Spartak oturmuşdu, onun yanında qadın oturmuşdu və çəhrayı "Volqa" Zaurun maşınının yanından ötüb keçəndə Zaur bu qadının kim olduğunu da təyin etdi... Zaur bir müddət də getdiyi istiqamətdə getdi, ürəyi çırpınıb yerindən çıxacaqdı elə bil, hələ hər şeyi sanki axıracan dərk eləməmişdi və nə edəcəyini, nə etmək lazım olduğunu da bilmirdi hələ. Yalnız iki yüz-üç yüz metr keçəndən sonra kəskin saxladı maşını, döndərdi və geriyə sürdü — əks istiqamətə.

Çəhrayı "Volqa" xeyli uzaqlaşmışdı, dəmiryolu keçidi həndəvərində idi. Zaur başa düşdü ki, Spartak da əlbəttə ki, onu tanıyıb və sürəti artırıb. Hər halda yarım dəqiqə ərzində Zaur onları haqlayardı, amma Spartak dəmir yol keçidini ötən kimi şlaqbaum bağlandı və Zaur uzun çoxvaqonlu qatarın keçib-getməsinə gözləməli oldu. Artıq hər şey Zaur üçün aydın idi. Çəhrayı "Volqa"-nın nə səbəbdən ilin bu vaxtında bağ qapısında dayanmasının səbəbini də bilirdi. Zauru görən kimi sürəti artırıb ondan qaçmasının səbəbini də bilirdi. Şlaqbaum düşüdükdə altından keçib uzaqlaşmışdılar, niyyətləri, məqsədləri bir idi — qaçmaq, vaxtı udmaq, məsafəni udmaq, bir sözlə, hər şeyi udmaq. Həyat adlanan bu oyunda Zauru udmaq, ona qalib gəlmək. Qalib gəlmək və gülmək Zaura —

sadələvh, hər şeyə inanan axmaq Zauru doyunca lağa qoyub gülmək — onun sadədilliyinə gülmək — "ay nə bilim, Zaurik, sən bizə gələn gün oboylar çiçək açdı, ay Zaurik, səni belə sevirəm, sənə sadıqəm, mən nə bilim nə". Hər şey, hər şey, hamısı, bütün sözləri, nəvazişləri, göz yaşları-hamısı yalan imiş, pozğun, əxlaqsız qadının mahir işvələri, fəndləri, tələləri və hiylələriymiş, vəssalam...

"Çərşənbə axşamı məşqdəyəm. Çərşənbə axşamıdır bu gün, bu imiş demə bunun məşqləri — Spartakla bağa getmək. Hər çərşənbə axşamı məşq adıyla bu bağa gəlirmiş yəqin, axmaq Zaur da divanın üstündə uzanıb onu gözləyirmiş, ay-hay... Əcəb olur sənin kimi axmağa. Sən orda divanda uzanıb siqaret çəkirdin, onlar isə burda, bu bağda həmin otaqda — ikisi... Təhminəylə Spartak... bu fikirlərdən, xəyalında canlanan bu səhnələrdən dəli olurdu Zaur və bu an maşınıni qarşısından taqqataraqla ötən qatarın üstünə sürmək, toqquşmaq, əzilmək, parçalanmaq, həlak olmaq istəyirdi, amma eyni zamanda o iki nəfərdən hayıfını çıxmamış bu dünyadan köçmək də istəmirdi heç cür. Qatarın vaqonları qurtarmaq bilmirdi. Zaur bu vaqonlara baxıb, yenə də həmin o bağ otağını. Spartakın qolları arasında çırpınan Təhminəni görürdü və bilmirdi ki, bu qatar haçan keçib qurtaracaq, Zaur haçan bu keçidi adlayacaq, onları haqlayacaq. Hər şeyin, bütün yaralarının, təhqirlərin, ona elədikləri bütün yamanlıqlarının hayfını çıxacaq. Hiddəti, əsasən, Təhminəyə aid idi. Qəribədir ki, Spartak haqqında, hətta kinsiz düşünürdü. Spartak Zaurdan daha dünya görmüş adam imiş, daha bic, daha fərasətli, daha təcrübəli imiş, vəssalam. Spartak kimisini hər cürə yağlı dillərlə aldatmaq olmaz. Zaur təki axmaq deyil ki, hər sözə inansın, hər saxta mehribançılığı həqiqət bilsin, hər hiyləni doğru saysın. Təhminənin bütün fəndlərinə, pişik tumarlarına, nəvazişli pıçıltılarına Spartak ancaq gülərdi, "mənə yox, mənə gəlmə" deyərdi və əcəb də edərdi, afərin Spartak. Spartak kimi olmaq lazımdır belə Təhminələrlə... İndi Zaur Təhminənin hər bir

hərəkətini, hər sözünü, evdə olmadığı hər saati — yalanla, fırıldaqla, saxtakarlıqla və riyakarlıqla bağlayırdı və yaddaşı qəsdən ona müxtəlif sübutlar, faktlar, xatirələr təqdim edirdi.

Bu lənətə gəlmiş qatar, nəhayət ki, keçib getdi...

Qalın sıırıqlı pencək geymiş dolu bədənli qadın yoğun kəndirli çarxı hərəkətə gətirib, şlaqbaum yavaş-yavaş qalxdı. Zaur maşını hərəkətə gətirib, qalxmaqda olan şlaqbaumun altından keçdi. Sürət göstərici saatda 130-la 140 kilometr arasında gedib-gəlirdi. Bir azdan çəhrayı "Volqa"-nı qabaqda, aeroporta dönən yolun ayrıcında gördü. İndi əmin idi ki, çatacaq onlara, ancaq, görünür, onlar da Zaurun maşınını görmüş və sürətini artırmışdılar, elə bil məsafə azalmırdı iki maşının arasında, elə bil bir ölçüdə donub qalmışdı aralarındakı məsafə... Zaur qazı tam dibinəcən basdı və artıq onların maşınları bir-birinə toxunacaq dərəcədə yaxınlaşmışdı. Zaur düşündü ki, indicə sükanı bir balaca sağa əysə, belə dəhşətli sürətlə çəhrayı "Volqa"-ya ilişdirsə maşınını, hər iki maşın kəllə-mayallaq aşacaq və hər üçü lap yəqin həlak olacaq. Bu üçlükdə ölüm tragikomedianın məntiqi sonluğuydu.

...Ancaq baş vermədi bu sonluq... Spartakın əsəbləri tab getirmədi, sürəti aşağı saldı. Zaur onların maşınını keçdi, təqribən iki yüz metr qabağa çıxıb sürəti kəskin azaltdı, sonra tamam saxladı maşınını və yanböyrü qoyaraq yolu kəsdi.

Spartak da kəskin saxladı və çəhrayı "Volqa" lazlarla sürüşüb Zaurun maşınının lap yanında dayandı.

Zaur maşından çıxıb, onlara tərəf getdi. Spartak da maşından düşdü, amma yerindən tərpənmədi, "Volqa"-sının qanadına dirsəklənib dayandı. Paltosuz idi, əynində mixəyi kostyum vardı, köynəyinnn yaxası açıq idi. Günün qürub çağında Zaur Spartakın bütün qızıllarını aydın görürdü — qızıl saat, qızıl üzük, boynundan tüklü sinəsinə sallanmış qızıl zəncir... İki qabaq dişli də qızıl idi... Spartakın rəngi qaçmışdısa da, üzündə təbəssüm vardı, cibindən qızıl portsiqar çıxardı, siqaret qoydu damağına, alışqanla yandırdı. Zaur alışqana da

fikir verdi; "Ronson" idi — bəlkə bu da Təhminənin hədiyyəsidir. Zaur özü də təəccüblənirdi ki, indi, bu anlarda ən xırda təfərrüat da yayınmırdı diqqətindən... Təhminə tərəfə baxmırdı. Amma gözünün qırağıyla onu görürdü. Təhminə maşının içində hərəkətsiz oturmuşdu, donub qalmışdı sanki.

Spartak siqareti diliylə yuxarı dişlərinin arasında tutmuşdu, ağzı da açıq idi. Bir az təlaşlı, amma həmişəki kimi sitizə təbəssümlə:

—Nə oldu? — dedi. — Sınadın təzə maşınının sürətini? Əntiqə maşındı, doğrudan... Çox mübarək, sağlığına qismət olsun.

Zaur bu sözlərdə murdar bir istehza duydu və yanaşıb Spartakın çənəsinə bir yumruq ilişdirdi: Spartak səndirlədi, amma yıxılmadı, dişləri bir-birinə dəyib siqareti qırdı, siqaretin közərən başı Spartakın köynəyinin açıq yaxalığından sinəsinə düşdü, köz sinəsəni, qarnını, yandırdı. Spartak əlini tələsik yaxasından içəri salıb siqareti axtarmağa başladı: çox məzəli idi onun bu hərəkətləri. Spartakdan odekolon iyi gəlirdi. Nəhayət, siqareti tapdı, çıxartdı ordan, kənara atdı. Daha təbəssümdən əsər-əlamət qalmamışdı sifətində, tez maşının qapısını açdı, əlini paltosunun cibinə saldı. Həmin andaca maşının o biri qapısı açıldı və Təhminə bayıra sıçrayıb, tələsik addımlarla Zaura tərəf qaçdı. Zaur Təhminəyə tərəf baxmırdı, paltosunun cibindən bıçaq çıxarıb gələn Spartaka baxırdı. Bıçaq fin bıçağı idi, tiyəsi uzun və itiydi. Zaur fikirləşirdi ki, Spartak zərbə vurmağa cəhd etməmişdən bir an qabaq təpiklə onun qarnından ilişdirmək lazımdır və elə bu an özüylə Spartakın arasında Təhminənin mavi paltarını gördü. Moskvada Kino evinin restoranında həmin bu paltarda idi və bu paltar Təhminənin bütün başqa paltarlarından daha çox sevirdi Zaur.

Təhminə Spartakı bərk-bərk qucaqladı, onun bıçaq tutmuş əlindən yapışdı və kəsik-kəsik:

—Qurban olum, Spartak, qurban olum sənə, — deyə-deyə

maşının qapısına tərəf itələməyə başladı.

Zaur düşündü ki, əlbəttə, Spartak çox istəsəydi Təhminənin əllərindən qurtula bilərdi, itələyə bilərdi bir qırağa Təhminəni, amma, görünür, özü də buna cəhd eləmirdi: düzdür özünü elə göstərirdi ki, guya Zaurun üstünə cummağa çalışır... Sağ əliylə Spartakın bıçaq tutan əlindən bərk-bərk yapışmışdı Təhminə, sol əliylə isə maşının qapısını açırdı. Qapını açan kimi yenə də sol əliylə Spartakı oxşaya-oxşaya, sıgallaya-sıgallaya və tələsik-tələsik ona nə isə deyə-deyə maşına dürtmək istəyirdi. Sözləriylə, əlləriylə, Zauru qoruyan tarım bədəninin bütün qüvvətiylə Spartakı birtəhər maşına saldı və dərhal qapını çırpdı. Başını qaldırmadan, bir kəlmə dinib danışmadan Zaurun qabağından keçdi, sağ qapıdan maşına mindi, oturdu. Maşının içində də nə isə danışdılar hələ. Zaur isə durduğu yerdəcə dayanmışdı, gözləyirdi, onlardan qabaq çıxıb getmək istəmirdi. Nəhayət, Spartak motoru işə saldı, maşını çevirib əks istiqamətdə sürdü — dənizə tərəf, sahilə tərəf — bəlkə də əyri eyvanlı bağ evinə sarı...

"Əcəb axmağammış, ilahi, adam da belə axmaq olarmış!". Şəhərə yaxınlaşdıqca fikirlər, sözlər Zaurun beyni içində qaynam-qaynam qaynayırdı. "Belə bir fahişənin üstündə mən iztirab çəkirdim, ürəyimə salırdım hər şeyi... Nəyimə lazım idi mənim o? Hardan beynimə salmışdım ki, bu cür qadını sevmək olar? Bütün o şirin dilləri, o yağlı sözləri, vədləri — hamısı başdan-ayağa fırldaq imiş... Gör özü də kimnən — Spartakla!!! Aman allah, Spartakla ha... Gör bir fırldaqçılığa bax, sən allah, necə də yalanlar tapıb deyirdi e... "maşınını qəsdən mənim evimin qabağında saxlayır... Ay səni... heç eybi yoxdur. Atamın oğlu deyiləm, bu hayfı onda qoysam... Necə eləyəm, onu elə yandıram, elə yandıram ki, cızdağı çıxsın... Spartakı qucaqlamışdı, guya məni onun bıçağından qoruyur, tüpürüm onun özünə də, bıçağına da. Amma ənginə əntiqə

qoydum Spartakın, siqareti də qarnına düşdü, ləzzət elədi mənə... O gün elə Təhminəyə də yaxşı çəkmişəmmiş, yerində lap... İtin qızı it... heç eybi yoxdur... İndi mənə gülürlər, yaqın gediblər bağa, mənə gülürlər, daha da cuşa gəlirlər... Kef çəkirlər... gülün, heç eybi yoxdur, görək axırda kim güləcək... Məni, demək, aldatdınız da öz aləminizdə?... İndi görək axırda kim-kimi aldadacaq...

Zaur xəyal elədi, uzaq gələcəyi gətirdi fikrinə, bir gün haçansa, çox-çox illər sonra Təhminəyə rast gələcək, Təhminə lap qoca və eybəcər olacaq, amma qəmli-qəmli Zaura baxıb: — Zaurik, sən bizim hamımızdan bic çıxdın, — deyəcək — hamımızı aldadıb hamımıza doqquz qoydun, — deyəcək... Zaur da belə yuxarıdan aşağı baxacaq ona, etinasız gülümsünəcək, yəni ki, bəs sən nə bilmişdin Zauru? Amma bu çox-çox illər sonranın işiydi hələ, indi, bax indi neyləsin ki, Təhminəni yandırır-yaxsın, kabab eləsin, hə?

Şəhərin küçələriylə sürürdü artıq. Şəhərə gecə düşmüşdü.

Təəccübdən Zivər xanımın ağzı açıla qalmışdı.

—Ciddi deyirsən?

Zaur:

—Əlbəttə, ciddi deyirəm, — dedi. — Heç bu boyda da zarafat olar? Axır vaxtlar çox fikirləşmişəm bu barədə, çox götür-qoy eləmişəm... Mənzil də hazırdır... Odur ki, başlayın görək fəaliyyətə.

Zivər xanım:

—Çox gözəl, — dedi. — Elə günü sabah elçi göndərərik. Amma sonra fikrini dəyişməzsən ki? — Zivər xanım bir qədər ehtiyat edirdi: axı Zaurun qərarı çox gözlənilməz idi.

Zaur:

—Uşaq-zad deyiləm ki, fikrimi dəyişəm, — dedi. — Belə şeylərnən zarafat eləmək olmaz.

Anası tələsik mətbəxə keçdi, geri qayıtdı... Nə isə axtarırdı,

amma heç özü də bilmirdi ki, nə axtarır — sadəcə olaraq karıxmışdı arvad, başını itirmişdi elə bil, nə edəcəyini bilmirdi... Nəhayət, Zaura yanaşdı, diqqətlə, uzun-uzadı oğlunun gözlərinə baxdı və onu öpdü:

—Sən mənim ağıllı balamsan, — dedi. — Mən elə bilirdim ki, allah insafsızlıq eləməz bizə qarşı, hər şey yaxşılığın qurtaracaq... Sənin boyuna qurban olum mən... Atan da, bilirsən, necə sevinəcək... Day qızgılı demirəm, əməlli-başlı bayram olacaq onlarçün. Alyanın ən böyük arzusuydu da bu.

Zaur televizorun qabağında əyləşdi, xokkey oyununu gözləyirdi... "Amma bunu doğrudan əntiqə fikirləşdim ha, — deyə öz-özünə düşünürdü, — bomba kimi partlayacaq bu xəbər, bəzi-bəzi adamların yandırır cızdaqların çıxaracaq... Doğrudan da, "ey həyat, sən nə qəribəsən...". Nə gözəlsən, ey həyat, cavan, güclü, sağlam olmaq nə gözəl şeymiş... Həm də sərbəst, azad olmaq, istədiyin kimi hərəkət eləmək, heç kəsdən asılı olmayasan, əksinə, səndən asılı olsunlar. Həm də bütün ömrün irəlində olsun... Əla..."

Doğrudan da, məgər onun həyatı əla, əladan da əla deyilmi — əntiqə təzə maşını var, əntiqə təzə mənzili olacaq, istədiyi kimi bəzəyəcək bu təzə mənzilini — ekspedisiyalardan qəribə, əcaib daşlar gətirəcək, meşələrdən əcaib budaqlar toplayacaq, maqnitofona quşların, meşənin, çayların, küləyin, dənizin səsini yazacaq, mənzillərini təbiətin gözəl bir guşəsinə çevirəcək. Uzaq ölkələrə səyahətlər edəcək, oradan da maraqlı şeylər gətirəcək — Afrika maskaları, yapon kuklları, hind taxta fiqurları... Bütün dünyanı, bütün ölkəni gəzəcək, evdə də sağlam, xoşbəxt ailəsi olacaq — gül kimi təmiz arvadı, səliqəli, tərbiyəli, sağlam, xoşbəxt uşaqları, qoy gözü götürməyənlərin gözləri kor olsun; yansınlar, cızdaqları çıxsın paxıllıqdan, həsəddən.

Yeddidə yığışmağa başladılar... Məcidin əmisi oğlu

professor Bəhram Zeynallı gəldi. Şahin gəldi. Zivər xanımın dayısı gəldi... Dadaşın gəlməsi Zauru təəccübləndirdi, amma Zivər xanım oğlunu mətbəxə dartdı:

—Sən allah, hirslənmə, — dedi. — Dadaşa bilirsənmi niyə görə demişik, çünki onlar tərəfdən Murtuzun bacanağı olacaq — Nemət, o da sizin nəşriyyatda işləyir, özü də Dadaşın əlinin altında: qoy onlar tərəfdən işçi olsun, bizim tərəfdən bu işçinin böyüyü — həm də Dadaş dilli-dilavərdir, sənin dədən kimi hər sözü kəlbətinlə çıxartmaq lazım deyil ağzından, qoy bir az meydan sulasın, səni tərifləsin orda.

—Məni tərifləmək nəyə gərəkdir axı... Məni tanıyırlar bəyəm?

—Tanımağına, əlbəttə, tanıyırlar səni. Amma onlar da tək özləri olmayacaq ha. Onların tərəfindən də yəqin yad adamlar olacaq, gərək onların yanında səni də, elə bütün ailəmizi də bir əməlli-başlı təqdim eləyən olsun da. Odur ki, Dadaşa qaşqabaq eləmə, boyuna anan qurban.

Zaur yorğun tərzdə:

—Qaşqabaq niyə eləyirəm ki?.. Dadaş deyirsiz Dadaş olsun, mənimçün nə təfavütü var.

Səkkizçün elçilər Murtuzovgilə yollandılar. Zaur isə krossvord doldurmağa başladı... Afrikada "K" hərfiylə başlanan on hərflə şəhəri heç cür yadına sala bilmirdi... Elçiliyə, təbii ki, ancaq kişilər getmişdi, qadın qohumlar isə Zivər xanımla mətbəxdə laqqırtı vururdular. Zaur sözləri aydın eşitməsə də qadınların nə barədə, nədən danışdıqlarını çox gözəl təsəvvür edirdi — qadınlar gah bərkdən məmnun-məmnun gülüşür, gah xısın-xısın pıçıldaşırdılar.

—Yəni ki, Zauru xüsusi təqdim eləməyə ehtiyac da yoxdur. — Dadaş danışa-danışa çaydan qurtum-qurtum içir, qəndi dişləri arasında xırçıldadırdı — hamımızın gözü qabağında böyüyüb... Ailəsini də, məşallah, yaxşıca tanıyırsız, deyir,

qonşu qohumdan yaxın olur adama, amma qonşu həm də qohum ola, görün bu da nə aləmdir də... Ha, ha, ha, zarafat bir yana. Məcid müəllim görkəmli alimlərimizdəndir, gözəl ailə başçısıdır, ailəsi də — demək artıqdır — ən təmiz, ən gözəl, mərifətli, qanacaqlı, sağlam ailələrdəndir. Ot da ki, bilirsiniz, öz kökü üstündə bitər. Belə bir ailədə boya-başa çatmış oğul da, necə deyərlər, layiqli cavandı, hansı tərəfdən götürürsüz götürün — savadı, biliyi, tərbiyəsi, böyüknən böyükdür, kiçiknən kiçik. İki ildir bir idarədə çalışırıq — kollektiv arasında da əməlli-başlı nüfuz qazanıb, cavan olmasına baxmayaraq. Xasiyyəti ipək kimidir, ürəyi təmizdir, şəxsən mən bunu nöqsan saymıram, amma hər halda bunu Zaura nöqsan bilən varsa, nə olar, yaşa dolduqca, necə deyərlər, bərkə-boşa düşdükcə, şübhəsiz, təcrübəsi də artacaq. Hər halda böyük gələcəyi var Zaurun. Bilirsiniz ki, pis adamçün sizin kimi hörmətli adamların qapısına elçi düşməzdik... Burda görürəm mənim dostum, Nemət müəllim də əyləşib, o da necə deyərlər, qız evinin adamıdır, amma eyni zamanda biz hamımız iş yoldaşlarıyıq, elə Nemət də Zauru yaxşı tanıyır və mənim sözlərimi təsdiq edə bilər.

Nemət nə isə dodaqaltı mızıldandı, yəqin ki, Dadaşın sözlərinə şərik çıxdığını ifadə etməliydi.

Murtuz pörtmüşdü, fısıltıyla ağır-ağır nəfəs alırdı. Bir az doluxmuşdu elə bil, axı hər halda ilk dəfəydi elçi qəbul edirdi. Amma o biri bacanağı Cabbar özünü çox fəal aparır, Dadaş danışdıqca: "bəli, bəli, qəşəng, qəşəng", — deyə replikalar verirdi. Nəhayət Dadaş nitqinə balaca bir ara verdi və Cabbar gözlərini Murtuzun üzünə zillədi. Murtuz yüngülcə başını tərpədən kimi Cabbar tələsik üyüdüb tökməyə başladı:

—Bizimçün də böyük şərəfdir ki, sizin kimi mötəbər adamlar elçi gəlibsiz qapımıza. Zauru hamımız tanıyıırıq, mərifətli, qanacaqlı cavandır. Siz də, şübhəsiz ki, Murtuzovlar ailəsinin yaxşı tanıyırsınız. Yəni Balayeviçi respublikamızda kim tanıdır axı? Görkəmli sərkərdədir, hərbi xadimdir,

Firəngiz qızımız gözlərimiz qabağında böyüyüb. Doğrudur, indiyəcən onun səsinə eşitməmişik, indiki At Balaxanım qızların tayı deyil, dindirirsən qıpqırmızı qızarı, başaşağı, utancaq bir baladır, mən deyərdim qönçədir, fidandır, hələ gül kimi açılmayıb... Hamımız belə düşünürük ki, bu gözəl, göyçək cavanlar xoşbəxt, qəşəng ailə quracaqlar: Allah xeyir versin...

Hamı gülümsündü, "allah xeyir versin" dedi və bir dəqiqə sonra Alya, Tahirə və Sürəyya armudu stəkanlarda çay gətirirdilər, bu səfər bütün çaylar şirin idi.

Dadaş, başqa elçilər, ev adamları adət üzrə qaşıqları stəkanların içində şaqquldada-şaqquldada hərləməyə başladılar, hamı bir-bir Məcidi, Murtuzu, Alyanı təbrik etdi. Dadaşla Nemət isə nəşriyyatın işlərindən söhbətə qurşandılar...

Saat doqquzda, elçilər gülə-gülə, bərkdən danışa-danışa qayıtdılar. Hamıdan qabaq içəri Dadaş girdi, Zauru da hamıdan qabaq o təbrik elədi... Deyəsən, Zauru marçıldadıb öpmək fikri də vardı Dadaşın, amma Zaur birtəhər üzünü kənar elədi və bu an Afrikadakı "K" hərfiylə başlanan şəhər birdən-birə yadına düşdü: Kasablanka. On hərflə. Əlbəttə, Kasablanka...

Səhəri gün də qadınlar görüşdülər. Zivər xanım Alyagilə getdi və hər şey barədə ətraflı danışdılar. Zaur geoloji ekspedisiyaya düzəlmişdi, bir aydan sonra getməli idi. Məsələni çox da uzatmağın mənası yoxdur. Həm də ki, doğrusu, hər ikisinin — elə Alya xanımın da, Zivər xanımın da ürəkləri bir az səksəkəli idi, iraq-iraq birdən bir şey çıxdı, birdən, nə bilmək olur, Zaurun başına başqa fikir düşdü. Odur ki, on günün içində həm nişan, həm də toy eləmək qərarına gəldilər. Hər iki tərəf tədarükünü çoxdan görmüş, lazım olan hər şeyi çoxdan hazır edib saxlamışdı. Alya lap qızı dünyaya gələn gündən xırda-xırda ona cehiz toplamağa başlamışdı — parçalar, yorğan-döşək, bahalı örtüklər, qab-qacaq, duz qabına qədər — hər şey səliqə-sahmanla hazır durub, məqamını

gözləyirdi. Doğrudur, bəzi iri şeyləri hələ alasıydılar — soyuducu, mebel, amma Spartak boyun oldu ki, üç günün içində nə lazımdırsa tapar, tapdı da — 12 əşyadan ibarət ərəb mebeli, fin mətbəxi, ZİL soyuducusu — bütün bunların xərcini də Spartak özü çəkdi, Cabbarla Tahirə televizor, Nemətlə Sürəyya büllur çilçirəq aldılar...

Zeynallıgil də qıza və qızın qohumlarına bahalı hədiyyələr alıb hazır qoymuşdular (o cümlədən Spartak üçün kostyumluq parça). Böyük bir restoranda dəm-dəsgahlı toy üçün məbləğ də əmanət kassasında hazır idi, yetmiş adamlıq toy etmək fikrindəydilər. Alya xanım "azından əlli yeri gərək bizim olsun, — demişdi, — o qədər dost-tanış var ki... "Adət üzrə nişanı qız evi, toyu oğlan evi eləməliydi.

Alya xanımla Zivər xanımın diplomatik danışıqları sülh və əmin-əmanlıq şəraitində keçdi, söhbətin axırında Alya xanım Zaurgilin ailəsini sabah günortaya nahara dəvət elədi. Ayaq açdıya.

Zaur işdən qayıdırdı. Soyuqdu, adamın iliyinə işləyən xəzri əsirdi. Yağış da çisələməyə başladı. Zaur maşınını saxlayıb düşdü, şüşə süpürücülərini taxdı və avtobus dayanacağına büzüşüb durmuş Mədinəni gördü.

Zaur:

—Mədinə, — deyər çağırırdı. — Gəlin oturun, aparım sizi.

Mədinənin əlində iri və görünür, çox ağır zənbil vardı, işdən sonra adəti üzrə bazara dəymiş, ayın-oyun almışdı, Mədinə tələsik maşına yaxınlaşdı, keçib oturdu və:

—Zaur, — dedi, — sizi allah yetirdi mənimçün. Əlim-qolum qırılmışdı lap. Avtobus da gəlib çıxmaq bilmir. Bir yandan da bu yağış, külək...

Zaur təbəssümlə:

—Evə? — deyər xəbər aldı.

—Əlbəttə... Day heç ümidim yox idi ki, bu zənbillə gedib

evə çıxacağam.

Zaur:

—Necəsiniz? — deyə soruşdu.

—Sağ olun. Pis deyiləm. Uşaq bir az nasaz kimidir.

—Nə olub ki?

—Qripdir də yəqin, həm də öskürür.

—İndi bütün şəhər qripdir.

Mədinə:

—Hə, kimi dindirirsən, xəstədir, — dedi. — Maşınıvız təzədir, hə? Çox mübarək, sağlığınıza qismət olsun.

—Sağ olun.

Mədinə susdu, tərəddüd keçirirdi; desin, deməsin, nəhayət, Zaura çəpəki baxaraq demək qərarına gəldi:

—Hə, sizi təbrik edirəm, eşitdim evlənirsiniz.

Zaur:

—Çox sağ olun, — dedi və siqaret yandırdı.

İndi Zaur da soruşa bilərdi:

—Qonşunuz necədir?

—Təhminə? — Guya Zauru Mədinənin başqa bir qonşusu da maraqlandıra bilərdi. — O da xəstələnib yazıq.

—Nədir ki? O da qrip olub?

—Qara ciyəri xəstədir onun... İndi də xəstəlik şiddətlənib, deyirdim axı bədbəxt qızına — sənə içmək olmaz, qulaq asmır. — Mədinə susdu, sonra əlavə etdi. — Bəs görmürsünüz, day heç televizora da çıxmır ki.

Zaur:

—Mən televizora baxmıram, — dedi.

Mədinə həvəslə:

—Lap yaxşı eləyirsiniz, — dedi. — Baxmalı nə var ki. Elə boş şeylər göstərilər ki...

Mədinə televiziya verilişlərindən danışdı, onları pisləyirdi, amma Zaur istəyirdi, yaman istəyirdi ki, Təhminə haqqında desin yenə bir şey. Görəsən Təhminə danışımı Mədinəyə o gün, o bağ yolundakı görüşlərini, Spartakın bağlarından

qayıdarkən Zaura rast gəlməsini?.. Mədinə indi də dünənki verilişi söyləyirdi.

—O nə film idi elə?.. Heç həyatda belə şeylər olur bəyəm?

Zaur:

—Təhminə yatır yəni? — deyə soruşdu.

—Yox, bu gün bir az babatdır, bəlkəm hələ işə də çıxdı,— birdən bic-bic gülümsünüb, — istəsəz axşam televizorda görə bilərsiz onu, — deyə əlavə etdi.

Zaur:

—Bəli, bununçün televizora baxmağa dəyər, — dedi.

Mədinə:

—Qara ciyəri xəstədir, o isə hər axşam içir, — deyə təkrar elədi. — İçir, musiqiyə qulaq asır. Gecəyarısı ayılıram, baxıram, görürəm işıq gəlir, özü də musiqi çaldırır.

Zaur gülümsündü. Gəlib Təhminəgilin küçəsinə çıxdılar. Həmin o bağın yanından keçirdilər. O bağın ki, haçansa — yox, Zaur dəqiq tarixi də deyə bilərdi — iyunun 5-də, ilk dəfə burada bir saatdan artıq gözləmişdi Təhminəni. Axır ki, Təhminə gəlib çıxmışdı, ağ düyməli qırmızı paltarda idi Təhminə o gün, dəniz sahilinə getmişdilər və münasibətləri də bundan başlamışdı... Zaur çöl qapısının ağzında saxladı maşını. Həmin bu yerdə bir keçə Spartak saxlamışdı maşınını və Zaur da onun təkərini deşmişdi... Mədinə birdən dedi:

—Zaurik, inanın mənə, bircə sizinlə xoşbəxt idi o yazıq, — Zaur bu sözlərə təəccüb qaldı. Sözlərdən daha artıq Mədinənin ona lap Təhminə təkin "Zaurik" deməsinə təəccüb qaldı. Çiyinlərini çəkdi Zaur.

Mədinə maşından çıxaraq:

—Çox sağ olun, — dedi. — Lap qanımın arasına girdiz. Allah sizi xoşbəxt eləsin.

Zaur:

—Dəyməz, canım, nə böyük iş imiş, — dedi və maşını ağır-ağır sürdü.

Zivər xanım:

—Sabah işdən bir az tez gəl, — dedi. — Alya xanım qonaq çağırıb bizi.

Zaur başını tərpətdi.

—Bu gün getmişdim Alyagilə. Hər şey barədə danışdıq. Məsələni uzatmağın nə mənası var? Şahin restoranla iyirmisinə danışsın. İyirmisi şənbədir...

Zaur başını tərpətdi...

—Firəngizlə görüşmüşən heç?

Zaur təəccüblə:

—Yox, niyə ki? — dedi.

—Necə niyə? Day sənin adaxlındır da. Bir görüşəydin, kinoya, teatra, konsertə aparaydın bir onu.

Zaur:

—Axı hələ rəsmən nişanlı deyilik, — dedi. — Görən-bilən nə deyər... Yaxşı düşməz...

Anası onun istehzasını ya başa düşmədi, ya da başa düşüb üzə vurmadı.

—Orası elədir, — dedi. — Sabah gedərik evlərinə, ayaqaçdı olar, sonra da tez-tez sən onlara gedərsən, o bizə gələr, yəni elə nişana, toya nə qalıb ki, — anasının gözlərində sevinc, fərəh, qürur vardı və Zaurun ona yazığı da gəldi həтта. Zivər xanım özünü saxlaya bilməyib, "Ay allah, bunun boyuna qurban olum mən, — deyirdi, — pərvərdigara, çox görmə bizə bu xoşbəxtliyi".

Sonra anası:

—Gecən xeyrə qalsın, — deyə yatmağa getdi. Zaur isə televizoru qurdu... Filmin son kadrları bitdi, ekranda Təhminə göründü... Yoldakı o görüşdən sonra Zaur görməmişdi Təhminəni və mat qaldı: solub-soluxmuşdu Təhminə, arıqlamışdı, tamaşaçılara xeyirli gecələr arzularkən sifəti gülşə də, gözləri qəmlidən qəmli, kədərlidən kədərliydi.

"Gecəniz xeyrə qalsın..." Zaurun yadına düşdü ki, Təhminə

həmişə uzanıb-uzanıb qurtarmaq bilməyən gecələrin dəhşətindən danışdı. "Səhərə necə çıxasan, necə dözsən səhərəcən, ilahi", — deyərdi... Füzulinin bir beytini tez-tez təkrar edərdi:

*"Ey Füzuli, şam-ğəm əncamına yoxdur ümid.
Bir təsəllidir sənə ol söz ki, derlər var sübh".*

Bəlkə bu sözlər də Təhminənin bütün başqa sözləri kimi saxtakarlıq, rıya, yalan idi... Kim bilir... Zaur ekranda Təhminənin gözlərinin lap dibinə, dərinliyinə baxmaq istəyirdi, bəlkə həqiqət orada, ən gizli, ən uzaq bir dərinlikdə gizləniib, amma bu dəm yox oldu Təhminə. Ekran boşaldı və Təhminədən yalnız ağ-mavi bir boşluq qaldı, sonra o da qaraldı, tündləşdi, işıldayan bir nöqtəyə çevrildi, sonra o nöqtə də qeyb oldu.

Hardansa Zaurun başına qəribə bir fikir gəldi: durub düşsün, maşınına minsin, getsin telestudiyanın qabağına, qarşılasın Təhminəni. Necə də sevinərdi Təhminə, bəlkə də o yalançı sevinc idi, amma hər halda, yalanmı, doğrumu bu sevinc, bu gözlənilməz, qəfil sevinc Təhminənin bütün varlığını çıraq kimi işıqlandırardı və bu çırağın şöləsində, istisində Zaur özü də qızınardı, yalan da olsa, doğru da — bu işıq, bu isti, bu sevinc... Bax bu saatca maşına minib getmək, telestudiyanın qabağına çatmaq və:

—Xoş gördük, Təhminə — demək.

Bundan asan nə var dünyada? Amma Zaur bilirdi ki, bundan mümkünsüz bir iş də yoxdur dünyada onunçün. Bu asan iş dünyada ən müşkül iş idi. Durub televizoru keçirdi...

On altıncı fəsil

Əgər tutsam qədim eldən nihan, səbrü-qərarın

yox,

Və gər şərh-qəmi-pünhanım etsəm qəmküsarın

yox.

Əsiri-bəndi-zindanəm, əlimdə ixtiyarım yox,

Bu yetməzmi ki, bir dərd artırırsan dərdimə sən

həm?

Zivər xanım:

—Gözlərinin qadasını alım Zaur, — dedi. — Olan-olub, keçən-keçib, barış Spartakla... Day qohum olmusuz da — Murtuzovgilin qapılarının ağzına çatmışdılar. Zaurun qucağında iri bir tort vardı! Zivər xanım gecə hazırlamışdı onu. Professorun əlində də iri gül dəstəsi vardı.

Zaur anasına cavab vermədi və Zivər xanım sözünə davam etdi:

—Mənə Alya danışıb, deyir, guya haradasa dalaşmısınız Spartakla.

Zaur:

—Niyə dalaşmışıq, — dedi. — Vur-tut birçə dəfə yumruq ilişdirmişəm çənəsindən, vəssalam.

—Yaxşı, indi keçmiş olsun bütün bunlar, gərək...

Qapını açdılar. Alya xanım:

—Xoş gəlmisiz, xoş gəlmisiz, — dedi.

Dəhlizə keçdilər. Zaur tortu asılqanın yanındakı kətilin üstünə qoydu, atasıyla bir yerdə otağa keçdilər. Zivər xanım isə qadınların yanına, mətbəxə keçdi. Otaqda, üstü bəzənmiş masanın yanında, ağ köynək geymiş Murtuz Balayeviç Cabbarla nərd oynayırdı. Stolun başına Murtuzun polkovnik pencəyi asılmışdı, pencəyin yaxası orden-medallarla dolu idi. Nemət nərd oyununu müşahidə edirdi... Hər üçü qonaqları görən kimi qalxdılar, əl verdilər. Murtuz Zaurun kürəyindən vurub:

—Hə, qoçaq, — dedi.

Cabbar:

—Buyurun, əyləşin, professor, — dedi.

Murtuz Cabbara baxıb:

—Bu saat bunun dərsin verim, — dedi. Nemət isə Zaurdan təzə işi barəsində soruşdu.

Masanın üstündə quş südündən başqa hər şey vardı. Lap o kababxana müdiri Nadirin sözü olmasın, ilin bu vaxtında təzə xiyar, pomidor. Qədim alman servizlərinin içində növbə-növ salatlar vardı, rəngbərəng içkilər zəhmli ağır büllur qrafinlərə süzölmüşdü;

—Buyurun görək. — Alya xanım hamını masanın başına dəvət elədi... Stolun başında Murtuzla Məcid əyləşdilər, onlardan sol əldə Zivər xanım, Cabbar və Nemət... Sağdan Zaur oturdu və onun yanındakı stulu boş saxladılar. Bir azdan Alya Firəngizi otağa gətirdi. Firəngiz qıpqırmızı qızarmışdı və düməğ paltarı yanağının çəhrayı, saçlarının, göz-qaşının zıl qara rənglərini daha da parlaq göstərirdi. Saçları yoğun hörüklər şəklində hörülmüşdü. Gözlərini qaldırmadan hamıyla salamlaşdı... Zaur ayağa durdu, Firəngizi yanındakı boş stula otuzdurdu... Sürəyya, Tahirə və Alya stolun aşağı başında əyləşdilər. Onların yanında üç qız, bir nəfər oğlan uşağı da var idi — Sürəyyanın qızları və Tahirənin oğlu. Alyanın, Sürəyyanın və Tahirənin anaları Bikə xala gəldi otağa. Zaur la Firəngizi öpdü, dedi ki, ömründə ən şad gündür bu gün, sonra üzr istəyib mətbəxə getdi, plovu o bişirirdi.

Murtuz:

—Bəs Spartak hanı? — deyə soruşdu və Alya cavab verdi ki, indi gələr... — Zaur la Firəngizin sağlığına, valideynlərin sağlığına, qohumlarının sağlığına içdilər. Zaur Spartakın otağa daxil olduğuna diqqət verdi. Spartakın baxışlarında bir nigarançılıq sezdi... Amma Zaur Spartaka baxıb gülümsündü və Spartakın gözlərindəki nigarançılıq həmişəki sırtıq ifadəylə əvəz olundu, gəlib saymazyana Zaura əl uzatdı, görüşdülər...

Murtuz artıq bir balaca dәм idi, növbəti sağlığı demək üçün ayağa qalxmışdı. Murtuzovlar ailəsinin sağlığına. Məcidin qaldırdığı badə istisna olunsa, bütün sağlıqları Murtuz özü deyirdi.

—Bu gün, bu gözəl nemətlər düzülmüş stolun başında ən yaxın qohumlarımız yığılıb və çox xoş, gözəl bir münasibətə görə yığılmış, — dedi Murtuz Balayeviç. — Adə, Spartak bokalıya içki tök görək. Amma bax, içib keflənməyəsən ha, sən haramzadanı yaxşı tanıyıram mən. Vurmağa başlayanda açarını itirirsən.

Spartak:

—Ay papa, — dedi, — bu sözləri özünə de də.

Hamı gülüşdü və Alya xanım məzəmmətlə Murtuza baxdı:

—Düz deyir də, — dedi, — sən də özünü saxla bir balaca, ürəyin yadından çıxıb?

Murtuzun kefi ala buludda idi, odur ki, arvadıyla oğlunun məzəmmətinə başqa vaxt hirsləndiyi təkin hirslənmədi, heç eyninə də almadı bu sözləri:

—Mənim hər şey yadımdadır, — dedi. Sonra kefli adamın "mənalı" inadıyla bir də təkrar etdi: — hər şey yadımdadır mənim... Qulaq asın, görün nə deyirəm... Bizim cavanların sağlığına içdik, onların gələcək təmiz, gözəl ailələrinin sağlığına içdik. Amma mən demək istəyirəm ki, üzünü Zaura tutdu, — ailə qurana qədər, evlənməyə qədər nə olubsa, kişi görək evinin qapısından eşikdə qoysun hər şeyi. Nə olub, olub, madam ki, evlənmişən, zəhmət çək, day şuluqluq eləmə, ailə görək möhkəm, sağlam olsun.

Hamı özünü bir qədər naqolay hiss elədi, polkovnikin eyhamları lap düzünəqulu idi, amma bu sözləri təkzib etməklə, ya onlara bir şey əlavə etməklə məsələni daha da ağartmaq olmazdı... Gərgin bir sükut çökdü. Yalnız professor arabir öskürür, boğazını arıtlayırdı.

Bütün bu sözlərə, bütün bu vəziyyətlərə tam bir biganəlik hissi — bu hiss axır bir neçə gün idi ki, Zaurun bütün varlığına hakim kəsilmiş yeganə duyğu idi — Zauru qoruyurdu. Hər cür mənfi emosiyalardan, hər növ qanqaraltısından mühafizə edirdi. İndi Murtuzun danışdıqlarını da sifətinin ehtiram dolu ifadəsiylə və daxilində səslənən rişxəndli gülüşlərlə qavrayırdı.

Murtuzun söhbətləri bu ziyafətin lap əvvəlindən, yox əslində bundan da qabaq, elçilik məsələsi başlayandan bəri polkovnikin fikirlərində dolaşırdı və indi erməni konyakının təsiriylə ürəyinin içindəkilər dilinin ucundan tökülürdü.

İçdikcə Murtuzun fikirləri bu səmtə daha da müəyyənləşirdi və görünür düynü indi biryolluq açmaq istəyirdi...

—Cavanlıqda hansımızın başına belə-belə şeylər gəlməyib axı hə? — O, Məcidə göz vurdu, professor lap özünü itirdi, — yox, bir söz demirəm, bu da lazımdır, cavan oğlançün bu vacibdir də, hətta... Necə deyərlər, həyatın gərək hər kefdamağını görəsən, hərif olmayasan, inkişaf üçün də lazımdır bu, lap elə sağlamlıq, səhhət cəhətinə də... Təbabət də təsdiq edir bunu... Amma... burada bir iş var... nə iş? Gərək ailə qarşısında, cəmiyyət qarşısında borcunu da heç vaxt yaddan çıxartmayasan...

Murtuz sözlərinin dalını pıçıltyla, tək bir Məcidə danışdı, amma Zaur hər kəlməni bircə-bircə eşidirdi:

—Yadımdadır, mənim bir Zoykam vardı (Alyanın qulaqlarından iraq), arvad deyildi, vallah, od parçasıydı köpəyin qızı... Cavan sütül uşaqdım o vaxt, az qala ilişmişdim, bu Murtuz ölsün. Yamanca tovlamışdı məni, vallah, indi heç özüm də inana bilmirəm ki, necə olmuşdu, almaq istəyirdim hətta onu... Şükür, vaxtında ayıldım... İşdir də, düşəndə düşür... Amma indiki cavanlar, maşallah, bizlərdən çox-çox ayıqdırlar... Kefini-damağını da çəkirlər, amma day bizim kimi tələyə düşsünlər, gözləri tutulsun, xeyr, əstəğfərullah, hərif-zad deyillər... Bax elə götür bizim bu Spartakı, mənim oğlumdur, amma belə-belə işlərdə səni də, məni də, yüz nəfər yaşlı, təcrübəli kişini də cibinə qoyar. Dünyanın hər üzünə bələddir, arvad məsələsində də tükü-tükdən seçir zalım oğlu.

Sonra nədənsə Murtuzun fikri Spartakla Zaurun münasibətləri məsələsinə ilişib qaldı, uzun-uzadı sorğu-suala başladı ki, axı nə olub aranızda bir deyən gərək.

Spartak da, Zaur da bir ağızdan:

—Əşi, heç nə, heç bir şey olmayıb, — deyirdilər. Murtuz da əl çəkmirdi, axırı:

—Yaxşı, indi ki, deyirsiniz heç bir şey olmayıb, onda durun öpüşün, — dedi.

Zaur başa düşdü ki, bundan da keçməlidir. Keçmişlə birdəfəlik vidalaşdığını, keçmişdə qalanları birdəfəlik ömründən qoparıb atdığını öz-özünə isbat etməkçün bu sınaqdan da keçməlidir. Salfet götürüb plovun yağına batmış dodaqlarını sildi, Spartak da ona baxıb yağlı dodaqlarını sildi, öpüşdülər. O gün yolda olduğu kimi indi də Spartakdan odekalon ətri gəlirdi.

Çay gətirdilər, cürbəcür tortlar, pirojnalar, meyvələr gəldi süfrəyə, Murtuz indi də cəbhə xatirələrini danışdı və birdən Zaur öz sifətinə zillənmiş zənli, kədərli baxışları duydu. Nemətin baxışları idi bu həsrət dolu baxışlar... Onların gözləri toqquşdu və Zaur bildi ki, bütün burda iştirak edənlərdən yalnız tək bir Nemət hər şeyi və o cümlədən, Zaurun halını həqiqi mənasında, olduğu kimi başa düşür. Hər şeyi, hər şeyi başa düşür. Zaurun halını da, Zaurun qərarını da, bu qərara gəlməyə onu vadar edən səbəbləri də və gələcəkdə onu, Zauru gözləyən nəticələri də.

- Sağ olun, sağ olun...
- Sən allah, gəlin də, xüsusi dəvət gözləməyin.
- Uzaqda oluruq da, pilləkənin o biri başında, ha, ha, ha...
- Day demə...
- Bıy, yağış yağır ki...
- Zaur aparar sizi maşınla.
- Spartak da apara bilər.
- Yox, Spartak çox içib.
- Əşi nə içmişəm, boşlayın görək. Bu saat qonaqları Zaurla
ikimiz evlərinə aparacayıq. Görək kimin maşını tez gedir.
- Zaur, oğlum sabah bir bizə dəy.
- Baş üstə, Alya xanım.
- Professor, nərdə sizə borcum qaldı ha.
- Yaxşı, salamat qalın da, girin içəri, yağışda islanarsız,
hələlək.
- Nə yaman qaranlıqdır, bir kibrit çəksənə.
- Bu saat maşını çıxarım.
- Mən də çıxardıram, bircə dəqiqə gözləyin.
- Zaur, tez qayıt ha.
- Spartak, yubanma ha.

Diksinib oyandı, tez qol saatına baxdı, düz səhər saat altı idi. Mat qaldı Zaur, bəlkə yuxuda eşidib bu səsi, amma telefon ikinci dəfə zəng çaldı. Əlini uzadıb çarpayısının yanındakı dəstəyi qaldırdı, yuxulu səslə:

—Allo, — dedi.

Telefon susmuşdu. Zaur dəstəyi yerinə qoymaq istəyirdi ki, musiqi səsi eşitdi. Əvvəlcə uzaqdan gəlirdi bu səs, sonra elə bil xəttin o başındakı telefon dəstəyini səsə yaxınlaşdırdılar və Zaur "Küçələrə su səpmişəm" mahnısını eşitdi. Dinlədikcə yavaş-yavaş yuxudan ayılırdı, bu qərribə erkən konsertə təəccüblənirdi. Birdən-birə başa düşdü:

—Alo, kimdir? — dedi, amma mahnı bitdi və dəstəyi asdılar...

Və o zaman Zaur hər şeyi başa düşdü. Bildi ki, kimdir zəng eləyən, bildi ki, səhər saat altıdır, zəng vuran belə ertədən durmayıb, yox, yatmayıb bu gecəni, musiqiyə, konyakla, həsrətlə, onun — Zaurun həsrətiylə dopdolu bu gecəni yatmayıb, gözünü də qırpmayıb.

İndi Zaur özü yığdı nömrəni, gümanın tam doğruluğuna inanmaq üçün. Dəstəyi dərhal qaldırdı, amma susmuşdu Təhminə, Zaur da danışmırdı. Telefonda başqa bir mahnı səsləndi: "Ay bəri bax, bəri bax..."

*Pəncərədən daş gələr,
Xumar gözdən gələr.
Səni mənə versələr,
Allaha da xoş gələr...*

Mahnı qurtardı və dəstəyi asdı Təhminə. Zaur siqaret yandırdı və elə dərin, elə dərin bir həsrət duydu ki, az qala ulayacaqdı. Təhminənin necə bir gecə keçirdiyini təsəvvür elədi və bu zaman telefon yenə səsləndi. Dəstəyi qaldırdı, mahnıya qulaq asmağa başladı:

*Ömrüm boyu daş daşdım,
Gədim dolmadı.
Gənc yaşımdan bir qız sevdim,
Mənim olmadı...*

"Təhminə, ay Təhminə, axı niyə sən belə etdin?" — demək istəyirdi Zaur, amma heç nə demirdi. "Özü də gör bir kimlə, Spartakla!" — demək istəyirdi Zaur, amma heç nə demirdi. "Təhminə, axı mən səni doğrudan da sevirdim və doğrudan da xoşbəxt idim səninlə" — demək istəyirdi Zaur, amma heç nə demirdi. "Hamısı yalan idi yəni? Yəni heç məni sevmirdin, sevirdinsə niyə belə yaraladın?" — demək istəyirdi Zaur, amma heç nə demirdi... "Axı mən bir də heç bir vaxt, heç bir

vaxt xoşbəxt olmayacam, bilirsən ki, bunu, axı mən artıq yaşamıram, ölüyəm, canlı meyitəm" — demək istəyirdi Zaur, amma heç nə demirdi. Mahnı qurtardı. Təhminə dəstəyi asdı. Bir neçə dəqiqə keçdi və Zaur elə düşündü ki, hər şey bitib, bu zaman yenə zəng oldu, o telefonu qaldırdı və mahnını eşitdi:

*Qırmızı gül, sarı gül,
Bağçaların varı gül.
Gec açıldın, tez soldun,
Açmayaydın barı gül...*

"Laçın" mahnısı idi... Təhminə bu mahnını dinləyəndə həmişə hıçqırır ağlayırdı... Zaur özü də ağlayırdı indi, lap erkən uşaqlıq çağlarından bəri ilk dəfə idi ağlayırdı, səssiz-səmirsiz ağlayırdı, gözlərindən yanaqlarına süzülən damcılar silmirdi. Ağlayırdı, çünki bilirdi ki, bu son vidalarıdır və yer üzündə yalnız yeganə bir qadın bu cür vidalaşa bilərdi... "Laçın" mahnısının son bəndi səslənirdi, — Zaur bilirdi ki, Təhminənin kasetində bu, son mahnıdır və indi — Zaur la Firəngizin toyları ərəfəsində Təhminə onun həyatından əbədilik çəkilib gedirdi...

*Araz üstə, buz üstə,
Kabab yanar göz üstə.
Qoy məni öldürsünlər
Bir alagöz qız üstə...*

Mahnı qurtardı. Dəstək asıldı...

On yeddinci fəsil

*Vəfa hər kimsədən kim istədim ondan cəfa
gördüm.
Kimi kim, bivəfa dünyada gördüm, bivəfa
gördüm.*

*Mənə göstərdi gərdün, tirə bəxtim kövkəbin yüz
gəz,
Məni — bədbəxt ona hargah kim, baxdım qara
gördüm.*

İstanbul duman içində... Yuxu kimi birdən-birə açıldı duman içindən İstanbulun minarələri, qülləli, qübbəli məscidləri... Şəhərin bu erkən çağı duman Bosforun üstünü alıb çəhrayı üfüqəcən sərilirdi.

Bu gecəni yatmamışdı Zaur. İndi də gəminin göyərtəsində dayanıb ilk dəfə gördüyü şəhərin şəhər oyanışını seyr edirdi. Dəniz elə bil ağır — tunc dalğalarıyla özü öz səthini hamarlayır, ütüləyirdi, şəhər, limandakı gəmilərin siluetləri, binaların konturları görünməz sarı-çəhrayı proyektorun şüalarıyla işıqlandırılmış dekorları xatırladırdı — proyektorun özü — günəş də ağır-ağır üfük xəttinin dalından yüksəklərə dartılır, dığırlandırdı.

Günəşin şüaları onların gəmilərinin göyərtəsindəki gecə çıraqlarını da işıqlandırır və gecənin qaranlığında belə parlaq işıldayan bu çıraqlar, indi gün işığında sanki solub-soluxmuşdular. Gəmiləri yavaş-yavaş İstanbul limanının körpüsünə yan alırdı və biraylıq səyahətlərinin son dayanacağı idi bu şəhər...

Gəmidə Firəngizin ürəyi bulandı, qusdu, sonra gecə kayutda — gəmiləri artıq İstanbuldan ayrılıb Odessaya yollanırdı — Firəngiz dedi ki, deyəsən, hamilədir.

Odessaya düşən kimi Zaur təyyarəyə bilet aldı. Murtuzgilə və atasıgilə teleqram vurdu ki, qarşılansınlar. Təyyarə Simferopolda yerə enib qalxdı və Bakıya yollandı.

Təyyarədən düşüb qarşılayanlarla görüşən təkin Zaur başa

düşdü ki, nə isə bir iş var burda. Amma məsələ nədə idi, bunu başa düşə bilmirdi... Onları qarşılayanlar — Zivər xanım, Firəngizin atası və anası, Spartak, Spartakın bir dostu — Zaur onu üzdən tanısa da adını unutmuşdu — gülümsünə-gülümsünə Zaurgilə əl edirdilər uzaqdan, Zaur la Fira da əl edirdilər, amma Zaur uzaqdan belə gördü ki, anası Murtuzovgildən aralı dayanıb. Murtuzovlarla öpüşüb, görüşüb (onlar daha yaxın dayanmışdılar) anasının yanına gələndə Zaur anasının gözlərində nə isə oxudu — inciklik, narazılıq vardı bu baxışlarda. Zivər xanım Zaur la soyuq görüşdü, gəliniylə ondan da soyuq görüşdü.

—Atan gələ bilmədi, — dedi və əlavə etdi: — Mən sən in maşını nla gəlmişəm, onda da gedəcəm. Özün sür, yaxşı? — Zaur başını tərpətdi. — Baqajı al, gəl maşına.

Zivər xanım keçib Zaur un "Volqa"sında qabaq yerdə əyləşdi.

Zaur bildi ki, onun maşını nı bura Spartakın dostu sürüb gətirib və bu da təsadüfi deyil. Zivər xanım Murtuzovların maşınında, Murtuzovlarla bir yerdə gəlmək istəməyib və ümumiyyətlə, bu bir ayda iki ailənin arasında nə isə olub.

Alya xanım Firəngizi səyahətləri haqqında sorğu-suala tutmuşdu. Murtuz ətrafı şəstlə seyr edirdi. Spartakla dostu isə, nə isə, qeyri-adi bir tərzdə gah Zaura, gah Firaya, gah Zivər xanıma baxırdılar.

Alya xanımla Firəngiz qırağa çəkilib pıçıldaşmağa başladılar. Firəngizin pörtməsindən Zaur başa düşdü ki, hamilə olduğunu deyir anasına, Alya xanımın məmnun təbəssümündən bu xəbərin ona nə qədər ləzzət etdiyi də aydın olurdu...

Yüklərini gətirdilər. Spartakla dostu kömək elədilər Zaura, beş iri çamadanı maşınlarda yerbəyer elədilər.

Alya xanım:

—Fira bizim maşında gedər, — dedi və Murtuzovların hamısı Spartakın çəhrayı "Volqa"sına tərəf getdi. Spartakın dostu da onlarla mindi maşına.

Zaur öz maşınının sükanı dalına keçdi. Bir müddət motoru

qızdırdı, sonra çəhrayı "Volqa"nın ardınca sürdü... Həmin o yola çıxdılar. Həmin o yola ki, bir neçə ay bundan qabaq bu yolla Zaur çəhrayı "Volqa"nı qovurdu... Amma Zaur həyatın qərribə dolanbacları haqqında düşünməyə macal tapmadı, Zivər xanım açıldı nə açıldı...

Hər şey məhz Zaurun düşündüyü kimiydi, Zivər xanım deyirdi ki, adamları tanımaq olmurmuş, neçə ilin qonşusudurlar, həmişə də Murtuzovları abırlı adam bilib, amma sən demə Alya şeytana papiş tikənlərdən imiş. Özü də, əri də özlərindən elə müştəbehdirilər ki, elə bil alçaq dağları bunlar yaradıblar. Qızlarının da tayı-bərabəri yoxmuş onların gözündə, göydən qızıl zənbildə düşübmüş, bilməmişik... Hələ bütün bunlar dərdin yarısıymış, sən bir görəydin ki, o julik Spartakı necə tərifləyib göyün yeddi qatına qaldırır Alya xanım. "Spartak belə, Spartak elə", dilindən düşmür arvadın Spartak. Arvadın həyasızlığına bax ki, düz Zivər xanımın gözünün içinə şappadan deyib ki, sən nahaq Zaurla Spartakı tən tutursan. Spartak hara, Zaur hara. Spartak müstəqil kişidir, bir evin dayağıdır, Zaur isə heç öz ailəsini əməlli-başlı saxlaya bilməz öz başına qalsa... Day mən də bu yerdə partladım, nə partladım. Nə olub, dedim, bəlkəm Zaur qapıva gəlib, səndən kömək-zad istəyib, ölüb-eləyib Zaurun atası-anası ki, sizlərə möhtac olsun... Zaurun, deyirəm, məşallah dalında dağ kimi dədəsi var... İndi gör bu ləçər qızı mənə nə cavab verir, — dədəsi, deyir həmişə olmayacaq ki. — Bəs sənin ərin necə, — dedim, — qurdla qıyamətə qalacaq? Hamımızın axırı bu qara torpaqdadır da, sən nə baxırsan ki, Zaurun atası xəstədir, heç kim bilmir ki, əcəl onu haçan və harda yaxalayacaq, görürsən bığıburma cavan yıxılıb ölür birdən, amma yaşlı, xəstə adam lap qoca yaşına kimi yaşayır. Bir də deyirəm, həkimlər deyib ki, professor yüz yaşı da sap-sağlam başa vuracaq. Özüm qəsdən həmişə Alyayla danışanda atana professor deyirəm, qoy o polkovnik ərini çox gözümüzə soxmasın.

Zaur bütün bu ehtirlərə tamam biganəliklə yanaşırdı.

Bilirdi ki, bütün ömrü bu dedi-qoduların içində keçəsidir indən belə. Bilirdi, qabaqcadan bilirdi ki, hər şey məhz elə-belə də olmalıdır, odur ki, indi nə təəccüblənir, nə hirsələnirdi. Əlbəttə, doğma şəhərə qayıdışlarının ilk dəqiqələrindən kefinə soğan doğramaq — anasının xasiyyətinə, təbiətinə uyğun idi. Amma məgər bu qayıdışın, bu dönüşün özü belə sevincli, belə fərəhli idimi Zaurçün?

Maraqlandığı üçün yox, nəzakət naminə soruşdu:

— Axı, bütün bu qalmaqal nədən başlayıb?

— Əşi, heç nə... Evinizin açarını Alyaya vermişdiniz. Nə deyirəm, öz işinizdir, yaqın elə məsləhət bilmisiz — ev sizin, ixtiyar sizin. Mən axmaq da fikir elədim ki, bəlkəm bir kömək lazımdır, yır-yığış eləmək lazımdır evdə, yaqın toz basıb da... Zəng elədim belə kamal-ədəblə dedim ki, Alya xanım, bəlkə onlar gələndə gedək bir evi yığışdıraq, künc-bucağı silək-süpürək, səliqəyə salaq. Yadımdadır axı, elə siz getməmişdən də ev tör-töküntü idi... Di, partlamadı. Alya xanım... Sən demə, şəstinə dəyibmiş xanımın: nə demək istəyirsən, deyir, tör-töküntü niyə olur Firanın evi?.. Nədi, baxmır deyirsən, evə?.. Nədi, deyir, neçə il onu naz-nemət içində böyütmüşük ki, sizin qulluqçunuz olsun? — Zivər xanım Alyanın zəhərli tonunu yamsılamağa çalışır, öz replikalarını isə həlim, yumşaq tonla tələffüz edirdi — yox, bacım, deyirəm, belə sözləri niyə gətirirsən dilinə, qulluqçu, qaravaş-zad nədir, intahası cavandır da, hər şeyi get-gedə öyrənəcək. Hələlik biz, deyirəm, onlardan böyüyük, təcrübəliyik, gərək qollarından tutaq, kömək eləyək, gedək bir yır-yığış eləyək, nə olacaq xəncərimizin qaşı düşməz ki. Bəlkəm mənim də bir köməyim dəydi. Yox, deyir, heç bir kömək-zad lazım deyil, — mən, deyir, bacılarımla gedib hər şeyi öz qaydasına salaram onlar gələndə... Bacılarını da tanıyırsan da... Biri o atmaralıdır Tahirə, əri yazığı bir qoz qabığına soxub ki, yazıq cıncırını çıxarda bilmir... O biri də Sürəyya — onu da tanıyıram nə yuvanın quşudur. Birinci ərini basdırıb, ili çıxan kimi bu Nemətə calayıb özünü — yanında da

iki balası, neçə yaş cavandır özündən əri... Qızlarından da ki, olmaz.

—Yaxşı, ay ana, — deyə Zaur Zivər xanımın sözünü kəsdi, — bütün bu həngamə nədən başlayıb axı?.. Evi yır-yığış eləməkdən?

—İş yır-yığışda deyil e... İntəhası tanıdım bu adamları... Bu üç bacının xasiyyətiymiş bu — ərlərinin başında turp əkmək. Tahirəsi də elədir, Sürəyyası da... Alyanın özü elə deyil? Sən bu Murtuzun qozqurablığına, bazburutuna-filana baxma, arvadından it kimi qorxur, nə buyursa arvad, ləbbeyk deyir, bəs necə... Səni də eləcə tryapka eləmək istəyirlər ki, onların hər nazıyla oynayasan, ata-anadan keçəsən, naxələf çıxasan, onların istədiyi budur, bə nə?

—Yaxşı, ay ana, boşla görək.

—Düz demişəm?.. Alya qaçırdı da dilindən. Sən demə, Alya xanım belə hesab eləyir ki, bizim ailəyə böyük minnət qoyub — əziz-xələf qızını sənə verib. Sən guya heç layiq də deyilsənmiş belə dünya gözəlinə ər olmağa.

—İndi nədi, danışmırsız bir-birinizlə?

—Qulaq as... Demək, bir neçə gün keçir, sizdən də bir xəbər yox, yaman nigaranam, Alyaya zəng vururam, görüm bəlkəm onlar teleqramdan-zaddan bir şey alıblar. Zəng eləyirəm, ədəblə belə hal-əhval tuturam. Özün necəsən, ərin necədir... Di, düşmədi mənim üstümə. Nə yemisən turşulu aş, day dişinin dibindən çıxanı dedi mənə.

—Niyə axı?

—Qulaq as, danışırım da — ...Sitarəni tanıyırsan da, qonşumuzu. Gəlib bir dəfə bizə, deyir, eşitmişəm Zaurun, maşallah, əntiqə evi var, özü də aləm obstavit eləmisiz. Gələndə onlar, deyir, bir mənə də papaq elə, mən də gedim baxım... Mənim də ürəyim təmiz, nə bilim ki, camaat qan çıxmayan yerdən qan çıxardır, açarlar, deyirəm, Alyadadır. Ev sahibləri ona, deyirəm, etibar ediblər açarlarını, ona denən, deyirəm, aparsın səni Zaurgilə elə indi, daha gəlməklərin

neyləyirsən gözləyib?.. Day bilmirəm mənim sözümü Sitarə nə cürə çevirib deyib Alyaya, od vurub Alyanın təpəsinə. Düşmədi mənim üstümə, nə deyir bütün şəhərə car çəkirsən ki, ay açar belə gəldi, ev elə getdi. Göndərirəm, deyir, Spartaknan o andıra qalmış açarlarını, o eviniz də ki, var, deyir, nə belə mataq şey imiş... Firoçka, deyir, istəsəydi min pay bundan yaxşı evlərə köçə bilərdi. Elçilər, deyir, qapımızın dabanını çıxartmışdılar.

—Hansı elçilər?

—Əşi, yalandır deyir də, gözünün içinəcən... Kim idi ona elçi düşən? Yəni — mən bilmirəm, camaatın gözü kor, qulağı kardır bəyəm?.. Allahına şükür eləsin ki, qızının bəxti belə açılib... Eybi yox, mən də bir iki kəlmə şirin söz dedim ona. Qiyamətəcən yadından çıxmaz. Məni o deyil, e, özümdən çıxardan , o əri heyvərədir. Guya ki, belə ağır kişidir, ağsaqqaldır öz aləmində, amma arvad işlərinə qarışmaqdan utanıb xəcalət çəkmir. Götürüb telefonu bu da, deməli, mənim üstümə xoruzlanır.

—Mənim atam da ki, Alya xanımın cavabın verib, hə?

—Xeyr, bircə o çatmırdı... Sənin atan əsl kişidir, arvadnan ağızbağız verən qurumsaqlardan deyil. Amma Murtuzla danışdı, özü də əməlli-başlı danışdı.

—Görürəm burda vaxtınızı şən keçirmisiz.

—Elə bilirsən bu hayıfı qoyacam mən onda? Məni yaxşı tanımırısan. Bircə bax sən sarıdan...

Zaur bu söhbətin gizli mənasını yaxşı başa düşürdü, anasının gözlərindəki nigarançılığın, qorxunun, tələşin səbəbi də aydın idi ona. Anası ondan arxayın deyildi, qorxurdu ki, birdən Alyayla qızı Zaurun saqqızını oğurlayıb, öz tərəflərinə çəkərlər, bu ölüm-dirim mübarizəsində Zaur əks cəbhəni seçmiş olar... Zaur düşünürdü ki, anası gətirdiyi hədiyyələrdən xəbərdar olanda, biləndə ki, Zivər xanımla Alya xanıma eyni cür çəkmə, Məcidlə Murtuza eyni cür köynək alıblar, amma üstəlik, Spartaka iki qəşəng qalstuk da gətiriblər və bu

qalstukları şəxsən Zaur özü seçib, gör onda nə mərəkə olacaq. "Bizim pulumuza səfərə çıxan öz oğlumuz qudalarımıza da elə bizə gətirdiyindən gətirir, hələ üstəlik Spartakı da yaddan çıxartmır, heç belə müsübət olar?.."

Şəhərin içinə girmişdilər və Zaur gördü ki, çəhrayı "Volqa" sağa buruldu. Deməli, Firəngizin valideynləri öz evlərinin qabağında düşəcəklər. Bəlkə Firəngiz də onlara gedir — ata evinə...

Bəlkə ümumiyyətlə, Alya xanım Firəngizi Zaurdan boşatmaq fikrinə düşüb?.. Çünki yəqin ki, o biri maşında da Alya xanım eyni hadisələri, eyni hiddətlə, amma tamam başqa şərhlə bəyan edir... Bəlkəm o biri maşında söhbət nisbətən sakit gedirdi, axı hər halda, Spartakın dostu da — tamam yad bir adam da var idi orda... Amma ehtiraslar elə qızıışmışdı, elə püskürürdülər ki, yəqin orada da doğmaya, yada məhəl qoyan yox idi... Bayaq təyyarədən düşəndə uzaqdan Murtuzovlar hər ikisinə — Zaura da, Firaya da eyni cür gülümsəyirdilər, amma yaxına gələndə məlum oldu ki, bu təbəssümlər yalnız qızlarına aid imiş. Zaurla ağızucu görüşdülər. Deməli, bəlkə, doğrudan da, elə Alyanın niyyəti onların nigahlarını pozmaqdır? "Bəs uşaq necə olacaq görəsən?" — deyə düşündü Zaur və özü də başa düşdü ki, "boş fikirdir", əlbəttə, heç kəs onları boşatmaq istəmir...

Evlərinə çatanda Zaur:

—Yaxşı axır kimdə qaldı açarlar? — deyə soruşdu.

Zivər xanım qürurla:

—Kimdə olacaq, əlbəttə, məndədir, — dedi.

Zaur çamadanları maşından çıxaran müddətdə Spartakın çəhrayı "Volqa"sı da gəlib çatdı və Fira da maşının içindəydi. Zaur, doğrudan, sevindi arvadının gəlməsinə... Spartak Zaura kömək elədi, şeyləri 8-ci mərtəbəyə qaldırdılar. Zivər xanım qapını açdı, dördü də mənzilə girdi... Zivər xanım amiranə bir tərzdə Spartaka göstəriş verdi:

—Çamadanları bax o küncə qoy. — O özünü evin sahibi hiss

edirdi, istəyirdi ki, başqaları da bunu dərk etsin birdəfəlik.

Spartak:

—Yaxşı, mən gedim, —dedi. Spartak nə isə tamam başqalaşmışdı elə bil, yavaş danışdı, həmişəki kimi səs-küylü deyildi və elə bil həтта gözlərinə də kədər çökmüşdü...

Zaur onu qapıyacan ötürdü, liftin düyməsini basdı, lift səkkizinci mərtəbəyə qalxmağa başladı. Spartak ona nə isə demək istəyirdi və Zaur yəqin bilirdi ki, nə demək istəyir, Spartak. Şübhəsiz, iki ailənin bu qarşılıqlı ədavət və nifrət toruna Spartak da düşmüşdü və bəlkə indi özü də istəmədən Zaura Alya xanımın, ya Murtuzun hansısa sözünü, hədəsini, ya təklifini, ya nə bilim, xəbərdarlığını çatdırmalıydı. Məcbur idi buna, ürəyində istəməsə də... istəməməyinə isə, açıq-aşkar görünürdü ki, istəmirdi, yoxsa bu qədər kədərli ifadə çökməzdi sifətinə, yazıq biçarə... Lift axır ki, gəlib çıxdı, qapısı açıldı. Spartak, nəhayət, iradəsini toplayıb boğuş səslə:

—Bilirsən, Zaur... — dedi. — Sənə demək istəyirdim... Təhminə... ölüb...

Liftin içinə girdi və əlavə etdi:

—Serroz... Qara ciyəri... İyirmi günün içində yandı getdi yazıq.

On səkkizinci fəsil

*Yandı canım hicr ilə, vəsli-ruxi-yar istəram,
Dərdiməndi-fırqətəm, dərmani-didar istəram.*

Heç bir vaxt təsəvvür edə bilməzdi ki, evlər, küçələr adamı bu qədər ağrıda bilər. Evlər, küçələr, maşınlar...

Bağın yanına buruldu, o bağın ki, iyun günü yaşıl "Moskviç"in içində Təhminəni gözləyirdi. Həmin o yerdə həmin rəngli "Moskviç" dayanmışdı — və elə bil parçalandı Zaurun ürəyi və hər şeyi birdən-birə xatırladı Zaur — burada, bax bu yerdə Təhminəni gözləməsini də, səbirsizliklə barmaqlarıyla sükanı döyəclədiyini də, o gün çəkdiyi siqaretin dadını da, hətta, Təhminənin səsini də. Ağ düyməli qırmızı paltar geymiş Təhminə qəfilcən onu arxadan səsləmişdi. Əlində də çanta vardı, çantada da "KamyuU konyakı, Zaurçün xüsusi gətirmişdi bu konyakı... Qapılarının qarşısındakı səki — haçansa Spartakın çəhrayı "Volqa"sı dayanmış səki — "Volqa"nın təkərini deşmişdi o gecə — səki də eyni cür ağrıtdı Zauru. Telefon budkası da — elə həmin o gecə Təhminəyə bu budkadan zəng vurmuşdu, telefon cavab vermirdi, sonra isə bildi ki, telefon doğrudan da xarab olubmuş, çünki pulunu vaxtında verməyiblərmiş... Bu da trolleybus dayanacağı. Təhminə işə gedəndə həmişə bu dayanacaqda minərdi trolleybusa, Zaur da ötürərdi onu. Təhminə trolleybusun pəncərəsindən əl edərdi Zaura və Zaurun çox xoşladığı bir hərəkətlə saçlarını alnından atardı, gülümsünərdi.

Spartak Təhminənin ölüm xəbərini verəndən sonra bir müddət də liftin içində dayanmışdı, amma daha heç nə deməmişdi. Çünki söz qalmamışdı daha, qurtarmışdı bütün sözləri Spartakın da, Zaurun da. Nəhayət, Spartak liftin düyməsini basmışdı, liftin qapısı bağlanmışdı, lift aşağı enməyə başlamışdı. Zaur isə mənzillərinə qayıtmışdı,

dəhlizdəki çamadanları, nədənsə, yataq otağına aparmışdı, yataq otağındakı çamadanları dəhlizə gətirmişdi. Bir neçə dəfə otaqdan otağa keçmişdi, nə isə götürmüş, nə isə qoymuşdu, sonra arvadına və anasına bir kəlmə demədən evlərindən bayıra çıxmışdı, liftlə deyil, pilləkənlə səkkizinci mərtəbədən aşağı düşmüşdü, küçənin tinində siqaret, dükandan kibrit almışdı və piyada Təhminəgilin evlərinə tərəf addımlamışdı... Hələ onda ağrını belə şiddətlə duymurdu, yaranın köynəyi vaxt keçdikcə artırdı və bu küçəyə, bu evə çatanda dözülməz olmuşdu. Zaur bu dözülməzliyin içindən keçib pilləkənlərlə — ona bu qədər tanış olan pilləkənlərlə, axırıncı dəfə əsəbi düşüb getdiyi pilləkənlərlə-qalxmağa başladı. Və ancaq bu zaman birdən-birə qəti dərk elədi ki, Təhminə yoxdur və bir də heç vaxt olmayacaq. Bir də heç vaxt görməyəcək Təhminəni... Nədənsə, Spartak da başından çıxmırdı və bu anlar fikirləşirdi ki, bax indicə hansı yollasa bir sirr açılacaq və məlum olacaq ki, Təhminəylə Spartakın arasında heç vaxt heç bir şey olmayıb və Zaurun bütün şübhələri boş və əbəs imiş. Bu həqiqət o qədər aydın təsdiq olunacaq ki, Zaurun ağrısı, peşmançılığı birə-yüz artacaq. Özünü günahkar biləcək, Təhminənin isə heç bir günahı olmadığından Zaurun lap bağı çatlayacaq, daha artıq iztirab çəkəcək: intihar etmək istəyəcək, hətta günahını yumaq üçün... Hardansa yadına düşdü ki, bir dəfə Təhminə onu Spartakgilin bağına aparmışdı və orada demişdi ki, bura gəlmələrinin bir səbəbi də var, Zaur bu səbəbi ya çox sonralar biləcək ya da heç bir vaxt bilməyəcəkdi. Bəlkə də bu səbəbi bax indicə, bir neçə andan sonra biləcəkdi Zaur və bu səbəb hər şeyi birdən-birə gün işığı kimi işıqlandıracaq, izah edəcəkdi və hər şey aydın olandan sonra Zaurun nəticə verməyən sonrakı peşmançılığı onun bütün həyatının sağalmaz dərdi-yarası olacaqdı...

Pilləkənin ikinci mərtəbəsində adamlar vardı, onlar tövşüyə-tövşüyə taxtaların içinə tablanmış iri şkaflı qaldırırdılar, xəz yaxalılıqlı qara palto geymiş kişi — yəqin ki, şkaflın sahibiydi —

hamballara göstəriş verirdi:

—Sola çevirin, beləsinə keçməyəcək deyirəm sizə, soldan götürün, soldan. — Sonra Zauru gördü və ona müraciət elədi. — Keçmək istəyirsiniz? — hamballara: — Yol verin, yoldaş keçsin, — dedi.

Zaur adamların arasından, şkaflın yanından keçdi və xəz paltolu adam yenidən göstərişlər verməyə başladı:

—İndi bir az aşağıdan götürün, aha, bu tərəfini qaldır, ay qoçaq!

Zaur üçüncü mərtəbəyə qalxdı. Təhminənin qapıları taybatay açıq idi, qapının üstündə isə yenidən vurulmuş lövhəcik görünürdü: "Əməkdar mühəndis rəşionalizator Q.Kərimov.

Qapıda vız başlı, ala-bəzək xalathı bir qadın dayanmışdı — güman ki, əməkdar rəşionalizatorun arvadı idi. Şkaflı da görünür, təzə ev sahiblərinin mənzillərinə qaldırırdılar. Xəz yaxalıqlı palto geyinmiş adam yəqin elə mühəndis-rəşionalizator Q.Kərimov idi ki, vardı... Zaur qeyri-ixtiyari açıq qapıdan içəri baxdı — və elə bil ürəyi həmin bu qapının arasında qaldı. Təhminənin boşalmış otağında ancaq bir neçə stul və stol vardı, — Təhminənin deyil, Kərimovların stolu, stulları. Nə qədim divar saati, nə Təhminənin fotoları, nə balaca əncir ağacı — alpinistlərin hədiyyəsi qalmışdı, Bircə oboylar həmin oboylar idi... Zaur çevrildi, qarşıdakı qapının ağzında dayandı və zəngi basdı.

Uşaq səsi gəldi qapının ardından, sonra hirsli qadın qışqırığı:

—Əşi, bir dayan görək də kimdi! — Uşağa qışqırırdı Mədinə. Qapı açıldı. Mədinə:

—Zaur, — dedi, çənəsi əsdi. Bir də təkrar elədi — Zaur, — və ağladı...

Zaurun göz yaşı yox idi. Hiss edirdi ki, ağlaya bilmir, amma haradansa, içinin dərinliklərindən boğazına qəhər qalxırdı, boğazında tıxanıb qalırdı.

Qorşokda oturmuş beşyaşlı toppuş uşaq, anasının ağlamasını

görüb bir müddət maddım-maddım baxdı, sonra özü də bərkdən bəyirməyə başladı...

Qarşı qapıdakı xalatl arvad təəccüblə onlara baxdı, sonra içəri keçdi və qapısını da örtüdü. Mədinənin otağının yarıaçıq qapısından balaca televizorun ekranı görünürdü və bu da Zaurun yarasına duz basırdı elə bil. Zaur fikirləşdi ki, bir aydan artıq Təhminəgildə qalıb, Mədinəylə qonşuluqda yaşayıb, amma bir dəfə də Mədinənin evində olmayıb.

Mədinə paltarının əbəyiylə gözlərini silərək:

—Gəl içəri, — dedi.

Zaur içəri girdi. Uşaq hələ də ağlayırdı. Mədinə qorşokla birlikdə onu götürüb harasa apardı və sakit elədi. Zaur kiçik və köhnə televizorun sönük ekranına, otağın kasıb avadanlığına baxırdı — hiss olunurdu ki, bu otağın sahibi sıxıntı ilə ehtiyac içində dolanır... Uşaq, nəhayət, sakitləşdi və Mədinə yaşı əllərini silə-silə otağa gəldi. Zaurun qabağında oturdu.

Zaur siqaret yandırdı, Mədinə:

—Haçan gəlmişən? — dedi. Zaura "sən" deyirdi, elə bil dərd onları yaxınlaşdırmış, bir-birinə doğma, məhrəm etmişdi.

Zaur:

—Bu gün, — dedi, — yarım saat bundan qabaq.

Uşaq:

—Mama, bəs biz haçan gedəcəyik? — dedi.

—Gedərik, gedərik, bala, görürsən əmi bizə qonaq gəlib, — sonra Zaura müraciətlə əlavə etdi, — səhərdən day zəhləmi töküüb. Yapışib yaxamdan ki, kinoya gedək... Heç mənim kinoya getməyə həvəsim var?

Uşaq ağlamsınıb:

—Bəs haçan gedəcəyik? — dedi.

—Gedərik, gedərik, get orda topla oyna, mən də gəlirəm indi.

Oğlan könülsüz otaqdan çıxdı və Mədinə:

—Belə işlər, Zaurik, — dedi. — Təhminə getdi əlimizdən... — və yenidən ağladı...

Zaur bilmirdi nə desin, neyləsin, Mədinəni ovutmalıydımı, ya onun özünü ovudan gərəkdir indi?

Nə isə demək xatirinə:

—Mənə Spartak xəbər verdi, — dedi.

Bəlkə, indi Spartakın adını çəkən zaman Mədinə birdən bir sirr açacaq və bu sirri bütün diri qalmış insanlardan yalnız tək bir Mədinə bilir. Və o zaman hər şey aydınlaşacaq, Zaur da belə bir səhv etdiyinə görə minqat artıq peşmançılıq çəkəcəkdə. Amma onu da bilirdi Zaur ki, Mədinə heç bir sirr-filan açmayacaq, çünki heç bir elə sirr-filan bilmir və əslində də, yoxdur yerli-dibli belə bir sirr... heç bir səhv də yoxdur, heç bir şey də yoxdur, hər şey necə vardısıa eləcədir, bircə Təhminə yoxdur.

—Serroz, qara ciyərində, iyirmi günün içində tələf olub getdi. — Mədinə eynilə Spartakın sözlərini təkrar etdi. Sonra isə hər şeyi danışdı Zaur, bütün ağır təfərrüatlarıyla, fiziki ağırlar barəsində, şişlər barəsində.

—Heç ölmək istəmirdi yazıq. Xəstəlikdən qabaq tez-tez deyirdi ki, ölmək istəyirəm, sözdü də deyirdi, amma elə ki, doğrudan xəstələndi, ağırlar, əziyyətlər başlandı, xəstəxanaya düşdü və xəstəxanada da bildi ki, doğrudan da ölür, onda qaragün elə yalvarırdı ki, qurtarın məni, ölmək istəmirəm. Amma axıracan kişi qızı kimi mərd-mərdanə apardı özünü...

Uşaq yenidən otağa gəldi:

—Ana, bəs haçan gedəcəyik axı, kinoya?

—Bu saat, bu saat, mənim göyçək balam, indicə gedəcəyik... Axır saatına qədər Muxtar gəlirdi yanına... Manaf da gəlirdi, necə yaxşı adam imiş Manaf, Zaur, heç bilməmişik vallah, bütün dəfn xərcini özü çəkdi, üç, yeddi də verdi, bu yaxında qırxıdır, amma day qırxını verə bilməyəcək, dəyişdilər də mənzili... Bir injener köçüb bura arvadıyla, bir çədən də külfəti var.

—Mama, gedək də...

—Bu saat, bu saat oğlum, qoy bir az əmiylə danışım,

gedərik.

Zaur qalxdı və indi ayaq üstə danışdırlar.

—Görsən tanımazdın, Zaurik, elə arıqlamışdı ki, yazıq... Ağrılar yaman əziyyət verirdi, amma heç zarafatından da qalmırdı... Nə yaxşı oldu, deyirdi, heç kəs mənim qocalığımı, çirkinliyimi görməyəcək... Bir cavan göyçək oğlan müalicə edirdi onu. Ölümündən bir gün qabaq mənə dedi ki, heyf, belə göyçək oğlan məni ölü görəcək. Zarafat elədi ki, çılpaq görən olub məni, amma ölü görən olmayıb hələ, birinci bu cavan oğlan görəcək.

Zaur siqaretini söndürdü, yenisini yandırdı.

Mədinə:

—Zaur, otursana, — dedi, sonra dəhlizə tərəf boylanıb əlavə etdi, — deyəsən başı qarışdı orda, əl çəkdi bizdən. — Doğrudan da, uşağın daha səsi gəlmirdi.

—Dayan, bu saat sənə çay gətirim, — dedi.

—İstəmirəm çay. Yenə danış ondan. — Zaur da Mədinəyə "sən" dedi. Mədinə indi onunçün ən doğma, ən yaxın adam idi.

—Eh, ay Zaur nə danışasan... Elə bil heç yox imiş, heç nə də qalmadı bədbəxtdən. Amma bilirsən neçə gözəl insan idi... Necə qızıl kimi ürəyi vardı?.. Səni də yaman çox istəyirdi, Zaurik, indi istəməsin... Həqiqətdə istəyirdi... Sən gedəndən sonra bilirsən nələr çəkdi yazıq?

Zaur:

—Bilirəm, — dedi. — Bu barədə danışma.

—Başa düşürəm, sənə də ağırdır, əlbəttə. Amma sən hələ cavansan, bütün ömrün də qabaqdadır. Hər şey unudulub gedəcək ay Zaur, bu etibarsız dünyanın işi belədir.

Zaur:

—Bəli, — dedi, — elədir...

Mədinə fikrə getdi, sonra elə bil öz-özüyə danışmış kimi:

—Amma yazığı nahaq incidirdilər, — dedi.

—Kim?

Mədinə bir az tutuldu, sonra:

—Bilmirəm, — dedi, — yəqin sizinkilərdən idi kimsə. Acığın gəlməsin. Sən arvadınla səfərə gedəndən sonra kimsə ona gündə zəng vururdu. Hə, qarniboş, deyirdi, nə oldu, hıçqırığın içində qaldı? Kələyin baş tutmadı? Zaurun arvadı hamilədir, uşaqları olacaq.

Mədinə Zaurun sifətinə baxdı, sərmərdi və tələsik:

—Yox, anan deyildi, — dedi. — Ananın səsinə tanıyırdı Təhminə, kimsə başqa adam idi.

Zaur: "Alya? — deyə düşündü. — Axı, Alya onda bilmirdi ki, bizim uşağımız olacaq. Bu yalan hardan gəlibmiş ağlına?"

—Doğrudan, yəni bir şey var? — Bu sualı Mədinə artıq sırf qadın marağıyla verirdi.

Zaur qızardı və bir an ona elə gəldi ki, Təhminəymiş onun əsl arvadı, indi Firəngizdən olacaq uşağı Təhminəyə xəyanətdir.

—Xəstəxanada da tez-tez səni yadına salırdı... Lap axır gününəcən...

—Nə deyirdi?

Mədinə gülümsündü:

—Deyirdi ki, Zaur məni satdı onlara.

—Kimə onlara?

Mədinə çiyin çəkdi:

—Nə bilim, elə beləcə deyirdi onlara...

Uşaq yenə otağa qayıtdı:

—Mama, haçan gedəcəyik bəs?

—Bu saat, bu saat, mənim göyçək balam.

Dəhlizə çıxdılar.

Mədinə:

—Spartak sağ olsun, — dedi, — o qədər köməyi dəyirdi ki, dərman lazım olurdu yerin dibindən tapırdı, hansı həkim lazım olurdu, öz maşınında gətirib aparırdı.

Zaur:

—Ayın neçəsində keçindi? — deyə soruşdu.

—14-də...

"Hansı ölkədəydik bu gün görəsən", — deyə düşündü. Zaur, yadına sala bilmədi.

Qapıda:

—Çox sağ ol, Mədinə, — dedi.

—Niyə sağ ol deyirsən axı?

—Mama, yaxşı, daha gedək də, əmi də gedir.

—Bu saat, gedirik, — birdən Mədinənin yadına nə isə düşdü, — tamam yadımdan çıxmışdı, sənə kağız qoyub axı.

—Kağız? — Zaurun ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı: bəlkə bu idi sirrin açarı, bu kağız hər şeyi izah edəcək, hər şeyi aydınlaşdıracaqdı bəlkə? Mədinə otağa keçdi və bir azdan iki kiçik kağız parçasıyla qayıtdı. Kağızların biri qəbz idi, Zaur görün kimi xatırladı — Moskvada küçəni səhv keçdikləri üçün serjant Trofimov onları cərimə etmiş, qəbz vermişdi. Mədinə ikinci kağızı uzadaraq:

—Ölümündən iki gün qabaq duxularının sirrini yazıb bura. Xahiş elədi ki, sənə verim: "Qoy Zaurun arvadı bu ətiqləri vursun", dedi, "onda Zaur məni xatırlayacaq hər dəfə".

Zaur karandaşla yazılmış kağız parçasını cibinə qoydu. Mədinəylə görüşdü və yavaş-yavaş pilləkənlərlə düşməyə başladı. İndi də pilləkənlərlə üçüncü mərtəbəyə piano qaldırırdılar və əməkdar mühəndis yenə göstərişlər verirdi. "Ehtiyatlı olun, bu pianinodur axı, belə kobud yerə vurmayın da, ehməllə qoyun. — Zaur baxdı: — Keçmək istəyirsiniz? — dedi. — Yol verin, cavan oğlan keçsin..."

Zaur bir də çevrilib Təhminənin qapısına baxdı, qapı yarıaçıq idi. Pilləkənləri düşməyə başladı, bilirdi ki, ömründə bir daha heç vaxt bu pilləkənlərlə qalxmalı olmayacaq.

Amma bilmirdi ki...

EPİLOQ

*Öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir,
Mən kiməm, saqi olan kimdir, meyü-səhba nədir.
Gərçi canandan dili-şeydam üçün kam istərəm,
Sorsa canan bilməzəm kami-dili şeyda nədir.
Hikməti — dünyəvi məfiha bilən arif deyil,
Arif oldur bilməyə dünyəvi məfiha nədir.*

...bilmirdi ki, Təhminəni bir də görəcək ömründə... Bilmirdi ki, bir axşam Təhminənin səsinə eşidib diksinəcək, televizorun qabağına qaçacaq və ekranda görəcək Təhminəni — həmin o Moskva verilişinin videoyazısını verirdilər. Həmin o verilişdə Təhminə Zauru ad günü münasibətilə təbrik etmişdi, təbriki kəsmişdilər, amma Təhminənin Zaura həsr etdiyi hərəkəti — əliylə alnından saçlarını atması qalmışdı. O axşam — Təhminənin ölüm xəbərini bildiyi günün axşamı — Bakıya gəldikləri ilk axşam Zaur öz-özünə söz vermişdi ki, qızı olsa adını Təhminə qoyacaq. Bilirdi ki, ailədə narazılıq, söz-söhbət olacaq bunun üstündə, vaxt keçdikcə bu niyyətinin çətinliyindən qorxurdu Zaur və bilmirdi ki, doğrudan da, qızı olsa vəziyyətdən neçə çıxacaq, öz-özünə verdiyi sözün üstündən keçmək də istəmirdi bir yandan, artıq-əskik söhbətlərdən, qeybətlərdən, dedi-qodulardan da qorxurdu. Xoşbəxtlikdən oğlu oldu və uşaq olmamışdan iki ay qabaq Firəngizin atası Murtuz rəhmətə getdiyi üçün oğlanın adını Murtuz qoydular, Murtuz Balayeviç infarktdan öldü, çünki Spartak tutulandan sonra kişinin lap beli qırılmışdı. Spartak valyuta məsələlərində ilişmişdi, beş il kəsmişdilər Spartaka və məhkəmənin bu qərarından sonra bütün Murtuzovlar ailəsinin, o cümlədən də Alya xanımın tamam tası yatmışdı və Zivər xanım da ürəyində sevinirdi ki, qudasığilin əməlli-başlı burunları ovulub.

Zaur indi öz valideynləriylə az-az görüşürdü. Murtuzovgilə isə ildə-ayda bir baş çəkirdi, amma Alya uşaq olandan sonra qızı Firəngizə çox kömək elədi. Zaur bir müddət geoloji ekspedisiyada oldu, sonra Bakıya qayıtdı və atasının köməyiylə nazirlikdə işə düzəldi. Zaur artıq dəqiq bilirdi ki, heç bir vaxt dissertasiya-filan yazası deyil, odur ki, nazirin referenti vəzifəsini təklif edəndə ona məmnuniyyətlə razılaşdı. Bu iş Zauru yeni çevrəyə daxil elədi və ona indi qərribə gəlirdi ki, haçansa cavanlıq vaxtlarında bu sayaq vəzifələrə rişxənd edərdi. Yadındadır, haçansa Zaur başqa bir nazirin köməkçisi vəzifəsində işləyən bir dostunu lağa qoyardı. Dostu deyəndə ki, "sabah kişiylə Moskvaya uçuruq", Zaur həmişə elə təsəvvür edirdi ki, dostu Moskvaya nazirin çamadanını daşımağa gedir. Ona elə gəlirdi ki, dostu nəinki nazirin çamadanını, hətta, nazir arvadının hamam boğçasını da daşıyır. Niyə belə düşünürdü — məlum deyil, axı, təbii ki, nazirin arvadının heç bir hamam boğçası-filan yox idi, çünki hamama getmirdi, özlərinin vannaları vardı, ona nə gəlmişdi ki, hamama getsin? Həm də boğçayla?.. Bəlkə bu təəssürat ondan doğmuşdu ki, Zaur bir dəfə həmin dostunu bazarda görmüşdü — nazirgilə bazarlıq edirdi. Zaur özü də təbii ki, heç bir çamadan-zad daşımır, bazarlıq-filan etmirdi, amma hərdən o da görürsən öz naziriylə Moskvaya gedirdi. Nazir sinli kişi idi, hərdən görürsən çox nəzakətli bir tərzdə Zaurdan xahiş edirdi ki, mehmanxanada onun yanında qalsın, lazım olanda növbətçidən çay dəmləyib gətirsin və bəzən nazir Qosplanda mühüm iclasa başı qarışanda Zaurdan onu da rica edirdi: madam boşsan, bir mağazaları gəz. Arvadının və qızının verdiyi siyahıya əsasən xırım-xırda şeylər almaq tapşırırdı. Təbii ki, pulunu da verirdi.

Nazirin arvadı da çox mədəni və nəzakətli xanım idi. Zaurla hörmətlə danışırdı həmişə, çalışırdı ki, heç bir tövrlə onun izzət-nəfsinə toxunmasın, amma ələcsiz qalanda bir-iki dəfə Zaurdan xahiş eləmişdi, usta tapıb gətirsin, vannalarının xarab olmuş kolonkasını düzəltəndirsən, çünki ərinin başı elə qarışıqdır

ki, ev işlərinin qeydinə qalmağa heç cür macal tapa bilmir. Zaur başa düşürdü hər şeyi, amma əslində elə onun özünün də işi başından aşırı, nazir üçün müxtəlif kağız-kuğuzlar, sənədlər, vəsiqələr düzəldirdi, qəbula yazılmışları yola verirdi, nazirə gələn məktubları seçib sahmana salırdı, nazirin imzasıyla cavablar hazırlayırdı. Tez-tez nazirlə rayonlara gedirdilər, gündüz işlərini qurtarandan sonra axşam tərəfi qonaq evində rayon rəhbərlərinin iştirakıyla keçirdikləri xudmani məclislərdə nazir azacıq içməli də olurdu və balaca dəmlənəndə Zaura "sən" deməyə başlayırdı. Həmişə rəsmi danışan bu sərt və quru kişinin elə bil çiçəyi çırtlayırdı, südü daşırdı. Zaura: "sənin işindən razıyam, — deyirdi, — bir neçə il də işlə, sonra səni pərvazlandırıb uçurdacam", — deyirdi və əlavə edirdi ki, "sənin haqqında lazımi yerlərə də məlumat vermişəm, vaxt gələr, yaxşı müstəqil iş keçərsən..."

Amma bədbəxtlikdən günlərin bir günü hörmət və ehtiramla pensiyaya göndərildilər naziri. Yeni nazir nisbətən cavan idi, iş başına keçəndən bir müddət sonra yavaş-yavaş əvvəlki nazirin adamlarını təmizləməyə başladı və Zaura da qandırdı ki, onun yerinə başqa namizədi var. Zaur ərizəsini verdi və bu vaxta atası Məcid də artıq dünyadan köçdüyü səbəbdən yaxşı bir iş tapa bilmədi özünə. Ancaq Dadaşın mərhəməti sayəsində yenidən həmin o nəşriyyata — köhnə yerinə qayıtdı... Zaurun bir uşağı da oldu — bu da oğlan idi, iki ildən sonra üçüncü oğlu da oldu və üç ildən sonra axır ki, qızı gəldi dünyaya. Zivər xanım bu qız nəvəsini görə bilmədi, uşağın dünyaya gəlməsindən on gün qabaq rəhmətə getdi və qızın adını Zivər qoydular... Üç ildən sonra Alya xanım da öldü, otuz ildən sonra onların çevrəsindəki adamlardan Dadaş, Səfdər dayı, Tahirə, Cabbar artıq yox idilər dünyada. Muxtar da yox idi. Təxminən ölən il onun idarədə nə isə davası olmuşdu, köçüb bir müddət Moskvada yaşadı, orada işi pis gətirmirdi, sonra nədənsə yenidən Bakıya qayıtdı və avtomobil qəzasına düşüb həlak oldu... XX əsrin axırına onların çevrəsindəki adamlardan

Nemət, Sürəyya, Zaur və Firəngiz sağ idi. Spartak da beş ilini çəkib çoxdan çıxmışdı azadlığa və türmədən çıxandan sonra tamam başqa adam olmuşdu, dəyişmişdi. Bəli, bizə tanış olan bu adamlardan sağ qalanları — Nemət, Sürəyya, Zaur, Firəngiz, Spartak bir gün yığılmışdı hamısı bir yerə nəyisə qeyd eləməyə, deyəsən, Murtuzun — Zaurun oğlu Murtuzun ad günüydü. Bəlkə də yox, heç ad günü deyildi, bəlkə də o vaxt, yəni XX əsrin axırlarında ad günlərini qeyd etmək heç dəb olmayacaq, kim bilir? Hər halda müəllif ki, bunu dəqiq bilmir və müəllif onu da bilmir ki, o vaxt kitab oxuyacaqlarını, sevəcəklərini, öləcəklərini, yaxud bir üsul tapıb ölümdən yaxalarını qurtaracaqlarını insanlar? Ölümsüzlük qazanacaq və bu ölümsüzlüyün öhdəsindən nə sayaq qurtarmağın fikrini çəkəcəklər? Nə isə əlqərəz, bir gün yığılmışdılar bütün bizim diri qalmış qəhrəmanlarımız, yaxşıca nahar edib nərd atırdılar (dadlı naharlar və nərd, şübhəsiz, o vaxt da olacaq) və söhbət arası kimsə birdən Təhminəni yada saldı. Nemət idi, deyəsən Təhminəni yada salan, dedi ki, bu gecə qərribə yuxu görmüşdüm, heç ağılıvıza gəlməz kim gəlib girmişdi yuxuma — Təhminə. Bəli, Təhminə, özü də o vaxtkı yaşında, cavan, hamımızın yadında necə qalıbsa, bax o sayaq — gözəl, yaraşıqlı, cazibədar... Bu sözün üstündən Spartak dedi ki, qərribədir, bu günlərdə küçədə bir qadına rast gəlib, elə bil Təhminəylə iki almadır tən bölünüb. Əgər Spartak qəti bilməsəydi ki, Təhminənin uşağı-zadı yoxdur, and-aman eləyərdi ki, yəqin qızıdır, adam da adama bu qədər bənzəyərmiş. Ən qərribəsi də odur ki, həmin o qadın bugünkü çağın dəbiylə deyil, Təhminənin cavanlıq illərindəki dəblə geyinib-gecinmişdi, yalançıları sözü, lap elə bil Təhminənin o vaxtkı paltarlarından birini keçirmişdi əyninə... Nemət dedi ki, yəqin insanlar ölərkən birdəfəlik ölmürlər, tamam yox olurlar, nə qədər ki, onları xatırlayan, onların səslərini, sifətlərini yaddaşında saxlayan adamlar durur, bu ölənlər də hələ yaşayırlar — fikirlərdə, xəyallarda, təsəvvürlərdə

yaşayırlar. Biz də yəqin Təhminəni xatırlayan axıncı adamlarıq, sonuncu nəsilik.

Bu sözlər yaman beyninə batdı Zaurun, amma döymədə Spartaka iki tas uduzub unutdu bu fikri... Zaur bilmirdi...

*Xəyalilə təsəllidir, könül meyli vüsal etməz
Könüldən dişrə bir yar olduğun aşiq xəyal
etməz.*

...bilmirdi ki, bir qədər də keçəcək və bir axşam, yağışlı bir axşam, yağışlı payız axşamlarının birində, qüssəli, yağışlı payız axşamlarının birində belə bükülmüş, sinli bir kişi avtobusdan düşəcək. Qoltuğunun altında nimdəş portfeli olacaq bu kişinin — portfelin içində kağızlar, çörək, kolbasa, pendir, bir də gündəlik qayğıları olacaq. Bəlkə kişi tindəki köşkün qabağında ayaq saxlayacaq, qəzet alacaq... Bəlkə yadına düşəcək ki, siqareti, kibriti qurtarıb, satıcıya pul verəcək (əlbəttə, əgər o vaxtlar pul hələ işlənəcəksə), siqaret alacaq, pulun qalığını hesablamadan cibinə atacaq. Sonra yavaş-yavaş evinə tərəf addımlayacaq... Televizorun (ya o zaman televizorlar olmayacaq, qoloqraflar olacaq, kim bilir) axşam proqramı haqqında, sabahkı işləri haqqında düşünəcək. Düşünəcək ki, oğluna çəkmə almalıdır, qızına palto, arvadına plaş və öz plaşını da təmizlənməyə verməlidir... Düşünəcək ki, qaz pilotasını təmir etdirmək və dama qır saldırmaq lazımdır, yayda kurorta getmək üçün pul yığmaq lazımdır (əgər o vaxtlar pul işlənəcəksə hələ). Düşünəcək ki, təzə müdirlə heç dil tapa bilmir, düşünəcək ki, hava yaman pisdır və düşünəcək ki, çox mənasız bir ömür sürüb bu dünyada.

Birdən diksinəcək: ona elə gələcək ki, küçənin o tərəfindən gənc bir qadın buruldu tını və dərhal da qeyb oldu... və bu qadının uzaq kölgəsi qəfil külək kimi onun ürəyinin içində əsəcək, unudulmuş bir qoxunu gətirəcək onun xəyalına... və

qocanın qəlbində —dünyada ən basılmaz qüvvə olan bir hiss — ümid oyanacaq. Ümid bir anlığa çoxdan ötüb keçmiş gəncliyinin bütün şirin-acılarını qaytaracaq ona və sevdiyi bütün qadınlar okeanda itmiş uzaq adalar kimi gəlib keçəcək gözlərinin önündən. Keçib gedən kölgəni haqlamaq, tutub saxlamaq istəyəcək, amma dərhal da bu fikri başından qovacaq və aramla yoluna davam edəcəkdir. Tinə çatanda dayanacaq ki, nəfəsini dərsin, çünki bu yoxuş lap adamın kələyini kəsir. Öz-özünə kənar şeylər haqqında düşünməyi qadağan edəcək, ancaq axşamkı televerilişlər (yaxud qoloverilişlər) haqqında, hava haqqında və belindəki yel xəstəliyi haqqında fikirləşməyə icazə verəcək... Lap onun böyründən vıyılıyla keçən motosiklet yağış gölməçəsini onun üstünə çıldırladacaqdır. Motosikletdə isə cavan oğlanla cavan qız oturacaqlar, qız oğlanın boynunu bərk-bərk qucaqlayacaqdır və qoca kişiçün həmişəlik qırmızı görünən işıqfor cavan motosikletçilər üçün yaşıl چراغını yandıracaqdır... Nə biləydi qoca.

Həq bilir, yar deyil, canü-dilimdən
qaib
Nola gər qaib isə dideyi-
giryarımdan.

...Nə bileydi Zaur ki, bir neçə gün də keçəcək, bəlkə də bir neçə ay keçəcək, il keçəcək və Zaur yenə də günlərin bir günündə — daha buna heç şəkk-şübhə ola bilməz — yenə də günlərin bir günündə Təhminəni görəcək... Onlar az qala sifət-sifətə toqquşacaqlar — Zaur və Təhminə... Təhminə Zauru görüb gülümsünəcək — həmin o ağ düyməli qırmızı paltarında olacaq Təhminə, həmin o otuz il bundan qabaqkı paltarında və belə məlum olacaq ki, vaxtın Təhminəyə heç bir dəxli yoxdur — heç dəyişməyib Təhminənin nə sifəti, nə bədəni, nə yaşı... Otuz il əvvəlki təkin gülümsünəcək Zauru və Zaur da dilidodağı titrəyətitrəyətə Təhminənin adını çəkəcək, amma adını çəkən kimi Təhminə çevriləcək, küçədəki adamlara qarışıb itəcəkdir. Bir az sonra Zaur onu metronun qabağında görəcək, dalyca qaçacaqdır və yenidən görəcəkdir Təhminənin qırmızı paltarını metro vaqonunun içində... Qapıları bağlanmış, hərəkətə gəlmiş qatarın pəncərəsindən Təhminə ona əl eləyəcək, gülümsünəcək və Zaur o biri qatara minib dalınca gedəcəkdə. Daha Təhminəyə çatacağına ümidi olmayacaq, amma gələn dayanacaqlarda metrodan düşəcək. Bütün perrou ələk-vələk edəcək, eskalatorla yer üzünə çıxacaq, küçədə orabura döyülcək və nəhayət, bir daha görəcəkdə onu — yeni mehmanxanaya girən vaxt görəcək... Dalyca ora qaçacaq və görəcək ki, elə bu dəm Təhminə liftin içinə girdi. Zaur liftin qapısına tərəf atılacaq, amma qapılar bu vaxt bağlanacaq, Zaur divardakı işıq tablosuna baxacaq — tabloda liftin hərəkəti görünəcək — mərtəbələrin rəqəmləri bir-birini təqib edəcək — 2, 3, 4, 5, 6. Lift altıncı mərtəbəyə çatıb dayanacaqdır. Zaur

düyməni basacaq və lift yenidən birinci mərtəbəyə qayıdacaq, tabut kimi ağır və əzəmətlə gələcək Zaurun qabağına; qapılar açılacaq, Zaur liftin içinə girəcək, altıncı mərtəbənin düyməsini basmaq istəyəcək və bu zaman məlum olacaq ki, altıncı mərtəbənin düyməsi yoxdur, çünki heç altıncı mərtəbənin özü də yoxdur, ev beş mərtəbəlidir. Çöldəki işıq tablosunda da yox imiş altıncı mərtəbə, Zaurun gözüne görünübmüş bu rəqəm. Zaur and içə bilərdi ki, lift məhz altıncı mərtəbəyə qalxmışdı. Hər halda beşinci mərtəbəyə qalxacaqdı Zaur, növbətçini sorğu-suala tutacaqdı, növbətçi də deyəcəkdi ki, heç bir qırmızı paltarlı qadın görüb eləməyib. Zaur bütün mərtəbəni gəzəcək, axtaracaq, sonra isə yanğın nərdiyanıyla dama qalxacaqdı. Damda isə gözəl may gecəsindən, ulduzla dolu səmadən, eşqbazlıq edən pişiklərdən başqa heç nə və heç kim yox idi; təzəcə basılmış qırın iyi gəlirdi, vəssalam...

Bu qəribə və izahsız vəqiedən başqa Zaurun həyatında ömrü boyu heç bir əcaib, qəribə, anlaşılmaz hadisə olmamış və olmayacaqdı: işi, ailəsi, uşaqları, dostları, tanış və qeyri-tanış adamlar vardı Zaurun həyatında, onlar doğulurdu, ölürdü və bir də qəbiristanlıq vardı, bu qəbiristanlıqda qərib bir məzar vardı və məzarın üstündə Təhminənin adı, famili və 1941-1965 rəqəmləri yazılmışdı. Mədinənin, Manafın və Muxtarın ölümündən sonra daha bu qəbrin üstünə heç kəs gəlmirdi...

	<i>Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün</i>
<i>könlüm,</i>	<i>Müqəyyəd oldu ol azad gördüyün könlüm.</i>
	<i>Nə gördü bədədə bilməm kim oldu bədərərət.</i>
	<i>Müridi-məşrəbü zöhhad gördüyün</i>
<i>könlüm.</i>	<i>Füzuli eylədi ahəngi — eyşxaneyi Rum.</i>
	<i>Əsiri-möhnəti-Bağdad gördüyün</i>
<i>könlüm.</i>	

Səhər saat yeddidə dəmiryol vağzalının bufetində oturmuşdular, şirin çaxır içirdilər, boyat çörəklə, qupquru qurumuş holland pendiriylə yavanlıq edirdilər. Məmməd Nəsir Zaurun söhbətinə diqqətlə qulaq asıb soruşdu:

—Neçənci mərtəbəyə qalxdı?

Zaur:

—Altıncıya, — dedi — başımı verərəm ki, səhv etməirəm, öz gözlərimlə görmüşdüm 6 rəqəmini... Amma bina da beşmərtəbəlidir axı...

Məmməd Nəsinin yaşı həştadı çoxdan keçmişdi, amma hələ də gümrah idi və allahın var günü səhər tezdən bir-iki stəkan "Ağdam" portveyni vurardı bədənə. Doğrudur, indi əvvəlkindən çox-çox az içərdi, amma əvvəlki təkin mütəmadiyən hər gün içərdi... Axır vaxtlar tez-tez Zaur la içərdilər — illər keçdikcə onların yaş fərqləri itib getmişdi və indi kənardan baxan elə güman edərdi ki, iki qoca şərab içə-içə ötən günləri, keçmiş xatirələri yada salır, nəşriyyatda birgə keçmiş uzun ömürlərindən söhbət edirlər...

Zaur bir də təkrar etdi:

—Bina axı beşmərtəbəli idi...

Məmməd Nəsir uzun müddət harasa baxdı, gözləri yol çəkdi, elə bil baxışlarıyla divarı deşib harasa çox-çox uzaqlara baxırdı, sonra qəfilcən belə bir kəlam bəyan etdi:

—Əgər adamlar başa düşsəydilər ki, beşmərtəbəli binanın altıncı mərtəbəsi də ola bilər, onda nə vardı ki...

1974-1978

Bakı-Moskva-Göyçay

MACAL

(povest)

Nə işim var, nə macalım

El sözü

Zen fəlsəfəsində fikir, düşüncə həqiqətləri, iş, əməl həqiqətlərindən seçilmir, sözlə fəaliyyət arasında, uyğunsuzluq yoxdur; insanlar yaradılışdan bərabərdirlər: Zen yalnız ictimai təbəqələşməni deyil, istedadla istedadsızlıq, ciddi işlə əhəmiyyətsiz iş arasındakı fərqi də inkar edir. Zen adi şüur məntiqinə qarşı qalxır, normal görünən vəziyyətlərin əcaibliyini açır və eyni zamanda rəşadət fikrinin əcaib saydığı hallarda sadə, təbii məna aşkara çıxarır, məlum həqiqətlərə və nüfuzlu əhəmiyyətli işlərə isə şübhəylə yanaşır... Zen ardıcılıqları öz humanist istəklərini fərdi nəticə davranış və hərtərəfli daxili özünütəkmil vasitəsiylə ifadə edirlər... Dao-şen (V əsrin birinci yarısı) fəlsəfəsində əsas maddə, həqiqətin birdən-birə, qəfildən dərk edilməsi fikridir. Bu filosof belə hesab edir ki, həqiqi kerəklik ayrı-ayrı parçalara bölünmür və odur ki, tədricən dərk oluna bilməz; həqiqi kerəklik insanı bir an içində tam dolğunluğuyla işıqlandırır. Zen fəlsəfəsinə görə insan özünü və dünyanı anlamağa çalışır və deməli müəyyən fəaliyyət göstərir, yəni öz-özünü və dünyanı dəyişdirir... İşlənmiş günahları sonrakı yaxşı işlərlə yumaq fikri, gələcək bəxtiyarlıq naminə hazırkı yamanlıqlara bəraət qazandırmaq ideyası, Zen əxlaqına kökündən ziddir... Zen əxlaq prinsiplərinin pəfosu insanların əzəli saf varlıqlarının bərabərliyini təsdiq etməkdir. İnsanların bu təbii bərabərliyi etikanın başqa cəhətlərini də müəyyənləşdirmişdir. Xeyirxah, yaxşı fikir xeyirxah, yaxşı əmələ tən tutulur, hər hansı bir işi dəyər ölçüləriylə

qiymətləndirmək səhv sayılır və s.

...Mənəvi yetkinliyin əsas əlaməti şöhrət və mənsəb hərisliyinin puçluğunu anlamaqdır. Yalnız bu zaman insan üçün adi həyatın — zəhəri əlamətləri gözə çarpmayan adi həyatın — əsil mənası açılır.

*Y. Zavadskaya. "Vostok na Zapade" kitabından,
Moskva, "Nauka", 1970.*

*"Ay Səfər... bir başım açılmaz, bir macal eləyə bilmirəm ki,
gedib özümü öldürəm".*

"Ağ liman". Məmməd Nəsin "kəlamlarından".

Birinci fəsil

Gecdi. Gecə biri keçmişdi, ikiyə işləyirdi. Sabah da hər ikisi tezdən durmalıydı. O qədər iş vardı, gəl görəsən. Başlarını qaşımağa macalları olmayacaqdı. Xırda-xuruş yüz çür məsələ çıxacaqdı ortalığa. Axşam da toy. Toydan sonra da yol — gecə təyyarəsi — Bakı vaxtıyla saat üçün yarısında qalxır. Moskvada səhər saat altıda olacaqdılar — Moskva vaxtıyla. Demək, sabahkı gecəni yatmayacaqdılar — ilk toy gecələrini. İndiki gecəni, sabaha açılacaq bu gecəni — bir-birindən ayrı keçirəcəkləri son subaylıq gecəsini — doyunca yatmalıydılar. Heç olmasa səhər saat yeddiyə-səkkizə kimi...

Fuad yeddidə durmalıydı, Rumiyyə səkkizə, doqquzun yarısına qədər yatıb yuxusunu ala bilərdi. Demək, indi ayrılısalar — Fuad gedib evlərinə çatana, yatağına girib yuxulayanacan saat iki olardı, heç olmasa beş saat yata bilərdi. Rumiyyə də Fuad gedəndən sonra xırda-para işlərini görüb çarpayısına uzanardı — azı yeddi saat yatardı. Onda sabah sifətində heç bir yorğunluq, əzginlikdən əsər-əlamət olmazdı, ay parçası kimi tər-təzə, bulaq suyu kimi dumduru gəlin, aydan

arı, sudan duru... Odur ki, ayrılmaq lazım idi. Əqrəblər ikinin yarısına çatacatdaydı. Ayrılmaq lazımdı. Gecdi...

Amma heç ayrılmaqları gəlmirdi. Otaqdan çıxdılar, indi də qapının ağzında, pilləkən meydançasında vidalaşırdılar. Bir on-on beş dəqiqə də burda dayandılar. Fuad pilləkənin məhəccərinə söykənib siqaret çəkirdi. Rumiyyənin əllərində nədənsə iki çay qaşığı vardı, onları bir-birinə vururdu, yarıaralı çöl qapısının çərçivəsinə söykənmişdi.

Fuad onlara düz doqquzda gəlmişdi. Dörd saatdan artıq idi ki, Bilqeyis xanım demişkən, elə hey mırt vururdular, amma sözləri-söhbətləri qurtarmaq bilmirdi.

Əvvəl Şövküylə Bilqeyis xanım da onlarla idi. Fuad gələndə çay içirdilər. Stolun üstündə üç növ mürəbbə, iri parçalara doğranmış kəllə qənd, nazik-nazik dilimlənmiş lumu, üç armudu stəkan, bir də bugünkü qəzetlər vardı. Televizor da işləyirdi, amma baxmırdılar. İdman verilişi idi, idmanla bu evdə heç kəs maraqlanmırdı. Fuaddan başqa. Amma Fuad hələ ki, bu evin sakini deyildi.

Fuad salamlayıb oturduqdan sonra Bilqeyis xanım qalxıb mətbəxə keçdi, dolabı açdı, dairəvi büllur vazada zoğal mürəbbəsi gətirdi. Fuad masa üstündəki üç növ mürəbbədən daha artıq zoğal mürəbbəsini sevirdi və Bilqeyis xanım bunu bilirdi...

Fuad arxası televizora əyləşdiyindən hərdənbir qanrılıb ekrana baxırdı və ekrana tərəf boylanarkən gözü qeyri-ixtiyari sağ divardan asılmış iri xalıya sataşırdı. Fuad, yəni elə Şövkünün özü də bu xalıya müəyyən yüngülvarı istehzayla yanaşırdılar. Hər ikisinin peşəsiylə bağlı olan sənət zövqləri belə bayağı bir şeyi qəbul edə bilməzdi; xalının tən ortasında Şövkünün iri şəkli — tam bir fotoqrafik dəqiqliklə həkk olunmuş, altında da qızılı ilmərlə 50 rəqəmi toxunmuşdu. Xalçanı keçən il — Şövkünün yubileyi günündə ona hədiyyə vermişdilər.

Ordan-burda söhbət edirdilər, arabir sabahkı toydan da söz

düşürdü.

Saat on birə yaxın Bilqeyis xanım hamıya "gecəniz xeyrə qalsın" deyib öz otağına çəkildi. Şövqü hələ bir saat da onlarla qaldı. On ikinin yarısında Fuad durmaq istədi, Rumiyyə qoymadı, nə isə təzə bir söhbət saldı və Fuad yenidən yumşaq kürsüyə çökdü, təzə siqaret qutusu çıxarıb açdı, Şövqüyə təklif etmədən odladı — gələcək qayınatası çəkmirdi. Söhbət yenə də sentyabr planlarına döndü. Sentyabrdan Fuad təzə işə — şəhər soveti sisteminə keçəcəkdı. Şövqü buranın perspektivlərindən, üstün cəhətlərindən danışdı. Əslində elə Fuadın bu işə keçməsi Şövqünün təşəbbüsü, Şövqünün planı idi və onun yardımıyla həyata keçməkdəydi.

12-dən bir az keçmiş Şövqü də durub o biri otağa keçdi. Vidalaşmasa da aydın idi ki, yatmağa gedir. Bu vidalaşmamaların özündə nəzakətsizlik yox, əksinə müəyyən takt vardı: vidalaşsaydı, Fuad bunu eyham kimi qəbul edə bilərdi, yəni gecdir, sən də dur get evinizə.

—Demək olar ki, heç vaxt Rumiyyəylə tək qoymazdılar onu otaqda. O biri otaqlarda, ya mətbəxdə olsalar da ara sıra ya Şövqü, ya Bilqeyis xanım müəyyən bəhanə tapıb bu televizorlu otağa — Fuadla Rumiyyənin görüşüb-danışdıqları otağa baş çəkərdilər.

Birin yarısında Fuad durdu.

—Gecdir, — dedi.

Rumiyyə bir az incik:

—Nu, raz gecdir, get, — dedi...

Fuad yerindən tərpənmədi.

...Qonşu otaqdakı saat biri vurdu. Fuad, nəhayət qəti və qıvrıq hərəkətlə qalxdı. Qapıda:

—Elə bilirsən yadımdan çıxıb? — dedi. — Toy paltarını mənə göstərmədin.

—Sabah görəcəksən də...

—Sabah hamı görəcək. Amma mən gərək hamıdan qabaq görəydim, axı hər halda...

Rumiyyə qətiyyətlə təkrar etdi:

—Sən mənim toy paltarımı, ancaq sabah görəcəksən. Bircaq sabah, vəssalam.

—Niyə?

—Qonşumuzun qızı var, Lalə. Gələn həftə onun toyudur, toyumuzdan sonra ona satacam.

Fuad:

—Vay səni?! — deyə doğrudan-doğruya təəccübləndi. — Nə olub, niyə satırsan? Pula-zada ehtiyacın var?

Rumiyyə finxırdı.

—O, gün primerka edirdim, gördü, yaman xoşuna gəldi... Mən də fikirləşdim ki, toydan sonra mənim nəyimə lazımdır — uzun, ağ paltar — adamın əl-ayağına dolaşır... Odur ki, razılaşdıq.

"Maşallah, işgüzar qızıdır".

—Nədir ki? — Rumiyyə onun şaşqınlığını görüb gülümsündü. — Deyirsən, yəni bəlkəm bu paltar genə bir kərəm də lazım oldu?

Uzun zaman Fuad Rumiyyənin zarafatlarına alışa bilmirdi, daha doğrusu, onun nə zaman ciddi danışdığını, nə zaman lağlağı etdiyini duymurdu. Rumiyyə masqara edəndə belə, sifətində tam bir ciddilik olardı. Yalnız gözlərinin lap dibində şeytanlar oynamağa başlardı. Fuad bu qığılcımları görməyə, seçməyə yavaş-yavaş alışdı. Alışdı, sezdi və sevdi bu qığılcımları. Rumiyyənin gözlərini, baxışını, səsini, bütün varlığını sevdiyi kimi bu şeytan qığılcımlarına da məhrəmləşdi. İndi də qızın gözlərindən cin tökülürdü. Fuad onu öpdü. Gözlərindən öpdü Rumiyyənin. Qız geri çəkildi. Bu hərəkətin sözlə tərcüməsi: ayıbdı — demək idi — ata-anamdan ayıbdır, yaxud qonşulardan görün olar. Əlbəttə, o bu sözləri demədi.

Ata—anası da, qonşular da çoxdan yatmışdı. Fuad yenə qızın çiyinlərindən tutub özünə tərəf çəkdi, öpmək istədi, Rumiyyə qıvrılıb onun qolları arasından çıxdı, pıçıltıyla:

—Səbrin olsun, — dedi. — Bir an elə bil gözləri yol çəkdi.

— Biri gün Moskvadayıq. — Təsəvvür edirsən "Rossiya"da üç otaqlı nömrəmiz olacaq. Papa bu gün xüsusi zəng vurdurub: Bir sən, bir mən... Ancaq ikimiz... gecə-gündüz...

Fuad:

—Təsəvvür edirəm, — dedi. — Elə bil gözləri dumanlandı. Əllərini Rumiyyəyə tərəf uzatdı.

—Yaxşı, bəsdir, di get...

Fuad kəskin hərəkətlə ondan aralandı, tələsik və əsəbi addımlarla bir-iki pillə düşdü, dayandı.

—Fuad!

Fuad yenidən qayıtdı.

—Sən allah, Fuad, o çalançılara de ki, çuşka kimi çalmasınlar. Görürsən elə bərk filəyirlər ki, lap adamın qulağı batır.

Fuad güldü.

—Yaxşı, — dedi, — arxayın ol, tapşıraram...

Mayın ortaları idi. Aprel küləklərinin soyuq sədələri qarşıdakı bürkü yayın isti nəfəsiylə toqquşurdu — bir gün sərin keçirdi, səhərişi günəş adamın beynini dəşirdi. Hətta bir gecə-gündüzün ərzində hava neçə dəfə dəyişirdi. Axşam Rumiyyəgilə gələndə meh əsirdi, Fuad boz kostyumunu geymişdi, mavi mil-mil qalstuk taxmışdı; indi gecə iki radələrində meh kəsmişdi, hava elə bil qatılaşmışdı və Fuad qalstukda, pencəkdə darıxdı, yaxasını açdı, qalstukunu boşaltdı, sonra pencəyini də çıxartdı, tərlədiyini hiss edib köynəyinin qollarını çırmaladı...

Küçələr bomboş idi — adamsız, maşınsız. Reklamalar sönmüş, pəncərələr qaranlığa qərq olmuşdu. Yalnız küçə چراqları yanırdı, bir də qapısı qıfıllı dükan vitrinləri işıqlı idi. Fuad zümrümə etməyə başladı: "Deyirlər ki, toy olacaq, Məşdibad arvad alacaq... Bəs nə zaman, nə zaman toy olacaq?" — Yuxudurmu bütün bunlar, ilahi? Bu odurmu, Fuad Mehdiyev, Fuad Qurban oğlu Mehdiyev, Qurban kişiylə Çərkəz arvadın oğlu, 1936-cı ildə Bakıda doğulmuş, ali təhsilli memar, layihə bürosunun əməkdaşı — bu odurmu? Bu

mənəmmi? Gecə saat ikidə oxuya-oxuya, fit çala-çala Bakı küçələrini dolaşıram? Mənəm, özüməm ki, varam, Fuad Mehdiyev, Fuad Qurban oğlu Mehdiyev, iyirmi beş yaşlı memar, özü də hardan gəlirəm? — Şövqü Şəfizadəgildən... Şövqü Şəfizadə, qotazlı göy pamazı pijama pencəyində, ayaqlarında yumşaq məst... Həmin o Şövqü Şəfizadə ki... Bilqeyis xanım. "Bilirəm, Fuad, sənın zoğal mürəbbəsindən xoşun gəlir"... Həmin o Bilqeyis xanım ki... Pah atonnan! Doğrudan, deyir sən öz saydığını say, gör fəlak nə sayır! Fələyin işin bilmək olmazmış doğrudan. Beş il bundan qabaq kimin ağına gələrdi ki, mən, biçarə tələbə baba Fuad Mehdiyev Şövqü Şəfizadəylə, həmin o Şövqü Camaloviç Şəfizadəylə qohum olacam? Fuad? Hansı Fuad? Hə, Şövqü Camaloviçin kürəkənini deyirsiz? Dünən zaqsa getdilər... Sınaq müddəti gözləməli də olmadılar. Şövqü zəng vurdu, gələn kimi kəbinlərini kəsdilər... Bilqeyisin atası yetmiş iki yaşlı Muxtar, bütün Abşeronda "Bizonalı Muxtar" adıyla tanınan qoca qəssab, tələb eləmişdi ki, kəbin kağızını ona göstərsinlər, şəxsən özü öz gözüylə görsün. Dünən günorta vaxtı Fuad qayınanasıyla birlikdə Şövqünün maşınında Buzovnaya getməli oldu. (Rumiyyə bəhanə eləyib boyun qaçırdı). Muxtar neçə ildi ki, Buzovnadən, daha doğrusu, Buzovnadakı evinin həyətindən kənara çıxmırdı. İldə, ayda bir dəfə məscidin yanındakı çayxanada görünərdi, Bakıda isə axırıncı dəfə, yalan olmasın, iyirmi beş il bundan qabaq olmuşdu. Şövqüylə Bilqeyis evlənəndə. Bilqeyis Muxtarın birinci arvadından idi. İkinci arvadından bir oğlu varmış, müharibədən qayıtmayıb. İndiki arvadından, qırx iki yaşlı Xeyrənsədən isə iki qızı və bir oğlu var. Rumiyyənin xalaları on yeddi və on beş yaşlarında, dayısı on iki yaşında idi... Muxtar uzun-uzadı kəbin kağızına baxdı, gözlərinin işığı çəkilmişdi, sanki Fuada və Bilqeyisə inanmırmış kimi oğlu Maliki çağırırdı, iki dəfə kəbin sənədini ona oxutdurdu və ancaq bundan sonra: "Allah xeyir versin", — dedi...

Kəbin kağızı Fuadın pencək çibində idi... Pasportunun arasında... Mümkündürmü belə bir səadət, ilahi? Bu mənəmmi? Adamın da bəxti belə gətirərmilə.. Amma...

Haradandı bu hiss, lap uşaq yaşlarından ona tanış idi bu qorxu, bu təlaş... hər şey yaxşı olanda, işləri düz gələndə, necə deyirlər, bəxti gətirəndə, həmişə anlaşılmaz qorxu, təlaş, vahimə hissi altdan-altdan onun içini gəmirərdi... Nə isə baş verəcəyi, nə isə bir uğursuzluğa düşər olacağı, yaşadığı bu xoş anların, bəxtiyar saatların nə iləsə, dəhşətli bir peşmançılıqla, böhranla, bədbəxtçiliklə əvəz olunacağı qorxusu... İndi də bu təlaş, anlaşılmaz, səbəbi və sirri bilinməz nigarançılıq duyğuları Fuadın sevincinə qeyri-müəyyən bir acı qatırdı, səadətin şirin dadına təlx bir təm verirdi... Nə üçün, nədən? Hardan idi bu qorxu, nəyə əsaslanırdı bu gizli həyəcan? Birdən bir şey oldu? Nə ola bilər axı? Sabah toydur, toylarıdır. Dünyanın heç bir qüvvəsi bu toyun qarşısını ala bilməz, bu nighi poza bilməz. Çox əcəb... Sonra, təyyarəylə Moskvaya uçurlar... Aha, bəlkə o, təyyarədən nigarandı? Qəza-filan... yox, bu daha lap ağ olar ki... Melodrama... həyat melodrama deyil... Toy eləyəsən, yuz adamlıq toy, bütün dəm-dəsgahıyla, sonra da belə ucuz ölüm?! Amma, bir yana baxanda, melodrama kimi, məntiq kasadlığı da var bu dünyada... Bəzən əcəlin elə qərribə, elə məntiqsiz və mənasız şıltaqları olur ki... Əcəl gözlə qarşıdadır, düz deyiblər... Təsəvvür eləyirsən?! Toy, dəm-dəsgah, şadlıq, şadyanalıq.. Klarnet səsi ərşə bülənd olur... Hədiyyələr, sağlıqlar, arzular, öyüdlər... "Xoşbəxt olun, qoşa qarıyın, oğullu-uşaqılı olun!" Sonra da... qəza?! "Necə də yaraşırlar bir-birinə, gəlin, pis gözlərdən iraq, ay parçası kimidir, maşallah, bəy də deyirlər qabiliyyətli uşaqdır, allah onları bir-birinə çox görməsin"... Sonra da qəza? "Bəs harda yaşayacaqlar? Harda, yəqin ki, oğlangildə, yox ağəz, deyirlər oğlanın evi pisdır, heç Şövqü qoyar ki, əziz-xələf balası bir şeydən korluq çəksin... Həm də, aman-zaman bircə övladlarıdır, onu gözlərindən iraq qoymazlar, gətirərlər gədəni

öz evlərinə, maşallah, bir cah-cəllalı ev-eşikləri var, kimə qalacaq? Beş otaqlarından ikisini verərlər cavanlara da... Yox, eşitməmişiz bəs, kooperativdə ev tikdirib qızına, bulvarın yanında təzə bina tikirlər e, bir aya hazırdır, ora köçəcəklər, qızım, sən məndən soruş". Sonra da qəza?

"Sən allah, bir bədbəxtçiliyə bax ey!.. Necə də bir-birlərinə yaraşırdılar qaragünlər?! Deyir, mərdimazarın gözü çıxsın, görən kimin gözü dəydi. Toyun gecəsi əcəl alsın başının üstünü, xudaya, belə də müsibət olar! Görəsən, heç qurtaran-zad olub?.. Haradan olacaq əşi, göyün yeddi qatından təyyarədən tarappadan düşə yerə, salamat qurtaran olar, indi yazıqların sağ tikələri qulaqlarının dibindədir... Deyirlər, Şövqü havalanıb, danışığını-zadını bilmir, heç adam-zad da tanımır... Bəs elə olacaq da... Aman-zaman bircə balanı itirəsən, naz-nemət içində böyüt, boya-başa çatdır, vursun toy gecəsi belə güdaza getsin, durduğu yerdə... Əcələ qanun-kitab yazılmayıb, a kişilər, vallah, billah!.. Eşitdiz də yazıq Şəfizadənin müsibətini?.. Hə də, bir yerdəydik sizinlə toyda qabaq-qarşıya oturmuşduq. Yazıqlar... Elə deyir, toydan, restorandan birbaşa aerodroma gəliblər ki, təyyarəyə çatsınlar, deyir, maşını yolda qovurmuşlar ki, gecikirik... Ölümlərinə tələsirmişlər, biçarələr... Deyirlər, heç arzu-kamlarına da çatmayıblar... Anası, vallah, bir yana-yana ağlayırdı, bir göynəyirdi, gəl görəsən... "Bu dünyadan gəlin olub qız gedən balam!" — deyirdi, yazıq... Deyirlər, oğlan da arxitektör imiş, bədbəxt qalsaydı, Şövqü onu çox irəli çəkəcəkdi, oğlu yoxdur, kürəkəndən yaxını kim olacaq!?". "Tfu səni, — Fuad siqaret çıxarıb odladı — adamın başına əcəb sarsaq fikirlər gəlir e!.. Fuad Mehdiyev, şadlığından şitlik eləmə! Toy da olacaq, bütün qayda-qanuniylə, təyyarə də sağ-salamat vaxtında gəlib düşəcək Moskvaya, heç burnuvuzun ucu da qanamayacaq. "Rossiya"da da üç otağınız — kamınıza da çatacaqsınız, murad verib murad alacaqsınız, ay səni, lotu!..."

Fuad gülümsündü və yenə zümzümə etməyə başladı.

"Deyirlər ki, toy olacaq. Məşdibad arvad alacaq, bəs nə vədə, nə vədə toy olacaq, bəs nə vədə...U

Sakit, səssiz küçədə qəfil hənirti, boğuş danışığı eşidildi:

— Qurban olum, can-ciyər, dola məni o qazamatdakı qərdəşünün başına, anamın bircə balasıyam, anama yazığın gəlsin...

Fuad ağlamsına-ağlamsına yalvaran kişi səsini aydın eşitdi. Zümzüməsini kəsdi, ayaq saxladı. Səs yaxından gəlirdi, haradasa bir az aralı idilər danışanlar... Hər söz, hər kəlmə bircə-bircə eşidilirdi. Boğuş nəfəslər, süpürüşmə hənirtləri gəldi, sonra yenə də həmin kişi səsinin yalvarışları başladı:

—Qərib İmamrzaya and verirəm, öldürməyin məni, atam qəbri bilməmişəm, qələt eləyib p... yemişəm atabaatamla...

Başqa bir kişi səsi eşidildi:

—Əkbər də indi qazamatda sən kimi bəyirir.

Fuad səs gələn səmtə boylandı və nəhayət onların siluetlərini seçdi. Küçənin o biri tinində qaraltılar görünürdü. Fuadla onların arasında kiçik bir bağ vardı, ağaclar tindəki səhnəni aydın seçməyə imkan vermirdi, amma hər halda, Fuad səkinin yanında dayanmış "Moskviç"-i gördü. İki kişi üçüncüsünü — yalvaran da görünür, bu üçüncüsü idi — sürüyə-sürüyə maşının açıq qapısına tərəf aparırdılar. Dartılan adam ayaqlarını yerə dirəmişdi. Qolları onu aparanların qoltuqları arasında bərk-bərk sıxılmışdı, bədəni maili vəziyyətdə idi. O, maşının açıq qapısı ağzında dayanmış dördüncü adama yalvarırdı...

Fuad dördünün də cavan olduqlarını təyin edə bildi...

Sürüklənən:

—Sənə qurban olum, Nəcəf! —deyə yenə maşının yanında dayanana yalvardı. — Ətağa cəddi bilməmişəm...

Fuad, "Qorxaqdır, — deyə düşündü, — elə ona görə də satqındır. Lap yəqin kimisə satıb, bunlar da indi cəzasını verəcəklər".

Onu dartıb lap maşının qapısına yaxınlaşdırmışdılar.

—Sənə qurban olum... — O, bəm səslə yalvarırdı, görünür, qışqırıb haray qaldırmaqdan qorxurdu. Həm də kim idi gecənin bu vaxtı harayına çatan. İmdadına yetən olsa da, yetən yetənə kimi bunun işini bitirərdilər. O da başa düşürdü vəziyyəti, maşının qapısında dayanan Nəcəf adlı adama yalvarırdı, görünür, burada böyük həmin o Nəcəf idi.

Nəcəf:

—Yaxşı, mumla, oğraş! — dedi. — heç olmasa gəbərəndə kişi kimi gəbər!

—Nəcəf, anam yazıqdır e...

—Sənin anavı da, bacıvı da!.. — Nəcəf söydü.

"İndi ölüm mütləqdir,— deyə Fuad düşündü — ya söyülən ölməlidir, ya söyən. İki nəfər şahidin yanında anasını, bacısını söydü. İndi bu gen dünyada ikisinə yer qalmadı, mütləq biri ölməli, biri qalmalıdır. Söyülən sağ qalsa, mütləq fürsət tapıb söyəni öldürəcək. Amma çətin sağ qala — onların əlindədir, onlar — üç, bu — tək. Basacaqlar maşına, aparıb öldürəcəklər xəlvət yerdə, sonra da boğazına daş bağlayıb atacaqlar qayalıqdan dənizə, heç meyiti də tapılmayacaq" — nədənsə Fuad bu səhnələri bütün çılgınlığıyla gördü və birdən də sarsıldı. Sanki yalnız indicə qəfilcə dərk elədi ki, söhbət canlı məxluqdan gedir. Qorxaq da olsa, satqın da olsa, özünü əskik də tutsa, hələ yaşayan, nəfəs alan, yalvaran, anasını yada salan insandan... Yarım saat, bir saatdan sonra isə həmin adam yer üzündə olmayacaq — nə boğuq nəfəsi, nə yalvarışları, nə anası haqqında yaddaşı... Sonra milis izə düşsə, canilər tutulsa, cəzalandırılsa belə bütün bunların ölən üçün heç bir fərqi yoxdur. Hər şey indi, bax bu an, onu maşına basanacan həll olunur. Əgər indi onun imdadına çatan olmasa... Kim çatacaq? Küçə bomboş idi. Vəqənin yeganə şahidi Fuad idi; bunu düşünən kimi, bütün başqa fikirlər və lövhələr də başından ani sürətlə keçdi. O, Fuad, qarışmalıdır. Köməyə çətməlidir. Onlar üç nəfər olsa da, hər halda Fuad bir şey etməlidir. Haray qaldırmalıdır, bəlkə eşidən oldu. Yəqin ki, silahlıdrlar. Bıçaq

ya tapança? Bəlkə də hər ikisi. Mən daş götürə bilərəm yerdən. Bir az yaxınlaşıb vıyıldadaram üstlərinə, həm də qışqıram, guya kimisə, yaxında olan yoldaşlarımı çağırıram. Bəlkə hürkdülər... Bəlkə də yox... O zaman... Fuad dəfələrlə öz ölümünü yuxusunda görmüşdü. Qəribədir, ömrünün son anını, yəni əsl ölüm dəqiqələrini görmürdü, sərmərib ayılırdı həmişə. Amma bu ana qədər olan bütün ərafəni dəfələrlə görmüşdü. Həm də bütün canlı təfərrüatıyla: məkanı, hədə sözlərini, motivləri, səbəbləri və nəhayət, cinayət silahını... Yuxularında nədənsə onu həmişə bıçaqla öldürərdilər... Bəlkə elə yuxuları bax, bu gecəki aqibətinin qərribə bir sirlə qabaqcadan aşkarlanmış, xəbər verilmiş sədası imiş... Deməli, Fuadınkı da burayacanmış... Qəza! Bu da qəza!.. Sabahkı toya nə mane ola bilərdi? Bu da qəza! Melodrama. Amma toydan sonra yox, toydan bir gecə qabaq. Həm də ikisi yox, ancaq bəy. Dul qalmış arvad: axı rəsmən Rumiyyə onun arvadı idi, kəbin kağızı budur, bax, pencəyinin cibində, möhürləri də hər ikisinin pasportunda. Bir az ağlayar Rumiyyə, sonra təsəlli tapar... Keçən səfərki kimi... Ovçuyla olan kimi... Ovçunu Fuad əvəz elədi... Fuadı da əvəz eləyən tapılar, hər halda ata-anası Rumiyyəni darda qoymaz... Ovudarlar, təskinlik verərlər, başını qarışdırıb səyahətə apararlar... Sonra da ərə verərlər... Üç aydan, altı aydan, bir ildən sonra. Görəsən, yenədəmi həmin restoranda olar toy? Yenədəmi "Rossiyada" üç otaq? "Çalançılar çuşka kimi çalmasınlar, filəməsinlər". Rumiyyənin toy paltarı necə, özünə qismət olmadısa, qonşu qızınımı satılacaqdı, ya saxlayacaqdı özündə — gələcək toyu üçün... Nə qərribə fikirlər gəlir adamın başına, ilahi!..

Qətlə məhkum olmuş adamın başını, bədənini artıq maşının içinə basmışdılar, amma ayaqları hələ çöldə idi, hələ də çapalayırdı. Çöldə olan ayaqları, sanki həyatın son qarışı olan səkiyə mıxlanmışdı, ayaqlarını heç cür yerdən qopara bilmirdilər, odur ki, maşın qapısı da bağlanmışdı...

—Dayanın!.. — deyə Fuad var səsiylə bağırdı. — Haray, ay camaat, adam öldürürlər. Şövkü, Əhməd, Məmməd bəri gəlin!..

O, bağın içindən qaçdı, ağacların dibindən daş götürdü, özünü maşına yetirdi, daşı oğlanlardan birinin başına çırpdı, məhkumun bir qolunu azad etdi, çiyinini maşının qapısına verib, qapını bir az araladı və elə həmin anda kürəyində əvvəlcə müdhiş bir soyuqluqla təmas, sonra dəhşətli ağrı hiss elədi, sanki bel əzələləri birdən-birə qıc oldu! Baş da birdən-birə elə bil ağırlaşdı, sanasan bütün beyni yumruq kimi yığıldı, sonra tuluq kimi partlayıb axdı, gözlərinin bəbəklərinə doldu, gözləri böyüyüb hədəqəsindən çıxdı. Fuad əvvəlcə gözlərinin tutulduğunu, sonra isə öldüyünü dərk etdi və sonra artıq heç bir şey dərk etmədi...

Bilqeyis xanım qara kəlağayısının ucuyla gözlərini silə-silə meyit sifətinə düşmüş Rumiyyəyə təsəlli verirdi.

—Mənim bədbəxt balam, kim sənin taleyini qarğayıbmış ay qızım, görüm onun balaları qan qussun. İkinci dəfədir sənin bəxtin belə qara gətirir, ay tifil...

Şövkü qohumlardan hansınasa tapşırıq verirdi:

—Buz gətirin, istidir, meyiti saxlamaq çətindir. — Sonra başqa bir qohumunu çağırıb: — Get mənim otağında, stolun üstündə toya çağırılanların siyahısı var, götür onu. Bəlkə bizim müsibətimizi eşitməyənlər var, bilməzlər, axşam restorana gələrlər, biabır olarıq. Zəng vur hamısına bircə-bircə xəbər elə ki, bəs belə... toyumuz vaxtına döndü... Restorana da xəbər elə — xərci neçə eləyər, arxayın olsunlar, verərik...

Fuadı nənəsinin yanında basdırdılar. Cənazəni qəbrə salıb üstünə torpaq atanda Rumiyyənin ürəyi getdi. Üzünə su səpdilər, iki arvad qollarına girib maşına tərəf apardı. Gözləri qıpqırmızı qızarıb şişmiş Rumiyyə güclə addımlayırdı, gah sağ tərəfdəki arvada, gah sol tərəfdəki arvada tərəf əyilib ağırlığını onların çiyinlərinə salırdı...

Şövkü də beli əlinə götürdü, qəbrə torpaq atdı.

Fuadın atası Qurban kişini infarkt vurdu. Anası Çərkəz də dözmədi bu dərdə, öldü.

Rumiyyə düz bir il, bir aydan sonra — iyun ayı idi — ərə getdi. Əri memar idi. O vaxt kooperativ mənzil hazır oldu. Toydan birbaşa təzə mənzillərinə getdilər. Bir həftə sonra toy səyahətinə çıxdılar. Avqustun axırına — üzüm dəyəne Şövqügilin bağına qayıtdılar. İki həftə qaldılar, bolluca üzüm-əncir yedilər, dənizdə doyunca çimdilər. Sentyabrda Şövqü Rumiyyənin ərinin şəhər soveti sisteminə — həmin o yerə, Fuadın yerinə — işə düzəltdi.

Rumiyyənin ərinin adı... Fuad onun adını bilmirdi.

İkinci fəsil

—Pərviz, tı vzel zavtrak?

—Da, mama, vzel, vzel...

—U tebə skolğko urokov seqodnə, pətğ? Djeyxun, a u tebə? Tri?

—Çetire, mama.

—Podojdeşğ Pərviza. V polovine pervoqo za vami zaedet Qasım, otvezet vas k Qurbanu.

—Gto ehe zaçem? — Bunu Pərviz dedi.

—Zvonila Çerkez. U neqo, çto-to davlenie podnəlosğ...

"Çərkəz", "Qurban". O bilmirdi ki, arvadı uşaqlarıyan danışanda qayınatasını, qayınanasını adıyla çağırır. Babanız yox, nənəniz yox, məhz Qurban, Çərkəz. Yaxşı, bəs Rumiyyə onların özlərinə necə müraciət edir. Nə qədər cəhd elədisə də yadına sala bilmədi. Deyəsən, Rumiyyə, ümumiyyətlə heç vaxt onun valideynlərinə müraciət etmirdi. Əriylə danışanda, onlardan söz düşəndə "atan" ya "anan" deyir.

Fuad həmişəki kimi uşaqların səhər səş-küyünə oyanmışdı, Rumiyyə və uşaqlar Fuaddan bir saat qabaq durardılar. 7-də Rumiyyə oğlanlarını yedizdirir, günorta yeməklərini

çantalarına qoyur, səkkizə on beş dəqiqə qalmış Qasım onları məktəbə aparır, Fuadın dalınca qayıdırdı. Fuad səkkizdə durur, səhər yeməyini yeyir, üzünü qırxır və doqquza on beş dəqiqə qalmış aşağı düşürdü... Qasım düz on iki dəqiqəyə onu işə çatdırırdı...

Oğlanlarının məktəbə maşınla getmələri heç Fuadın ürəyindən deyildi... Amma bu dəb Pərvizin uşaqlığından qalmışdı. Yeddi il bundan qabaq Pərviz birinci sinfə gedəndə onu tək buraxmadılar evdən. Ancaq onda yaxşı idi, Pərviz ikinci növbədə oxuyurdu. Fuad tənəffüsə maşınla evə gəlirdi (onda sürücüsü Qasım deyildi, Raçik idi), nahar edirdi və tənəffüsdən sonra işə qayıdanda Pərvizi də maşınla məktəbə qoyurdu.

Üçüncü sinifdən Pərviz özü təkbaşına gedib-gəlməyə başladı. Amma iki il bundan qabaq Ceyhunun məktəb yaşını çatdı. Birinci il onun da işi asan idi — ikinci növbədə idi və yenə də Fuad, indi artıq təzə iş yerindən tənəffüsə gəlib-qayıdanda (burada sürücüsü Qasım idi) kiçik oğlunu məktəbə atardı. Bu ildən tərs kimi Ceyhunu da, Pərvizi də birinci növbəyə keçirdilər. Qasım səhərlər bir saat tez gəlməli oldu. Qasım evə məhrəm adam idi, vaxtilə Şövkünün şoferi olmuşdu. Rumiyyə Qasımın gözləri qabağında böyümüşdü. Fuad təzə vəzifəyə keçəndə Qasımı şofer götürməyi də ona elə Şövkü məsləhət bilmişdi. Odur ki, Qasım işə bir saat tez gəldiyinə görə donquldanıb eləməzdi. Həm də (yenə Şövkünün məsləhəti ilə) Fuad ona lazımı hörmət edirdi; imkan olan kimi buraxırdı, spidometrə qeyri-mütənasib çoxalan rəqəmlərin fərqi nə varmırdı; bilirdi ki, Qasım tamahkar deyil, maşına yaxşı baxır, maşını hissə-hissə söküb talayan, saz detalları nimdaşıyla əvəz edən nacins şoferlərə oxşamır. Azdan-mazdan xırda-para xaltura qazancı varsa, halal-xoşu olsun. Neçə baş külfət saxlayır. Qasımın dəqiqəsinə söz ola bilməzdi. "Baş üstə Fuad qədəş, düz səkkizin yarısında qapunda cabəca hazıram", "Gözüm üstə, Rumiyyə qızım, düz ikinin yarısında

qulluğundayam".

Amma hər halda uşaqların maşınla məktəbə getmələri Fuadı heç açmırdı. Əvvəla, belə şeyə yaxşı baxmırlar, xüsusilə son vaxtlar ciddi yanaşırlar belə məsələlərə: hökumət maşınını şəxsi məqsədlər üçün istifadə etmək — filan, peşməkan. Eşidib-bilən olacaq, mütləq. Çatdırıb eləsələr yaxşı düşməz. Ancaq nə etməli, Fuadın bütün gün ərzində başını qaşımağa macalı olmurdu. — "Zəhmət çəkib bir saat tez dur, apar. — Mümkün deyil, gecələr ikidən, üçdən tez yatdığım olmur, mən yazıq da, sutkada heç olmasa beş-altı saat yatıb yuxumu almalıyam, ya yox... Yuxusuz gecədən sonra günün bütün gərginliyinə tab gətirmək asan işdir bəyəm? — Arvadın aparsın, işləyib eləmir, nə olar, əgər..." Xəyali müsahibin bu dəliliyə Fuad dürüst və dəqiq cavab tapa bilmirdi. Necə izah edəydi ki, Rumiyyə heç vədə buna razı olmaz. "Onsuz da yuxuma haram qatıb yeddidə dururam, sən uşaqlarının yeməyini hazırlayıram, bu bəs deyilmiş, geyinib-kecinib məktəbə də getməliyəmmiş, bilməmişik... Bəs onda, görəsən, bu maşın nə üçündür? Ancaq elə sən cənabı işə aparıb-gətirmək üçün? Özün bil, sənincün burada bir çətinlik varsa, papama deyim, hər səhər maşınını göndərsin..." Rumiyyə belə cavab verərdi. Şövqü də belə deyərdi, Bilqeyis xanım... Rəhmətlik Bilqeyis xanım sağ olsaydı, o da yəqin belə deyərdi...

Ancaq Fuadın heç bir vaxt açıq bildirmədiyi narazılığının başqa səbəbi də vardı. Oğlanlarının məktəbə maşınla getmələri ona öz uşaqlığını xatırladırdı. Çox adam, görürsən, uşaqlıq illərini yüngülvarı qəribsəmə, həzin qüssə duyğularıyla yad edir. Amma Fuad öz uşaqlığına nifrət edirdi. Uşaqlığının qəfildən yaddaşına qayıdan hər parçası onda yalnız məyusluq, əsəbilik, pərişanlıq hissləri oyadırdı.

O vaxtlar maşınlı valideynlər daha az idi, şəxsi maşını olanlar isə, heç ümumiyyətlə yox idi. Hər halda Fuadın oxuduğu məktəbdə yox idi belələri. Amma idarə maşınları olan

valideynlər tək-tük də olsa var idi və hətta belə birisinin oğlu Fuadla bir sinfə düşmüşdü. Özü də tərs kimi bir parta arxasında oturdular. Mühəribə təzə qurtarmışdı. Fuadın parta qonşusunun atası hansı nazirlikdəsə yüksək rütbə sahibiydi. "BMV" maşını vardı. Oğlanın nə adı Fuadın yadında qalmışdı (Ramiz? Rəşid? Rasim?), nə də sifəti. Bircə o yadında idi ki, Ramiz — Rəşid — Rasimin saçları qıvırcıq idi. Xırdaca-xırdaca qıvırcıqlar — qoyun tükü kimi. Ramiz — Rasim — Rəşid birinci sinfə iki həftə gec gəldi, sentyabrın ortaları idi — dərslər çoxdan başlanmışdı. Fuadgil artıq bir neçə hərfi keçmişdilər; yəni Fuad özü məktəbə getməmişdən bir neçə ay əvvəl də demək olar ki, bütün hərfləri tanıyır və hətta höccələyə-höccələyə sözləri qurub oxuya da bilirdi. Yüzəcən saya bilirdi. Təzə gələn oğlan da hərflərə bələd imiş, "Yeddiyə", "yedi" deməsinə baxmayaraq sayıb yüzdən o yana da keçirdi. İki həftə gecikməknən heç nə itirməmişdi. Geri-zad qalmamışdı.

Nədənsə onu Fuadın yanında oturtdular. Fuad indi başa düşür ki, niyə oğlana məhz Fuadın yanında yer verdilər, daha doğrusu bu yeri niyə saxlamışdılar. Rəşid — Rasim — Ramiz üçün. Fuadın atası — Qurban müəllim həmin məktəbdə dərs deyirdi. O vaxtlar hələ müdir deyildi. Müdir bir ildən sonra, Fuad ikinci sinfə keçən vaxt oldu. Mühəribədən təzə qayıtmışdı Qurban müəllim. Döşü medallarla doluydu. İki ordeni də vardı, amma qıçının birini davada qoyub gəlmişdi. O vaxtlar Qurban müəllimin məktəbdə, müəllimlər arasında yalnız zəhmi deyil, nüfuzu, xətri-hörməti də böyük idi... Başına and içirdilər.

Fuada da elə ilk gündən atasına görə hörmət edirdilər. Sınıf rəhbərləri Mina müəllimə onu birinci partada otuzdurdu. Yanındakı yer boş idi. Yəqin ki, müəllimlər Ramiz — Rəşid — Rasimin gecikəcəyindən xəbərdar idilər. Nə isə, sentyabrın ortalarında təşrif gətirib buyurdu, Fuadın yanında əyləşdi. Yaşadılar Fuadla, amma Fuad onun çiyindən olardı. İlk tanışlıq günündəcə Fuad parta qonşusuyla əlaqədar üç şeyə

diqqət yetirdi və bütün bu üç şeyə görə təzə gələn oğlan onun ürəyinə yatmadı: birincisi boyca Rəşid — Rasim — Ramiz sinifdə hamıdan uca idi. İkincisi qoluna qızıl saat taxmışdı və üçüncüsü... Üçüncüsü dərslər qurtaranda məlum oldu. Uşaqlar məktəbdən bir yerdə çıxdılar, küçəyə düşdülər. Rəşid — Ramiz — Rasim "BMV" maşınına yaxınlaşdı, mindi, getdi. Heç kəsə də vidalaşmadı. Bəlkə ona görə ki, məktəbdə hələ heç kimlə tanış deyildi. Sabahısı Fuad qəsdən tez gəldi, dayanıb məktəbin hündür şüşəli qapılarından küçəyə baxdı, baxdı. Zəngin çalınmasına beş dəqiqə qalmış "BMV" məktəbin qabağında dayandı, Ramiz — Rasim — Rəşid düşdü.

Üçüncü sinifdə oxuduqları vaxt həmin oğlan onların məktəblərindən çıxdı, Fuad indiyə qədər bilmir: ayrımı məktəbə keçirdilər oğlanı, ya tamam Bakıdan köçüb getdilər? O vaxtdan bəri bir dəfə də ona rast gəlmədi. Kim bilir, bəlkə də çox illər sonra həyatda rast gəlib ötəri tanış olduğu saysız-hesabsız adamlardan biri məhz elə bu Rəşid — Ramiz — Rasimdir. Bir-birini tanımayıblar. Ola bilsin. Ancaq Fuad bunu nə qəti iqrar, nə də inkar edə bilərdi. Heç famili də yadında qalmamışdı. Bəlkə Qurban kişinin yadındadır o uşaq? Hardan? İllər boyu yüzlərcə uşaq gəlib keçib Qurban müəllimin ömründən — bu da onlardan biri. Bəlkə oğlanın atası yadındadır Qurbanın — o vaxt məktəblərində "BMV"-li valideyn neçə nəfər olardı ki, bəlkə də həmin, o Ramiz — Rasim — Rəşid indi məşhur adamdır. Fuad öz-özünə, gülümsündü. Hər halda Ramiz Mirişli deyil. Rasim Balayev deyil. Rəşid Behbudov da deyil. Bəlkə heç adı da bunların heç biri deyilmiş, tutalım Qasım imiş, məsələn... Yox, Qasım ola bilməzdi. Dəqiq yadında idi, adı R. hərfiylə başlanırdı. (Rüstəm, Rəhim, Rafiq?) ya da içində R. vardı. — Bəşir, Cəfər, Arif? Çünki yadındadır. R. hərfini belə birtəhər, şirin tələffüz edirdi və hər dəfə öz adını çəkəndə qızlar pıqqılдаşardılar.

Aman allah, bu andıra qalmış "BMV" Fuada nə qədər olmazın əziyyətlər verərdi. Bir dəfə, heç olmasa bircə dəfə o,

maşına minməyi necə də arzulayardı, ilahi!.. Qəribədir, indi gülməli görünən bu arzu, indinin özündə də onun yaddaşında məzəli bir xatirə kimi deyil, bu günəcən qövr eləyən bir nisgil kimi, həsəd, qısqanclıq, izzət-nəfəs əzabları və amansız bir ehtiras kimi, qarşısıalınmaz, dözülməz cazibə qüvvəsinə malik olan həvəsin yanığı, acısı kimi qalıb. Hafizəsindən qovduğu həmin xatirələr hərdən-birdən ani, keçəri, tələsik lövhələr kimi zəhnində alışıb sönuncə Fuad anlayırdı ki, "BMV"-li oğlana ikili, haçalanmış münasibəti — meyli-nifrəti əbəs deyilmiş. Oğlan başqa bir həyat tərzindən gəlmiş elçi idi, qızıl saatlı, "BMV"-li, yay əyləncələri dərsə iki həftə gecikməyə imkan verən bir həyatdan və bu həyatın şirnikdirici, nəfsi qıcıqlandırıcı şövqü Fuadı cəzb edir, çəkirdi və eyni zamanda çatılmaz bir sərab kimi görünərək nifrətini, yanığını, kinini közərdirdi. "BMV"-li oğlanın özü də yeddi yaşlı yaşının qəlbində cücərən, kükrəyən, boğulan və yenidən dirçələn bütün bu müxtəlif və mürəkkəb hisslərin yaşamasına əsas verirdi. O, uşaqların hamısıyla çox tez ünsiyyət bağladı. Amma Fuada daha artıq yaxınlıq göstərirdi və bu sıx təmasın məntiqi nəticəsi olaraq bir həftə sonra Fuad parta qonşusunun dəvəti ilə "BMV"-yə minmək imtiyazını qazanmasaydı, sonrakı peşmançılıqlar da baş verməzdi, ruhi əzablara da qatlaşmalı olmazdı... Neçə gün idi ki, Fuad dərstdən sonra Rəşid — Rasim — Bəşir — Arif hər nə idisə gədənin adı — o qıvrıq saç oğlanın maşınında dərstdən birgə gedirdilər.

Fuadgil oğlanın yaşadığı binadan tam əks bir istiqamətdə olurdu. Amma buna baxmayaraq o, maşınla oğlangilin tininəcən gəlir, burda hər ikisi maşından düşür, şofer oğlanı pilləkənlə üçüncü mərtəbəyə qaldırır, Fuad isə iki tin geri qayıdıb tramvaya minirdi.

Günlərin bir günündə isə elə dərs vaxtı qıvrıqbaş oğlan birdən Fuadın qulağına əyilib pıçıldadı:

—Bu gün səni maşınla aparmayacam.

Bu bəyanat o qədər gözlənilməz, o qədər qəfil idi ki, əvvəl-

əvvəl Fuada çatmadı, ona elə gəldi ki, nə isə düz başa düşməyib, düz eşitməyib. Qonşusuna tərəf çevrilib

—Nə? — deyə soruşdu.

Fuadın yadındadır, indiki kimi yadındadır ki, oğlan gülümsünürdü, elə mehriban, elə xoş gülümsünürdü ki... Və gülümsünə-gülümsünə də, çevrilib Fuada baxmadan dodağının altında yavaşcadan təkrar etdi:

—Deyirəm, bu gün səni maşına qoymayacam.

Ən qəribəsi, Fuadın sonrakı anlayışlarına görə ən dəhşətli isə o idi ki, Fuad belə gözlənilməz sərt rəftar üçün heç bir əsas verməmişdi. Heç bir əsas. Heç bir sözüylə, heç bir hərəkətiylə qıvırcıqbaşa zərrəcə toxunmamışdı — dünən mehriban görüşüb ayrılmışdılar, bu gün səhər də eyni mehribanlıqla görüşmüşdülər. Bəs bu qəfil cəzanın səbəbi nə idi? Bəlkə bunu oğlana evdə ata-anası tapşırmışdı. O vaxt belə bir fikir Fuadın ağına gəlməmişdi, ancaq çox sonralar, hafizəsinə həmişəlik həkk olunmuş bu epizod haqqında ara-sıra düşünərkən, Fuad yenə də bu fikri — yəni ultimatumun səbəbini valideynlərin təkidində görmək fikrini — rədd etmişdi. Çox sonralar, bu barədə fikirləşərkən, o, nəhayət səbəbi dərk etmiş və Fuada elə gəlir ki, tam doğru dərk etmişdi. Qıvırcıqbaş oğlanın gözlənilməz şıltaqlığının bircə səbəbi vardı: ərköynlük. Gücünü bilən və duyan bir şəxsin özündən asılı bir varlığı sındırmaq, mütiləşdirmək, alçaltmaq zövqü... Acizə zalımlıq. Əlbəttə, qıvırcıqbaş oğlan ciddi düşünülob-daşınılmış bir plan üzrə davranmırdı, qarşısına konkret bir məqsəd — məhz Fuadı sındırmaq məqsədi qoymamışdı; bu sövq-təbii bir ehtiras idi və məlum deyil — sonrakı yetkin həyatında, yaşa dolduqda da oğlan bu naqis ehtiraslarını yaşatdımı, yaxud bütün bunlar elə uşaqlıq qəddarlığı səviyyəsində əriyib getdi... Hər halda o vaxt qəti səsle bəyan olunmuş bu qərar, "səni maşına qoymayacam" hökmü tam bir soyuqqanlıqla çatdırılmışdı Fuada və ən dəhşətli isə o idi ki, Fuad bu hökmü tam bir soyuqqanlıqla qarşılamaq, eyninə almamaq, beş qat artıq biganəlik göstərmək,

özünü sındırmamaq əvəzinə əskik bir yola qədəm qoymuşdu, yalvarıb-yaxarmağa başlamışdı. Əlbəttə ki, açıq-açıqına yalvarmırdı, səbəbini öyrənməyə çalışırdı.

—Axı niyə axı?

—Elə-belə.

—Niyə axı elə-belə?

—İstəmirəm, ona görə.

—Niyə istəmirsən axı?

—İstəmirəm, vəssalam...

—Axı, niyə axı...

O, yalnız suallar verirdi. Amma "istəmirəm, vəssalam"ın cavabı "istəmirsən, belə cəhənnəmə istə, gora istə" olmadıqda, hər bir "axı niyə" sualı elə yalvarmaq idi də! Fuadın atası da bu məktəbdə dərs deyirdi və "BMV"-li oğlan bunu da bilirdi. Deməli, Fuada qarşı belə tam bir özbaşınalıqla hərəkət edərkən o, nəinki Fuadı sayı salmırdı, atasıyla, atasının məktəb dairəsindəki nüfuzu, imkanları, zabitəsi və zəhmiylə də hesablaşmırdı...

—Dedim ki, istəmirəm...

—Axı niyə, hə?

—İstəmirəm, vəssalam, şüttəmə.

Həm də bütün bu mükəllimə dərs vaxtı, pıçıltıyla, gedirdi. Qıvrıqcıbaş Fuada tərəf çevrilmədən diqqətlə yazı lövhəsinə, orada tapşırıq yazan müəllimə baxırdı, təbəssümü də üzündən əskilmirdi. Fuadın isə dərs-filan eyninə deyildi. Bir daha "BMV"-yə minməyəcəyi dəhşəti, illah da bu cəzaya heç bir günahı, təqsiri olmadan məhkum olunduğu onun bütün fikirlərini pırtıdaşq etmişdi. "Niyə axı, niyə?" "İstəmirəm, vəssalam".

Qasıma dönə-dönə tapşırırmışdı ki, maşını məktəbdən bir tin aralı saxlasın. Pərvizlə Ceyhuna da demişdi ki, məbadə sinif yoldaşlarınız sizin məktəbə maşınla gəlib-getdiyinizi bilsinlər.

—Mama, Djeyxun qovorit çto on ne poydet k Qurbanu.

"Salaməleyküm. Bu küçüklər də demə, babalarını adıyla

çağırırmışlar..."

—Kak gto ne poydet? Djeyxun, kak tebe ne stıdno? Çerkez je zvonila, prosila, çtobı vı zaşli k deduşke.

—K kakomu deduşke?

"Əlbəttə "deduşka" ancaq Şövqü ola bilər — ana babası".

—Kak k kakomu, raz ə qovoru Çerkez zvonila, znaçit k deduşke Qurbanu. On bolen.

Dünən Qurbanın təzyiqi qalxmışdı. Fuad özü də bu gün vaxt tapıb atasıgilə dəyməliydi.

—Mam, ya ne xoçu tuda.

—Poçemu Djeyxun?

—U nix ploxo paxnet.

Pərviz pıqqıldayıb güldü. Ceyhunun sözlərinə Rumiyyə də güldü və azərbaycancaya keçdi:

—Adam elə deməz, ayıbdır:...

Fuadın yatağından qalxıb Rumiyyəni danlamasına, "bu da sənın verdiyin tərbiyə, gör doğma babasıgilə necə münasibət bəsləyirlər" deməsinə də hacət qalmadı. Rumiyyə özü kiçik oğlunu tənbeh edirdi. Bu, doğrudan da belə idi. Ancaq oğlanların ata tərəfdən baba-nənəsinə bu cür münasibətləri dolayısıyla Rumiyyənin özünün qayınata-qayınanasına əlaqəsindən mayalanmışdı, mürəkkəb "böyük"lər davranışının uşaqlığın sadə güzgüsündə əksi idi. Burası da belə idi. Qurbanla Çərkəzin evləri — Fuad da subay çağlarında iyirmi beş il həmin bu mənzildə yaşamışdı — köhnə, sıniq-salxaq, ikimərtbəli binanın ikinci qatındakı tək otaq — rütubətliydi, aşağıdan, həyətdən ümumi ayaqyolunun iyi vururdu otağa. Və bu da həqiqət idi. Rumiyyə də, oğlanlar da dəhlizə çıxdılar. Fuad bilmədi ki, mübahisələri nəylə qurtardı. Görəsən, gedəcəklərimi uşaqlar babalarıgilə? Yəqin gedərlər. Adətən, Rumiyyə istədiyini elətdirir; uşaqlar onun sözünə baxırlar. Əlbəttə, əgər doğrudan da istəyirsə bunu Rumiyyə, xala xətrin qalmasını deyə təkid etmirsə... Qapı çırpıldı, Fuad yatağından qalxdı. Bu gecə də heç bir yuxu-filan görməmişdi.

Ümumiyyətlə, axır vaxtlar yuxu gördüyü yadına gəlmir. Arxayın sakit yatmışdı, amma nədənsə ürəyində bir səksəkə, narahatlıq duyurdu. Qəribə xəbərlər idi bu; sanki nə isə pis bir hadisə baş verəcəyini gözləyirdi. Bəlkə də atasının təzyiqi sarıdandır nigarənçilik çəkir. Ya başqa bir xəbərsi var? Nə? Hər halda onu da bilirdi ki, bütün bu qeyri-müəyyən hisslər, fikirlər yarım saat-qırx dəqiqəlikdir — gedib iş yerinə çatanacan. İdarəsinə çatdımı, iş günü başladımı — öz adı da yadından çıxacaq. Belə-belə hisslər ancaq səhər, yuxudan erkən oyananda, yatağından duranacan on-on beş dəqiqə bekar vaxtı qalanda baş qaldırırdı, ya da nadir hallarda, gecə ikidən sonra qəfildən yuxusu qaçanda. Adətən yuxusundan şikayəti olmazdı. Gecə təqribən birdə, ikinin yarısında çarpayısına uzanardı, jurnalları adda-budda vərəqləyib bir qırağa qoyardı, gecə çırağını keçirərdi və dərhal da yuxu girdabına qərq olardı. Nadir hallarda, ildə-ayda bir dəfə, yarım saat-bir saat yuxusu gecikərdi və o zaman başına hər cür ilan-qurbağa fikirlər gələrdi. Şövqü demişkən: "əhvalı mütəğəlgəl" olardı. Ancaq, xoşbəxtlikdən, bu dolaşq fikirlər kələfini seçib sonalamağa, arıtlayıb durultmağa, keçirdiyi bu qəribə halın qəribəliyini dərk etməyə macal qalmırdı. Yuxu sayıq havadar kimi özünü yetirirdi, onun sakitliyinə qahmar çıxırdı. Bir də səhər üzü oyananda gecə nələr barəsində fikirlər etdiyi heç yadına da düşmürdü. Daha doğrusu, yadına salmağa heç bir həvəs, "əşəddi-ehtiyac" duymurdu.

Durdu geyindi, yuyunmaq otağına keçdi. Ağ və mavi çex kafelləriylə zövqlə işlənmiş hamam otağı, ağappaq vannanın, mütəhərrik çiləyin, şəffaf su üzü kimi aydın dairəvi güzgünün, əlvan sabunqabının, diş pastalarının, cürbəcür şampunların, tərəşdan qabaq və tərəşdan sonra kremlərin, kişi odekallonunun, dırnaq qayçısını səliqəsi, hər əşyanın — bədən təmizliyi, yaxşı ovqat, gümrah ruh üçün hazırlanıb yerbəyer edilmiş bütün bu xırda, fəqət gərəkli əşyalar dünyasının sahmanı — Rumiyyə tərəfindən və onun sərt təlim sistemiylə tərbiyələnməmiş oğlanları

tərəfindən, elə Fuadın özü tərəfindən ciddi səylə qorunan bütün bu səhman—səliqə — hərdən onu sıxır, bıqdırırdısa da daha çox hallarda sevindirir. Gözünü, könlünü oxşayırdı. Hətta dəsmallar asılqanının üstündə də Rumiyyə səliqəylə dörd kiçik kağız parçası yapışdırmışdı: "Fuad", "Rumiyyə", "Pərviz", "Ceyhun" — hərənin öz dəsmalı — qətfəsi vardı və bu rəngbərəng məhrabalar heç bir vaxt dəyiş-düyüş düşməməliydi. Fuad kabinetinə keçdi, "Filips" markalı elektrik üzqırخان ماشینını cərəyana qoşub güzgü qarşısında dayandı. Üzünü qırxa-qırxa axar-baxarlı eyvanlarından açılan geniş mənzərəni seyr edirdi: eniş-yoxuşlu Bayıl burnundan Zığ təpələrinə qədər mavi xalı kimi sərilmiş Xəzər açıqlığında nə qədər cilovsuzdusa da, burada, limanda, halqavarı körfəzin içində həmişə sığallı, hamar, yatımlı olurdu. Dünən sülardan qalxıb şəhərin siluetlərini görünməz, sezilməz etmiş duman, bu səhər tamam yoxa çıxmışdı, səma açıq-aydın, tərtəmiz idi və Narginə qədər şəhərin, dənizin bütün lövhəsi ən xırdaca detallarına kimi görünürdü. Narginin özü də ovuc içindəymiş kimi seçilirdi. Liman içində bir neçə gəmi vardı, burnu dəbərmiş katerlər də belədən-belə şığıyırdı. Fuadın fikri üzündə olsa da, gözünün qırağıyla şəhərin səhər mənzərəsinə baxırdı — yaxın bulvarın dümdüz xiyabanlarına, Bakının orasında-burasında boy verib ucalan çoxmərtəbəli binalara — həmişəki kimi müştəri gözüylə baxırdı. Çoxmərtəbəli binalar doğrudan da Bakının siluetini çox dəyişib, əlbəttə, onları daha münasib, daha dəqiq paylaşdırmaq olardı şəhər sahələrinə... Sağlıq olsun, hələ çox işlər var görməli bu şəhərdə. Bu şəhər onun — Fuadın şəhəri idi. Burada doğulmuşdu, burada böyümüş, oxumuş, evlənmiş, əvvəl oğul, sonra ər, sonra ata olmuşdu. Haçansa baba da olacaqdı. Haçansa ölüb gedəcəkdi və bu şəhərin torpağına gömüləcəkdi. Görəsən, hansı qəbiristanlıqda basdıracaqlar onu? Hər halda şübhəsiz, ümumi qəbiristanlıqda yox.

Qapının zəngini eşitdi. Rumiyyə açdı.

—Hə, gətirmisiz? Necə verəcəyik?

Rumiyyə pul dalınca otağa keçdi. Fuad anladı ki, mağazadan ərzaq gətiriblər. O gün Rumiyyədən xahiş eləmişdi ki, yaşıl noxud sifariş versin, görəsən yadından çıxmayıb ki?.. Dəhlizə keçdi, qarabuğdayı oğlanın ədəblə verdiyi salamı aldı. Döşəməyə qoyulmuş iri həsir zənbilə gözücu baxdı. Bir kilo yağ, ət, yumurta, dörd şüşə borjom, toyuq, smetan, iki banka yaşıl noxud vardı zənbildə. Rumiyyə pulunu gətirdi, kağıza qol çəkdi və zənbili boşaltdı, şeyləri mətbəxə, buz dolabına daşımağa başladı. Fuad da mətbəxə keçdi. Rumiyyə qayqanaq bişirirdi, saçaqılı dama-dama süfrənin üstündə al qırmızı plastmas qabda kərə yağı, holland pendiri, lay-lay nazik doğranıb odda qızdırılmış qara çörək düzülmüşdü. Rumiyyə:

—Oqtay zəng eləmişdi, — dedi. — Səni istəyirdi.

Fuad ağzındakı loxmanı çeynəyə-çeynəyə:

—Hansı Oqtay? — dedi.

—Muradov Oqtay.

—Nə deyirdi?

—Nə bilim, dedim yatmışan, yarım saatdan sonra zəng eləsin. İndi zəng vurur, yəqin. Görəsən nə işi düşüb.

—Nə bildin işi düşüb?

—İşi düşməsə obaşdan niyə zəng vurur.

Məsələ tək Oqtayda deyildi, adamların əksəriyyətinin əksər hərəkətlərində, sözlərində, hətta adicə diqqət əlamətlərində belə, Rumiyyə, həmişə bir təmənnə görürdü. Bu cəhətdən Rumiyyə, əlbəttə atasının qızı idi. İnsan münasibətləri yalnız müəyyən təmənnə-asılılıq zəminində qurulur — bu, Şövqünün də möhkəm əqidəsi idi.

Telefon zəng çaldı.

Rumiyyə:

—Buyur, — dedi, — adın çək, qulağın bur.

—Bəli. Eşidirəm.

—Fuad?

—Mənəm.

—Salam, Oqtaydır.

—Xoş gördük, Oqtay!
—Səninlə bir balaca işim var. Görüşə bilərik?
—Bu günlər yaman məşğulam, Oqtay. Gəlsənə bir həftədən sonra zəngləşək.

—Yox, Fuad, vacib işdir. Hökmən bu gün görüşməliyik.

—Nə təcili məsələdir ki belə?

—Fuad Salahlıyla əlaqədardır.

Fuad başını qaşdı.

—Yaxşı. Onda gəl belə danışaq, bir saatdan sonra mənə işə zəng elə. İş telefonum var ki səndə... Görüm necə eləyirəm, bəlkə arada bir vaxt tapdım. Canımçün heç macalım yoxdur...

—Bilirəm, Fuad, amma bu elə işdir ki... Bilirsən də, Salahlı...

—Yaxşı, zəng vurarsan, bir şey fikirləşərik. Di salamat qal!..

Dəstəyi asdı. Deyəsən, Oqtay incidi. İncidisə çox nahaq yerə...

Bəlkə Oqtay elə zənn edir ki, Fuad özünü baha satır, dartır özünü, ya qudurub-eləyib bəlkə... Bir dəfə zarafata salıb "Day sən bizləri bəyənməzsən, sən yüksək dairələrdə oturub-durursanU, — demişdiU. — Səfehqulu. Fuad, elə axmaq deyil ki, qudursun ya özün dartsın.

Məsələ ondadır ki, Oqtayla Fuad başqa-başqa ritmlərdə yaşayırlar. Ritm uyğunsuzluğu — bax, iş bundadır. İnsanlar arasında ən çox anlaşılmazlıq yaradan, hətta ailədə belə ən çox giley-güzar törədən də elə budur — ritm uyğunsuzluğu. Ərlə arvadın arasındakı narazılığa da çox vaxt — maddi çətinliklər, qohumlar, nə bilim mədəni səviyyənin bir-birinə tən gəlməməsi deyil, məhz ritm uyğunsuzluğu səbəb olur: hər bir ritmdə, bir sürətlə yaşayır, arvad başqa ritmdə, başqa sürətlə... Arvadın, görürsən uzun-uzadı söhbətlərə, aram ünsiyyətə, səbirli və təmkinli hisslərə, fikirlərə, sakitcə düşünüb-daşınmağa vaxtı da var, həvəsi, meyli də... Ərindən də bunu istəyir-diz-dizə oturub tələsmədən danışsınlar, arxayın-avaxayın gəzintiyə çıxsınlar, yavaş-yavaş bütün məsələləri, gələcək planları götür-qoy eləsinlər, tələsmədən xatirələrə dalsınlar — bu onun, arvadın

həyat ritmidir. Kişinin isə vaxtı-macalı yoxdur, bütün işləri çatdırmaq üçün tez düşünməli, tələsik qərarlaşdırmalı, becid hərəkət etməlidir... Uzun-uzadı götür-qoylara, davamlı ünsiyyətə, ətraflı mükəlliməyə imkanı yoxdur... Arvadın, uşaqların qeydlərinə qalmağa, qayğılarına dalmağa boş-bekar saati da olmur.

Oqtay da bax belə... Oqtay başqa ritmdə yaşayır. Tələsmədən sərgiləri gəzməyə, arxayın-ərxayın kitab oxumağa, küçələri seyr eləyə-eləyə piyada addımlamağa vaxtı var. Dostlarıyla şirin söhbət və qızgın mübahisə eləyir, rastına çıxanlarla müfəssəl hal-əhval tutur, telefonla yerli-yataqlı danışır. Elə sadəcə olaraq öz içində qapılıb arxayın-ərxayın hər şeyi düşünüb-daşınır. Halal-xoşu olsun, vaxtı var, amma Fuadın yoxudur, axı. Heç nəyə, heç nəyə macalı yoxdur. Gündəlik praktik işdən başqa, vəzifəsinin xüsusiyyətindən doğan və hər saat qarşısına çıxan onlarla konkret məsələnin həllindən başqa. "Bu məsələ belə, o məsələ də bax belə. Vəssalam, keçək yeni məsələyə..." Budur, Fuadın həyat ritmi! Odur ki, bu ritmi gərək başa düşəydilər, Oqtay da elə Fuadın ailəsi də, Rumiyyə də, uşaqlar da, atası-anası da... Ritm uyğunsuzluğunun səbəbi və təqsiri Fuadda deyil ki, daha ondan incimək nəyə gərək?..

Qapıdan çıxanda:

—Rima — dedi, — işdən sonra dədəmgilə dəyəcəyəm. Sonra da tədbirimiz var. Gec gələcəm...

Rumiyyə heç nə demədi.

—Salam, Qasım, uşaqları apardın?

—Salam, Fuad qədəş, bəs necə?

Maşının arxa tərəfində oturdu.

—İdarəyə.

Qasımdan nə isə soruşmalıydı, amma nə? Heç cür yadına sala bilmirdi. Yəqin nədirsə, o qədər də əhəmiyyətli şey deyil. Əhəmiyyətli olsaydı yadında saxlardı, ya da yazıb qeyd edərdi bir yerə. Amma hər halda nə idisə, elə şey idi ki, soruşmalıydı,

kərək soruşaydı — bu, dəqiq yadındadır. Nə? Bəlkə Qasımın özü yadına saldı.

—Nə var, nə yox, a Qasım?

Qasım:

—Sağlığını, — dedi və susdu. Maşın Nərimanov prospektindən İnşaatçılar prospektinə buruldu. Üzüaşağı getməyə başladılar. Qəribədir ki, Qasım dinib-danışmırdı. Məəttəl qalasındır lap. Adətən, Qasım dil-boğaza qoymazdı. Nələrdən danışmazdı Qasım — Amerikanın xarici siyasətindən, birinci xəlifələrin həzrət Əliyə münasibətindən, hind kinolarından, JEK-dəki həyasız müdirin hoqqalarından, çəkməçi Xaçikin lotereyayla motosiklet udmasından, qonşularındakı ərzaq dükanına qəfil oblavadan, Neftçinin kubok almaq şanslarından, Şövqünün alicənablığından, rəhmətlik Bilqeyis bacının zəfəranlı plovundan, Fuada həsəd çəkən paxılların gözlərinin gec-tez çıxacağından, Rumiyyənin yorğan sırimaq üçün Qızxanım arvada ismarış göndərməsindən və Qasımın bacısının gedib həmin arvadı Bülbülədən tapıb gətirməsindən, Pərvizlə Ceyhunun, məşallah, allah saxlasın, mərifətli uşaq olmalarından və Qasımın öz övladlarından, əmisi oğlanlarından, xalası nəvələrindən, dayısı qızlarından, nə bilim daha kimlərdən, nələrdən və ən çox da əlbət ki, Qəmbərdən. Qəmbər Qasımın böyük qardaşı idi. Qasımgilin saysız-hesabsız qohum-əqrabası içində yeganə oxumuş, ali təhsilli adam idi və özü də Universitetdə laboratoriya müdiri idi... Haçansa və hardasa Fuad da tanış olmuşdu Qəmbərlə... Qasımın isə dilindən düşməzdi Qəmbər... Özü də onun adını həmişə Fuadın adıyla qoşa çəkərdi, "Fuad qədəşin, Qəmbərin canıyçün...", "Qəmbərin, Fuad qədəşin ölmüşünə...", "Bu çörək mənə haram olsun, gözlərim bir də Qəmbəri, Fuad qədəşi görməsin, əgər yalan deyirəmsə..." Qəmbər Qasımçün, hədsiz-hüduzsuz bir iftixar mənbəyi idi. Fuad əyninə təzə bir şey geydimi, ya evlərinə təzə bir şey aldımı, Qasım mütləq "sağlığınıza qismət Fuad qədəş, toçnu bunun cüt ekizindən Qəmbər də alıb" —

deyirdi. Hərdən Qasım bədbin fikirlərə qapılıb taleyindən şikayətlənərdi. "Deyirəm Pərvizə, bax, bala, dərslərinə yaxşı fikir ver, oxu, böyük adam ol, atan kimi, Qəmbər kimi... yoxsa mənim kimi bisavad kimin nəyinə gərəkdir". "Qəmbər deyir, at bu şoferliyi, gəl otur mənim bağımnda, bir az bağa-zada da baxarsan, əyin-başın, yemək içməyin də məndən... Daha indi mənə məvacib verməyəcək ki... qardaş qardaşdan məvacib alar? Biabır olarıq ki, camaatın yanında. Amma deyir, bax bağda səninçün ayrıca bir ev də tikdirim, külfətini də gətir ora, qış-yay qal orada, həm bağa göz olarsan, həm də oranın havası bilirsən — can dərmanıdır. Bilirəm, Fuad qədəş, Qəmbər də, siz də imkanınız olsa bir gün bu şəhərdə qalmazsınız, hayıf deyil bağ... Amma day siz vəzifə adamlarısınız, mənə nə var ki, mən Fuad qədəş deyiləm, Qəmbər deyiləm ki, hər dəqiqəm qızıl qiymətinə olsun, hökumətin işi mənsiz də aşar, dəli şeytan deyir, keç otur Qəmbərin bağında... Özünün orda yaxşı ikimərtəbəli evi var. Görməmiş olmassız. Görməmisiniz?.. Əşi, nə danışsın?.. Day o bağın tərifin eşitməyən yoxdur. Bir dəsgahdır, vallahi!... Abşeronda deyir, bir akademik var, onun bağı birincidir, Qəmbərinki ondan sonra ikinci... Yox, Şövqü Camaloviçin bağına da söz ola bilməz! Mənim yadıma gəlir Şövqü Camalovicgil o bağa köçdüyü il... Rumiyyə bacı lap qundaqda idi o vaxt...

Qasım iyirmi il Şövqünün şoferi olmuşdu. Bilqeyis xanım rəhmətə gedəndə bu boyda kişi hönkürüb zırhazır ağlayırdı. Fuad heç vaxt Qasımın xətrinə dəyməzdi, amma çox vaxt onun uzun-uzadı biməzmun söhbətləri adamı lap tənqə gətirirdi. İllah da Qasım məzəli danışmağa cəhd edəndə. Bəzən Fuad düşünürdü ki, həyatda ağır mənəvi işgəncələrdən biri də duzsuz yumora dözmək işgəncəsidir. Qasım: filankəsin papağı sətəlcəm olub, deyirdi. Fuad istər-istəməz fikirlərindən ayrılaraq: Papağı, necə yəni papağı sətəlcəm olub? — deyə xəbər alırdı. — Qasım sözləri bir-bir, iştahla tələffüz edərək: — Bəs necə — deyə təmkinlə danışmağa başlardı: Yelbeyindü

də... Başında o qədər yel əsib ki, papaq, qaragün, sətəlcəm olub da...

Fuad bilmirdi neyləsin, gülsün, ya susub matdım-matdım Qasıma baxsın.

—Qasım, saatın yenə yatıb?

—Yatıb, Fuad qədəş... Bilmirəm bu niyə postoyannı yatır, yuxusun ala bilmir. Elə qururam, bir az çaq-çuq eləyir bir də gördün, yallah, başın qoydu balısa, xorna çəkdi özüyün...

Fuad axır vaxtlar çəmin tapmışdı belə söhbətin... Qasımın danışdıqlarını eşidir, amma dinləmirdi. Bəzən də, lap canı boğazına yığılanda: "Qurban olasan Şövqüyə, yoxsa səni çoxdan əkmışdim, — deyə düşünürdü. — Eybi yox səninlə mənim aramda da az qalıb".

Təzə yerinə Qasımı götürməyəcəkdi. Şövqü də gərək day ondan incimiyəydi. Oranın öz sürücüsü var, özü də pis oğlan deyil. "Volqa"nı ondan alıb Qasıma vermək, onu Qasımın "Moskviç"inə keçirtmək olardı, amma yaxşı düşməzdi bu... Necə baxardılar buna?.. Ətrafına öz adamların yığır və s. Şövqü də bunu başa düşməlidir mənə. Qasım ki bir şey itirmir. Qalar elə əvvəlki işində, ya da axır ki, bağa köçüb qardaşı Qəmbərə bağban durar. Yaxud qalıb Fuadın yerinə gələnə gəzdirər. Fuadın yerinə gələn. Kim gələcək yerinə Fuadın? Neçə vaxt idi ki, arabir bu barədə fikirləşirdi, amma hələ qəti qərara gəlməmişdi. Çox götür-qoy edib üç nəfərin üstündə dayanmışdı, amma bu üçündən birini seçməyi bacarmırdı. Bu haqda ətraflı düşünməyə də macalı yox idi. Hələ vaxt var, qoy hələ mənim öz məsələm həll olunsun. Məsələ, şübhəsiz həll olunmuşdu, bu gün-sabahlıq idi, necə deyərlər...

—Fuad qədəş, məktəb hazırdır a!.. İki aya təhvil verəcəklər. Payızdan burda başlayacaq dərslər.

Fuad çevrilib pəncərədən baxdı, taxta hasar ardından ucalan üçmərtəbəli binanın inşaatı, demək olar ki, bitmişdi. Zəhiri tərtibat işləri qalırdı. Qasım dərindən köks ötürdü və Fuad başa

düşdü ki, yenə həmin söhbəti salacaq. Bu söhbəti təzələməyə, çeynəyib-çeynəyib dönə-dönə çəkib-çevirməyə Fuadın heç bir həvəsi yox idi. Amma, deyəsən, bu gün Qasımın da qırımı ayrı idi — uzun-uzadı söhbətlər başlamağa meyli yox idi. Nə əcəb Qasımdan, nə olub ona bu gün belə... heç eyni açılmır. Nə soruşacaqdı Qasımdan, yadına düşmürdü ki, düşmürdü...

Qasım birinci ahının Fuada çatmadığını zənn edərək ikinci dəfə daha dərinlən ötürdü köksünü və bununla da kifayətlənməyib, axır ki, sözünü ürəyində saxlaya bilmədi:

—Allah bəisin evin yıxsın, — dedi və bir qədər sükutdan sonra əlavə etdi, — bir adamın ki, ayağı başından böyük ola, ondan daha nə gözləyirsən — Fuadın qanmadığını görüb, sözünü xırdaladı — Fuad qədəşin, Qəmbərin ölmüşünə — papağı 42 razmer geyir, ayaqqabını 43.

Fuad güldü. Qasımdan hərdən doğrudan da bəmərə sözlər çıxırdı. Həm də bu sözün düzünü duymaq üçün gərək Qafur Əhmədlinin vücudunu təsəvvüründə canlandırardın. Qafurun başı bədənə görə doğrudan da çox balaca idi. Qasım Şövqünün yanından gedəndən sonra və Fuadın yanına gəlməmişdən qabaq bir müddət Əhmədlinin yanında işləmiş, onunla yola gedə bilməmiş, ərizəsini verib çıxmışdı. Həmişə bu hadisədən söz düşəndə Qəmbərə isnad edib deyərdi: Qəmbər dedi, Qasım, bizim adımıza, nəslimizə yaraşmaz ki, sən o cür müxənnət adamın qapısında şoferlik eləyəsən. Şövqü də elə o vaxtlar Fuada demişdi ki, Qasım bir nəvəciyə rast gəlib, yola gedə bilmir onunla, Qasımı işə götür. Qasım Qafur Əhmədliyə şəxsi düşməni kimi baxırdı və indi Əhmədlinin Fuadın atası Qurban müəllimə elədiyi pislili eşidəndən bəri elə bir bu zəmində—Qafur Əhmədliyə ədavət zəminində — Fuadgilin ailəsinə, bu səfər Fuadın atası tərəfdən, bir növ daha da məhrəm olmuşdu. Qasım sövq-təbii bir iftixar hissi də keçirirdi bu səbəbdən: mənə yola verməyən adam, həm də gör kimlərə təpik atır — Fuad qədəşin atasına, Şövqü Camaloviçin qudasına! Qafur Əhmədli rayon maarif şöbəsinin müdiri idi və

Qurbanı bir ay bundan qabaq məktəb müdirliyindən onun fəal təşəbbüsüylə çıxartmışdılar. Bu gün-sabah tikilib hazır olacaq bu təzə məktəb binasının bünövrəsini Qurban qoymuşdu. Otuz ilə yaxın müdirlik etdiyi məktəbi köhnə, darısqal binadan yeni layihəyə əsasən tikilmiş təzə müasir binaya köçürmək üçün Qurban dəridən-qabıqdan çıxmış, bir neçə il bundan qabaq, axır ki, qərarı təsdiqlədə bilmişdi. Payızda köhnə məktəb bu təzə binada dərəcə başlayacaqdı və məktəbin bir ay bundan qabaq təyin edilmiş yeni müdiri sentyabrın birində buranın qapısına bağlanmış qırmızı lenti qayçıyla kəsəcəkdi...

Deyirlər ki, təzə müdir Qafur Əhmədlinin adamıdır, kimi deyir yerlisidir, kimi deyir qohumudur, kimi də deyir ki, xeyr nə qohumdur, nə yerlisi, yeyib-içmək dostudur, özü də bu yerə gəlmək üçün şöbə müdirini əməlli-başlı "görüb". Elə o vaxtdan canbır qəlbdirilər. Bu onun məclisinin başında oturur, o bunun.

Qasım:

—O adam özgə nüsxə, özgə tumdur — dedi. — Mən demişəm, onun başı qarnındadır, bir qarın yeməyə dədəsini də satar... Fuad qədəşin, Qəmbərin əziz canıyçün, düz gözünün içinə demişəm... Balamı sağ görməyim, yalan deyirəmsə...

Qasım "Balamı sağ görməyim" deyəndə Fuadın birdən yadına düşdü: Qasımın oğlu ağır xəstələnib. Dünən qızdırması qırxa çıxmışdı. Qasım xahiş elədi, Fuad onu işdən ertə buraxdı, həkim, dərman dalınca gedəsi idi.

Onu soruşasıydı, uşağı, səhərdən heç cür yadına sala bilmirdi, amma indi, yadına düşəndən sonra da Qasım macal vermirdi ki soruşsun. Elə hey üyüdüb töküdü, elə hey Əhmədlinin qarasına danışdı:

—Şax gözünün içinə dedim, allaha and olsun. Bir dəfə dedi mənə ki, başım ağrıdan çatlayır, get mənə piramidon al gətir. Day yığmışdım ondan xirtdəyəcən, özümü saxlaya bilmədim, dilim dinc durmadı, dedim, gedərəm, nöş getmirəm, amma gedib sənə piramidon yox, purgen gətirəcəm. Purgen niyə, dedi, dedim ona görə ki, sənənin başın ağrıtanda qarın dərmanı

içməlisən. Sənin başın da, ürəyin də qarnındadır... Sən qarnının qeydinə qal, başıvı neynirsən... Qəmbərə danışmışam, day o qədər gülüb ki, qəşş eləyib gedib özündən. Qafur Əhmədli onunçün mənimlə pəs düşdü də... — Qasım susdu bir müddət sonra şaqqanaq çəkib güldü: — Pürge ha! — öz atmacası bərk xoşuna gəlmişdi, həm də yaddaşı pis idi, bu əhvalatı azı on yeddi dəfə danışmışdı Fuada.

Qasımın bəməzəliyindən yəqin ki Qafur Əhmədli də çəkdiyini çəkib və hətta Əhmədliyə qarşı mərhəmətə bənzər bir hiss də oyandı Fuadın ürəyində: necə olsa bir il Qasımın yumoruna dözüb heyvancıgəz. Zənd-zəhləsi gedirdi bu adamdan. Atasına qarşı nanəcib rəftarına görə də, Qurbanın Fuadın atası, Şövqünün qudası olduğunu bilə-bilə onların heç birini saya salmadığına, elədiyini elədiyinə görə də... Eyib etməz... Heç zərəri yoxdur, yeri gələ, dərşini verərik... Örkən nə qədər uzun olsa da gəlib bir gün əlbət keçər doğanaqdan... Qoy bir macal eləyim. Qafur Əhmədlinin yatsa heç yuxusuna da gəlməyəcək ki, bu gözlənilməz badalağı kim vurdu ona, hardan dəydi, bu zərbə... Qoy bir macal eləyim...

Qasım:

—Pürge ha! —deyə yenə güldü. — Ay səni evinəcən, kişi... Səndən də sözlər çıxır a, ay Qasım!..

Üçüncü fəsil

—Siz bu gün müdirsiniz, sabah heç kim... adicə bir müəllim! — Qadının dili təpirdi, al qırmızı boyanmış dodaqları tir-tir titrəyirdi. Bərk həyəcanlanmışdı, əsəbdən, hikkədən bütün içi qaynayırdı. — Bəli, yerivizi bilin. Mənim yoldaşım isə Əhmədlidir. Siz bu gün varsız, sabah yox, Əhmədli isə həmişə Əhmədlidir!

Məsələn, Əhmədli. Qadın, əlbəttə ki, Əhmədli demirdi. Başqa bir adamın adını çəkirdi. Amma Fuadın yadında

qalmamışdı — qadının ərinin əsil familiyasını xatırlaya bilmirdi. İyirmi səkkiz il keçirdi bu söhbətdən, hardan yadında qalaydı. Ad, familiya yadında qalmamışdı, amma qalan hər şey, ucaboylu, ağcamaya qadının qabardin paltosuna, torlu qara şlyapasına, səsinin, həyəcanının hər çalarına, hər xalına qədər — hər şey dəqiq yadında idi. Atasını onu görmürdü. Arxası qapıya dayanmışdı. Fuad da Qurbanın kabinetinə təsadüfən gəlmişdi, bufətdən ponçik almaq üçün atasından pul istəyəsəydi. O vaxt Fuad altıncı sinifdə oxuyurdu. Qapıda Fuad Bilqeyis xanımın (məsələn, Bilqeyis xanımın) qəzəbdən pörtmüş sifətini görüb ayaq saxlamış, istər-istəməz acı, kinayəli sözlərinə qulaq vermişdi. O, atasının səsinə eşitmirdi, üzünün ifadəsini görmürdü, ancaq atasının kürəyindən belə sifətinin sapsarı saraldığını duyurdu. Bilqeyis xanım oğlunun davasını çəkməyə gəlmişdi. Görünür, Qurban uşağı sinifdən qovubmuş: "Bir də bu halda məktəbə gəlmə, get bu məcnun zülflərini qırıxdır", — deyib. İndi də Bilqeyis xanım bu cümləni dönə-dönə təkrar edirdi. "Yaxşı, pis oxuya, dəcəllik edə, siz də bizə, valideynlərinə şikayət edəsiniz, bu başqa məsələ. Yoxsa nə var, nə var, saçını uzundur. Yaxşı, tutalım lap elə saçına görə zameçani eləyirsiniz, bunu yəni təklikdə, xəlvət yerdə demək, uşağı qandırmaq olmazdı bəgəm... Yoxsa axı yekə oğlandır, səkkizinci sinifdədir, tay-tuşunun içində, qız var, oğlan var... Uşağın da özünə görə samolyubası var axı... Bəlkəm, qulağınıza səs deyib, bəlkəm adamsız görmüsüz onu... nədir dünya bəgəm dərəbəylikdir, onun atası-anası bəgəm ölüb ki, onunla bu sayaq rəftar eləyirsiniz... Adını da müəllim qoymusan uşaq dünəndən gəlib yemir, içmir, üzülüb əldən gedib..."

Qurban susub durmuşdu, Bilqeyis xanım elə hey üyüdüb tökürdü... Ancaq Fuad atasının susmasından nigaran idi. O, atasının bu cür susmasına yaxşı bələd idi. — Qurbanın belə sükutu əsəbiliyin, gərginliyin son həddidir, indi nə isə olacaq, nə isə olacaq...

—Vallah, yoldaşım bilsə...

Qurban bu tərəfə çevrildi və Fuad onun sifətini gördü...

—Çıxın bayıra... bu saatca!.. — Fuad bu sözləri eşitmədi. Qurbanın dodaqlarının tərpənişindən oxudu və bu zaman, Qurban çevrilərkən Bilqeyis xanımın oğlunu da gördü — həmin o səkkizinci sinifdə oxuyan oğlanı, nə idi onun adı, ay allah?

Bilqeyis xanım... Əlbəttə, arvadın da adı, çox güman ki, Bilqeyis deyildi... Bilqeyis Fuadın rəhmətlik qayınanasının adıdır. Qayınanasının da ki, dünyada gözünün ağrı-qarası bircə balası olub, — Rumiyyə, Fuadın arvadı Rumiyyə, Rima, Rimiçka. Rima, Rimiçka, Rumiyyə də ki, tamam başqa məktəbdə oxuyub... Amma... Amma hafizə sandığında həmin qadın nədənsə Fuadın çox illər sonra tanış və daha sonralar da qohum olduğu Bilqeyis xanımla eyniləşirdi. Niyə? Kim bilir? Bəlkə zahiri bir bənzəyiş vardı. Bəlkə Bilqeyis xanım da dodaqlarını belə al qırmızı boyayırdı. Bəlkə bu cür qabardin paltosu ya qara torlu şlyapası vardı. Yox, Fuadın heç yadına gəlmir Bilqeyis xanımın dodaqlarına belə al qırmızı boya çəkməsi. Qabardin paltosu bəlkə vardı, bəlkə də haçansa — o vaxtlar, qabardin dəb olan çağlar — Fuadın onu hələ tanımadığı zamanla varmış... həmçinin qara torlu şlyapası da... Bəlkə zabitəsi, harınlığı, mənəm—mənəmliyi? Bəlkə kobudluğu — Qurbana qarşı kobudluğu? Yox, Bilqeyis xanım Fuadgillə, Qurbanla qohum olduqları müddətdə bircə dəfə da olsun nə Qurbanla, nə Çərkəzlə, nə də Fuadın özüylə belə qaba, sərt danışmamışdı. Bəs bu assosiasiya, anım, bu bənzətmə, eyniləşdirmə nədəndir, neçindir, hardandır? Niyə həmişə bu səhnə Fuadın zehnində alışıb sönəndə, həmin qadını öz içində Bilqeyis adlandırır? Bəlkə də ona görə ki, əsil Bilqeyis xanım da, o şərti Bilqeyis adlandırıdığı qadın da ucaboy idilər, Qurban kişi isə (elə oğlu Fuad da ona çəkib) balacaboylu idi. Və hər iki qadın Qurbanla danışanda ona yuxarıdan aşağı baxırdılar. Əlbəttə, qayınanasını nəzərdə tutduqda Fuad bu ifadəni məcazi yox, hərfi, müstəqim mənasında işlədir.

—Fuad qədəş, pererivdə bir yerə gedəcəyik?
—On ikinin yarısında burda ol, Qasım, aerodroma gedəcəyik.

Fuad vərdiş halını almış ötəri bir baxışla qapının üstündəki yazıya — öz adı, familiyası qəbul günləri və saatları qeyd olunmuş lövhəyə baxdı və katibənin otağına keçdi. Fuadın və rəis Əhməd Nəzərovun katibələri müştərək idi. Katibə Nelli ayağa durub salam verdi. Sağa və sola açılan hər iki qapı — rəisin və müavininin — Fuadın qapıları taybatay açıq idi. İri divar saati düz doqquzu göstərirdi. Bütün bunlar da dəqiq vərdiş halını almışdı — katibə Nelli işə doqquzdan qabaq gəlirdi — doqquza onmu, beşmi dəqiqə qalmış... Fuad düz doqquzda gəlirdi, rəis isə ona on beş dəqiqə işləmiş. Fuad özünə qəti söz vermişdi ki, o biri kabinetə keçəndən sonra da bu adətinə xilaf çıxmasın. Həmişə düz doqquzda gəlsin və gələcək müavinindən də eyni dəqiqliyi tələb etsin. Fuadın bu kabinetdən o kabinetə keçməsi artıq, demək olar ki, həll olunmuş məsələ idi, yaxın həftələrin, bəlkə də günlərin birində bitib başa çatmalıydı bu iş.

Fuad otağına keçənə qədər Nelli ayaq üstə qaldı. Nelli qısaqollu, təzə yaşıl paltar geyinmişdi və bu paltar on doqquz yaşlı yaraşıqlı qızı daha da gözəlləşdirirdi. Fuad qaş-qabağını salladı; Nellinin masasının yanında cins şalvarlı, idmançıya suyu çəkən cavan, lap sütün bir oğlan dayanmışdı. Fuad onu üzdən tanıyırdı. Mir İsmayılın şöbəsində işləyirdi, ancaq, deyəsən, vaxtını öz şöbəsindən daha artıq Nellinin yanında keçirirdi, nə barədəsə hey xısın-xısın danışır-gülüşürdülər. Özünə tənbeh eləmək yüngüllük olar, amma bir macal tapıb Mir İsmayıl demək lazımdır, qulaq-burması versin.

Doğrudur, idarənin bütün başqa işçiləri, daha doğrusu, bütün kişi əhli də Nelliyə biganə deyildi. Hərə bir bəhanə tapıb özünü bu otağa salır, ara xəlvət olduqda Nelliyə bir-iki kompliment

deyir, bayramlarda, illah da səkkiz martda ilk hədiyyəni — bir plitka şokolad, bir dəstə gül, bir flakon tapılmayan ətir — indi kimin fərasəti nəyə çatırdı — Nelliyə gətirərdilər. Əlbəttə, Nelliyə qarşı bu xoş rəftarın yeganə səbəbi qızın gözəlliyi, gəncliyi, yaxud hamının ondan bir balaca kəsməsi deyildi. Çoxlarının Nelliyə belə xoş münasibətinin sırf praktik, əməli səbəbləri vardı: Nellingin vasitəsilə xahişini idarə rəhbərlərinə daha tez çatdırmaq olardı, Nelli lazımı sənədə, istənilən arayışa şəxsi münasibətlərindən asılı olaraq çox tez ya çox gec qol çəkdiyə bilirdi, Nelli şeflərin qəbuluna düşmənin məqamını hamıdan dürüst bilirdi — rəisin ya müavininin bu gün ovqatı necədir — qanı qaradır, ya kefi ala buluddadır, filan məsələ bu gün qaldırılsa — lap yerinə düşər, ya bu işin hələ ki, heç üstün vurmasan yaxşıdır və nəhayət, Nelli müdiriyyətin bir-biriylə münasibətlərini, hər hansı bir işçiyə əlaqəsini də hamıdan səhih bilirdi — müdirlə müavini necə salamlasdılar, müdirlə partkom necə görüşdülər, müavinlə mestkom necə danışdılar — bütün bu məlumatları ancaq və ancaq Nellingdən almaq olardı...

Sözün düzü Fuad özü də bu qızdan bir balaca kəsirdi... Nə isə xoşuna gəlirdi onun çiyinə tökülmüş dümdüz saçları, altdan-altdan oğrun-oğrun baxması, uzun qıçları və həmişə ciddi ifadə saxlamağa çalışan sifətinin gözlənilməz, qəfil gülüşlə işıqlanması. Burda bir günah iş yox idi ki, xoşu gəlirdi, vəssalam. Ancaq bir çoxlarından fərqli olaraq Fuadın qəti əqidəsi vardı: işlədiyin idarədə, illah da təbəçiliyində olan qız-gəlinlərə heç bir vaxt ayrı gözlə baxmamaq. Yəni baxmamaq deyəndə, o qədər də dəqiq deyildi bu təbir, baxmağına baxırdı, lap belə əməlli-başlı baxırdı və fikrindən də cürbəcür gözəl-gözəl xəyallar keçirdi. Ancaq həmişə bu şıltaq istəklərini, bu ötəri xəyallarını kökündən kəsib atmağı da bacarırdı. Əlbəttə, Nelliylə kiçik bir flirt heç də bəd olmazdı. Fuadın yaşı qırxı ötmüşdü və əgər haçansa onu yaşca özündən böyük qadınlar daha artıq cəlb edərdisə, son illər, əksinə, daha çox gəncliyə

meyl edirdi — düşünürdü ki, yəqin bu qocalmağın da olmasa — yaşa dolmağın əlamətidir... Bəzən fikirləşirdi, — haçansa, lap gənc yaşlarında qərara gəlmişdi — qadınların xoşuna gəlmək üçün gərək çox məşhur, ya çox istedadlı, ağıllı, bir sözlə nə isə qeyri-adi adam olasan və qeyri-adi işlər görəsən, yüzlərin, minlərin içində seçiləsən və çoxları buna can atır, bütün ömürlərini, həyatlarını sərf edirlər ki, seçilsinlər, başqalarından üstün olsunlar, bəyəndikləri qadınların da diqqətini cəlb etsinlər və bu mübarizəyə gedən illərdə nə qadınlara doyunca vaxt ayırmağa, nə əməlli-başlı sevib-sevilməyə, nə də insanı məst edib, gündəlik yaşayışdan ayırıb aparan məhəbbətə macal qalır... Və qadın, gözəllik, nəşə və məhəbbət naminə seçilmək ehtirası artıq bir vasitə yox, özü özlüyündə məqsəd olur. Və bəlkə Fuadın bu yaşında Nelli kimi gənc və cazibəli bir qızla sevişməsi — özü ən ali bir məqsəddir — rəislikdən də, bütün başqa niyaz-imtiyazlardan daha yüksək və həqiqi məqsəd. Ancaq Fuad onu da dərk edirdi ki, ağılından keçənlər — xam xəyallardır, ailəsi var, iki oğlu var, Şövkü var və bütün bunlar uzunmüddətli, bəlkə də ömürlük dəyərlərdir, ən qızgın, ən çılğın eşq isə bir aya, üç aya, uzağı bir ilə alışıbsönür, neçə dəyərlər, yanır, sovrulub havaya gedir — yerində külü qalır, vəssalam. Amma hər halda könlü, necə dəyərlər, gizli istəklər guşəsini —surquclu möhürlərlə kip bağlamaq da düz deyil axı... Nelliylə kiçicik bir roman... Əlbəttə Bakıda yox, məsələn, bir aylıq yay məzuniyyəti kurort — Krim, Soçi, Pribaltika... yaxud daha da arxayınçılıq olsun deyə — ümumiyyətlə ağlagəlməz bir yer — Bakı camaatına heç vəchlə rast gəlməyəcəyin bərgüzidə guşəsi böyük məmləkətimizin — Baykal gölü, İssık-göl, nə bilim Kamçatka kurortları... Aman, aman... Bəlkə də, haçansa, kim bilir... Fuad rəis olandan sonra, bir gün, işgüzar bir ezamiyyət. Çox ciddi və təmkinli tonla: "Nelli! Məni Moskvaya çağırırlar, müşavirəyə, orada cürbəcür yazı-pozum, tapşırıqlarım olacaq. Kadr şöbəsinə deyın, sizin də əmrinizi hazırlasın". Bunlar hamısı çox gözəl, amma, görəsən,

Nellinin heç yatsa yuxusuna gələrmə ki, Fuad ağlında belə şeylər tutur... Niyə tərs kimi həmişə ucaboylu qızlardan xoşu gəlir? Bircə Rumiyyədən başqa, Rumiyyəylə boyları bərabər idi — əlbəttə, Rumiyyə dikdaban çəkmə geyməsəydi. Neçə dəfə boyunun qısalığı Fuadı xoşladığı qızlardan məhrum etmişdi. İndi Fuad bu məsələyə müəyyən məzəylə baxırdı, ancaq axı, haçansa ilk gənclik illərində bu zarafat deyildi, faciə idi. Faciə ha, faciə tapdın, gülməlidir, vallah! İndi bəlkə məzəli gəlir, amma ilk gənclik illərində, rastına çıxan hər bir gözəl qıza sevişmək, evlənib ailə qurmaq niyyətiylə baxarkən — bu qızların böyük bir qismi ona əbədiyyən çatılmaz idi. Boylarına görə. Küçədə yan-yana, qol-qola gedərkən kişinin başı qadının çiyindən olması — Fuadçun dözülməz bir lövhə idi. Gülməlidir, həm də faciə idi bu. İllah da bir dəfə — Fuad Əsmərə aşiq olanda. Əsmər Oqtayla bir sinifdə oxuyurdu, Fuadgildən iki sinif aşağı. İçərişəhərdə olurdular. Əsmərgil — bir özüydü, bir də anası... Sonralar Əsmər Camala ərə getdi. Camal onların məktəblərində ingilis dili dərsi deyirdi, Qurbanla da heç yola getmirdi... Qurban "zəhləm elə əzmə-büzmə kişilərdən gedir — deyərdi — bir kişi ki, cibində dırnaq qayçıсы gəzdirə ondan nə gözləyirsən...U Doğrudan da Camal ifrat səliqə-sahmanlı idi... Hamı elə bilirdi ki, Əsmər Oqtayla gəzir, həmin bu Oqtayla, Muradov Oqtayla və Fuad Əsməri Oqtaya dəlicəsinə qışqanırdı. Bir gün heç kəsin gözləmədiyi bir halda Əsmər Camala ərə getdi, bir qədərdən sonra isə onlar Bakıdan köçdülər. Sonralar Fuad yavaş-yavaş Əsməri unutdu, ağrısı-acısı da qaysaqlanıb sağaldı, amma o illər, o illər Fuad lap dəlidivana idi. Boyunun çıxması üçün nə etmirdi Fuad, basketbola yazılmışdı, müalicə gimnastikasıyla məşğul olurdu. Xısın-xısın için yeyirdi, amma ürəyindəkiləri Əsmərə açmamışdı, qorxurdu gülər, lağa qoyar, Oqtaya, başqa uşaqlara danışır ələ salar Fuadı...

Stolunun arxasına keçən kimi gündəlik işlər dəftərçəsini açdı. "Nə etməli, kiminlə görüşməli, kimə zəng etməli, hara getməli" və sairə qrafalara bölünmüş vərəqə göz gəzdirdi.

—10-da plan müşavirəsi, rəisinin yanında.

11-də mənim yanımda letuçka.

12-10-da aerodrom. ADR heyətinin qarşılınması. Onlarla nahar.

4-də dəfn.

7-də açılış!!!

"Açılış" sözündən sonra üç nida işarəsi qoyulmuşdu və bunun mənasını yalnız Fuad özü bilirdi.

Və nəhayət, axırda vaxtı göstərilməmiş bir maddə: Töz-özümlə görüşU — Fuad gülümsündü.

Nelli bugünkü qəzetləri və bir stəkan çay gətirdi. Fuad: "çoxdandır qıza çay alıb vermirəm — deyə düşündü. — Rəisə çay verir, mənə gətirir, özü də içir — Moskvadan ona gətirdiyim on paçka hind çayı yəqin çoxdan qurtarıb". Dəftərçənin sabahkı vərəqinə "çay" yazdı. Qəzetləri gözdən keçirdi — hər gün ona on-on iki qəzet gətirirdilər, yalnız ikisini — "Pravda"nı və "Bakraboçi"ni diqqətlə oxuyurdu.

Ona iyirmi dəqiqə işləmiş yuriskonsult Mixail Moiseyeviç otağa daxil oldu. Salamlaşdı. Sənədlərlə, kağızlarla dolu qovluğu Fuadın qarşısına qoydu. Fuad kağızları nəzərdən keçirdikcə Mixail Moiseyeviç izahat verir və Fuad da sənədlərə dərkənar qoyurdu.

Mixail Moiseyeviç növbəti kağızı göstərərək:

—Fuad Qurbanoviç — dedi, — Çetvertəə proektnəə prosit zaqasit zadoljennostğ po pervomu kvartalu.

—Çetvertaya masterskaya — Fuad fikrə getdi, sonra — Ne vozrajayu — dedi və ərizəyə dərkənar qoydu.

Əhməd Nəzərovla, — uşaqlar onun adını Əhməd Nəzər qoymuşdular ("Əhməd Nəzərəm, birin vuranda minin əzərəm") — bəli, Əhməd Nəzərlə işlədiyi iki il müddətində Fuad ondan çox şey öyrənmişdi. Öyrəndiklərinin böyük qismi neqativ

dərslər idi — rəisinin bu və ya başqa hərəkətinə, davranışına, rəftarına, özünü tutmasına, işçilərlə münasibətinə, özündən aşağıdakıların və özündən yuxarıdakıların danışmalarına diqqət edir və "bu cür yaramaz" deyər qərar verirdi. Öyrəndiklərinin kiçik bir qismi isə pozitiv dərslər idi — hər halda Əhməd Nəzər neçə ilin "təcrübəli kadr işçisi" idi. O, cümlədən "Etiraz etmirəm" düsturunu da Fuad Əhməd Nəzərdən əxz eləmişdi. Burada incə bir mətləb vardı; bir var deyəsən "razıyam", "yaxşı təşəbbüsdür", "bəyəmirəm" və sairə, bir də var deyəsən: "etiraz etmirəm. "Razıyam", "bəyəmirəm"— deyəndə sən bir növ irəli sürülən təklifə şərik çıxırsan, deməli, bu işin məsuliyyətini də müəyyən dərəcə bölüşürsən. Etiraz etmirəm isə bir növ passiv münasibət deməkdir. Təklifi sən irəli sürməmişən, fikrə ortaq deyilsən, sən sadəcə olaraq bu məsələyə etiraz etməmişən, gələcəkdə bu iş pis nəticələnsə də sənənin məsuliyyətin ancaq onda olacaq ki, etiraz etməmişəm. Günahın deyir yarısı, çərəyi, çox olsa onda biri. Bu çox əlverişli düstur idi və konkret iş əsnasında Fuad bu ifadənin xeyrini çox görmüşdü.

Növbəti sənədi Fuad xeyli nəzərdən keçirdi.

Mixail Moiseyeviç:

—Gtot vopros oqovoren s Axmedom Nazaroviçem, — dedi. "Xeyr, mən də hərif deyiləm, — deyər Fuad düşündü.— Məlumdur ki, bu cəncəl işdir".

—Raz oqovoreno s Axmedom Nazaroviçem — dedi — vot on i podpişet.

Mixail Moiseyeviç qımışdı. Hər ikisi hər şeyi başa düşürdü. Mixail Moiseyeviç şübhəsiz Əhməd Nəzərin yaxın zamanda gedəcəyini bilirdi. Yəqin ki, yerinə Fuadın gələcəyini də eşitmişdi. Hər ikisi onu da çox gözəl bilirdi ki, bu ərəfədə Fuad heç bir dolaşq məsələyə müdaxilə etmək istəmir. Eyni zamanda Əhməd Nəzər də belə köçəri ovqatında ikən ayağına məsul bir işin pərsəngini bağlayıb getmək istəmir. İki ay idi ki, həmin sənəd Mixail Moiseyeviç demişkən "otfutbolivalosğ ot naçalğnika k zamu, ot zama k naçalğniku".

Telefon zəng çaldı. Saat ona iyirmi beş dəqiqə işləmişdi. Fuad "başlandı" deyə düşündü, dəstəyi götürdü:

—Mexdiyev u aparata, — dedi — A, yallah Cabir. Sağlığın, gözəlliyin — dəstəyi əliylə qapayıb Mixail Moiseyeviçdən — u vas vse ko mne? — deyə soruşdu.

Mixail Moiseyeviç:

—Yeşo odin vopros, liçnıy, — dedi. — No ya zaydu popozje. — Kağızlarını qovluğa yığışdırıb otaqdan çıxdı.

—Xeyir ola, Cabir, həmişə qulluğunda hazır! — O biri telefon səsləndi, Fuad birinci dəstəyə: — Bağışla, Cabir, birçə dəqiqə, — dedi, — ikinci telefonun dəstəyini qaldırdı. — Mexdiyev u apparata. Tak, sluşao, vas ponəl. Yets! — dedi, düyməni basdı, Nelli otağa daxil olanacan birinci dəstəyə — eşidirəm, Cabir. — dinləməyə başladı. Nelli otağa daxil olanda əliylə telefonun dəstəyini qapayıb, Nelliyə: Sumqayıt al, Novruzovu, — dedi. — Nelli otaqdan çıxdı. — Cabir, arxayın ol, tapşıraram, məşğul olarlar.

Selektor xırıldadı, sonra Əhməd Nəzərin səsi gəldi:

—Yoldaş Mehdiyev.

"Yoldaş Mehdiyev. Yəqin yanında adam var, ya telefonla danışır, yoxsa belə rəsmi müraciət etməzdi, həmişə Fuad deyir, yaxud Fuad müəllim, ya da rusca danışanda Fuad Qurbanoviç".

—Bəli.

—Sabahın xeyir, Vorobyevdən cavab çıxdı?

Fuad:

—Sabahınız xeyir. İndi Sumqayıtla danışacam, — dedi.— Dəstəyi qaldırıb nömrə yığdı:

—Qriqorən, barev ara, vonses? Nə oldu a kişi, bəs sən söz vermişdin? — Olacak, olacak... Mənə vot uje s utra terebat... Sən allah, özün məşğul ol. Mənim adımdan da de Zahidə... Nu yest, poka... "Ararat" uduzdu ha, kirvə!.. ha, ha, ha!.. Ay səni...

Nelli daxil oldu:

—Novruzov yerində yoxdur, yoldaş Mehdiyev. Dedim

gələndə sizə zəng vursun.

Fuad:

—Yaxşı, — dedi. "Bu yaşıl paltar zalımın qızına yaman yaraşır. Görəsən, bir adamla gəzir? Yəqin gəzir, əlbəttə, belə göyçək qızı, heç asudə qoyarlar?" — Kadr şöbəsinə yanına çağırın!

—Baş üstə. Çay içirsiniz?

—Yox, sağ olun.

Dəftərinə qeyd etdi: Sumqayıt, Novruzov. Cabir. Plemlyannik — Qadjiyev Ağa. Qriqoryan. Pensiya məsələsi".

Kadr şöbəsinin müdiri daxil oldu:

—Siz çağırmışdınız, yoldaş Mexdiyev?

Fuad:

—Bəli, — dedi. — Oformite prikaz. — O, qeydlərinə baxdı. — Qadjiyev Aqa. Seqodnəşnim çislom. Skolka raz ə moqu povtorət gto vam?

— Na ispitatelğniy srok?

—Da.

—Baş üstə.

Fuad telefon dəstəyini götürdü, kadr şöbəsinin müdirinə: — Gedə bilərsiz, — dedi və daxili telefonla üç nömrə yığdı: — Sabir, qardaş, nə oldu sənin rasçetların? Atam balası, sabah mənim macalım olmayacaq, bu gün axşam evdə baxmaq istəyirdim. Özün bilərsən, amma məndən deməkdir, sonra inciməyəsən məndən, THa!.. Bəli, hökmən!.. Bu gün beşəcən mənim stolumun üstündə olmalıdır. Lap da zarafata salmışız. — Sonra sərt bir tərzdə: — Belə getsə biz çətin işləyə bilərik! — dedi və cavab dinləmədən dərhal dəstəyi asdı.

Saata baxdı, ona on dəqiqə qalırdı. Onda plan iclası, on birdə letuçka. Sonra aerodrom. Dəfndə də danışmalıdır, axşam da. Axşamkı çıxışını hazırlamağı Mixail Moiseyeviçə tapşırırmışdı, dəfndəki çıxışını isə kiməsə tapşırmaq yaxşı düşməzdi. Yazıq Fuad Salahlı... Mənə həmişə "adaş" deyərdi, ya da "Balaca Fuad". Daha doğrusu, həmişə yox, o vaxtlar,

bütün o hadisələrdən qabaq... Eh dünya, dünya... Əşi, bir şey deyər də dəfndə... Tabut başında day uzun vəzariyyət oxumaq lazım deyil ki... Amma axşamkı çıxışı mütləq gözdən keçirmək lazımdır... Qoy Mixail Moiseyeviç qaralamasını hazırlasın, sonra Sabirə verərəm, bir də əl gəzdirsən, kənək adam olsa da, savadına söz yoxdur...

Fuad gülümsündü. Yadına bir şey düşdü. Bir gün başı yaman qarışıq idi. Əlli cür işi bir-birinin üstünə qalaqlanmışdı. Bir az yükünü yüngülləşdirmək üçün işçiləri bir-bir çağırır ayrı-ayrı işləri tapşırırdı. İşlər o qədər müxtəlif çeşidli və elə çox idi ki, heç onları qeyd eləməyə də vaxt tapmamışdı, elə belə şifahi surətdə beynində nömrələmişdi. Nelli armudu stəkanda isti çay gətirmişdi, şokoladlı Moskva konfetini stəkanın yanına, nəlbəkiyə qoymuşdu. İsti çayın hərarətindən şokolad ərimişdi, Fuadın əlini bulamışdı, barmaqları çirş idi, amma macal eləyib gedib yuya bilmirdi. Bir saat ərzində görəcəyi işləri ağına sıralayarkən əlini yumağı da on bir, ya on iki nömrəli maddə kimi yadında saxlayırdı. İşçiləri çağırır on bir işin hərəsini birinə tapşırırdı və on bir nəfər on bir tapşırıq alıb gedəndə, otaqda hələ tapşırıq almamış on ikinci işçini görəndə Fuadın elə bil beynində çıraqlaşmışdı, yadına düşdü ki, görülməli xırda işlərdən biri də əllərini yumaq idi və bu həngamədə nə desən çıxar, bir də görürsən ağı çaşır həmin işçiyə "hə, sən də al apar mənim əllərimi yu gətir"—deyib biabır olar.

—Yoldaş Mehdiyev, — Nelli qapıda dayanmışdı — sizi istəyirlər, dedim məşğulsuz, dedi özünüz vaxt təyin etmisiz.

—Kimdir ki?

—Oqtay Muradov..

—Hə. Oqtay. — Fuadın yadına düşdü. — Xoroşo, soedinite.

—Yallah, Oqtay, bir də salam. Canımçün, bax beş dəqiqədən sonra Əhməd Nəzəroviçin yanında iclas başlanır, bir saatdan az çəkməz, on birdə də mənim yanımda iclasdır... Lap, iclasbazlar olub getmişik... Day demə... Nə məsələdir axı? Hə,

yazıq Fuad Salahlı... Yaxşı, deməli, dayan görüm — susdu, dəftərçəsinə baxdı. 11-də letuçka, 12-10-da aerodrom... — Gəl belə eləyək, Oqtay, mən iclasımı beş dəqiqə tez qurtararam, aerodroma da beş dəqiqə gec gedərəm, Qasım — şoferimi deyirəm, adı Qasımdır, yolda qovub çatdırar. Deməli, bir on dəqiqəlik müxtəsər görüşə bilərik. Düz saat on ikiyə beş dəqiqə qalmış gəl. Amma bax, dəqiq ol, ha!.. Biz biçarələr, saatla yaşayan adamlarıq, dəqiqəmizə söz var...

Dəstəyi asdı. Oqtay Fuadın yanında, həmin bu kabinetdə bir dəfə olmuşdu. Onda da Yazıq Fuad Salahlının hansı işiyləsə əlaqədar gəlmişdi, nə iş idi, xatirimdə deyil. Əlbəttə Fuad Salahlı özü endirib gəlməzdi öz işiycün, Oqtayın gəldiyini bilsəydi də narazı olardı. Oqtay ondan gizli gəlmişdi və Fuad nə lazımdırsa elədi... Halbuki Fuad Salahlıyla neçə ildi salam-kəlamları yox idi... Ta o vaxtdan... Oqtayla da az-az, ayda, ildə bir dəfə görüşərlər, rəsmi yerlərdə, iclasda, sərgidə, müzakirədə... İlahi, necə qısqanırdı Əsməri həmin bu Oqtaya... Sən demə, aralarında heç nə yox imiş, sən demə, Əsmərdə başqasının gözü varmış, Camal onu çoxdan marıtlayıbmış... Bu qısqanclığın əsassız olduğu çoxdan məlum olsa da Fuada, hər halda Oqtaya münasibətində indiyəcən bir qeyri-səmimilik vardı — heç cür yatmırdı ürəyinə bu Oqtay. Yəqin elə Oqtayın da ondan xoşu gəlmirdi doğrusu. "Öz-özümlə görüş". Fuad gülümsündü. Dəftərçəsindəki bu yazı Oqtaydan yadigar qalmışdı.

...O gün də başı yaman qarışıq idi Fuadın. Yüz cür işi vardı, iclaslar, mirvari kimi sapa düzülmüşdü bir-birinin dalınca. Ancaq, hər halda, Fuad ölçüb-biçib Oqtaya vaxt ayıra bildi, qəbul etdi onu. Mütləq Oqtayın xahişinə əməl etməli, onu qəbul etməliydi. Bütün bu illər ərzində Oqtay bir dəfə də olsun onun yanına düşmək tamarzısı olmamışdı. Bir məktəbdə oxumuşdular. Orta məktəbdə. Oqtay Fuaddan iki sinif aşağı idi. Oqtayla həm də bir institutda oxuyublar. Burada artıq bir kursda idilər — axı Fuad iki il hərbi xidmət çəkib qayıtmışdı.

Dostluq edirdilər o vaxt. Əsmər Camala ərə getmişdi, keçmişin qısqanclıq əzabları, rəqabət ehtirası indi sönüb getmişdi, əksinə, ümumi xatirələr — orta məktəb xatirələri onları yaxınlaşdırmışdı. Ta o hadisələrə qədər. Fuad Salahlı... Yazıq Fuad müəllim...

O vaxt Oqtay birinci dəfə Fuadın qəbuluna gələndə, Fuad nədənsə elə zənn edirdi ki, Oqtay bu kabinet, telefonları, katibənin görəndə bir az karıxacaq, Fuadın özüylə də nəsə başqa bir tonla, müəyyən naqolaylıq duya-duya danışacaq. Amma, əksinə, Oqtay özünü elə apardı ki, elə bil bu kabinetə ilk dəfə deyil gəldiyi, guya elə bütün ömrü belə-belə yerlərdə keçib. Ya bəlkə özünü sındırmamaq, tox tutmaq istəyirdi...

O səfər də söhbətləri vaxt qıtlığından düşdü. Fuad haradasa oxumuşdu ki, hər dövrün öz defisitləri, qıtlıqları var. Bir dövrdə ən qıt və deməli, ən qiymətli şey qızıldır, başqa bir dövrdə neft, ya məsələn, çörək, ya ərazi, torpaq, su... Bizim dövrdə isə ən defisit olan, ən çox qıtlığını duyduğumuz şey — vaxtdır. "İnanırsankı, kitab-jurnal oxumağa da macalım qalmır. Oğlanlarımın üzünü bəzən heç bazardan bazara da görə bilmirəm, görürsən, bazar günü də bir iş çıxır, elə-belə günləri day demirəm; axşam mən gələndə onlar yatırlar, səhər tezdən hərəməzin ağzı bir tərəfə düşür". Söz də elə bu kitab oxumaq söhbətindən çözləndi. Oqtay dedi ki, bu yaxınlarda zen-buddizmə aid çox maraqlı bir kitab oxuyub və bu fəlsəfənin bir çox müddəaları sanki, ona onun özünü izah edib. Fuada da məsləhət bildi ki, oxusun, hətta söz verdi ki, Fuad tapmasa, öz kitabını ona göndərər. Doğrudan da bir həftədən sonra göndərdi. Bir gecə, Fuad yatağına nisbətən tez girmişdi, açdı Oqtayın göndərdiyi kitabı, vərəqlədi, ora-burasına baxdı, doğrusu, bir mətləb qanmadı. Hiss etdi ki, yavaş-yavaş mürğüləyir. Yuxu gözlərini tamam qapamamışdan bir az qabaq fikirləşdi ki, Oqtay bədbəxtin də lap ağılı çaşıb, vaxtında evlənmədiyinin nəticəsidir. Arvadı, uşağı olsaydı, belə-belə cəfəngiyatlara baş qoşmağa macal tapmazdı. Deynən, ay zalım

balası, ciddi işlə məşğul ol, pis memar deyilsən, qabında, şübhəsiz, azdan-çoxdan bir şey var, amma nə olsun, axırını bir yerə çıxarda bilmədin ki... Yaşın da daha o yaş deyil ki, ümidlərlə, xam xəyallarla yaşayasan: "gör nələr edəcəm, gör hamıya necə doqquz qoyacam, — bu yaşda belə xülyalarla yaşamaq gülüncdür... Dünyada heç bir şeyi təxirə salmaq olmaz, "haçansa nə isə edəcəm, haçansa nə isə dəyişəcək, haçansa nə bilim nə olacaq" gümanlarıyla yaşamaq — öz-özünü aldatmaqdır, zəiflikdir, vəssalam. Nə varsa, nə yoxsa indidir, bu gündür, dayanmaz vaxt axınının bax, bu indicə durduğun astanasındadır, bu günündə bir şey yoxdursa, sabahına da ümid bağlama, əzizim. Müdrik babalar da elə çox gözəl deyib ki, bu günün işini sabaha qoyma...

...Qəribədir, niyə o həmişə Oqtay barəsində düşünəndə içində onunla qızğın mübahisə edir, sanki Oqtayın səssiz-sözsüz etirazları, iradları, əks-dəlilləri, onu, Fuadı daha artıq bir inadla öz baxışlarını, öz nöqteyi-nəzərini, öz əqidələrini müdafiəyə qaldırır və Fuad bu görünməz müsahibinə nəyisə elə hey isbat etmək istəyir. Yazıq Oqtay kənd hamamlarına layihə çəkməklə məşğuldur və üzdə həmişə bununla bərk fəxr edir. Ancaq iftixarını elə böyük həvəslə və elə tez-tez bəyan edir ki, elə bu özü adamı bir balaca şübhəyə salır. Ali təhsilli memarsan, institutu əla diplomla bitirmisən, indi qırx yaşını haqlayanda, ancaq rayon hamamlarını tikməyə qabil olmusansa özündən, öz taleyindən küs, — deməli, artığına iradə, gücün, bacarığın, inadın çatmayıb. Öz aramızdır, bir az da içki yıxdı onun evini... Elə yazıq Fuad Salahlı da yaxşı vuran idi. Əlbəttə, Fuadın dili gəlməzdi belə söz deməyə, amma çox ağzıgöyçəklər iddia edirlər ki, elə Oqtay Muradovla Fuad Salahlının dostluğu da araq dostluğudur. Nə isə... hər halda Fuad Salahlı — Fuad Salahlıdır, adı-sanı, hörməti, odur bax, indi öləndə də qəzetdə nekroloq çıxdı, fəxri xiyabanda dəfn olunur. Bəs, allah eləməmiş, sabah Oqtay Muradov ölsə, özündən sonra nə qoyub gedəcək — kənd hamamlarını?

Həmişə təmizlikdə!.. Ya bəlkə elə Oqtayın qabiliyyəti, talantı elə bu qədərlik, bu əndazəlik imiş...

İnstitut uğurlarına baxma, institut uğurları institutda qaldı. Həm də o illər Fuad Salahlı almışdı Oqtayı qanadının altına. Oqtayın diplom müdafiəsini Fuad yaxşı xatırlayırdı: az qala bayrama, nümayişə çevrilmişdi, hamı bir ağızdan Oqtayın böyük gələcəyindən dəm vururdu. Yeni bir Karbüzə, Rayt, ya nə bilim Vesnin qardaşları-üçü bir yerdə, Dadaşev və Hüseynov — ikisi bir yerdə — bunlar hamısı tək bir Oqtayın sifətində peyda olmuşdular. Bəs nə oldu? Rayon hamamları. Səhhət vicud — həmişə təmizlikdə! Deməli, bir atımlıq barıtı varmış Oqtayın. Oqtay, yazıq başa düşmür ki, həyat ayrı-ayrı triumflardan ibarət deyil, gündəlik, hər saatlıq, hər dəqiqəlik çətin, ağır mübarizədir. Bu mübarizədə, ancaq güclülər qalib gələ bilər, yalnız inadlılar uda bilərlər. Oqtay bunu heç cür başa düşmək istəmir. Heç Fuadın özü də, yəni böyük Fuadın, Salahlı Fuadın özü də bunu əməlli-başlı başa düşmür, daha doğrusu, başa düşmürdü, rəhmətlik. Elə bütün bunları başa düşməyə-düşməyə də getdi bu dünyadan. Axıra qədər başa düşmədi ki, bir şey qazanmaq istəyirsənsə, bir şeyə çatmaq istəyirsənsə gərək sənin gücünü bilsinlər, qüvvəni, tərərini duysunlar, imkanlarından xəbərdar olsunlar, yoxsa...

Oqtaya da bu fikirləri təlqin etmək istəyirdi Fuad, amma Oqtay heç qulaq da asmırdı. Əksinə, onun sözündən-söhbətindən belə məlum olurdu ki, Oqtay Fuada nisbətən daha arxayındır, daxilən dincdir, taleyindən, işindən də daha artıq razıdır. O səfər Fuad Oqtaya az vaxt ayıra bildiyinə görə üzrxahlıq edirdi — bir sən mənim günümə bax — gündülx işlər siyahısını Oqtaya göstərdi — indi birdir, həmi, ikidə raykomda görüş, üçdə nazirin qəbulunda olmalıyam, 4-də baş memarla obyektə gedirik, beşin yarısında konstruktör bürosunun işçiləri yanıma gələcək, beşdə — Novruzovla görüş...

Oqtay:

—Ora bir görüş də qeyd elə, — dedi, — öz-özünlə görüş.

Fuad güldü:

—Onu düz deyirsən, adamın heç öz-özüyə görüşməyə vaxtı qalmır və nədənsə qələmi götürüb dəftərçəsinə "Özümlə görüş" sözlərini yazdı, Oqtaya göstərdi, hər ikisi güldü.

Ən qəribəsi o idi ki, həmin gündən etibarən keçən görüşləri, icra olunmuş işləri bir-bir gündəlik siyahıdan pozur, təxirə salınmış işləri, görüşləri isə sabaha və ya başqa bir tarixə keçirirdi və icra olunmamış işlər, baş tutmamış görüşlər sırasında mexaniki olaraq "öz-özümümlə görüş" maddəsini də hər gün günün siyahısına salırdı. Buna bir növ adətkərdə oldu.

Selektor xırıldadı:

—Bəli, Əhməd müəllim.

—Fuad, gəlirsən? İclası başlayırıq.

—Gəlirəm.

Fuad durub otaqdan çıxırdı ki, Nelli gəldi, nə isə xüsusi bir eyhamla (əlbəttə bu eyham güclə sezilirdi):

—Telefonu götürün, — dedi.

—Kimdir? İclasa gedirəm.

Nelli yenə də eyni, güclə sezilən vurğuyla:

—Reyhan xanımdır, — dedi.

"Aman allah, heç hənanın yeridir!"

Reyhanla iki il bundan qabaq tanış olmuşdu. Reyhan qəzetdə işləyirdi, Fuadın yanına müsahibə almağa gəlmişdi.

İlk baxışdan Fuadın gözü qızı tutdu, macalı nə qədər dar olsa da, müsahibəyə ayırdığı vaxtdan bir saat artıq danışdılar. Fuad müxbir qızın suallarına geniş, ətraflı cavablar verirdi, şübhəsiz, müəyyən dərəcədə özünü göstərirdi də. Ancaq müsahibənin axırına yaxın Fuada o da aydın oldu ki, bu qız məhz Fuaddan intervü almağa təsadüfən gəlməyib, öz şəxsi məsələsi də var və bu müsahibə də ancaq bəhanə imiş. Reyhan bir neçə ay qabaq ərindən ayrılmışdı, evini dəyişmək, daha doğrusu, təzə mənzil almaq istəyirdi və Fuaddan bu işdə kömək gözləyirdi. Fuad, doğrudan da kömək elədi, 8-ci mikrorayonda birotalı mənzil düzəltdi Reyhana. Orderi alan gün gözləri

sevincdən par-par parıldayan Reyhan Fuadın kabinetinə gəldi, həyəcanını saxlaya bilməyərək ağlamağa və Fuada təşəkkür etməyə başladı. Fuad onu sakit elədi, "hələ təşəkkür eləmək tezdir, — dedi, — sizə telefon da qoyduracam, telefonsuz müxbir olar? Doğrudan da bir neçə ay sonra telefon çəkdiydi Reyhangilə və bir axşam zəng elədi: "Sabah evinizi görməyə gəlmək istəyirəm", — dedi.

Altı gümüş stəkanqabı və altı büllur stəkan gətirdi. "Stəkanlar məndən, çay sizdən!" — dedi. Gecə yarısına qədər oturub şirin söhbət edirdilər, Fuad nümayəndə heyətlərinin tərkibində olduğu xarici ölkələrdən maraqlı şeylər danışdı; axı dünyanın yarısını gəzmişdi. Reyhan sonsuz diqqət və rıqqətlə dilləyirdi. Bir həftədən sonra yenə görüşdülər. Bu dəfə Fuad bir dəstə gül və bahalı güldən gətirmişdi... — "Bu nə zəhmətdir çəkirsiz?" — "Sizə gül gətirmək istəyirdim, amma bükməyə selofan tapılmadı, odur ki, güldən də almalı oldum". — dedi. Güldüldülər, Sonralar yaxınlıq dəqiqələrinin məhrəmliyində Reyhan pıçıltıyla etiraf edirdi ki, Fuad onu təmənnəsizliyiylə qazana bildi. — Axı nə ev düzəldəndə, nə telefon qoyduranda o adi bir işarə, xırdaca bir eyhamla belə bürüzə verməmişdi ki, Reyhandan xoşu gəlir. Bu nəciblik və nəzakət idi Reyhanın qəlbini əfsunlayan. Fuad ona necə deyəydi ki, ilk görüşlərindən, o ilk müsahibədən hər şeyin məhz bununla nəticələnəcəyini dəqiq müəyyənləşdirmişdi. Bu əlaqə hər ikisinə xoş idi və Fuadı hər cəhətdən təmin edirdi. Reyhanın mənzili şəhərin mərkəzindən uzaq, gözdən-qulaqdan iraq, xəlvət bir yerdə idi — kim idi buralarda Fuadı tanıyan; deməli, hər şeyi gizli saxlamaq imkanı da çox idi. Allah göstərməsin, Rumiyyənin, ya elə Şövqünün qulağına bir şey çatsın. Qəribədir ki, Şövqünün xəbərdar olmasından daha çox ehtiyat edirdi, nəinki arvadının bir şübhəyə düşməsindən. Reyhan bir dəfə idarəyə gəlmişdi, amma Fuad tapşırırmışdı ki, bir də gəlməsin. Telefon etməsi də o qədər açmırdı Fuadı, görürsən bax, elə bu Nelli vələddizzüna, nə isə iynəyib-

çüyləyib. Belə məsələlərdə qadın intuisiyası, doğrudan da sirr-xudadır. Hardan, necə duyurlar; axı telefonla Fuad həmişə çox quru və rəsmi danışır. İndi də bax elə belə bir tərzdə danışdı:

—Bəli.

—Salam, nə olub sənə, heç zəng-zad eləmirsən?

—Vallah, başımı qaşımağa macalım yoxdur. Necəsən?

—Sən soruşanı yaxşıyam.

—Di yaxşı, incimə, bu günlərdə mütləq görüşərik.

—Bu günlərdə? — Səsində məyusluq, bir az kinayə duyulurdu. — Mütləq zəng vuracam. Yaxşı, bağışla, sən allah, iclasdır — və yalan olsa da əlavə etdi — yanımda...

—Zəngini gözləyəcəm.

Fuad da dəstəyi asdı, gündəlik siyahının axırına gül şəkli çəkdi. Dəftərində R. hərfində, Reyhanın telefonunun qabağında da gül şəkli çəkmişdi. Nə idi bu-ehtiyatçılıq ya poeziya — özü də bilmirdi. Əlbəttə Reyhanın telefonu yadında idi, amma yaddaşına çox da arxayın olmurdu, illah da uzun zaman zəng vurmayanda telefonu unutmaq qorxusu vardı. Reyhanın ad gününü də unuda bilər, təbrik etməzdi, Reyhan möhkəm inciyərdi. Odur ki, cib dəftərinin illik təqvimində 9 sentyabr rəqəminin qabağında da gül şəkli çəkmişdi. Bu gül bir növ Reyhanın rəmzi idi. Amma bütün bu məsələ, deyəsən bir az uzanıb axı... İl yarım idi onların yaxınlığı və Fuad stolunun arxasından durub kabinetin qapısına tərəf addımladığı müddətdə fikirləşdi ki, bu ötüb keçmiş həvəsin bəhrəsi olan perspektivsiz əlaqəyə son qoymaq vaxtı çatıb. Deyəsən, Reyhan onun bu niyyətini özündən belə qabaq duyub. Odur ki, narahatlıq keçirir. Reyhan yazıq ona doğrudan da qəlbən bağlanmışdı, hər halda, alışmış, isinişmişdi və ayrılıq onunçün çətin olacaq. Amma indi ayrılmasalar, ağrı daha da amansız olacaqdı, daha çox isinişə, daha artıq vərdiş edə bilərdi Fuada. Bəzən vərdiş məhəbbət qədər, hətta məhəbbətdən də güclü bir qüvvə, bir ehtiyac ola bilər. Fuad bunu bilirdi və Reyhanla mümkün qədər mehriban vidalaşmaq istəyirdi. İndi əsl

məqamdır, xoşluqla, yaxşıqla, ağrısız-acısız ayrılmaq gərəkdir. Görürsən, Nelli də Reyhanın zəngini xüsusi eyhamla xəbər verir... Bircə o qalmışdı ki, camaat agah olsun bu əlaqədən. Bir söz — sonra gec olar. Məsələn vaxtında xətm etmək lazımdır, ehtiyatla, həssaslıqla, nəzakətli, nəcib şəkildə. Macal tapıb bir fikirləşmək lazımdır ki, nə sayaq olsun bu ayrılıq. Kabinetin qapısını açıb qəbul otağına keçdi. Əhməd Nəzərin qapısı ağzında "mütləq san-gigiyena sənədlərini soruşacaq" — deyə düşündü.

Dördüncü fəsil

Doğrudan da Əhməd Nəzər iclası san-gigiyena sənədlərindən başladı. Söhbət şəhərin yeni iri yaşayış massivinin perspektiv planlaşdırılmasından gedirdi. Planın işlənməsi neçə vaxtdı yubandırılırdı, çünki sanitar gigiyena komissiyası massivin sağlamlıq-səhiyyə cəhətdən yaşayışa yararlı olması haqqında rəyi hələ sənədləşdirib verməmişdi.

—Niyə indiyəcən almamırsız bu sənədləri?

Fuad keçib iri müşavirə masasının sağ kənarında, rəisin yanında əyləşdi. Masanın ətrafında Əhməd Nəzərovdan və Fuaddan başqa səkkiz nəfər də vardı — şöbə müdirləri, baş mühəndis, partkom...

Fuad:

—Mən bu məsələylə məşğul olmuşam — dedi — komissiyanın sahəyə aid müəyyən mülahizələri var. Sahənin bəzi hissələri bataqlıqdır, su kommunikasiyaları baxımından təhlükəlidir.

Əhməd Nəzər:

—Yaxşı, iradlarını aydın şəkildə niyə yazıb vermirlər? — dedi.

—Bu barədə komissiya üzvlərinin vahid rəyi yoxdur. Hələ öz aralarında mübahisə edirlər.

Əhməd Nəzər mis portsiqarından siqaret çıxartdı, müştüyünü filəyib əsəbi hərəkətlə siqareti ora taxdı, odladı.

—Yaxşı "vahid rəyə" — o, Fuadın ifadəsini yüngül bir istehzayla təkrar etdi — nə vaxt gələcəklər? Neyləmək lazımdır ki, axırı mübahisələri bir şeylə nəticələnsin?

Ortalığa sükut çökdü. "Neyləmək lazım olduğunu görək sən özün biləsən, — deyə Fuad düşündü, — bizdən soruşursan". Sükutu Fuad pozdu:

—Nazirləriylə danışmaq lazımdır. O, göstəriş versə sənədləri tələsdirmək olar.

—Bəs niyə nazirlə danışmamısınız?

Fuad düşündü ki, əgər Əhməd Nəzər sualı ayrı cür versəydi, məhz ona, Fuada müraciətlə "nazirlə niyə indiyəcən danışmamısan?" şəklində qoysaydı, bəlkə onda tutduğu vəzifəyə azdan-çoxdan layiq olardı. Hər halda bir müddət də həmin bu yerdə işləyə bilərdi. Amma Əhməd Nəzər sualını konkret olaraq məsuliyyət daşımali olan adama — Fuada şamil edə bilmədi. Cəsarəti çatmadı və Fuad da bunu bildiyi üçün ötkəm bir tərzdə:

—Kim danışmalıydı ki nazirlə? — deyə soruşdu.

Əhməd Nəzərin yenə də şansı qalırdı; yenə də "Necə yəni kim danışmalıydı, əlbəttə sən danışmalıydın", ya rəsmi iclas olduğu üçün: "Siz danışmalıydınız, yoldaş Mehdiyev" — deməliydı. Ancaq o, gözlərini o yan-bu yana hərləyib:

—Nə bilim, görək danışaydız da... — deyə mızıldandı.

"Nə bilim". Bilmirsən, buna görə də bu vəzifəni tutmağa haqqın yoxdur. Bu vəzifəni tutan adamın əlində təpər olmalıdır, yumruğunu stola vurmağı bacarmalıdır, sənin isə müavininə gücün çatmır, ondakı qalsın lazımı yerlərdə məsələ həll eləməyə..."

Fuad bilirdi ki, Əhməd Nəzər onun, yəni Fuadın kim olduğundan yaxşıca agahdır, Şövqünü də tanıyır. Yəqin öz aqibətindən də xəbəri vardı, bugün-sabahlıq olduğu qulağına dəyməmiş olmaz, Fuadın namizədliyini də eşitmişdi yəqin.

Bəli, bilirdi ki, axır günləridir, vəzifəli həyatının, ömrünün altmış yeddinci ilində erkən yaşlarından alışdığı stollara, şəxsi maşına, katibəyə və sairə və sairəyə vida etməlidir: qarşıda onu nə gözləyirdi; fərdi pensiya, Mərdəkan, Zuğulba, Bilgəh istirahət evlərinin seyrək kölgəli xiyabanları, özü kimi revmatizmdən, revmokarditdən, radikulitdən, nə bilim daha nələrdən şikayətlənən qoca təqaüdcülərlə domino, nərd oyunları, keçib getmiş illərin, dövrənlərin xatirələri, "Filankəs Filankəsoviç yadındadır, hansı Filankəs, qalalı Filankəs, hə Peşmənkəs Peşmənkəsoviçlə bacanaq idi ha, əvvəllər filan vəzifədə idi, sonra keçdi filan vəzifəyə" qəbilindən əvvəlsiz-axırsız söhbətlər, qəzetlərdən bildikləri yeni təyinatlar, yeni vəzifəyə keçmiş yeni, çox vaxt tanımadıqları adamlar barədə müzakirələr, mübahisələr və yenə domino və yenə nərd-taxta və yenə tibbi müayinələr, analizlər, iynələr, dərmanlar və yenə "Filankəs Filankəsoviç yadında, bəs Peşmənkəs Peşmənkəsoviçi heç demirsən"... və s. və i. a. və s. və i. a.

Əhməd Nəzər Əşrəf Nəzərovun dost-doğma qardaşı idi. Şübhəsiz, yaqın Əhməd Nəzər ürəyində belə fikirləşir ki, ona qardaşının təpiyi dəyib. Altı ay bundan qabaq Əşrəf Nəzərovu şiddətli təhmətlə vəzifəsindən azad etmişdilər. Əhməd Nəzər də yüz faiz əmin idi ki, özünün də pıçı qardaşına görə burulub. Amma axı Fuad bilirdi ki, bu belə deyil, daha doğrusu, bu məsələyə başqa cəhətdən baxmaq lazımdır. Əhməd Nəzəri indi heç də qardaşına görə çıxartmırdılar, amma o vaxtlar qardaşına görə irəli çəkmişdilər və indiyə qədər də məhz qardaşına görə saxlamışdılar. Hamı, bəlkə elə Əhməd Nəzərin özü də, dərk edirdi ki, o, bu yerin adamı deyil, amma nə qədər ki, Əşrəf iş başında idi, Əhməd Nəzəri laxlatmaq çətin məsələydi. Əlqərəz, Əşrəf gedəndən bir az sonra hamı elə bil birdən-birə ayıldı: axı doğrudan da Əhməd Nəzər hara, belə məsul vəzifə hara?

Əhməd Nəzər müharibə iştirakçısı idi, döyüş təltifatları vardı və deyirlər ki, cəbhədə, doğrudan-doğruya şücaət göstərmişdi. Görünür, igidliyin də növləri, çeşidləri, janrları

var: müharibə janrı, gündəlik məişət janrı, inzibati-təşkilatçılıq janrı. Müharibədə qoçaqlıq göstərmiş bu adam inzibati-təşkilatçılıq cəbhəsində tam bir aciz idi, zavallı və gücsüzdü. Məişət janrında isə ondan betər — davanın odundan-alovundan keçmiş bu yekəpər, qarabuğdayı kişi arvadından oddan qorxan kimi qorxurdu. Nelliyə heç gözünün ucuyla baxmaq yuxusuna da girməzdi Əhməd Nəzərin, yəni elə yaşda deyildi, amma arvadı Həvvə xanım mənasız qısqanclıq ucbatından az qala yazıq qızı işdən qovdurmuşdu. Nellinin qanının arasına Fuad girdi, saxlatdırdı. Gözləri qara həlqələrlə köbərlənmiş, xəstə böyrəkli Əhməd Nəzər təmiz adam idi, şəxsiz: qarşısına qızıl xəzinə tök, tamahı çəkməzdi: amma iradəsi boş, dediyini keçirə bilməyən, əlüstü güzəştə gedən, bir az təpinən kimi tez fikrini dəyişən — belə bir məxluq idi rəisləri. Nə özündən kiçiklərlə danışmağın çəmini tapa bilirdi, nə özündən böyükələrlə. Odur ki, nə öz idarəsində, sən deyən nüfuzu vardı, nə yuxarılarda hörməti-sayı... Bir yandan da kəmsavad idi, bədbəxt oğlu... Lap belə piyadə e... Şəhərin inşaat perspektivlərinin qabaqcadan müəyyənləşdirilməsi — proqnozlaşdırma (belə naqolay bir adı vardı idarələrinin) kimi mürəkkəb, məsuliyyətli bir sahəyə tükənməz enerjisi, müasir savadı-biliyi və əsas da həvəsi, ehtirası, meyli olan adam başçılıq etməliydi.

Fuad:

—Mən, əlbəttə, nazirlə danışa bilərdim, — dedi, — amma yaxşı düşməz. Nazirlə rəis səviyyəsində danışmaq lazımdır. Rəis dura-dura müavinin nazir səviyyəsinə çıxmasına nazir necə baxar?

Əhməd Nəzər:

—Yaxşı, mənə papaq eləyəydin, mən danışaydım da, — dedi və telefonlar kitabçasını açıb vərəqlədi. — Nə çətin iş imiş bəgəm?

O, nömrəni tapıb, dəstəyi qaldırdı.

Fuad öz-özünə qeyd etdi ki, hövsələsizlik, darmacallıq Əhməd Nəzərin başqa bir naqis cəhətidir. Nədir götürüb indi

lapdan nazirə zəng vurursan, əvvəl işi hərtərəfli mənimsə, nə istədiyini bil, sonra da məsələni əsaslı şəkildə qaldır. Amma Əhməd Nəzər artıq nazirlə şirin söhbətdə idi. Bu da onun daha bir nöqsan cəhəti. Heç bir vaxt rəsmi danışıqları belə ərkyana — familiar üslubda aparmaq olmaz.

—Sən mənim canım... Əşi... əşi, qoy oturmuşuq, a kişi... Ay zalım, kefə baxırsan ki!.. Ha-ha-ha!.. O da həştaddandır.

Əlbəttə, Əhməd Nəzər özünü müəyyən dərəcədə işçilərinə, otaqdakılara da göstərirdi. Şöbə müdirlərinin gözlərinə kül üfürürdü: yəni bir baxın, mən nazirlə necə çaşka-loşkayam, görün mən kimlərnən qapaz-qapaz oynayıram, kimin gücü çatar mənə bata, boş-boş sözlərə, qeybətlərə fikir verməyin, yarımda möhkəməm. Bəlkə də belə primitiv fəndlər kimisə şaşırda bilərdi, amma hər halda Fuad o həriflərdən deyildi, həm də ki, bütün bu "canınçün, canımçünün" praktik iş cəhətdən əhəmiyyəti bir qara qəpik idi. Fuad bilirdi ki, nazir Əhməd Nəzərin canına, başına and içə-içə onun heç bir sözünü, işini ciddi qəbul eləmir.

Doğrudan da Əhməd Nəzər bir müddət hal-əhval tutub, gəvəzələyəndən sonra mətləbə keçəndə sir-sifəti dəyişdi: aydın idi ki, nazir onun xahişini mədəni və işgüzar şəkildə rədd edərək nə isə tutarlı səbəblər gətirir.

—Hə, belə de... Yox əşi?!

"Əşi" sözü Əhməd Nəzərin ən çox işlətdiyi söz idi, dünyanın, kainatın bütün mürəkkəb problemlərini, insanlığın bütün qəliz duyğularını, düşüncələrini üç hərflik bu söz vasitəsilə müəyyən edirdi... Həm təəccübünün, həm narazılığının, həm sevincinin, həm qorxusunun ifadəsiydi bu tutumlu söz: əşi!.. Kefi lap kök olanda bu sözə dördüncü hərf də əlavə edirdi: "Əşşi..." Duyğu təlatümünün son həddi isə "əşi, yox əşi" cümləsində təcəssüm olunardı.

Əhməd Nəzər dinləyir, nazir nə isə deyirdi. Fuad nazirin səsini eşitməsə də, dediklərini dəqiq bilirdi. Bilirdi ki, bax, indi nazir instruksiyaya isnad edir, amma yeni instruksiyanın on

dördüncü maddəsinin üstünü vurmur. Bu maddədən Əhməd Nəzər də xəbərdar deyildi, xəbərdar idisə də indi hafizəsində deyildi, şübhəsiz! Fuad isə yadına salmaq istəmirdi. Öz təqsiridir, qoy altın çəksin. Əvvəlcə məsələni ağıllı-başlı öyrən, sonra gap telefonu da! Bu yaşda kişiylə mən təzədən "əlif-bey" öyrətməli deyiləm ha!

Əhməd Nəzər telefonu asdı. Fuad artıq — təzə instruksiyanı qovluqdan çıxarıb masanın üstünə qoymuşdu.

Əhməd Nəzər:

—Nazir deyir ki, instruksiyaya görə...

Fuad onun sözünü kəsdi:

—Nazir yəqin təzə instruksiyanın 14-cü maddəsinə unudub.

Yeni instruksiya rəisin qabağında idi. Əhməd Nəzər uzağı görmə eynəyini çıxarıb yaxını görmə eynəyini taxdı, tələsik qarşısındakı vərəqlərə göz gəzdirdi, Fuadın qırmızı qələmlə altını çizdiyi 14-cü maddəni dodaqlarını tərpədə-tərpədə ürəyində oxudu və dərhal telefonun dəstəyini qapdı... İndicə zəng elədiyi nömrə yadından çıxmışdı, yenidən dəftəri açdı, tapdı, telefonun fırlanqacını hərlədi.

Fuad: "Bu da bir səhv, — deyə düşündü. — Özünü necə də yüngül aparır bu boyda kişi. Elə bil "ağır otur, batman gəl" məsələni ömründə eşitməyib. Halbuki bu məsələ birinci növbədə məhz elə vəzifəli şəxslərə aiddir.

—Mənəm yenə... hə Əhməddir... Əşi, sən bizi dağa-daşa niyə salırsan a kişi, budur bax, təzə instruksiya, səhifə yeddi, 14-cü maddə — bir gör nə yazılıb — V sluçae, esli... o maddəni nazirə oxumağa başladı, ancaq elə birinci cümlənəcə yarımçıq kəsdi, təəccüblə — Bilirsən? Bəs bilirsənsə onda... — Susub qulaq asmağa başladı.

Fuad: "Ay hay! Ay sən bu məsələni həll elədin ha!" — deyə düşündü.

—Yaxşı, nə deyirəm ki, onda qalsın... Əşi, sağlıq olsun.— Nəzər dəstəyi asdı, — bu məsələ, görünür, hələ tam yetişməyib, — dedi. — Gördüz nazirlə danışdım, belə qərara

gəldik ki, bu məsələyə bir də qayıdaq. Hələlik qalsın.

"Hələlik. Bu hələlik gör neçə ay çəkəcək. Əgər bu neçə ayı Əhməd Nəzər stolundan dəbərməsə. Halbuki onca dəqiqənin ərzində həll eləmək olardı"...

—Keçək ikinci məsələyə.

İkinci məsələnin Fuada bilavasitə dəxli yox idi. Fuad şobə müdirlərini qeyri-ixtiyari olaraq müştəri gözüylə süzdü. Öz yerinə şübhəsiz bunlardan birini təklif eləməliydi: Sabir, Mürsəl, Mir İsmayıl. Mir İsmayıl yaxşı işçidir, şorgözlüyü olmasa. Çətin düzələ. Evləndi, amma arvad da əl-ayağını yığışdıra bilmədi. Sabirin savadına, biliyinə söz ola bilməz, amma dikbaşdır. Ondan yaxşı müavin təsəvvür də eləmək olmaz. Fuadla ikisi bir yerdə dağı dağ üstünə qoyardılar, əgər... Əgər Sabirin tərsliyi olmasaydı. Onunla çətin dil tapa. Sabir Fuadın hər dediyinə ləbbeyk deməyəcək, şəksiz, başlanacaq mübahisələr, çekişmələr... Nəyə gərəkdir bu başdan elə özüyün problem yaratsın... Amma, səd heyf, işçi kimi Sabirin tayı-bərabəri yoxdur. Mürsəl. Mürsəl əksinə, Fuadın bir sözünü iki eləməyəcəkdi. İşçi kimi də pis deyil. Əlbəttə, Sabirə, heç Mir İsmayıl da çatmaz, amma hər halda işləyə bilər. Amma... Mürsəlin də bir xüsusiyyəti var... bunu heç cür nəzərdən qaçıрмаq olmaz ha! Mürsəl çox xoşsifət, gülüş adamdır, üzdə hamıyla yaxşı münasibətdədir, mehriban rəftarı, qılığı var. Ancaq idarədə elə adam yoxdur ki, elə içi Fuad qarışıq, Mürsəl onun haqqında xüsusi bir şey bilməsin: özü də həmin adamı az-çox ləkələyəcək, üstünə müəyyən kölgə salacaq bir şey. Doğrudur, bildiklərini bayraq eləyən, iclaslarda gözə soxan, ya güncdə-bucaqda qeybət qıran deyildi, amma hünərin var bir balaca Mürsəlin ayağını basdala, qıvrılıb ilan kimi səni elə çalar, özün də mat-məəttəl qalarsan. Bir dəfə Fuad nə məsələ üçünə ona möhkəm təcizə; Mürsəl Fuada bir neçə mətləbi elə bir ustalıqla, elə bir incəliklə xatırlatdı ki, Fuadın ayağının altından yer qaçdı: atası Qurbanın o uğursuz çıxışını da, Şövqünün tərcümeyi-halından bəzi detalları da — o cümlədən

avtomobil qəzasını da... Fuadı ən çox sarsıdan buydu ki, Mürsəlin çox zərif eyhamlarından aydın olurdu: O, Fuad Salahlı məsələsindən də və hətta Asiyadan da — yəni təqribən iyirmi beş il bundan qabaqki məsələlərdən də bixəbər deyil... Fuad barmağını dişlədi. Deməli, bu həmişə nəzakətlə gülümsünən, mehribançılıqla hal-əhval tutan adam — hamıya qarşı, o cümlədən elə Fuadın özünə qarşı da əməlli-başlı yaraqlı-yasaqlı imiş, ehtiyatında, necə deyərlər, silah saxlayıbmiş qara günüyçün. Amma Mürsəl bişmiş adam idi. Çox mahiranə bir tərzdə Fuada onu da eşitdirdi ki, mənə dəyib-dolaşan olmasa, özüm heç-bir vaxt heç kimə mərdimazarlıq eləyən deyiləm. Fuad da, dünənin uşağı deyildi... Altdan-altdan, öz kanallarıyla o da Mürsəl barədə münasib, kara gələ biləcək məlumatlar toplamışdı və bunu Mürsələ çatdırmağın da qeydinə qalmışdı. Qoy bilsin hər halda, onda əlaqələr də, tənasüb də düzgün olar, necə deyərlər, tərəzinin gözləri düz gələr — səninki səndə, mənimki məndə...

Yaxşı, bütün bu mülahizələrdən, mənfi-müsbətlərdən, götür-qoylardan sonra axırı hansını seçmək düz olardı: Sabiri? Mir İsmayılı? Mürsəli? Bir arxayın vaxtda macal tapıb qəti qərar vermək lazımdır.

Əhməd Nəzər:

—Yaxşı, qurtardıq, — dedi. — Yarım saatdan sonra mən Nazirlər Sovetində olmalıyam. Fuad, sən yerindəsən?

—İndi yanımda letuçkadır. Sonra aerodroma gedəcəm. Raykomdan tapşırıblar. ADR-dən nümayəndə heyəti gəlir. Dördü də dəfnidir.

—Hə, — Əhməd Nəzər köksünü ötürdü və başını buladı. — Əşi, yazıq Salahlı... Neçə vaxtdı rast gəlmirdim ona, amma doğrudan çox namuslu adam idi...

—Siz də gedəcəksiz dəfnə?

—Çalışaram. Dörddədir, deyirsən? Əşşi, vallah, axşam da açılışdır da! Sən danışacaqsan, hə?

—Bəli.

Hər ikisi diqqətlə bir-birinin gözlərinin içinə baxdılar. Əvvəl Əhməd Nəzər qaçırdı gözlərini. Fuad dik baxırdı onun gözlərinin içinə. Hər ikisi bu son mükəllimin gizli mənasını bilirdi: axşam şəhərin perspektiv planlaşdırılmasına aid layihələr sərəfisi açılacaqdı. Təntənəli açılışda təbii ki, rəis danışmalıydı. Amma üç gün bundan qabaq Əhmədə də, Fuada da zəng vurub demişdilər ki, Fuadın danışması məsləhətdir. Bunun səbəbini hər ikisi başa düşürdü. Əhməd Nəzərin məsələsi həll olunmuşdu. Belə mühüm tədbirdə yarısbəq rəisin deyil, gələcək rəisin danışması daha məqsədəuyğun sayılırdı. Şövqü bunu eşidəndə Fuadı yanına çağırırdı: sən başa düşürsən bu nə deməkdir? Hamı orda olacaq. Bu təyinat qabağı sənin, necə deyərlər, son sınağıdır. Məsələni həll olunmağına olunub, amma bilirsən də, bir uğursuz söz, bir namünasib çıxış — hər şeyi dəyişə bilər. Əhməd Nəzəri də sən tək əlli tutma, baxma, köhnə qurddur, indi bütün vasitələrə əl atıb, bütün kanallarını işə salıb, doğrudur, bir qələt eləyə bilməz, biz də, deyir dəvə qulağında yatmamışıq, amma hər halda, sənin çıxışından da çox şey asılıdır, gərək elə danışasan ki, heç kəsin ürəyində zərrəcən şək-küşbhə qalmasın: o yer məhz sənin yerindir, elə bil lap boyuna biçilib.

Fuad heç nə demədi, gülümsündü, amma bu tədbirin səviyyəsini, bu çıxışın əhəmiyyətini o özü də çox gözəl dərk edirdi.

İşçilər dağılıdılar, otaqda Fuadla Əhməd Nəzər qaldı. Fuad düşündü ki, məqamdır, bundan yaxşı fürsət ələ düşməyəcək. Sonraya saxlamaq lazım deyil, bu məsələni. Fuadın Əhməd Nəzərə işi düşmüşdü. Şəxsi işi. Daha doğrusu istəyirdi ki, Əhməd Nəzəroviç vəzifəsini tərk etməmişdən qabaq bu məsələni həll etsin, bu məsələ məhz onun, Əhməd Nəzəroviçin əliylə olsun. Fuad yaşadıkları evin yaxınlığında, böyür-bitişik qonşu binanın birinci mərtəbəsində özünə qaraj düzəltmək istəyirdi. Orada münasib bir rastvor var idi, icazəsin almaq lazımdı. Amma rəis olandan sonra bu məsələni qaldırmaq yaxşı

düşməzdi. İndi isə Əhməd Nəzər bu işi səssiz-küysüz həll edə bilərdi. "Heç olmasa bu fərsizdən də bir xeyir görək də"... Fuad məsələni necə açmağı da fikirləşmişdi. Şövqünün məsləhətləri kara gəlmişdi. Şövqü: "Tutalım ki, vəzifəli bir adama şəxsi işin düşüb — deyə haçansa ona verdiyi faydalı öyüdlər sırasında belə bir situasiyanı da misal gətirmişdi — eyni zamanda həmin adamla həll eləməli ictimai bir məsələ də var. Tədbirsiz adam necə hərəkət edir? Gələr, ümumi, ictimai işlərdən ağızdolusu danışar, sonra axıra yaxın utana-utana, çəkinə-çəkinə öz kiçik şəxsi xahişini deyər. Bunu tədbirsiz adamlar belə edir. Niyə? Çünki o kiçik şəxsi xahişini bildirən kimi, vəzifəli adamın dərhal ürəyinə gəlir: Hə, aşna, elə əsl mətləbin bu imiş, ümumi, ictimai məsələlər də bəhanə imiş... Gör indi tədbirli adam necə edir. Mərd-mərdanə açıq surətdə öz şəxsi xahişindən başlayır. Nə olacaq, riyakarlıq nə lazım, həyatdır, hamımızın dərdsərimiz, ehtiyacımız var: birinə ev lazımdır, birinə maşın, birinə bağ, birinə mən nə bilim telefon çəkdirmək, mebel, piano, — nə bilim daha nə? Bəli, bu şəxsi xahişini deyib qurtaran kimi macal vermədən: amma bu heç, bu xırda işdir, — deyir. — Düzələr düzələr, düzəlməz düzəlməz, əsas sizin yanınıza gəlməkdə məqsədim... Bəli, burda keçər ümumi, iri, ictimai məsələlərə odlu-odlu danışar. İndi gör təəssürat necə oldu? Vəzifəli adam düşünür: insandır, həyatdır, şəxsi xahişi üçün gəlib, nə olar, amma ağındakı öz işi deyil, əsas fikri-zikri ümumi məsələlərdir bu adamın, ictimai işlərdir, xalqın mənafevidir..."

Bəlkə də Şövqünün reseptləri hər qapıya düşəcək açar deyildi, amma hər halda iki-üç dəfə Fuadın karına gəlmişdi.

İndisə Fuad sınağa bilmədi bu üsulu. Elə ağzını açmaq istəyirdi ki, Əhməd Nəzər qəfildən:

—Fuad, oğlum, — dedi — sənə bir balaca işim düşüb.

"Vəssalam — deyə Fuad düşündü — qara məni basınca mən qaranı basım".

—Buyurun, Əhməd müəllim, — dedi.

—Deyir, şər deməsən, xeyir gəlməz, bu böyrəyim mənə yaman əziyyət verir, bir yandan da hipertoniya... Deyir, həştaddandır... Mənim də hay-hayım gedib, vay-vayım qalıb. Əşşi, neçə vaxtdır səninlə danışmaq istəyirdim elə... İstəyirəm, çəkilm daha bir kənara, yorulmuşam Fuad, day indi siz cavanların əyyamıdır, biz, deyir, elədiyimizi eləmişik, gördüyümüzü görmüşük... O gün bir mötəbər yerdə də söz saldım, məni çox dilə tutdular ki, bəs hara gedirsən, sənin vəzifəni kim apara bilər. Səni nişan verdim, Fuad, dedim, oday, bax, hazır kadrıdır, gözümlün qabağında böyüyüb-yetişib, indi cavandır, biz də lazımı kömək, məsləhət edərik. Görək, deyəsən, saqqızların oğurlamışam..." indi deyirəm sən də biləsən. "Ay kişi, kimə gəlirsən, day mənə yox da!" — Fuad belə düşündü, ancaq: "Çox sağ olun, çox minnətdaram", — dedi. Bir az quru çıxırdı, amma bundan artıq dil-ağız eləməyi nəfisi götürmürdü heç cür. Axı Əhməd Nəzərin dediklərində bir misqal da həqiqət yox idi, əksinə vəzifəsində qalmaq üçün, Fuadın başın əkmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı. İndi axır ki, kitabının bağlandığını dərk edib, başlayıb məni ələ salmağa, ay səni kişi, yəni sənə belə sadələvhəm, bu qədər uşağam ki, sənin sözlərinə inanam! Yaxşı, bunlar hamısı heç, de görək xahişin nədir axı?.. — İndi Fuad, oğlum, səndən bircə ricam var. İnşallah, gəlib oturacaqsan mənim yerimdə, elə belə də olmalıdır, gərək qocalar öz yerlərini vaxtı gələndə cavanlara təhvil versinlər, həyatın qanunudur bu! Hə, bir söz, keçəcəksən mənim yerimə... Xahişim odur ki, səndən, Nicatı yola verəsən.

Bir gizilti keçdi Fuadın bədənindən. Bu da yəqin onun, Fuadın zəif cəhəti, boş damarı idi. Böyük və çətin bir sahəyə rəhbərlik edən, yüzlərcə işçini idarə edən adama sentimentallıq yaraşmaz. Fuaddasa qalmışdı bu sentimentallıq. İndi də Əhməd Nəzərin sözləri mütəəssir etmişdi onu. Buna qədər ikrah hissiylə olmasa da, hər halda bir növ etinasızlıqla, hörmətsizliklə baxdığı yöndəmsiz çirkin kişi — birdən-birə ona nə isə yaxın, məhrəm, — yaxın, məhrəm demək bəlkə düz

olmazdı, — hər halda anlaşıqlı bir insan olmuşdu... Elə bil içi boş müqəvvanın simasında, öz qayğıları, öz dərd-səri, ən əsası isə öz nəcibliyi olan bir canlı adam görmüşdü... Və bu an Fuad, zahirən zərrə qədər bir-birinə oxşamasalar da, Əhməd Nəzərin sifətində öz atası Qurbanın hansı cizgilərinisə gördü... Fuaddan qabaq Əhməd Nəzərin müavini vəzifəsində Qaraş adlı bir mühəndis işləyirdi. Yeddi-səkkiz ay işləyəndən sonra Əhmədlə ləc düşüb; Əhməd bundan yazıb, bu Əhməddən. Fuad bu intriqanın bütün təfərrüatını bilmirdi, bircə onu eşitmişdi ki, son dəfə Qaraş Əhməd Nəzərdən otuz iki səhifəlik bir ərizə yazıb — beş-altı mötəbər idarəyə və on-on beş qəzet-jurnala göndərib. Əhməd Nəzəri savadsızlıqda, biliksizlikdə ittiham etmək olardı, əlbəttə, amma Qaraşın özü də sən deyən yüksək savad-bilik sahibi deyildi. Elə otuz iki səhifəlik ərizəsinin özündə, deyir, azı yetmiş səhv varmış. Ayrı isə Əhməd Nəzəri nədə ittiham etmək olardı — təmizliyi, pul, qadın məsələlərində, dostbazlıq, yerlibazlıq və sairə bu kimi işlərdə ifrat vasvasılıqı aləmə məlum idi... Qohumbazlıq... Bəli, Qaraş arayıb-axtarıb məhz belə bir faktı tapmışdı: Əhməd Nəzərov ona tabe olan bir layihə bürosuna öz oğlunu işə düzəldib... Əlbəttə, Qaraşın ərizəbazlığından bir şey çıxmadı, o vaxt Şövqü də məsələyə qarışdı. Əhmədi müdafiə elədi. Qardaşı Əşrəf də möhkəm idi yerində hələ və Qaraşın özünü biabırçılıqla işdən qovdular; bu həqiqət tərəfdarının (ərizəsində özünü belə adlandırırdı) natəmizliyi, əliəyriliyi üzə çıxdı... Elə Fuadı da o vaxt təyin elədilər bu vəzifəyə. Əvvəllər Fuadın heç könlü yox idi. Amma Qaraşın yeri boşalan kimi Şövqü Fuadı bu yerə "itələməyə" başladı... Əhməd Nəzər Şövqüyə vaxtlı-vaxtında kömək göstərdiyi üçün dil-ağız edirdi. Şövqü isə Fuada: "Geci iki ilə Əhməd pensiyaya çıxacaqdır, — deyirdi, — o yer səninkidir".

Şövqü şahmatı zəif oynayır, amma həyatda yeddi-səkkiz oyunu irəlidən görür. Fuad müavinliyə təyin olunandan bir ay sonra Şövqü öz ad gününə qızı və kürəkəniylə birlikdə Əhməd

Nəzərovu da çağırmışdı. Ömründə ilk dəfə Şövqü kimi məşhur bir adamın məclisinə düşmüş Əhməd Nəzər lap karıxıb qalmışdı, özünü itirmişdi, necə deyərlər, məclis onu tutmuşdu, odur ki, cəsarət üçün bir az artıq içib kefləndi. Eyvanda Fuadı qucaqlayıb: "Mən səni oğlum bilirəm, Fuad!" — deyirdi — Şövqü Camaloviçin xətrini dünyalarcan istəyirəm. Elə sevinirəm ki, məhz səni göndəriblər bizim idarəyə, bir yerdə yaxşı işləyəcəyik, inşallah... Əşi, o Qaraş köpəkoğluna mən nə pislik eləmişdim axı... Adam balası olsaydı onu yağ içində böyrək kimi saxlayacaqdım, başladı mənimlə qoz-qoz oynamağa əşşi... Məni ən çox yandıran bilirsən nədi, Fuad? Hər nə yazıb o ərizədə yazıb, hamısını halal edərdim ona, bircə məni yandırıb cızdağımı çıxaran bilirsən nədir? Nicat haqqında yazdığı...

Və o gün Əhməd Nəzər bir az artıq içdiyiçün böyük bir sirri açdı Fuada: Nicat onun doğma oğlu deyilmiş. Övladları yoxmuş, Əhmədlə arvadının olmurmuş uşaqları. Müharibədən sonra qərara gəliblər ki, gedib uşaq evindən yetim uşaq götürsünlər, saxlayıb böyütsünlər... Birini, lap körpəsini seçiblər, gətiriblər və yalnız bir-iki aydan sonra məlum olub ki, uşaq anadangəlmə şikəstdir, sümükləri bərkimir, bütün ömrünü xüsusi korsetlərdə keçirməlidir və hər gün tələf ola bilər. Deməli, uşaq neçə il yaşayır yaşasın, onlara heç bir sevinc verməyəcək, yalnız əziyyət və qayğı gətirəcəkdi; amma aparıb qaytarmayıblar uşağı; əvvəla ona görə ki, bu bir-iki ayı əməlli-başlı isinişiblər uşağa və ikinci də ona görə ki, "əgər aparıb qaytarsaydıq, kim götürəcəkdi o yazığı, qeydinə kim qalacaqdı?" Həmin o uşaq idi Nicat və həmin o oğulluğunu, ömründə ilk və son dəfə "qohumbazlıq" edərək Əhməd gözündən iraq olmayan bir yerə yüngülvarı bir işə düzəltdmişdi, tabeliyində olan işçilərinə də tapşırırmışdı ki, ondan muğayat olsunlar və indi də həmin o Nicatı tapşıırırdı gələcək rəisə — Fuada; bu idarədən gedərkən bircə ondan xətərəli idi... "Vəzifəsindən sui-istifadə edib fərsiz oğlunu özünün idarəsində

işə oformit eləyib" — Qaraşın ərizəsində belə yazılmışdı.

Fuad:

—Xatircəm olun, Əhməd müəllim, — dedi və düşündü ki, bu vədiylə vəzifəyə təyin olunacağı gümanının dürüstlüyünü təsdiq edir bir növ...

Əhməd:

—Sağ ol, — dedi və nədənsə birdən ayrı məsələyə keçdi: — Deməli, Fuad Salahlının dəfnində danışacaqsan?

Fuad duruxdu:

—Bəli, Memarlar İttifaqından zəng vurub xahiş elədilər. — Ondan çıxmayan iş, sanki nə isə izahat verirdi, ya bir növ özünə haqq qazandırmaq istəyirdi. Qəribə davrandığını dərk edərək daha da karıxdı və başqa — ondan çıxmayan bir iş etdi: — Nədir ki? — deyə suçlu-suçlu soruşdu.

Bu tamam mənasız və yersiz sual idi və ona elə gəldi ki, Əhməd Nəzər eynəyinin altından bic-bic gülümsündü. Bu an Əhməd Nəzər yenə dönüb həmişəki Əhməd Nəzər olmuşdu — Fuadın sevmədiyi, xoşlamadığı, heç bir insani münasibət, heç bir istilik duymadığı yad, uzaq, biçimsiz bir varlıq...

Əhməd Nəzər:

—Heç əşi... — dedi və bu deyilişdə də, bu həmişəki "əşi"nin intonasiyasında, çalarında da Fuad bir eyham, bir tikan, bir "badalaq" duydu... Tələsik Əhməd Nəzərin yanından çıxdı, qəbul otağından keçərkən Nelliyə baxsa da, onu sanki görmədi. İşçilər artıq onun kabinetinin qapısında toplaşmışdılar, Fuadın ardınca içəri keçdilər, Fuad öz kürsüsünə əyləşib:

—Hərənizə beş dəqiqə — deyə "letučkaya" başladı. Şöbə müdirləri cari işlər haqqında qısa hesabat verirdilər, Fuad onları eşidir, amma dinləmirdi. Fikirləri bu otaqdan və bu zamandan çox-çox uzaqlarda idi. Fuad Salahlı idi fikirlərində dolaşan.

Beşinci fəsil

İnstitutdakı müəllimlərin çoxusu elə bil bir-birinə oxşayırdı, amma Fuad Salahlı heç kimə oxşamırdı. Qara saçları, arıq, əsəbi sifəti, ucu sivri burnu, nazik mütəhərrik dodaqları və eyni cür daima hərəkətdə olan nazik uzun barmaqları vardı. Həmişə "Kazbek" çəkərdi, həmişə də papirosu qeyri-adi bir formada əzib burardı. Həmişə üst-başına kül ələnmiş olardı, həmişə də pencəyinin üst cibində sıx dişli qırmızı daraq olardı, tez-tez o darağı çıxarıb saçlarını dala darayardı. Mühazirə zamanı da daraq əlindən düşməzdi və bir dəfə hətta institutda böyük bir iclasda kürsüyə qalxanda bir əlində çıxışı, kağız-kuğaz, bir əlində daraq vardı, danışa-danışa arabir saçlarını dala darayar və yatımsız tükləri elə həmin dəqiqədəcə yenidən alına tökülər, sağ gözüünün üstünü örtərdi. Nə isə bir əsəbilik, çılğınlıq, darhövsəlilik vardı bütün hərəkətlərində, davranışında, özünü tutmaq manerasında. Danışiq tərzı də elə beləcə idi: əsəbi, kəsik, amma eyni zamanda da son dərəcə dəqiq ifadə olunmuş düşüncələrin durub dayanmaz axarı... Sözlər, sanki çağlayır, bulaq kimi qaynayıb üzə çıxırdı — fikir fikri çəkir, mülahizə mülahizəyə calanırdı. Fuad Salahlının mühazirələrində iynə atsaydın yerə düşməzdi. Əllinci ilin ortaları idi və o vaxt Fuad Salahlının müasir memarlığın köklü-köməcli problem məsələləri haqqında cəsəətli fikirləri, memarlığın estetik və funksional vəhdəti haqqında mülahizələri, bəzəkçilik, eklektika, yalançı ənənəçilik, sırf bədiilik, ifrata çatmış zahiri dəbdəbə və başqa bu kimi naqisliklərə qarşı amansızlığı, barışmazlığı, yeni tikinti materiallarından doğan yeni inşaat imkanları haqqında verdiyi məlumatlar, konstruksivizmin müsbət cəhətləri, müasir dünya arxitekturasındakı bizə də faydalı ola biləcək meyllər haqqında söhbətləri tələbələr üçün tamamilə yeni, təsəvvürəgəlməz bir aləm açırdı. Nədənə tələbələrindən meylini ən çox Fuadla Oqtaya salmışdı. Fuada "balaca Fuad, adaşım" deyirdi həmişə... — "Balaca Fuad" ifadəsi o vaxtlar Fuada bərk dəysə

də, hər halda hiss edirdi ki, Böyük Fuad onu doğrudan da çox istəyir... İndi istəməsin. Oqtayla birlikdə Fuad Salahlının evinə də gedib gəlirdi. Fuad sonsuz idi, bir özüydü, bir də arvadı. Arvadı Solmaz heykəltəraş idi, o vaxtlar emalatxanası yox idi. İkiotaqlı mənzillərinin bir otağı Fuad Salahlının çertyojları, kitabları, rəsmləriylə dolu idi, o biri otaqda gips, palçıq, ağac parçaları, hazır və yarımçıq heykəllər, büstlər, müxtəlif kompozisiya maketləri düzülmüşdü. Hətta bayır qapılarının çölündə, mənzillərinin qabağındakı pilləkən meydançasında da iri bir ağac kötüyü, xərəkdə palçıq qoyulmuşdu — mənzillərinə sığışmamışdı bunlar, qonşuların deyilməsinə baxmayaraq bura çıxarmışdılar. Oqtayla Balaca Fuad onlara qonaq gələndə, Solmaz əllərinin gipsini, palçığını ələyinə silər, amma siləndən sonra da əl verməzdi, "bağışlayın, əllərim bir az çirkdir" deyirdi. Məlum deyildi ki, belə olan surətdə, madam ki, əl uzatmayacaqdı, daha ələyinə niyə silirdi barmaqlarını... Böyük Fuad onlara müxtəlif albomlar göstərirdi, mütləq qaytaracaqlarını vəd alıb oxumağa cürbəcür tapılmayan kitablar verərdi, bəzən hətta haradansa, köhnə şifonerin hansı yuxarı gözündənsə konyak çıxarırdı, bir-iki qədəh vururdular da...

Evlərində həmişə musiqi səslənərdi. Patefonu iki otağın arasındakı açıq qapının ağzında qoyardılar, musiqi hər iki otaqda eşidilərdi — hər ikisi musiqi sədalarının müşayiətilə işləməyə vermiş eləmişdi. Əsasən, Baxın və Motsartın əsərlərini dinlərdilər, bir də köhnə xanəndələri — Cabbar Qaryağdını, Seyid Şuşinskini, Zülfünü — bu vallar Solmazın atasından, şuşalı Səlimbəydən qalmışdı...

Fuad Salahlı mühazirələrində nə qədər parlaq bəlağətə malik olsa da adi həyatda az danışan, qaradınməz bir adam idi. Amma bəzən musiqinin, konyakın təsirindən cuşa gəlirdi, dil boğaza qoymazdı və o zaman, düzdür çox nadir hallarda olurdu bu, haradansa, şifonerin altından boruşəklində бүkүlmüş, saralıb-solmuş iri "Aleksandr kağızlarını" çıxardardı, hələ

davadan qabaq çəkdiyi və heç bir vaxt həyata keçməmiş layihələrini, müxtəlif binaların çertyojlarını göstərirdi. Bu layihələr o illərdə tikilən binaların heç birinə oxşamazdı. İndi neçə il sonra da Fuad, Balaca Fuad hərdən bir o layihələri xatırlayır, bəzən hətta yuxusunda da görür və düşünürdü ki, onlardan çoxu — xüsusilə dəniz sahilində tikilməsi nəzərdə tutulmuş Xəzər muzeyi — akvariumun layihəsi — indinin özündə də hər hansı bir şəhərin yaraşığı ola bilərdi... Əlbəttə bir şərtlə ki, mühəndis hesablamaları təzədən edilsin, yeni inşaat materialları və yeni tikinti üsulları nəzərə alınsın... Ancaq kim idi bununla məşğul olan, bir halda ki, Fuad Salahlının özü də buna qatlaşmadı...

Bəzən söhbət Şövküdən düşərdi, çünki Şövkü o dövrdə də, yəni elə bütün başqa əvvəlki və sonrakı dövrlərdə də ən məşhur memarlardan, proyektləri ən çox icra olunmuş müəlliflərdən biri idi. Fuad Salahlının gənclik yoldaşı idi Şövkü. Bir yerdə oxumuşdular Leninqradda, neçə il bir yataqxanada, bir otaqda tələbəlik həyatının acısını-şirini dadmışdılar. Yolları sonralar ayrıldı və indi, indi-yəni onda, əllinci illərdə — bir-birləriylə qanlı-bıçaq idilər. Hər halda institutda hamı belə danışır, deyirdilər ki, bir-birlərini görməyə gözləri yoxdur. Amma Fuad heç bir vaxt müəhazirələrində Şövküdən danışmazdı — nə lehinə, nə əleyhinə. Öz evlərində, Oqtayla və "Balaca Fuadla" söhbətlərində isə, bəzən ürəyini boşaldardı. "Şövkü istedadlı adamdır, şübhə yoxdur, buna, —deyərdi — özü də ən dəhşətli odur ki, hər şeyi çox gözəl başa düşür, memarlıqda yaxşının nə, pisin nə olduğunu çox gözəl bilir və bunu bilə-bilə yaxşını qoyub pisdən yapışır. Konyukturşikdir, vəssalam. Cığaldır Şövkü!" Cığal Şövkü. Şövkünün bu ayamasını da Balaca Fuad ilk dəfə Salahlının dilindən eşitmişdi. Bundan kəskin bir söz heç bir vaxt deməmişdi Fuad Salahlı Şövkü haqqında...

Sonralar söz çıxartdılar, birinin üstünə beşin qoyub artırdılar ki, Fuad Salahlı Şövküyə paxıllıq edir, odur ki, hər yerdə kölgəsini qılınclayır. Amma, Balaca Fuad o bədnam

məruzəsini heç də böyük Fuadın fitvasıyla yazmamışdı, ay tövbə! Əlbəttə adamın allahı var, bütün bu söhbətlərin, Salahıyla təmasın, albomların, kitabların Balaca Fuadın memar kimi yetişməsində, zövqünün biçimlənməsində təsiri çox olmuşdu və onun bu iqlimdə tərbiyələnmiş zövqü o illərdə Bakıda ucaldılan bəzək-düzəkli torta bənzəyən binaları qəbul edə bilməzdi. Tələbə elmi cəmiyyətində məruzəsində də məhz bunu demişdi və bura toplaşmış tələbələrin gurultulu alqışları altında Şövqü Şəfizadənin bir neçə əsərini də tənqid etmişdi. Fuad Salahlı bu məruzəylə ilk dəfə burada, Balaca Fuadın çıxışı əsnasında tanış olmuşdu. Amma məsələni elə şişirtmələr, elə böyütdülər ki!..

Dekan Zülfüqarov Qurban kişinin yerlisiydi, kənddə dədə-babadan qonşu olmuşdular, burada, Bakıda da bir-iki dəfə Fuadgilin evlərində olmuş, Çərkəz arvadın pürəng çayına "bəh, bəh" demişdi. Dekan Zülfüqarov həmişə Balaca Fuada "hə, eloğlum" deyərdi, Qurbanı soraqlaşardı: "kişinin əhvali-şərifini necədir? — sonra həmişə əlavə edərdi: ondan muğayat ol ha, mənim ellim canlara dəyən oğlandır"...

Başı nə qədər qarışıq olsa da, Balaca Fuadı görəndə dekan Zülfüqarov həmişə dişlərini ağardırdı. Fuadın yadına düşdü ki, doğrudur, Zülfüqarov həmişə onu görəndə irişərdi, amma "dişlərini ağardardı" demək düz olmaz, dişləri heç vaxt ağara bilməzdi, dişləri sapsarı, dişlərinin dıbləri isə həmişə qırmızı olardı, bilmirəm nə səbəbdən həmişə dekan Zülfüqarovun qabaq dişlərinin dibi qanamış olardı, damağından dişlərinə qan sızardı və odur ki, dekan dodaqlarını çırmalayanda dişləri də qarışıq bir rəngdə — sarı, çəhrayı rəngdə görünərdi. Həmişə Balaca Fuadı xoş bir sözlə dindirərdi: "Hə, balaca kişi, xeyir ola, qaşqabağın yernən gedir. O cür kişinin balası gərək həmişə başını şax tuta"... "Əə, ay allahsız, yenə qan eləmişən, deyirlər, kurs işin qiyamət çıxıb..." "Eloğlu, gəlsənə səni bir Tiflisə göndərək, gedəsən tələbə konfransına, hə?"

Balaca Fuadın məruzəsindən iki gün sonra, onu dekanın

yanına çağırırlar. Elə leksiyadan çıxartdılar, dekanın katibəsi gəldi, müəllimdən izin istədi — Mehdiyevi təcili yoldaş Zülfüqarovun yanına çağırırlar, — dedi.

Fuad dekanı tanımadı.

Həmişə gülərüzlü, şirindilli Zülfüqarovun sir-sifətindən zəhrimar yağırdı. Başını qaldırıb kinli-kinli uzun müddət Fuada baxdı, nəhayət dilləndi:

—Mehdiyev, — dedi. — "Fuad bala" yox, "eloğlu" — yox, "balaca kişi" yox, məhz "Mehdiyev", — o nə məruzədir, etmisiniz? — "Etmisiniz!", "Siz", Fuad elə bildi söhbət ayrı adamdan gedir, Zülfüqarov heç vaxt ona "siz" deməzdi. "Siz nə etdiyinizi dərk edirsinizmi?" — Otaqda kənar adamlar da vardı, bəlkə Zülfüqarov ona görə belə danışır. Hər halda Fuad, ömründə birinci dəfə idi ki, bir adamın sifətinin necə dəyişdiyini görürdü, "çevirərəm boz üzümü" ifadəsinin müstəqim mənasını əyani şəkildə dərk edirdi. Doğrudan da kənar adamlar otaqdan çıxandan sonra Zülfüqarovun üzünün ifadəsi dəyişməsə də sözlərinin lüğət tərkibi bir qədər dəyişdi: — Ədə, a qırışmal, o nə qələtdir elə, başından böyük qələtlər eləyirsən? Sənin Şövqü Şəfizadəylə nə işin var, a mən deyən? Tayın-tuşundur sənin Şövqü Şəfizadə?!. Sənin o sərçə cüssənə bir elə Şövqü Şəfizadəyə sataşmaq yaraşır... Sən heç qanırsan, heç beynivə vurursan bir, kimdir Şövqü Şəfizadə... İndi sən də guya hıqqanıb-zıqqanıb memar olmaq istəyirsən, onu bil ki, doğrudan da işdi-şayət memar olsan, bütün ömrünü Şövqü Şəfizadənin kölgəsində daldalanacaqsan... Bilirsən kimdir bizim sahədə Şövqü Şəfizadə? Bildin, sırğa elə as bunu qulaqlarından, gərək Qurban kişiye deyim o qulaqlarını bir möhkəm çəksin... Şövqü Şəfizadə bizim hamımızı qatlayıb cibinə qoyar e!.. İstəsə adamı göyə qaldırar, istəsə palçığa batırar, bildin?

Bu vaxt partkom içəri girdi və Zülfüqarov yenə tonunu dəyişdi:

—Yox, biz bu məsələnin üstündən belə asanlıqla keçə

bilmərik, — dedi, — siz lazımı cəzanızı almalısınız. Yoxsa hər yerindən duran tələbə mötəbər, hörmətli sənətkarlarımız haqqında ağzına gələni danışsa, bu yaxşı nəticə verməz.

Fuadın sifətindən puçur-puçur tər axırdı, pərtliyindən, eşitdiyi təhqirlərin iynələrindən boğulurdu, hiddətindən dili də tutulmuşdu elə bil, ağzını açıb bir kəlmə cavab verə bilmirdi, yer yarılısaydı yerə girərdi...

Fuadın məsələsi tələbə elmi cəmiyyətində (dekan Zülfüqarovun iştirakı ilə) müzakirə olundu, onu institutdan çıxarmaq məsələsini qaldırdılar. Məsələnin qəti həlli rektorun ezamiyyətdən qayıtmasına qaldı.

O da yadında idi ki, məruzəsinə hamıdan çox əl çalan bəzi tələbə yoldaşları indi Fuadı görəndə gözlərini gizlədirdilər, elə müəllimlərin də bir qismi özlərini görməməzliyə vururdu. Sonralar o, dönə-dönə düşünmüşdü ki, bu bir neçə həftənin dərsi həyatın ona verdiyi dərslərdən ən mühümü idi, bəlkə də ona görə ki, ilk ciddi dərsi idi dünyada; adamların etibarına bələd olduğu ilk dərslər...

Asya o zaman çox ona ürək-dirək verdi, sağ olsun. Doğrudan doğruya arxa oldu, ən çətin dəqiqələrdə ruhdan düşməyə qoymadı. Rektorun gəlməsini edam kimi gözləyən Fuadın təsəllisi yalnız Asyanın həyanlığı idi. Asya:

—Nəzir demişəm, — deyirdi, — görərsən, hər şey xeyirənə qurtaracaq.

Rektor qayıdan günün sabahısı Fuadı yenə mühazirədən çağırdılar. Bu səfər rektorun yanına apardılar.

Kabinetdə rektordan başqa dekan Zülfüqarov və Fuadın tanımadığı çalsaçlı, lopabıqlı bir kişi də vardı. Fuad bu səfər də, az qala, tanımayacaqdı Zülfüqarovu. Elə bil tamam başqa adam idi qabağındakı. Dekan olduğu fakültədə həmişə şəstlə gəzən, özünü p... yemiş turac kimi tutan Zülfüqarov — bu hündürboylu, bazburutlu kişi — burada elə bil büzüşüb cücəyə dönmüşdü, yersiz-yersiz və mənasız-mənasız hey irişir, kos kimi ora-bura dığırlanan göz bəbəklərini rektordan çalsaç

kişiyə, o kişidən rektora qaçırırdı, üşüyən adamlar kimi əlini əlinə sürtürdü.

Rektor Fuadı təpədən—dırnağa süzüb:

—Qəhrəman bu imiş, — dedi. — Pah atonnan, əjdaha imiş ki bu!..

Hər üçü güldü. Hamıdan bərk Zülfüqarov hırıldadı...

Fuad qıpqırmızı qızardı, pörtdü, ona elə gəldi ki, boyunun törə olmasına söz atırlar; indi bu üç kişi onu masqaraya qoyub rişxənd edəcək. Ancaq bura gələndə qəti qərar vermişdi: "Ölmək-ölməkdir, xırıldamaq nə deməkdir", özünü mərd-mərdanə aparacaq, cavablarını verəcək, qovurlar institutdan qovsunlar. İndi də bu "əjdaha" atmacasına sərt bir cavab verməlidir, tutarlı bir söz tapıb deməlidir. Elə ağzını açmaq istəyirdi ki, tanımadığı kişi:

—Bala, — dedi, — dərslərini oxuyub başa vurdun?

Fuad elə bildi ki, kişi institutu nəzərdə tutur. Yəni ikinci kursdaca tələbəliyini birdəfəlik başa vurduğuna işarə edir: deməli, çıxarırlar onu institutdan, Asyanın nəziri-flanının bir feyzi olmayıb... Hiss etdi ki, soyuq tər basır onu, vermək istədiyi ötkəm cavablar bir-bir uçub getdi beynindən və az qala yalvarırmış kimi səsi əsə-əsə:

—Yox, mən hələ oxumaq istəyirəm, — dedi, — mən...

Tanımadığı kişi həlim baxışlarla onu süzdü və:

—Bala, — dedi, — mən bugünkü dərslərini deyirəm, qurtardı bugünkü dərslərin?

Zülfüqarov Fuada macal vermədən:

—Yox, hələ bir dvuxçasovkaları da var, — dedi.

Kişi ağır-ağır Zülfüqarova baxıb:

—Elə bilirəm dekanın müsaidə edər, — dedi. — İstəyirəm mənimlə gedəsən. — Kişinin sözü qurtarmamış Zülfüqarov tələsik:

—Əlbəttə, əlbəttə, nə söz ola bilər, — dedi.

Kişi rektorla möhkəm əl tutdu, Zülfüqarova isə ağızucu bir vida edib otaqdan çıxdı. Fuada işarə elədi ki, dalınca gəlsin.

İnstitutdan çıxdılar, qara rəngli bir maşına yanaşdılar. Kişi ona arxada yer göstərdi, özü qabaqda əyləşdi. Yol boyu dinib-danışmadılar. Yalnız maşın hündür, çox yöndəmsiz bir binanın (Fuad bilirdi ki, bu binanı Şövqü Şəfizadə tikib) qabağında dayananda və kişi:

—Düşək, — deyəndə, Fuad:

—Hara gedirik ki? — deyə soruşdu.

Kişi:

—Bizə — dedi — səni evimizə qonaq aparmaq istəyirəm. Deyəsən mənə tanımadın? Həmin o tənqid elədiyin Şövqü Şəfizadə mənəm də...

Fuad Şövqüğilin qapısından ilk dəfə o gün girdi...

Bilqeyis xanımın adnan deyilən zoğal mürəbbəsini də ilk dəfə o gün daddı. Rumiyyəni də ilk dəfə o gün gördü. Ən əsası isə Şövqünü o gün tanıdı.

Bilqeyis xanım süfrəyə çay gətirəndə Şövqü:

—Bəlkə aclığın var? — dedi. — Bəlkə Bilqeyis xalan bizə bir şey hazırlasın?

—Yox, sağ olun, toxam.

Bilqeyis xanım otaqdan çıxdı, onlar ikisi qaldı və Şövqü çaydan qurtum-qurtum içərək sözə başladı:

—Bu məsələni mən bu gün eşitdim, daha doğrusu, bu gün eşitdim ki, səni bir balaca incidiblər. O saatca durub gəldim instituta. Görən, bu uşaq neyləyib ki, bunlar belə bir-birinə dəyiblər. Xahiş elədim gətirdilər mənə məruzəni, oxudum və rektorunuza dedim ki, bu tələbəni tənbeh etmək yox, mükafatlandırmaq lazımdır. Çoxdu məgər belə dərrakəli, savadlı, müasir zövqlü cavanlarımız ki, onların da başından vuraq? Yox, adamın allahı var, rektorunuz ağıllı oğlandır, özü burda olsaydı qoymazdı, o balacalardır canfəşanlıq edənlər, o dekanınızdır nədir, sir-sifətindən yaltaqlıq yağır. Elələrindən özünü qoru, bala, pambıqla baş kəsərlər, mən belələrinin tumuna yaxşı bələdəm. İç çayını, soyutma.

Fuad eşidib inanmırdı, matı-qutu qurumuşdu, ağzını açıb

kəlmə kəsə bilmirdi. Şövqü:

—Fuad, bala, — deyə sözünə davam elədi, — sənəin məruzənin hər fikrinə, hər cümləsinə iki əlimlə qol çəkirəm. Məni də bir balaca tənqid eləmişən, lap belə düz eləmişən, yerində eləmişən. Biz də burda, ponimayəş li malenğkiy kulğt v oblasti arxitekturu yaradırıq: Şövqü Şəfizadənin tənqid eləmək yasaq imiş. Nə olub balam, Şövqü Şəfizadə göydən qızıl zəmbillə düşüb, allahdır, peyğəmbərdir, nədir, yəni heç nöqsanı ola bilməz Şövqü Şəfizadənin? Fuad, mənim oğlum yoxdur, bircə qızımın canına and içirəm, bir sənə deyirəm bunu: tikdiyim binaların doxsan faiziyçün utanıb xəcalət çəkirəm...

Fuad:

—Yox, elə niyə deyirsiz, Ermənəkənddəki fabrika... — deyə sözə başladı, Şövqü onun sözünü ağzında qoydu:

—Bilirəm, — dedi. — O işdən imtina etməirəm, otuzuncu illərdə tikmişəm onu. Konstruktivizm dövrüydü onda. Bir də Bayılda məktəb, yadındadır? Vəssalam. Amma qalanlar... bax indi bu oturduğumuz ev var ha, imkanım olsa, dinamit qoyub partladardım vallahi!.. Neyləyəsən, tələbat elə idi, zövq elə idi... Deyirdilər gərək vağzal keçmiş padşah saraylarını kölgədə buraxsın cah-cəlalıyla. Elə bilirsən başa düşmürdük? Bilmirdik ki, camaata bərbəzəkli fəsadlar, dekorativ sütunlar, dəbdəbəli tağlar, meydan boyda dəhlizlər yox, sadə, yığcam, əlverişli mənzillər lazımdır, mümkün qədər çox mənzil, mümkün qədər çox və sadə, münasib yaşayış sahəsi... Dahi Korbüze demişkən: "Ev — yaşayış məşınıdır" və buna da can atmaq lazımdır. Can atmaq lazımdır ki, bu məşın saz olsun, hər detalı düzgün ölçülüb-biçilsin, artıq heç nə olmasın bu məşında — nə zahiri bərbəzək, nə göz qamaşdıran estetik forma. Yoxsa bəs biz haçan həll edəcəyik mənzil problemini. Eybi yoxdur, çox şey dəyişəcək... Moskvadan təzəcə gəlmişəm — çox dəyişikliklər olacaq, böyük tədbirlər hazırlanır. İndi sən də görəcəksən, oğlum, bu qoca Şövqü kişinin qabında hələ çox şey qalıb... Sən də, yəqin sənəin kimi düşünən başqa cavan yoldaşların da —

xahiş edirəm onlara da de, — mənə keçmiş işlərimə görə yox, gələcək işlərimə görə qiymət verin. Keçmiş işlərim elə bil olmayıb.

Fuad Şövqüdən çox şey əxz etmişdi ömrü boyu, ancaq əxz etdiyi ən vacib şey-dünənsiz yaşamağa öyrənməsi idi. Elə yaşamağa ki, guya heç dünənki gün yerindən-dibindən olmayıb hər şey bax, bu gün səhər başlanıb...

Sonra o biri otağa, Şövqünün kabinetinə keçdilər. Xalçalarla döşənmiş geniş işıqlı otaq döşəmədən tavana qədər kitab rəfləriylə əhatə olunmuşdu. Fuad Salahlının onlara göstərdiyi müasir dünya memarlığının tək-tük reproduksiyaları müqabilində burada Korbüzenin, Raytın, Mis van der Roenin, Hropiusun, Joltovskinin iri həcmli nəfis albomları vardı. Fuadın, adlarını yalnız kitablardan bildiyi bir çox görkəmli rus, erməni, gürcü, eston memarları öz fotosəkillərini, kitablarını, albomlarını xoş sözlərlə Şövqüyə hədiyyə vermişdilər. Müasir dünya arxitekturasının problemlərini, cərəyanlarını, imkanlarını Şövqü heç də Fuad Salahlıdan az bilmirdi və bütün bunlar haqqında ondan pis danışmırdı...

Şövqü:

—Fuad, bala, — deyirdi, — memarlıqda böyük dəyişikliklər gözlənilir, mənim də böyük perspektiv planlarım var. Amma mənə köməkçilər lazımdır; — birini bu gün tapdım — sən, daha kimləri cəlb etmək olar? Sənin kimi, mənim kimi düşünən tələbə dostlarından kimi məsləhət bilirsən, kim bizimlə işləyə bilər?

Fuad Oqtayın və bir neçə başqa yoldaşının adını çəkdi.

—Bəs müəllimlərinizdən? Mən yaxşı bələd deyiləm sizin institutun müəllimlərinə, amma yəqin onların içində də bizim əqidəmizə yaxın olanları var. Yəqin elə sən də bu məruzəni yazanda hər halda müəllimlərinə kimləsə məsləhətləşibsən, kimsə sənin fikirlərini bəyənilib, səni ruhlandırılıb, həmi?

Fuad:

—Müəllimlərimizdən bizə ən yaxın Fuad Salahlıdır, —

dedi.

Şövqü:

—Fuad savadlı memardır, — dedi, — amma rus demişkən neudaçnikdir, heç bir vaxt dövrün nəbzini tuta bilməyib o...

Bilqeyis xanım yenə çay gətirdi.

Şövqü:

—Bir də, Fuad, bala, — dedi — məndən sənə amanat — bir şeyi heç vaxt yaddan çıxartma. Aramızda sənə o dekanın, nədir onun familiyası?

—Zülfüqarov.

—Hə, o Zülfüqarov kimiləri də var... Və bir Zülfüqarovla yüz nəfər Fuad Salahlı kimisi bacarmaz, amma yüz Zülfüqarovun öhdəsindən bir Şövqü Şəfizadə gələr! — Bu sözləri açıqdan-açığa qürrələnərək deyirdi, özü də başa düşdü ki, bir az lovğalanma kimi çıxır və dərhal mülayimcəsinə əlavə etdi: — Bax bütün bunları mən sənə oğlum kimi deyirəm... Güclü olmaq lazımdır, bala, güclü... Mənim babam rəhmətlik həmişə deyirdi ki, dağ olmaq istəyirsən, dağa söykən...

Axşam altı olardı, Fuad Şövqügildən çıxanda. Səhər institutda Zülfüqarov onu görən kimi gülə-gülə:

—Eloğlu, sudan yaman quru çıxdın ha! —dedi. — Canından, başından muğayat ol. Kişinin kefi necədir e, Qurban qağanın?

Fuad nəyi unutsa da bunu unutmadı. Bir il bundan qabaq pensiyaya çıxmış Zülfüqarov onun qəbuluna gəlmişdi. Xırda bir xahişi vardı. Fuad onu xüsusi bir nəzakətlə qarşıladı, amma ısrarla qocaya "sən" deyirdi, tez-tez "eloğlu deyirdi, arada bir "allahsız" da gupadı. Zülfüqarovun xahişini yerinə yetirmək Fuadçün su içmək kimi asan bir iş idi. Amma Fuad:

—Canınçün eloğlu, çox zor iş üçün ağız açırsan, — dedi. — Əlimdən gələni edərdim sənə xətrin üçün, amma heç düzələn məsələyə oxşamır.

Əli ətəyindən uzun, suyu süzülə-süzülə çıxıb gedən Zülfüqarovu kabinetinin qapısınınca otürdü və Zülfüqarov

qapıdan çıxanda özünü saxlaya bilmədi:

—Eloğlu, — dedi, — bax, canından-başından muğayat ol ha!

O vaxt isə məsələlər, doğrudan da xeyrə həll olundu. Asya deyirdi ki, mənim nəzirlərim allahı rəhmə gətirdi. Doğrudan da aldığı kiçik məvacibin yarısını nəzir-niyaz paylamışdı Asya səfeh... Fuadı təbii ki, institutdan qovub eləmədilər, ondan yan gəzənlər yenə mehribanlıq göstərdilər.

Amma Böyük Fuadı — Salahlı Fuadı bir ay sonra tələbələr arasında zərərli fikirlər təbliğ etdiyinə görə, müasir milli memarlığımıza xor baxıb nihilist münasibət bəslədiyinə görə, konstruktivizmə və Qərb memarlığına aludəçiliyinə görə institutdan çıxartdılar.

Altıncı fəsil

Fuad saata baxdı və Mir İsmayılın sözünü kəsdi.

—Yaxşı, mən aerodroma getməliyəm, Yekunlaşdır çıxışını, Mir İsmayıl.

Mir İsmayıl:

—Yekunlaşdır deyəndə, elə dediklərim bu qədərdir, — deyib oturdu.

—Yaxşı, onda qurtaraq iclası, gedə bilərsiz.

İşçilər otaqdan çıxdılar. Fuad Nellini çağırdı:

—Qaraja zəng vurun, Qasım gəlsin, aerodroma gedirəm.

—Baş üstə, yoldaş Mehdiyev, amma orda sizi gözləyirlər, deyir özünüz vaxt təyin etmisiz.

—Kimdir o, vaxtım yoxdur, tələsirəm.

—Oqtay Muradov.

—Hə, Oqtay. — Fuad əlini başına apardı, saçlarını qarışdırdı — çağır gəlsin — dedi.

Oqtay daxil oldu:

—Görürəm yenə iclasları durna qatarı kimi səfə düzmüsən, — dedi.

—Day demə, yallah Oqtay — Durub əl uzatdı. — Bir macal eləyə bilmirəm ki, səninlə görüşüb ağıllı-başlı söhbət eləyək, danışıb-dərdləşək.

—Özün özünlə görüşməyə vaxt tapırsan ki, mənimlə də tapasan...

—Bax, bura bax, — dəftərçəsini göstərdi — sənin sözlərin yadımdan çıxmayıb ha!.. Gündə özümçün qeyd edirəm: — özüm özümlə görüş. Yəqin mənim də yavaş-yavaş başım xarab olur.

—Buna heç vaxt macal tapmayacaqsan, o qədər ki, sən camaatla iclas keçirirsən.

—Eh, ay Oqtay, elə bilirsen, camaatla iclas keçirirəm. Camaat iclasda danışır, mən qulaq asmıram, özüm özümlə öz içimdə gündə yüz iclas keçirirəm, yüz daxili səs eşidirəm; amma yekunlaşdırıb qərar çıxartmağa macalım olmur.

Telefon zəng çaldı.

—Bəli. Yox, saat ikidə. Bəli. Dəfn dörddədir. Oldu. — Dəstəyi asdı və eyni zamanda o biri telefon səsləndi. Oqtaya: — Görürsən də mənim günümü? — dedi. — Bəli, eşidirəm, yoldaş Sadıxov. Baş üstə, göndəririk.

Özü nömrə yığdı:

—Mürsəl, trestə arayış göndərin. Sadıxovun adına. Sabah yox, adama sözü neçə kərə deyərlər?! — Cavab gözləmədən dəstəyi qoydu.

Oqtay:

—Mən çox fikir eləmişəm, — dedi, — sənin tipdə adamların fəallığı bilirsen nədəndir, hə? Öz-özünüzdən qaçmaq istəyirsiniz, vəssalam...

Fuad bir qədər sərt:

—Elə bu dərin fikrini mənə çatdırmaq üçün yanıma gəlməyə belə can atırdın? — dedi və dərhal da özünü ələ aldı; yox, bu sayaq danışmamalıdır, itməcazlıq, acıdıllıq uğursuzluğun, küskünlüyün əlamətidir; Oqtay bu cür atmacalar ata bilər, amma Fuadın ixtiyarı yoxdur: adamlara rəhbərlik etmək

istəyirsənsə, onların narazılıqlarına, həsədlərinə, acıqlarına da gərək dözümlün olsun, gərək onların qabıqlarına girə biləsən ki, keçirdikləri, içlərində boğduqları hissləri-həyəcanları başa düşə və yola verə biləsən. — Bağışla, Oqtay, — dedi, — ürəyinə dəymək istəmirdim.

Oqtay da gülümsündü:

—Sən də incimə, — dedi. — Nə isə bu çox uzun söhbətdir, bir gün, inşallah, macal taparsan eləyərək bu söhbəti. — Oqtayın gicgahları ağappaq ağarmış, ordları batmışdı, son vaxtlar lap düşüb yazıq, ya bəlkə Fuad Salahlının ölümüdür ona belə ağır təsir edən?

—Ayrı şey üçün gəlmişəm yanına. Bilirsən də, bu gün Fuadı basdırırıq.

—Bilirəm — "Basdırırıq". — Dəfndə çıxış edəcəyini demədi Oqtaya, onsuz da Oqtay orada olacaq, görəcəkdİ. Kədərli görkəmlə: —Yazıq Fuad, heyf ondan — dedi.

Oqtay onun təəssüfünə məhəl qoymadı:

—Biz qəzetə elan vermək istəyirik, — dedi. — Mən, Asəf, Sultan, bir neçə nəfər — onun keçmiş tələbələri, iş yoldaşları. Amma götürmürlər, deyirlər elan onsuz da çoxdur. Sən kömək edə bilməzsən ki?

Fuad:

—Edərəm, — dedi, dəstəyi qaldırdı, nömrənn yığdı, xahişini bildirdi və təşəkkür elədi. Oqtaya:

—Vəssalam, — dedi, — verin elanınızı. Mənə görə başqa qulluğun?

Oqtay:

—Çox sağ ol, — dedi, — mən heç düşünmürdüm ki, belə asan həll oluna bilər. Sən ki bunu elədin, böyük işdir, səhərdən çalışırdıq bir şey çıxmırdı, — ayağa durdu.

Fuad:

—Otur, — dedi, — hələ bir neçə dəqiqə vaxtım var, çataram alman qardaşları qarşılamağa. De görüm kim-kim verirsiniz, başsağlığını? Sən, Sultan, Asəf...

—Cahangir, bir-iki yoldaş da var, sən tanımazsan...

Fuad:

—Məni də yazın, — dedi.

Oqtay tutulan kimi oldu:

—Axı sən... — deyə sözə başladı, amma susub durdu, elə bil söz axtarırdı — axı sən hər halda rəsmi adamsan...

— Ad, familiyamı bütünlüklə yazmayacaqsınız ki... Oqtay, Sultan, Asəf, Cahangir, bir də Fuad, kim nə bilir hansı Fuaddır?

—Özün bil... yazarıq, — nə isə Oqtay çox könülsüz deyirdi bunu, — amma neynirsən axı?.. Hə — nə isə yadına düşdü. — həm də sənin familiyan rəsmi nekroloqun altında yazılıb da?

—Nə olsun? Rəsmi nekroloq — rəsmi nekroloqdur, bu başsağlığını isə yaxın adamlar verir...

—Bəli, yaxın adamlar! — Oqtay lap məyuslaşmışdı.— Yaxşı, yazarıq sənin adını, bilmirəm amma neyləyirsən bunu?

—Necə yəni neyləyirsən? Bəs siz neyləyirsiniz? Sən, Asəf, Sultan? Onsuz da bu indi yazıq Fuad Salahlının vecinə deyil... hər halda mən də onun tələbəsi olmuşam axı...

—Düzdür, olmusan. — Oqtayın səsinə nə isə bir xal, çalar vardı, bunu yalnız Fuad duya bilərdi. — Amma qərribə bir höcətlik Fuada da hakim kəsilmişdi, xəstə bir həvəs — məsələni axıracan açıb-ağartmaq həvəsi duyurdu.

—Nədi, Oqtay? Deyəsən, bu heç səni açmadı axı... Məni öz dəstəniyə yaraşdırmırsınız axı deyəsən? İndi yəqin ürəyində deyirsən; əcəb işə düşdük, kaş heç bu məsələyəçün Fuada müraciət etməyəydik, nə bileydiz ki, öz adımı da böyrünüyə qoşacam? İndi məni kənar eləmək də yaxşı düşməz, amma mənim adımı öz aranızda görmək də ürəyindən deyil... axı heç kim bilməsə də siz ki biləcəksiniz — Fuad — yəni hansı Fuaddır bu!

—Sənə nə olub, Fuad? Bu nə qərribə söhbətdir belə?

—Niyə ki, mən açıq danışmağı sevirəm, hərdən-birdən. Çox vaxt açıq söhbətə macalım olmur, elə əslinə baxsan indi də yoxdur, amma rus demişkən, "radi sportivnoqo interesa",

mənimçün maraqlıdır: deməli, elan verməyə kömək lazım olanda Fuad Mehdiyev yaxşıdır, amma adının sizinlə yanaşı çəkilməsinə layiq deyil...

—İndi bir yaxşılıq elədin, o saat gərək başımıza qaxıb burnumuzdan tökəsən?

—Yox, niyə ki. İntəhası sənin hərəkətindən belə çıxır ki...

—Yaxşı... — Oqtay elə bil birdən qarara gəldi — indi ki, açıq danışmaq istəyirsən, mən də açıq danışaram. Məsələ onda deyil ki, sənin adın bizim siyahıya layiq deyil. Özün də bilirsən ki, bu əbləh söhbət olardı. Məsələ ondadır ki, Fuad Salahlının ailəsinə verilən başsağlığında sənin adının düşməsi... necə deyim... münasib deyil.

—Niyə?

—Özün bilirsən niyə... Bütün o əhvalatlar yadından çıxıb?

—Ay sağ ol, aton rəhmətlik! Mənə də elə bunu bilmək lazım idi. O, əhvalatlardan iyirmi üç il keçir. Ən ağır cinayəti də müddətin uzaqlığına görə bağışlayırlar. Siz, sən və sənin dostların isə hələ də bu kini ürəyinizdə saxlayırsız! Halbuki mənim heç bir cinayətim-zadım da olmamışdı. Elə Fuad Salahlı rəhmətlik özü də ömrünün axırınacan mənimlə barışmadı və bu dünyadan da mənə olan ədavətini apardı. Amma mən ona hörmət edirdim, edirəm və edəcəm xatirəsinə... İndi Oqtay, sən, mənim məktəb yoldaşım, sən de görüm, yəni doğrudan da bu fikirdəsən ki, o vaxt Salahlıni mənim üstümdə çıxartmışdılar institutdan...

—Nə bilim, Fuad, amma hər halda o vaxt hamıda belə fikir oyanmışdı ki, onu sən satmısan Şövqüyə?

—Şövqüylə qohum olacağım o vaxt mənim heç yuxuma da girməzdi. Doğrudur, məni institutdan çıxartdırmağa Şövqü qoymadı, kstati o vaxt Fuad Salahlı hardaydı?

—Yalan demə! Fuad o günlər sənə kömək eləmək üçün dəridən, qabıqdan çıxırdı, döymədiyi qapı qalmamışdı, indi neyləsin ki, gücü çatmadı. Yalnız Şövqünün və Şövqü kimilərin gücü çatardı bu işə.

Fuad:

—Nə isə, keçənə güzəşt deyərlər, — dedi — amma bu məsələni birdəfəlik gəlin ayırd edək: mən heç vaxt heç kəsi satıb-eləməmişəm. Düzdür, o vaxt Şövqü məni evinə çağırdı, soruşdu, mən də dedim ki, Fuad Salahlının məruzəmin umumi ruhundan xəbəri var idi. Bu məgər sirr idi? Məgər Fuad Salahlı onda, ya sonralar kimdənsə gizlədirdi Şövqüyə olan münasibətini? Hamı bilirdi ki, Şövqünü görməyə gözü yoxdur...

—Məsələ onda deyil, Fuad. Məsələ tamam başqa şeydədir. Sən axı bilirsən ki, Salahlı sənə və mənə neçə münasibət bəsləyirdi. Övladı yox idi, ona görəmi, ya başqa səbəbdənmi bizi oğlu bilirdi, ardıcılıarı bilirdi, səni məndən də artıq istəyirdi... Nədənsə beyninə batırmışdı ki, özünün eləyə bilmədiklərini, həyata keçməmiş planları, layihələri biz yerinə yetirəcəyik və birinci növbədə də sən, məhz sən!.. Amma sən... onu institutdan çıxardandan sonra, kim çıxartdırdı, nə yolla, necə, bunda işim yox, amma Salahlı institutdan qovulandan sonra sən bircə dəfə də onun qapısını açmadın; o vaxt bərk Şövqüylə cur olmuşdun... Şövqügilə gedib-gələndən bəri bircə dəfə də olsun Fuada yaxınlıq göstərmədin, elə bil heç o adda adam tanımırısan. Fuadı bu bilirsən necə yandırırdı. Heç cür beyninə sığışdıra bilmirdi ki, insan birdən-birə belə dönük çıxıb bilər, bütün o söhbətlərimizi, birgə arzularımızı, mübahisə və müzakirələrimizi, hər şeyi, hər şeyi tapdalayar. Bəzən gecələr mübahisəmiz uzananda Solmaz bizə kartof qızardardı, yadında... bir dəfə pulumuz yox idi, yadında, Fuadın ad günüydü, olan-qalan qəpik-quruşumuzu verib araq almışdıq, Fuadgildə də yalnız bircə dənə, bircə dənə lumu qalmışdı, lumunu da yeyib qurtardıq, sonra araq içib lumu qabıqlarını zakuska eləyirdik, yadında? — Oqtay adda-budda danışır, amma bu hətərən-pətərən danışmaq deyildi. Fuad bu pərakəndə sözlərin, dağınıq xatirələrin dəqiq məntiqini izləyə bilirdi. — Bütün bunları sən bir günün içində unutdun, adlayıb keçdin...

Şövkünün... — Əgər desəydi ki, "qızın aldın" Fuad onu otağından qovacaqdı, Oqtay bir an susub — Şövkünün... adamı oldun — dedi, yenə susdu, baxışları harasa çox uzaqlara dikildi və sükutdan sonra əlavə etdi: — Bilirsən nə çətin günləri oldu Fuadın... İnstitutdan çıxardılandan sonra...

— İnstitutdan çıxardılandan sonra — deyə Fuad Oqtayın dalğın tonunu yamsıladı. — Başa düşmürəm nə bayraq eləmisiz bunu institutdan çıxartdılar, səkkiz aydan sonra da bərpa elədilər... Hətta işləmədiyi vaxtın maaşını da aldı, səhv etmirəmsə...

Oqtay qəmli-qəmli:

— Yox, səhv etmirsən, — dedi, — amma səkkiz ay — 240 gün, 240 gecə deməkdir, Fuad, hər saati, hər dəqiqəsi min əzaba çevrilən 240 gün, 240 uzun-uzadı, qurtarmaq bilməyən gecə...

Fuad güldü:

— Afərin, tez hesabladın! Ayı günə tez vurdun, amma 240 gün, nə bilim neçə min saat, neçə milyon dəqiqə olsa da, hər halda bu müddət keçib getdi və Fuad yenə instituta, əvvəlki mövqeyinə qayıtdı ki...

— Çünki təslim olmadı, haqqını tələb etdi, haqlı olduğunu isbat elədi.

— Xeyr, bağışla, tamam başqa səbəblərə görə... Qəzetlərdə partiyanın qərarı çap olundu — memarlıqda bəzəkçilik barəsində. Fuadın da dili uzun oldu ki, mən də məhz elə bunları deyirdim də...

— Görürsən ki! Deməli, ədalət hökmən qalib gəlir.

— Mən görürəm, amma sən də bil ki, mənim vicdanım təmizdir Fuad Salahlının ruhu qarşısında. Bilmək istəyirsənsə Şövkünün də...

Oqtay:

— Dilinə gətirmə bunu, Fuad, — dedi. — Səni deyə bilmərəm, amma Şövkü Fuada elədiyini eləyib... Əlindən gələni eləyib, onu layihəçi memar, yaradan, tikən memar

olmağa qoymadı... Hətta Fuad Salahlı elmi işə qapananda burada da ona mane olmaq istədi, dissertasiyasını ləğv elətdirməyə çalışdı, intəhası bacarmadı.

—Bütün bunlar ara qeybətləridir, Oqtay. Məni bağışla, amma sənə heç yaraşmaz belə xala-bacı söhbətlərini təkrar eləmək...

—İncimə, Fuad, bilirəm Şövqü qayınatandır, Rimanın atasıdır, amma mən bilmədiyimi demərəm...

Fuad bir an qorxdı, qorxdı ki, Oqtay doğrudan da dəqiq faktlar, inkaredilməz sübutlar gətirər və Fuadçün bu da bir mənəvi problem yaradar; macalı hardaydı Fuadın bu cür köhnə-güləşdə qurdalanmağa, həm də axı indi Fuad Salahlı dünyadan gedəndən sonra bütün bunların kiminçün və nə əhəmiyyəti vardır?

—Yaxşı, Oqtay, qadası, mübahisə eləməyə, istəmirsiz, yazmayın mənim adımlı, bəlkə Solmaz xanımın da xoşuna gəlmədi bu heç. Axı o da yəqin Şövqünü və məni ərinin düşməni sayır...

Oqtay nə hə, nə yox dedi, ayağa qalxdı, dinməzcə Fuadla görüşüb otaqdan çıxdı.

Fuadın isə xəyalında çoxdan yadına salmadığı, unutduğu, daha doğrusu, unutmaq istədiyi, demək olar ki, unutduğu, amma büsbütün unuda bilmədiyi bir səhnə canlandı: Fuad Salahlı instituta bərpa olunan gün dəhlizdə dayanıb gülümsünür, tələbələr bir-bir yanaşır onu təbrik edirlər. O, Balaca Fuad isə ürək eləyib yanaşa bilmir Böyük Fuada. Axı səkkiz aydır ki, görüşüb kəlmə kəsməyiblər. Niyə, axı niyə yanaşmadı, yanaşa bilmədi. O vaxt-Balaca Fuadın Böyük Fuad qarşısında, nə qəbahəti, nə günahı vardı ki, bunu etməkdən çəkındı?! Niyə, axı niyə qorxurdu ki, əl uzatsa Böyük Fuad əlini cibində gizlədər və Balaca Fuadın əli havada qalar...

Yeddinci fəsil

—Fuad qədəş, aerodroma gedirik?

—Hə, Qasım, özü də bir az tez sür, iyirmi dəqiqəyə çatmalıyıq.

—Oldu.

"Axı niyə Oqtayın ürəyində bu qədər pas var? Üzə vurmur, amma hər sözündən, hər hərəkətindən sezilir ki, Fuadı gözləri götürmür. O da, Sultan da, Asəf də. Rumiyyə olsaydı deyərdi: "Əlbəttə, gözləri götürməyəcək, paxıllığını çəkirlər dəU. Rumiyyənin belə məsələlər barəsində qəti və dəqiq fikri var. Amma Fuad keçmiş tələbə yoldaşları haqqında bu cür müstəqim, birbaşa düşünmək istəmirdi, belə fikirləri başından qovurdu...

Bir yana baxanda, görünür, Rumiyyənin sözlərində də həqiqət var. Yaxşı deyiblər ki, fələk məni dostlarımdan qorusun, düşmənlərin öhdəsindən birtəhər gələrəm. Doğrudan da düşmənin münasibəti aydındır: düşmən düşməndir. Düşmən dönük çıxma bilməz, üz döndərə bilməz, etibarsızlıq eləməz. Axı düşməninə etibarın yoxdur ki, xainliyində də sarsılsan. Dönük çıxmaq, üz döndərmək, etibarsızlıq — dostların imtiyazıdır. "Dost-dost" deyirsən Sultan Asəf, Cahangir hardan sənənin dostun oldu? Salam, əleyksalam, vəssalam. Ümumiyyətlə, vardırımı sənənin dostun? Oqtay haqqında müəyyən mənada demək olardı bu sözü, amma bu dostluq da iyirmi ilin arxasında qalmışdı, bu illər uçurumunun dibində o qədər hadisələr, itkilər, qazanclar olmuşdu ki... yaxşı, dostluqları özlərinə qalsın, amma belə ürəkbulandıran atmacalar, iynələr, tikanlar nəyə görədir axı?... Fuad bütün bunlara nəylə əsas vermişdi... Nə təqsiri, nə günahı vardı onların qarşısında. Bəlkə günahı bir bu imiş ki, onların heç birinin axırı — bu, ya digər səbəbdən bir yana çıxmadı. Tələbəlik həyatları bir başlamışdı, ilk addımlarını birgə atmışdılar, necə deyərlər, startda hamısının imkanları eyni idi. Fuadın təqsiriydi ki, o həyatda daha çox qazanmışdı, Oqtay və Oqtaykimilər isə yalnız və

yalnız öz prinsipləri üzərində əsə-əsə qalmışdılar... Həm də məlum deyil, əgər sanballı bir qazancın hesabına bu prinsiplərindən keçməli olsaydılar keçərdilər, yoxsa yox. "Biz satılmırıq!" Bəlkə ona görə ki, alan yoxdur, dostlarım, hə? Prinsip — işdir — tikilmiş bina, salınmış massiv, nımdaş binalardan azad olub açılmış meydan... Onlar əlbəttə, Fuada bağışlaya bilməzdilər ki, Fuadın bu şəhərdə həmişəlik izi qalacaqdır — neçə-neçə bina, prospekt, yaşayış rayonu... Öz ələmlərində onlar yəqin elə düşünürdülər ki, Fuadın planlaşdırdığı məhəllələri daha yaxşı planlaşdırı bilərdilər, saldıği küçələri, tikdiyi binaları daha uğurlu yarada bilərdilər. Amma edə bilmirdilər, ona görə də içlərini yeyə-yeyə qalmışdılar. Yəqin dalınca küncdə-bucaqda qeybət də qırırdılar ki, "Fuadın bəxti Şövküylə qohum olanda gətirdi". Qoy elə düşünsünlər, cəhənnəmə ki... Qəribədir, niyə mən öz içimdə bu qədər mübahisə edirəm Oqtayla, Oqtaylarla, hətta hirsələnirəm, qızıram onlara. Niyə fikrimi bu qədər məşğul edirlər. Niyə mənə elə gəlir ki, Oqtay da, onun dostları da nə səbəbdənsə özlərini məndən yuxarı tuturlar, məni özlərinə tay bilmirlər. Halbuki tərsinə olmalıydı məntiqən.

Oqtay bir dəfə ağzından qaçırdı ki, "Fuad, sən elə bilirsən biz sənə paxıllıq edirik, vallah, inan ki, eləmirik". Lap "qarğa, məndə qoz var" oldu. Çox əcəb, eləmirsiz, daha yaxşı, atovuz rəhmətlik. Bəs niyə eləmirsiz? Çox nahaq eləmirsiz! Gərək eləyəydiz! Şövkü demişkən sənətkarda gərək bir az paxıllıq olsun, bütün başqa ehtiraslarla və bütün başqa cəhətlərlə yanaşı. Hələ onu demirəm ki, hər bir kişidə, elə yəni qadında da — bu hiss bir qədər olmalıdır... Şübhəsiz, bu hiss başqa hissləri üstələməməlidir, həddən artıq şişib adamın beynini zəhərləməməlidir, amma əndazəsində, xörəkdə duz kimi, şəxsiyyətin tərkibində də paxıllıq olmalıdır. Yaxşı, paxıllıq demə, həsəd də, rəqabət hissi də, özgənin uğurlarına qısqanclıq də, nə bilim nə deyirsən də. İş sözdə deyil ki, məsələnin məğzində, mahiyyətindədir... Nə belə fəxr edirsiniz ki, paxıl

deyilik. Deməli, yarış hissi yoxdur sizdə, qalib gəlmək əzmi, iradə, inad, qüvvə yoxdur. Gücsüzlərin təsəllisidir sizin təsəlliniz; odur ki, həmişə güclülərin kölgəsində daldalanıb qalacaqsınız. Əşi, bir toxta görək, elə qızırsan ki, bu daxili mükəllimədə... Nə xəbərdir, nə olub belə, bütün bu şeyləri ürəyivə salırsan, işin-gücün qurtarıb? On beş iyirmi dəqiqəlik yolda tək qalmaq imkanın var, beyninə doldurursan cürbəcür həşəratı... Qoy yayınsın fikirlərin, ətrafa, yollara, çöllərə bax.

—Qasım, necə bilirsən, çatacayıq? Təyyarə on beş dəqiqədən sonra enir ha?

—Ayıb sözdür ki, Fuad qədəş. Kimi qarşılamağa gedirik belə?

—Xaricilərdir.

—Uşaqlar danışdı axı... Deyir on beş ölkədən amerikanski arxitektorlar gəlir, hə?

Fuad güldü:

—Ay səni Qasım, səndən də sözlər çıxır e! Necə yəni on beş ölkədən amerikanski arxitektorlar? Amerikanski arxitektor Amerikadan gələr də... Amma bu gələnlər Amerikadan deyil, Demokratik Almaniyadandır...

—Day keç xətamızdan da, Fuad qədəş, bisavad adamlarıq...

"O səfər Oqtay nə desə yaxşıdır, deyir"...

—Fuad qədəş, sağlığınıza qismət olsun, əmiri evdir ha...

Fuadgilin yaşadıkları binanın qabağından keçirdilər. Şövkünün layihəsiylə tikilmişdi bu ev... Şövkü özü də burda yaşayırdı, Fuadgillə eyni blokda, iki mərtəbə yuxarı — Fuadgil beşdə idilər, Şövkü yeddidə... Əvvəllər Fuadgil yeddidə, dörd otaqlıda idilər. Şövkügil beşdə — beş otaqlıda. Bilqeyis xanım rəhmətə gedəndən sonra Şövkü: tək adamam, beş otaq nəyimə lazım, — dedi, — həm də arvaddan sonra bu mənzilə girəndə yaman xiffət eləyirəm. — O vaxt Ceyhun da təzə olmuşdu, Fuadgilin ailəsi böyümüşdü. Bir sözlə, Fuadgil beş otaqlıya köçdülər, Şövkü isə onların dörd otaqlı mənzilinə daşındı... Bina, doğrudan da yaraşqlı bina idi... Kim deyirdi ki, bu sərt

konstruksiyalı, şüşə-beton qutunu — həmin o "tort" binaları tikən memar layihələşdirib? Şövqünün professionallığına söz ola bilməzdi...

Neçə ildir bu mənzilləri dəyişdirdikləri? Bilqeyis xanım ölən il. Ceyhun olan il. Nə dəhşətli il idi, ay aman... Şövqünün başına o əhvalat da həmin il gəlmişdi... Bəlkə elə Bilqeyis xanımın ömrünü də qısaltdı o əhvalat. Bədbəxt arvad yamanca qorxmışdu, ürək-göbəyini yemişdi vahimədən. O vaxtlar Şövqü maşın sürərdi. Özü sürərdi. Elə o vaxtdan birdəfəlik tərgizdi sükan arxasına keçməyi. Bir gün Bilqeyis xanımla bağdan qayıdırmışlar... Binəqədinin yanında cavan bir oğlanı basmışdı maşın... Yazığın canı elə oradaca çıxmışdı... Bilqeyis xanım lap başını itirmişdi, amma Şövqü özünü çox sakit və təmkinlə aparırdı... Bilqeyisi gətirib evlərinə çatdırdı, Fuadgilə zəng elədi, dedi Rumiyyəyə bir şey demə, boyludur, ona pis təsir edər, amma özün gəl, bir-iki saat Bilqeyis xalanın yanında otur, ona ürək-dirək ver, qoyma həyəcanlansın, mənim təcili işim var, getməliyəm. Fuad bu iki saati Bilqeyis xanımın yanında olmazın əziyyət çəkdi, hər on dəqiqədən bir arvad qışqırıb qəşş edirdi, Fuad həkim, təcili yardım da çağıra bilmirdi, Şövqü tapşırırmışdı ki, məbadə səs-küyə salasız... Fuad özü həkimlik etməli olurdu, qəndin üstünə valeryan damcıladıb birtəhər Bilqeyis xanımın ağzının içinə qoyurdu, su gətirirdi, üzünə su səpir, ayıldır, "əşi, bir toxtayın görək, nə olacaq Şövqü Camaloviçə ki?" deyə ovutmaq istəyirdi arvadı... Bilqeyis xanım isə yalnız: "Saat, saat" — deyə sayıqlayırdı və yenidən qışqırıb qəşş edirdi... Fuad sonralar bildi ki, maşın altında qalan oğlanın qol saati varmış və oğlan təkərin altına düşəndə saati sol yanağına yapışmış, həkk olub qalıb... Bilqeyis xanım da meyitin sifətini görmüşdü, qana qərq olmuş sifətini və sol yanağına həkk olmuş saat siferblatını...

Şövqü iki saatdan sonra qayıtdı, gözləri çuxura düşmüşdü onun da, saqqalı qeyri-adi bir sürətlə uzanmış və elə bil bu qısa vaxt ərzində tamam ağarmışdı; bəlkə də Fuada elə gəlirdi...

Ancaq Şövkü arvadına: — "Di sakit ol, — dedi. — Sakit ol, hər şey yaxşı olacaq?...U

Deyir, təqsir öləndədir... Demə içibmiş, halay-valay vururmuş, özü gəlib girib maşının altına... Şövkü ölən ailəsinə də çox maddi yardım göstərdi... Bir sözlə, sovuşub getdi bu məsələ, dilə-dişə də düşmədi... Çox adam heç indiyəcən eşitməyib bu əhvalatı... Amma bir ay sonra Bilqeyis xanım rəhmətə getdi. Nə dəhşətli günlər idi, ilahi. Niyə bu gün mənim yadıma, ancaq pis, ürək ağrısından şeylər düşür... Rumiyyənin qarnı burnunda idi... Anasının tabutunu qucaqlayıb hönkür-hönkür ağlayırdı... Fuadın anası ona yanaşdı, tabutdan aralamaq, ovutmaq istədi, çiynlərini qucaqladı... Bu səhnə indiyə kimi Fuadın gözləri qarşısındadır: Rumiyyə o qədər adamın içində kobud bir hərəkətlə Çərkəzin əllərini çiynindən atdı, bərkdən: "Əl çəkin məndən!" — dedi. Əlbəttə elə məqamda, Rumiyyəyə nə demək olardı, dərddən lap ağılı çaşmışdı, amma hər halda...

Çərkəz uddu, bir şey demədi, kirmişcə kənara çəkildi. Bilqeyisi basdırıb qəbir üstündən qayıdandan sonra da onlara gəldi, mətbəxə keçdi, gələn qonaqlara çay paylamaq, ev-eşikdə əl tutmaq istədi... Arada bir də Rumiyyəyə yanaşdı: "Qızım, bir toxta, ölənlə ölmək olmaz, özünə yazığın gəlsin, — dedi — qarnında da balan var". Rumiyyə kəskin ədayla üzünü yana çevirdi, gələnlərdən kiminləsə bərkdən danışmağa başladı.. Çərkəzin sözü ağzında yarımçıq qaldı. Gecə isə Rumiyyə Fuada: "Anana de ki, mənə təsəlli-zad verməsin, — dedi, — öz dərdim özümə bədsi..." — Rumiyyənin gözlərində elə dərin bir iztirab vardı ki, Fuad etiraz edə bilmədi. "Çaynan-zadnan da işi yoxdur, Köməkçi çoxdur, paylayarlar". Çox sonralar bir dəfə hardansa söz düşdü, Şövküylə bu barədə danışdılar. Şövkü belə izah etdi ki, həmişə Bilqeyisin gətirib-apardığı stəkan-nəlbəkini başqa adamın əlində görmək ağır olub yəqin Rumiyyə üçün; qonşu, yad adam başqa məsələ... Amma yaxın qohum, Çərkəz bacı, Bilqeyisin qab-qacağını işlədərkən nə isə doğrudan

adamın ürəyinə pis gəlir. Fuad anasına heç nə demədi, təbii. Çərkəz özü hiss etmişdi. Kənar adam kimi bir qırağa çəkildi. Üçünü verəndə gəldi, bir də yeddisində... Qırxına xəstələnmişdi, gələ bilmədi. Bir də ilində gəldi. Və bir də ayrı heç bir vaxt onların qapısını açmadı... Əvvəllər Fuad bunun fərqiə varmırdı. Bilqeyis xanım sağ olanda da bir elə gediş-gəlişləri yox idi. Çərkəz də, Qurban da Fuadgilə olsa-olsa bayramdan bayrama gələrdilər. Rumiyyə isə ümumiyyətlə bu neçə illik qohumluq ərzində Fuadın ata evində ya üç, ya dörd dəfə olmuşdu. Şövküylə Bilqeyis isə, gərək ki, bircə dəfə olmuşdular. Fuadla Rumiyyənin toy günündə...

Bilqeyisin ili çıxandan sonra Pərvizin ad gününü elədilər. Qurbanla Çərkəz gəlmədilər. Çərkəz gündüz gedib Pərvizi məktəblərində təbrik eləmiş, hədiyyəsini vermişdi. Ceyhunun yaşına da Qurban tək gəldi, Çərkəzsiz, yarımca saat oturub getdi... Neçə il bu cür oldu: oğlanların yaşına ya heç biri gəlmirdi, ya ancaq Qurban gəlirdi, tez də gedirdi... Çərkəz Bilqeyisin ilindən sonra bir dəfə də olsun ayaq basmamışdı oğlunun evinə... Bir gün təsadüfən söz açıldı. Fuad atasıgilə gəlmişdi, Qurban evdə yox idi, söz-sözü çəkdi və oğlu gileyləndi ki, ay ana, heç bizim qapımızı açmırsan. Elə belə, sözgəlişi demişdi, doğrusu bunu çox da ürəyinə salıb fikir eləməyə macalı yox idi. Çərkəz: "Eh, ay bala, təki sən xoşbəxt olasan, rahatlığın olsun, — dedi. — İndi mən gəldim, gəlmədim, bunun nə təfəvütü var..." — Sözlü adama oxşayırsan, ana, səndə söz var?

Çərkəz araya ayrı söhbət qatdı, Fuad əl çəkmədi: ay ana, axı sizdən əziz mənim kimim var? — dedi və Çərkəz də kövrəldi. — Vallah, boş şeydir, ara söhbətidir, amma qulağıma bir söz çatıb. Rumiyyə neçə yerdə deyib ki, bu allahın heç insafı yox imiş, mənim xanım-xatın anamı əlimdən aldı, Çərkəz arvad buz baltası kimi sapbasağdır.

Çərkəz ağlamsındı, örpəyinin ucuyla gözlərini sildi: "Ay bala, ölüm hamıyçün var dayna, bir gün əcəl bizim qapımızı da

döyəcək, indi mənim nə təqsirim var ki, onların qapısını bizdən əvvəl tanıyıb"... Bir az da ağlayıb toxtadı, gedib əlüzünə su vurdu, qayıtdı, gülümsünüb: — "Bağışla, sən allah — dedi — dilim dinc durmadı, sən də ürəyini incitdim. Heç atan da bilmir bu söhbəti — Bir az susdu və əlavə elədi: — Odur ki, gəlmirəm bala. Deyirəm, qız məni görəcək, yaraları təzədən qövr eləyəcək... nəyə lazımdır bu... Uşaqlarçün burnumun ucu da göynəyir, ad günləridir — filan, gələrdim, niyə gəlməzdim, lap qollarımı çırmalayıb yeyib-içməyinizi də düzəldərdim, məclisinizi də yola verərdim, amma deyirəm şadlıqlarına niyə zəqqum qatım axı"...

Fuad and-aman elədi ki, böhtandır, Rumiyyə heç vaxt bu cür sözü dilinə gətirməz, mən mütləq öyrənib biləcəm ki, bu yalanı kim uydurub.

Səhərişi gün ezamiyyətə getdi, ordan qayıdanda təcili məruzəyə hazırlaşmalı oldu, başı qarışdı, macal eləyib nəinki öyrənə, heç Rumiyyəylə danışa da bilmədi... Əlbəttə, Rumiyyəylə danışmağa nə cür olsa vaxt tapardı, amma qorxurdu ki, Rumiyyə həngamə qaldıra, əksinə Çərkəzi borclu çıxarda, Fuadın özüylə də dava-dalaş, umu-küsü başlaya... Bütün bunlara isə Fuadın nə həvəsi, nə hövsələsi, nə də macalı vardı...

Qasım:

—Bax, o dey o binanı da Şövqü Camaloviç tikib, həmi? — deyə xəbər aldı. Fuad təsdiq elədi və Qasım: — Maşallah, kəllədir ha! — dedi. — Hə, Fuad qədəş, yaman kəllədir?

Fuad yenə başıyla təsdiq elədi ki, hə, doğrudan da yaman kəllədir...

Qasım:

—Şövqü Camaloviçin tayı-bərabəri yoxdur,—dedi. — Böyükə böyükdür, kiçiklə kiçik... Bax, mənim beş balam var, allaha and olsun, özüm bəzən adlarını çaşbaş salıram, amma Şövqü Camaloviç, Fuad qədəşin, Qəmbərin ölmüşünə, hamısının bircə-bircə adını bilir, hər məni görəndə əvvəlcə

uşaqların anasını soruşur: — Qızxanım bacı neçədir, sonra da
birbir uşaqların hamısını — Məmmədəli, Zakir, Zəfər, Səidə,
İsmixan. — Məəttəl qalasıdır, vallah, bu yaşda belə hafizən
olsun. Tfu, tfu, göz dəyməsin! Allah onu bizim başımızdan
əskik eləməsin. Bax, idarədə də beləydi, o vaxt mən onunla
işləyən vaxtlar işçilərin hamısının bircə-bircə adını bilərdi,
hamısıynan hal—əhval tutardı.

Şəhərdən çıxıb Balaxanı şosesiylə gedirdilər.

—Fuad qədəş, danışrlar ki, Şövqü Camaloviçə Moskvada
böyük vəzifə təklif eləyiblər — cəmi arxitektorların böyüyü,
razı olmayıb, deyib mən bütün Bakını tikib qurtarmayınca,
burdan heç hara ayaq basan deyiləm. Deyirlər, guya Şövqü
Camaloviç əhd eləyib ki, Bakını gərək Parijə çatdıram, sonra
öləm... Yəni Parij, doğrudan belə gözəldir, hə, Fuad qədəş, sən
ki olmusan orda?

—Gözəldir...

—Yəni Bakıdan da gözəldir?

—Hər şəhərin öz gözəlliyi var, — deyə Fuad dolayı cavab
verdi.

—Orası elədir, əlbəttə... Amma malades Şövqü Camaloviç,
kişi adamdır... Moskvada o cür vəzifədən boyun qaçırdasan?!.
Yəni elə bizim Qəmbərin tayıdır da... Qəmbəri də Leninqrada
aparırdılar, universitetə. Getmədi ki... bu ölsün...

Fuad: "Şifahi xalq yaradıcılığı"— deyə düşündü. Bu folklor
nümunəsi yəqin ki, neçə il bundan qabaq olmuş bir epizodun
bəzədilmiş bəhrəsidir. Doğrudan da neçə il qabaq o vaxt hələ
Bilqeyis xanım sağ idi. — Şövqünün Moskvaya köçmək
məsələsi vardı, əlbəttə "cəmi arxitektorların böyüyü kimi yox,
memarlıq institutunda kafedra müdirliyinə dəvət olunmuşdu.
Bilqeyis xanım iki ayağını bir başmağa dirədi ki, mən Bakıdan
heç yerə köçən deyiləm, gözümün ağrı-qarası bircə qızımızı
qoyub hara gedirik bu qoca yaşımızda. Şövqü də çox götür-qoy
elədi, əlbəttə, Bilqeyisi dilə gətirə bilərdi, amma hərtərəfli
fikirləşib anladı ki, itkisi qazancından çox olacaq. Moskvada

— adicə bir kafedra müdiri olacaq-nə burdakı imtiyazları qalacaq, nə burdakı imkanları... İndi bir gör camaat bunu necə bəzəyib: Parijə çatmaq-filan... Bakını tikib qurtarmayınca... Ay səni!..

Bu cür ad çıxartmağın özü də elə fərasətdir... "Cığal Şövqü". Fuad Salahlının sözü idi bu. Ancaq Fuad Salahlıdan bircə dəfə eşitmişdi cəmi-cümlətanı. Oqtaydan daha tez-tez eşidərdi bu ifadəni, əlbəttə o vaxtlar, Fuad hələ Rumiyyəylə evlənmədiyi illər. İndi Oqtayın nə həddi vardı Fuadın yanında qayınatasına cığal desin. O vaxtlar — Fuad Şövqügilə ayaq açandan sonra, amma hələ Rumiyyəylə aralarında bir şey olmayan zamanlarda — bir dəfə Şövqünün üstündə Oqtayla mübahisələri düşdü. Oqqay Şövqünü yamanlayır, Fuad isə müdafiə edirdi. Oqtay deyirdi ki, Şövqünün heç bir memarlıq prinsipi yoxdur, həmişə üzdədir, çünki burnu havadan iy çəkir, hansı dövr nə üslub, nə forma tələb edirsə ona da uyğunlaşır. Fuad da etiraz edib deyirdi ki, bu məgər pisdir? Dövrün tələbinə cavab vermək — özü məgər bir prinsip, bir əqidə deyil? Oqtay da onda dedi ki, — nədənsə bu sözlər Fuadın yadında qalıb — əqidələr cürbəcür olur-doğrusu da ola bilər, yanlış da... Amma əgər bir adam öz əqidəsinə görə əzab-əziyyətə, zillətə dözsə bu bir şeydir, başqa bir adam öz əqidəsinə görə hər cür imtiyazlara nail olursa, naz-nemət içində dolanırsa — bu başqa şey... Deməli, Oqtayın sözündən belə çıxırdı ki, imtiyazlar verən əqidə yanlış əqidədir — absurd fikirdir, bu fikrin məntiqi ardıcılığını davam etdirsən nələrə gəlib çıxmaq olar. İlk xristianlar öz əqidələri yolunda min işgəncəyə dözürdülər, ya islam şəhidləri öz əqidələri yolunda ölümə gedirdilər, bu məgər onların əqidələrinin düzgün olması deməkdir? Bu mübahisəni Oqtay: "Hər halda Şövqü cığaldır!" — sözləriylə bitirdi. — Görünür Fuadın dəlillərinə tutarlı bir cavab tapa bilmədi. — Cığaldır, vəssalam, oyununu düz, qayda-qanunla oynamır...

Qəribədir ki, Fuad sonralar dəfələrlə bu sözləri yadına salır və tam başqa bir çəhətdən bu ifadəyə haqq qazandırır: Şövqü,

doğrudan da cığal idi, amma bu sözün Oqtaygil nəzərdə tutduğu mənasında yox, hərfi, müstəqim, birbaşa anlamında... Şövqü şahmat oyununda yaman cığal idi. Bu oyunu yaman sevirdi, özü də babat oynayırdı, yaxşı yox, məhz babat, ortabab... Fuadla yaxınlıqlarının ilk çağlarında şahmat onların arasında bir növ ünsiyyət körpüsüydü.

O ilk vizitdən sonra Fuad tez-tez gəlməyə başladı. Şövqügilə. İlk vaxtlar Şövqü özü onu axtarıb tapar, evinə dəvət edər, oxumağa kitablar, baxmağa albomlar verərdi. Arabir xırda-para memarlıq tapşırıqları da verər, kurs işlərinə nəzər salar, sırf professional qeydlər və məsləhətlər edərdi.

Bu kitabları, albomları oxuyub qaytara-qaytara, tapşırıqları yerinə yetirə-yetirə Fuad bu evə ayaq açdı və bir qədərdən sonra ailələrinə məhrəm oldu. Bu vizitlər zamanı Şövqüylə hökmən bir-iki partiya şahmat oynayırdılar. Oyuna başlamazdan Şövqünün öz təklifiylə razılaşırdılar ki, "bax, qaytarmaq yoxdur, fiqura toxundunmu, gərək onu oynayasan", Fuad bu qaydaya tam riayət edirdi, getdiyi oyunun səhv olduğunu dərhal başa düşsə də qaytarmırdı, amma Şövqü, Şövqü belə bir səhv oyun oynayıb uğursuz nəticəsini görən kimi "yox, bu olmadı, mən huşsuzluq elədim, sən də fürsətdən istifadə etdin" deyər oyunu qaytarır, başqa fiqurla hərəkət edirdi. Və buna görə, Fuad Şövqüdən qat-qat yaxşı oynasa da, həmişə uduzmalı olurdu. Onun heç bir vaxt udmaq imkanı yox idi, çünki rəqibini nə qədər çətin vəziyyətə salır salsın, Şövqü, "yox, bu olmadı", — deyib bir neçə oyunu geri qaytarır, özüyçün əlverişli vəziyyət yaradırdı. Fuad içində qovrulurdu, amma heç cür üzə vurmurdu, Şövqünün bütün cığallıqlarını təbəssümlə udurdu. Ən çox onu yaxıb-yandıran o idi ki, Şövqü bu yolla qələbə qazanan kimi: "Hə, gördün dostum, — deyər qürrələnirdi. — TGet dolan hələ, xamisən, hənuzU, bəs sən nə bilirdin? Elə bilirdin qoca Şövqü bir stəkan sudur ki, götürüb içəsən. Məni udmaq tül işdir"...

Şövqünü udmaq, doğrudan da çətin idi, daha doğrusu qeyri-

mümkün idi, çünki elə bil onunçün heç bir qanun-qayda yazılmamışdı. Nə isə... Çığal Şövqü. Qəribə ayamadır, kimin ağına gəlib bu görəsən?

Rumiyyəyə də keçmişdi bu cığallıq. Əlbəttə, Rumiyyə nə şahmat, nə də başqa bir oyun oynardı, amma Fuad bu sayaq cığallıq prinsiplərini adicə həyat, məişət məsələlərində də çox müşahidə etmişdi. Rumiyyəyəçün də əsas şey — məqsədinə nail olmaq, istədiyinə çatmaq idi. Hansı yolla, nə üsulla — bütün bunların o qədər də əhəmiyyəti yox idi.

Rumiyyəylə yaxınlıqları elə şahmatdan başladı.

"Salam" və "xudahafizdən" başqa Fuadın Rumiyyədən eşitdiyi ilk söz, daha doğrusu ilk cümlə. "Mənə də öyrədin şahmat oynamağı" — cümləsi oldu.

Fuad həmişəki kimi Şövqüylə oynayırdı, Şövqünün vəziyyəti bir az qəliz idi və o, dərin fikirlərə dalmışdı. Bilqeyis xanım evdə yox idi və çayı onlara Rumiyyə gətirirdi. Yapon qravürləriylə süslənmiş qara podnosda iki stəkan çay, limon, mürəbbə, qənd gətirdi qoydu, amma nədənsə həmişə olduğu kimi otaqdan çıxmadı, onların yanında kürsüyə çökdü və şahmat taxtasına baxmağa başladı. Fuad göz qoydu ki, Rumiyyə heç bir şey anlamadığı şahmat oyununa diqqət kəsilərək, arabir oğrun-oğrun ona, Fuada da baxır... Birdən birə Fuada müraciət edib, şahmat öyrətməsini istədi və əlavə etdi:

Papa elə hey söz verir, amma öyrətmir...

Əlbəttə, Fuad ona şahmat-filan öyrətmədi, nə onda, nə sonralar, yəqin elə Rumiyyə özü də bunu sözgəlişi demişdi; sən deyən xüsusi bir arzusu yox idi. Amma bu təklifdən sonra onlar arabir danışmağa başladılar. O vaxt Rumiyyə bir oğlanla gəzirdi. Çox illər sonra, artıq Fuadla neçə ildi ər-arvaddılar, bir gecə, nə isə səmimi etiraflar ovqatında Rumiyyə boynuna aldı ki, həmin o oğlanı doğrudan da sevirdi, amma heç bir vaxt ona getmək fikrində olmayıb. "Ər olmazdı ondan, — dedi — evdarlıq damarı yoxdu onda".

Amma o vaxt bir ilə yaxın gəzmışdi həmin oğlanla.

Gəzdiyini heç atası da bilmirdi deyəsən. Fuad onları bir neçə dəfə küçədə, kinoda görmüşdü. Bu da yadındadır ki, qol-qola gəzmirdilər, həmişə bir-birindən bir az aralı yeriirdilər. Oğlan Rumiyyədən hündür idi... Çatmaqas, alagözlü sifayi bir gənçdi. Adı Çingiz idi, amma nədənsə hamı, o cümlədən Rumiyyə özü də ona Ovçu deyirdilər. Bəlkə doğrudan da ova-zada gedərmiş, ya bəlkə bu ləqəbin başqa tarixçəsi varmış, Fuad bilmirdi, maraqlanmamışdı, sonralar da soruşub eləmədi. Ümumiyyətlə, bir o gecədən savayı heç bir vaxt Rumiyyəylə onun haqqında danışmamışdılar — guya heç belə adam yerli-dibli olmayıb.

Amma bir səhnə indiyəcən Fuadın yaddaşında yaşayır və qəribədir, indiyəcən onu ağrıdır: bir dəfə Fuad Şövqügildə çox oturdu, Şövqüylə işləyirdilər və Fuad onlardan gecə birin yarısında çıxdı. Rumiyyə evdə yox idi. Onda hələ köhnə mənzillərində — "torta" bənzər binada yaşayırdılar. Fuad çöl qapısından küçəyə çıxdı və evləri səmtə getməyə başladı. Tini burulanda bomboş küçədə addım səsləri eşitdi və gələnləri gördü: Ovçuyla Rumiyyə idi. Fuadın yaddaşında qalan o idi ki, həmin axşam — gecəyarısı — hər ikisi çox, qeyri-adi dərəcədə gözəl görünürdülər və Fuadı ağrıdan da o idi ki, bir-birlərinə həddən ziyada yaraşırdılar. Rumiyyə dümağ paltarda idi, yubkasının ətkələri — o dövrün modasına uyğun olaraq çətir kimi gen idi, enli qırmızı kəmərlə taxmışdı və eyni cür qırmızı dəridən olan uzun qayıqlı çantasını çiyindən keçirmişdi. Uzun qara saçları çiyinlərinə tökülmüşdü. Fuad o an özünü Ovçunun şəxsində görmək istədi, yəni özü, Fuad olsun, Fuadlığında qalsın, amma Ovçunun uca boy-buxununda, onun qıyafətində, saçları da bax beləcə gur, gözləri də belə gömgöy, qaşları da belə çatma, kirpiklərin belə uzun, yanında da Rumiyyə olsun və Rumiyyə də məhz onu — Fuadın "mən"iylə Ovçunun simasının qəribə, mümkünsüz vəhdəti olan bir varlığı — sevsin. Bu anı bir hiss idi, Rumiyyə Fuadı görüb gülümsündü, Fuad da gülümsündü, salamlaşdılar, amma nə Fuad, nə də onlar ayaq saxladı, ötüşüb keçdilər və qəfilcən Fuad bir duyğudan,

ürəyinə dammış və sanki qəti qərar şəklini almış bir daxili hökmdən dıxsındı. Elə bil kimsə, qaibdən gələn bir səs onun qulağına pıçıldadı ki, bütün bunlara baxmayaraq, yəni Ovçunun Rumiyyəylə bir-birinə bu qədər yaraşmalarına baxmayaraq, onların indiki məsud bilməzliklərinə, bir sözlə, heç nəyə, heç nəyə baxmayaraq, Rumiyyə məhz sənin, Fuadın arvadı olacaq və sən, Fuad heç də Ovçunun zahiri cildinə girmədən, öz boyunda-biçimində, bu qızı Ovçunun əlindən alacaqsan. Haçan? Necə? Nə yolla? Hansı anlaşılmaz məntiqə görə? Bilmirdi. Amma hökmən Rumiyyəni alacağına əmin oldu. Elə qəti bildi ki, bunu, sanki bu artıq həyata keçmiş bir iş idi və həтта, qərİbədir, bir an Ovçuya yazığı da gəldi.

Vaxt sübut etdi ki, bu inamı — həqiqət imiş. Bəzən Fuad fikirləşirdi ki, vaxt çox əcaib bir məfhumdur. Biz nəhaq elə düşünürük ki, vaxt axır, durmadan hey axır; Keçmiş keçib, gələcək gələcək. Yox, vaxt donub qalmış, hərəkətsiz, sabit bir məfhumdur. Vaxt dəyişmir, bu bizik dəyişən, biz insanlarıq, özümüzük keçmişdən İndiyə, İndidən gələcəyə adlayan. Keçmiş isə həmişə var və öz yerində durub qalıb. Həmçinin gələcək — o da var, o da bütün hadisələriylə, vəqiələriylə, dolaylarıylə hazır, bitkin bir şəkildə mövcuddur və bizi gözləyir, bizim gəlib ona yetməyimizi gözləyir. Deməli, o vaxt, Fuad Ovçuyla Rumiyyəni küçədə görəndə bu ikisinin gələcək ayrılığı, Fuadla Rumiyyənin nigahları, Bilqeyisin ölümü, Pərvizin, Ceyhunun doğulması — hər şey, hər şey artıq mövcud idi, haradasa dayanıb onları gözləyirdi, gözləyirdi ki, müəyyən aylar, illər məsafəsi keçiləndən sonra bütün bu hadisələr indiləşsinlər...

...Və bu gözlənilməz gələcək o gecəyarı bir an içində vəyh kimi qəfildən Fuada açılmışdı — ayrı heç kəsin xəbəri yoxdu bu gələcəkdən — nə Bilqeyis xanımın, nə Ovçunun, nə Rumiyyənin... heç kəsin... Bircə Fuaddan başqa. Bəlkə bir də Şövküdən başqa...

Rumiyyənin ad gününü bilirdi. Şövqünün divardan asdığı iri təqvimdə üç gün qırmızı flamasterlə dairələnmişdi — özünün, Bilqeyisin və Rumiyyənin ad günləri. Rumiyyənin institutdakı dərş cədvəlini də bilirdi. Həmin gün saat 11-də gedəcəkdi dərşə. Fuad bazara gedib çox iri bir dəstə bağlatdırdı — qırmızı qladioluslar. İndi də bunu yadına salanda qulağının dibinəcən qızarıb — pulu Asyadan almışdı; əlbəttə, başqa bir bəhanəylə. Onun yarısında Şövqügilin evlərinin yanındakı avtomatdan zəng elədi, telefona Rumiyyə özü çıxdı.

—Rumiyyə xanım, sizi ürəkdən təbrik edirəm!

—Sağ olun, kimdir ki?

—Fuaddır.

—Aa, Fuad...

Fuad:

—Çox xahiş edirəm iki dəqiqədən sonra qapını açıb liftin qabağına gələsiz.

—Liftin qabağına? — Rumiyyə təəccübləndi. — Niyə?

—Çox rica edirəm, — deyə Fuad təkrar etdi. — İki dəqiqədən sonra.

Dəstəyi asdı binaya girdi. Diqqətlə dinləməyə başladı. Üçüncü mərtəbədə açılan qapı səsinə eşidəndə gül karzinkasını liftin içinə qoydu, özü çıxdı və çöldən əlini uzadıb üçüncü mərtəbənin düyməsini basdı. Liftin qapısı bağlandı, lift yuxarı hərəkətə başladı. Fuad bilirdi ki, lift üçüncü mərtəbəyə çatacaq, qapısı açılacaq və Rumiyyə boş adamsız liftin içində ona təqdim olunan qladioluslar dəstəsini görəcəkdi.

Əlbəttə, Fuad qalxıb gülləri özü də təqdim edə bilərdi, amma bu gün nə isə qeyri-adi bir hərəkət etmək istəyirdi və bu qeyri-adi hərəkəti ilə Rumiyyənin yaddaşında iz salmalıydı.

Yuxarıdan səs gəldi:

—Fuad, Fuad!.. — Rumiyyə onu çağırırdı.

Fuad hay vermədi, binadan çıxıb yola düzəldi. İnstitutda

bütün günü qulağı səsdə idi. Doğrudan da Şövqü Fuadı tapdırdı, sifariş göndərdi ki, axşam mütləq onlara gəlsin.

Necə uğursuz bir axşam idi o axşam... Fuad özünü necə da alçaldılmış, əzilmiş hiss edirdi. Yenə də Asyadan pul aldı, gümüş qaşıqlar gətirmişdi Rumiyyəyə hədiyyə. Rumiyyə xoş təbəssümlə gülümsünüb: "Bu nə xəcalətdir", — demişdi, gözlərində isə ancaq soyuq bir biganəlik vardı. — "Hədiyyənizi səhər liftlə göndərdiniz də". — Bu Fuadın qeyri-adi hərəkətinə verilən birinci və sonuncu qiymət oldu. Fuad elə zənn etmişdi ki, Rumiyyə bütün axşamı bu qəribə hərəkətdən söz salacaq, qonaqlarına da bu barədə danışacaq. Amma Rumiyyə bir daha bu söhbətə qayıtmadı, guya heç belə bir iş olmamışdı. Onun fikri, diqqəti, marağı Ovçuda idi, bütün başqa qonaqlarda idi, hamıda idi, bircə Fuaddan başqa. Yığışanlar cavanlar idi — deyib-gülürdülər, rəqs edirdilər. Hamısı. Bircə Fuaddan başqa. Fuad sıxılırdı, dinib-danışmırdı və buna görə daha da sıxılırdı. Ona elə gəlirdi ki, hamının baxışlarından — "bu çuşka hardan gəlib çıxıb bura" ifadəsini oxuyur. Bəlkə onun dinib-danışmamasının səbəbini rus dilini bilməməsində görürdülər, halbuki Fuad rus dilini də bütün burda danışib-gülənlərdən pis bilmirdi. Ürəyində Allaha yalvarırdı ki, ona müraciət etməsinlər, o da cavab verməli olmasın, birdən dili dolaşar, səhv danışar, biabırçılıq... Amma ona müraciət edən, ona məhəl qoyan yox idi. Bir dəfə Fuad cəsarətini toplayıb özü söhbətə qarışmaq istədi, amma sözünü elə yavaş səslə dedi ki, heç kəs eşitmədi, bircə Ovçu: — Nə? — deyər soruşdu, amma Fuadın təkrarını gözləmədən durub rəqs eləməyə başladı. Bundan belə Fuad söhbətə girişmək təşəbbüsündə bulunmadı. Tərs kimi rəqs etməyi də bacarmırdı, hamı durub rəqs edəndə masanın başında tək-tənha qalıb daha da sıxılırdı, bircə siqaret idi dadına çatan — siqareti siqaretə calayırdı. (0 axşamdan sonra institutlarında rəqs dərnəyinə yazıldı, səliqəylə düz üç ay məşğələlərə getdi, babat oynamaq öyrəndi). Fuada elə gəlirdi ki, rəqs etməməsi, danışmaması, sıxılması hamının diqqətini

çəkir, onun burada yersizliyini hamının nəzərinə çatdırır. Hətta bütün başqa oğlanların geyimindən o qədər də fərqlənməyən kostyumu, köynəyi, ala-bəzək qalstukunu da onun özünə indi son dərəcə yöndəmsiz, zövqsüz görünürdü. Fuada elə gəlirdi ki heç kəs ona fikir verməsə də, hamı arabir oğrun-oğrun nəzər salıb xısn-xısn gülür, işarələrlə, göz-qaş eyhamlarıyla onu lağa qoyur. Belə deyildi, şübhəsiz, — onun burda olmasının fərqinə varan, ona diqqət yetirən yox idi; sadəcə, heç kəsin vecinə deyildi o, çünki burada hamı birbirini çoxdan tanıyırdı və hamı bir-biriylə məşğul idi...

Rəqslərə ara verib masaya yanaşdılar, hamının sağlığına bir-bir tost dedilər. İlahi, Fuad necə istəyirdi ki, onu da yada salsınlar, onun da sağlığına tost desinlər və heç olmasa onun haqqında xoş sözlər danışılan müddətdə hamının diqqəti ona cəlb olsun... Sonralar çox-çox məclislərdə Fuadın şərəfinə çox-çox təmtəraqlı bədələr qaldırıldı, ancaq bütün bu nitqlərin cana yayılan şirinliyi o gecəki intizarın — öz sağlığına tost eşitmək intizarının — hafizədə həmişəlik qalmış təlx təmini dəyişdirə bilmədi. Yəqin ki, Şövqü burda olsaydı, mütləq Fuadı yada salardı, sağlığına bir-iki kəlmə xoş söz deyərdi, amma Şövqü də, Bilqeyis xanım da o biri otaqlarda idilər, bura gəlmirdilər, burda ancaq cavanlar idi, onların da ki, nə Fuad borclarına idi, nə də onun qəlb iztirabları...

Rumiyyə hamıyla rəqs edirdi, amma ən çox Ovçuyla oynayırdı... Ovçu məzəli əhəlatlar danışır, hamını güldürürdü, diqqət mərkəzində idi bütün axşam... Fuad durub gedə bilərdi, üzr istəyib, "bağışlayın, getməliyəm, səhər tezdən duracam" — deyə bilərdi və heç kəs də rəncidə olmazdı, heç duymazlardı da onun getdiyini. Amma Fuad getmirdi, əzilsə də, sıxılsa da, mıxlanıb qalmışdı yerində, tərpənmirdi və ta axıracan, səhər üzü qonaqlar dağılışmağa başladığı vaxta qədər, dözdü bu işgəncəyə... Və bu gecə ikinci dəfə qəti inandı ki, Rumiyyə mütləq onun olacaq...

Bir neçə gün sonra Fuad yenə də Şövqügildəydi. Rumiyyə

də evdəydi. Arada Şövqü otaqdan çıxanda Fuad qəfilcən soruşdu:

—O gün sizin ad gününüzdə bir qız vardı, çəhrayı paltarlı, pianinoda çalırdı...

—Elya?..

—Hə, deyəsən adı Elya idi.

—Necə bəyəm?

—Heç, — dedi, amma elə dedi ki, Rumiyyənin şəkk-i-şübhəsi qalmasın: burda nəşə bir iş var...

Bir qədər sükutdan sonra Rumiyyə özü bu söhbətə qayıtdı:

—Qardaşı bizimlə yoldaşdır, Ovçunun dostudur. Bacısı heç bilmirəm nə münasibətlə gəlmişdi, mən onu çağırmamışdım.

Fuad hiss elədi ki, Rumiyyə nə isə ağız büzür Elyaya. Deməli, hədəfi düz seçmişdi. Elya o məclisdə hamıdan gözəl, hamıdan cazibəli idi. Rumiyyənin özündən də... — Deməli, tilovu düz atmışdı....

Rumiyyə nə isə daxili tərəddüd keçirirdi, desin, deməsin, axır ki, dözə bilməyib, rişxəndlə:

—Nədi, tanış olmaq istəyirsiz Elyayla? — dedi.

—Yox, tanış olduq, — tanış olmamışdılar, amma kimdir bunu bilən — həтта telefonunu da verdi mənə — bu da yalan idi, amma kim idi yalanını çıxardan-bilmirəm heç harda itirdim...

Rumiyyə açıq-aydın tutuldu, amma dərhal da özünü ələ alıb daha artıq bir istehzayla:

—İstəsəz verə bilərəm telefonunu, — dedi.

—Əgər sizə zəhmət olmasa, çox xahiş edirəm...

Əlbəttə, nə Rumiyyə Elyanın telefonunu verdi, nə Fuad təkrar bu söhbətə qayıtdı, amma hər halda məqsədinə nail olmuşdu: Rumiyyə olan yerdə başqa bir qıza maraq göstərən adam özü də maraq doğurmalıydı.

Bu da Asyanın dərslərindən idi: "Bir qadında maraq oyatmaq istəyirsənsə, ona göstərdiyin yüngülcə marağın müqabilində, rəfiqəsinə onqat artıq maraq göstər.

Səni, ona etinasızlıq göstərən adamı guya ki, aludə olduğun

rəfiqəsinin əlindən almaq heç bilirsən qadına nə böyük zövq verir?! Qadın qəlbinin cıgırı rəfiqəsinin qəbrinin üstündən salınıb". — Asya belə deyirdi, əlbəttə hansı kitabdasə oxumuşdu bu sözləri, ya kimdənsə eşitmişdi. Amma oxuduğu, eşitdiyi fikir görünür öz qəlb təcrübəsiylə də uyğun gəlirdi. Odur ki, bunu öz tövsiyəsi kimi qələmə verirdi.

Asyayla instituta girəndən az sonra tanış oldu. İnstitutda laborant-maşinistka işləyirdi Asya, özü də Fuaddan on yaş böyük idi. Ərə getmiş, boşanmışdı. Uşağı da vardı, amma uşağını Asyanın anası saxlayırdı. Asya tək yaşayırdı. Bayılda, köhnə ikimərtəbəli evin birinci mərtəbəsində balaca bir otağı vardı, qapısı həyətdə açılırdı, həyətdə söyüd ağacının kölgəsində kiçik taxta stol və iki-üç kətil də qoyulmuşdu. Evi Bayıl təpələrinin hündür yerində idi; həyətin dəmir çəpərləri və söyüd yarpaqlarının arasından geniş bir mənzərə açılırdı — şəhərin böyük bir qismi və dəniz ayağının altında idi. İyirmi səkkiz yaşlı Asya ağ çağ, dolu, tarım bədənli, kürən "alışdım-yandım" saçlı bir qadın idi və həmişə əndamını kip tutan dar paltarlar geyindiyyindən, bədəninin mütənasib tarımlığı daha da aydın gözə çarpırdı... Makina stolunun arxasında ayağa duranda, əyilib kağızları yığışdıranda paltarının açıq yaxalığından görünən dik, hamar, iri və yumru döşləri çox tələbənin yuxusuna haram qatmışdı. Amma öz aralarında ən açıq-saçıq söhbətlər edən, birinin də üstünə beşini qoyub danışan sütün cavanların heç biri Asyaya yaxın düşməsiylə qürrelənə bilməzdi.

Niyə məhz Fuada qismət oldu Asyanın bu çağı? Nəylə cəlb etdi onu Fuad? Kim bilir? Kim baş açar qadın qəlbinin qərribə lağlarından, izahsız məntiqindən, sirli, sehrli şıltaqlıqlarından? Bütün tələbələr kimi, Fuad da kurs işlərini ona yazdırırdı, pulu qurtaranda borc istəyirdi, səkkiz martda pul yığıb hədiyyə alırdı Asyaya, bekar vaxtlarında onun-bunun babalını yuyub mırt vururdular... Niyə məhz Fuada saldı mehrini? Bəlkə səbəb heç də Fuadın şəxsiyyəti deyildi:

sadəcəsi Asyanın ömrünün müəyyən keçid məqamı idi. Ərindən ayrılmışdı. Alışmadığı təklük onu boğur, çabaladır, həyasız, kobud təkliflər zəhləsini töküdü... Fuad isə elə gənc, elə məsum uşaq idi, ağzından süd iyi gəlirdi...

Yaxın olduğu qadınlardan heç biri Fuada Asya qədər təcrübə bəxş etməmişdi. İnsani təcrübə, cinsi təcrübə, həyatı təcrübə... Onlar münasibətlərini hamıdan gizlədirdilər, amma cüzi psixoloji müşahidə qabiliyyətinə malik olan adam hər şeyi — Asyanın gözlərindən oxuya bilərdi. Fuadı görər-görməz Asyanın elə bil gözləri işıqlanırdı və Fuad bütün həyatı boyu bu işığı, özünün yandırıdığı və bir gün öz əliylə keçirdiyi bu çırağı başqa heç bir qadının gözlərində görmədi...

...İki dəfə, şəhərin müxtəlif yerlərində Fuad Ovçunu möhkəm dəm halda görmüşdü. Bir dəfə hətta elə sərxoş idi ki, dili söz tutmurdu, ayağı yer. Fuad qoluna girib taksiyə əyləşdirdi, pasportuna baxıb ünvanı dedi, hətta taksinin pulunu da verdi... Fuada rast gəlməsəydi küçənin bir küncündə yığılıb qala bilərdi ya milisə düşərdi... Ovçu heç tanımamışdı da Fuadı, nə sərxoş çağında, nə də ayılandan sonra.

"Ola bilməz ki, o cür qız belə bir əyyaşə ərə getsin" — Fuad belə düşünmüşdü və qərara gəlmişdi ki, nə yolla olur-olsun bu təhlükəni Bilqeyis xanıma və Şövqüyə çatdırmaq lazımdır...

Amma buna ehtiyac qalmadı... Bir gün Fuad qərribə bir xəbər eşitdi. Ovçu yanıb ölüb... Əvvəl inanmadı eşitdiyinə. Şövqügilə gəldi. Rumiyyə için-için ağlayırdı. Fuadı görüb öz otağına keçdi. Şövqü evdə yox idi. Bilqeyis xanım: "Bədbəxt qız lap əldən düşüb — dedi, Fuadı mətbəxə çəkib xısın-xısın əhvalatı danışdı. Bilirsən də, Rumiyyə bir oğlanla gəzirdi, gəzirdi deyəndə yəni, belə əməlli-başlı gəzib eləmərdilər, elə-belə yoldaş idilər, tay-tuş idilər, hərdən görürsən kinoya-zada gedərdilər, ikisi, üçü" — Fuad öz-özünə qeyd elədi ki, indi, Ovçu yer üzündə olmayandan sonra nəyə lazımdır ki, Rumiyyənin üstündə müəyyən bir kölgəsi qalsın, Bilqeyis xanımın da cəhd elədiyi elə bu idi: "Elə-belə, dost idilər, yoldaş

idilər, ikisi, üçü bir yerdə kinoya gedərdilər..."

"Nə isə, sözümdə deyil, dünən, deyir, həmin bu bədbəxt, küçəynən gedirmiş, bir də görüb ki, səkinin yanında bir avtobus dayanıb özü də avtobus od tutub yanır, içində də uşaqlar. Qapısı pərçim olub açılmır, uşaqların da qışqırığı ərşə qalxır. Yerdən daş götürüb sındırıb avtobusun pəncərəsini, vurub özünü oda, salıb içəri, uşağın ikisini-üçünü qurtarıb, amma day özü də alışıb başdan-ayağacan yanıb, anası ölmüş, pojarını gəlib, deyir, odu söndürəndə iş-işdən keçib. Aparıblar xəstəxanaya, elə yoldaca canını təhvil verib qaragün... Bizdə görməmiş olmazsan, adına da bilmirəm niyə Ovçu deyərdilər e! Əsil adı Çingiz idi".

Fuad indiyə qədər bunu anlaya bilmir: əlbəttə, şücaətdir, igidlikdir, hər oğulun işi deyil — özünü oda vurub uşaqları ölümdən qurtarasan... Amma axı Ovçu "vidindən-fasonundan" heç də belə fədakar adama oxşamırdı. Onunku kef-damağ idi; yeyib-içmək, geyinib-kecinmək, rəqs vurub göyçək qızlara yağlı-yaglı komplimentlər demək... heç inanmaq olardı ki, belə ərköyün — tanımadığı, yad uşaqların yolunda özünü bada versin... yəqin dəm olub, kefli-kefli gözü qızıb, cumub odun içinə...

Fuad bu günə qədər həmin fikirdə idi.

Nə dəlilliklər etmirdi Rumiyyənin yolunda, ilahi? Allahın ver günü dalısınca instituta gedirdi, bəzən gecə səhərəcən pəncərələrinin altında dolanırdı. Şövqünün bütün bunları bilib-agah olmasından çəkinmirdi, əksinə, hətta, istəyirdi ki, Şövqü onun bu çılğın eşqindən xəbərdar olsun.

Fuadın bu nigaha, bu nigahın baş tutacağına, əlində heç bir əsası olmasa da, heç bir şəkk-şübhəsi də yox idi. Şövqünün yaxşı munasibətini bilirdi. Amma Şövqü etiraz da eləsəydi, "vaveyla" deyib göyün yeddi qatına da çıxsaydı, Fuad Rumiyyədən əl çəkən deyildi. Ovçunun ölümündən sonra

dünyada elə bir qüvvə yox idi ki, Rumiyyəni onun əlindən ala bilsin.

Qüvvə yox idi, amma müəyyən bir maneə vardı və bu maneənin adı Asya idi... Doğrudur, Fuad onu çox da elə ciddi maneə saymırdı. Onların əlaqələri dörd il idi ki, davam edirdi və məntiqi sonuna çatmaq üzrə idi. Əfsus ki, Asya bunu hələ dərk etmirdi. Ona həyat təcrübəsindən dərs deyən bu qadın ən adi bir həqiqəti anlamamışdı ki, Fuad heç vaxt onunla evlənməz, "institutu qurtarmağı gözləmək" və s. bu qəbildən sözlər ancaq bəhanədir. Fuad bəzən elə düşünürdü ki, bu bəhanələrin məhz bəhanə olduğunu Asya özü də dərk edir və onunla, Fuadla bunu dərk edə-edə yaşayır. Yox, əgər dərk etmirdisə, müəyyən xülyalara qapılırdısa, Fuadın bir təqsirimi vardı bunda? Yəni doğrudanmı Asya ciddi inana bilirdi ki, iyirmi iki yaşlı Fuad özündən on yaş böyük qadınla, ərdə olub boşanmış bir qadınla, altı yaşlı qızı olan bir qadınla, Fuadla dörd il yaşayan bir qadınla, dörd il yaşayandan sonra rəsmən evlənəcək? Asya idarədən qayıdandan sonra evində də, elə idarənin özündə də boş vaxt tapan kimi makinada kiminçünsə yazılar yazırdı, bununçün muzzd alırdı, azdan-çoxdan pulu vardı və bu pulları da qoca anasına, körpə qızına və Fuada xərcləyirdi. Özü əyin-başına fikir verməzdi, amma Fuadın hər imtahanından, hər zaçotundan sonra ona köynəkdən, qalstukdan, çəkmədən alardı. Bir dəfə hələ çox bahalı zamsş əlcəklər də almışdı, indiyəcən durur bu əlcəklər, qızıl saat da almaq istəyirdi. Fuad hər dəfə belə hədiyyələrdən sonra Asyanı danlayırdı, "neylirsən axı, nəyimə lazımdır mənim, özünün o qədər xərcin var ki" — deyərdi, həm də məni pis vəziyyətdə qoyursan, axı bilirsən ki, mənim sənə hədiyyə eləməyə imkanım yoxdur, bir də belə şey eləsən götürməyəcəm hədiyyəni" — deyərdi və hər dəfə də götürürdü və hər dəfə də Asya uğunub özündən gedirdi, Fuadı qamarlayıb bağrına basırdı, o üzündən, bu üzündən öpürdü: "Sənə qurban olum, — deyirdi, — elə sən də mənim bir balamsan da — deyirdi, —

gicəm, dəliyəm, vallah, amma sevirəm səni", — deyirdi... İlk vaxtlar bu ehtiras Fuadın da başını dumanlandırırdı, qarşısıalınmaz bir qüvvə onu hey Asyanın yanına çəkirdi, amma illər keçdikcə bu görüşlər get—gedə seyrəlidir və hər cür tərəvətdən, bayramdan uzaq bir məcburiyyətə çevrilirdi Fuadçün. Bıqdırıcı, darıxdırıcı, sevincsiz bir məcburiyyətə... Rumiyyə peyda olandan sonra, Asyayla görüşləri əsil mənəvi işgəncə idi. Ancaq Fuad bu əlaqəni birdəfəlik pozmağa da tələsmirdi nədənsə; hər halda Rumiyyəylə məsələni rəsmiləşdirməyincə Asyanı heç bir şeydən agah etmək istəmirdi. Onu da düşünürdü ki, üzülmələrinin səbəbləri Şövqü Şəfizadənin "məmlı-matan", cavan qızı olduğunu biləndə Asya lap özündən çıxacaq... Qorxurdu ki, hətta əsəbiliyinin, hövsələsizliyinin dar vaxtında, Asya hikkəsindən qisasa da əl ata bilər. Xoşbəxtlikdən heç bir məktubu-sənədi yox idi Asyada və onların əlaqələri barədə də adamlar yalnız güman, fərziyyə edə bilərdilər; güman, fərziyyə — sübut-dəlil ki deyil... Birdən Asya lap dəli olsa, dekanlığa müraciət eləsə, Fuad bunun da fəndini tapmışdı; "Eloğlusu" Zülfüqarovun yanına girib lotuyana cəyil söhbət eləyəcəkdi. "Dünya dağılsa da mən Şövqü Şəfizadənin qızını alasıyam, — deyəcəkdi — və ondan sonra Şövqünün əliylə bütün məni istəməyənləri, bütün mənə badalaq gələnlərin, bütün məni incidənlərin dədəsinə od qoyacağam". Zülfüqarov kimilər məhz bu dili başa düşürlər. Görüm onda Zülfüqarov mənim qabağıma nəynən çıxacaq. Şövqü demişkən "yüz elə Zülfüqarov tək bir Şövqünün əlində heç nədir" ...Amma allah eləsin, buna ehtiyac qalmasın, məsələ yoğunlamasın, Asyayla da halallıqla, xoşluqla ayrılacaq, hər halda neçə ildir bağlıyıq onunla, yaxşılı-yamanlı günlərimiz olub, çox çətin dəqiqələrdə Asya kişi qızı kimi ona arxa, dayaq olub; allah kərimdir, o da münasib bir adama rast gələr, yenidən ailə qurar, xoşbəxt olar. Otuz iki yaş nə yaşıdır ki!.. Heç cür istəməzdi ki, Asyanın könlünü qırsın, axı dörd il bağlılığın o qədər xatirəsi var, zarafat deyil axı!.. Amma bu

xatirələrə, minnətdarlıq hissinə cavan ömrünü də qurban verəsi deyildi ha!.. Olan olub, keçən keçib, vida məqamı gəlmişdi, Asyayla onun yolları haçalanıb ayrılmalı idi...

Çox naz-qəmzədən, çox əzilib-büzülmədən sonra, Fuadın, necə deyərlər, ürəyinin yağını əridəndən sonra axır ki, Rumiyyə bir gün: "yaxşı"— dedi, evlənmələrinə razılıq verdi. Şövkü də məsələni biləndə "yox" demədi. Ən çox etiraz edən Bilqeyis xanım oldu. "Tayımız deyil, əslin-nəslin tanımırıq və s. və i. a. mızıldanmalardan sonra nəhayət, o da ipə-sapa yatdı, imana gəldi. Yanvarın dördündə Qurbangil Şövkünün yanına elçi gəldilər. Elçilər dəstəsinə Zülfüqarov da özünü zornan dürtüşdürdü. — Ömründə ilk və bəlkə də axırıncı dəfə Şövkünün evinə girmək fürsətini Zülfüqarov heç fəvqə verərdi. Şövkü elçiləri təmkinlə qarşıladı, özünü çox ağır aparırdı. Dedi, yaxşı madam ki, gəlmisiz, fikirləşərik, məsləhətləşərik, cavabınızı sonra deyərik. Elçiləri nəticəsiz geri qaytardı, "bir həftədən sonra gəlin" — dedi... Bu bir həftədə Fuad bir az da saralıb-soldu, şam kimi əridi və bir həftə sonra elçilər (o cümlədən əlbəttə ki, Zülfüqarov) Şövkügilə təşrif gətirəndə Şövkü "Nə deyirəm ki, xoşbəxt olsunlar" — dedi və Bilqeyis xanım hamıya şirin çay gətirdi. Şadlığından lap başını itirmiş Zülfüqarov "dəbdır, qaydası belədir deyə qaşığı stəkanında ora-bura hərlətməyə, cingildətməyə başladı, amma Şövkü qaşqabağını töküb: "bir az yavaş, sən allah, — dedi, — baş-beynimiz getdi..."

Yanvar ayının onu idi o gün, amma Fuad, Asyaya o gün də heç nə demədi. (O gün gecəni Asyanın yanında qalmışdı). Düşünürdü: "on dördünə nə qalıb ki?.." Güman edirdi ki, bu üç gün ərzində xəbər Asyanın qulağına çatmaz. Məsələni Asyaya on dördündə açmaq istəyirdi. Çünki yanvarın 13-ü köhnə təqvimlə yeni il günü — Asyanın da ad günü idi, həmişə bu günü xüsusi qeyd edərtilər. Fuad bu səfər də — birgə olduqları bu son ildə də —Asyanın bayramına zəhər qatmaq istəmirdi. "Qoy ad günü keçsin, deyərəm". Amma Asya məsələdən ikinci

elçiliyin səhərisi gün xəbər tutdu. Aman allah, o nə şəbeh idi, Asya çıxartdı? Göz yaşları, hədələr, isterika, yalvarış... hər şeyi yadına salmışdı — ta, onun kurs işlərini pulsuz yazmağına qədər, müəllimlərin qılığına girib bəzi fənlərdən ona qiymət yazdırdığına qədər... "Deməli, institut illərində sənə mən gərək idim, diploma çıxıb institutu qurtaranda Şövqü Şəfizadə gərək oldu?.." Niyə axı onda da, sonralar da, Fuadın evlənməsindən söz düşəndə hamı əvvəlcə Şövqü Şəfizadənin adını çəkirdi, guya o, Şövqünün qızıyla deyil, özüylə evlənmişdi... Asyanı necə inandırardı ki, Rumiyyəyə aşiq olub, təmənnəsiz-filan sevir onu, Şövqünün qızı deyil, adi bir adamın övladı olsaydı da, anadan-atadan yetim olsaydı da beləcə sevəcəkdə... Heç Asya buna inanardı? "Adə, mənə gəlirsən, — deyirdi Asya — təmənnəsiz-filan, aşiq olmuşam filan, adə, həmin o sənin adamların Şövqügilə elçi gedən gecə sən mənim yanımda qalmamışdın?" Bu doğrudan da belə idi, amma bunun sırf bir təsadüf olduğunu necə başa salaydı Asyaya? Asyanın qəlbini qırmadan, izzəti-nəfsinə toxunmadan, necə qandırardım onu ki, lap heç Rumiyyə məsələsi olmasaydı, bu cür münasibətimiz nə qədər davam edə bilərdi, mən ki səni alası deyildim, əzizim... İndi mənim iyirmi iki yaşım var, sənin otuz iki. On ildən sonra mənim otuz iki yaşım olacaq, sənin qırx iki. Mənim qırx yaşım olanda isə sənin yaşın əllini haqlayacaq. Qırx yaş kişi ömrünün ən yetkin çağıdır... Əlli yaşlı qadın isə... bütün bunları Asyaya necə deyəydi axı... Bircə dedi ki, istəsən, biz yenə də əvvəlki kimi görüşə bilərik, hərdənbir. İndiyəcən sirrimizi bilən olmayıb, bundan sonra da olmaz... Bunu Asyaya təsəlli üçün demişdi. Əcəb təsəlli oldu? Asya yanındakı gecə çırağını götürüb ona tərəf vızıldatdı, yaxşı ki, Fuad başını vaxtında yana çəkdi, yoxsa başı yarılacqdı.

Elə bil Asyanın isterikası da elə bununla bitdi. Elə bil toxtadı bir növ. Durub mətbəxə keçdi, Fuad eşitdi ki, parçla vedrədən ləyəne su tökur — əl-üzünü yuyur. Sonra otağa qayıtdı, sifəti elə bil dartılmışdı, avazıyıb gözlərinə çəkilmişdi,

bircə gözləri qalmışdı sifətində, qocalıb çirkinləşmiş, iri gözləri. Asya sakit bir tərzdə:

—Get, — dedi.

Fuad nə isə demək istədi, amma Asya onu ağzını açmağa qoymadı:

—Xahiş edirəm səndən, çıx get, — deyə sakitcə təkrar etdi.

Fuad ayağa durdu: inana bilmirdi ki, bütün bu qalmaqallı səhnələrdən sonra və bütün bu illərin əlaqəsindən sonra beləcə, biryolluq üzvlüşə bilərlər. Otaqdan həyəətə çıxanda da hələ inanmırdı, həmişəlik ayrıldıqlarına. Həyətdən küçəyə çıxdı və yenə də inanmırdı, gözləyirdi ki, arxadan çağıracaq, çağıracaq onu, hətta tələş edirdi ki, Asya yüyürüb küçəyə çıxacaq və bütün bu çılğın səhnənin ardı küçədə, camaatın gözü qarşısında davam edəcək. Ancaq heç bir səs gəlmədi. Çevrilib pəncərəsinə baxdı. Pəncərədə də heç kəs görünmürdü... İkili hisslər keçirirdi Fuad. Bir yandan asudəlik hissi — sevinirdi ki, son müddətdə onun qarşısına çıxan bu ən ciddi problem həll olundu, ağrıyla, göz yaşıyla, haray-qışqırıqla, amma hər halda düyün açıldı — ən çətinini arxada qaldı, o bundan da çılğın səhnə, bundan da çılpaq ehtiraslar gözləyirdi, nisbətən sakit, dinc oldu hər şey — buna sevinirdi. Amma həm də qüssəliydi bir qədər. Tək ona görə yox ki, neçə ildən bəri sevincini, kədərini, gileyini, istəyini gətirdiyi bu söyüdlü həyətdən, bu yarıqaranlıq otaqdan, Asyanın bir az soğan, bir az qovrulmuş tum qoxuyan isti nəfəsindən, bir qədər qaba nəvazişlərindən, lağlağı söhbətlərindən, adamları yamsılamaq məharətindən və məxsusi Fuadçün bişirdiyi dadlı xörəklərdən ayrılır. Bir də ona qüssələnirdi ki, Asya onu bir neçə saatın içində itirə bildi və saxlamaq, qaytarmaq üçün daha heç bir cəhd, temperamentinə uyğun olan heç bir dəli-dolu hərəkət eləmədi, elə sakitcə: "Yaxşı, çıx get" — dedi, eləcə sakitcə qovdu ki, doğrudan da birdəfəlik çıxıb getsin...

Amma bəlkə... Bu fikirdən diksindi Fuad, hardansa yadına düşdü birdən: kimin haqqındasa danışmışdı ona Asya — üstünə

nöyüt töküb yandırıb özünü. İraq-iraq birdən bir xata çıxar qızın əlindən... Allah, sən saxla, Fuad özünə yer tapa bilmədi bu fikirdən, istədi geri dönsün, amma dönmədi, bir saatdan sonra avtomatdan zəng elədi Asyaya, səsini eşidib sakitləşdi, danışmadan asdı dəstəyi, bir də gecə zəng vurdu, səsini eşitdi, lap arxayın oldu, sakitcə yuxulayıb yatdı...

On üçündə də zəng elədi, ad gününü təbrik etmək, hətta hədiyyə alıb evlərinə getmək istəyirdi. Bütün günü telefon cavab vermədi. 14-də də telefonu cavab vermədi. 15-də Asya işə çıxdı. Fuadla pilləkəndə rastlaşdılar. Asya özünü görməməzliyə vurdu, Fuad da onu saxlamadı.

Bir həftə, ya on gün sonra Asyadan məktub aldı. Oxudu məktubu, cırıb atdı, nəyə lazım idi ki, saxlasın, birdən ələ keçib-eləyə bilərdi. Amma məktubun məzmunu indiyəcən yadıındaydı... Elə Asyanın son görüşlərində dediyi sözlər idi məktubda da, həmin elə o sözlər daha ədəbi cümlələrlə ifadə olunmuşdu. Özü də makinada çap olunmuşdu, Asyanın evindəki həmin o "Kontinental" makinada. K. hərfi o biri hərflərdən bir az aşağı düşürdü bu makinada...

Yazırdı ki, ömrümün səninlə keçən illərinə heyf silənmirəm. Ona heyf silənirəm ki, bu yaşım da adamları tanıya bilmirəm hələ. Ay yazıq, axı sən heç sevməyə qadir deyilsənmiş. Tək bir özündən başqa heç kəsi sevmirsən... Öz işinin xətrinə hamının — lap elə doğma atovun, anovun da meyitini tapdayıb keçərsən. Bu gün məni atdığın kimi, bir gün indi təzə nişanlının — "təzə nişanlı?!" Guya köhnə nişanlısı da vardı — atasının işi bir balaca yaş olan kimi onu da atarsan... Gülməli o idi ki, Asya məktubun axırında şər də yazmışdı:

*Ey vəfasız, gözü ağlar qaldım mən.
Ürəyimin başı dağlar qaldım mən.
Başqa bir gözələ uydun, məni atdın.
Nə olar, təki sən xoşbəxt ol, qoy ağlar qalım mən...*

Şərdən sonra R. S. də var idi; Xoşbəxt ol, Fuad. Amma bu

xasiyyətlə sən çətin xoşbəxt olasan. A.

Əlbəttə, məktub yaralanmış qadın mənliyinin fəryadı idi, ittihamlarının heç biri düz deyildi... Amma bu məktubu yada salanda Fuad həmişə bir şeyi fikirləşirdi: görəsən, doğrudanmı Asyanın fəli, ya bəlkə qarğış idi bu, — düz çıxmışdı. Görəsən, doğrudanmı Fuad xoşbəxt deyildi və əgər deyildisə, doğrudanmı heç bir vaxt xoşbəxt olmayacaqdı da? Və onda doğrudan belədirsə, nədir xoşbəxtlik, nə deməkdir xoşbəxt olmaq? O düşünürdü ki, əksər insanların — elə Fuad özü də o cümlədən — təsəvvüründə xoşbəxt olmaqçün lazım olan hər şey var onda — ailə, sevdiyi arvadı, iki oğlu, evi, özü seçdiyi peşəsi, vəzifəsi, pulu, hörməti, gələcəyi... Və xoşbəxt idimi o? Bilmirdi, qəti bir şey deyə bilməzdi bu barədə, bircə onu bilirdi ki, bu haqda düşünməyə macalı yoxdur, vəssalam. Bəzən də düşürdü ki, xoşbəxtlik bəlkə sənin duyduqların deyil, sənin haqqında başqalarının təsəvvürüdür — sənə "bəxtəvər" deyənlərin sənin haqqında rəyi, fikri, təsəvvürü. Öz içində nə duyursan duy, əgər başqaları səni öz arşınlarıyla ölçürlərsə, o arşınlarla ki, sən özün də elə başqalarını həmin arşınlarla ölçürsən, — və bu arşınlarla görə, onların təsəvvüründə sən mütləq xoşbəxtsən, onda deməli, elə sənin bəxtiyarlığın da bundadır — özgülərə bəxtəvər görünməkdə, özgülərin həsədinə səbəb olmaqda... Bunu daha gözəl, daha qısa və daha dəqiq ifadə edib kimsə, haçansa: "Çölüm özgəni yandırır, içim özümü". — Bəlkə elə doğrudan da insanın xoşbəxtliyi çölünün özgüləri yandırmasıdır və əgər belədirsə, onda deməli, Asyanın fəli çin çıxmayıb...

Mayın ortalarında Rumiyyəylə evləndilər. Qiyamət toyları oldu. Bütün Bakı danışdı bu toydan. Həmin gecə Moskvaya uçdular. Bir aya qədər "Rossiya" otelində qaldılar. Sonra Şövqügilin bağlarına qayıtdılar. Sentyabrda Şövqü Fuadı şəhər soveti sistemində işə keçirdi. Rütbəsi də elə pillə-pillə buradan qalxmağa başladı...

O vaxtdan Asyanı görməmişdi, amma inişil teatrda

təsadüfən qarşı-qarşıya çıxdılar. Yanında cavan göyçək bir qız da vardı. — Yəqin qızıdır, ancaq özünün başı-o kürən saçları-ağappaq idi Asyanın. Qəribədir, Asyanın yazdığı o gülməli, kəmsavad, vəznə pozuq, qafiyəsi axsaq şer indiyə qədər yadında qalıb Fuadın...

"Nə olar, təki sən xoşbəxt ol, qoy ağlar qalım mən".

Doqquzuncu fəsil

Təyyarə on beş dəqiqə gecikirdi. Fuad fikirləşdi ki, bəlkə cənazənin götürülməsinə çata bilmədi, amma dəfnə hər halda özünü yetirər. Əslində elə çıxışı da orada, qəbir üstündəydi... Axır vaxtlar tez-tez müxtəlif dəfn mərasimlərində nitq deməli olurdu. Şövqü zarafatla ona: "Molla Fuad" — deyirdi.

—Çay içirsiniz, Fuad qədəş?

Fuad cibindən manatlıq çıxartdı:

—Al gətir.

—Eyib sözdür ki, Fuad qədəş. — Qasım pulu almadı, iki stəkan çay süzdürüb balaca masanın üstünə gətirdi. — Gedib bir siqaret də alım.

Fuad cibində "Apollon—Soyuz" qutusunu çıxartdı, Qasıma uzatdı.

Qasım:

—Yox, sağ olun, — dedi, — bunu çəkə bilmirəm, öysürdür məni. Mənimki "Avrora"dı... — Sonra Fuadın damağına qoyduğu siqareti göstərib: — Qəmbər gətirmişdi bundan mənimçün Moskvadan, bir blok, çəkə bilmədim, Kül ağlıma, gərək sizə gətirəydim e... siz xoşlayırsız...

Fuad gülümsündü:

—Sağ ol, varımdı, — dedi.

Qasım:

—Qəmbər Moskvadan gələndə otuz-qırx blok gətirir bundan... Qəribə adamdır e... deyirəm, adam da tüstüyə bir ətək

pul verər? Deyir, bəs sən gündə "Avrora" almırsan, o da tüstüdür də... Bir yandan baxanda düz deyir elə... Vərdiştir, allah kəssin bu vərdişi... Amma Qəmbər özü postoyannı bundan çəkər, bir də o bir başqası var e, amerikanski, qırmızı qutusu olur... bax ondan... Hər dəfə Moskvadan gətirər — iyirmi, iyirmi beş blok.

"Allahu əkbər — deyə Fuad düşündü, — sən də, sənın Qəmbərin də"...

—Yubanma, Qasım, get siqaretini al, — dedi — indicə təyyarə enəsidir.

Qasım bufetə tərəf getdi. Fuad qara eynəyini çıxartdı, ətrafa göz gəzdirdi; bufetin qabağında Qasım növbəyə dayanmışdı... Yumşaq kreslolarda adamlar oturmuş, uzanmışdılar, hətta şirin-şirin yatanlar da vardı. Arabir reproduktorlardan, düşüb-qalxan təyyarələr haqqında elanlar eşidilirdi.

— Bağışdöyüz...

Fuad başını qaldırdı. Qarşısında dayanmış adama baxdı — sallaq dodaqları, bulanıq gözləri vardı, sifəti saqqallıydı, əyin-başı da elə bil üstündən tökülürdü. Çərkəz "şulum" deyərdi belə adamlara. Döşündə nosilşik nömrəsi asılmışdı: 12.

—Bağışdöyüz a, — deyə on iki nömrə yenə təkrar elədi. — Siz gavar Qurban müəllimin oğlusuz?

Fuad:

—Bəli, — dedi, — təəccübləndi; çoxdan bəri onu Qurban müəllimin oğlu kimi tanıyan olmazdı; əksinə, Qurbanı Fuada, Şövqüyə görə tanıyardılar.

On iki nömrə saqqanaq çəkib güldü, gülüşündə də bir əcaiblik vardı.

—Gör ha!.. O saat tanıdım... Gör bir neçə il görməmişəm səni, amma tanıdım. Bir kərəm səni televizorda görəndə də tanımışdım...

Fuad qeyri-müəyyən bir şey mızıldadı.

—Məni tanımadun?

—Xeyr.

—Səninən bir məktəbdə oxuyurdum da... Fuad nə qədər cəhd etsə də, bu sifət hafizəsində heç cür canlanmırdı.

—Sora Qurban kişi qovdurdu məni o məktəbdən. Bu fakt da Fuadın yadına heç nə salmırdı. Qasım qayıtdı, nosilşikə tərs-tərs baxıb:

—Ə, çıx get işivə, ə, — dedi — nə durmusan burda, di yeri, yeri!..

Fuad:

—Dayan, Qasım, — dedi, — tanış çıxmışdıq.

On iki nömrə bu sözdən ürəklənib stula oturdu.

—Qurban müəllimdən əvvəl direktor Zəki müəllim idi də... Oxartana məni nöyüt almağa göndərüb ki, Zəki müəllim. Yadında, məktəbimizin tinində nöyüt dükkanı vardı...

Bu Fuadın yadına gəlirdi, özünün nöyüt növbələrində dayandığı günlər, evlərini qızdıran, xörəklərini bişirən kerosinkaları da yadında idi.

—Oxartana odun daşımışam ki, Zəki müəllimin evinə. "Oxartana" sözü də Fuadın yaddaşını nə isə cırmaqladı.

—Bəs atam səni niyə çıxartdı ki?

Nosilşik güldü:

—Başdan bir az xərəb idim də. Nə oxuyurdum, başımda qalmırdı. Nəxartana ki, Zəki müəllim direktor idi, mənə deyirdi, sən elə nöyüt gətir, odun daşı, ev-eşikdə bizə əl-ayaq elə, dalısıynan işün yoxdu, qiymətdərüvi mən özüm yazdıracam. Elə yazdırırdı da, gəlib dördüncüyə çatdım. Dörddən Qurban müəllim başladı bizə dərs oxumağa, özü də ki, direktor oldu. Day mənə göz verdi, işıq vermədi. Kütsən deyirdi, həm də tənəlsən... Səninki deyir lap dvoynoy olub, — deyirdi — həm kütsən, həm tənəbəl. — Nosilşik yenə şaqqıldayıb güldü. — Düz deməyinə düz deyirdi e, oxumağın heç aram yoxdu, kitab-dəftər görəndə elə bil qara basırdı məni... Nəysə, qovdurdu da kişi məni day ondan sonra əməlli-başlı oxumadım heç. Bir az o məktəb, bir az bu məktəb — oxumağın daşın atdım getdi...

Nə deyəydi Fuad: atası yəqin ki, düzgün hərəkət eləmişdi. Amma bəlkə Zəki müəllim də özünə görə haqlıymış. Hər halda məktəbdə müdirin dəyişməsi bu on iki nömrəli adamın həyatında ən mühüm cəhəşümül hadisələr qədər böyük rol oynayıb — sanki bütöv bir tarixi epoxa dəyişib. Kim bilir, bəlkə Zəki müəllim qalsaydı, bu da elə odun, nöyüt daşıya-daşıya on illiyi birtəhər başa vurub attestat alardı, bəlkə hətta ondan sonra da bir tövrən təhsilini davam etdirərdi, axırını bir yana çıxardardı. Hər halda otuz ildən sonra bu məsələnin haqq-hesabını çəkməyə nə hacət? Fuada nə dəxli var bütün bunların? Amma nosilşik heç haqq-hesab çəkmək fikrində də deyildi. Gözlərində zərrəcən kin ya ədavət yox idi, əksinə köhnə məktəb yoldaşına rast gəldiyinə görə, onu tanımasına görə bərk sevinirdi... Əlbəttə, Fuadın sonrakı tərcümeyi-halından, indi kim olduğundan bixəbər idi. Onunçün Fuad — orta məktəbdəki həmin balaca uşaq idi. — Otuz üç il yaşı artmış həmin uşaq — Qurban müəllimin oğlu...

İnstitut həyatı, hətta o bədnam məruzəylə əlaqədar qısa müddətli narahatlıq da nə qədər ilıq xatirələrlə bağlıydısa, məktəb illəri bir o qədər acı xatirələrlə qalmışdı Fuadın yaddaşında... hamısı da atasına görə. Uşaqlar ona müdirin oğlu kimi baxırdılar. Tündxasiyyət, acıdil, zabitəsiylə hamını lərzəyə salan "Topal Qurbanın" oğlu kimi. Müəllimlər də həmçinin. Çünki müəllimlərin özü də Qurbanın zəhmindən elə şagirdlər kimi qorxurdular. Çox illər sonra, artıq Fuad şəhər soveti sistemində işlərkən — hələ də müdir olan Qurban yeni məktəb binası haqqında təklif irəli sürdü və bu təklifi fəal surətdə müdafiə edən və keçirən Fuad oldu. Hamı elə bilirdi ki, atasının xətrinə belə canfəşanlıq edir. Qoy belə düşünsünlər. Əslində Fuadın istəyi təzə bina hazır olan kimi o köhnə məktəb binasını — bu qədər acı xatirələrlə bağlı o ikimərtəbəli evi — buldozerlər qabağına qatıb havaya sovurmaq idi. İndi, çox illər sonra, atasının hamıyla sərt rəftarı barəsində düşünəndə, Fuad, uşaqlıqda olduğu kimi, içindəki hirsindən qovrulub

boğulmurdu, bir çox şeyləri daha dərinə dərk edirdi: başa düşürdü ki, bu sərtlik Qurban kişinin işinə doğrudan da namusla yanaşmasından, həqiqi ədalətçiliyindən və tələbkarlığından doğan bir sərtlik idi. O illərin davranış stilini də nəzərə almaq lazım idi, Qurbanın davanın od-alovundan keçib gəlməsini də... Amma o vaxt Fuad necə də əzab çəkərdi, ilahi... Neçə dəfə oğlan tualetində, dəhlizin xəlvət yerlərində tabaşirlə yazılan yazıları öz gözüylə görmüşdü. "Qurban — Qaban"... Kim yazırdı bunu — heç cür tapmaq olmurdu. Xidmətçi qadınlar deyində-deyində, donquldana-donquldana yaş əskilərlə silir, bir neçə gündən sonra isə yazılar yenə də ayrı-ayrı yerlərdə peyda olurdu... Hətta məktəb ərazisindən kənarda, iki-üç tin aralı bağda, səkidə də görmüşdü Fuad bu yazını... Ən ağır o idi ki, hədəfinə yapışan bütün ayamalar kimi, bu ayama da dəqiq idi: Qurbanın zahiri görünüşündə, doğrudan da qabana oxşarlıq vardı. Yəni elə Fuadın özünün də... Axı ona da dalda "bala qaban" deyirdilər...

Yəqin şagirdlərin qoyduqları bu ayama bəzi müəllimlərə də bəlli idi, bəlkə hətta bundan xoşlananlar da vardı. Hər halda Fuad məktəbin nifrətlə, kin və ədavətlə zəhərlənmiş havasını çox çəkmişdi ciyərlərinə, uzun illər boyu...

Qurbanın xasiyyəti sonralar da dəyişmədi... Fuadın atasından aldığı ən böyük həyat dərsi də — onun xasiyyətini, rəftarını və deməli bütün bunlardan doğan səhvlərini təkrar etməmək dərsi idi...

Son illər bu səhvləri atasının özünə də deyirdi, hələ müdir olduğu vaxtda: "Niyə birlikdə işlədiyin adamların heç olmasa adlarını dəqiq yadında saxlaya bilmirsən, ay dədə?" — deyərdi. — "Yadımda qalmır hamısının adı"... — "Yaz dəftərçənə. Niyə başa düşmürsən ki, sən birisinə yüz yaxşılıq edə bilərsən, amma adam içində həmin o adı Həsən olan adama dönə-dönə Hüseyn deyəndə, o da pərt olur, tutulur, özünü qəsdən təhqir edilmiş bilir və bütün sənin yaxşılıqların bir yana qalır, onun sənə acığı, kini, nifrəti bir yana. Adamlara ən böyük yaxşılıq

odur ki, onların mənliliklərini, qürurlarını tapdamayasan, axı, hərə özünə görə bir kişidir axı... Bax, Şövküdə ibrət götür. Bütün işçilərinin nəinki özlərini, dədə-babalarını da yadında saxlayır, görürsən onlara elə fərli bir yaxşılıq da eləməz, amma hərəni bir dillə dindirir. Odur ki, hamı da başına and içir". Qurban: "Şövküdə sən özün ibrət götür — dedi —mənimki day gecdir, yaşım ötüb, indən belə xasiyyətimi dəyişməyəcəm ki?...U

Elə bu işdən çıxması nə üstündə oldu? Qafur Əhmədliylə sözü çəp düşüb, nə var, nə var, Qafur camaatın içində buna "sən" deyib. Deyib, deyib də, cəhənnəmə ki! Deyir, işinin xətrəsinə kimə desən dayı demək olar... Deynən a kişi, indi sən də işin Qafur Əhmədlinin əlindədir, "sən" deyib, toxunub sənə, nə olar, üstün vurma, ağartma sözü, keç üstündən. Sonra bir gün yeri gələr elə vurarsan ki, zıqq eləyər, hayıfını çıxıb qurduvu öldürərsən də... Yoxsa dur o boyda iclasda, şappatan denən ki, "malçışka, mən sən atan yerindəyəm, sən kimi min nəfər şagird yetirmişəm, sən nə həddin var ki, mənə, qırx ilin müəlliminə "sən" deyirsən, stoluva-zada çox arxalanma, o stolun dalında çoxların görmüşük..." İndi gör Qafur Əhmədli neyləyib. O da insandır da, o da özündən çıxa, cavab qaytara bilərdi camaatın yanında. Xeyr, xudanəkərdə! Qafur Əhmədli gülə-gülə qalxıb ayağa, üzrxahlıq eləyib: "Bağışlayın, Qurban müəllim, — deyib, — çox üzr istəyirəm, qocaman müəllimsiniz, sizə hamımızın hörmətimiz var". İclasdan çıxanda da deyir girib Qurban kişinin qoluna, qapıya qədər ötürüb onu ədəb-ərkanla...

Amma sonra altdan-altdan kişinin pıçını elə burub ki, heç Qurbanın tükü də tərpənməyib. İndi sən ki, belə pəs düşmüşən rayon maarif müdiriylə, onda kərək onqat ehtiyatla dolanasan. Amma belə atışmadan bir həftə sonra Qurban kişi durub raykom iclasında ki, bəli, "rayonumuzun maarif səviyyəsi aşağıdır, savadsız müəllimlərə tanışlıqla məktəbə təyinat verirlər. Odur ki, ziyalıların da çoxu övladlarını kəmsavad eləməmək üçün onları

ayrı məktəblərə qoyur". Dəsgah burda başladı. Əhmədli bayraq elədi Qurbanın bu çıxışını, demoqoqluğa saldı o saat, nə bilim böhtançılıq, daha nə bilim nə... Üç günün içində məsələni həll etdilər, qurtardı getdi...

—Qasım, bir öyrən gör nə oldu bu təyyarə, on beş dəqiqə keçdi ki...

Qasım getdi. Nosilşik:

—Moskva samalyotun qarşılıyırsan? — dedi. — Mən də onu gözləyirəm. Bir müddət də matdım-matdım Fuadın üzünə baxdı. — İşə bax e... Elə o vaxtdan səni görmək istəyirdim... Gör neçə il keçib e... Bir iş olmuşdu o vədə, uşaq idik, axmaq idik, bir qələtdi eləmişdik, gərək day məndən inciməyəsən...

Fuad:

—Nə iş? — deyə laqeydliklə soruşdu və həmin andaca qəfil amansız bir xatirə qırmanc kimi yaddaşını qamçıladi.

...və birdən-birə otuz ilin arxasında qalmış, tamamilə dəyişmiş sifəti — on iki nömrəli adamın sifətini tanıdı və onun adı da dərhal yadına düşdü — Zeydulla...

Otuz il keçir o gündən, otuzdan da çox, amma yaddaşından qovmaq istədiyi o xatirə, ildə-ayda bir dəfə də olsa gözərib yandırır hafizəsini, bütün içini dolaşır, varlığını alt-üst edir.

O vaxt Fuad bilmirdi ki, Zeydullanı məktəbdən nə üstə qovublar, heç qovulmasından da xəbəri yox idi. Amma bu yekəpər, ayıya oxşayan oğlanı məktəbdən tanıyırdı, Zeydulla iki sinif Fuaddan yuxarı idi.

Bir gün — dekabr ayı idi, günü də yadındadır, dekabrın 17-si, adamın gözünü göynədən acı küləkli, rəngi solmuş boz, tutqun, soyuq bir gün idi. Külək zibil qutularını çevirmişdi, əzik-üzük, çirkli kağızlar səkilərə səpələnmişdi. Günlər qısalmışdı, Fuadgil ikinci növbədə oxuyurdu, məktəbdən çıxanda hava qaralmış olurdu.

O gün məktəbdən çıxıb tinə çatanda Fuadın qabağını üç oğlan kəsdi. Zeydulla idi biri, o biri ikisini tanımırdı, onların məktəbində oxumurdular, yəqin.

—Bura gəl!
—Hara?
Bərk-bərk qollarından yapışdılar:
—Bax, bura! — məktəbin dalındakı yarıuçuq divarı göstərdilər. Ətrafda heç kəs yox idi.
—Niyə?
—Çox danışma, gəl bura!
Fuad dartınıb qaçmaq istədi. Amma yaşlı iki, oğlan, sağdan və soldan bərk-bərk onun qollarından yapışdı. Zeydulla arxada dayanıb ora-bura boylanırdı — görsün gələn yoxdur ki. Divara yanaşdılar. Zeydullanın əlində tabaşir vardı. Tabaşiri Fuada uzatdı və divarı göstərdi.
—Yaz! — dedi.
Fuad anlamadı.
—Nə yazım?
—Götür meli!
Fuad tabaşiri əlinə aldı.
—Yaz: "Qurban — qaban".
Fuad çırpınıb çıxmaq istədi. Oğlanlar onun qollarını daha da bərk sıxdılar. Zeydulla:
—Yaz, — dedi — özü də böyük hərflərnən yaz!
Fuad:
—Yox! — dedi.
Oğlanlardan biri:
—Bilirsən sənə neylərik? — dedi.
Arxadan Zeydulla yaxınlaşdı:
—Bax, oxartana çəkərik ki, ömrünün axırınıycən invalid qalarsan. Aton kimi!..
Elə belə dedi: "oxartana". Necə oldu ki, bayaq bu "oxartana" sözündən tanımadı onu. Bəlkə də "səni öldürərik" desəydilər, Fuad elə qorxmazdı. Amma məhz "invalid qalarsan" hədəsi onu qorxutdu. Bu, real hədə idi. Fuad ömründə öldürülmüş adam görməmişdi, amma invalid görmüşdü. Atasının taxta protezi gəldi durdu gözünün qabağında. Atasının gecələr yatanda

protezini çıxarıb qapının ağzında qoyardı. Gecənin bir yarısında durar, ağır nəfəs ala-ala protezi təzədən geyər, ikinci mərtəbədən aşağı, həyəətə, tualetə düşərdi. Sonra qayıdıb yenə protezi çıxarar, bir ayağının üstündə tullana-tullana çarpayısına yanaşardı.

—Di uzatma, yaz görək.

Yazdı Fuad. Özü də boyu çatınca iri hərflərlə yazdı: QURBAN — QABAN.

Əlbəttə, bəlkə görə şikəst qalmağa razı olaydı, amma yazmayaydı. Amma cəmi-cümlətanı səkkiz yaşı vardı, ikinci sinifdə oxuyurdu və ürəyində fikirləşmişdi ki, yazıdır da, yazıdan nə olsun, bir bu yazı üçün bütün ömrünü protez taxsın? Nə biləydi ki, bu kiçik yazı, iki sözdən ibarət, tabaşirlə yazılmış xətt — onunçün dünyada ən pozulmaz yazı olacaq. O yazılan ki, ona pozu yoxdur və bu yazı həmişə onun mənliliyini, kişiliyini, heysiyyətini didib tökəcək, uçurub dağıdacaq, ömrünün ən xoş dəqiqələrində belə yaddaşına qəfilcən qayıdıb bu xoş dəqiqələri əzaba, ağrıya çevirəcəkdir və otuz il belə olub, otuz il də, ya bundan sonra neçə il həyatı qalıbsa — beş gün, beş ya iyirmi beş il — belə olacaqdı. İnsan ömründə bəzən elə sözlər, ya elə işlər olur ki, vaxt, hər şeyə məlhəm olan vaxt belə, onların qarşısında acizdir, onlar hər yaranı sağaldan, hətta ölüm itkisinin ağrısını belə keyləşdirən vaxta üstün gəlirlər. Belə sözlərdən, belə işlərdən sonra insan əbədiyyən tam xoşbəxt olmaq imkanından qısır olur. Haçansa, hardasa, özünü tam bəxtiyar və arxayın bildiyin anların birində elə bil yaddaşın qanayır, qayıdır o söz qulağına, o hərəkət gözlərinə və tam səadətin səninçün həmişəlik mümkünsüzlüyünü anlayırsan...

Zeydulla:

—Nöqtə də qoy! — dedi. — Sonra nə fikirləşdisə — yox, nöqtə yox, nida işarəsi... — deyə əlavə etdi.

Fuad nida işarəsi də qoydu:

QURBAN — QABAN!

Qollarını buraxdılar, çıxıb getdilər. Tində dayandılar, Fuada

tərəf çevrildilər. Zeydulla barmaqlarını ağzının içinə salıb bərkdən fit çaldı, dişlərinin arasından yelpicvarı tüpürdü və Fuada "şiş" göstərdi. Getdilər.

Addımları, şaqqanaq çalıb bərkdən gülmələri, zarafatları uzun zaman eşidilirdi... Elə bərkdən deyib-gülürdülər ki...

Evlərinə necə gəldiyi yadında deyil. Ancaq qapılarının yanında dayandı, nə isə düşündü, evə girmədi, geri döndü, hardansa əski tapdı, nohurda islatdı, gedib divardakı yazını sildi — sabah görüb-bilən olardı. Lap elə atasının özü görüb Fuadın xəttini tanıya bilərdi. Fuad özünü öldürmək istəyirdi o gecə, ancaq bilmirdi ki, bunu nə sayaq etmək olar... Sonra fikirləşdi ki, özünü öldürməyəcək, amma mütləq çox güclü bir adam olacaq və təkbaşına heç kəsə demədən, heç kəsi agah etmədən bu üçündən dəhşətli intiqam alacaq... Nə atasına, nə anasına, nə də başqa heç bir kəsə heç bir vaxt deməmişdi bu hadisəni... Amma neçə vaxt, neçə ay atasından gözlərini gizlədirdi, baxa bilmirdi atasının üzünə...

O vaxt and içmişdi ki, intiqam alacaq, amma keçən bu otuz ildə bir dəfə də olsun, həmin uşaqlara rast gəlməmişdi və hətta bəzən Fuada elə gəlirdi ki, o üçü konkret, real simaları olan fərdlər deyilmiş, nə isə mücərrəd bir Şər, Zor, Qəddarlıq və Yamanlıq rəmzləri imiş. Və... budur bax, bu rəmz, on iki nömrəli nosilşik... Otuz ildən sonra elə bil yaddaş zindanının ən qaranlıq, zülmət hücrəsindən çıxıb gəlib bu mücərrəd Şər, Zor, Yamanlıq elçisi — sallaqdodaqlı, bulanıqgözlü nosilşik, düz onun qənşərində oturub və deyəsən, aman allah, o vaxtkı günahı üçün üzrxahlıq eləmək niyyətindədir... Bu üzrxahlıq daha da ağır bir işgəncə idi, çünki belə məlum olurdu ki, otuz il keçməsinə baxmayaraq həmin səhnə tək Fuadın yox, Zeydullanın da yadındadır. Deməli, Fuad kimi Zeydullayçün da bu adi, keçəri, ötəri bir epizod deyilmiş, vəçib, əsaslı, unudulmayan bir hərəkət imiş. O qədər əhəmiyyətli bir şey imiş ki, otuz il ərzində Zeydulla da onun günahını içində daşıyıb, bağışlanmaq istəyib və nəhayət bu gün niyyətinə çatıb

— üzr diləyir.

Fuad elə bilirdi ki, bu hadisəni ondan, Fuaddan başqa xatırlayan ikinci bir insan yoxdur və bu hadisə — bəlkə də ancaq onun yaddaşında mövcuddur... Sanki o Keçmişin də Gələcək kimi daima mövcud olduğunu, haradasa — itənlərdə donub qaldığını, yoxa-puçə çıxmadığını — unutmuşdu. Halbuki Keçmiş də, Gələcək kimi həmişə var, həmişə durur axı... Daima baqıdır. İntəhası biz insanlar birini tərək edib gedir, o birinə tələsirik. Bəlkə də dövrə vurub yenidən geri qayıtmağa tələsirik. Budur bax, oturub Keçmiş onun qarşısında — otuz il bundan qabaqki hadisənin fitvaçısı, təşkilatçısı, iştirakçısı və canlı şahidi...

— Bilirsən sənə neynərik? — belə demişdilər o vaxt. Bəlkə intiqam dəmi məhz elə indi, bax bu gün, bu saat gəlib çıxıb. Otuz il sonra Fuad həmin o cümləni qarşısındakı adama qaytara bilərdi: "Bilirsən sənə neynərik?" Məhz, "neynərəm" yox, "neynərik", çünki o tək deyildi — bütün mənəbi, vəziyyəti, gücü onun "tək"ini çoxlaşdırırdı və doğrudan da Fuad, istəsəydi, bu on iki nömrəli nosilşikə çox şey edə bilərdi — işdən qovdura bilərdi, döydürə bilərdi, bir bəhanə tapıb tutdura bilərdi — deyərdi ki, sərxoş halda gəlib mənə sataşır — Zeydullanın ağzından, doğrudan da şirin çaxır iyi gəlirdi. Başından əcaib bir fikir də keçdi Fuadın: Zeydullanın atasının adını öyrənsin və məcbur eləsin ki, Zeydulla öz atasını qaban adlandırsın, yazsın, iri hərflərlə, nida işarəsi də qoysun... Bəlkə heç hədə-qorxu da lazım deyil, Zeydulla bir şüşə "Ağdam" çaxırına dədəsini satmağa razıdır? Bəlkə də yox, bəlkə də dünyanın bütün ləl-cavahirəti və bütün, hədə-qorxusu Zeydullanı atasını satmağa vadar edə bilməz. Kim bilir?

Bəs onda intiqam nə olsun? Axı Fuad haçansa — əlbəttə, lap uşaq yaşlarında — özünü inandırmışdı ki, Zeydulladan intiqam alacaq, elə güman edirdi ki, bu intiqamdan sonra acı xatirənin köynəyi daha onu incitməyəcəkdir. Ancaq Fuad çox sonralar başa düşdü ki, heç bir intiqam onun yaddaşını otuz il

qabaqkı təhqirin çapığından xali edə bilməyəcək. Əgər bu söz düzdürsə ki, "ürək — şüşədir, sındırarsan kim yamar", onda başqa bir şüşəni sındırmaqnan öz sınığını yamamaq mümkündürmü, məgər? İndi Fuad bu sualın cavabını bilirdi. Şübhəsiz, bu adama heç bir şey etməyəcəkdi — bunu da bilirdi. Bu adam — o adam deyildi. O Zeydulla otuz ilin arxasında qalmış — harın, gücünə arxayın, acizə zalım bir varlıq idi. Bu Zeydulla...

—Diqqət!

Reproduktordan Moskva təyyarəsinin endiyini xəbər verdilər.

Fuad:

—Bağışla,— dedi, — təyyarənin qabağına getməliyəm.

Zeydulla:

—Mən də, — dedi.

O da həmin təyyarəni qarşılayırdı. Gələn sərnişinlərin baqajlarını...

Onuncu fəsil

Bakının, Abşeron aqlomerasiyasının şəhərsalma problemləriylə maraqlanırdı qonaqlar — ilk amfibiya-şəhər Neft daşları, şəhər landşaftının təşkili, şəhər peyklərində çoxmərtəbəlik problemləri, nəqliyyat qovşaqlarının prinsipləri, yerli şərait və iqlim baxımından layihələşdirmə istiqaməti, əhali artımıyla əlaqədar perspektiv planlaşdırma və proqnozlar — bütün bu məsələlər ətrafında suallar verirdilər. Bəziləri azmaz rusca danışdı, amma hər halda əsas ağırlıq tərcüməçilərin üstünə düşürdü. Tərcüməçiləri cins şalvar geymiş Qalya adlı bir qız idi.

Fuad suallara ətraflı cavablar verirdi, çoxlu rəqəm və sənədə isnad edirdi, amma gözləri qarşısında elə hey yarıuçuq divar, nida işarəsi və Zeydullanın sallaq dodaqları durmuşdu: "Oxartana çəkərik sənə..."

Qarşılayanlar içində raykomun, nazirliyin, "İnturist"nin nümayəndələri də vardı, proqrama görə qonaqlar bir saatdan sonra Mingəçevirə getməliydilər, odur ki, elə burdaca, Aeroportun restoranında onların şərəfinə yüngülvari bir banket təşkil olunmuşdu. Fuadı tamada seçdilər. Fuad:

—Əziz qonaqlarımız! Bu gün bizimçün çox sevincli bir gündür, — dedi. — Bizə qonaq gəlməyinizə çox şadıq. Bu bədələri sizin şərəfinizə qaldırıraq...

...Fuad:

—Bu gün bizimçün çox kədərli bir gündür, — dedi. — Memarlığımıza ağır itki üz vermişdir. Görkəmli sənətkarlarımızdan biri, hörmətli müəllimimiz, istedadlı həmkarımız Fuad Salahlıdan həmişəlik ayrılıraq...

Mikrofon nə isə xırıldayırdı.

Onlar yenidən qurulmuş taxta artırmanın üstündə dayanmışdılar. Xeyli adam gəlmişdi qəbir üstünə. Fuad danışdıqca fikri gah bu xırıldayan mikrofona, gah onu dinləyən adamlara, gah gül-çiçək içində itmiş tabuta, tabutun üstündə Fuad Salahlının gülümsəyən fotosəklinə, gah da tabutun yanında dayanmış qarapaltarlı, ağsaçlı qadına yayınırdı.

—Fuad Salahlı, dərin biliyini, zəngin təcrübəsini cavanlardan, saysız-hesabsız tələbələrindən əsirgəmirdi. — Fuad bu sözləri tələffüz edir və düşünürdü: bu ağbaş qadın Solmazdır mı? Əlbəttə, Solmazdır. Vaxt insanı necə dəyişərmiş ilahi?! Təsadüf elə gətirmişdi ki, o vaxtdan Solmazı bir dəfə də görməmişdi və indi bu kök, ağır baxışlı, dərdi-qəmi qaralara bürünmüş qadını o vaxtkı arıq gəlinlə, çit paltarlı, həmişə mehriban gülümsəyən, əlinin tozunu ətəyinə silən, saçlarını biləyinin ardıyla gözlərinin üstündən çəkən — o nərmə-nazik gəlinlə eyniləşdirməkmi olardı?.. Bu ikisi — eynimi adam idi — ya biri orada, Keçmişdə qalmışdı, ikincisi indi, burada dayanmışdı?

Qısaqol köynək geymiş vızbaş oğlan artırmaya qalxıb

mikrofonu burdu, xırıltı kəsildi...

Fuad mərhumun elmi işlərindən, maraqlı mühazirələrindən danışdı, onun xatirəsinin qəlblərimizdə əbədi yaşayacağına əmin olduğunu bildirdi...

Birdən adamlar içində Şövqünü gördü... Görünür, Şövqü gecikmişdi: çünki yuxarıda, artırmada deyil, aşağıda idi, özü də lap arxada dayanmışdı. Fuad düşündü ki, Şövqü yaxşı eləyib gəlib, Fuad Salahlının ömrünün axırınacan küsülü qalmışdırlarsa da, ölüm hər halda hər şeyi unutturur. Ölümün böyük gerçəkliyi qarşısında bütün olub-keçən ədavətlərin kin-küdurətin, mübahisə və mülahizələrin puçluğu, heçliyi, yalançı "əhəmiyyəti" çox aydın görünür. Fuadın ağlından bir fikir də keçdi: görəsən, Şövqü qanlı bıçaq düşməni, barışmaz rəqibi haqqında öz kürəkəninin bu cür ağızdolusu danışmasına necə baxacaq, həddən-ziyadə şişirtmə hesab etməyəcək ki bu sözləri? Hər halda Fuad mərhumu verdiyi yüksək qiymətlərdən heç birini azaldası deyildi. Bu gün axır ki, Fuad Salahlı layiq olduğu sözləri eşitməyə haqq qazanmışdı. Əgər eşidə bilsəydi.

Fuad:

—Əziz müəllimimiz Fuad Salahlıni heç bir zaman unutmayacağıq! — deyə nitqini bitirdi.

Nəfəsli orkestr kədərli bir musiqi cümləsi çaldı, dayandı. Sədrlik eləyən rektor mikrofonu yanaşdı:

—Söz verilir mərhumun dostlarından və həmkarlarından görkəmli sənətkarımız Şövqü Şəfizadəyə...

Fuada elə gəldi ki, yer ayağının altından qaçır. Şövqü aramla artırmaya tərəf addımladı. Milçək uçsaydı eşidilərdi. Şövqü sanki nə onu dördgözlə izləyən adamları görür, nə hər tərəfdən şəklənmiş, qulaqların fərqiə varırdı. O, dərin fikirlər, xəyallar aləminə qərq olmuşdu. Yavaş-yavaş artırmaya qalxdı, təmkinlə mikrofonu yanaşdı, bir müddət susdu, danışmadı. Sonra:

—Yoldaşlar! — dedi — hörmətli sədr mənə söz verəndə mənə Fuad Salahlının dostu adlandırdı. Qırx ildən artıq bir

müddətdə mən bu dostluqla fəxr etmişəm. Doğrudur-bilənlər bilir — mübahisələrimiz, bir-birimizdən giley-güzarımız, incikliyimiz də olub, küsüb-barışmışıq da, rəhmətliklə... Amma mən həmişə onun mərdliyini, kişiliyini, professional namusunu, partiyaya, xalqa sədaqətini gənclərimiz üçün, elə hamımız üçün örnək bilmişəm. Burda Fuad Salahlının əməyinə, işinə yüksək qiymət verdilər. Mən deməliyəm ki, yoldaşlar, nə qədər yüksək qiymət verildisə də, bu azdır, Fuad Salahlı daha böyük sözlərə, daha yüksək təriflərə layiq bir adam idi...

Qadın hönkürtüsü eşidildi. Solmaz dözə bilməyib bərkdən hönküürdü. Şövqü ona tərəf çevrildi:

—Əziz bacımız, Fuad Salahlının vəfalı rəfiqəsi... Solmaz xanım, inanın ki, sizin bu böyük dərdinizə sizin qədər biz də yanırıq. — Solmaz daha da bərkdən hönküürdü, Şövqünün də səsi titrədi! — Heç vaxt... heç vaxt, — dedi — biz Fuad Salahlı qardaşımızı unutmarıq. Rahat yat, qardaşım, qoy ana vətən torpağı səninçün pərqu döşək olsun...

Solmazı kənara çəkdilər, su verdilər içməyə.

Fuadın yadına düşdü ki, Salahlını işdən çıxardanda, deyirlər səkkiz ay Solmazın puluna dolanıblar. Dədə-babadan az-çox nəyi qalıbmışsa satıb...

Şövqü susdu, dəsmal çıxardıb gözlərini sildi:

—Bizim Fuad Salahlı, — deyə sözünə davam elədi, — lakin bu zaman mikrofon nədənsə ulamağa başladı — qulaqbatıran, aramsız, uzun, cingiltili bir səs yüksəldikcə yüksəldi. Vızbaş oğlan sıçrayıb mikrofonun yanına çıxdı, onu ora-bura hərledi, qurdaladı, aşağı-yuxarı dartdı. Uğultu kəsildi, Şövqü nitqini davam elədi, amma indi də mikrofon onun sözlərini əks-səda kimi iki-üç dəfə təkrar edirdi:

—Yoldaşlar... yoldaşlar... yoldaşlar... Fuad... Fuad... Fuad... Salahlının... Salahlının... Salahlının... xatirəsi... xatirəsi... xatirəsi... qəlbimizdə... qəlbimizdə... qəlbimizdə... həmişə... həmişə... həmişə... yaşayacaq... yaşayacaq... yacaq... yacaq...

caq...caq.

Şövkü eyni təmkinlə ağır-ağır mikrofondan aralandı, keçib artırmanın bir küncündə dayandı. Nəfəsli orkestr qəmli musiqi cümləsini bir dəfə də çaldı.

Vızbaş oğlan mikrofonu bir az da qurdaladı və deyəsən axır ki, sahmana saldı, çünki rektor növbəti natiqə söz verəndə nə əks-səda vardı, nə xırıltı, nə uğultu... Növbəti natiq danışdı və Fuada elə gəlirdi ki, bütün bu hadisələr qeyri-adi bir realıqda cərəyan edir, sadəcə mistifikasiyadır, vəssalam... Bütün bu mitinq, bu dəfn mərasimi, çıxışlar — hamısı... Fuad Salahlı da ölüb-eləməyib...

Və bütün bu illər arasında ötüb keçənlər də olmayıb heç bir vaxt. Fuad Salahlı institutda ilk gün gördüyü Fuad Salahlıdır, Oqtaayla onu — Balaca Fuadı mənzillərinə dəvət edən — dəhlizdə ağac kötüyü, xərəkdə gil, otaqda gips, yarımçıq büstlər, şifonerin altında boruşəkili "Aleksandr kağızları — layihələr, Motsart, Bax, çit paltarlı arıq Solmaz, konstruktivizm, Korbüze, memarlığın estetik və funksional mahiyyəti haqqında söhbətlər, konyak, limon qabıqları — Fuad Salahlı qırmızı darağını çıxarıb başını darayır, "Kazbek" papirosunu əzib damağına qoyur. Solmaz, çit paltarlı arıq Solmaz biləyinin ardıyla şəvə kimi qara saçlarını gözünün üstündən atır, Fuad Mehdiyev, Fuad — "Balaca Fuad", "adaşım" da o vaxtkı Fuaddır. Keçmişdə dayanıb, durub, donub qalmış Fuad və bu ölüm də yalandır, onun son qətiliyinə inanılası deyil; bu nə isə müvəqqəti, ötəri, keçəri ölümdür — müvəqqəti, keçəri, ötəri nigarançılıq, azar-bezar, dərd-sər olan kimi, bu ölüm də axır-aqibət deyil, dəyişiləsi bir haldır, davamı yenə də həyat olacaq bir aldanışdır... Əlbəttə Fuad, Mehdiyev Fuad axirət aləminə, o dünyaya-filan inanmırdı, amma adaşı Fuadla, Salahlı Fuadla bir daha görüşməyəcəyinə, nahaq olmuş bütün qəbahətləri təshih edə bilməyəcəyinə, danışb, dərdləşib, anlaşıb arada olan bütün bu hissi-pası birdəfəlik təmizləməyəcəyinə də heç cür inana bilmirdi. Həyatın irili-

xırdalı bütün başqa, ağır, amma dəfi mümkün hadisələri kimi bu ölümün də təkzibini gözləyirdi elə bil... Gümanı vardı buna sanki. Ölümün əbədi və sonuncu nəticəliyini qavraya bilmirdi.

Fuad bəzi adamlar haqqında düşünəndə, öz içində onların yerini təyin etmək istəyəndə, onlara qiymət vermək, yaxşı pisliklərini ölçüb-biçmək istəyəndə qeyri-ixtiyari həmin adamların ölümünü gözləyirdi. Arzulamırdı, istəmirdi, əttövbə, allah göstərməsin, yox, sadəcə olaraq gözləyirdi. Bu, məsələn, pyesin, filmin sonunu bilmək intizarı kimi bir şey idi. Ölüm adamları əbədiyyətə bir növ bitkin, tamamlanmış şəkildə, əməllərinin yaxşılığı-pisliyi, bədliyi-xoşluğu baxımından, qoyduğu irsin, izin, adın müəyyənliyi baxımından — yekunlaşdıraraq, nəticələyərək təqdim edir. Fuad Salahlı haqqındasa ölümüylə tamamlanmış, bitmiş bir fərd kimi düşünmək mümkün deyildi. Hər halda: Balaca Fuad belə düşünə bilmirdi. Fuad ağılında onu da qeyd etdi ki, özü haqqında Böyük Fuadla əlaqədar olaraq düşünərkən istər-istəməz özünü Balaca Fuad adlandırır. Qəribədir, nə çox Fuad adlı adam, amma nə qədər ki, Fuad Salahlı vardı, Fuad Mehdiyev Balaca Fuad olaraq qalacaqdı. Bütün tanış-biliş üçün. İndi yoxdur daha Böyük Fuad. Hər halda yoxdur.

Nəfəsli orkestr həmin melodiyanı çaldı, növbəti natiq nitqini bitirmişdi.

Sədr mikrofona yaxınlaşdı, yəqin ki, mitinqi bağlı elan edəcəkdi. Fuad gözucu sədrin əlindəki siyahıya, çıxışçıların siyahısına baxdı. Siyahıdakıların hamısı danışmışdı. Sədr mitinqi bağlamaq istəyirdi, amma aşağıdan, adamların içindən, ona əl elədilər. Fuad boylanıb baxdı — Oqtay idi əl eləyən. Camaatın içindən keçib artırmaya qalxdı. Sədrə:

—Mən də danışmaq istəyirəm, — dedi.

Fuad: "Səfehləməyə yaxşıdır, — deyə düşündü. — Yəqin ki, indi affektasiya vəziyyətindədir, artıq-əskik danışa bilər".

Fuad qeyri-ixtiyari qayınatası tərəfə baxdı. Elə bil dünya Şövqünün gözündə deyildi. Elə bil hər şeydən, hamıdan təcrid

olub dərin-dərin fikirlər aləminə qərq olmuşdu, buralardan çox-çox uzaqlara uçmuşdu xəyalı. Külək Şövqünün çiyinlərinə qədər uzanmış dümağ saçlarını dalğalandırırdı...

Oqtay mikrofona yanaşdı:

—Bir vaxtlar, —dedi, — Ələsgər Abdullayev adlı məşhur xanəndə olub, — bunu dedi və susdu, elə bil nəfəsi kəsildi. Pauza xeyli uzandı. Adamlar nəzərdə tutulmamış natiqin bu gözlənilməz çıxışına, bu qərribə pauzaya və dəfnə heç bir dəxli olmayan bu əcaib sözə — xanəndə Ələsgər söhbətinə mat-məəttəl qalmışdılar. Görünür, Oqtay öz həyəcanını boğa bilmirdi, görünür, məclis möhkəm tutmuşdu onu, yazıq, haçan belə böyük bir izdiham qarşısında çıxış edib axı?

Nəhayət, iradəsini toplayıb, səsi titrəsə də sözünü davam elədi:

—Bağışlayın, mən natiq deyiləm... Pis danışiram... amma danışmaya bilməzdim... Xanəndə Ələsgər gözəl "Rahab" oxuyarmış... Hamıdan yaxşı oxuyarmış "Rahab"ı... O öləndə, onu basdıranda... bağışlayın... mən çox həyəcanlanıram... Ələsgəri dəfn edəndə Cabbar Qaryağdı deyib ki, biz bu gün... Ələsgəri basdırmırıq, biz bu gün "Rahab"ı basdırırıq — Oqtay yenə susdu, bu pauza daha da uzun çəkdi, Fuad arxa tərəfdən onun yanında durmuşdu və Oqtayın sağ qıçının yarpaq kimi əsdiyini görürdü. Sifəti də ağappaq idi, elə bil un çəkmişdilər. — Sakit ol, özünü ələ al, — deyə Fuad Oqtayın qulağına pıçıldadı.

Elə bil Oqtay bu sözə bənddi, elə bil tilsimi qırıldı və kəsik, əsəbi cümlələrlə danışmağa başladı:

—Bəli, bu gün biz də... Fuad Salahlıyı basdırmırıq... memarlığımızın namusunu basdırırıq... professional vicdanımızı basdırırıq... Neçə-neçə baş tutmamış niyyətləri... tikilməmiş binaları... həyata keçməmiş layihələri... basdırırıq. Bəli, Fuad Salahlı müəllim idi, professor idi... Kitabları da var... Sevirdi də öz işini... amma axı... biz ki, hamımız bilirik bunu... axı o dünyaya başqa şey üçün gəlmişdi... Onun böyük

istedadı... başqa sahədə idi... — O anadangəlmə proektirovşik idi... binalar tikməliydi o... şəhər salmalıydı... amma tikə bilmədi...

Fuad düşündü: "Hə, başladı sarsaqlamağa".

—Siz ki, bilirsiniz niyə tikmədi... siz ki, hamısını bilirsiniz yoldaşlar, bilirsiniz ki, kim qoymadı onu... kim ömrü boyu ona hər işində mane olurdu...

Fuad: "Əzvaylamasa olmaz", — deyə düşündü. Çevrilib baxmaq istəmədi, amma oğrun-oğrun qayınatasına tərəf nəzər saldı: Şövkü, sanki bütün bu deyilənləri eşitmirdi, əvvəlki təkin dərin-dərin xəyallara dalmışdı.

—Bu gün də deməsək bu həqiqəti... Haçan deyəcəyik... Sədr mənalı-mənalı saatına baxdı, sonra pıçıltıyla Fuada:

—Məsələ çox uzandı, — dedi. — 5-də iclasım var...

Fuad da pıçıltıyla:

—Hə, mən də yaman tələsirəm, — dedi.

Oqtay:

—Bilirsiniz ki, Salahlını vaxtilə institutdan da çıxarmışdılar... — dedi.

Fuad pıçıltıyla sədrə:

—Cəmisi səkkiz ay, — dedi.

Oqtay bunu eşitdi.

—Bəli, səkkiz ay, — deyə cılıqlılıqla təkrar etdi. — Mən olub-keçənləri yada salmaq istəmirəm... keçənə güzəşt deyərlər, amma mən bircə şeyi demək istəyirəm... Səkkiz ay Fuad Salahlı mübarizə etdi, haqqını tələb etdi, haqlılığını sübut elədi... Partiyamızın prinsipləri əsasında ədalət bərpa olundu, Fuad müəllim instituta qayıtdı. Mənim yadımdadır Fuad müəllimin instituta qayıtması və qayıdandan sonra ilk leksiyası... O, auditoriyaya girdi, yerini tutdu, hamı gözləyirdi ki, Salahlı qalib gəlməsindən, haqqın sübuta yetməsindən, rəqiblərinin uduzmasından, day nə bilim nələrdən danışacaq... Amma onun ilk cümləsi bilirsinizmi nə oldu? — Sükut çökdü, pauza uzandıqca uzanırdı, orkestr elə bildi ki, nitq qurtarıb və

həmin musiqini yenidən çalmağa başladı, amma kimsə işarə elədi ki, saxlasınlar, çalmasınlar, musiqi yarımçıq kəsildi və Oqtay sözünə davam elədi:

—Fuad Salahlı auditoriyaya girdi, yerinə keçdi, bizə baxdı, gülümsündü və dedi: "Keçən səfər biz modulyardan danışmışdıq, mühazirəmizi davam elətdirək, deməli, modulyar..." — Başa düşürsüz? — deyə Oqtay əvvəl aşağıda dayanmış adamlara, sonra isə artırmada dayananlara baxdı. — Keçən səfər-yəni ki, səkkiz ay bundan qabaq... elə bil bu səkkiz ayın həngamələri olmamışdı... Elə bil auditoriyadan səkkiz dəqiqə bundan qabaq fasiləyə çıxıb indi qayıtmışdı... Bax, bir bu hərəkət Fuad Salahlının bütün varlığını... mahiyyətini ifadə edirdi. Onun üçün vaxt ayrı-ayrı dövrlərə, kəsiklərə, parçalara bölünmürdü. Fuad Salahlıyçün vaxt bütöv, aramsız, fasiləsiz, daim hərəkətdə olan tam bir etik vahid idi... Vaxt onunçün mənaəviyyət kimi, həqiqət kimi bitkin... tam bir... — Oqtay duruxdu, söz axtarır, tapa bilmirdi.

Fuad pıçılıyla: — Anlayış idi, — dedi.

Oqtay:

—Anlayış idi, — deyə təkrar etdi. — Fuad Salahlı eləyə biləcəklərini eləmədi, tikə biləcəklərini tikə bilmədi...

Fuad düşündü ki, elə bil ağı deyir, amma onu da düşündü ki, Salahlının keçmiş yaralarından daha artıq Oqtay elə bil özünün gələcək uğursuzluqlarına ağlayır.

Mitinq qurtardı. Fuad maşınına tərəf addımlayanda, kimsə qoluna girdi. Fuad çevrildi, Şövqü idi.

Şövqü:

— Uşaqlar bizdədir, — dedi. — Məktəbdən çıxıb bizə gəliblər... Proyektoru qurdum onlarçün. Pərviz kino göstərir, Ceyhun baxır...

Fuad: "Deməli, atamgilə getməyiblər, qaçıb bu biri babasıgildə gizləniblər" — deyə düşündü, amma dinmədi...

Sükut içində addımlayırdılar. Sükutu Şövqü pozdu:

—Oqtay yaxşı danışdı, — dedi. — Çox təsirli danışdı...

Xoşum gəldi. Əlbəttə, bir az apolitiçni çıxış etdi — necə yəni memarlığımızın vicdanını basdırırıq? — eybi yox, cavandır da, bir az hissə qapılır... Fuad Salahlı yazıq, deyirlər ona çox kömək edib, diplom müdafiəsində, işə düzəlməsində... Deyəsən, qohumluqları da çatır bir balaca — Fuadın arvadı tərəfdən... hər halda səmimi danışdı... Çox mütəəssir oldum, mən də...

Fuad düşündü: "Hələ nə qədər çox şey öyrənməliyəm mən Şövqüdən, hələ nə qədər çox şey öyrənməliyəm". Fuad bilirdi ki, Oqtay Şövqüyçün çox kiçik bir hədəfdir ki, ona ciddi baş qoşsun... Amma indi birdən baş qoşmalı olsaydı Oqtayı birə kimi əzə bilərdi — həm də bütün taktiki sxem hazır idi: Fuad Salahlı Oqtaya himayədarlıq edib, qohumudur, odur ki, Oqtay da ifrata varıb Salahlıni memarlığın vicdanı adlandırır. Vəssalam. Nə oyan, nə bu yan! Yuridik cəhətdən olmasa da, etik cəhətdən sxem hazır idi. — Hər bir çılgın hissin əsası — müəyyən münasibətlərə bağlıdır. Nədənsə, birdən Fuadın yadına Qafur Əhmədli düşdü... Şövqü köksünü ötürdü:

—Eh, dünya, dünya! — dedi. — Sonra nə isə Fuadın alışmadığı bir bədbinliklə: — Bax, Fuad, məni basdıranda nitq-filan lazım deyil, sən allah, — deyə əlavə etdi. — Sənə vəsiyyəət eləyirəm bunu...

Fuad etiraz eləmək, "əşi, ağzınızı xeyrə açın" demək istəyirdi, amma Şövqü ona macal vermədi:

— Yazıq Sadıx Dadaşov Moskvada öldü, xəstəxanada. Deyir ölümündən qabaq su istəyib, rəhmətlik. Gətiriblər, bir qurtum içib: — "Yox, — deyib — Şollar suyu", üzünü divara tərəf çevirib, keçinib.

Maşınlara yanaşdılar. Şövqü "Volqa"sının qapısını açanda Fuaddan soruşdu:

—Axşam danışırısan da? — sərginin açılışını nəzərdə tuturdu...

Fuad başıyla təsdiq elədi.

Şövqü bayaqkı bədbin intonasiyasından əsər-əlamət

qalmamış, gümrah, işgüzar tonla:

—Özünü topla, — dedi, — gərək əla danışasan ha!.. Mütləq son illərdəki müvəffəqiyyətlərimizi qeyd elə.

Şövqü öz qara "Volqa"sına mindi, Fuad öz sarı "Moskviç"inə, Şövqü maşının içindən, pəncərədən Qasıma əl elədi. Qasımın ağzı getdi qulağının dibinə:

—Allah Şövqü Camaloviçin canını-başını salamat eləsin!

On birinci fəsil

Bunu bir həkim demişdi Fuada. Qatarda tanış olmuşdular. Moskvaya gedirdilər. Qış idi, təyyarələr vaxtlı-vaxtında uçmurdu, qatara bileet götürməli oldu. Beynəlxalq vaqonda həkimlə bir kupeyə düşmüşdülər. Biləcəridən keçən kimi hər ikisi tünd-göy rəngli, dar balaqlı cersi idman kostyumlarını geydilər. Həkim "Yerevan" konyakı çıxartdı, içdilər, nərd atdılar, ordan-burdan danışdılar, ümumi tanışları tapıldı. Elə onda söz düşmüşdü, həkim demişdi ki, çox yaşamaq istəyirsizsə özünüzü mənfi emosiyalardan qoruyun. Bu insanın əlindədir. İnsan istəsə ömrünü, gününü elə qura bilər ki, mümkün qədər az mənfi emosiyası olsun. Əlbəttə, tamam bunsuz mümkün deyil, istəsək də, istəməsək də hər gün müəyyən qədər ürəyimizi ağrıdan sözlər eşidir, bəd xəbərlər alır, bizə pis təsir edən hərəkətlərin, işlərin şahidi oluruq. Məsələn, bilirsən ki, bir məclis, bir yığıncaq, bir söhbət sənə pis təsir bağışlayacaq — getmə ora. Bilirsən ki, filankəsə görüşsən mütləq sənə ürək bulandıran bir qeybət eləyəcək — görüşmə onunla. Axı hər adamın dalınca danışan olur. Ancaq arif adam bunları heç eşidib bilmək istəmir, nə danışirlar dalında, qoy danışsınlar. Birisi guya "xeyirxahlıq edib "sənin barəndə filankəs filan sözü" dedi — deyə ağzını açan kimi, ağzından vurmaq lazımdır. "İstəmirəm biləm nə deyib filankəs mənim barəmdə, vəssalamU. Mənfi emosiyalar qədər insan

ömrünü qısaldan ikinci bir bəla yoxdur. Hər şeyi onlar törədir — xərçəngi də, hipertoniyanı da, diabeti də, ürək, əsəb xəstəliklərini də...

Yəqin doğru deyirdi həkim... Yəqin onun məsləhətlərinə əməl etmək gərəkdi. Ancaq necə əməl edəydi Fuad ki, məsələn, elə günü bu gün — axşamkı fərəhli tədbirin ərəfəsində neçə dəfə mənfi emosiyalar almalı oldu? Nə idi Oqtay — nanəcibin danışdıqları? Yüngül-yüngül atılıb çıxdı, dili topuq çala-çala danışdı, özü də nə dedi axı... Matəm tribunasını da ürəyinin kin-küdurətini boşaltmaq üçün istifadə elədi. Nə qədər xılt olarmış insanın ürəyində, ya rəbb? Özü də, heç məndən utanmır, xəcalət çəkmir, elə bu gün səhər yanıma xahişə gəlmişdin axı, mən də səni adam balası bilib bircə dəqiqənin içində xahişini yerinə yetirdim. İndi bu da mənim haqq-sayımdır? "Qoymadılar", "İmkan vermədilərU, hamı bilir axı, kimin bostanına atırsan bu daşları. Hamı bilir axı ki, Şövqüyə deyirsən, dolayısıyla da elə mənə, Fuada — Balaca Fuada.

Fuad hər şeyi başa düşürdü. Oqtay və Oqtay kimilərin, elə o cümlədən rəhmətlik Fuad Salahlının özünün də onlara — Şövqüyə, Fuada güzəştə və amansız münasibətlərinin kökünü, səbəbini, qidasını bilirdi.

Bilirdi ki, Oqtay kimilərin, Salahlı kimilərin ürəkləri heç bir vaxt Şövqüylə, Balaca Fuadla, həyatda qarşılarına dəqiq məqsədlər qoymuş və bu məqsədlərə çatmış adamlarla düz gəlməyəcək. Bunu şüurla başa düşürdü Fuad, amma başa düşsə də qəlbən ağrıyırdı. Bir var şüurun, beyinin, məntiqin dəlilləri, bir də var ürək qanunları, hisslərin müvazinəti... Soyuq şüur mühakimə yürüdür ki, adamlardan, yaxşılıq belə elədiyin insanlardan qorun, məsafə saxla, çomağını əldən qoyma. Amma bunu nəzəri, mücərrəd cəhətdən dərk edirsən. Fikirləşirsən ki, day içində möhkəm qala tikmisən, heç bir acı söz, heç bir tikan, heç bir gizli ox sənə xətər gətirə bilməz. Amma bu mücərrəd şüur qalaları real hisslərin seli qarşısında nə qədər gücsüzdür, üfürsən yıxılındır... Ümumi yox, konkret

bir bədxahlıqla rastlaşdınmı, ürəyinə batan iynələrin ağrısını duyduğunu — bütün o abstrakt müdafiə sədlərin alt-üst olur, dağılıb puç olur... Görürsən ki, ilahi, içində heç bir, səngərin-süperin yox imiş, ehtiyatında heç bir padi-zəhr saxlamayıbsanmış... Yenə deyəsən, Oqtayla danışiram, Oqtayla mübahisə edirəm. Nə olub belə? Niyə Oqtay bu gün, yəni tək elə bu gün yox, bir çox vaxtlarda mənim görünməz daxili opponentimə çevrilir?

Elə bil bütün bunlar — Oqtayın atmacaları, bu günün bütün başqa hadisələri, görüşləri, yaddaşa soxulmuş xatirələri — axşamkı tədbirin, axşamkı yeni həyat pilləsinin, yüksəliş astanasının var-yox sevincini, ləzzətini, dadını qaçırtmışdı. Fuad özünü hədəfə dürüst nişan alınıb atılmış, dəqiq tuşlanmış, amma mənzili düz hesablanmamış güllə kimi duyurdu. Şübhəsiz, mənzilə çatacaqdı, hədəfə toxunacaqdı, amma çatanda, dəyədədə elə bil bütün hərəkət qüvvəsini, atım enerjisini itirmişdi. Heyi qalmamışdı... Heysizləşmiş güllə. Gücdən düşmüş güllə. Pulya na izlete...

Maşın şəhərin hündür yerindən aşağılara endikcə Fuad qarşısında açılan mənzərəyə baxıb düşünürdü. Bir müddətdən, bəlkə bir neçə gündən, bir neçə həftədən, ya ən uzağı, bir neçə aydan sonra bu şəhərin tikilib ucılması, sökülüb-qurulması, dəyişdirilməsi, böyüməsi, genişləndirilməsi onun — Fuadın əlində olacaqdır. Hər halda bu məsələləri həll edən, şəhərin inkişaf yolunu müəyyənləşdirən əsas şəxslərdən biri olacaqdı Fuad. Məsələ yüzdə doxsan doqquz faiz həll olunub, bu gün axşam da yaxşı çıxış eləyəcək, bunu ki o bacarırdı, vəssalam... Əlbəttə, onun haqqındakı müsbət fikir — bir bugünkü çıxışla bağlı deyildi, Fuadın illər boyu addım-addım getdiyi, pillə-pillə qalxdığı yolun məntiqi nəticəsi idi. Onun işinə, enerjisinə, təşkilatçılıq bacarığına, müasir savadına-biliyinə verilən qiymət idi.

...və Fuad onu da fikirləşirdi ki, haçansa, ciblərini qovrulmuş tumla doldurub, çırtlaya-çırtlaya gecə-gündüz Bakı

küçələrini hadırlayanda, xoruz banında Asyagildən çıxıb evlərinə gedəndə, Bayıldan, Çəmbərəkəndədək piyada addımlayanda xəyalında qurduğu projektlərin, düşüncəsində tikdiyi və sökdüyü evlərin, bütöv məhəllələrin, açdığı prospektlərin, saldıği meydanların, təsəvvüründə ucaltdığı binaların, şəhərin bütün görünüşünü dəyişdirəcək yeni siluetlərin — indi real gerçəkliyə, həyata keçirilməsinə çatmış, nail olmuş kimidir. Bu nailiyyət, bu çatım — həyatda Fuadın ən böyük qələbəsidir. İndi bütün bu xəyali planları — şübhəsiz, real imkanlardan doğan müəyyən təshihlərlə, həyata keçirmək onun, Fuadın əlindədir.

...və ən qəribəsi buydu ki, həmin gerçəkliyə çatmış xəyallar, arzu olaraq qaldığı vaxtlar onu ruhlandırtdığı qədər fərhləndirmirdi indi. Ona gənclik xülyalarının verdiyi cazibəli sevinci bəxş edə bilmirdi. O vaxtkı hissləri, başgicəlləndirən duyğuları yadıdaydı, amma qəlbində deyildi, onları düşünüb xatırlaya bilərdi, amma yenidən eyni çılgınlıqla duyub yaşaya bilməzdi. Niyə belə olsun? Bu barədə macal tapıb əməlli-başlı fikirləşmək lazımdır.

Maşın idarənin qabağında dayandı.

Nelli:

—Əhməd Nəzəroviç xahiş elədi gələndə ona dəyəsiz, — dedi.

Fuad rəisin kabinetinə keçdi. Əhməd Nəzəroviç Nazirlər Sovetindəki görüşündən danışdı. Əlbəttə, yenə heç bir məsələni fərri həll eləyə bilməmişdi. Fuada elə gəldi ki, Əhməd Nəzər öz iqtidarsızlığını artıq özü də dərk edir, yavaş-yavaş başa düşür ki, iş qardaşının vəzifədən gedib-getməməsində deyil, iş ondadır ki, Əhməd Nəzərin özünün dövranı çoxdan keçib, meydan Əhməd Nəzərlər meydanı deyil. Fuad otaqdan çıxarkən Əhməd Nəzər:

—Dəfnə getmişdin? — deyə soruşdu. — Mən yubandım, gedə bilmədim. Yazıq Fuad Salahlı... Əşşi...

Sabir hesabları bitirib gətirmişdi, Fuadın stolunun üstünə

qoymuşdu. Fuad gözdən keçirib qol çəkdi.

Mixail Moiseyeviç də çıxışı makinada çap elətdirib gətirmişdi. Fuad oxumağa başladı: Doroqie tovarihi! Seqodnə u nas soçen radostnıy deng.

Başını kağızdan qaldırdı. Gərək ki, bu cümləni bu gün haradasa işlədib. Hə, yadına düşdü, qonaqların şərəfinə verilən banketdə. O da yadına düşdü ki, dəfndəki çıxışını da belə başlamışdı: "Bu gün çox kədərli günümüzdür". Qələm götürüb bu cümləni pozdu.

Çıxış yaxşı tərtib olunmuşdu. Mixail Moiseyeviç öz işinin ustası idi. Kimin harda necə danışması lazım olduğunu qırx il ərzində yaxşıca mənimsəmişdi Mixail Moiseyeviç... Çox vaxt Əhməd Nəzərin çıxışlarını dinləyənlər natiqin dərrakəsinə mat qalırdılar...

Gündəlik qeydlər dəftərçəsinə baxıb Fuad bir-iki yerə də zəng vurdu, bir neçə məsələni də həll etdi, ya təxirə saldı, sabaha — biri günə keçirdi... İcra etdiyi işləri qeyd kağızından bir-bir pozurdu. Üçcə maddə qalmışdı: öz-özümümlə görüş, atamgil, bir də gül şəkli...

...Qasıma:

—Sür dədəmgilə, — dedi. Bir qədər sükutdan sonra soruşdu:

—Qasım, uşaq necədir, qızdırması düşüb?

Qoy elə bilməsin Qasım ki, yadımda deyil.

Qasımın elə bil çiçəyi çırtladı, sevinclə:

—Sağ olun, əziz olun, Fuad qədəş,— dedi, — indi, tfu göz dəyməsin, babatdır. Dünən getdim həkim gətirdim, dərman verdi. Şükür. Siz də çox sağ olun.

Qurbangilə çatanda Fuad:

—Get evə, — dedi, — mənə gözləmə. Bəlkə uşağa bir şey lazımdır. Mən özüm piyada gedəcəm. Yaxındır bura.

—Çox sağ olun, artıq olun.

Fuad maşından düşdü. Saata baxdı, yeddiyə iyirmi dəqiqə işləmişdi. Atasığildə iyirmi beş dəqiqə otura bilərdi...

...Dörd tərəfdən ikimərtəbəli şüşəbəndlərlə əhatə olunmuş bu həyət qutuya oxşayırdı. Şüşəbəndin pəncərələri nişastayla boyanmış, ağ bənövşəyi rəngə çalırdı. Uşaqlıqda Fuad belə nişastalı aynaların üstünə şəhadət barmağıyla şəkil çəkərdi — təyyarə, tank şəkli, köksü süngüylə dəlinmiş "fritslər"... Bu nişastalı pəncərələrin ardındakı şüşəbəndlərə üç ailənin qapıları çıxırdı: Qurbangilin bir qonşusu aktyor Feyzulla Kəbirlinskigil, bir qonşusu Anaxanın bacığı idi; Kəbirlinskigil, bir Feyzulla özü idi, bir arvadı Həcər, bir də oğulları Eldar. Anaxanımğilin ailəsi böyük idi — özü, əri, iki qızı, üç oğlu. Ərinin bacısı oğlu da kənddən gəlib onlarda qalırdı, universitetdə oxuyurdu.

Anaxanımğilin üç, Feyzullagilin və Qurbanın hərəsinin bir otaqları vardı.

Həyətdə taxta skamyalar qoyulmuşdu, yay axşamlarında arvadlar həyəti sulayar, kişilər skamyalarda oturub nərd atar, çay içər, mırt vurardılar. Qurbanda tez-tez düşərdi həyətə; gün dolanıb həyətə düşəndə Qurban kətilini küçəyə çıxarar, armudu stəkandan çay içib təsbəh çevirər, küçədən gəlib-keçənlərə tamaşa edərdi... Bərk isti olanda Qurban parusın pəncəyin soyunub tor maykada oturur, protezini açıb Fuada verərdi ki, evə aparsın, şalvarının dar balağını boş qalmış ayaq yerinin üstündən salladardı, bardaş qurub oturanda kətilin altında məstlərini cütləyib yan-yana qoyardı...

Ümumən ən isti yay günlərində belə həyətləri sərin olardı. Qarşı şüşəbəndlərdən bir-birinə çalın-çarpaz kəndirlər çəkilmışdi, üstünə paltar asılmışdı.

Su kranı həyətdə idi. Tualet də həyətdə idi, qapısına qıfıl vurulmuşdu, sakinlərin hamısının öz açarı vardı, yol ötənlər üçün isə boz karton üstündə iri hərflərlə "həyətdə ibornı yoxdu" sözləri yazılıb vurulmuşdu. Gündə vedrəylə tualetə su tökərdilər, amma hər halda yenə qoxusu gəlirdi. Elə Ceyhun köpəkoğlu da, səhər bu iyi deyirdi... Tərs kimi tualet, düz

Qurbangilin mənzillərinin altında idi. Odur ki, bura iy daha çox gəlirdi.

Qurbangilin mənzili ikinci mərtəbədə idi.

İndi Qurbangilin açıq pəncərələrindən döşəyüzü asılmışdı, şüşəbəndə, palazın üstünə isə yun sərilmişdi, Fuad gələndə Çərkəz yun darayırdı. Fuadı görüb ayağa durdu.

— Xoş gəlmisən, ay bala, səndən nə əcəb belə? Görüm, deyən yuxuya gedib? — Qurbanı deyirdi.

— Necədir halı?

— İndi, şükür, babatdır, həkim gəlmişdi səhər. Ölçdü. Yüz altmışa düşüb. Dünən yaman qorxuzdu bizi — yüz doxsana çıxmışdı...

— Bəs aşağısı...

— Aşağısı pis deyil, — həştad idi. Amma deyir aşağıynan yuxarının arası çox olanda da yaxşı deyil, hə?

Otağa keçdilər.

Fuad otağa girən kimi doğma və əziz bir iy duydu... təzəcə ütülənmiş paltar iyi... Fuadın bütün uşaqlığı bu iylə bağlı idi. — Atası davada olanda Çərkəz qonum-qonşuların paltarlarını yuyar, qalaq-qalaq yığıb ütüləyirdi...

Fuad da ütülənmiş, isti ütü qoxusu verən təmiz paltarları, ağappaq mələfələri, yorğan və balışüzlərini, dəsmalları yiyələrinə daşıyar, haqqın alıb anasına gətirərdi...

Sonralar bu iyi heç vaxt, heç yerdə duymamışdı... Düşündü ki, niyə görəsən öz evlərində heç bir vaxt bu iyi duymur. Hardan duyacaq, Rumiyyə çirkli pal-paltarı kənara verir yudurtmağa, xırda-para şeyləri özü yuyub-ütüləyəndə də elektrik ütüsüylə ütüləyir...

Elektrik ütüsüylə ütülənmiş paltarlar heç bir vaxt anasıgilin bu Nuh əyyamından qalmış iri, ağır, çuqun ütüsüylə ütülənmiş paltarların iyini vermir...

Qurban yatmamışdı, nikel çarpayısında uzanmışdı, gözləri açıqdı, yanındakı kətilin üstündə bir stəkan çay, qəzetlər, dərmanlar, eynəyi və təsbehi qoyulmuşdu. Yorğanını

xirtdəyinəcən çəkmişdi. Fuad əvvəlcə atasının daz başını gördü. Bu da irsən keçmişdi Fuada: iki-üç ildir onun da başı təpəsindən dazlaşmağa başlamışdı.

Atası gözünü otağın o biri bucağında qoyulmuş iri akvariuma zilləmişdi. Balıq saxlamaq atasının köhnə azarı idi — indi belə şeyə "xobbi" deyirlər. Davadan qayıdandan bəri, yəni Fuad onu xatırladığı müddətdən bəri, balıq saxlamağa aludə olmuşdu, otaqları nə qədər darısqal olsa da bu iri akvariumu heç cür şüşəbəndə çıxartmağa razılıq vermirdi, "oranın havası düşməz balıqlara" deyirdi.

— Xoş gördük, ay dədə, olmasın azar?!

Qurban üzünü ona tərəf çevirdi.

— Xoş günün olsun. Nə əcəb səndən belə?

Doğrudan, bir ay olardı dəyməmişdi onlara. Hərdənbir telefonla soruşurdu. Əvvəllər heç olmasa həftədə, iki həftədə bir fasilədə atasıgilə baş çəkərdi. Son vaxtlar buna da imkan qalmamışdı...

— Yaxşı, de görək, nə olub axı sənə?

— Nə bilim əşi, dünən oturmuşdum, qəzetlərə baxırdım, gördüm başım yaman ağırlıq eləyir mənə... Çərkəz də bazara getmişdi...

Çərkəz sözə qarışdı:

— Gəldim gördüm uzanıb, sifəti, iraq-iraq meyit kimidir, qaçdım Anaxanımgilə, gəldi, təzyiqin ölçdü. — Anaxanım tibb bacısı idi. — Gördük bəs bir az yuxarıdır. — Görünür, təzyiqin neçə olduğunu gizlətməmişdilər Qurbandan. — Skori pomoşdan həkim çağırırdıq...

Fuad:

— Bəs mənə niyə zəng eləməmisiniz? — dedi.

Çərkəz:

— Eləmişdik, evdə yoxdun.

Fuadın yadına düşdü ki, dünən evə gecə on ikinin yarısında gəldi. — Sumqayıtda, içlasda idi... Çərkəz:

— Hə, gəldi skori pomoşdan həkim, cavan, suyuşirin bir qız

idi...

Qurban dedi:

—O da gəlib hətərən-pətərən danışib çıxıb getdi... Görünür, qandığı qrafa yoxdur...

Çərkəz:

—Yox, niyə elə deyirsən, a kişi? — dedi, — Dava-dərman verdi, saldı da təzyiqini...

—Deyir mənə ki, ürəyin möhkəmdir, yəqin əsəbiləşmişən...

Çərkəz tələsik:

Axı nədən əsəbiləşəydi ki? — deyə xəbər aldı. — Heç elə bir şey olmayıb, srağagün həyəətə düşmüşdü, Feyzulla kişiynən şirin söhbət edirdilər, axşamı da, oturub — ləzzətnən "Qayınana"ya baxmışıq televizornan... Kefi kök, damağı çağ yıxılıb yatıb, nədən əsəbiləşəcək?

Fuadı sonsuz bir qüssə bürüdü. Fikirləşdi ki, son on-on bir ildə bir dəfə də olsun axşam gəlməyib atasıgilə. Elə gündüzlər atüstü dəyib hərdən-birdən... Onların axşam həyatı haqqında, iki yalqız qocanın axşamlarını necə keçirdiyi barədə heç bir təsəvvürü yoxdur və onu ən çox qüssələndirən anasının sözləri idi: bu qərib axşamların ən böyük sevinci "Qayınana" imiş. Necə deyərlər, müsbət emosiyası... Axşam oturub ləzzətnən "Qayınana"na baxıblar — nə səbəbdən təzyiqi qalxmalıydı kişinin?

Qurban:

—Əlqərəz, — dedi, — keçib gedib. İndi babatam. Sənin işlərin necədir? Evdə-eşikdə nə var, nə yox?

Fuad:

—Salamatlıqdır, — dedi. Evindən-eşiyindən, işindən-peşəsindən nə danışa bilərdi atasına? Elə əvvəllər də, Fuad uşaq olanda da, bu qaraqabaq lal-dinməz kişiylə söhbətləri heç tutmazdı. Çərkəz idi az-çox onların ünsiyyətini calayan. Çərkəz evdə olmayanda ikisi saatlarla bir yerdə qalıb, danışmağa söz tapmazdılar.

Çərkəz evə gələn kimi otaq elə bil işıqlanardı, elə bil isti

nəfəslə, söz-söhbətlə, gülüş-zarafatla dolardı. "Nə oturmusuz qaramat kimi, bir-birinizin sir-sifətinə tamaşa edirsiniz, — deyərdi, — barı durub radionu quraydız. (O vaxtlar televizorları yoxdu), barı bir nərd oynayaydız". Gətirib özü nərdi qoyardı qabaqlarına, həvəslə oynayırdılar. Hər ikisi sevirdi bu oyunu, amma Çərkəz təşəbbüsdə olmayınca heç biri — nə ata, nə oğul — nərd oynamağı təklif eləməyə qərar verə bilmirdi...

Fuad böyüyüb evlənəndən sonra, oğul-uşaq sahibi olub onlardan yalnız cismən deyil, mənən də aralanandan, müstəqilləşəndən sonra daha az-az görüşər, amma daha artıq söhbət edərdilər. Daha doğrusu, indi söhbətin təşəbbüsçüsü Fuad olardı — atasının xasiyyəti dəyişməmişdi, dindirməsən, on saat da susa bilərdi. Amma lap axır vaxtlar, lap son illər söhbətləri yenə tutmurdu, indi də ayrı səbəbdən. Fuadın macalı yoxdu, yarım saatdan, qırx dəqiqədən artıq atasıgildə qala bilmirdi, bu yarım saatlıq, qırxdəqiqəlik söhbətlər isə alayarımcıq, mənasız-məzmunsuz boş danışılar idi: "Nə var, nə yox? Sağlığın. Daha nə var, nə yox? Sağlığın, salamatlığın. Sizdə nə var, nə yox? Sağ ol, duaçıyım", — qəbilindən. Ciddi bir mətləbdən söz salanda isə mütləq mübahisə edirdilər, hər ikisi əsəbiləşirdi. Qurban açıq-aşkar, Fuad isə içində, üzə vurmada...

Qurban işdən çıxarılan günün sabahı Fuad vaxt eləyib onlara gəldi və bu dəfə iki saata yaxın qaldı atasıgildə... O, atasına ürək-dirək, təsəlli verməyə gəlmişdi, amma söhbətləri çox tez gərginləşdi, mübahisəyə çevrildi. Söz-sözü çəkdi, Fuad özü də istəmədən kişinin yarasına duz basdı... Dedi ki, işdən getməyinin səbəbi, ancaq özündəndir, xasiyyətin tündüdür, tərs damarın tutanda heç kəsi tanımırısan, adamlarla dil tapa bilmirsən, sərtsən, maksimalistsən... Qurban əvvəl-əvvəl dinmirdi, sakitcə qulaq asırdı oğluna...

Fuad isə bundan daha da qızıışırdı, hey danışırı, faktlar, misallar, dəlillər gətirirdi, müxtəlif adamları nümunə çəkirdi.

Nəhayət, Qurban qəmli-qəmli gülümsünüb:

—Gör dünya nə yaman dəyişib, ay aman?! — dedi. — Bir vaxtlar atalar oğullara öyüd verərdi, deyərdilər, bala, kəmhövsələ olma, cavanlığına, dəliqanlılığına salma... İndi tərsinə olub. Oğul ataya məsləhət verir ki, təmkinli ol, qızışma, sözünü ürəyində saxla...

Fuad:

—Çünki mən səndən böyüyəm, — dedi və dərhal əlavə elədi: — Yaşca böyüyəm səndən...

Qurban mat-mat baxırdı.

—Orasını əməlli qanmadım,—dedi, — necə yəni məndən yaşca böyüksən?

—Bəli. Yaş elə illərin sayıyla ölçülmür ha! Vaxtın özünün də yaşı var. Mən səndən bir nəsil böyüyəm yaşca, çünki mənim həyat təcrübəmə sənəin həyat təcrübən də daxildir və mənə sənəin ömrünün nəticələri də məlumdur.

Qurban:

—Bir az qəliz qırıldadırsan, — dedi. Güldü, xeyli susandan sonra dilləndi. — Mən bir şeyi bilirəm, cilddən-cildə düşən adamlar həmişə olub və yaqin hələ uzun müddət də qalacaqlar yer üzündə, çünki onlar da doğub-törəyirlər. Amma axı bunun müqabilində cilddən-cildə girə bilməyənlərin də varisləri var. Olmalıdır, hər halda — Fuadın düz gözlərinin içinə baxıb əlavə etdi: — Mənəvi varislərini deyirəm...

Fuad onun baxışlarından ürkdü elə bil, gözünü çəkdi, amma yenidən fikrini toplayıb:

—Cilddən-cildə girmək niyə? — dedi. — Amma ifrat tərslik, ifrat qururla iş aşmır axı... Bax, tutalım elə sən... Nə qədər can qoymusan o məktəbin yolunda, həyatını, sağlamlığını vermişən bu işə, kim bilməsə də, mən ki, bilirəm. Nə sayaq əlləşib-vuruşurdun o təzə binanı tikdirmək üçün... İndi sentyabrda bina hazır olacaq, amma sən...

—Görünür, qismət deyildi.

—Qismət adamın öz əlindədir. Bir az tədbirli olmaq lazım

idi, vəssalam. Podumaeş "sən" deyib Qafur Əhmədli. Bir qoduğun qanacaqsızlığına bu cür vacib işi, səninçün bu qədər əziz olan işi qurban verəsən? Qulaqardına vuraydın, guya heç eşitməmişdin...

Qurban:

—Eşitmişdim axı, — dedi.

Fuad:

—Deyirəm ki, guya heç eşitməmişdin, — deyə təkrar elədi — o vaxt eyninə almaydın bunu. Madam ki, sənə belə təsir edib, dinməyəydin, amma yadında saxlayaydın, əlbət məqamı düşərdi, elə vurardın Qafur Əhmədli ki, qiyamətəcən ombasından yapışıb gəzərdi...

Fuad danışdıqca Qurban zəndlə, diqqətlə, çox böyük diqqətlə oğluna baxırdı, sanki onu birinci dəfə görürdü. Fuad sözünə ara verəndə isə Qurban qeyri-adi bir həlimliklə, ondan çıxmayan bir yumşaqılıqla:

—Bacarmadım, oğul, — dedi, — udmağı bacarmadım.

Fuad bilmədi, atası "udmaq" sözünü nə mənada işlətdi — "udmaq"— təhqiri həzm etmək, susmaq, dinməmək mənasında, ya da "udmaq" — qalib gəlmək, zəfər çalmaq mənasında...

Qurban bir də təkrar etdi:

—Bacarmadım, udmağı bacarmadım...

Fuad:

—Zato — dedi, — Qafur Əhmədli istədiyini elədi. Ayının, deyir, yeddi oyunu vardı...

—Zato, — deyə Qurban kəskin bir şəkildə oğlunun sözünü yarımçıq qoydu, Fuadın "zato"sunu eynilə oğlunun intonasiyasıyla təkrar etdi: — Zato Qafur Əhmədli ömrünün axırınacan heç vədə, heç yerdə bir də mənə "sən" deməz...

Ata-bala bir daha heç vaxt bu söhbətə qayıtmadılar...

Amma bu gün Qurban birdən:

—Binanı haçan təhvil verirlər? — deyə xəbər aldı. — Məktəbi deyirəm.

—Aaa... avqustun on beşinə komissiya qəbul edəsindir.

Qurban:

—Gözün üstündə olsun, — dedi, — tezbazar eləməsinlər. Mən ora Riqadan təzə avadanlıq sifariş vermişdim. Bilməzlər, əldən çıxardarlar...

O, hələ də məktəbin fikriylə yaşayırdı. Hələ də heç bir şey dərs olmamışdı ona...

Fuad:

—Arxayın ol, — dedi.

Yenə susdular. Fuad saatına baxdı. On dəqiqə otura bilərdi hələ.

Qurban:

—O gün, Qafur Əhmədli zəng vurmuşdu, — dedi. Fuadın təəccübləndiyini görüb güldü. — Kefimi soruşdu. Olmaya səni böyüdüb-eləyirlər, qulağına səs dəyib yoxsa? Deyir, Qurban müəllim, mənə görə nə qulluğunuz var?

—Bəs sən nə dedin?

—Nə deyəcəm? Dedim ki, həlləm-qəlləm adamlarla mənimki tutmaz, asdım trubkanı...

—Niyə?

—Necə niyə? Kefim belə istədi, vəssalam.

—Adam həmişə hər istədiyini eləyər?

—Bəs adam həmişə ondan nə istəyirlərsə onu eləyər?

Fuad gördü ki, atasının qırımı başqadı. Susdu, mübahisə eləmədi. Çərkəz otağa girdi, əlində tava vardı.

—Ay Fuad, qurban olum, bilirəm tələsirsən, ayrı şey çatdırı bilmədim, bir bu qayğanağı ye, yenə ürəyində durum olar, yəqin səhərdən acsan, anan ölsün?

Fuad başını buladı, — yemişəm ana, ac deyiləm, — dedi, — aeroportda, banketdə yemişəm...

—Neynək, bir bu qayğanağın da dadına bax.

—Vallah, könlüm istəmir.

Çərkəz məyus-məyus tavanı otaqdan apardı. Fuad ayağa durdu və birdən gözləri divara sataşdı. Birinci dəfə fikir verirdi buna. Ya bəlkə təzə şey idi, ona görə ilk dəfə görürdü:

Qurbanın çarpayısının yanından Ceyhunla Pərvizin iri fotoşəkilləri vurulmuşdu...

Fuadın içindən buğum-buğum qalxan, boğazını qəhərlə tıxayan, gözlərini dumanlandırır və dolduran duyğu-peşmançılıq, günahlılıq, nisgil idimi bu, qəribə, izahsız, dolaşq dünyada qəribə, izahsız, dolaşq insan münasibətlərinin, ata-oğul, ailə, nəsil əlaqələrinin pırtdaşq kələfiydimi — bilmirdi, nə idi bu bağrını çatladan — nə idi axı?! Bircə macal olaydı bunu əməlli-başlı düşünüb aydınlaşdırmağa...

—7-də vacib tədbirim var, — dedi, — getməliyəm. Sabah leqkomissiyadan həkim götürüb gələrəm yanına.

—Lazım deyil, day yaxşıyam.

Çərkəz:

—Fuadı ötürüb qayıdıram, — dedi.

—Fuad yolu-zadı tanımır? — Yenə dilini dinc qoymadı Qurban.

Şüşəbəndə çıxdılar. Çərkəz pıçıltıyla:

—Ceyhunu yaman könlü istəyir, — dedi,

—Elə Pərvizi də istəyir, amma Ceyhunçün lap burnunun ucu göynəyib. Bərk-bərk tapşırır ki, məbada sizə deyim. Özləri haçan istəsələr onda gələrlər deyir. Dünən gedib qonşudan zəng eləmişəm ki, xəbəri olmasın. Rima dedi bu gün göndərərəm, amma gəlmədilər.

Fuad:

—Yəqin dərsləri çox olub, gələ bilməyiblər... — dedi.

Pilləkənə çıxdılar. Çərkəz nə isə sözlü adama oxşayırdı, amma elə bil deməyə dili gəlmirdi.

Axır ki:

—Fuad, bala, qurbanın olum, incimə, — dedi, — bu ev məsələsindən bir xəbər çıxmadı ki?

Fuadın yadına düşdü ki, anası neçə dəfə söz salıb, burdan təzə evə köçmələri üçün kömək istəyib. Fuad da boyun olmuşdu ki, kömək edər. Şövqüylə məsləhətləşmişdi. Şövqü demişdi ki, özün bil, ancaq məndən məsləhət soruşursansa,

hələ bir az gözlə... İndiki situasiyada yaxşı düşməz, təpiyi sənə dəyər. O saat səni istəməyənlər ora-bura yazacaqlar ki, bəs Fuad Mehdiyev vəzifəsindən sui-istifadə edir, öz valideynlərinə təzə ev verir.

Fuad:

—Ay ana, — dedi, — neçə il dözmüsüz, bir az da səbir eləyin, indi görək neynirik...

Çərkəz:

—Sənə qurban olum, ay bala, — dedi, — başımızın ucalığısan... — Çöl qapısına çatanda əlavə etdi: — Bilirsən, mən dözürdüm e, amma bu tualet lap əziyyətdir. Hər halda qoca kişidir də, gecələr neçə dəfə durub taytaya-taytaya aşağı düşür.

Fuad başını tərpətdi, yəni ki, hər şeyi başa düşürəm. Anasıyla görüşüb küçəyə çıxdı, evlərinin tinində, səkidə iri qır tiyanı qoymuşdular. Fuad bir-iki addım atmışdı ki, anasının səsinə eşitdi:

—Fuad, ay Fuad.

—Nədi?

—Başıva dönüm, ay Fuad, kül mənim yaddaşıma, deyirəm axı nə deyəcəydin sənə... Qurban olum, Fuad, bu balıqların suyun dəyişə bilmirəm təkbaşına... Qurban da düşüb yorğan-döşəyə... Bəlkə bir kömək eləyəydin, akvariumu boşaldaydıq... bağışla, sənə zəhmət verirəm...

Fuad saatına baxdı:

—Ana, vallah tələsirəm, vacib iclasa getməliyəm. Sabah Qasımı göndərərəm, gəlib sənə kömək eləyər.

—Neynək... Get bala, iclasından qalma, qurban olum sənə... Amma yadımdan çıxmasın ha!... Qorxuram balıqlar zay ola... Qurbanın da ki, fikri-zikri bu balıqlardır... Ceyhunla Pərvizin üzlərindən öp...

On ikinci fəsil

Sərginin açıldığı yer atasığilin evinə yaxın idi. Ora tərəf addımladıqca Fuad çıxışını bir də məşq edirdi. Mixail Moiseyeviçin yazdığı cibində idi, onu əzbər bilirdi, tezislərini özü vermişdi axı. Amma sinədən danışmaq istəyirdi — kağızsız çıxışın təsiri daha artıq olur. Çıxışını məşq etdikcə hərdən fikri ora-bura yayınırdı, lakin nigaran olmurdu bundan. Təcrübəsi vardı, yaxşı bilirdi ki, tədbir başlayan kimi bütün içi sim kimi gəriləcək, tarımlanacaq, fikirləri də toplanıb sapa düzüləcək, nizama düşəcək...

Bu da sərgi yeri... Yeddiyə altı dəqiqə qalmışdı. Amma nə qərribə — heç kəs yox idi. Nə izdiham, nə qonaqlar, nə maşınlar.

Sərginin növbətçisi Fuadı görüb:

— Salam, yoldaş Mehdiyev, — dedi: — Açılışa gəlmisiz? — Fuadın təəccübünü başa düşərək, — Bəs sizi xəbərdar eləməyiblər? — deyə soruşdu. — Bir saat o yana çəkiblər, səkkizdə olacaq açılış...

— Belə de!.. Yaxşı, onda bir az gəzib-dolanım, səkkiz üçün gələrəm.

Deməli, bir saat vaxtı vardı. Qutabxananın yanından keçəndə Fuadı iy vurdu, ağlına gəldi ki, nəhaq yerə anasının qayğanağından imtina elədi... Banketdə nə yemişdi ki... elə belə, quş yeməyi, indi də möhkəm acıb... Evə gedib-gəlməyə çatmazdı, atasıgilə gedə bilərdi, vaxt vardı... Bəlkə gedə... Yox, yüngüllük çıxar, ayda bir dəfə gəlir atasıgilə, indi yarımca saat bundan qabaq onlardan çıxandan sonra təzədən atıla-atıla qayıtsın ki, nə var, nə var, qayğanaq yeməyə gəlmişəm? — Bəlkə elə bu yanından keçib ötdüyü qutabxanaya girsin? Kimdir burda onu tanıyan. Girib qurdun öldürər, bir vaxtlar burada əntiqə dadlı qutab verərdilər. Təqribən bir on beş il bundan qabaq...

Fuad qutabxanaya girdi. Balaca, darısqal yeməxana tüstüyə qərq olmuşdu. Adam çox idi. Xoşbəxtlikdən Fuadı tanıyan və Fuadın tanıdığı adamlardan bura gələnə çətin ola... Küncdə bir

stol boşaldı, arxasından durdular. Fuad keçib oturdu; masanın üstü yeyib gedənlərin artıqlarıyla dolu idi — boş araq şüşəsi, içinə papiros, siqaret kötökləri basılmış, yağı donmuş boşqablar, əzilib bulaşmış kağız salfetlər...

Xidmətçi gəlib stolun üstünü yığışdırdı, süfrəni çıxıb o biri üzünə çevirdi...

—Nə buyuracaqsınız?

—Nəyin var?

—Ət qutabı da var, göy qutabı da, hansından xətriniz istədi...

—Beş dənə ondan qoy, beş dənə də o birindən.

—Gözüm üstə, bir şey içəcəksiz, araq da var, konyak da, çaxır da...

—Yox, bir şüşə soyuq borjom.

—Borjom yoxdu, badamlı gətirim?

—Gətir. Amma tez elə, vaxtım azdır.

—Baş üstə...

Əvvəlcə pendir gətirdi, vəzəri, turp, tutma xiyar, bir şüşə də badamlı... Bir azdan qutablar da hazır oldu... Qutablara söz ola bilməzdi. Fuad elə iştahla yeyirdi ki...

Kənar stollarda şıdırğı sağlıqlar deyirdilər, bərkdən gülübdanışırdılar.

—Nöş sənin sağlığına deyirəm, çünki kişi oğlansan, oğulsan. Ağabala da kişidir, bu ölsün... amma mən liçni sənin sağlığına içirəm, nöşün ki, oğulsan, kişi adamsan...

—Tofiqin qardaşı qayıdıb əsgərlikdən, o gün bizimçün söhbət elədi, and içir ki, öz gözümlə görmüşəm...

—Mən nöş sənə sağlığına içirəm, nöşün ki, kişi adamsan sən, yox adamın allahı var, Ağabala da kişidir, amma sən oğulsan, mən onunçün içirəm sənə sağlığına... bax deyərsən ki, Nadir piyandır, canımçün bu ölsün, Ağabalaya da demişəm, Tələt kişi adamdır...

—Yox, sən mənə de görüm, hər samitin bir saiti olmalıdır ya yox, hə? Hər gülün bir bülbülü, hər fincanın bir nəlbəkisi,

hər samitin bir saiti olmalıdır ya yox, hə, mən ölüm necə sözdür?

—Yalan deyirəm bu bərəkət mənə haram olsun, mən on qəpik verməzdim Fazil alan maşına... xamlayıblar Fazili...

—Deyir öz gözümlə görmüşəm bax, Nadir də ordaydı, neçə adamın yanında and içdi...

—Mən nöş sənənin sağlığına qaldırıram, Tələt, sonra deyərsən sənə işim-zadım düşüb, bax, on iki imam haqqı işim-zadım düşməyib sənə... intəhası, sən kişi adamsan, oğulsan... Quran haqqı düz deyirəm!..

Bu söz, cümlə, səs hərc-mərcliyində Fuad kürəyinə zillənmiş baxışları elə bil birdən-birə duydu, başını çevirdi, geriye baxdı. Doğrudan da qapı tərəfdəki masanın arxasında oturmuş buxara papaqlı sinli kişi zəndlə Fuada baxırdı. "Aman allah, kaş ki, tanış çıxmaya, ya bəlkə sərxoşdur, gəlib yapışacaq yaxamdan. Yox mollagunə adama oxşayır, sərxoş olmaz, onda yəqin tanışdır. İşə düşəcəm".

Fuad bilmirdi qalan qutabları ağzına yeyir, burnuna, durub burdan çıxmağa tələsirdi. Özünü saxlaya bilmədi, çevrilib bir də buxara papaqlı kişi oturan səmtə baxdı. Kişi yenə də gözlərini Fuada dikmişdi, hətta deyəsən gülümsünürdü də... Bəli, gülümsünürdü, açıqdan-açığa gülümsünürdü Fuada baxıb, sonra başını da tərpətdi hələ — salam verdi. Fuad da istər-istəməz salamını aldı və bu zaman kişi durub onun masasına yanaşdı.

—Qonşu, — dedi, — demə ki, səni tanımadım ha...

Fuadın ürəyi düşdü: "Görəsən ötən ömrün hansı müdhiş qəlpəsi keçmişdən qopub mərimi kimi onun üstünə gəlirdi".

—Deyən sən də məni tanımadın, qərdeş oğlu. Əlabbasam da, qırçı Əlabbas.

Fuadın hafizəsində duman içindən Əlabbasın sifəti durulmağa başladı. Bəli, vardı belə bir qonşuları — qırçı Əlabbas...

—Qurban müəllimin oğlu deyilsən, balam?

—Bəli.

—Mən də bu məhəllədənəm də. Damıvıza o qədər qır basmışam ki...

Fuadın, nəhayət, yadına düşdü, qırçı Əlabbas. Yalın ayaqlarının qızmış qırda yandığını duydu elə bil, qır iyi gəldi burnuna. Sonra isə o vaxtkı Əlabbasın hisdən qapqara qaralmış sifətini xatırladı və hətta qardaşı Ağarzanı da yadına saldı. Ağarzayla yaşd idilər. O qədər çilingağac, atmironoy oynamışdılar ki...

Fuad:

—Necəsən, Əlabbas dayı? — dedi.

—Sağlığıva dolanırsın. Day qolumda o qüvvət qalmayıb, elə gözlərim də zəifləyib bir balaca, amma səni tanıdım ha, görürsən. Bayaqdan göz qoyuram, görürəm, balam deyəsən axı bu adamın suyuşirin dəyir gözümə...

—Elə mən də səni o saat, sən yanaşan kimi tanıdım. Yenə qır basırsan? — Atasığilin tinindəki qır tiyanı yadına düşdü. — O tindəki tiyan sənindir?

—Bə nə! Qonşu — görünür, o da Fuadın adını unutmuşdu — nə əcəb, heç gəlib-eləmirsən bu tərəflərə?..

—Nə bilim, vallah, yolum düşmür...

—Yaxşı, de görüm oğuldan-uşaqdan nəyin var?

—İki oğlum var.

—Allah saxlasın...

—Allah səninkiləri də saxlasın, Ağarza necədir?

Əlabbas tutuldu, elə bil bir müddət dili söz tutmadı.

—Qonşu, — dedi — bəs bilmirsən ki, Ağarza beş ildi rəhmətə gedib. Özün pəsməzara da gəlmişdin ki, Qurban kişiynən... Yasamaldıydı yasımız, heyvan uşaq orda təzə ev almışdı axı...

Fuad qıpqırmızı qızardı. Əlbəttə, yadına düşdü. Atasıyla getmişdilər yasa. Əlabbas başsağlığı da vermişdilər, "axır qəminiz olsun" da demişdilər. Onu çaşdıran Yasamal oldu. Yaddaşındakı Keçmişdə Ağarza, yaşdı, məhlə uşağı Ağarza

burada yaşayırdı, burada, bu küçələrdə, bu dalanlarda onunla qaçdı-tutdu, aşıq-aşıq, gizlənpaç oynardılar. Əlabbasın arvadı Məşədi Gülsüm xalanın düzəltdiyi qırmızı şirni konfeti — taxta çöpə keçirilmiş qırmızı "xoruzu" Ağarza tində satardı və bəzən satmamışdan əvvəl yalayardı, həm öz qurdunu öldürərdi, həm də "xoruzU par-par parıldardı. Fuada da təklif edərdi ki, yalasın... Amma Çərkəz bərk-bərk tapşırırmışdı ki, məbadə o qırmızı şirin "xoruzlardan" yeyəsən, azar-bezar gələr adama onlardan... Bu xoruzların puluna neçə dəfə kinoya getmişdilər, Ağarza demişkən "İndiski qrabnisa" filminə, "Bağdadski vor" filminə, daha neçə-neçə əmiri kinoya... həmin Ağarza, uşaqlıq yoldaşı Ağarza, bax, bu məhəllədəki keçmişdə qalmışdı, sonrakı illər Fuad onu görməmişdi, Yasamala isə tamam başqa bir adamın, heç bir vaxt tanımadığı, görmədiyi bir başqa Ağarzanın yasına getmişdi. Atası Qurbanın təkidiylə: "Qonşudur, haqq-salamımız var, ayıbdır. Vaxt tap gedək". Bir-birinə oxşayan Yasamal evlərinin, bir-birinə oxşayan həyətlərindən birində qurulmuş çadırın altında bir-birinə oxşayan təziyyə məclislərindən biri...

—Bağışla, Əlabbas dayı, demək istəyirdim ki, Ağarzanın külfəti necə dolanır?

—Niyə, sağ ol, pis deyillər.

"Bəlkə yenə səhv eləyib. Bəlkə Ağarzanın heç külfəti-filanı yoxmuş, subay ölübmüş. Gərək bir Çərkəzdən, ya atasından xəbər alsın".

Əlabbas durdu, görüşdüyündən qat-qat daha az bir mehribançılıqla Fuadla xudahafızlaşdı, bufetçiyə yanaşdı, sonra çıxıb getdi...

Fuad xidmətçini çağırıb yeməyinin pulunu ödəmək istədi, xidmətçi:

—Sizin hesabınız çatıb, — dedi.

Küçəyə çıxanda Fuad fikirləşdi ki, heç yaxşı düşmədi. Həm qırçı Əlabbasın onu qonaq eləməsi, həm də Ağarza haqqında o yersiz sual. Amma indi bütün bunlarla doldurmamalıydı başını,

çıxışını düşünməliydı. Səkkizə on beş dəqiqə qalmışdı. Bayaq gəldiyi tinə deyil, o biri tinə buruldu və dərhal, bir an içində, tini sağa burulan kimi iki küçə arasındakı üçkünc bağı görən tək, bütün səhnə bir an içində gözləri qarşısında canlandı. Həmin bağ, həmin tin, həmin küçələr idi... Yəni doğrudanmı, o gündən bəri yolu bura düşməyib heç?

Toy günlərindən bir gün qabaq — gecə vaxtı — bir ya iki radələri olardı — indi dəqiq yadında deyil — amma hər halda gec idi, gecə yarını keçmişdi — Fuad Rumiyyəgildən çıxıb evlərinə gəlirdi. Buradan keçəndə gördü ki, üç nəfər, ya dörd nəfər idilər, yadında deyil, bir nəfəri maşına basıb aparmaq istəyir, görünür başına bir iş gətirmək niyyətindədirlər; öldürmək, boğmaq, kim bilir — nə; çünki o adam qurbanlıq quzu kimi mələyirdi, daha doğrusu, səsini qısmışdı, amma xısın-xısın yalvarıb-yaxarır, ilan dili çıxardırdı ki, keçin mənim günahımdan, anama rəhminiz gəlsin....

O vaxt Fuad istədi köməyə çatsın, hətta bir addım atdı da, amma dərhal ayaq saxlayıb durdu, əksinə, — bu lap dəqiq yadında idi, — bir evin çöl qapısına qısılib gizləndi. Gizləndi ki, onu görməsinlər, şahid kimi ona da xətər gətirməsinlər birdən, pusdu onları, ta ki o biçarəni maşına basıb apardılar. Amma bu pusquda durduğu, qısılib gizləndiyi dəqiqələrdə Fuadın beynindən kinolenti kimi min cür fikir, min cür səhnə keçdi: elə bil açıq-aydın gördü ki, işə qarışsa necə öldürərdilər onu, necə kürəyindən bıçaqlardılar, elə bil kürəyinə sancılmış bıçağın soyuğunu da duydu, bədəninin qıc olmasını da.

...və hətta bundan sonrakı səhnələri də gördü — elə əyani gördü ki, sanki gerçəkləşibləmiş — elə bil doğrudan da haradasa mövcud olan, amma xoşbəxtlikdən, onun, Fuadın heç bir vaxt yetib çatmadığı bir gələcəyi görür, öz ölümünü, yasını, dəfnini, deyilən sözləri və hətta Rumiyyənin başqa birisinə ərə getməsini, təzə toyunu. Çıqqırını belə çıxarmadan qısılib gizləndiyi o anlar niyə belə açıq-aydın görmüşdü bu qəmli gələcəyi, elə aydın, elə əyani şəkildə görmüşdü ki, həmin

gələcəyin gerçəkliyinə, bütöyün inanmaq olardı. Bəlkə belə bir gələcək, doğrudan da mövcud imiş, amma Fuad taleyini aldadıb, bu gələcəyə gedən yoldan burulub, başqa yolla, kəsə cığırla başqa bir gələcəyə — indi içində yaşadığı gələcəyə yetirib özünü.

Qəribədir... çox qəribə fikirdir... deməli, taleyimizə gələcəyin bir neçə müxtəlif variantı yazılıb, onlardan hansı birini seçmək isə özümüzədən asılıdır. Deməli... qəribə fikir idi bu... ətraflı fikirləşmək lazım idi bu barədə... Macal olanda...

O gecə, o uzaq gecə maşın tərənəndə ölümə məhkum olmuş adam axır ki, çığırdı, bərkdən qışqırdı. Elə dəhşətli qışqırdı ki, qışqırığı indiyənəcən Fuadın qulaqlarındadır.

Amma maşın çox böyük bir sürətlə uzaqlaşib getdi... Maşın səsi də, insan səsi də uzaqlaşib itdi...

...Fuad marığından çıxdı, ətrafa boylanıb evlərinə tərəf addımladı o gecə... Həyətləri zülmət qaranlıq idi. Göz-gözü görmürdü. Otaqları da qaranlığa qərq olmuşdu. Ata-anası çoxdan yatmışdı. Fuad qaranlıqda çarpayısına tərəf addımlayanda ayağı ilişdi akvariuma, akvarium aşdı, atasıgil oyanıb işığı yandıranacan balıqların çox qismi tələf oldu... Sonralar Qurban təzə akvarium aldı, təzə-təzə balıqlar saxladı... Neçə il keçmişdi bundan: on doqquz il? Atası hələ də balıq saxlayır. Balıqlar, akvarium... Nə isə yadına düşdü Fuadın... Bir neçə addım da atdı sərgi yerinə tərəf. Nə barədəsə düşünür, düşünür, düşünürdü...

Sərgi salonunun qapısını gördü. Maşınlar bir-bir gəlib dayanırdı, maşınlardan çıxan adamlar bir-birlərinə əl verirdi, görüşürdülər, sərgi salonunun qabağında topa-topa yığışib söhbət edirdilər.

Beş dəqiqə qalmışdı səkkizə.

Fuad nəsə düşünür, düşünürdü. Ayaq saxlamışdı həтта...

Sonra sərgi salonu tərəfə bir də nəzər saldı, çevrilib geri addımladı...

Çərkəz həyətdə Anaxanımla danışdı. Təəccübdən gözləri böyüdü.

—Bıy başıma xeyir, Fuad, sən hardan gəldin ay bala?

—Gəldim balıqların suyunu dəyişməyə...

—Bəs iclasa getmədin?

Fuad:

—Getmədim, — dedi.

Yurmula. Dubultı. İyul, 1977

OXUDUQLARINIZ

Ağ liman.....	3
Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi.....	151
Macal.....	381

ANAR. Əsərlər. II cild
Bakı, Nurlan, 2003, 515 səh.

Nəşriyyat redaktoru:
MƏLAHƏT QƏMBƏROVA

Bilgisayar tərtibi:
SEVİNC HÜSEYNOVA

Yığıcı:
**ARZU MAHMUDOVA,
SEVİNC HÜSEYNOVA**

Yığılmağa verilib: 15.08.2003.
Çapa imzalanıb: 05.09.2003.
Həcmi: 36,1 ç.v. Format: 60x88 1/2
Ofset çap üsulu
Sayı: 500.
Qiyməti müqavilə yolu ilə

“Nurlan” Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi